

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРИ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

№ 1 (108)

Душанбе – 2024

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Муборакиён С. М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ғаффоров Абдушукӯр Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Муллоев Шариф Боқиевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саидмуроди Хочазод - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саломӣён Муҳаммаддодов Қайюм - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Элбоев Вафо Ҷурақулович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих, профессор

Ёкубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих, профессор, академики АМИТ

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих, профессор

Пирумшоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи АМИТ

Расулиён Қаҳҳор Расул - доктори илмҳои таърих, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзади илмҳои таърих, дотсент

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих, профессор

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С. М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодинур – доктор филологических наук, профессор

Гаффоров Абдушукур Одинашович - доктор филологических наук, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктор филологических наук, доцент

Косими Саъди Абдулкодир - кандидат филологических наук, доцент

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук, профессор

Муллоев Шариф Бокиевич - доктор филологических наук, профессор

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук, профессор

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук, профессор

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук, профессор

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук, профессор

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук, профессор

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук, профессор

Пирумишоев Хайдаршо - доктор исторических наук, профессор, член-корр. НАНТ

Расулиён Каххор Расул - доктор исторических наук, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишович – кандидат исторических наук, доцент

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук, профессор

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: *Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo* - Doctor of Historical Sciences, Professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Sanginzod Doniyor Shomahmad* - Doctor of Law Sciences, Professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Muborakiyon S.M.*

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences, Professor

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Karimzoda Shuhrat Bozor - Doctor of Philological Sciences, Docent

Qosimi Sadi Abdulqodir - Candidate of Philological Sciences, Docent

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Mulloev Sharif Bokievich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences, Professor

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences, Professor

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

Yakubov Yusufsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAST

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Historical Sciences, Professor

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corr. member of NAST

Rasuliyon Kahhor Rasul - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences, Docent

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences, Professor

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИҶА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Ғаффоров А. О.

Алокаи калимаҳо бо пешоянди “бо” дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ 7

Насимов Н. И.

Диалектизмҳои лексикӣ дар фолклори Сари Хосор..... 12

Сафаров А. Ш., Ҷаматов С. С.

Таҳлили сохтори истилоҳоти якчӯзаи мансуби «сайёҳӣ»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ... 19

Назирова М. М.

Луғот ва истилоҳоти динӣ дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ (дар заминаи «Мунтахабот»)..... 25

Каримова М.

Вожаҳои ифодагари урфу одат дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикони минтақаи Лахш 32

Абдурахмони А.

Ҷанбаҳои этимологии астионимҳо дар забони тоҷикӣ 38

Валиев Ҷ. А.

Қолабҳои тозаи калимасозии пасванди -ӣ// -гӣ дар асоси маводи осори Абдулҳамид Самад.. 43

Ҷӯраев Х. А.

Падидаи омонимия дар низоми истилоҳоти адабиётшиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ .. 50

Ҳушматов Н. Р.

Шаклҳои мурочиат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 56

Умарова М. С.

Терминообразование молочной отрасли в таджикском и русском языках: аффиксальный способ..... 62

Ҳасанова С. Р., Ҷаматов С. С.

Бозтоби луғоту истилоҳоти бофандагӣ дар сарчашмаҳои муосири фарҳангшиносӣ ва таърихӣ 69

Назриев М. Ш.

Шарҳу тавзеҳи баъзе аз истилоҳоти меҳварии динии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (бар мабной осори Ҷалолиддини Румӣ)..... 74

Мананова П. И.

Займствования и появление новых наименований лиц по профессии в области медицины в сопоставляемых языках (на материале таджикского и английского языков)..... 81

Аттоев С. К.

Лексико-семантический анализ политической лексики в таджикском и английском языках..... 88

Махмадов Д. Ш.

Язык как средство осуществления человеческого мышления (на материале таджикского и французского языков)..... 95

Ғуломов Ф. А.

Истилоҳоти ҳарбӣ ва навъҳои он дар забонҳои тоҷикӣ, олмонӣ ва русӣ..... 99

Ҳабибов С. Ш.

Лексикографический анализ концепта «меҳнат/труд» 105

Курбоназаров А. Х.

К вопросу о языковой диверсии и замене значений в русском языке 109

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Раҳмонӣ Р.

Академик Амонов ва масъалаҳои гирдоварӣ ва нашри насри гуфторӣ 116

Боқиев Х., Умарова Ҷ. Т.

Бозтоби мавзӯҳои ишқӣ дар ашъори суннатии Суруш 126

Холова Ф.

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ аз дидгоҳи Эмомалӣ Раҳмон..... 134

Каримов Ш. М.

Вижагиҳои истифодаи санъатҳои маънавӣ дар ашъори Муҳаммад Ғоиб..... 139

Норова Г. Р. Бардоштҳои адабию бадеи Абдусалом Дехотӣ аз “Шоҳнома”- и Фирдавсӣ.....	145
Самадова Г. А. Васфи манзараҳои баҳорӣ дар ашъори шоирони асрҳои X-XI	152
Зокиров Х. Ҷ. Қофия дар ашъори Низомуддин Шайх Аҳмади Суҳайлӣ	159
Ғафурова Г. М. Хусусиятҳои бадеӣ-ғоявии ашъори бачагонаи Алӣ Бобочон.....	165
Бакаева М. Т. Особенности лексических и грамматических трансформаций в переводах произведений Ф. Мухаммадиева	172
Одинаева С. Н. Анъана ва навоарӣ дар адабиёти муосири тоҷик дар заминаи фирдавсишиносӣ (солҳои 50-80-уми асри XX)	179
Зайдуллозода С. З. Оинҳои наврӯзӣ ва ҳикматҳои он дар ашъори Гулрухсор.....	184
Муъминҷонов З., Мирзода З. Нақши матн дар таҳияи репортажи телевизионӣ	190

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ҳусайнов А. Қ. Тоҷикистон – манбаи «энергияи сабз» (Дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ)	197
Айнуллозода Н. А. Марҳилаи муҳим дар самти сохтмон ва навсозии роҳҳои мошингарди Тоҷикистон	202
Ғуломшоев С. А. Академик А. А. Семёнов – китобшинос	208
Насимов Ш. Ш. Сохранение и развитие национально-культурных традиций таджикского народа на территории Российской Федерации	213
Сидиқова Ш. М. Барқароршавии ҳокимияти Шуравӣ ва мубориза баҳри баланд бардоштани ҳуқуқи занони тоҷик.....	221
Шоназаров Ф. Б. Вазифаҳои асосӣ ва зарурати кушодашавии ЮНИСЕФ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (1993-2000).....	225
Абдурахмонов З. В., Саидасанов Ю. Ш. Мавқеи тамаддуни тоҷику форс дар системаи тамаддуни ҷаҳонӣ	234
Каримзода И. С. Сохтмони роҳҳои оҳани вилояти Хатлон дар давраи истиқлолият	239
Якубов Б. З. Саҳми композиторони Россия дар ташаккул ва инкишофи санъати мусиқии операвӣ ва балети тоҷик.....	247
Неъматов И. Ҳадафҳои геополитикии кишварҳои абарқудрат дар Осиёи Марказӣ	252
Асоев К. М. Танзими бучети давлатӣ дар давраи аввали соҳибистиклолӣ	258
Холмуродзода М. Б. Вазъи сиёсии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ	263

ТДУ 809.155.0

АЛОҚАИ КАЛИМАҲО БО ПЕШОЯНДИ “БО” ДАР “БАДОЕЪ-УЛ-ВАҚОЕЪ»-И ЗАЙНИДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ

Ғаффоров А. О.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таҳқиқи вижагиҳои луғавӣ, дастурӣ ва услубии “Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ чандест, ки тавачҷуҳи забоншиносону адабиётшиносонро ҷалб карда меояд. Дар натиҷаи кӯшиши бевоситаи пажӯҳишгарону муҳаққикони ин асари безаволи қарни XVI мақолаву асарҳои монографии зиёди илмӣ ба майдон омадаанд¹.

Чунон ки маълум аст, ҳангоми таҳқиқи ин ё он соҳаи забоншиносии давраи мавриди назар муҳаққикон баҳри тасдиқи фикр, асосан, ба забони ин асари безавол бештар таъя менамоянд. Аз ин рӯ, таҳқиқи ҳаматарафаи вижагиҳои забони “Бадоеъ-ул-вақоъ» дар илми забоншиносии муосир зарур ва муҳим буда, барои омӯхтан ва муайян кардани тарафҳои норавшани забони адабии ҳозираи тоҷик ёрӣ хоҳанд дод.

Яке аз қисматҳои то кунун ба қадри кофӣ ва яклухт омӯхта нашудаи забони адабии ҳозираи тоҷик навъ ва алоқаи калимаҳо мебошад. Дуруст аст, ки илми забоншиносии муосири тоҷик дар ин соҳа аллақай муваффақиятҳои ба назар намоёнро соҳиб гаштааст. Бо вучуди ин, бисёр масъалаҳои назарӣ ва амалии мавзӯи мавриди назар, сайри таърихӣ, инкишофи қолабҳо, вижагиҳои услубӣ ва дараҷаи истеъмоли он дар тури асрҳо аз назари таҳқиқ то андозае берун мондаанд.

Пешоянди “бо”, чунон ки ишора шуд, дар ифодаи муносибатҳои наҳвии калимаҳо хеле сермаъност. Тобишҳои маъноии пешоянди “бо” дар китобҳои дарсӣ ва асару таҳқиқоти Л. П. Смирнова, М. Н. Қосимова, Б. Шарифов, Г. Камолова, А. Мирзоев, А. Алиев ва дигарон зикр ёфтааст.

А. Мирзоев қайд кардааст, ки маънои аслии пешоянди **бо** дар ибораи пеш аз ҳама нишон додани муносибати ҳамроҳӣ ва воситаи иҷрои амал мебошад [9, с. 77].

Махсусан, дар забони адабии классикӣ ба сабаби қатъӣ муайян кардани ҳудуди истифодаи онҳо ва ивази вазифаи маънои грамматикӣ пешояндҳои аслии гуногун ва доманадор буд.

Мо дар ин мақола доир ба баъзе хусусиятҳои алоқаи калимаҳо бо пешоянди “бо” дар “Бадоеъ-ул-вақоъ» -и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ муҳтасаран мулоҳиза меронем. Табиист, ки ҳар як пешоянди аслии маънои умумии марказӣ дорад, вале пешояндҳои аслии содаро ба гуруҳҳои маъноӣ ҷудо кардан мушкул аст. Аз ин рӯ, ба фикри мо, вазифаи ҳар як пешояндро ба таври ҷудоғона тасвир кардан ба мақсад мувофиқтар аст.

Як қисм аз ибораҳои асари мазкурро ибораҳои фаро мегиранд, ки ба воситаи пешоянди “бо” сурат ёфтаанд. Ба сифати калимаи асосии ин навъи ибораҳо феълҳои гуногунмаъно ва ғайра ва ҳамчун ҷузъи тобеи онҳо исмиҳои амал, моддӣ ва маънӣ, номи шахс, макон, ҷонишинҳои шахсӣ ва дигар калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми дигар предметҳо истифода мешаванд. Қайд кардан бамаврид аст, ки феълҳои амал дар сохтани ин гуна ибораҳо нисбат ба дигар гуруҳҳои луғавӣ серистеъмол мебошанд.

¹ Ниг.: Айни С. Восифӣ ва ҳулосаҳои «Бадоеъ-ул-вақоъ».-Сталинобод, 1956; Болдырев А. Н. Зайниддин Восифӣ. «Бадаи-ал-вақоъ». Критич. текст. Том 1-2. -М., 1961; Қаландаров К. Сложноподчинённые предложения в таджикском литературном языке. XV-XVI. (на материале «Бадоеъ-ул-вақоъ»). Зайниддина Восифӣ: автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 1971; Эгамбердиев Р. Художественно-стилистическая роль фразеологизмов в (Бадаи-ал-вақоъ) Зайниддина Восифӣ: автореф. дис....канд. филол. наук. - Душанбе, 1975; Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоъ»-Восифӣ. - Душанбе, 1985; Абдуллоев А. Арабская лексика в «Бадое-ул-вақоъ» Зайниддина Восифӣ: автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 1987; Алиев А. Виды и средства связи слов в «Бадоеъ-ул-вақоъ» Восифӣ: автореф. дис.... канд. филол. наук. - Душанбе, 1997; Гафоров А.О. Глагольные словосочетания с первичными предлогами в «Бадоеъ-ул-вақоъ» Зайниддина Восифӣ: автореф. дис....канд. филол. наук. - Душанбе, 2000.

Пешоянди “бо” яке аз пешояндҳои сермаъно, серистеъмом ва сервазифаи забони адабии тоҷик буда, вобаста ба маъноӣ калимаҳои алоқамандкардааш муносибатҳои гуногуни наҳвӣ ва тобишҳои маъноӣ мухталиф зоҳир менамояд.

Муносибати пурқунандагӣ. Ифодаи муносибати пурқунандагӣ бо тобиши воситаи иҷроӣ амал. Дар “Бадоеъ-ул-вақоъ” исмҳои гуногунмаъно, ҷонишинҳои исмӣ ба феълҳои амалу ҳаракат, исми амал ва баъзе сифатҳо ба пешоянди “бо” тобеъ гашта, муносибати пурқунандагиро бо тобиши воситаи иҷроӣ амал ифода кардаанд. Пешоянди “бо” дар вазифаи воситаи иҷроӣ амал ба предмете меояд, ки амал тавассути он иҷро мегардад. Ба сифати ҷузъи тобеъ бештар исмҳои моддӣ ва маънӣ ва ҷун тобеъқунанда зиёдтар феълҳои гузаранда ва камтар феълҳои монда омадааст: *Қариб ба даҳ қизилбош ӯро бо шамшер дар пойи минбар пора-пора карданд¹. Бо табарзин шикастанду даромаданд ва меҳмонхонаро кофтанд, ҳеч наёфтанд (саҳ. 1139). Бар ин баҳона чашми худро бо рӯймоле барбаст, то ба Марв расид (саҳ. 810). Он хоҷа барҷаст ва сари дасти ӯро бо устура бизирифт (саҳ.774). Онро камонсифат ҳам гардонид ба бирешиме барбаст (саҳ. 880). Ҳофиз Қазоқ ин савтро бо қонун бунёд кард (саҳ.576). Шои қирфомро...бо қулоҳи сурх...ба ҷилва даровард (саҳ.1325).*

Дар “Бадоеъ-ул-вақоъ” дараҷаи истеъмоли пешоянди “ба” дар ифодаи воситаи иҷроӣ амал 362 ва басомади пешоянди “бо” дар ин вазифа 7 мебошад. Муҳаққиқи таърихи забон Р. Ҷӯраев дар вазифаи воситаи иҷроӣ амал омадани пешоянди “бо”-ро дар асри XVI қайд кардааст [6, с. 113].

С. Ҳалимов дифференсия нашудани вазифаҳои пешояндҳои “ба”, “бо”, “бар”-ро дар таърихи назм дидааст [11, с. 59].

Ба фикри мо, ба вазифаи ҳам омадани пешояндҳои фавқуззикр ва алалхусус ҷун воситаи иҷроӣ амал серистифода будани пешоянди “ба” дар насри асри XVI ба таъсири забони гуфтугӯӣ низ алоқаманд аст ва ин навъ дифференсия нашудани маъноҳои грамматикӣ пешояндҳои “бо” ва “ба” дар лаҳҷаву ғӯйишҳои кунунии забони адабии ҳозираи тоҷик низ мушоҳида мешавад.

Дар ифодаи воситаи иҷроӣ амал ҷойи пешоянди “ба”-ро гирифтани пешоянди “бо”, ки маъноӣ нахустинаш ҳамроҳиро ифода кардан аст, таърихан ҳодисаи дигар буда, ба давраҳои нисбатан наздики рушди забони тоҷикӣ характернок аст [7, с. 383].

Дар забони адабии муосири тоҷик пешоянди “бо” барои ифодаи муносибати воситаи иҷроӣ амал сермаҳсул ва серистеъмом аст. Чи тавре ки дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” зикр шудааст: “қисме аз ибораҳои феълӣ бо пешоянди “бо” муносибати воситаи иҷроӣ амалро мефаҳмонанд. Ин гуна ибораҳо микдоран хеле зиёд буда, ҳам ҷузъи асосӣ ва ҳам ҷузъи тобеи онҳо аз бобати гурӯҳҳои маъноӣ гуногун ва ғанӣ мебошад” [3, с. 104].

Ифодаи муносибати пурқунандагӣ бо тобиши ҳамроҳӣ. Ифодаи муносибати объекту ҳамроҳӣ дар насри давраи мавриди назар бо пешоянди “бо” дар нисбати забони адабии ҳозираи тоҷик зиёдтар аст. Доираи истифодаи ҷузъи асосӣ дар ин гуна ибораҳо нисбат ба ҷузъи тобеъ аз ҷиҳати гурӯҳҳои луғавӣ фарохтар аст. Дар ин гурӯҳи ибораҳо ба сифати ҷузъи асосӣ бештар феълҳои мондаи ифодақунандаи ҳаракат, амалу ҳолат, нутқ ва ҷун ҷузъи тобеъ исмҳои шахсу ғайришахс ва ҷонишинҳои предметӣ меоянд, ки дар иҷроӣ амал шарикӯ ҳамроҳанд: *Бо Хоҷа Низомулмулк машварат кард, ки “Халоиқи Ҳирот” издиҳом намудаанд (саҳ.1206). Бародари шумо ҳамеша бо хуштабону зарифон суҳбат медорад (саҳ.1167). Мавлоно Фасех дар хонаи Хатиб ба ҳофиз Қазоқи Қонунӣ асбоби муошират муҳайё сохтанд (саҳ.574).*

Хусусияти хоси пешоянди **бо** он аст, ки дар байни тобеъқунандаву тобеъшаванда омада муносибати ҳамроҳиву муносибат ва ҳолату вазъиятро мефаҳмонад: *Хост, ки бо ӯ суҳбат дорад ва зарофате қунад (саҳ.130). Бо ӯ дурушти карду сахту суст гуфт (саҳ.103).*

Қайд кардан лозим аст, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик доираи ифодаи муносибати ҳамроҳӣ дар таркиби ибораҳои номӣ васеътар мебошад. Махсусан, дар осори С. Айнӣ ин навъи ибораҳо ба таври фаровон истифода шудаанд. Онҳо, асосан, муносибати объекту ҳамроҳӣ ва муайянкунадагиро дороиро ифода мекунад. Маъноӣ ҳамроҳӣ ва доройӣ қариб дар ҳамаи ин ибораҳо мушоҳида мегардад: *Дар рафтумад бо дӯстон серкитоб ҳам ӯ*

¹ Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. «Бадоеъ-ул-вақоъ» (Бо муқаддима, тавзеҳ ва таҳияи А. Н. Болдирев). Ҷ. I - II (матни интиқодӣ).- М.: Изд-во Восточной литературы, 1961.-2065 с. Минбаъд дар қавсайн саҳифаи асар зикр мешавад.

даррав як китоби аз он пеш надидаширо ёфта гирифта, дар гӯшае нишаста ба мутолиа машғул мешуд... (саҳ.214). Ҷ қабул кард, он шаб **сухбатамон бо Пирак** бо ҳамин тамом шуд (саҳ.213). Дар бораи муносибати **Аҳмади хучандӣ бо Чингизхон** хуччатҳои таърихӣ чунин мегӯянд (саҳ.185).

Бояд тазакурр дод, ки дар насри давраи таҳқиқ дар қатори чунин ибораҳо баъзе пайвастиҳо дучор мегарданд, ки дар онҳо пешоянди “**бо**”-ро бо пайвандакҳои “**ва**”, “**у**” иваз кардан мумкин аст, чунончи: **Султон Валӣ бо Ғиёсиддин Муҳаммад** мутаваҷҷеҳи **Кӯҳдастон** шуданду ба дари хонаи **Амир Ёдгори Кӯкалтош** расиданд (саҳ.1124). Он зан бо **канизак** чӯбҳо гирифта, ба сару рӯям задан гирифтанду маро аз хона берун карданд (саҳ.1123).

Пайвастиҳои “**Султон Валӣ бо Ғиёсиддин Муҳаммад**” ва “**зан бо канизак**” дар назари аввал чун ибора намоён мешаванд, вале ҳангоми дурусттар диққат додан равшан мегардад, ки онҳо аз қоидаи ташкили ибора берунанд. Масалан, пайвастиҳои номбурдаро дар шакли “**Султон Валӣ ва Ғиёсиддин Муҳаммад**”- **Султон Валиву Ғиёсиддин Муҳаммад** ва “**зан ва канизак**” -“**зану канизак**” истифода кунем ҳам, ба маънии ҷумлаҳо ҳалал намерасад ва алоқои калимаҳо коста намегардад. Бинобар ин, чунин пайвастиҳо мантиқан ба аъзоҳои чидаи ҷумла наздик буда, дар онҳо пешоянди “**бо**” бо пайвандакҳои **ва**”, “**у**” хусусияти муродифӣ пайдо кардааст.

Дар насри ин давра дар вазифаи мубтадо ибораҳои номие омадаанд, ки тавассути пешоянди “**бо**” сохта шудаанд. Вижагиҳои нахвӣ чунин ибораҳо дар асару мақолаҳои Р. Ғаффоров, Ш. Рустамов, С. Абдурахимов, А. Мирзоев, Н. Бозидов, Ҷ. Солиев, А. Алиев ва дигарон тасвир шудааст. Аз рӯйи ҳамин, пайвастиҳои навъи “**падар бо писар**”, “**Маҳмуд бо эшон**”-ро низ ба аъзоҳои чида (мубтадои чида) ва ибораи пешояндӣ ҷудо кардаанд. Дар масъалаи кадом вақт яклухт мубтадо шумуридан ибораҳои боло қайди зерини Р. Ғаффоров ҷолиби диққат аст: “Дар ин маврид ба кадом шакл ифода ёфтани хабар аҳаммияти ҳалқунанда дорад: вай чамъ бошад, ҷузъҳои ибора якҷоя мубтадорро ифода мекунанд, дар сурати ба шакли танҳо воқеъ гаштани он ҳиссаи тобег хусусияти пурраи вобастагии нахвӣ зоҳир намуда, вазифаи пурқунандагиро адо менамояд” [5, с. 75]. Ба фикри мо, дар сурати дар шакли чамъ омадани хабар ин пайвастиҳоро яклухт мубтадо гуфтан мумкин аст ва агар дар шакли танҳо омада, фақат амали як предметро ифода намояд, он гоҳ ҳиссаи тобегро пурқунанда гуфтан мувофиқ аст.

Пайвастиҳои амсоли “**падар бо писар**”, “**Маҳмуд бо эшон**”-ро Шарофиддин Рустамов тадқиқ карда, ба хулосае омадааст, ки онҳо “**бо** аъзоҳои чидаи ҷумла ва ибораҳои исмӣ” ҳеч умумияте надорад ва сабаби дар шакли чамъ омадани хабари баъзе аз ҷумлаҳоро, ки дар таркибашон онҳо омадаанд, аз ин замина муайян кардан мумкин нест. Ин ҳодиса ба масъалаи ифодаи саръзоҳои ҷумла ва мувофиқати хабар бо мубтадо марбут аст, онро танҳо аз ҳамин мавқеъ шарҳу эзоҳ додан мумкин аст” [10, с. 75].

Дар сохтани ибораҳои феълие, ки муносибати пурқунандагиро бо тобиши ҳамроҳӣ ифода мекунанд, ба сифати ҷузъи асосӣ феълҳои ифодагари амалу ҳолат ва чун ҷузъи тобег исму ҷонишинҳои предметӣ истифода шудааст. Ибораҳои зерин одатан аз ду калима таркиб меёбанд: *Асмаъӣ гӯяд: **бо кариме ошноӣ доштам**, ки ҳамвора ба таваққуъи караму эҳсон ба дари хонаи вай мерафтам (саҳ.65). Ва бо худ лаълпораи қимате доштам, онро дар пораи чарме гирифта, дар бозуи худ баста будам (саҳ.474).*

Тобиши маъноӣ ҳамроҳӣ дар насри ин давра дар таркиби ибораҳо бештар бо феълҳои таркибии “ҳамроҳ будан”, “ҳамроҳ шудан”, “ҳамроҳ овардан” низ ифода мешавад: *Зарифе бо арабе ҳамроҳ шуд (саҳ.130). Эӣ Яҳё, сабаб чист, ки дар маҷлисӣ ман заҳр бо худ ҳамроҳ овардаӣ? (саҳ.856).*

Ифодаи муносибати пурқунандагӣ бо тобиши таъинот

Истифодаи ин навъи ибораҳо дар насри ин давра васеъ аст. Ба сифати ҷузъи асосӣ феълҳои навъи “гуфтан”, “улфат гирифтани” ва чун ҷузъи тобег исмҳои гуногунмаъно ва ҷонишинҳои предметӣ истифода шудаанд: *Бо вай гӯӣ, то кай равем, шоша кунем (саҳ. 518). Фирдавсӣ бо худ гуфт, кори ман аз пеши вай гушоише ёбад (саҳ. 240).ту бо ман инчунин душманӣ мекунӣ (саҳ. 766).. Шоҳқосим бо мутааллиқони худ дар кишти нишаста...мутаваҷҷеҳи Самарқанд шуданд (саҳ.43).*

Ифодаи муносибати пурқунандагии муштарак. Дар ифодаи муносибати пурқунандагии муштарак пешоянди **бо** дар насри ин давра серистеъмол аст. Ҷузъи асосии ин

ибораҳо бо феълҳои гуногунмаъно, чузъи тобеъ бо исмҳои ифодакунандаи номи ашё, амалу ҳолат ва ҷонишинҳои ифода мешавад: *Шерғозие бо гева намоз мегузорд* (саҳ..242). *Амир гуфт ...бо ёрон тановул кунем* (саҳ.381). *Он қӯдак доим бо он мурғак бозӣ мекард* (саҳ.15). *Овардаанд, подшоҳе буд, бо маймун шатранҷ мебохт* (саҳ. 866). *Ва дар хиргоҳе нишаста, сар бараҳна карда, бо амир шатранҷ мебохт* (саҳ.381). *Ё ин ки даъво кунад, ки ман бо фалон қимор ғоибона бохтаам ва ӯ дар адои ваҷҳ таълил мекунад* (саҳ.137).

Ифодаи муносибати объекти мурочиат. Дар осори хаттии ин давра пешоянди **бо** дар ифодаи муносибати объекти мурочиат серистеъмоли аст. Тобеъкунанда феълҳои амали хоҳиш буда, исмҳои гуногунмаъно чун чузъи тобеъ сурат мегиранд: *Эй мард, бо гева намоз гузордан раво нест, иода кун, ки намозе надорӣ* (с. 576). *Пас, бо Салмон оғози итоб кард, ки худатро марде фозилу доно мегӯӣ* (саҳ.576). *Богбон бо маймун ишорат карда, филҳол ба адои тамом ба отаиш кардан машғул шуд* (саҳ.871).

Ифодаи муносибати пуркунандагии табдил. Як гурӯҳи ибораҳо бо пешоянди **бо** муносибати пуркунандагиро бо тобиши табдил ифода мекунад, аммо доираи истеъмоли онҳо маҳдуд аст: *Имом фармуд, ки равгани ғӯсфанд бо гулоб биёмезанд ва бар он думал ниҳанд, то дард сокин шаваду сар бигшояд* (саҳ. 46).

Ҳамин тавр, пешоянди “**бо**” дар “**Бадоеъ-ул-вақоеъ**” ҳамчун воситаи алоқаи калимаҳо вазифа ва мақоми муайян дорад. Муносибати наҳвӣ ва тобишҳои маъноии ин пешоянд, асосан, мутобиқи забони адабии пешинаи форс-тоҷик буда, дар забони кунунии тоҷик бо баъзе тағйироти чузъӣ мустаъмаланд. Яке аз вижагиҳои ҷолиби истифодаи пешоянди “**бо**” дар ин давра ҳодисаи ҳаммаъноии он бо пешояндҳои “**аз**”, “**ба**”, “**бар**” мебошад.

Адабиёт

1. Алиев, А. Алоқаи калима бо пешоянди «**бо**» дар осори хаттии асри XVI // Масъалаҳои филологияи тоҷик / А. Алиев. - Қўлоб: Сада, 1995. - С. 24-28.
2. Аслиддинов, С. Алоқаи калимаҳо дар ҷумла дар забони адабии ҳозираи тоҷик // Баъзе масъалаҳои забон ва адабиёти тоҷик. Серияи нав. №114 / С. Аслиддинов. - Самарқанд, 1961. - С. 123-129.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Ҷ. II. – Душанбе: Дониш, 1986. - 372с.
4. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. «Бадоеъ-ул-вақоеъ» (Бо муқаддима, тавзеҳ ва таҳияи А. Н. Болдирев). Ҷ. I - II (матни интиқодӣ). - М.: Изд-во Восточной литературы, 1961. - 2065 с.
5. Ғаффоров, Р. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 3. / Р. Ғаффоров -Душанбе: Дониш, 1979. – 272 с.
6. Джурраев, Р. Очерки по истории грамматики таджикского и персидского языков / Р. Джурраев. – Душанбе: Ирфон, 1972. -172 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Ҷ. II. (Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олӣ). Нашири дуюми такмилёфта. – Душанбе: Маориф, 1984. - 327 с.
8. Қосимова, М. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри XI (дар асоси материалҳои «Сиёсатнома», «Қобуснома» ва «Сафарнома») / М. Қосимова. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 216 с.
9. Мирзоев, А. Ибораҳои феъли замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Мирзоев.- Душанбе: Дониш, 1972. - 252 с.
10. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. - 340 с.
11. Ҳалимов, С. Таърихи забони тоҷикӣ / С. Ҳалимов. – Душанбе: Матбааи УДТ, 1979. - 101 с.

АЛОҚАИ КАЛИМАҲО БО ПЕШОЯНДИ “БО” ДАР “БАДОЕЪ-УЛ-ВАҚОЕЪ”-И ЗАЙНИДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ

Дар мақолаи мазкур мулоҳизаҳои муаллиф доир ба алоқаи калимаҳо бо пешоянди “**бо**” дар “**Бадоеъ-ул-вақоеъ**”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳангоми таҳқиқи масъалаи матраҳшаванда муаллиф роҷеъ ба вижагиҳои хоси алоқаи калимаҳо бо пешоянди “**бо**” дар “**Бадоеъ-ул-вақоеъ**” назару андешаҳои худро пешниҳод кардааст. Муаллиф қайд менамояд, ки омӯзиши ҳаматарафаи хусусият ва хелҳои алоқаи калимаҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ мавриди омӯзиши пурра қарор нагирифтааст ва аз ин ҷиҳат он ба таҳқиқи баррасии амиқ ниёз дорад. Ниҳоят, муаллиф тазаккур додааст, ки таҳқиқи баррасии навъ ва воситаҳои алоқа дар забони адабии тоҷик баҳри кушодани вижагиҳои хоси забони осори мансури давраҳои гуногуни таърихӣ дар устувордошт, такомул ва рушди забони адабии тоҷик мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: алоқаи пешояндӣ, муносибати наҳвӣ, навъҳои алоқа, алоқаи тобеъ, алоқаи пайваст, таркибҳои ҷида, пешояндҳои асли.

СВЯЗЬ СЛОВ С ПРИСТАВКОЙ «БО» В «БАДОЕЪ-УЛ-ВАКОЕЪ» ЗАЙНИДДИНА МАХМУДИ ВОСИФИ

В данной статье изучаются и обсуждаются комментарии автора по поводу связи слов с приставкой «с» в «Бадае-уль-Вакоие» Зайниддина Махмуди Васифи. В ходе исследования вопроса автор изложил свои взгляды и мнения относительно особенностей соединения слов с приставкой «бо» в «Бадаэ-уль-Вагоэ». Автор отмечает, что комплексное изучение особенностей и типов связи слов в разные исторические периоды до конца не изучено и с этой точки зрения нуждается в глубоком исследовании и рассмотрении. В заключение автор подчеркнул, что исследование и рассмотрение видов и средств общения на таджикском литературном языке поможет выявить специфические особенности языка произведений Мансура разных исторических периодов в стабильности, совершенствовании и развитии таджикского литературного языка.

Ключевые слова: предложное отношение, языковое отношение, виды отношения, подчинительное отношение, связанное отношение, сложные соединения, исходные предлоги.

THE CONNECTION OF WORDS WITH THE PREFIX "BO" IN "BADAE-UL-WAQOE" BY ZAINIDDIN MAHMUDI WASIFI

In this article, the author's comments on the connection of words with the prefix "with" in "Badae-ul-Waqoe" by Zainiddin Mahmudi Wasifi are studied and discussed. During the investigation of the issue, the author presented his views and opinions regarding the special features of the connection of words with the prefix "bo" in "Badae-ul-Waqoe". The author notes that the comprehensive study of the characteristics and types of communication of words in different historical periods has not been fully studied, and from this point of view, it needs deep research and consideration. Finally, the author emphasized that the research and consideration of types and means of communication in the Tajik literary language will help to reveal the specific features of the language of Mansur's works of different historical periods in the stability, improvement and development of the Tajik literary language.

Keywords: prepositional relation, linguistic relationship, types of relation, subordinate relation, connected relation, compound compounds, original prepositions.

Дар бораи муаллиф

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич
Доктори илми филология, профессор, мудири
кафедраи методикаи тахсилоти ибтидоӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 901 06 30 68
E-mail: gafforovabdusukur@gmail.com

About the author

Gafforov Abdushukur Odinashoevich
Doctor of philology, Professor, Head of the
Department of primary education methods
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 901 06 30 68
E-mail: gafforovabdusukur@gmail.com

Об авторе

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич
Доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой методики начального
образования
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 901 06 30 68
E-mail: gafforovabdusukur@gmail.com

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЛЕКСИКӢ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Насимов Н. И.

*Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони
чаҳон – «Пайванд»*

Диалектизмҳо калимаҳои лаҳҷавии (шевагии) забонҳо ба шумор мераванд. Диалектизм калимаи юнонӣ (**dialektos**) буда, маънои **намуди маҳаллии забон; лаҳҷа, шева** -ро дорад. Диалектизмҳо ҳамаҷониба яке аз соҳаҳои илми забоншиносӣ – диалектология меомӯзад.

Диалектизмҳо дар забони адабӣ ва асарҳо бо мақсади тавсифи нутқи қаҳрамонҳо ё намояндагони ягон мавзӯ, аз ҷумла маҳаллаҳо, деҳот, ноҳия, шаҳр, минтақа ва вилоятҳо истифода мешаванд.

Диалектизмҳо бо назардошти инъикоси таҳаввулоту хусусиятҳои воҳидҳои забонӣ асосан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: диалектизмҳои лексикӣ, диалектизмҳои фонетикӣ, диалектизмҳои грамматикӣ, диалектизмҳои семантикӣ, диалектизмҳои фразеологӣ, диалектизмҳои этнографӣ ва ғайра [4, с. 59-61; 5, с. 52-54; 20 с. 42-43].

Оид ба истифодаи диалектизмҳо дар адабиёти бадеии китобӣ асарҳои зиёде таҳия ва рӯйи ҷоп омадаанд, ки намунае аз онҳо дар мисоли асарҳои забошиносон Х. Ҳусейнов – «Диалектизм дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим» [19, с. 58-72], «Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ» [20], Б. Камолитдинов – «Забон ва услуби Ҳаким Карим» [7], Н. Маъсумӣ – «Забон ва услуби Аҳмади Дониш» [9] ва А. Абдуқодиров – «Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода» [1] метавон номбар кард.

Дар забоншиносии тоҷик зимни омӯзиши лаҳҷаҳои мавзӯҳои муҳталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳқиқи диалектизмҳои лексикӣ низ тавачҷӯх зоҳир қарда шудааст, ки асарҳои Ҷ. Мурувватов [10], Р.Л. Неменова, Ғ. Ҷӯраев [13], З.И. Замонов [6], Г.М. Шарифова [23], И.О. Сулаймоновро [16] намуна оварда иктифо менамоем, зеро дар асарҳои онҳо номгӯйи адабиёти дигаре, ки ба масъалаи мазкур марбут мебошанд, дарҷ ёфтаанд.

Бахусус дар бораи баъзе хусусиятҳои фонетикӣ ва лексикӣ лаҳҷаи Сари Хосор дар муқоиса бо лаҳҷаи Ховалинг Р.Л. Неменова дар китоби «Кулябские говоры таджикского языка (северная группа)» [12, с. 69-71] мухтасаран иттилоъ додааст.

Ӯ лаҳҷаи Сари Хосорро ба зергурӯҳи марказии лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб мансуб медонад. Бар тасдиқ ва таҳқиқи ин фикр дар ҷилди 1 китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» оварда шудааст: «Тоҷикони Кӯлоб, асосан, худро аҳолии тағҷой ва муқими ин сарзамин ҳисоб мекунанд. Ин ақида, махсусан, ба сокинони шимолӣ ва шимоли шарқии Кӯлоб (ховалингиҳо, муминободиҳо, даштиҷумиҳо, сариҳосориҳо) бештар мансуб аст, зеро аҳолии асосии ин ҷоҳо тоҷик мебошанд» [13, с. 15].

Р.Л. Неменова дар асараш зиёдтар дар бораи хусусиятҳои забонии лаҳҷаи Ховалинг тавачҷӯх намудааст. Асосан, ӯ оид ба истифодаи овози **ъ** дар лаҳҷаи Сари Хосор дар фарқ бо лаҳҷаи Ховалинг сухан ронда, менависад, ки лексикаи лаҳҷаи Сари Хосор ба лаҳҷаи Ховалинг хеле монандӣ дорад [12, с. 66, с. 71].

Ҳамчунин ӯ аз лаҳҷаи Сари Хосор 95 ибораи гуфтугӯиро аз деҳаҳои Шайдон, Навобод, Сари Ҷар ва ду матни афсонаро ҷо додааст [12, с. 116-119, с. 148-150].

Умуман аз назари лингвофолклористӣ оид ба омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили диалектизмҳои лексикӣ дар фолклор ё эҷодиёти халқ (ва ё ибораи маъмулии эҷодиёти даҳанакии халқ) асари илмӣ муқаммале дастрас нагардид. Аз ин рӯ, лозим дониста шуд, ки ин мавзӯ дар фолклори Сари Хосор аз рӯйи асари фолклошиноси тоҷик Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [2], ки дар заминаи маводи фолклори Сари Хосор таҳия гардидааст, ба қадри имконият қобилият пажӯҳишро ба анҷом расонем.

Матнҳои фолклории Сари Хосор 28701 калимаро дар бар гирифта, аз ин шумора зиёда аз 13600 ададаш (47,0 фоизаш) лаҳҷавӣ – диалектизмҳо, аз ҷумла бештар аз 70-тои он диалектизмҳои лексикӣ шумурда шуданд, ки бо такрори баъзе калимаҳо афзунтар аз 170 маротиба омадаанд. Калимаҳо аз рӯйи алифбо дар шакли аввали истифодаашон дар матнҳо ва дар доираи таҳқиқи талаботи лингвофолклористӣ дар ҳамон шакли талаффузашон оварда мешаванд: **агане** (5 маротиба – минбаъд – м.) [2, с. 249, 251, 265, 267, 298]; **агарда** (5 м.) [2, с. 197, 287, 292, 294 (2 м.)]; **ала** (3 м.) [2, с. 185, 255, 261]; **анойитърош** [2, с. 314]; арқа [2, с. 317]; **ах** (10 м.) [2, с. 88, 198, 253, 254, 258, 263, 301, 302, 316 (2 м.)]; **бахҷӣ** [2, с. 323]; **бефара** [2, с. 294, 309]; **билавр** [2, с. 100]; **булак** [2, с. 296]; **бъҷас** [2, с. 312]; **ваноғда** (5 м.) [2, с.

320 (4 м.), 183]; **ғара** [2, с. 251]; **ғомык** [2, с. 321]; **ғот** [2, с. 296]; **давра** [2, с. 88]; **дангал**, **дангала** (кардан) (14 м.) [2, с. 273, 278 (2 м.), 280 (4 м.), 281, 292, 293, 304 (2 м.), 315, 318]; **измағй** [2, с. 290]; **кашаг** (3 м.) [2, с. 301 (3 м.)]; **кыньск** [2, с. 213]; **къръмбоша** (**къръмчай**, **къръмчаша** (3 м.) [2, с. 255, 262 (2 м.)]; **лғат** [2, с. 262, 263 (2 м.)]; **лъмба** [2, с. 215]; **лхч** (3 м.) [2, с. 316 (3 м.)]; **махшак** (3 м.) [2, с. 308, 310, 312]; **минакол** (2 м.) [2, с. 311, 312]; **мут** [2, с. 193]; **Олломасанй** (2 м.) [2, с. 251 (2 м.)]; **олондай** [2, с. 302]; **пая** [2, с. 312]; **път** [2, с. 216]; **път-пътакът** [2, с. 216]; **реб** (3 м.) [2, с. 88, 101, 327]; **рубича** [2, с. 213] – рубич; **рът** (3 м.) [2, с. 311, 312 (2 м.)]; **сибаву** (2 м.) [2, с. 314, 315] – сиба; **сурй** [2, с. 296]; **сывчък** (3 м.) [2, с. 314 (2 м.), 315]; **сърунд** (3 м.) [2, с. 296, 293 (2 м.)]; **тегъз** [2, с. 255]; **тарвоза** (2 м.) [2, с. 248, 296]; **теф** (2 м.) [2, с. 103, 281]; **туғрй** (7 м.) [2, с. 250, 277, 265, 271, 295, 307, 313]; **тумбул** [2, с. 99]; **тутък** [2, с. 185]; **тъкид** (2 м.) [2, с. 185, 296]; **фарай** [2, с. 253]; **фълх** [2, с. 303]; **фър** (6 м.) [2, с. 283 (3 м.), 284 (3 м.)]; **фърйдак** [2, с. 112]; **хаспал** [2, с. 318]; **хърбич** [2, с. 213]; **хабата** [2, с. 260]; **хамоли** [2, с. 264]; **хова** (4 м.) [2, с. 264, 278, 301, 310]; **хуч** (9 м.) [2, с. 157, 262 (3 м.), 278 (3 м.), 289 92 м.); **чойлов**, **чойлоб** (4 м.) [2, с. 60, 70, 284 (2 м.)]; **чолбанд** [2, с. 284]; **чол** (3 м.) [2, с. 61, 99 (2 м.)]; **чорговак** (2 м.) [2, с. 301 (2 м.)]; **чорку** [2, с. 296]; **чува**, **чиба** [2, с. 278, 280, 281, 312 (2 м.), 322]; **чутът** [2, с. 301]; **чъкъм** [2, с. 293]; **чълингас** (3 м.) [2, с. 299, 304 (2 м.)]; **чъхт** [2, с. 300]; **чахманбоз** [2, с. 196]; **чахмандоша** [2, с. 196]; **чичиёра** [2, с. 101]; **чуғадорай** [2, с. 98]; **чъғелоша** [2, с. 302]; **шалфай** [2, с. 303]; **шахмард** (2 м.) [2, с. 303, 304]; **шартаст**, **шартас** [2, с. 294, 299].

Лозим ба ёдоварист, ки ба гурӯҳи диалектизмҳои лексикии зерин калимаҳои лаҳҷавие, ки дар натиҷаи афтидан, ихтисор, қоҳиш, таҳфиф ва тағйироти овозии калимаҳои забони адабӣ ҳосил шудаанду дар мадди назар калимаҳои ҳосиллаҳҷа менамоянд, ворид карда нашуданд. Зеро синоними асосиашон ҳамон шакли комили калимаҳои забони адабианд, ки **акв**, **акъ** (акнун), **ами** (ҳамин) ва **чо** (кучо) барин калимаҳо аз ҳамин қабил диалектизмҳо шумурда шуданд.

«– *Хай, бачам, хёдо сафари некът бёта, умри дърозът бёта, тани сёхат, дили бегам бёта, бёрав аку*» [2, с. 319].

Яг чода панҷ-шаш деҳқон гандъма чош кардам, акъ нав мебардоран» [2, с. 183].

*Аваз гуфтак Соқимулло,
Пештар бирав мулки почо,
Дар ами рум бикун ниго,
Қоҳилй накна гофил бо.* [2, с. 118]

«– *Шъмо, акаҳо, чо омаден?*» [2, с. 282]

Аз рӯйи ифодаи маъно қисме аз диалектизмҳои лексикӣ аз ҳошияи китоби Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [2], бахше аз китобҳои «Воҷаномай ҳоссаи шеваи Кӯлоб» [10] «Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ» [8], «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» [17] ва бархе аз рӯйи мазмуни матнҳои фолклорӣ дар натиҷаи маҷмуан омехта тавзеҳ ва шарҳ дода шуданд.

Дар фолклори Сари Хосор диалектизмҳои лексикӣ умуман маъноҳои зеринро ифода кардаанд: **агане** – вағарна, набошад, охир, хайр; **агарда** – яке, рафту, банохост, агар; **ала** – охир, хайр, набошад; **анойитърош** – анойитарош – саросема, нимқора тарошидағй; арқа – ҳарқан – китф; **аҳ** – асло, ҳеч вақт, ҳеч гоҳ; **бахчй** – барои чй, чаро; **бефара** – монда; **билавр** – оинае будааст, ки ҳусни бинандаро аз будаш зиёд карда нишон меодааст; **булак** – қисм, ним, пора; **бъччас** – буччас – шитобон, босуръат, зуд, тез, чаққон; **ваноғ** – ваног – қанори майдони кишт; **ғара** – набошад, охир; **ғомык** – ғомук – мевадонаи як намуди наботот; **ғот** – вақт, замон; **давра** – маърака; **дангал** – **дангала** (кардан) – партофтан, ҳаво додан; **измағй** – хирағй, беҳаёғй, бешармй; **кашаг** – оғил, оғилхона; **кыньск** – кунуск – мумсик, ҳасис; **къръм** – қурумб – кулӯх, пораи хушк ва саҳти аз девор ё марзаҳои замин қандашудаи хок. 2. лойи хушкида; **лғат** – **луғат** – зер; **лъмб** – лумб – қалон, бузург, фарбех, ғафс; **лхч** – лухч – бар, пара; **махшак** – шадда, санги қимматбаҳои ба ришта кашидашуда; **маълоқ** – муаллақ, печу тоб; **минакол** – миёначо; **мут** – сих; мағрур; **Олломасанй** – Аллоҳумасанй – салом (ё ассалому алайкум); **олонд(ай)** – олонд – ифлос, чиркин, ҷазир кардан; **пая** – тез; **път** – пут – боло шудан, яке намоён, намудор, шудан, баромадан; **път-пътак** – пут-путақ – ба маънои шикам; **реб** – қач, якнима, яктарафа, қанор; **рубич** – як навъи таом; **рът** – рут – буридан, ҳамвор, тахт кардан; **сиба** – зарфи маҳсус барои қазои ҳоҷати қӯдақон дар гаҳвора; **сурй** – қат; **сывчък** – сивчак – сибачӯб; **сърунд** – сурунд – партофт, ҳаво дод; **тегъз** – тегис – ҳамвор, тахт; **тарвоза** – якнима, яктарафа, якпахлӯ; **теф** – китф; **туғрй** – дуруст, рост; **тумбул**

– саркокул; **тутък** – тутак – тутик – тутук – най; **тъкид** – тукид – халонд; **фара** – кувва, кудрат; **фълх** – фулх – 1. мулоим; 2. пухтан; 3. сѹхтан; **фър** – фур – 1. дам, фуру кшидан; 2. партофтан; ха̀во додан; **фърид** – фурид – партофт, ха̀во дод; **хаспал** – хасмайда, майдаи хас; **хърбич** – хирбич – пору; **хабата** – ифлос, чиркин; **хамоли** – хозир; **хова** – бале, оре; **хуч** – боло (бардоштан); **чойлов** – **чойлоб** – чойлоб – воиш, каппа барои токи ангур; **чолбанд** – кокулбанд; **чол** – кокул; **чорғовак** – бо дасту по роҳ рафтан; **чорку** – оғуш; **чиба** – барои чй, чаро; **чутът** – чутат – мувофик; **чъкъм** – чикум – чиким – харч, харорчот; **чълингас** – чилингас – тез, зуд, босуръат, бошаст; **чъхт** – чухт – рост; **чаҳманбоз** – ошиқбоз; **чаҳман** – хушдор, ошиқ; **чичй** – сина; **чуғадор** – нақшиндор; **чъгел** – чигел – чанда, жанда, либоси кӯхнаи дарида; **шалфа** – шалфа – садо, овоз; **шаҳмард** – ҳамроҳи шаҳ, рафики шаҳ; **шартаст** – босуръат зуд, тез, шитобон.

Ғулуми оҳ. Ай дар хоки пот садқа! Хъдо шоид, зиндагим тый, агане вахт мембъръм!
[2, с. 265].

Шави дига нъмози шум иида бъд, соат ҳаму готи шав, ки хъдиша момашир кълула каду тъкид дар дъруни сандуқ [2, с. 296].

Мърг файрод карда бъд, ки руба умед, дъмба дъқада кард, ки ҳами шартас руфтан мегира! [2, с. 299].

Тафсиру шарҳи баъзе диалектизмҳои лексикӣ, аз ҷумла калимаҳои **агарда**, **анойитърош**, **билавр**, **ваноғ**, **кашаг**, **маҳшак**, **минакол**, **рът**, **сѡвчък**, **хабата**, **чорку**, **чъкъм**, **чуғадор**, **чъгел** ва **шартаст** дар луғату фарҳангҳои мавҷуда вонаҳурданд.

Агарда апат ай ҳаму ҷа нобут шава, хуб, нашава, вой ба ҷони бесоҳибъту сари дарафтовът!» [2, с. 197].

Яг говарай ҷагҷагаи анойитърои доръм, сеюним митр дърозишай, яг митр паҳмиш, миёръм, бе сибаву бе сѡвчък ҳами ҷа ховът мекънъм [2, с. 314].

Дарравй карда, хара оварда тъқум када, се растара чъгелоша ҷамъ кард, ки зад туб, ҳами ки баст, (шуд) бугҷаҳой «қимматбаҳо» [2, с. 302].

Бо мақсади таҳқиқ, таҳлил ва омӯзиши муқоисавӣ матнҳои фолклорӣ ба се қисм ҷудо карда шуданд: назмӣ, насрӣ ва драмавӣ. Азбаски дар матнҳои калонҳаҷми насрӣ ва драмавӣ аз шаклҳои гуногуни шеърӣ дар нутқи қаҳрамонҳо аз назми фолклори Сари Хосор истифода шудааст, порҷаҳои шеърӣ ба гурӯҳи матнҳои назмӣ ворид карда шуданд. Масалан, сурудҳои «Ман доғ», «Майдо» ва баъзе рубоӣҳо (Давлатхотун ...) ҳам дар назм, ҳам дар драмаи халқии «Арзанкорӣ» ва ҳам афсонаҳо омадааст [2, с. 24-28, 257-258, с. 240, 323]. Бояд иброн дошт, ки азбаски матнҳои шеърӣ баъзан аз ҳам фарқ мекарданд, ҳар кадом мавриди омӯзиши алоҳида низ қарор гирифтанд.

Аз шумораи умумии диалектизмҳои лексикӣ бештар аз 20 калима ба матнҳои фолклории назмӣ, зиёдтар аз 120 калима ба матнҳои фолклории насрӣ ва қариб 30 калима ба матнҳои драмавӣ рост омад.

Аз рӯи номгӯи диалектизмҳои лексикӣ калимаҳои бахҷй, билавр, давра, път, път-пътак, рубич, тарвоза, тумбул, фърид, хърбич, чоло, чичй, чуғадор) танҳо дар матнҳои фолклории назмӣ, калимаҳои агарда, анойитърош, арқа, бефара, булак, бъҷчас, ваноғ, ғара, ғомък, ғот, дангал – дангала (кардан), измағй, кашаг, кънъск, лъмб, лъхч, чъгел, маҳшак, маълок, минакол, мут, олонд, пая, рът, сиба, сурй, сѡвчък, сърунд, тъкид, тутък, фълх, хаспал, чолбанд, чорғовак, чорку, чиба, чут, чъким, чълингас, чъхт, чаҳманбоз, чаҳмандош, шалфа, шаҳмард ва шартаст танҳо дар матнҳои фолклории насрӣ, калимаҳои лъғат, қъръмб, Олломасанй, тегъз, фара, ха̀бата, ҳамоли танҳо дар матнҳои фолклории драмавӣ ва калимаҳои дигар – агане, ала, аҳ, реб, теф, туғрй, фър, хова, хуч ва чойлоб дар ҳар гуна матнҳои фолклорӣ омехта истифод гардидаанд.

*Дунё ҳай, дунёй муваққат,
Зиндагонй хуб асту ганимат,
Дар давра бишинй, бикунй суҳбат,
Гапи хуб дур асту қимат.* [2, с. 88].

Дъхтар хест сандуқа ба шамшер баракию тарвоза зад, чор булак, кад сандуқаву момашириша дар ҳар бар сърунду тарки ватани почой кард [2, с. 296].

«Пас ай ть зъминчъмбъиши шид, пули хуна ай минаколъи шъкаст, яг ҳамсоя ира овард, тешае наёфтем, гърмоша рът къна, фақат задемъи то умадани хътта» [2, с. 311].

Съхарӣ руз шид, ки (занақ) рафт, яг ўзбак тиёқ сари арқа **бозор мардикорӣ мерава** [2, с. 317].

Дехқони пир. Ай, дар даҳани атай говдор...! Ахир рида арзъна ҳамаша ҳабата кад! [2, с. 260].

Ҳарчанд калимаи **път-пътак** (пут-путақ) ба шакли калимаҳои тақили овозӣ ё тасвирий омадааст, аммо дар лаҳҷаҳои шимолии Кӯлоб шояд серистеъмол будааст, ки дар ҳошияи китоби «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [2] маҷозан ҳам бошад, ба маънои луғавии **шикам шарҳ** ёфтааст.

«Път-пътакът път мега, оиши бе нахът мега» [2, с. 216].

Калимаи **път (пут)** дар ҷилди 1 асари «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» номбар шудааст [13, с. 52].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи **пут** ба маънои як навъи хӯрок шарҳ ёфтааст [18, с. 130].

Дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ калимаи мазкур серистеъмол аст:

Саръм хам рафтеста бьдъм, ки път гуфта ай пешъм бьромад – Сарам хам рафта истода будам, ки пут гуфта, аз пешам баромад (ба маънои **яке**).

Дег път-път дора – Дег пут-пут дорад – Дег чӯшида истодааст.

Чи път-път дорӣ? – Чӣ пут-пут дорӣ? (Чӣ мегӯӣ?)

Бьсё път-път накън! – Бисёр пут-пут накун! (Бисёр гап назан!)

Ин калима дар шакли **пълт** – пулут низ меояд:

Саг яке пълт бьромад – Саг яке пулут баромад (баноҳост).

Ширинӣ пълт-пълт мекъна – Ширинӣ пулут-пулут мекунад (ба маънои чӯшидан, хубоб баровардан).

Аз рӯи хусусиятҳои тағйироти овозӣ, грамматикӣ ва семантикӣ (маъноӣ) метавон шартан диалектизмҳои лексикиро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кард:

- диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ: арқа, бъҷчас, ғомък, кънъск, қъръмб, лъғат, лъмба, лъхч, рът, сьвчък, сьрунд, тегъз, тутък, тьқид, фълх, фър, хърбич, чойлов (чойлоб), чутът, чъкъм, чълингас, чъхт, чаҳманд, чъғел, шартас;

- диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-грамматикӣ: Олломасанӣ;

- диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-морфологӣ: анойитърош, измағӣ қъръмча, фъридақ, чаҳманбоз;

- диалектизмҳои лексикӣ фонетикӣ-семантикӣ: път, път-пътак;

- диалектизмҳои лексикӣ морфологӣ: бефара, чолбанд, чорғовақ, чуғадор;

- диалектизмҳои лексикӣ морфологӣ-семантикӣ: агарда; дангал – дангала (кардан);

- диалектизмҳои лексикӣ семантикӣ: давра, фара.

Азбаски шакли комил ва маънои диалектизмҳои лексикӣ дар қисмати болои матни мазкур дарҷ ёфтаанд, тақрори онҳо лизим шумурда нашуд.

Калимаи **Олломасанӣ** дар матнҳои фолклорӣ ду маротиба омадааст. Аз гуфтори ғӯянда ва қаҳрамонони драмаи халқии «Арзанкорӣ» бармеояд, ки ин калима дар ҳар ду маврид ҳам барои ифодаи **салом** (ё **ассалому алайкум**) баён гардидааст.

Дехқони пир. (Дасти ўро гирифта). Олломасанӣ, аслу насабът ай гъҷо? [2, с. 250].

...
Дехқони ҷавон. Дашти Шуро! [2, с. 251].

Дехқони пир. Ай, мо ҳам ай Дашти Шуро. Олломасанӣ [2, с. 251].

Аз омӯзиш маълум гардид, ки калимаи **Олломасанӣ** (Аллоҳумасанӣ) шакли шевагӣ ва шояд ихтисори салавот бар Муҳаммад (с): **Аллоҳумма салли ғало Муҳаммадин ва ғало оли Муҳаммадин ...** бошад, ки ба маънои **Ё Аллоҳ, раҳмат фирист бар Муҳаммад ва бар оли Муҳаммад ...** аст [22, с. 47]. Зеро дар луғату фарҳангҳо чунин калима ба назар нарасид.

Бар ҳар ҷиҳат решаи асосии калимаро номи Аллоҳ – Оллоҳ (**Олло**) ташкил медиҳад, ки мувофиқ ба мавзуи омӯзиши матнҳои фолклорӣ аст.

Дар матнҳои фолклорӣ баъзе диалектизмҳои лексикӣ ҳам дар шакли комил ва ҳам дар шакли тағйироти овозӣ истифода гардидаанд: аз ҷумла чаҳманбоз – чаҳманд, чойлов – чойлоб, шартас – шартаст.

Занъи ҳамита зани чаҳманбозе бьдаст, ки нуни кънҷорагӣ мекардаст ба шушаву нуни базеби қаротъгинии лъм-лъм барои чаҳмандоша ... [2, с. 196].

Баъд омадай калу чойлов кардаю тори чойловда шиштай, ки як кампир омадай – як девкампири зол [2, с. 285].

*Чойлоби бъланд дориву пешуи богай,
Синаи съфед дорй, дилум догай.
Мева **мехърий**, меваи хуб дар богай,
Ҳайфи дъхтаре дар тайи чанги зогай. [2, с. 70].*

Диалектизмҳои лексикии мазкурро агар аз рӯи хусусиятҳои забони, аз ҷумла номҳо, мавзӯҳо ё ифодаи маъно тасниф намоем, онҳоро метавон ба чунин гурӯҳҳо мутааллиқ донист:

- номи ашёҳо: билавр, қъръмб, қъғел, маҳшак, сиба, сурй, сьвчък, тумбул, тутък, хаспал, чолбанд, чоло;
- калимаҳои исмӣ: булак, ғот, лъғат, Олломасанӣ, давра, фара, хърбич, чорку, чут, чъқим, шалфа;
- номи растанӣ: ғомък;
- номи бино ва маконҳо: ваноғ, кашаг, чойлоб;
- калимаҳои мансуб ба одамон ва узви бадан: арқа, път-пътак, чаҳманбоз, чаҳманд, чичй, теф, чорғовак, шаҳмард;
- номи таом: рубич;
- калимаҳои сифатию ҳосиятӣ: анойитърош, тегъз, бефара, бьччас, измағй, кьнъск, лъмб, чуғадор, маълоқ, пая, реб, рът, тарвоза, туғрй, фълх, чълингас, чъхт, шартаст;
- калимаҳои ҷонишинӣ: бахчй, чиба;
- калимаҳои феълӣ: олонд, дангал – дангала (кардан), сьрунд, тьқид, фърид;
- калимаҳои зарфӣ: агарда, лъхч, хуч, ҳамоли;
- калимаҳои ёридиҳанда: агане, ала, ғара, ҳова.

Аз рӯи ифодаи маъно калимаҳои **бахчй** ва **чиба** ба маъноҳои барои чй ва чаро, **агане**, **ала** ва **ғара** ба маъноҳои набошад, вагарна ва охир синоним шуда омадаанд.

«– *Ма пърсиданй омадъмът – яг мардаки хъиру дар богъи медърояву мебъроя, бахчй ита мекарда боша?» [2, с. 273].*

«– *Чиба омадй?» [2, с. 278].*

Дар матнҳои фолклорнасерй калимаи **дангал** – **дангала** дар ҳама маврид (14 маротиба) ҳамчун ҷузъи номии феъли таркибии **дангал кардан** – **дангала кардан** ба маънои **партофтан**, **ҳаво додан** омадааст. Аз ин лиҳоз, ҳангоми дарчи он дар қавс феъли **кардан** низ якҷо оварда шуд.

Подавон чй қадар курпаву курпача, болъит дангал карду вазирора ову иззати бисёр кард [2, с. 273].

Даррав ханҷара дар кашъки лави аждаҳо монд, аждаҳо дъ пораи рост шид, дангалъи кард [2, с. 278].

«– *Дами яг гърдбодда галтидъм, дангалъм кард, ҳаму ҷои мъқаррарида галтидъм» [2, с. 280].*

«– *Ута боша, пъгай акъ бьқагова мекъиану дар майдун, ин дангала кардан, тъ линги бьқагова таи по къну дар гирди қоши зин печуну ҳардъ пота, ки чънбундй, баъд мъра сандалома бьбй!» [2, с. 292].*

Ҳамчунин калимаи **дангал** ба маънои аслиаш – **калтак**, **чӯбдаст**, **таёк** ҳам дар матнҳои фолклории назмӣ вомерӯрад;

*Ай ин лангар ба у лангар,
Алй домоди пайгамбар,
Чй уштур мехура дангал.
Бухори нав муборак бод! [2, с. 30].*

Калимаи **дангал** – **дангала (кардан)** дар «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ба ҳамин шаклу маъноҳо шарҳу тавзеҳ дода шудааст [17, с. 281].

Ин калима дар матни назмӣ зерин маъноҳои маҷозӣ ва духураи **калтак**, **таёк**, **ғафс** ва **партофтагй**-ро ифода мекунад:

*Ҳами Авази гави зуровар,
Ҳажда кокули рӯй китф дангал,*

Ҳар туғи кокул тугмаи зар,
Қад ба мисоли хумчаи тар,
Тана мекна буи мушуку амбар [2, с. 107].

Дар таҳияи мақолаи мазкур бо ин иктифо менамоем, зеро мақсади асосӣ муайян кардан ва нишон додани истифодаи калимаҳои хоси лаҳҷавӣ ё диалектизмҳои лексикӣ дар фолклори Сари Хосор буд, ки то як андоза дастбӯ шуд. Иловатан ба баъзе хусусиятҳои забони ин калимаҳо низ дахл гардид. Аммо масъалаи мазкур аз назари лингвофолклористӣ таҳқиқи мукамалро тақозо менамояд.

Адабиёт

1. Абдуқодиров, А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода / А. Абдуқодиров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 124 с.
2. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб. (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашириёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
3. Джурев, Г. Система диалектной лексики таджикского языка: автореф. дис. ... докт. филолог. наук / Г. Джурев. – Душанбе, 1992. – 30 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми I. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 452 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми I. – Душанбе, Маориф, 1982. – 464 с.
6. Замонов, З.И. Лексика даштиджумского говора таджикского языка: автореф. дис. ... канд. филолог. наук / З.И. Замонов. – Душанбе, 2009. – 19 с.
7. Камолитдинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолитдинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 188 с.
8. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ф. Лугати шеваҳои забони тоҷикӣ. (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ) / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1997. – 289 с.
9. Маъсумӣ, Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Дониш, 1976. – 75 с.
10. Мурувватов, Ҷ. Маълумоти мухтасар дар бораи шеваи тоҷикони Файзобод / Ҷ. Мурувватов // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 107-126.
11. Насимов, Н. Вожаномии хосаи шеваи Кӯлоб / Н. Насимов. – 1993. – 68 с.
12. Неменова, Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) / Р.Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 192 с.
13. Неменова, Р.Л. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика). Ҷилди I / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.
14. Розенфельд, В.З. Таджикско-русский диалектный словарь (Юго-Восточный Таджикистан) / В.З. Розенфельд. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982. – 240 с.
15. Сулаймонов, И.О. Лексические диалектизмы явления природы в горном Гиссарском говоре / И.О. Сулаймонов // Пажӯҳиш ва дастовард. Научный сборник кафедры таджикского языка. – Душанбе: ТГПУ, 2015. – С. 26-36.
16. Сулаймонов, И. О. Лексика говора горного Гиссара: автореф. дис. ... канд. филолог. наук / И.О. Сулаймонов. – Душанбе, 2019. – 24 с.
17. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. (Нашири дуюм бо илова ва тасҳех). Мурағибон: М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 842 с.
18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. I. – Душанбе, 2008. – 950 с.
19. Ҳусейнов, Х. Диалектизм дар забонҳои ҳақиқии Ҳаким Карим / Х. Ҳусейнов // Баъзе масъалаҳои забониносии тоҷик. – Душанбе: Нашириёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1964. – С. 58-72.
20. Ҳусейнов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ / Х. Ҳусейнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 256 с.
21. Ҳусейнов, Х., Шукурова, К. Лугати тарминҳои забониносии / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
22. Чихил Раббано аз Куръони Карим. Мурағиб Заҳро Иқромӣ. – Душанбе, 2015. – 36 с.
23. Шарифова, Г. М. Лексика таджикских говоров на современном этапе: состояние и развитие (на материалах Матчинского говора): автореф. дис. ... канд. филолог. наук / Г.М. Шарифова. – Душанбе, 2018. – 26 с.
24. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Морфология). Ҷилди II. – Душанбе: Дониш, 1979. – 252 с.

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЛЕКСИКӢ ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Дар мақолаи мазкур муаллиф, пеш аз ҳама, дар бораи диалектизмҳо – калимаҳои лаҳҷавӣ (шевагӣ) забон, ки онҳоро яке аз соҳаҳои илми забониносии – диалектология меомӯзад, сухан рондааст. Аз ҷумла қайд менамояд, ки диалектизмҳо дар забони адабӣ ва асарҳо бо мақсади тавсифи нутқи қаҳрамонҳо ё намояндагони ягон мавзӯ, аз ҷумла ноҳия, шаҳр ва вилоятҳои истифода

мегарданд. Диалектизмҳо асосан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: диалектизмҳои лексикӣ, диалектизмҳои фонетикӣ, диалектизмҳои грамматикӣ, диалектизмҳои семантикӣ, диалектизмҳои фразеологӣ, диалектизмҳои этнографӣ ва ғайра. Оид ба истифодаи диалектизмҳо дар адабиёти бадеии китобӣ асарҳои зиёде таҳия ва рӯйи ҷоп омадаанд. Дар забоншиносии тоҷик зимни омӯзиши лаҳҷаҳои мавзӯҳои муҳталиф ҷумҳурӣ ба таҳқиқи диалектизмҳои лексикӣ низ тавачҷӯх зоҳир карда шудааст. Баъдан муаллиф оид ба дараҷа ва мавқеи истифодаи диалектизмҳои лексикӣ ва намунаҳои он дар фолклори Сари Хосор маълумоти мушаххас додааст.

Калидвожаҳо: диалектизмҳо, фонетика, лексика, грамматика, морфология, фразеология, семантика, Сари Хосор, матн, назм, наср, драма, лингвофолклористика.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В ФОЛЬКЛОРЕ САРИ ХОСОРА

В данной статье автор говорил, прежде всего, о диалектизмах – диалектных словах (стилистиках) языка, которые изучает одна из отраслей лингвистической науки - диалектология. В частности, он отмечает, что диалектизмы используются в литературном языке и произведениях для описания речи персонажей или представителей какого-либо места, в том числе районов, городов и областей. Диалектизмы в основном делятся на следующие группы: лексические диалектизмы, фонетические диалектизмы, грамматические диалектизмы, семантические диалектизмы, фразеологические диалектизмы, этнографические диалектизмы и др. Разработано и опубликовано много работ по использованию диалектики в художественной литературе. В таджикском языкознании при изучении диалектов разных регионов республики также уделялось внимание изучению лексических диалектизмов. Затем автор дал конкретные сведения об уровне и положении употребления лексической диалектизмы ее употреблений в фольклоре Сари Хосора.

Ключевые слова: диалектизмы, фонетика, лексика, грамматика, морфология, фразеология, семантика, Сари Хосор, текст, поэзия, проза, драма, лингвофолклоистика.

LEXICAL DIALECTISMS IN FOLKLORE OF SARI KHOSOR

In this article, the author spoke, first of all, about dialectisms - dialectal words (stylistics) of the language, which are studied by one of the branches of linguistic science - dialectology. In particular, he notes that dialectisms are used in the literary language and works to describe the speech of characters or representatives of a place, including a district, city, and region. Dialectisms are mainly divided into the following groups: lexical dialectisms, phonetic dialectisms, grammatical dialectisms, semantic dialectisms, phraseological dialectisms, ethnographic dialectisms, etc. Many works have been developed and published on the use of dialectics in literary literature. In Tajik linguistics, while studying the dialects of different regions of the republic, attention has also been paid to the study of lexical dialectisms. Then, the author gave specific information on the level and position of the use of lexical dialectics and its uses in the folklore of Sari Khosor.

Keywords: dialectisms, phonetics, vocabulary, grammar, morphology, phraseology, semantics, Sari Khosor, text, poetry, prose, drama, linguofolkloistics.

Дар бораи муаллиф

Насимов Нуриддин Исоевич
Номзади илмҳои филологӣ
Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва
форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рудаки, 137
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

About the author

Nasimov Nuriddin Isoevich
Candidate of philological sciences
Executive committee Association of tajiks and
persian-speakers of the world – «Payvand»
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 137
Ph.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

Об авторе

Насимов Нуриддин Исоевич
Кандидат филологических наук
Исполнительный комитет Ассоциации
таджиков и персоязычных народов мира –
«Пайванд»
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 137
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ЯКЧУЗЪАИ МАНСУБИ «САЙЁҲӢ»-И ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

*Сафаров А. Ш., Қаматов С. С.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Истилоҳоти ҳар як соҳа ба худ таърихи дуру дарозеро соҳиб буда, дар раванди ташаккул ва инкишофи худ ба таҳаввули гуногуне дучор гардидааст. Ин ҳам бошад аз равобити фарҳангиву иқтисодӣ ва сиёсиву ҳарбӣ доштани мардуми форс бо халқҳои англисзабон, олмонизабон, фаронситабор ва сойири кишварҳои ғарб манша мегирад, ки он ба ғановат гаридани таркиби луғавии забон бетаъсир намондааст. Омили дигари ба вучуд омадани истилоҳоти бегона дар захираи луғавии забони тоҷикӣ ин сафар намудани чехраҳои маъруфи адабиёти антиқаи мо амсоли Рӯдакиву Фирдавсӣ, Синову Носири Ҳусрав, Қомиву Мушфиқӣ ва Аҳмади Дониш ба кишварҳои ҳамзабон ва бегона буд, ки дар натиҷаи он як зумра истилоҳоти соҳаҳои гуногун ба таркиби луғати мо ворид гардида, дар ҳоли ҳозир дар радифи вожаву истилоҳоти дохили забон ба дастандаркорон хизмат менамоянд.

Чи тавре аз номи мақола ҳувайдост, истилоҳоти якчузъа фарогири он воҳидҳои луғавиест, ки танҳо аз як чузъ иборат аст. Ҳар як ҳиссаи нутқ метавонад чузъи меҳварии он бошад. Истилоҳоти ҳар як соҳа ба худ таърихи дуру дарозеро соҳиб буда дар раванди ташаккул ва инкишофи худ ба таҳаввули гуногуне дучор гардидааст.

Истилоҳоти якчузъаи соҳаи мазкурро метавон ба истилоҳоти сода, сохта ва мураккаб чудо намуд, ки ҳар як онҳо дар зер мавриди таҳлилу баррасии амиқи илмӣ қарор мегиранд.

а) Истилоҳоти сода. Миқдори аз ҳама бештари истилоҳоти бахши «сайёҳӣ»-и забонҳои муқоисашавандаро истилоҳоти сода созмон медиҳанд, ки аломати истилоҳии онҳо дар таркиби ҷумла мушоҳида мешавад: сайёҳ – tourist < He, ман чунин ақида дорам, ки ӯ сайёҳи одӣ аст – No, I don't. I get the impression that he's a simple tourist; сафар – tour, tour – сафар, trip – сафар, visa – раводид, rent – ичора < How much rent do you pay? – Шумо чӣ қадар маблағ барои ичора пардохт мекунед? journey – сафар < It's a good season for a journey – Барои сафар хеле фасли хуб аст; hotel – меҳмонхона, motel – меҳмонхонаи хурд, room – хучра, flight – парвоз (рейс), ticket – чипта, season – фасл < You're going away for a season on a brilliant tour to regain tone - Бо мақсади қувват гирифтани ва сайру гашт намудани шумо бояд як мавсим ба ягон ҷо биравед.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳоти содаи забонҳои таҳқиқшаванда дар он зоҳир мешавад, ки бархе аз воҳидҳои луғавӣ дар як забон содаву дар забони дигар дар шакли мураккаб ё таркибӣ мушоҳида мешаванд, масалан, агар истилоҳи «**hotel**» дар забони англисӣ аз лиҳози сохта бошад, пасон дар забони тоҷикӣ дар шакли мураккаби «меҳмонхона» истемол мегардад. Ё худ истилоҳи «**motel**» дар англисӣ дар шакли сода истемол гардар, пас дар забони тоҷикӣ дар шакли истилоҳибораи исми «меҳмонхонаи хурд» маъмул аст.

б) Истилоҳоти сохта. Ин гурӯҳи истилоҳот дар муқоиса бо дигар намудҳои истилоҳоти бахши сайёҳӣ сермаҳсул буда, дар созмони он унсурҳои калимасоз – пешванду пасванд иштирок мекунанд. Агар ба мансубияту ин гурӯҳи истилоҳот ба ин ё он ҳиссаи нутқ ва ё бо қадом роҳи калимасозӣ созмон ёфтани онҳо назар афканем, пеш аз ҳама, дар ташаккули онҳо нақши фаъоли калимасозии сарфино, яъне вандафзоиро мушоҳида мекунем ва миқдори зиёди истилоҳоти ин бахш бо усули фавқ сохта шудаанд. Аз он унсурҳои калимасозе, ки дар созмони истилоҳоти «сайёҳӣ»-и забонҳои фавқузикр иштирокдоранд, дар зер таваққуф хоҳем намуд.

Сохтани истилоҳ бо пешванд. Дар ҳарду забон ҳам истилоҳҳои ба назар мерасанд, ба воситаи пешванд сохта шудаанд. Дараҷаи иштироки пешвандҳо дар созмони ин бахши истилоҳот яқсон набуда, сермаҳсуливу каммаҳсулии онҳо мушоҳида мегардад ва аз ин рӯ, мо дар зер аз он пешвандҳои ёдовар мешавем, ки дар созмони истилоҳоти сайёҳӣ нақши калондоранд:

пеш-. Пешванди мазкур асосан пеш аз реша омада, исмҳои месозад, ки шуғл ва ё касбу хунарро ифода кунад, ба монанди: пешхизмат – waiter (официант) < A waiter comes and clears away all our pudding dishes, and brings a cup of coffee each of us – Пешхизмат меояд ва ҳамаи табақчаҳои шириниро тоза мекунад ва ба ҳар яки мо як пиёлагӣ қаҳва мебиёрад; пешпардохт

– payments<Cash payment obligations are concentrated in the latter part of the life of the policy – Уҳдадорихои пешпардохти маблағ то охирҳои санад ба назар гирифта шудааст.

хам-. Пешванди мазкур ба калима тобиш ва мафҳуми иловагӣ мебахшад, вай унсури калимасоз буда, аз калимаҳои гуногун воҳиди нави луғавӣ месозад, масалан, аз исми мушаххаси **роҳ** калимаи **ҳамроҳ** – companion, fellow traveller ва аз исми мавҳуми **сӯҳбат** вожаи **ҳамсӯҳбат** – interlocutor месозад<But what about his wife and kids? his interlocutor demanded - Ҳамсӯҳбаташ дар бораи зану фарзандони ӯ талаб кард. Пешванди мазкур яке аз сермахсултарин унсури калимасозии забони тоҷикӣ ба шумор рафта, асосан исмҳои месозад, ки мафҳуми «якҷоя, бо ҳам будан»-ро ифода мекунад, мисли ҳамсафар.

бе-<ф.м.abe-//ape [1, с. 196]. Ин пешванди сифатсозии сермахсул аст, ки ба набудани хосият ва ё чизе далолат мекунад. Яке аз хусусиятҳои пешванди мазкур он аст, маънои «инкор»-ро ифода мекунад. Дар муқоиса бо дигар пешвандҳои исмсозии тоҷикӣ то андозае сермахсул аст: бепарвоӣ – neglect<Бепарвоии сайёҳон ба вазъияти мушкилӣ таъдил ёфтааст – The neglect of tourism has become a difficult situation; бераводид – visa free. Агар истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ дар шакли сохта, яъне чун исми сохта баромад кунад, пасон дар забони англисӣ бо муодили худ дар шакли таркибӣ ё истилоҳибораи visa free дар истеъмол аст.

non-. Пешванди мазкур дар забони англисӣ аслан исмҳои месозад, ки маънои «инкор ё ғайр»-ро ифода мекунад, ба монанди: ғайримавсимӣ – non-season.

over- Дар муқоиса бо дигар унсури калимасоз, пешванди номбурда хеле сермахсул буда, исмҳои месозад, ки мафҳуми «зиёдтар, изофа ва бисёр»-ро ифода мекунад, масалан: overactive - беш фаъол; overestimate - аз будаи зиёд ҳисоб кардан; overproof - ҳарорати аз меъёр зиёд; overscrupulous – аз ҳад зиёд нозуктабиат.

in- Пешванди мазкур асосан исмҳои месозад, ки мафҳуми «даромад ё фоида»-ро ифода мекунад, ба монанди: incoming – даромад (доходы)< Keep an account of your incomings and outgoing of tourism - даромаду баромади сайёҳонро ба ҳисоб гиред); incalculable – бешумор (неисчислимый), incognito – номаълум, пинҳоншуда (инкогнито, тайно)<He made an incognito visit to Spain - Ӯ пинҳонӣ ба Испания ташриф овард (Он тайно посетил Испанию).

Сохтани истилоҳ бо пасванд. Ба воситаи пасванд сохта шудани ин ё он истилоҳ дар забоншиносӣ падидаи нав набуда, забоншиносон ё истилоҳшиносонро водор месозад, ки дараҷаи қорбурду истеъмоли пасвандҳоро дар соҳаи ин ё он бахши истилоҳот муайян мушаххас намоянд. Он воҳидҳои истилоҳие, ки тавассути пасванд сохта шуда, ба сифати истилоҳ дар соҳаи «сайёҳӣ»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ қорбурд мегарданд, асосан ба исми мутаалиқанд ва таносуби миқдории онҳо низ дар забонҳои, ки зикрашон рафт, тавофут дорад. Исмҳои сохтае, ки дар низоми соҳаи «сайёҳӣ»-и забонҳои фавқуззикр қорбаст мегарданд, аз нигоҳи хусусияти маъноӣ метавон ба се гурӯҳ, яъне исмҳои ифодакунандаи чараён, амал ё фаъолият ва ашёҳо, объект ва падидаҳои таҷдизоти сайёҳӣ чудо намуд ва ҳар яки ин исмҳо дар таркиби худ пасвандҳои хосаи худро соҳиб аст, ки мавзӯи таҳлили мо ба шумор меравад.

Бояд таъкид кард, ки соҳаи истилоҳоти туристии мансуби исмҳои ифодакунандаи чараён дар забонҳои муқоисашаванда пасвандҳои сермахсули исмсозии зерин истеъмол мегарданд:

-ing [Middle English-ing, earlier-ung, Old English –ing,-ung, Middle English-ing, variant of –ind, -end, Old English-ende [5, с. 168]. Пасванди мазкур дар ибтидо аз забони англисии давраи миёна дар шаклҳои -ind, -end-, пештар аз ин давра дар шакли -ung, аз забони англисии давраи қадим бо шаклҳои -ing, -ung, -ende ба вучуд омадааст. Пасванди -ing- яке аз пурмахсултарин пасвандҳои забони англисӣ ба шумор рафта, асосан аз феъл исми месозад, ки иҷрои амал ва чараёни онро ифода менамояд. Чӣ тавре зикр кардем, ба воситаи пасванди мазкур дар забони англисӣ исмҳои сохта мешаванд, ки мафҳуми «чараён»-ро ифода мекунад, ба монанди: camping – истироҳат дар шаҳраки аз хайма иборатбуда, истироҳат дар кемпинг (намуди сайёҳӣ бо зист дар хайма, трейлерҳо ва хонаҳои сабук, hiking - пиёдагардӣ, climbing – шухпаймой< She enjoys hiking and climbing in her spare time – Вай дар вақти бекорӣ аз пиёдагардӣ ва шухпаймой ҳаловат мебарад; staggering – бо дандон бардоштан, clubbing – шабгардӣ, kayaking – қайқронӣ, яъне шиноварӣ дар дарё бо қайқ, snorkeling – шиноварӣ бо ниқоб ва найча, trekking – сафар, сайру саёҳат, яъне сафари дурудароз< It must have been quite a trek, John commented.- Шояд, ту сафари ғайриоддиро паси сар карди, қайд намуд Чон.

-tion< Latin –tio-, -onis< -t-, stem ending of past participle + io-, a noun suffix; or alteration of Old French-cion< Lation –tio [7, с. 386]. Пасванди мазкур аз забони латинӣ дар шакли **-tio, -onis** бо иловаи ҳарфи **t**, ки асосан бо сифати феълӣ анҷом ёфта, бо иловаи -io пасванди исмсоз гардидааст. Пасванди номбурда дар шакли -cion аз забони фаронсавии қадим мисли шакли латинӣ дар боло зикршуда -tio ба вучуд омадааст. Ин пасванд асосан аз феъл исми

амал ва исмҳои дигару сифат месозад. Дар муқоиса бо пасванди **-ing**, пасванди **-tion** каммаҳсул буда, асосан аз феъл исм месозад ва миқдори истилоҳҳои ба воситаи ин пасванд сохтани низ чандон зиёд нестанд: reservation – захирақунӣ, яъне ниғаҳдорӣ барои худ, эҳтиётӣ, recreation – истироҳат, accommodation – қой, маскан; ҳучра дар меҳмонхона;

-al. Пасванди мазкур аз асосан аз исмҳои, ки баромади латиниву юнонӣ доранд, сифатҳои месозад, ки маънои шабоҳат, монандӣ ва фарогири баъзе хусусиятҳо бошанд. Гарчанде ки пасванди мазкур каммаҳсул бошад ҳам, аз онҳо истилоҳоте сохта шудаанд, ки дар низоми истилоҳоти сайёҳӣ нақши меҳварӣ доранд: arrival – вурӯд, accidental – ногаҳонӣ, annual – ҳамасола, солона, punctual – саривақт;

-ture. Пасванди мазкур асосан ҷараён, ҳолат, хусусият ва мафҳуми мавҳумро ифода мекунад. Он асосан исмсоз буда, аз феъл исми мавҳум месозад. Миқдори истилоҳҳои, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шудаанд, он қадар беш нестанд: departure – сафар <And his departure certainly was sudden – Сафари ӯ воқеан тасодуфӣ буд;

-age < Old French- aage-< Gallo Romance actaticum<Latin -actas, -atis age. Пасванди мазкур исмҳои месозад, ки маънои макон ва қойро ифода кунанд. Он аслан аз забони франсавӣ ба забони англисӣ ворид шудааст. Дар соҳаи сайёҳӣ ба воситаи пасванди мазкур, исмҳои сохта шудаанд, ки ифодакунандаи «ҷараён», «қасбу ҳунар», «макони воқеъ гардидани ашё», «сафар ба ягон маҳал» мебошад: pilgrimage – зиёрат, portage – ҳамду нақл-<It was the same sort of pilgrimage he had made before – Ин ҳамон зиёрате, ки ӯ қаблан анҷом дода буд.

Мавридаш бачост, ки қабати муҳимро дар низоми истилоҳоти туризми забонҳои мавриди таҳлилу муқоиса исм-истилоҳҳои ташкил медиҳанд, ки ифодакунандаи «фаъолият, амал»-и шахс ба шумор меравад. Дар зер аз пасвандҳои ин гурӯҳ ба таври зайл ёдовар мешавем:

-навард. Баромади ин пасванд то ҳол рӯшан нест. Пасванди мазкур бо исмҳои мушаххас ҳамроҳ шуда, исми мушаххаси ифодакунандаи шугла қасб месозад: kўҳнавард - rock climber< Дар байни сайёҳон ва кўҳнавардон, махсусан кўҳҳои Фон машҳур мебошад, ки миёни тепаҳои Зарафшон ва Ҳисор аз Куштударё то Фондарё қойгир мебошанд.

-гоҳ. Пасванди мазкур макони доимӣ ва муваққатири вобаста ба маънои ҷузъи номӣ ба таври баробар баён мекунад. Дар маънои маконӣ ва фаровонӣ ин пасванд баъдан дар форсии нав ҳамчун муродифи пасванди -istan (истон) истифода шуда, дар гурӯҳе аз исмҳои бар ивази ҳамдигар ба кор рафтааст. Пасванди мазкур муродифи пасвандҳои – sor ва зор ба шумор рафта, маънии макони предметро дошта исми макон месозад. Ба гуфтаи А.С. Пейсиков он нимванд буда дар форсии миёна чун вожаи мустақил ба кор бурда шудааст [2, с. 89]. Он яке аз пасвандҳои сермаҳсули исмсозии забони тоҷикӣ ба шумор рафта, исмҳои месозад, ки мафҳуми «макон, қой»-ро ифода мекунад: манзилгоҳ – home, dwelling, мамнуъгоҳ – reserve, бошишгоҳ – accommodation, фурудгоҳ – airport, урдугоҳ – camp, истироҳатгоҳ - boarding house.

-ӣ. Пасванди мазкур яке аз сермаҳсултарин пасванди сифатсозии забони тоҷикӣ буда, асосан аз исм сифат месозад ва он дар сохтани истилоҳоти сайёҳӣ хеле сермаҳсул аст: кўҳӣ – mountain<Туризм кўҳӣ аз 15 то 20% ҷараёни сайёҳии ҷаҳониро ташкил медиҳад – Mountain tourism accounts for 15 to 20% of the global tourist flow (На горный туризм приходится от 15 до 20% общемирового туристического потока); сайёҳӣ<Соҳаи сайёҳӣ дар баробари гидроэнергетика ва истихроҷи маъданро ҳукумати Тоҷикистон як самти афзалиятнок бо умеди зиёд медонад – The tourism sector, along with hydropower and the mining industry, is viewed by the Tajik government as a priority area with great hopes (Туристический сектор, наряду с гидроэнергетикой и горнорудной промышленностью, рассматривается правительством Таджикистана в качестве приоритетного направления, на которое возлагаются большие надежды); хоричӣ <Маълум аст, ки 93%-и қаламрави Тоҷикистонро кўҳҳо ташкил медиҳанд ва экзотикаи кўҳии мо метавонад сайёҳи хоричиро ба худ ҷалб кунад – - And this is understandable - 93% of Tajikistan's territory is mountains, and you can attract a foreign tourist with our mountain exoticism (И это понятно - 93% территории Таджикистана составляют горы, и привлечь иностранного туриста можно наше горной экзотикой).

-er < Anglo-French- er-, Old French -ier < Latin – arius, -arium having to do with [5, с. 666]. Пасванди номбурда яке аз сермаҳсултарин пасвандҳои забони англисӣ ба шумор рафта, аз феъл исми мушаххас месозад ва маъноҳои гуногунро низ ифода менамояд. Ин пасванд предмет ва амали шахсро мефаҳмонад. Пасванди мазкур аз забони англо-фризианӣ дар шакли –er, аз забони фаронсавӣ қадим дар шакли -ier, аз забони латинӣ дар шакли -arius ба вучуд омадааст. Чӣ тавре зикраш рафт, дар сохтани истилоҳоти сайёҳӣ пасаванди мазкур

нақши калидӣ дорад ва онро метавон мисли пасванди -ing сермаҳсул номид, зеро теъдоди истилоҳҳое, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шудаанд, хеле сершуморанд, ба монанди: hosteller – хобгоҳ, busser – ёрдамчи пешхизмат, greeter – пешвозгиранда, waiter – пешхизмат, traveler – сайёҳ, weekender – шахсе, ки рӯзҳои истироҳатро берун аз хона мегузаронад, commuter – мусофире, ки мунтазам аз беруни шаҳр ба шаҳр сафар мекунад ва ё баръакс, яъне одатан бо мақсади кор, tripper – сайёҳ, camper – сайёҳ;

-or < Middle French -our- < Old French < Latin -or [6, с. 154]. Пасванди номбурда аз забони фаронсавии миёна дар шакли -our, аз забони фаронсавии қадим ва аз забони латинӣ дар шакли -or ба вучуд омадааст. Пасванди -or мисли пасванди -er дар забони англисӣ хеле сермаҳсул буда, бештар аз феъл исмҳое месозад, ки касбу кор ва ё асбобу ашро ифода мекунад: visitor – сайёҳ, экскурсант, consolidator – муттаҳидкунанда.

-ist. Дар низоми калимасозии забони англисӣ ҳар як пасванд мавқеу вазифаи хоси худро соҳиб аст. Агар аз як тараф, дараҷаи сермаҳсуливу каммаҳсулии он бошад, аз тарафи дигар, фарогирии ифодаи ин ё он маънои он ба шумор меравад. Пасванди мазкур асосан исмҳои ифокунандаи касбу ҳунар дар соҳаи сайёҳӣ буда, миқдори истилоҳҳои тавассути он сохташуда низ зиёданд: receptionist – маъмур, excursionist – сайёҳ, экскурсант, ронанда – motorist.

-ity. пасванди мазкур аз исм сифат сохта, дар муқоиса бо дигар пасвандҳое, ки зикрашон рафт, метавон каммаҳсул шуморид, зеро миқдори ками истилоҳоти сайёҳӣ ба воситаи он сохта шудаанд: hospitality – меҳмоннавозӣ, seasonality – мавсимӣ.

-ery/ory. Ин пасванд низ амсоли пасванди қаблӣ каммаҳсул буда, дар раванди таҳлили сарчашмаҳо мо ҳамагӣ бо миқдори ками онҳо дучор гардидем ва маъмултаринашон истилоҳҳои зерин ба шумор мераванд: inventory – захира (запас);

Як нуктаро бояд тазаккур дод, ки дар сохтани истилоҳоти содаи забонҳои муқоисашаванда бағайр аз исм, боз пешванду пасвандҳои феълсоз низ нақш доранд, ки аз дараҷаи қорбурди онҳо дар зер ҳарф хоҳем зад:

re-. Пешванди мазкур феълҳое месозад, ки мафҳуми «аз нав, боз»-ро ифода мекунад: reboard – мусофири аз нав ба киштисаворшуда, reissue – аз навбарорӣ, reroute – сайрхатро дигар қардан, самтри сафарро дигар қардан. Ба воситаи пешванди мазкур сохта шудани исмҳо бо ифодаи маъноҳои «аз сари нав, боз аз сари нав ва ғ.» низ дар забони англисӣ маъмул аст: rerouting – тағйири сайрхат, самти сафар.

-ate. Дар муқоиса бо дигар унсурҳои калимасоз, пасванди феълсози мазкур сермаҳсул буда, дар созиши истилоҳоти «сайёҳӣ»-и забони англисӣ сермаҳсултарин пасванд ба шумор меравад: accommodate – қой додан, recreate – истироҳат қардан.

Истилоҳоти мураккаб. Яке аз усулҳои маъмули истилоҳсозии дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ин сохтани истилоҳ бо қолабҳои гуногун аст. Дар созиши ин намуди истилоҳ ҳамаи ҳиссаҳои нутқ қобилияти иштирок қарданро доранд. Аз ин рӯ, истилоҳоти чамъовардаи соҳаи сайёҳиро, ки дар таркиби луғавии забонҳои таҳлилшаванда ба сифати истилоҳи мураккаб муаррифӣ мегарданд, вобаста ба иштироки ин ё он ҳиссаи нутқ, чунин қолаббандӣ намудем:

Истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ:

Noun + Noun: меҳмонхона;

Noun+infix+Noun: сайругашт;

Истилоҳоти мураккаби забони англисӣ:

1. Noun+Noun: bellboy – хатбар, номабар, owner-manager – соҳиб-мудир < The expansion formalization stage puts the owner-manager in a difficult squeeze – Марҳилаи ба расмият даровардашуда соҳиб-мудирро дар ҳолати фишор мегузорад; housekeeper – соҳиббаи хона, chambermaid – пешхизмати меҳмонхона < A chambermaid is a woman who cleans and tidies the bedrooms in a hotel – Пешхизмати меҳмонхона занест, ки дар меҳмонхона хучраҳои хобро тоза ва ба тартиб меандозад; roadhouse – меҳмонхонаи канори роҳ; timeshare – руйхати ба ҳисобгирии вақт (таймшер); dry camp – бошишгоҳ < They had climbed until it was dark and then made another dry camp [7, с 345] – Онҳо то торик шудани ҳаво ба болои кӯҳ баромаданд ва боз як бошишгоҳи дигаре дуртар аз об сохтанд.

2. Verb + Preposition: check-in – қайди даромаду баромади сайёҳон; check-out – санҷиш, pick-up – мусофири тасодуфӣ < The taxi driver said I was the first pick-up that he'd had all evening – Ронандаи такси гуфт, ки ман ин бегоҳ якумин мусофири ӯ мебошам. Don't take a pick-up, this area is too dangerous! – Мусофирони тасодуфиро нагиред, ин район хеле хатарнок аст!; stop-over – истгоҳ дар роҳи сафар.

3. Adjective + Noun: redcar – ҳаммол, боркаш; freediving – як намуди варзиш ё фаъолият, ки бидуни кӯмаки таҷҳизоти нафаскашӣ роҳандозӣ мегардад.

Ҳамин тавр, аз таҳлилу баррасии он истилоҳоти сохтае, ки бавоситаи вандҳо, яъне пешванду пасвандҳо сохта шуданд, метавон ба ҳулосае омад, дар муқоиса ба забони тоҷикӣ дар забони англисӣ дида унсурҳои калимасоз дар сохтани истилоҳоти сайёҳӣ нақши муассир дорад ва ин омил бошад, пеш аз ҳама аз он гувоҳӣ медиҳад, ки соҳаи мазкур дар кишварҳои англисзабон кайҳо боз рушд гардида, ба ғановатгардии таркиби луғавии забони англисӣ бетаъсир намондааст. Аз лиҳози мавқеи истилоҳоти сайёҳӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳаминро метавон ҳаде зад, ки соҳаи мазкур дар кишвари мо дар ду даҳсолаи охир рӯ ба рушд намуда, дар ҳоли ҳозир яке аз соҳаҳои авзалиятноки ҷомеа гардидааст.

Дар раванди таҳлилу баррасӣ аён гардид, ки дар сохтани истилоҳоти сохтаи англисӣ ҳамагӣ ду пешванду шаш пасванд ва дар забони тоҷикӣ бошад ду пешванду ҳашт пасванд иштирок намуданд. Агар дар созмони истилоҳоти сохтаи забони тоҷикӣ нақши исму сифат ва феъл калон бошад, пас ин рисолатро дар забони англисӣ феълу зарф ва сифат иҷро мекунад.

Истилоҳҳои ин ду забон, аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар шабоҳат дошта, аз ҷиҳати сохт аз якдигар чанде тафовут доранд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳосозии ин ду забон дар он аст, ки дар забони тоҷикӣ усули ихтисора маъмул намебошад ва ҳол он ки бо ёрии роҳи мазкур дар забони англисӣ истилоҳҳои зиёде сохта мешавад.

Ҳаминро бояд ишора намуд, ки тибқи таҳлилҳои гузаронида маълум мешавад, ки бештари истилоҳоти марбути «сайёҳӣ» аз забонҳои латинӣ, англисӣ ва фрсаи ворид шудаанд. Имрӯзҳо дар ҳамаи забонҳои муосир истилоҳоти бахши «сайёҳӣ»-ба таври саръ рушд мекунад. Ба вучуд омадани мафҳумҳои сайёҳӣ, иқтибос ва айнан тарҷума кардани онҳо дар натиҷаи робитаҳои фарҳангии маданият забонӣ сурат мегиранд ва барои бою ғанӣ гардонидани захираи луғавии забонҳо мусоидат менамоянд.

Адабиёт

1. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика. Морфология.* – Душанбе: Дониш, 1985. – 352 с.
2. *Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка.* - М.: Изд-во МГУ, 1973. – 199 с.
3. *Султон, М.Ҳ. Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абӯрайҳони Берунӣ.* - Душанбе. 2003. – 164 с.
4. *The world encyclopedia dictionary. Volume I. From A-K.* – Chicago. 1964. – 1088 p.
5. *Webster's third new international dictionary of the English language unbridged with seven language dictionary. Volume I. A to G.* – USA. Chicago. 1993. – 1016 p.
6. *Webster's third new international dictionary of the English language unbridged with seven language dictionary. Volume II. H to R.* – USA. Chicago. 1993. – 1993 p.
7. *Webster's third new international dictionary of the English language unbridged with seven language dictionary. Volume III. S to Z.* – USA. Chicago. 1993. – 3135 p.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ ЯКЧУЗЪАИ МАНСУБИ «САЙЁҲӢ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлилу сохтори истилоҳоти якчузъаи мансуби «сайёҳӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Истилоҳоти ҳар як соҳа таърихи худро дошта, онҳо дар раванди ташаккул ва тақомули худ ба таҳаввули мухталиф дучор мешаванд. Истилоҳоти якчузъа – он воҳидҳои истилоҳотие мебошанд, ки танҳо аз як чузъ иборатанд. Дар навбати худ истилоҳоти якчузъа ба воҳидҳои истилоҳотии сода ё мураккаб, ҳосилавӣ ё мураккаб ҷудо мешаванд. Ҳангоми ташаккули истилоҳоти сохтаи сайёҳӣ дар забонҳои муқоисашаванда унсурҳои гуногуни калимасоз, яъне вандҳо иштирок мекунад. Дар ташаккули истилоҳоти сайёҳӣ на ҳамаи вандҳо сермахсуланд. Агар дар забони тоҷикӣ пасванди сифатсози *-ӣ* сермахсул бошад, пас, дар забони англисӣ нақши онро пасванди исмсози *-er* иҷро мекунад. Дар ҷараёни таҳлил инчунин маълум гардид, ки дар ташаккули истилоҳоти мураккаб на ҳамаи хиссаҳои нутқ ба сифати чузъи истилоҳ дохил шуда метавонанд. Дар ташаккули истилоҳҳои мураккаби тоҷикӣ, асосан, исм ва феъл ва дар забони англисӣ сифат ва зарф иштирок мекунад.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, таҳлилу сохторӣ, истилоҳоти якчузъа, сайёҳӣ, калимасозӣ, истилоҳоти сода, истилоҳоти сохта, истилоҳоти мураккаб.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ МОНОКОМПОНЕНТНЫХ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К «ТУРИЗМУ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Настоящая статья посвящается структурному анализу монокомпонентных терминов, относящихся к «туризму» в таджикском и английском языках. У терминологии каждого отрасли имеется своя история, который они сталкиваются с разными изменениями в процессе становления и развития. Монокомпонентные термины – это те терминологические единицы, который состоять только из одного компоненты. В свою очередь, монокомпонентные термины разделяются на простые

или конрневые, производные или сложные терминологические единицы. При образования производных туристических терминов сопоставляемых языках присутствуют разные словообразовательные элементы, т.е. аффиксы. Не все аффиксы являются продуктивными образования туристических терминов. Если в таджикском языке прилагательно-образующие суффикс –й является более продуктивным, то в английском языке его роль выполняет существительно-образующий суффикс -er. В процессе анализа также стало известно, что в образования сложных терминов не все частей речи могут вступать в качестве компонента термина. В образования таджикских сложных в основном принимают участия имя существительное и глагол, а в английском – имя прилагательное и наречия.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, структурный анализ, монокомпонентные термины, туризм, словообразование, простые термины, производные термины, сложные термины.

STRUCTURAL ANALYSES OF MONOCOMPONENT TERMS OF «TOURISM» IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is dedicated to the structural analysis of monocomponent terms of «tourism» in the Tajik and English languages. The terminology of each field has got its own history which they face with different changes in the process of formation and development. Monocomponent terms are those terms which consist of one component. In their turn, they are divided into simple, derivative and compound terms. Different word formative elements, i.e. affixes take part in the formation of derivative touristic terms of comparative languages. Not all affixes are productive in the formation of touristic terms. If in the Tajik language the adjective-forming suffix –й is more productive then noun-forming suffix -er performs its function in English. In the proces of analysis was known that not all parts of speech can participate in the formation of compound terms as a component of the term. Basically the noun and verb take part in the formation of Tajik compound terms, and in English they will be changed by the adjective and adverb.

Keywords: Tajik language, English language, structural analysis, monocomponent terms, tourism, word formative, simple terms, derivative terms, compound terms.

Дар бораи муаллифон

Сафаров Аскарҷон Шарифович
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 79 22 27
E-mail: safarov88@mail.ru

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович
Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи забоншиносӣ ва типологияи
муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 935 28 10 20
E-mail: jsamiddin@mail.ru

Об авторах

Сафаров Аскарджон Шарифович
Соискатель кафедры языкознания и
сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 79 22 27
E-mail: safarov88@mail.ru

Джаматов Самиддин Салоҳиддинович
Доктор филологических наук, профессор
кафедры языкознания и сопоставительной
типология
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 935 28 10 20
E-mail: jsamiddin@mail.ru

About the authors

Safarov Askarjon Sharifovich
Researcher in the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 79 22 27
E-mail: safarov88@mail.ru

Jamatov Samiddin Salohiddinovich
Doctor of Philological Sciences, Professor in the
Department of Linguistics and Comparative
Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 935 28 10 20
E-mail: jsamiddin@mail.ru

ЛУҒОТ ВА ИСТИЛОҲОТИ ДИНӢ ДАР АШӢОРИ АБДУРАҲМОНИ МУШФИҚӢ (ДАР ЗАМИНАИ «МУНТАХАБОТ»)

Назирова М. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таҳқику баррасии ашъори Абдураҳмони Мушфиқӣ аз нигоҳи илми забоншиносӣ собит месозад, ки шоир ҳамчун устои забардасти ғазал дар радифи ба хубӣ риоя намудани мавзӯ ва мундариҷаи анъанавии ин шакли шеърӣ ба масъалаҳои забонӣ низ даҳлат намудааст, ки ин тарафи масъала назари муҳаққиқону пажӯҳишгарони риштаи забоншиносиро ба худ ҷалб намудааст. Яке аз ҳамин гуна масъалаҳои муҳим, ки дар ашъори Абдураҳмони Мушфиқӣ бо дигар масъалаҳои пешгузаштаи ӯ ба назар мерасад, ташвиқи анъанаву дарунмоёи динӣ маҳсуб меёбад. Барои ин амалӣ намудани ин ба шоир луғот ва истилоҳоти динӣ яке аз воситаи асосӣ ба шумор меравад.

Истилоҳоти динӣ аввал ба забони адабӣ ворид гардида, сипас ба адабиёти бадеӣ роҳ ёфтанд, яъне ба шарофати забон шуури динӣ ташаккул ёфта, таъсирбахш гардид ва дар ҷомеа нуфузи хеле баланд пайдо кард, мафҳуму маълумот, нақлу ривоятҳо ва меъёру арзишҳои динӣ аз насл ба насл гузаштанд. Ба навиштаи муҳаққиқин, пас аз паҳн гардидани дини ислом ба ин сарзамини аз забони арабӣ, пеш аз ҳама, истилоҳоти динӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардиданд, зеро табиист, ки бо ҷорӣ гардидани дини нав забон ба калимаву ибораҳои, ки мафҳумҳои ин динро ифода менамоянд, эҳтиёҷ дошт [3, с. 76].

Дар маводи мавриди таҳқиқ луғот ва истилоҳоти динӣ ба таври фаровон қорбасти гардидааст. Аз қабилӣ намоз [3], қиёмат [4], Худо [16], имом [1], дин [5], зоҳид [8], меҳроб [6], қабла [11], қибла [6], турбат [4], маҳрам [8], вубол [1], ҳадис [2], зуҳд [4], Масеҳо [3], дуо [14], масҷид [1], биҳишт [4], мусулмон [9], куфр [1], сачда [3], мункир [3], парӣ [14], гуноҳ [7], қабр [7], ҷаннат [2], муршид [1], тарсо [2], муғ [3], бутпараст [2], ҳарам [4], маҳшар [1] ва ғайра.

Калима ва истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми динии «Мунтахабот»-и Абдураҳмони Мушфиқиро аз рӯи мавзӯю муҳтаво ба ҷунин гурӯҳҳои луғавӣ-маъноӣ тасниф намудем:

1. Калима ва истилоҳоти динии ифодакунандаи маънии охират: ҷаннат (1), биҳишт [4], қабр, турбат [6], қиёмат, маҳшар [4], мизон [1], марг [4], руҳ [2], ризвон [1] аз ҷумлаи воҳидҳои луғавӣ марбут ба охирати мусулмонон ба шумор мераванд, ки дар «Мунтахабот»-и шоир дида мешаванд. Аз ин ҷумла вожаҳои **ҷаннат**, **қабр**, **қиёмат**, **руҳ**, умумистеъмолу оммафаҳм ва маъноӣ онҳо ба тамоми мусулмонон, чи ому чи хос маълум бошад ҳам, дар луғатномаҳои зерӣ даст ҳар кадоми онҳо муфассал шарҳу тафсир карда шудаанд.

Масалан, вожаи **ҷаннат** дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ҷунин маънидод шудааст: 1. ниг. биҳишт. 2. маҷ. макони озодӣ ва хушбахтӣ [16, с. 183]. Ҳамчун истилоҳи динӣ ба маъноӣ «биҳишт, макони ҳузуру ҳаловат, макони абадӣ ва ҳузуру ҳаловати мусулмонони порсою тақводор, ки пас аз марг дар он дунё ба онҳо аз тарафи Аллоҳ бар ивази порсоиву парҳезгорӣ дар ҳаёти ин дунёи дода хоҳад шуд» қор фармуда мешавад [1, с. 183-186]. Дар маводи мавриди таҳқиқ вожаи «ҷаннат» дар як ҳолат ба ҷашм расид:

Шунидаам, ки Самарқанд **ҷаннати** дунёст,

Чи одамам, ки дар ӯ гандуме намеёбам [10, с. 156].

Шоир дар байт вожаи «*ҷаннат*»-ро ба маъноӣ макони хушиву хурраи ишора намудааст.

Вожаи **биҳишт** хоси забони тоҷикӣ ва дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (2008) «аз рӯи таълимоти ислом боғу бӯстони он дунё, ки мусулмонони неку беғуноҳ дар он ҷо зиндагии ҷовидонаро соҳиб мегарданд, ҷаннат, фирдавс, худ; муқ. дӯзах ва ҷаҳаннам; биҳишти рӯи замин маҷ. беҳтарин, ободтарин ҷои рӯи замин» истеъмол гардидааст [16, с. 208].

Муршиди дайр бувад сокии фархундасиришт,

Метавон даст ба ӯ доду даромад ба **биҳишт** [1, с. 65].

Неъматӣ хони **биҳишт** аст ин ғами хубон, ки ман,

Кам намегардад аз ӯ ҳар чанд афзун меҳӯрам [1, с. 26].

Гар куштанам муроди ту, эй сарвқомат аст,
Имрӯз куш, ки ваъдаи фардо **қиёмат** аст [1, с. 113].

Гар нагирам доманат имрӯз, чун фардо шавад,
Хок бар сар карда хоҳам домани **маҳшар** гирифт [1, с. 133].

Гар куштанам муроди ту, эй сарвқомат аст,
Имрӯз куш, ки ваъдаи фардо **қиёмат** аст [1, с. 113].

Ба **марги** худ нахоҳам мурд ёрон,
Агар шӯхи ситамгори ман ин аст [1, с. 29].

Хуштар аз хоки дарат дар равза гулзоре наёфт,
Гарчи **ризвон** сад тааммул беш дар хар боб кард [1, с. 212].

2. Калима ва истилоҳоте, ки мансубияти шахсро ба ин ё он дину мазҳаб ифода мекунанд: мусулмон [8], тарсо [2], муғ [3], бутпараст [2].

Вожаи «**мусалмон**» - дар луғат ба маънои ислом омада [Деххудо, 1377, ҷ.13, с. 20891], дар маводи мавриди таҳқиқ ҳамагӣ 8 маротиба ба кор рафтааст. Чунончи:

Дурди май даврон ба мо з-ин маҷлиси фонӣ,
Давр охир гашту инсофу **мусулмонӣ** намонд (1, с. 32).

Вафо кардам чафо дидам зи хубон,
Мусулмонон, сазовори ман ин аст [1, с. 29].

Дини ман ишқ асту ҳар кас ошнои ишқ нест,
Ҳаст дар роҳи **мусулмонӣ** зи дин бегонае [1, с. 85].

Муғ. Зимни таҳқиқи мавод ин вожа се маврид [10 с. 207, 221, 233] мушоҳида гардид. Вожаи «**муғ**» дар дар Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ «марди руҳонии оташпарастон (зардуштиён), ки ба дараҷаи поинтар аз мубадон меистад; оташпараст, зардуштӣ; муаллим, устоди зардуштӣ» маънидод шудааст [16, с. 791].

Аз қадаҳ пири **муғон** имшаб салои бода дод,
Ҳамдаме ку то ба майхорон барад пайғомро [1, с. 207].

Шуд фасли баҳор, мавсими сайр омад,
Мадди назар алвони хароботи **муғонро** [1, с. 233].

Гул агар зи **бутпарастон** набувад ба даври ҳуснат,
Ба худо нагӯям ўро, ки худой офарида [1, с. 119].

Худро ба ҳар касе манамо, худпарастӣ ман,
Баҳри худо, дигар ҳама кас **бутпараст** шуд [1, с. 161].

3. Номҳои Худованд: Худо [15], Раб [7], Яздон [1]. Чунон ки аз мушоҳида бармеояд, шоир ҳангоми зикри номҳои Худованд бештар калимаҳои тоҷикии Худо, Яздон истифода бурда, номи арабии он «**Аллоҳ**» дар «Мунтахабот»-и Абдурахмони Мушфиқӣ ба чашм нарасид. Абдурахмони Мушфиқӣ ҳамчун шоири забардаст дар қорбурди калимаҳои иқтибосӣ, ба хусус, вожаҳои иқтибосии арабӣ ба зиёдаравӣ роҳ надодааст. Ва маҳз ба ҷойи вожаи арабии «Аллоҳ» истифодаи зиёди вожаи «Худо» далели гуфтаҳои боло аст.

Худо. Вожаи мазкур дар маводи рӯйи даст ҳамагӣ 13 маротиба истифода гардидааст. Калимаи «Худо» сирф тоҷикӣ буда, дар забонҳои форсии қадим ва миёна бо муродифҳои «Додор», «Яздон» ва ғайра дар истифода будааст. Дар калимаи «худопараст» ҷузъи дуюм, яъне феъли «параст», парастидан ба Худо яққоя шуда, ба шахс далолат мекунанд. Вожаи «бог»-и русӣ низ аз ҳамин калима гирифта шудааст. Вага (форсии қадим- форсии миёна - форсии муосир) [2, 25]. Масалан, номи русии «Богдан» ҳамон исми «Худодод»-и тоҷикӣ аст.

Муаллифи китоби «Ғиёсу-л-луғот» дар мавриди вожаи Худо менависад: «Чун лафзи «Худо» мутлақ бошад, бар ғайри зоти Бори Таоло итлоқ накунад, магар дар сурате, ки ба чизе музоф шавад, чун «кадхудо» ва «деххудо» [4, с. 295].

Дар маънои вожаи Худованд бошад, муаллифи «Ғиёсу-л-луғот» чунин менависад: «Маънии таркибии ин лафз монанди «соҳиб» ва «молик» аст, чаро ки калимаи ванд ин ҷо ба маънии монанд аст ва барои нисбат низ меояд. Дар ин сурат бояд, ки бар Худои Таоло итлоқи лафзи «Худованд» нақунанд, чаро ки тарки адаб аст...» [4, с. 296].

Чун Мушфиқӣ ҳамеша манзури ёр будам,
Аз чашми ӯ наҷфтам, дорад **Худо** нигоҳам [1, с. 52].

Чашми ман бар остони каъба гар рӯзе фитад,
Аз ғами ҳичрон бадаргоҳи **Худо** хоҳам гирифт [1, с. 97].

Пайғоми лаъли ёр набуд аз рақиб рост,
Ҷар ҷо дурӯғгӯй бувад, душмани **Худост** [1, с. 78].

Худой. Дар «Мунтахабот»-и Абдурахмони Мушфиқӣ гунаи дигари вожаи Худо, яъне Худой низ дар танҳой дар бештари ҳолатҳо дар ғазалиёти шоир мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар байни вожаҳои Худо, Худой ва Худованд ҳамчун ифодакунандаи мафҳуми Аллоҳ ва Яздон вожаи Худой низ серистеъмол мебошад: Чунончи:

Гуфтӣ, ки бандаи руҳи ман бош, Мушфиқӣ,
Ҷро ҳам аз **Худой** ҳамин мултамас бувад [10, с. 44].

Дар маводи мавриди таҳқиқ вожаи **Яздон** ҳамагӣ як маротиба ва дар як ҳолат истифода гардидааст.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2008) муродифи Худо вожаҳои Худованд ва Парвардигор омадааст [15, с. 680]. Мушфиқӣ вожаи Яздонро ба маънои «Офаридгор» дар ғазалиёташ чунин истифода намудааст:

Нагирад касе дасти азпофитода,
Магар лутфи **Яздону** эҳсони довар... [1, с. 236].

Дар радифи вожаи «Худо» Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи арабии он Раб, ки яке аз 99 номи Худованд махсуб меёбад, 7 маротиба истифода намудааст:

Ба дастам донае дил нест, дар зери замин ё **Раб**,
Чӣ созам тӯҳфа бо мӯре ки ман ҳамхона хоҳам шуд [1, с. 77].

Ба он шамъи бутон, ё **Раб**, кӣ гӯяд,
Ки аҳволи шаби тори ман ин аст [1, с. 29].

Аз мисолҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки калимаҳои тоҷикии Худо ва Худованд ханӯз дар замони зиндагии шоир нисбат ба вожаи «Аллоҳ»-и арабӣ серистеъмолтар будаанд.

4. Калимаҳои, ки номи пайғамбарон ва дӯстони содиқи Худоро ифода мекунанд: Исо [1], Сулаймон [2], Хизр [4].

Бе хати сабзу лаби лаълат нахоҳам зиндагӣ,
Хизр агар сӯи Масеҳо раҳнамун бошад маро [1, с. 30].

Оби **Хизр** асту дами **Исо** лаби лаъли туро,
Ҷар касе парвардаи обу ҳавое будааст [1, с. 134].

Қабои ишқу хоки фақр ҷой Мушфиқӣ беҳтар,
Бақои умру оби **Хизр** набвад мултамас моро [1, с. 128].

Ба хубӣ шудӣ шуҳра монанди **Юсуф**,
Кӣ бошад, ки ин қисса наштида бошад? [1, с. 117].

Ба зери замин мӯр агар чон супорад,
Сулаймон ба рӯйи замин ҳам намонад [1, с. 210].

Осаф, ки дев бошаду девон ба ҳукми ӯ.
Назми умури мулки **Сулаймон** чӣ сон диҳад? [1, с. 232].

5. Калимаҳои ифодакунандаи тоату ибодат ва макони он: намоз [3], меҳроб [6], қибла [5], каъба [10], дуо [14], масҷид [1], сачда [3], тоат [1].

Азбаски чунин калимаҳо дар фаъолияти ҳаррӯзаи мусалмонон, яъне, тоати панҷ вақта ба қор мераванд, қисми зиёди онҳо оммафаҳму умумистеъмоланд:

Қибла. Вожаи мазкур дар маводи мавриди таҳқиқ 5 маротиба қорбаст гардида, дар фарҳангномаҳои рӯйи даст тарафи хонаи Каъба ё Масҷид-ул-ҳароми Макка, ки тамоми

мусалмонон ҳангоми адои намоз ва дигар маросими сачда рӯй ба он самт меоранд. Дар аввали паҳн гардидани ислом мусалмонон ба самти Байт-ул-муқаддас намоз мегузоштанд, аммо пас аз 17 моҳи ҳичрати паёмбар дар моҳи шаъбони соли 2-юми ҳичрӣ дар бораи аз Байт-ул-муқаддас ба самти Каъба тағйир додани қибла ба паёмбар ваҳй омад [2, с. 376-377]. Дар Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (2008) вожаи мазкур чунин маънидод шудааст: ҚИБЛА а. 1. тарафе, ки мусулмонон ба он рӯ оварда, намоз мехонанд: хонаи Каъба, қиблаи хонақоҳ, хонаи рӯ ба қибла, ба қибла нигоҳ кардан, рӯ ба қибла овардан (истодан, нишастан). 2. умуман ҷои парастииш, парастиишгоҳ; ҷор тарафат қибла! Ба кучое, ки хоҳӣ, рафтани гири! [17, с. 680].

Шабҳо, ки **қибла** бошад кӯи ту Мушфиқиро,
Сармондаву сучуде бар остона карда [1, с. 32].

Аз кӯи ту ба **Каъба** рафтам, накӯ накардаам,
Ба гирди ӯ нагаштам, парвои ӯ накардам [1, с. 34].

Ба таманнои сари кӯи ту чун **Каъба** равам,
Ҳалқаи хона шавад доғи дилам рӯзи тавоф [1, с. 38].

Бурдам ба **Каъба** узри гуноҳи худа аз дарат,
Кардам ибодатеву гунаҳгортар шудам [1, с. 111].

Ба раҳи ишқ рав, эй **зоҳиди** дурафтада,
Ки гирифтаст сари роҳи туро **сачҷода** [1, с. 45].

Кӯи ту **қибла**, каъбаи ман остони туст,
Ҳоҷат ба **Каъба** нест, ки баҳри **дуо** равам [1, с. 61].

Машраби тоифае гири, ки аз ваҳдати ишқ,
Май зи соғар нашиносанду **ҳарамро** зи куништ [1, с. 65].

Меравӣ тунду **дуоғӯён** зи дунболи туанд,
Ваҳ, ки меранҷӣ, агар оҳиста мегӯем мо [1, с. 25].

6. Баъзе унвон ва илмии дарачаҳои динӣ: шайх [4], зоҳид [8], муршид [1] ва ғ.

Аз ин гурӯҳи калимаҳо дар маводи мавриди таҳқиқ қарордошта вожаи **шайх** се маротиба истифода шудааст. Дар Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (2008) вожаи шайх чунин шарҳ ёфтааст: 1. марди пир, куҳансол; шайху шоб пиру ҷавон. 2. олим, донишманд: Шайх Саъдӣ, Шайх Аттор. 3. муршид, пешвои рӯҳонӣ, эшон, пир; обид, зоҳид [16, с. 619] ва ғ.

Шайх // **машойих** (чамъ) . Ин вожа арабист, ки дар луғат чунин тафсир ёфтааст: – 1. марди пир; 2. муршид, пешвои рӯҳонӣ, эшон; лақаби табақаи обид, зоҳид [15, с. 558]:

Эй **шайх**, ба майхонаи тарсо нарасидӣ,
Фаҳми ту кучо шуд, ки ба ин ҷо нарасидӣ? [1, с. 39].

Ид шуд, эй **шайх**, манъи бода аз тақсири туст,
Ҳар ки дарёбад туро имрӯз домангири туст [1, с. 131].

Ё ин ки:

Аҷаб дорам, ки **шайхонро** муридон.
Зи ҳадди васфи инсон бигзаронанд.
Чунин гӯянд, к-ин мурғони кудсӣ,
Напиндорӣ зи чинси дигаронанд.
Ба вақти вачд ҳай-ҳай метавон гуфт,
Ки **шайхонро** муридон мепаронанд [1, с. 250].

Муршид. Донишманд, олим ё шахси зоҳиду порсо, ки аз тоату ибодати Аллоҳ ба натиҷае расида, дар ин ҷода шогирдонро тарбия менамояд. Дар тасаввуф роҳбари хонақоҳи суфиён ва муродифи вожаи шайх аст [3, с. 496]: **МУРШИД** а. 1. д. роҳнамо, пир, шайх. 2. тарбиятгар ва роҳбари сӯфиён (дар тасаввуф) [16, с. 814]. Дар «Мунтахабот»-и Абдурахмони Мушфиқӣ вожаи **муршид** як маротиба корбаст гардидааст:

Муршиди дайр бувад соқии фархундасиришт,
Метавон даст ба ӯ доду даромад ба биҳишт [1, с. 65].

7. Калима ва истилоҳоти гуногуни динӣ: гуноҳ [7], зӯҳд[4], тавба [6], хичоб[1], тақдир[2], куфр [1], шаҳид [3], фаришта [1], вубол (вабол) [1], дин[2], истиқфор [1].

Ману меҳри хатти хубон, ки дигаргун нашавад,
Он чи дар рӯзи азал хомаи **тақдир** навишт [1, с. 65].

Бахшад савоби он ба шаҳидони лолазор,
Савсан чаро итоға набандад кунун, ки шуд [1, с. 68].

Мурғи шикастабол ба санги маломатам,
Озори ман маҷӯй, битарс аз **вуболи** ман [1, с. 57].

Дар дилам чун моҳ метобад, ки рӯзе он **парӣ**,
Нури чашми ман ба рӯи ҳамчу маҳ хоҳад шудан [1, с. 62].

Зулфи ту ҳоили рухи чун офтоб чист?
Чун тоқати назора надорам, **хичоб** чист? [1, с. 95].

Чони ҳар бедил, ки пок аз оташи ишқат бисӯхт,
Дар кадом оташ дигар пок аз **гунаҳ** хоҳад шудан? [1, с. 62].

Соқӣ, ба зӯҳду **тавбаи** ман эътимод нест,
Май оташ аст, ин ҳама хошоку хас бувад [1, 44].

Мушфиқӣ чун рафту омад боз аз гирдоби банд,
Солҳо з-ин омаду шуд шукру **истиқфор** кард [1, с. 102].

Аз байни вожаҳои гуногуни динӣ вожаи **фаришта**, ки решаи он ба забони авастою санскрит мерасад, дар «Мунтахабот»-и Абдурахмони Мушфиқӣ ҳамагӣ як маротиба истифода шудааст:

Чамъияти кишвари Бухоро,
Берун зи каламрави хаёл аст.
Аз болу пари **фаришта** дар вай
Ҳар чо, ки кадам ниҳӣ вабол аст [1, с. 246].

Вожаи **фаришта** дар «Фарҳанги Низом» чунин мавриди шарҳ қарор гирифтааст: «Номи як қисм маҳлуқи нурунии мучаррад аз қисм аст, ки метавонад ба ашколи мухталифа, ғайр аз сағ ва ҳук, дарояд, ки муродифи лафзи арабияш малак аст» [12, с. 32].

Муаллиф дар идома меафзояд, ки вожаи мазкур дар забони авастой (фаришта) ва санскрит (паришта) дар маънои бештарин, пештарин, азизтарин ва фиристодаи Худо омадааст [12, с. 32]. Вожаи мазкур дар фарҳанги Деххудо онро баргирифта аз забони санскрит медонад (прешита), ки аз ду вожа – рга ва esh, таркиб ёфта, маънои сафирро медиҳад [5, с. 170]. Шояд вожаи «фиристода» аз ҳамин пайдо шуда бошад.

Вожаи «**дин**» дар маводи мавриди таҳқиқ 5 маротиба қобаст шудааст. Калимаи «дин» дар фарҳангҳо ба маънои эътиқод ба мавҷудияти қувваҳои фавкуттабиаи идорақунандаи олам, кеш, мазҳаб омадааст [4, с. 352; 16 с. 379; 18, с. 453]. Вожаи дин дар забони паҳлавӣ дар шакли «ден» омада, ба маънои кунуниаш истифода мешуд [13, с. 184].

Муҳаққиқ Додихудо Саймиддинов дар мавриди вожаи «**дин**» ба чунин хулоса омада, менависад: «Деп дар форсии миёна аз он вожаҳоест, ки аз замони пайдоиш то баъд дар маънои он ҳеч гуна тағйирот ва ё таҳаввулот падида наомадааст» [15, с. 184].

Торочи маҳрӯён шудам, дил бартараф, **дин** бартараф,
Дигар чӣ монд аз баҳри ман, он бартараф, ин бартараф [1, с. 183].

Дини ман ишқасту ҳар кас ошнои ишқ нест,
Ҳаст дар роҳи мусулмонӣ зи **дин** бегонае [1, с. 85].

Вожаи «**дин**» дар мисолҳои овардашуда, ҳам дар байти аввал ва ҳам дар байти дуюм ба маънои аслаш истифода гардидааст.

Чашми шӯхат **кеш** туркон дораду тири ситам,
Сина созам чоку қурбон гардам он **баджешро** [1, с. 129].

Вожаи «**кеш**» дар Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ «дин, мазҳаб, оин; расму одат, атвор» тафсир шудааст [18, с. 609]. Вожаи мазкур дар мисоли овардашуда на ҳамчун

муродифи вожаи «дин», балки дар мисраи якуми байт ба маънои «одат, расму оин» ва дар мисраи дуюм бошад, ба маънои «бадхӯ» корбаст гардидааст.

Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии «Мунтахабот»-и Абдурахмони Мушфиқиро чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки истилоҳот гурӯҳи бонуфузи таркиби луғавии ашъори шоирро ташкил медиҳад. Луғот ва истилоҳоти динии ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ калимаву ибораҳое мебошанд, ки қисми зиёдашон ба ҳамаи тоҷикзабонони имрӯза мафҳуманд. Чунин содагӣ нишонаи муносибати дақиқкоронаи Мушфиқӣ ба забон аст, ки ӯ барои доираю табақои махсус не, балки барои ҳамаи соҳибзабонон навиштааст.

Адабиёт

1. Абдурахмони Мушфиқӣ. *Мунтахабот*. - Сталинобод, 1956. - 286 с.
2. Ализаде А. *Исламский энциклопедический словарь* / А. Ализаде. – М.: Ансор, 2007. – 922 с.
3. Баҳор, М. *Сабкииносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. Тахлиси Сайид Абутолиби Миробидинӣ; зери назари Салимов Н. Ю.; баргардони Исрофилниё Ш. Р., Сарқоров Н.* / М. Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
4. Ғиёсиддин, М. *Ғиёсу-л-луғот* / М.Ғиёсиддин // *Иборат аз се ҷилд. Ҷ.1.* – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
5. Деҳхудо, А. *Луғатномаи Деҳхудо* / А.Деҳхудо. Ҷ.13. – *Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377.* – С. 19465-21119.
6. Деҳхудо, А. *Луғатномаи Деҳхудо* / А.Деҳхудо. Ҷ.13. – *Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1377.* – С. 19465-21119
7. Каримов, Ш. *Семантикаи воҳидҳои луғавии газалиёти Ҳофиз* / Ш. Каримов. – Душанбе, 1993. – 147 с.
8. Қосимова, М. Н. *Мухтасар оид ба истилоҳоти забониносии пешинаи тоҷик [Матн]* / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 113 с.
9. Қосимова, М. Н. *Об дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавӣ [Матн]* / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 102 с.
10. Маҷидов Ҳ. *Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ*//*Маърифат, №7-8, 1999.* – С.2-6.
11. Мухторов З. *Таърихи забони тоҷикӣ* / З. Мухторов. – Душанбе: Ҳумо, 2003. – 152 с.
12. Муҳаммадалӣ, с. *Фарҳанги Низом. Форсӣ ба форсӣ бо решаиносӣ ва талаффузи вожаҳо ба хатти авастой* / С. Муҳаммадалӣ. Ҷ.4. – *Техрон: Дониш, 1363.* – 519 с.
13. Mackenzie, D.N. *A concise Pahlavi Dictionary* / D.N. Mackenzie. – London: Oxford university press, 1986. – 236 p.
14. Сабзаев, с. М. *Забон ва услуби шоирони маорифпарвар* / С. М.Сабзаев. – Душанбе: Маориф, 1991. – 79 с.
15. СаймиДДинов, Д. *Вожаиносии забони форсии миёна* / Д.СаймиДДинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. *Дар зери таҳрири М. Ш. Шуқуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ.* – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 948 с.
17. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. *Тартибдиҳандагон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, с. Каримов, М. Ҳ. Султон.* – Душанбе, 2008. – Ҷ. 2. – 946 с.
18. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. *Тартибдиҳандагон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, с. Каримов, М. Ҳ. Султон.* – Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.
19. Халдун, Арян Халаф Эль-Мсафер. *Исламизми в русском языке* / Арян Халаф Эль-Мсафер Халдун // *Вестник Воронежского государственного университета. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация.* – Воронеж, 2015. – № 1. – С. 86-90.
20. Ҳасандӯст, М. *Фарҳанги решаинохтии забони форсӣ* / М.Ҳасандӯст // *Иборат аз панҷ ҷилд.* – *Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1393.* Ҷ.2. – 587-1410 с.

ЛУҒОТ ВА ИСТИЛОҲОТИ ДИНИ ДАР АШЪОРИ АБДУРАҲМОНИ МУШФИҚӢ (ДАР ЗАМИНАИ «МУНТАХАБОТ»)

Маълум аст, ки ворид гардидани забони арабӣ ба сарзамини Осиёи Миёна, ба хусус ба сарзамини эронитаборон, пеш аз ҳама, қорӣ намудани дини ислом будааст. Аз ин лиҳоз, бештари иқтибосоте, ки дар навбати аввал ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд, луғоту истилоҳоти марбут ба дину мазҳаб будаанд. Гарчанде ин гуна луғот то имрӯз дар забони мо мавриди истифода қарор дошта, як қисми таркиби луғавии забони тоҷикӣ шудаанд, аммо чанде аз онҳо дар забони мо муодил доштаанд. Вожаи Худо дар замони мо намунаи ин андеша шуда метавонад, ки аз калимаи Оллоҳ бештар истифода мешавад. Дар мақолаи мазкур баррасии луғот ва истилоҳоти динӣ дар мисоли «Мунтахабот»-и Абдурахмони Мушфиқӣ ба риштаи таҳқиқи кашида шудааст.

Каливожаҳо: истилоҳ, дин, калима, забониносии, забон, маъно, пайғамбар, шайх, биҳишт.

ЛЕКСИКА И РЕЛИГИОЗНЫЕ ТЕРМИНЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУРАХМАНА МУШФИКИ (НА ОСНОВЕ ИЗБРАННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ)

Известно, что распространение арабского языка на территории Средней Азии, в частности на территории персоязычных стран, прежде всего, было связано с распространением ислама. В связи с этим, большая часть терминов, впервые вошедших в словарный состав таджикского языка, представляла собой лексику, связанную с религией. Хотя такая лексика до сих пор используется в нашем языке, и стала составной частью таджикского языка, некоторые из них имеют эквиваленты в нашем языке. Примером вышеупомянутой гипотезы является слово «худо» на таджикском языке, которое используется чаще, чем слово «Оллох». В данной статье исследуются слова и религиозные термины на примере произведений Абдурахмана Мушфики «Мунтахабот».

Ключевые слова: термин, религия, слово, лингвистика, язык, смысл, пророк, шейх, рай.

VOCABULARY AND RELIGIOUS TERMS IN THE POEMS OF ABDURRAHMAN MUSHFIQI (IN THE CONTEXT OF “MUNTAKHABOT”)

It is known that the introduction of the Arabic language to the land of Central Asia, especially to the land of Iran, was primarily the introduction of Islam. From this point of view, most of the quotations that first entered the vocabulary of the Tajik language were vocabulary and terms related to religion and religion. Although such lexis is still used in our language, and has become an integral part of the Tajik language, but some of them have equivalents in our language. The word God in modern times may be an example of this idea, which is used more often than the word Allah. This article examines an overview of vocabulary and religious terms using the example of Abdurrahman Mushfiqi's work “Muntahabot”. This article examines an overview of vocabulary and religious terms using the example of Abdurrahman Mushfiqi's work “Muntahabot”.

Keywords: term, religion, word, linguistics, language, meaning, prophet, sheikh, paradise.

Дар бораи муаллиф

Назирова Махмадраҳим Миралиевич
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи
назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел: (+992) 915 16 18 96
E-mail: mahmadrahim96@mail.com

About the author

Nazirov Mahmadrakhim Miralievich
Doctoral student (PhD) of the Department of
theory and practice of linguistics
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 915 16 18 96
E-mail: mahmadrahim96@mail.com

Об авторе

Назирова Махмадраҳим Миралиевич
Докторант по специальности (PhD) кафедры
теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел: (+992) 915 16 18 96
E-mail: mahmadrahim96@mail.com

ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ УРФУ ОДАТ ДАР ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ ТОҶИКОНИ МИНТАҚАИ ЛАҲШ

Каримова М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Фарҳанг ҳамчун волотарин дастоварди аҳли башар туфайли фаъолият, қору пайкор, суннату анъанот, мақому манзалати ҳар миллатро муайян ва мартабаи давлатро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ мекунад. Ба ҳамин маънӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомали Раҳмон фарҳангро ҳастии миллат арзёбӣ намуда, пайваста арҷгузори ба фарҳанги беш аз панҷазорсолаи миллат, омӯзиши расму оин, мероси ниёгон, анъанаҳои миллӣ ва густариши ҳар чӣ бештари маънавиёти ҷомеаро таъкид менамояд [6, с. 64]. Ба ҳамин тариқ истилоҳоти этнографии мардум дар захираи луғати лаҳҷа як қабати муайяно ташкил мекунад.

Дар байни мардуми ноҳия урфу одат бо вожаҳои **расмҳои** // **салтошӣ** ифода шуда, онҳо бениҳоят аҷиб мебошанд. Ба назари мо ин ба он хотирест, ки намояндагони ду миллат яъне тоҷикону қирғизон якҷоя умр ба сар мебаранд. Ин ҳолатро профессор Ғ.Ҷӯраев чунин ба қалам медиҳад, ки “Ҳамзистӣ ва муносибати дӯстонаи тоҷикон умуман бо қавмҳои туркнаҷод дар ҳуди масоҳати паҳншавии лаҳҷаҳои ҷанубии тоҷикӣ ҳам аз асрҳои гузашта мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, дар ҷанубии Кӯлоб, Ёвон, Қофарниҳон, ноҳияҳои Ленин ва Ҳисор, инчунин Қирғатол ҳамин ҳолат ба назар мерасад” [11, с. 43]. Агар ба ҳаёти ин мардум ҷуқуртар назар афканем дар ноҳия оилаҳои ёфт мешавад, ки тоҷикон қирғиз шудаанд ва қирғизон тоҷик, яъне ин ҳолат ба он маънист, ки забони тоҷикӣ ва ё қирғизро пурра аз худ кардаанд. Дар урфият фарзандони ин гуна мардумро “**чалъш** // **митис**” яъне омехта мегӯянд.

Сокинони ин маҳалҳо дар иҷрои баъзе урфу одатҳо аз ҳамдигар каме фарқ мекунанд, ки ба таркиби луғавии онҳо бетаъсир наменонад. Дар маросими тӯӣ, модар духтарашро ба хонаи домод мерасонад. Таъсири як расми бисёр шавқовар он аст, ки урфу одати қирғизони Қирғизистонро ҳам тоҷикон ва ҳам қирғизони ноҳия низ қабул кардаанд, ин вожаи **духтардузиде**, ки бо номи “**гъреҳт, гъреҳтаст**” машҳур аст. Ин калима бештар дар байни мардуми ҷамоатҳои Лаҳш, Муксу, Сурҳоб ба назар мерасид, аммо дар дигар маҳалҳои ноҳия аҳён – аҳён мустаъмал аст. Вожаҳои маросимӣ гуногунанд.

Мо дар ин ҷо танҳо дар бораи мафҳум ва вожаҳои фарогири расму оини **тӯӣ арусӣ**, маросими **мотам**, маросими **бӯзқашӣ** ва унсурҳои луғавии ба он иртиботдошта ибрози назар карда, онҳоро ба қадри имкон тавзеҳ медиҳем.

Ба ин силсилавожаҳо ва истилоҳҳои дохил мешавад, ки ба расму оин ва анъанаву маросимҳои халқӣ дахл доранд. Бо сабаби якҷоя зиндагӣ кардани тоҷикону қирғизон чӣ дар пушок ва чӣ дар хӯрок таъсираш мушоҳида мешавад. Урфу одатҳои қирғизони мардуми ноҳия ба урфу одатҳои Боткенти Қирғизистон монандӣ дорад. Дар асари А. С. Снесарев “Бухорои шарқӣ” гуфта мешавад: “Қирғизҳои Қирғатол аз деҳаи Сайрон (Ақмоиноқ) то Олой қабилҳои тейит, кесек, қирғиз – қипчоқ, бостон, қидирша мебошанд ва урфу одаташон ба мардуми Боткент, Олой, Лейлек ва Ош хело монандӣ дорад” [7, с. 43-44].

Дар хонаводаи қирғизон дар табақӣ “**ҷӯбин**” хӯрок меҳӯранд ва ин асбоби рӯзгорро “**ҷъғачтавақ**” ном мебаранд. Ин истилоҳ дар забони тоҷикӣ маънои “**табақи ҷубин**”- ро дорад. Тоҷикон дар маросими тӯю мотам аз кӯлоҳи миллии халқи қирғиз яъне “**қалпоқ**” фаровон истифода мебаранд. Бархе аз ин воҳидҳои луғавӣ умумистеъмоланд. Дар маърақаҳои мардуми минтақа як шахсро “**ҷасоул** // **бақовул, ҷасавул**” таъин менамоянд. Ин истилоҳ дар ҳамаи лаҳҷаҳои ҷанубӣ истеъмол мешаванд.

Агар мо ба воҳидҳои луғавие, ки ҳангоми кудонавӣ ба қор бурда мешаванд, назар афканем, дар лаҳҷаи мардуми Лаҳш кам нестанд. Пештар тарзи анъанаҳои мардуми минтақаи Лаҳш аз ҷиҳати иқтисодӣ басо душвор буд. Ҳангоми баргузори маърақаҳо, чӣ маросими тӯӣ бошаду чӣ маросими мотам хароҷоти басо зиёд истифода мешуд. Дар маросими тӯӣ арусӣ чун анъана аз қадим падару модари писар аввал барои писарашон духтар интихоб мекунанд ва баъдан ба хонаи духтар “**қудо** // **қуда**” аз тарафи писар ду ё се

мард, яъне ака, тағо ё амак барои хостгорӣ мераванд. Тӯйи арӯсӣ аз хостгорӣ “**хостгорӣ // аксақолӣ**” сар мешавад.

Истилоҳи “**аксақол**” калимаи туркӣ буда, аз ду асос сохта шудааст “**ак** -сафед”, “**сақол** - риш” бо забони тоҷикӣ маънои “**мӯйсафед**”- ро дорост. Вожаи “**аксақол**” аз чиҳати сохт мураккаб буда, аз ду асос дар қолаби сифату исм сохта шудааст. Калимаҳои зерин ҳам бо ҳамин гурӯҳи лексемаҳо дохил мешаванд: “**фотийатӯй // патаатӯй**” яъне аҳду паймон бастанӣ падару модари писар бо духтар дар бораи қудошавӣ; “**румолақдарунӣ**” – номи маъракаи хӯрдест, ки дар маросими фотиҳа баргузор мегардад.

Аксарияти анъанаҳои, ки ҳангоми гузаронидани тӯйи арусӣ гузаронида мешавад, дар дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ низ ҳастанд. Муҳаққиқ Хоркашев С. зимни баррасии ҳамин масоил дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ шарқии забони тоҷикӣ менависад, ки “аз давраи хостгорӣ то ба анҷом расидани тӯйи арӯсӣ чандин маросимҳои халқӣ аст, ки бо истилоҳоти махсус номгузорӣ шудаанд. Яке аз маросими муҳим номзадкунии духтар мебошад, ки аз ҷониби **оқсақол** (хостгор) сурат мегирад ва дар шеваи ҷанубӣ бо истилоҳоти **ноншиканон** (Кх.), **нумолақдаронон** (Шк.) **нъмольқдърунӣ** (Чк.), **къртапушунӣ** (Қ.), **гапқарордъӣ** (Вк.) ифода мегардад” [9, с. 37]. Дар шеваи ҷанубӣ шарқӣ лексемаи **гапшънавунӣ** ҳамчун истилоҳ дар ин мавридҳо истифода мешавад, мазмуни ба хонаи арӯс матлабашонро гуфтан ва ё шунавонидан мебошад, ки мантиқан хостгорист [10, с. 146]. Бо ин маъно дар лаҳҷаҳои Бухоро [3, с. 167], лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб калимаи “**ноншиканон**” истифода мешавад [2, с. 28-29].

Баъзеи ин калимаҳои овардашуда шаклашон дигар бошад ҳам, мазмуни тафовут надоранд. Масалан, дар лаҳҷаи Тағнов ба ҷойи воҳидҳои луғавии “**саръпо // тьқъз**”- “**сарупоёрӣ // тьқъзбиёрон**” ба қор бурда мешавад, аммо дар лаҳҷаи минтақаи Лахш ба ҷойи ин ду калима “**саръпо // тьқъз ё гуручер–сарупоорӣ // лоқупарйорӣ ё гуручерйорӣ**” машхур аст; “**саръпобарӣ**”-маросими аз тарафи ду қудо ба арӯс ё ба домод, волидонӣ онҳо ва хешу табори наздик ҳада қардани либосҳои гуногун мебошад; “**сартарошон**” - маъракаи домодӣ аст, ин вожа аз ду реша ва пасванди **-он** сохта шуда, ду зинаи калимасозиро тай кардааст. Аввал калимаҳои “**сар**” ва “**тарош**” дар қолаби исму феъл вожаи “**сартарош**” сохтаанд, ки шахсро далолат мекунад ва баъдан ба он калима пасванди **-он** ҳамроҳ шуда, воҳиди луғавии “**сартарошон**”-ро сохтааст, ки маросимро ифода мекунад. “**Идибарӣ**” - тӯҳфаест, ки дар рӯзҳои ид аз тарафи домодшаванда ба духтар тӯҳфа фиристонда мешавад ва аз тарафи духтар тӯҳфа баргардонда мешавад.

Бо анъанаи пештара духтардор ба духтараш “**сеп**”– “**қуртаю румол**” чамъ мекард, онро рӯзи тӯй дар хона дар торҳо меовехтанд, то ки ба мардум нишон диҳанд, ки ҷӣ қадар қуртаю румол дорад, аммо мувофиқи шароити имрӯза ин анъана аз байн рафтааст. Дар рӯзи тӯй одамони аз тарафи домод ба хонаи арӯс омадаро дар ҳамон хона мешиндонд ва онҳоро “**тӯйақийо**” мегӯянд, ба онҳо дастархон ораста, як хел “**тан // насиба**” аз чумла, кулчаю хавло, қанду мавиз ва ҳар гуна шириниҳо ва ҳатман гӯшт монда мешуд. Баъди “**тан**” гузоштан аввал оби хомшӯрбо, сипас гӯшташро ба миқдори панҷсад грамм мекашанд. “**Тӯйақийо**” онро дар дастархонашон андохта ба хонашон мебаранд. Туйдор ба тӯйақийо мегӯяд: ба хешони набудагӣҳо “**тан**” гиред. Ба тӯй наздикони шах ё арӯс ва ҳамсояҳои наздике, ки иштирок қардан наметавонанд, ҳатман “**тан**” (насиба) фиристода мешавад [1, с. 87]. Пеш аз қабули танзими чашну маросимҳо гӯшт аз се то чор килограм монда мешуд. Хӯроки дуомашон калимаи умумистеъмолии “**ош**” буда, бо ҳамин тӯйақийо гуселонида мешаванд.

Вожаи “**келунбинӣ**”- арӯсбинон барои тоҷикону қирғизони ноҳия баробар хизмат мекунад. Дар маросими “**келунбинӣ**” наздикони арӯс ва домод иштирок мекунанд.

Рафикони домодро, ки барои бурдани арӯс ба хонаи арӯс меоянд, дар лаҳҷаи ноҳия “**киёвчолдош** (шаҳмард)”-ҳо мегӯянд. **Киёвчолдош** калимаи қирғизӣ буда, аз ду асос **киёв** - шах ва **чолдош** -рафиқ, яъне “**рафикони домод**” мебошанд. Ин вожа дар қолаби исму исм сохта шудааст. Дар назди қиёвчолдошҳо маросими сарупопӯшонӣ баргузор мешавад. Дар айни ин маросим янғаҳои арӯс яке аз тарафи хешони зан, дигаре аз тарафи хешовандони мард таъин қарда мешуд. Янғаҳо дар як рӯймол сару пойи (сару либоси) шаҳро меоварданд ва ҳафт табақи дигар, ки якеи он асосӣ мебошад. Дар хурчин як гусфандро ду қисм қарда андохта, боқимондаш ҳар хел таомҳо мешуд, аммо дар деҳаҳои дар боло зикрфта, аз чумла, мардуми ноҳия бисту панҷ табак оварда мешуд. Аз тарафи қиёвчолдошҳо ба янға пул дода

мешуд. Баъд янга сару либосро ба домод пӯшонда ба рафикони ӯ “даструмол” меод. Табақҳо ҳаққи дӯстони домод буда, рафикони домод табақҳоро пагоҳии тӯй дар хонаи яке аз рафиконашон бурда, пӯхта бо номи “ташкили” меҳӯранд ва ба якдигар меғӯянд, ки дар “ташкили” бӯдӣ? ё “ташкилиҳӣ” рафтӣ?

“Сарчълав”-шаҳси наздики арӯс аст. Ин анъанаи қадима буда, дар замони шуравӣ, арӯсро тағо ба асп шинонда аз чълави асп дошта, онро то хонаи домод мебурд. Вожаи **чилав** ба маънои **лачом** мустамал шудааст. Барои ифодаи ин мафҳум дар шеваи ҷанубӣ вариантҳои “пирмърод” ва “сарчиллов” истифода мшавад [9, с. 44], дар лаҳҷаҳои Бухоро вожаи “чълавкаш” [3, с. 285] ва дар забони Яғнобӣ лексемаи “пешчилов” истифода мешавад [4, с. 258]. Ҳоло бо асп бурдани арӯс аз байн рафтааст. **Сарчълаб** аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз ду асоси тоҷикию арабӣ таркиб ёфта, дар қолаби исму исм сохта шудааст. Айни замон “сарчълаб” шахсеро меғӯянд, ки арӯсро дар мошин шинонда дар курсии пеши мошин нишаста ӯро то хонаи домод мебарад, аммо дар роҳ шахсони “бақантос”-ҳо во меҳӯранд. Истилоҳи “бақантос”- ифодаи амалиётест, ки аз тарафи кӯдакон ва ҷавонон гузаронида мешавад. “Бақантос” калимаи қирғизӣ буда, аз ду реша “бақан” – ҷӯби ростӣ тез, “тос” маҳкам қардан мебошад. Дар қолаби исму феъл омадааст, ба иштироккунандагони ин қор ҳавлою ширинӣ дода мешавад ва ба “сарчълав” аз тарафи домод гӯсфанд ҳада қарда мешуд. Баъди аз мошин фурувардани арӯс, як анъанаи дигаре, ки то ҳол риоя мешавад, арӯсро рост ба сари дегдон мебаранд. Дар назди дег арӯс се бор таъзим қарда, ба дасташ “кавлез (кафлес)”-ро медиҳанд. Арӯс ин анъанаро бо як эҳтироми хос, нозукона кафлесро ба дасташ гирифта, дегро се бор мекобад, мафҳуми ин амалиёт, яъне дар оянда арӯс-арӯси дастбахайри бобаракат шавад.

Маросими “чачликкунӣ // чошидани ширинӣ”- амалиёти хурдест, ки аз тарафи хонаводаи домод ба сари арӯс дар вақти сарчълавро розӣ кунондан барои фурувардани арӯс иҷро мегардад. Вожаи “чачлик” қирғизӣ буда, аз ҷиҳати сохт сохта мебошад ва аз як асоси “чач”-пошидан ва пасвани “лик” сохта шудааст.

Шаҳси чачликкун дар давраи пеш аз истиқлолият пулу танга ва ширинӣ мепошид. Айни замон ба танзими анъана риоя намуда, танҳо ширинӣ пош дода мешавад.

Истилоҳи “сари дегдун” дорои як маъно буда, барои тоҷикон ва қирғизон муштарак аст, ки ин анъанаро баробар риоя мекунанд. Баъди як рӯзи тӯй дар маросими “сари дегдонбарорӣ” модар бо панҷ хешованд иштирок мекунад, аммо ин анъана дар байни мардуми **Сасикбулоқ, Саракенча, Қаракенча, Тупбойҳо // Байлартоп, Қарашоро** ва **Оқсой** дида мешавад. Янгаи арӯс суфраро мекушояд ва ордро аввал арӯс мебезад, минбаъд янгаи арӯс бехтани ордро давом медиҳад ва аз тарафи наздикон ва хешу табори домод либосворӣ ва пул ба даруни элак меандозанд, аммо дар минтақаҳои **Қалъаи Занкон (Қорғон), Пилдон, Сайроон, Чубай, Питовкул, Майдонтерак, Қаршӣ, Қушай, Жаншаар, Ёрмазор, Акжар, Циргатол** ва дигар деҳаҳои дар боло зикршуда ба ҷойи модар ва хешовандон, дугонаҳои арӯс бо зиёфати “майатала ва манту” мераванд. “Майатала” дар забони тоҷикӣ бо номи “ҳавлошир” машҳур мебошад ва аз ду асос “май” ва “атола” дар қолаби исму исм сохта шудааст, ки яке аз асосҳо туркӣ ва дигаре тоҷикӣ мебошад. Вожаи “атола” **اتولا** дар ФЗТ ба маънои таоми сабуке, ки бо роҳи ҷӯшонидани орди бирён дар об тайёр мекунанд, ҳалила, ҳарира: **атола пухтан; атолаи явғон, атолаи беравған пухташуда; атола қардани** чизе (қоре) ба ҳам омехта вайрон қардани чизе ё қоре омадааст [8, с. 94].

Бо истилоҳи “афт ё хъсърсалум” маросиме ифода меёбад, ки баъди гузаштани муддати муайян волидон арӯсро бо ҳамроҳи домод ба хонашон даъват мекунанд. Дар вожаи мазкури “афт” ҳодисаи ихтисоршавӣ мушоҳида мешавад, яъне ҳамсадои “х” ихтисор шуда “афт” боқӣ мондааст. Калимаи “хъсърсалум” аз ҷиҳати сохт мураккаби тобеъ буда, аз ду решаи “хъсър” ва “салум” иборат аст, дар қолаби исму исм сохта шудааст. Ин маънӣ дар гурӯҳи ҷанубии Кӯлоби шеваи ҷанубӣ бо вожаҳои “хафтталбон // афтаталбун” ифода меёбад, аммо вожаҳое, ки ҳангоми тӯии арӯсӣ дар ғӯиши мардуми Лаҳш истифода мешавад, дар лаҳҷаҳои шимолӣ низ мавқеи истеъмолий дорад. Дар мақолаҳои Ҷӯраев, 1980 ва Хоркашев, 2014 ин масъала дида мешавад ва баъзе онҳо шаклашон дигар бошанд ҳам, мазмунан тафовут надоранд.

Маросими “очокдройюн” маросими хурдест, ки дар вақти тӯию маърақаҳо наварӯсонро хешовандони домод ба хонашон даъват мекунанд, то ки омаду рафташон қавӣ шавад. Як ҷузъи ибори мазкур қирғизӣ буда маънои “қоида” - ро доранд.

Маросими “**дафн**”. Дар маросими дафн ҳама марду занони деҳа иштирок мекунанд. Мурдари бо тамоми анъанаҳои маросими дафн риоя карда, ба ҳок месоупоранд. Хешовандони майит, аз ҷумла, занҳо дар хона дар гирди ҷасад ва мардон дар пеши дарвозаи хона менишинанд. Занҳо мувофиқи анъана то баровардани ҷасад бо овози баланд нолакунон гиря мекунанд. Барои шустани ҷасад се нафар иштирок мекунанд, ки онҳоро “**мурдашӯй**” меноманд. Якеаш бо номи “**такийакън**”, ки мурдари таъя мекунад ва дигаре бо номи “**оврез**” мебошад, ки ба сари мурда об мерезад, сеюм “**мурдашӯй**” мурдари мешӯяд. Дар ин вақти “**давракунӣ**” мурдари давра мекунанд, ки чандсола аст. Баъд ба “**чаноза**” пешниҳод мекунанд. Пеш аз чаноза фарзанди мурда ё фарзандони падари мурда аз халқ мепурсад, ки “**ҳамин мурдаи мо аз кӣ қарздор аст?**” баъд чаноза мекунанд. Дар лаҳад яке аз наздикони мурда, мурдари ба ҳок мемонад. Як домулло дар сари қабр барои қироати Қуръон мемонад, дигарон ба хона бармегарданд. Дар ин вақт занҳои тамоми деҳа ва ҳамсоядеҳаҳо, ки наздикони мурдари мешиносанд, барои “**фотиҳа**” қардан меоянд. Соҳибони мурда, асосан, занҳо то “**сарисол**” яъне як сол барои “**ҷолуғайин**” мекардагӣҳо аввал гиря мекунанд, баъд яке аз сураҳои Қуръонро тиловат карда ба ҳаққи майит мебахшанд. “**Ҷолуғайин**” калимаи калимаи туркӣ-муғулибуда, маънои “**воҳӯрдан**” - ро дорад. “**Ҷолукчиҳо**” - таъзиябаёнқунон ба ҳар яке наздиконашон як гӯсфанд ё гусола барои занон кӯртаи (сиёҳ ё кабут, палто, румол ё пул) меоварданд. Шахсони “**ҷолукчӣ**” бо зиёфат ва бо “**исқоти мурда // кешки мурда**” (яъне як коса ё чойник ё куртаю матоъ) дода, гуселонида мешуд, аммо дар минтақаи Ҷиргатоли Майдонтерак, Қарчин, Қалъаи Занқон «**табарькии мурда**” гӯён, дода мешуд. Баъди се рӯз, маросими “**серӯзагӣ**” гузаронида мешуд. Дар ин маросим чорво кушта шуда, барои мурдашӯён сарупой меоданд, ки инро маросими “**хонаҳалолқунӣ**” низ мегӯянд. Дар байн ду панҷшанбегӣ дода шуда, маросими “**чил**” бо куштани чорво ва даъват қардани мардум гузаронида мешуд. Баъди ин маърака то як сол ҳар рӯзи панҷшанбе чун анъана “**пайшанбигӣ**” дода мешуд. Баъди як сол маросими “**сарисол**” мегузаронанд. Бо ҳамин ду ё се панҷшанбегӣ (ҷумбагӣ) дода шуда, мурдари хотирашро ҷамъ мекарданд. Гоҳ – гоҳ ҳар вақте ки хоҳанд рӯзи панҷшанбе “**ба ҳаққи арвоҳҳо**” як табақ нон медиҳанд.

Ноғуфта намонад, ки аксрияти ин вожаҳо бо вучуде, ки туркӣ-муғулиянд, характери умумиистеъмоли пайдо карда, дар дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ низ дида мешаванд.

Маросими “**бузқашӣ**” - яке аз маросимҳои расми мардуми ноҳия ба шумор меравад. Ин маросим дар фасли замистон гузаронида мешавад ва бесабаб ҳам гузаронида намешавад. Ҳар шахсе, ки писарашро хонадор мекунад ё набераи писар таваллуд мекунад, бӯз кушта, чун анъана пӯшташро пур аз реғу коҳ қарда ва гӯшташро зиёфат медиҳад. Пӯсти тайёрқардашударо бузқашон ба чойи муайяншуда, яъне марра расонда мепартоянд. Мардуми ноҳия аз аввал дар вақти бузқашӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешуданд. Яке бо номи “**кесек**” ба он минтақаи Лаҳш дохил мешуд. Дигаре бо номи “**актаҷ**” аз дарёи Сурхоб он тараф. Бузқашон аз ноҳияҳои ҳамсоя, аз ҷумла, Тоҷикободу Ғарм, баъзан Олойю Даровуди Ҷумҳурии Қирғизистон даъват қарда мешаванд. Профессор Ҳ. Маҷидов калимаи “**улоғ**” – ро чунин шарҳ додааст: “Калимаи иқтибосии туркиву муғули, маънояш ҳайвони саворӣ аст” [5, с. 114].

Қариби бегоҳ маросими “**алдъкетгӣ**” эълон қарда мешавад. Дар ин маросим тухфаҳои кимматнок, аз ҷумла, **тойча**, **гов**, **қолин** монда шуд! гӯён, эълон мекунанд. Бузқашон бузро дар қур - марра мепартоянд. Шахсони фаъол бо инъомҳо сарфароз гардонида мешаванд. Баъди ба анҷом расидани буз, меҳмонони аз деҳаҳои дур омадаро ба чойхонаҳо меоранд, чун ҳарвақта дар фасли замистон мардуми деҳаҳо дар чойхонаҳои деҳаҳои худ “**навбати чойхона**” мекунанд. Дар ин навбат ҳар бегоҳ як оила ба аҳли деҳа ё маҳалла зиёфат медиҳад ва “**алов мекънӣ**” мегӯянд. Нағуфта намонад, ки дохили чойхона даромадани кӯдакони хурд қатъиян манъ аст. Агар тасодуфан ягон кӯдак аз қафои падар ё бобояш дохили чойхона шавад ба он ҳатман ҳамчун анъана дар миёнаш чорӯб мебанданд. Соҳибони кӯдак як зиёфат аз аҳли деҳа қарздор мешаванд. Ин анъанаи қадимаро тоҷикону қирғизон як хел риоя мекунанд. Дар рӯзҳои “**бузқашӣ**” ду се нафар якҷоя зиёфат мекунанд. Аспони меҳмононро ба хонаҳои мардуми деҳа тақсим мекунанд. Меҳмонон бо аҳли деҳа суҳбатқунон зиёфатро хӯрда, хоб мекунанд. Саҳар ба меҳмонон “**ноништа**” дода мешавад.

Маросими “**гуштингирӣ**” ҳамчун як анъана аксаран дар маркази ноҳияи Лаҳш гузаронида мешавад. Гӯштингирӣ дар байни тоҷикону қирғизон ду тарз гузаронида мешавад. Дар ин бора Каримов М. чунин гуфтааст: “Палвонҳои тоҷикон чома ба бар намуда, пойи луч қарда аз масофаи начандон дур дастонашонро монанди “**уқоб**” парешон қарда, гирди ҳам

тоб хӯрда, якдигарашонро “пой печонда - алик // “чал салъп” меғалтонанд, аммо дар гӯштини қирғизӣ, қирғизпахлавонон дар миён “локӣ // қур” баста, миён ба миён шуда ҳарифашонро дар “йанбош -рон” бардошта ба замин меғалтонанд [1, с. 93]. Ҳамин тавр гӯштингирӣ аксарияти вақт “райёнбоюнча” яъне тамоми пахлавонони деҳаҳои ноҳия иштирок мекунанд ва баъд маросим бо тантана гузаронида мешавад.

Ба ҳамин тариқ, дар истилоҳоти тӯйю маросимҳо вожаҳои тоҷикию муғули як қабати махсуси лаҳҷаи минтақаро фаро гирифта, захираи лаҳҷа меафзояд.

Адабиёт

1. Каримов, М. Жер жылдызы Жергетал / М. Каримов. - Бишкек, 1991. – 127 с.
2. Маҳмудов, М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб / М. Маҳмудов. - Душанбе: Дониш, 1978. - 280 с.
3. Маҳмудов, М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 1989.
4. Мирзозода, С. ва Баҳриддин Алавӣ. Дастури забони язғобӣ / С. Мирзозода. - Душанбе, 2008. - 254 с.
5. Маҷидов, Ҳ. Забони адаби муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатишиносӣ / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе, 2007. - 242 с.
6. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби 3. / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Техрон, 2003. – 254 с.
7. Снесарев, С. Н. Ф. Бухорои Шарқӣ // ИТО ИРГО. Т.2, вып.1. / С. Снесарев. – Тошкент, 1900. - С. 92-100.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). - М.: Сов. энциклопедия, 1969. ҷ. 1. 951 с.; ҷ. 2. 1904 с.
9. Хоркашев, С. Русуми ҷашни арӯсӣ дар Ванҷу Дарвоз / С. Хоркашев // Номаи пажӯҳишигоҳ. - Душанбе, 2006. - №11-12. – С. 145-156.
10. Хоркашев, С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзуии таркиби луғати лаҳҷа / С. Хоркашев. - Душанбе: Маориф, 2014. – 233 с.
11. Ҷӯраев, Ф. Лексика / Ф. Ҷӯраев // Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (Прспект). – Душанбе: Дониш, 1973. - С. 165-201.

ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ УРФУ ОДАТ ДАР ЛЕКSIKAИ ЛАҲҶАИ ТОҶИКОНИ МИНТАҚАИ ЛАХШ

Фарҳанг ҳамчун волотарин дастоварди аҳли башар туфайли ғаболият, корупайкор, суннату анъанот, мақому манзалати ҳар миллатро муайян ва мартабаи давлатро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ мекунад. Ба ҳамин маънӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон фарҳангро ҳастии миллат арзёбӣ намуда, пайваста арҷгузорӣ ба фарҳанги беш аз панҷазорсолаи миллат, омӯзиши расму оин, мероси ниёгон, анъанаҳои миллӣ ва густариши ҳарчӣ бештари маънавиёти ҷомеаро таъкид менамояд. Ба ҳамин тариқ истилоҳоти этнографии мардум дар захираи луғати лаҳҷа якқабати муайяноро ташкил мекунад, ки тоҷикони минтақаи Лахш низ расму русуму оинҳои маҳаллии бисёр доранд.

Калидвожаҳо: Лахш, вожа, фарҳанг, лаҳҷа, минтақа, суннат, расм, анъана, маросим, урфу одат, маросим, бӯзқашӣ, миллат, ваҳдат, мақом.

СЛОВА, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ОБЫЧАИ, В ЛЕКSIKE ТАДЖИКСКОГО ДИАЛЕКТА ЛАХШСКОГО РАЙОНА

Культура, как высшее достижение человечества, определяет статус и положение каждой нации и представляет статус государства мировому сообществу благодаря своей деятельности, усилиям, обычаям и традициям. В том же смысле Основоположник национального мира и единства, лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон считает культуру сущностью нации и постоянно подчеркивает воздание должного более чем пяти тысячелетней культуры нации, изучая обычаи, наследие предков, национальные традиции и максимально расширяя духовность общества. Точно так же этнографические термины народа составляют определенный пласт в лексике диалекта, и таджики Лахшского района также имеют множество местных обычаев и традиций.

Ключевые слова: Ляхш, слово, культура, диалект, регион, традиция, картина, традиция, церемония, обычаи, обряд, обряд, нация, единство, статус.

WORDS DENOTING CUSTOMS IN THE VOCABULARY OF THE TAJIK DIALECT OF THE LAKHSH REGION

Culture, as the highest achievement of mankind, determines the status and position of each nation and represents the status of the state to the world community through its activities, efforts, customs and traditions. In the same sense, the Founder of National Peace and Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, considers culture to be the essence of the nation and constantly emphasizes paying tribute to more than five thousand years of culture of the nation, studying the customs, heritage of ancestors, national traditions and expanding the spirituality of society as much as possible. In the same sense, the Founder of National Peace and Unity, the leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, considers culture to be the essence of the nation and constantly emphasizes paying tribute to more than five thousand years of culture of the nation, studying the customs, heritage of ancestors, national traditions and expanding the spirituality of society as much as possible. In the same way, the ethnographic terms of the people make up a certain layer in the vocabulary of the dialect, and the Tajiks of the Lakhsh region also have many local customs and traditions.

Keywords: Lyakhsh, word, culture, dialect, region, tradition, picture, tradition, ceremony, custom, rite, rite, nation, unity, status.

Дар бораи муаллиф

Каримова Мастона
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 908 82 54 54
E-mail: mastona1976@mail.ru

About the author

Karimova Mastona
Candidate of Philological sciences, associate
professor of the department of Tajik language
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 908 82 54 54
E-mail: mastona1976@mail.ru

Об авторе

Каримова Мастона
Кандидат филологических наук, доцент
общеуниверситетской кафедры таджикского
языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 908 82 54 54
E-mail: mastona1976@mail.ru

ЧАНБАҲОИ ЭТИМОЛОГИИ АСТИОНИМҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Абдурахмони А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Аз марҳилаҳои ибтидоии рушди ҷомеа одамон кӯшиш менамуданд, ки ба макони мавҷудияти худ ва объектҳои муҳит, ки онҳоро ихота намудаанд, номи муайян гузоранд. Чунин номгузорӣ ва хувияти бошандагони ҳудуди муайян бо муносибатҳои дақиқи азхудкунии иҷтимоӣ ва фазои алоқаманд буд. Азхудкунии фазо тариқи номгузориҳои объектҳо на танҳо барои ҷомеа, балки барои қабिलाҳо, халқиятҳо ва миллатҳо ғайрияти муҳими нутқӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шароити имрӯза, номгузориҳои географӣ, таҳлили этимологии он дар забоншиносии муосир дар доираи топонимика мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд. Топонимика ин илм оид ба номҳои географӣ: пайдоиши онҳо, чанбаҳои семантикӣ, тағйирёбии тарзи навишт, талаффуз ва интиқол аз як забон ба забони дигар ба ҳисоб меравад. Топонимия ин маҷмуи номҳои географӣ ҳудуди муайян ба ҳисоб меравад, ки объекти омӯзиши топонимика аст.

Топонимҳо ифодаи дарки муҳит, фарҳанг, тарзи ҳаёти одамон, урфу одат, ҳаёти ҳаррӯза, вазъияти равонӣ ва муоширати одамон мебошанд. Топонимҳо ҷузъи ҷудонашавандаи тамаддуни муосир буда, як навъ муҳити топонимикиро пешниҳод менамоянд, ки дар он одамон асрҳо зиндагӣ кардаанд, мавҷудияти инсоният бе чунин муҳит имконнопазир аст. Ҳазорсолаҳо мегузаранд, сатҳи тамаддун, шароити зиндагӣ ва сохторҳои сиёсӣ дигар мешаванд, аммо номҳои ҷуғрофӣ ҳамсафари абадии мардум боқӣ мемонанд.

Н.Н. Подолская қайд менамояд, ки исмҳои хос, ки объектҳои географиро ифода менамоянд аз исмҳои умумӣ гирифта шудаанд, ки дар марҳилаҳои муайяни рушди забон пайдо шудаанд. Таҳқиқотчиён дар соҳаи топонимика қайд менамоянд, ки забонҳои қадима асосан исмҳои хос надоштанд, вазифаи онҳоро исмҳои умумӣ ва ибораҳои муайян иҷро мекарданд, ки баъдтар устувор гардиданд [5, с. 109].

Дар як қатор бо омӯзиши навъҳои мухталифи топонимҳо таҳлили таърихӣ-этимологӣ, ки таҷассуми этимологии қадима ва пайдоиши онро дар забони мушаххас пешниҳод менамояд, муҳим гардидааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар топонимикаи муосир миқдори зиёди таҳқиқот гузаронида шудаанд, ки бо этимологияи топонимҳо алоқаманд мебошанд. Лекин, дар ин таҳқиқот шарҳу эзоҳи таърихӣ пешниҳод нашудааст, ё топонимҳои минтақаи мушаххас таҷассум гардидаанд.

Таъиноти ҳар як топоним на танҳо номгузориҳои объект, балки нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумоти мухталиф оид ба объекти мазкур ба ҳисоб меравад. Раванди номгузориҳои инсон идора менамояд ва маҳз қобилияти маърифатӣ ва номгузориҳои инсон хусусиятҳои топонимро муайян менамоянд. Баррасии номгузориҳои географӣ дар асоси таҷрибаи фарҳангӣ-таърихӣ, иҷтимоӣ ва маърифатӣ маҳсулноқ мегардад. Бешубҳа, таҳқиқи топонимҳо дар ин самт имконият медиҳад, ки сохтори маърифатии онҳо дар мутобиқат бо забон ва психологияи субъект, инчунин воситаҳои фундаменталии танзим ва навъбандии шаклҳои мухталифи донишҳо дар тамоми сатҳҳои зухуроти қобилиятҳои маърифатии инсон муайян карда шаванд [4, с. 58].

Чунин ақида вучуд дорад, ки топонимия синтези забоншиносӣ, география ва таърих аст. Бо вучуди ин, бо ин розӣ шудан мумкин нест. Намояндагони илмҳои таърих, пеш аз ҳама, танҳо бо навъҳои алоҳидаи номҳои географӣ сару кордоранд, ки барои онҳо муҳим бошад ҳам, барои географҳо арзиши ҷиддӣ надоранд. Дар бораи географҳо низ ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки онҳоро топонимҳои ба муаррихон зарур мароқ зоҳир намекунанд. Танҳо забоншиносон метавонанд ва бояд ҳамаи навъҳои номҳои географиро дар робита бо ҳамдигар, бо дигар исмҳои хос ва тамоми низомии забоне, ки дар он сохта ва истифода шудаанд, таҳлил кунанд.

Танҳо усулҳои забоншиносӣ метавонанд фарзияҳоро дар бораи пайдоиши як қатор номҳои ҷуғрофӣ санҷанд. Ҳамчунин ба саволҳои сершумор оид ба навиштани номҳои ҷуғрофӣ дар ин ё он забон ва тавассути забонҳои дигар интиқоли онҳо, ба мақсад мувофиқ

будани интихоби баъзе номҳои нав ва ҷойи исмиҳои кӯҳна танҳо забоншиносон ҷавоб медиҳанд.

Топонимика як бахши забоншиносӣ буда, таърихи пайдоиш, табдил ва фаъолияти номҳои ҷуғрофиро меомӯзад. Дар топонимия ҷузъи таърихӣ лозим аст. Аммо ин таърихи давлату халқҳо не, балки таърихи забон аст. Ягон воқеаи таърихӣ бевосита дар забон инъикос намеёбад. Осори онро танҳо дар вожаҳои алоҳида бевосита муайян кардан мумкин аст, зеро забон як низоми худмухтор буда, аз рӯи қонунҳои худ пайваста тағйир меёбад. Топонимҳо аз ин қонуниятҳо дар қанор намеомананд, гарчанде ки инкишофи онҳо қомилан худмухтор бошад ҳам, на ҳамеша ба равиҳои умумии ин забон мувофиқат мекунад.

Миқдори топонимҳо хеле зиёд буда, ба навҳои алоҳида ҷудо карда мешаванд: ойқонимҳо – номи маҳалҳои аҳолинишин; годонимҳо – номи кӯчаҳо; дримонимҳо – номи ҷангалҳо; оронимҳо – номи кӯҳҳо; урбанонимҳо – номи объектҳои дохилишаҳрӣ; огронимҳо – номи майдонҳо; микротопонимҳо – номи объектҳои хурди аҳолинишин; антропотопонимҳо – номи объектҳои географӣ, ки аз номи одамон гирифта шудааст; гидронимҳо – номи дарёҳо; астионимҳо – номи шаҳрҳо.

Пайдоиши номгузори муайян бо хусусиятҳои забони мушаххас, анъанаҳо, урфу одатҳои алоқаманд аст. Ба хотири ки барои ҳар як давлат ҷудо намудани шаҳр – пойтахти асосӣ хос аст, унсури муҳими раванди номгузорӣ интихоб ё бунёди номи хос, таърихи пайдоиши он ва анъанаи мушаххаси интихоби ном барои ифода намудани пойтахти давлат мегардад.

Дар шароити имрӯза бо сабабе ки топонимҳо ҷун пештара объекти муҳими таҳқиқотҳои муосир ба ҳисоб мераванд, зарурати мубрамияти воҳидҳои алоҳидаи он – масалан, астионимҳо – номи шаҳрҳо дар ҷанбаи таърихиву этимологии онҳо пайдо мегардад. Натиҷаи ҷунин таҳқиқот метавонад луғати астионимҳо дар забони мушаххас гардад.

Ҳамини тариқ, метавон қайд намуд, ки астионимҳо навъи алоҳидаи топонимҳо буда, номи шаҳрҳо дарбар мегирад. Омӯзиш ва баррасии астионимҳо муҳим аст. Дар аксарияти номи шаҳрҳо маҳсули номгузори сунъӣ ҳамчун навъи махсуси эҷоди номҳо мушоҳида карда мешавад, ки ҳамчун “амали мақсадноки номгузрӣ ва ворид намудан ба захираи луғавии ҷамъиятӣ” муайян карда мешавад [2, с. 6]. Илова бар ин, дар як қатор ҳолатҳо астионимҳо дар асоси номи объектҳои барҷастаи географӣ, ки дар минтақаи муайян ҷойгир шудаанд, бунёд карда мешавад. Ҷунин номгузорӣ асосан хусусияти табиӣ дорад. Албатта, истифодаи навҳои мухталифи номгузорӣ таснифоти этимологии астионимҳоро мушқил мегардонад.

Дар ин самт яке аз масъалаҳои муҳим омӯзиши этимологӣ ва коркарди астионимҳо, яъне номи шаҳрҳо ба ҳисоб меравад. Зери мафҳуми “астионим” танҳо номгузори шаҳрҳо фаҳмида мешавад. Н.Н. Подолская қайд менамояд, ки астионимия ин навъи исми хос, яъне номи шаҳр ба ҳисоб меравад [5, с. 112]. Масалан, Бағдод, Париж, Сеул, Москва, Вашингтон, Берлин ва ғайраҳо.

Қайд намудан зарур аст, ки барои таҳқиқи астионимҳо луғатҳои мухталифи топонимикӣ, этимологӣ, таснифотӣ ва таърихӣ-этимологӣ; таҳқиқот дар соҳаи топонимика, таърих ва этимология мавриди истифода қарор дода мешаванд. Дар тавсифи ҳар як астионима дар ҷанбаи таърихӣ-этимологӣ зарурати ба инобат гирифтани маънои аввалини мафҳум ё номи таърихӣ, далелҳои географӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва вазъияти пайдоиши қалима дар забони сарчашмавӣ пайдо мешавад [1, с. 106].

Таҳлил дар топонимика дар асоси воситаҳои методи қалимасозӣ, ки дар омӯзиши унсурҳои такроршавандаи ном асос меёбад, гузаронида мешавад. Унсурҳо, ки дар ҷараёни таҳлил баррасӣ карда мешаванд, морфемаҳо ба ҳисоб мераванд. Тарафдорони ҷунин методи лингвистӣ онро боэътимод мешуморанд, зеро унсурҳои қалима ба таври доимӣ дар номгузориҳо таҷдид мегарданд ва асосҳои тартиб додани навъбандиро таъмин менамоянд.

Таҳлили луғавии астионимҳо, ки навъи алоҳидаи топонимҳо ба ҳисоб мераванд, аз омӯзиш ва таҳлили хусусиятҳои луғавӣ-маъноии онҳо иборат аст. Дар раванди ҷунин таҳлил методҳои зерин васеъ истифода карда мешаванд:

-таҳлили этимологӣ: омӯзиши пайдоиши астионимҳо, решаҳои таърихӣ ва алоқаи онҳо бо дигар забонҳо ва фарҳангҳо ба роҳ монда мешавад. Ин таҳлил имконият медиҳад, ки маънои астионимҳо муайян карда шаванд;

-таҳлили забонӣ: омӯзиши хусусиятҳои грамматикӣ ва морфологии астионимҳо, ба монанди мутобиқномаи бо дигар қалимаҳо дар ҷумла ё истифодаи пешванд ва пасвандҳои муайян;

-таҳлили маъноӣ: таҳлили маъно ва ишораҳо, ки бо астионимҳо алоқаманд мебошанд; таҳқиқи майдони семантикӣ, ки ба он астионим дохил мешавад, инчунин алоқаҳои он бо ҷанбаҳои таърихӣ, географӣ ва фарҳангӣ ба роҳ монда мешавад;

-таҳлили фарҳангӣ: омӯзиши асосҳои фарҳангии астионимҳо, ки аз таҳлили мифологӣ, таърихӣ ё иттиҳодияҳои адабии бо номи шаҳр алоқаманд, иборат мебошад;

-таҳлили географӣ: омӯзиши ҷойгиршавии географӣ ва хусусиятҳои астионимҳо, ки аз таҳлили унсурҳои географӣ дар таркиби астионимҳо ё алоқамандӣ бо маҳалл ё минтақаи мушаххас иборат мебошад;

-таҳлили иҷтимоӣ-лингвистӣ: омӯзиши истифода ва қабули астионимҳо дар доираи ҷамоаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки ба дарки алоқамандии астионимҳо бо иттиҳодияҳо ва маъноҳои мушаххас равона карда шудааст.

Таҳлили луғавии астионимҳо тариқи ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумотҳои лингвистӣ, ба монанди луғатҳо, сарчашмаҳои адабӣ, таҳқиқотҳои ва донишҳои маҳаллӣ гузаронида мешавад. Чунин таҳлил имконият медиҳад, ки маънои астионимҳо дар асоси забон ва фарҳанг фаҳмида шавад.

Душанбе

Душанбе – пойтахти Тоҷикистон, дар водии Ҳисор, дар резишгоҳи дарёи Лучоб ба дарёи Варзоб дар баландии 750-930 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир шудааст. Аз дохили шаҳр аз тарафи Шимол ба тарафи Ҷануб дарё Варзоб ҷорӣ аст. Дар тарафи Ҷанубии шаҳр аз Шарқ ба Ғарб дарёи Кофарниҳон ҷорӣ аст. Дар Шимоли шаҳр дараи Варзоб ҷойгир аст.

То соли 1920 дар деҳа, ки микдори ками аҳоли иқомат менамуд, рӯзҳои душанбеи ҳар ҳафта бозори калон ташкил карда мешуд ва ин деҳа номи Душанбебозорро гирифта буд. Душанбебозор – “бозор рӯзҳои душанбе”, ки дар он Душанбе – рӯзи ҳафта (рӯзи дуҷум пас аз шанбе) ва бозор – маконе, ки харид ва фурӯши маҳсулоти гуногун ба роҳ монда мешавад. Рӯзи бозор аломати муҳими деҳа буд, аз ин хотир дар номгузорию он мавриди истифода қарор гирифтааст. Соли 1924 Душанбе ба шаҳр табдил дода шуда, пойтахти Тоҷикистон гардид. Соли 1929 номи пойтахти Тоҷикистон - Душанбе ба номи Сталинобод – “шаҳри Сталин” (обод -шаҳр) иваз карда шуд. Соли 1961 номи пешина – Душанбе баргардонида шуд [6, с. 148].

Хучанд

Хучанд - шаҳр дар Шимоли Тоҷикистон, маркази маъмурии вилояти Суғд ба ҳисоб меравад. Шаҳри дуҷуми калонтарини Тоҷикистон ба ҳисоб меравад ва дорои таърихи ҳазорсола мебошад. Таърихан, Хучанд яке аз шаҳрҳои қадимаи Суғд, тамаддуни муҳим, ки дар ин минтақа аз асри VI пеш аз милод то асри VIII милодӣ мавҷуд буд, ба ҳисоб меравад.

Асри VI пеш аз милод форсҳо бо сарварию Кир қалъа бунёд менамоянд, ки онро юнониҳо Киропол (яъне шаҳри Кир) ё Кирэсхата (эсхата - канорӣ, охири) шаҳри канорини Кир меномиданд. Дар асри IV пеш аз милод ин қалъа аз тарафи Александрии Македонӣ ғасб карда шуда, номи Александрия Эсхата (Александрияи канорӣ, яъне шаҳри аз ҳама дуртарини қатори шаҳрҳои Александрия) –ро гирифт. Аз асри VII шаҳр номи Хучандро гирифтааст.

Нисбати этимологияи Хучанд таснифоти мухталиф пешниҳод карда шудааст: “зебогии ҷаҳон”, “шаҳри одамони хуб” ва ғайраҳо. Лекин, ба ақидаи мо, шакли дурусти тасниф он чунин аст: Хучанд (решаи суғдӣ *хуҷанд*) дошта, маънои “тарафи форум” -ро дорад [3, с. 40].

Турсунзода

Турсунзода – шаҳр дар водии Ҳисор, маркази маъмурии ноҳияи Турсунзода ба ҳисоб меравад. Аз тарафи ҷануб ва шимол шаҳрро тепҳо ва кӯҳҳо ихота намудаанд. Турсунзода аз тарафи шимолу шарқӣ бо ноҳияҳои Саросиё ва Узунӣ Ҷумҳурии Узбекистон ҳамсарҳад аст. Аз ҳудуди шаҳри Турсунзода дарёи Қаратоғ ва Ширкент ҷорӣ шудааст. Дарёи Қаратоғ шаҳри Турсунзодаро аз ноҳияи Шаҳринав ҷудо менамояд. То соли 1978 шаҳр номи “Регар”-ро дошт. Оид ба этимологияи Регар якчанд таснифот пешниҳод шудааст: “дарёи Регар”, “рехтагарӣ”, “масҷиди Ҳочи Орифи Ревгарӣ”. Соли 1978 Регар ба шарафи шоири шуравии тоҷик, ходими намоёни давлатӣ ва ҷамъияти Мирзо Турсунзода номи Турсунзодаро гирифтааст.

Бохтар

Бохтар - шаҳр дар қисми ҷанубу ғарбии Тоҷикистон, маркази маъмурии вилояти Хатлон ба ҳисоб меравад. Мувофиқи сарчашмаҳои қадима, Бохтар дар давраи ҳукмронии Кушонӣ пайдо шудааст. Дар ҳамон давра аллақай шаҳри калон буд. Дар охири асри VII аз тарафи арабҳо ғасб карда шудааст.

Дар асри XX аз тарафи археологҳо кубурҳои обгузар, хиштҳо барои ноаи обхурӣ ва барои мустаҳкам намудани манораҳо дарёфт шудаанд. Ин шаҳр яке аз бузургтарин маҳалли аҳолинишин дар Бохтари қадим ба ҳисоб рафта, ҳудуди нисбатан бӯзургро ишғол менамуд. Этимологияи Бохтар аз решаи бохтари *βαχλο*, решаи юнонии *Βακτριανή*, форсии қадим *Vaxtri* гирифта шуда, дар забони тоҷикӣ Бохтар истифода мешавад.

Номи шаҳр дар асри XIX то соли 2018 ба номи Қурғонтеппа иваз карда шудааст. Номи Қурғон-теппа ҳамчун қалъа дар теппа тасниф карда мешавад, ки аз забони туркии “қурган” – “қалъа, истехком” ва “теппа” – “баландӣ, адир, теппа” гирифта шудааст [6, с. 148].

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки ба пайдоиши номгузории шаҳрҳо ҳодисаҳои таърихӣ, анъанаҳои номгузорӣ дар маҳаллаҳои муайян ва ба истифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ – иқтибоснамоӣ ва гузариш аз як забон ба забони дигар бо назардошти хусусиятҳои забони тоҷикӣ ва забони сарчашмавӣ таъсир расонидаанд. Ошкорнамоии хусусиятҳои таърихӣ-этимологияи астионимҳо, ки дар забони тоҷикӣ истифода мешаванд, кори мураккаб ва шавқовар аст, ки дар як қатор бо донишҳои заминавии забоншиносӣ, қобилияти асоснок ва муқоиса намудани далелҳо, ҳодисаҳо ва азхудкунии географияи забоншиносиро талаб менамояд.

Қайд намудан зарур аст, ки чунин кори илмӣ-таҳқиқотӣ аз рӯи самтгирии методии худ муҳим аст. Дар як қатор бо ҷамъовариҳои мавод, таҳлил ва банизомдарории он, ки кори муҳими назариявӣ ба ҳисоб меравад, коркард ва бунёди луғати астионимҳо дар забони тоҷикӣ пешниҳод карда мешавад, ки барои хонандагон ва донишҷӯён аҳамияти муайяни илмиву амалӣ дорад. Маълумоти таърихӣ-этимологияро метавон дар фанҳои мухталиф, дар мавзӯҳои гуногун истифода намуд. Луғати астионимҳо метавонад раванди таълимиро пурра намуда, анғезаи омӯзиши таърих, этимология ва географияро баланд намояд.

Адабиёт

1. Басик С. Н. *Общая топонимика*. – Минск: БГУ, 2006. – 196 с.
2. Голомидова М.В. *Некоторые террористические вопросы искусственной топонимической номинации // Вопросы ономастики. Выпуск 19: Номинация в ономастике / отв.ред. А.К.Матвеев*. – Свердловск. 1991. 256с
3. Лурье П.Б. *Историко-лингвистический анализ современной топонимики. Дисс. на соиск.уч.ст.канд.фил.наук*. –СПб, 2004. 151 с.
4. Микешина Л.А. *Философия науки: Эпистемология. Методология. Культура*. –М., 2006. 258с
5. Подольская Н. В. *Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская; АН СССР, Ин-т языкознания*. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 187 с.
6. Поспелов Е.М. *Географические названия мира. Топонимический словарь / отв.ред. Р.А. Агеева*. – М., 2002. – 512 с.

ҶАНБАҲОИ ЭТИМОЛОГИИ АСТИОНИМҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур таҳлили луғавии астионимҳо дар забоншиносии муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар шароити имрӯза, номгузории географӣ, таҳлили этимологияи он дар забоншиносии муосир дар доираи топонимика мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд. Топонимҳо ифодаи дарки муҳит, фарҳанг, тарзи ҳаёти одамон, урфу одат, ҳаёти ҳаррӯза, вазъияти равонӣ ва муоширати одамон мебошанд. Топонимҳо ҷузъи ҷудонашавандаи тамаддуни муосир буда, як навъ муҳити топонимикиро пешниҳод менамоянд, ки дар он одамон асрҳо зиндагӣ кардаанд, мавҷудияти инсоният бе чунин муҳит имконнопазир аст. Дар як қатор бо омӯзиши навъҳои мухталифи топонимҳо таҳлили таърихӣ-этимологияӣ, ки таҷассуми этимологияи калима ва пайдоиши онро дар забони мушаххас пешниҳод менамояд, муҳим гардидааст. Дар топонимикаи муосир миқдори зиёди таҳқиқот гузаронида шудаанд, ки бо этимологияи топонимҳо алоқаманд мебошанд. Астионимҳо навъи алоҳидаи топонимҳо буда, номи шаҳрҳои дарбар мегирад. Омӯзиш ва баррасии астионимҳо муҳим аст. Дар аксарияти номи шаҳрҳо маҳсули номгузории сунъӣ ҳамчун навъи маҳсули эҷоди номҳо мушоҳида карда мешавад. Барои таҳқиқи астионимҳо луғатҳои мухталифи топонимикӣ, этимологияӣ, таснифотӣ ва таърихӣ-этимологияӣ; таҳқиқот дар соҳаи топонимика, таърих ва этимология мавриди истифода қарор дода мешаванд. Дар тавсифи ҳар як астионима дар ҷанбаи таърихӣ-этимологияӣ зарурати ба инобат гирифтани маънои аввалини мафҳум ё номи таърихӣ, далелҳои географӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва вазъияти пайдоиши калима дар забони сарчашмавӣ пайдо мешавад.

Калидвожаҳо: номгузории географӣ, таҳлили этимологияи, забоншиносии муосир, топонимика, ҷанбаҳои семантикӣ, таҳлили таърихӣ-этимологияӣ, астионимҳо, луғати астионимҳо, методи лингвистӣ.

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АСТИОНИМОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается лексический анализ астионимов в современном языкознании. Автор подчеркивает, что в современных условиях географическое именование, его этимологический анализ рассматриваются и анализируются в современном языкознании в рамках топонимики. Топонимы являются выражением понимания окружающей среды, культуры, образа жизни людей, обычаев, быта, психологического и коммуникативного положения людей. Топонимы являются неотъемлемой частью современной цивилизации и представляют собой своеобразную топонимическую среду, в которой люди жили на протяжении веков, без такой среды невозможно существование человечества. Наряду с изучением разных типов топонимов важное значение приобрел историко-этимологический анализ, который представляет этимологическое воплощение слова и его происхождение в конкретном языке. В современной топонимике проведено большое количество исследований, связанных с этимологией топонимов. Астионимы – это отдельный вид топонимов, к которым относятся названия городов. Важно изучить и рассмотреть астионимы. В большинстве названий городов продукт искусственного именования наблюдается как особый тип именообразования. Для исследования астионимов используются различные топонимические, этимологические, классификационные и историко-этимологические словари. При описании каждого астионима в историко-этимологическом аспекте необходимо учитывать первое значение понятия или исторического названия, географические, общественно-политические факты и ситуацию происхождения слова в исходном языке.

Ключевые слова: географическая названия, этимологический анализ, современное языкознание, топонимия, семантические аспекты, историко-этимологический анализ, астионимы, словарь астионимов, лингвистический метод.

ETYMOLOGICAL ASPECTS OF ASTIONYMS IN TAJIK LANGUAGE

This article discusses the lexical analysis of astionyms in modern linguistics. The author emphasizes that in modern conditions, geographical naming and its etymological analysis are considered and analyzed in modern linguistics within the framework of toponymy. Toponyms are an expression of understanding of the environment, culture, lifestyle of people, customs, way of life, psychological and communicative status of people. Toponyms are an integral part of modern civilization and represent a unique toponymic environment in which people have lived for centuries; without such an environment the existence of mankind is impossible. Along with the study of different types of toponyms, historical and etymological analysis, which represents the etymological embodiment of the word and its origin in a particular language, has become important. In modern toponymy, a large number of studies related to the etymology of toponyms have been carried out. Astonyms are a separate type of toponyms, which include city names. It is important to study and consider astionyms. In most city names, the product of artificial naming is observed as a special type of naming. To study astionyms, various toponymic, etymological, classification and historical-etymological dictionaries are used. When describing each astionym in the historical and etymological aspect, it is necessary to take into account the first meaning of the concept or historical name, geographical, socio-political facts and the situation of the origin of the word in the source language.

Keywords: geographical names, etymological analysis, modern linguistics, toponymy, semantic aspects, historical and etymological analysis, astionyms, dictionary of astionyms, linguistic method.

Дар бораи муаллиф

Абдурахмони Абдурузикзода
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 901 81 81 35
E-mail: aabduroziqzoda@gmail.com

About the author

Abdurahmoni Abduroziqzoda
Applicant at the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 901 81 81 35
E-mail: aabduroziqzoda@gmail.com

Об авторе

Абдурахмони Абдурузикзода
Соискатель кафедры языкознания и
сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 901 81 81 35
E-mail: aabduroziqzoda@gmail.com

ҚОЛАБҲОИ ТОЗАИ КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ **-Ӣ//ГӢ** ДАР АСОСИ МАВОДИ ОСОРИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Валиев Ҷ. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Калимасозӣ яке аз роҳҳои муҳими бой гардонидани таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад ва маҳз бо ҳамин роҳ таркиби луғавии забон инкишоф меёбад. Инсон дар зиндагӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти худ бо истифода аз қолибҳои гуногун калимаҳои зиёдеро истифода мебарад, ҳамзамон дар баробари пешрафти ҷомеа забон низ рушду такомул меёбад. Аз ин хотир, забонро ҳамсафари доимии ҷомеа ном мебаранд. Дар ҳоли ҳозир, зарурате пеш омадааст, ки одамон барои пурраву мукамал ифода қардани мафҳумҳои нави дар равиши ин дигаргуниҳои бавучудода аз ҳамаи воситаҳо, махсусан, аз усулҳои калимасозӣ ба таври фаровон истифода намояд. Талаботи мазкур ба инкишофи калимасозиву шаклсозӣ ва таркибу иборасозӣ асосу омили муҳимме ба шумор меравад.

Ба ин маъно, калимасозии исмҳои маънӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик фаровон истифода шуда, пасванди **-Ӣ//ГӢ** дар осори Абдулҳамид Самад ба таври кофӣ мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

Пасванди **-Ӣ//ГӢ** яке аз пасвандҳои сермахсултарин маҳсуб ёфта, вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ ба таври фаровон истифода мешавад. Азбаски морфемаи **-Ӣ//ГӢ** сермаънову сервазифа мебошад, онро оморфема мегӯянд. Вожаи оморфема аз калимаи юнонии ҳомос – якхела ва морфе – шакл гирифта шуда, маънои ҳамшаклро дорад. Бинобар ин, морфемаи **-Ӣ//ГӢ** ҳам ба сабаби он ки дар калимасозии якҷанд ҳиссаи нутқ иштирок мекунад, оморфема ҳисобида мешавад.

Ҳоча Ҳасани Нисорӣ доир ба хусусият ва вазифаҳои дастурии пасванди **-Ӣ //ГӢ** низ андешаҳои ҷолиби диққат пешниҳод кардааст. Ӯ вазифаҳои гуногуни калимасозии ин пасвандро нишон дода, аз осори донишмандони гузашта мисолҳои мушаххас меорад: «Ё-и нисбат (оморфемаи **-Ӣ**) ва он баъди исме, ки дарояд, нисбат ба он исм намояд, чун «забони порсӣ» ва «каломи арабӣ», яъне, нисбати забони порс аст ва нисбати калом араб аст. Ҳамчунин, «ҳиндустонӣ» ва «хуросонӣ» ва ғайра...» [21, с. 43].

Сервазифагии ин унсурҳои калимасоз дар асари эҷодқардаи ниёгонамон ба таври фаровон ёдрас шудааст. Масалан, дар луғати «Ғиёс-ул-луғот» ду **-Ӣ** (ё-и маъруф ва ё-и маҷхул) қайд шудааст. Муҳаммади Ғиёсиддин ё-и маъруфро ба 9 ва ё-и маҷхулро ба 15 қисмат ҷудо мекунад. Ё-и нисбат, ки яке аз қисматҳои ё-и маъруф мебошад, ба 11 вазифа оварда шудааст [12, с. 406]. Ин морфема аз пасванди **-Ӣ** ба вучуд омада, таърихан аз забони форсии миёна сурат мегирад [11, с. 31].

Л. С. Пейсиков низ дар форсии миёна мавҷуд будани ду пасванди «**Ӣ**»-ро таъкид кардааст. Яке аз онҳо ё-и масдарӣ аст, ки аз пасванди форсии миёнаи **-Ӣ** ба вучуд омадааст. Дигаре пасванди ё-и нисбат мебошад, ки дар форсии миёна дар шакли **-Ӣк** ба назар мерасад. Пасванди мазкур сифаитсоз аст [16, с. 183].

Ш. Рустамов низ доир ба хусусиятҳои калимасозии пасванди мазкур бештар тавачҷух кардааст. Ӯ. Аҳмадова мавқеи истеъмоли пасванди **-Ӣ//ГӢ**-ро дар доираи се ҳиссаи нутқ арзёбӣ намуда, аз ҷумла, чунин андешаронӣ кардааст: «Қатъи назар аз иштироки худ, дар сохтани шаклҳои грамматикӣ ҳамчун пасванди калимасоз дар байни се ҳиссаи нутқ исм, сифат ва зарф муштарақ аст» [6, с. 18-21].

Э. Шоев бошад, мавриди истифодаи ин унсурҳои калимасозро дар баробари иштирок намудан дар калимасозии исму сифат ва зарф дар доираи боби шумора ва ҷонишин низ зикр кардааст [24, с. 20-22].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба вазифаҳои грамматикии морфемаи **-Ӣ//ГӢ** маълумоти дақиқ дода шуда, ба воситаи ин пасванд аз исму сифат, феъл ва сифати феълӣ сохта шудани исмҳои маънӣ зикр шудааст [8, с. 15].

Унсурҳои калимасозии **-Ӣ//ГӢ** дар адабиёти классикии форс-тоҷик ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз ҷумла, дар «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ бо ин пасванд 257

калима сохта шудааст [15, с. 55]. Дар «Гулистон»- и Саъдии Шерозӣ бо исму сифат ва асосҳои феълӣ омада, касб ва машғулияти одамон: *корвонӣ, ҷавҳарӣ*; ба гурӯҳе мансуб будани шахс: *сипоҳӣ, лашкарӣ*; мансубияти шахсро ба маҳалу ҷой: *шомӣ, рустой*; исми ҳолат: *бандагӣ*; исми шахс: *ҳаромӣ* (аз *ҳаромӣён* пурхатар), *пешинӣ* (аз амсоли пешиниён панд гиранд) ва монанди инҳоро сохтааст [23, с. 297].

Хусрави Фаршедвард – муҳаккиқи эронӣ оид ба серистеъмол будани пасванди **-ӣ//-**гӣ чунин андеша дорад: «Фаъолтарин пасванди луғатсоз дар замони Фирдавсӣ низ монанди замони мо ҳамон «йо»-и масдари ва «йо»-и нисбат аст, ки аввали таркибан ҳар сифатеро бадал ба исми маънӣ месозад, монанди *сиёҳӣ, тезӣ, тундӣ* ва дигари акси ин корро мекунад ва ҳар исми ҷонро бадал ба сифат менамояд, монанди *ҷангӣ, дирангӣ ва сипоҳӣ*» [22, с. 27-30].

Пасванди **-ӣ//-**гӣ яке аз пасвандҳои сермаъноӣ серистеъмол ва омморфема мебошад. Исмҳои, ки бо ин пасванд сохта шудаанд, маъноҳои гуногуни луғавиро ифода мекунанд. Ш. Рустамов гурӯҳи исмҳои, ки ба воситаи ин пасванд сохта шудаанд, аз рӯи маъно ба шаш гурӯҳ ҷудо намудааст: исмҳои ифодакунандаи **макон**: *пастӣ, баландӣ, тангӣ, фарроҳӣ*; **замон**: *пагоҳӣ, бегоҳӣ, нисфирӯзӣ, чоштгоҳӣ*; **тахассус ва касбу кор**: *инженерӣ, артистӣ*; **амал**: *алафдаравӣ, заминронӣ, шамшерзанӣ*; **ҳолат**: *ҳастӣ, нестӣ, шуълаборӣ, шабнишинӣ*; **аломату хосият**: *пирӣ, хоксорӣ, одамӣ* ва ғайра [19, с. 45].

Чунинчи дар боло ишора кардем, пасванди **-ӣ//-**гӣ дар тамоми сарчашмаҳои илмӣ ҳамчун пасванди сермаъноӣ серистеъмол ва омморфема дарҷ шудааст. Ин хусусиятҳои он дар эҷодиёти Абдулҳамид Самад низ возеҳу равшан мушоҳида мешавад. Пасванди мазкур дар осори нависанда бо тамоми маъно ва қобилияти калимасозии истеъмол гардидааст.

Дар эҷодиёти адиб ба воситаи пасванди исмсозӣ **-ӣ//-**гӣ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқи исмҳои сохта шудаанд, ки метавон онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

1. Пасванди **-ӣ//-**гӣ бо исмҳои ҳамаҷониба шуда, исмҳои месозад, ки маъноҳои гуногуни луғавиро ифода мекунад: *мусулмонӣ, дуздӣ, суратгирӣ, интизорӣ, ёрӣ, чорводорӣ, раисӣ, боварӣ, бригадирӣ, хоҷагӣ, кӯдакӣ, ҳисобӣ, нависандагӣ, меҳмонӣ, дӯстӣ, шогирдӣ, ронандагӣ, ҷарроҳӣ, наттоқӣ, қурбонӣ, ҷӯшонӣ, ҳамкорӣ, ошноӣ, ҷӯрагӣ, меҳрубонӣ, шиноварӣ, хостгорӣ, ёдгорӣ, постбонӣ, ҳамдардӣ, ҳамсафарӣ, ҳамшаҳрӣ, собунпазӣ, кирмакпарварӣ, миллатчигӣ, кӯлоҳдӯзӣ, сағпарварӣ, шамшерзанӣ, моҳипарварӣ, биярдбозӣ, шеършиносӣ, тирандозӣ, таҷрибаомӯзӣ, ҷойкашӣ, китобфурӯшӣ, қартабозӣ, дугтарошӣ, асардӯзӣ, таомпазӣ, гуломфурӯшӣ, гуломдорӣ, китобхонӣ, мӯйтарошӣ, қисагӯӣ, ҳалвопазӣ, тамокупазӣ, рағванфурӯшӣ, дуохонӣ, китобфурӯшӣ, рӯзбаркашӣ, зарффурӯшӣ, мансабтарошӣ, шоҳномагонӣ, мактубнависӣ, говҷӯшӣ, либосдӯзӣ, набзсанҷӣ, набзшуморӣ, қолинрезӣ, мукофотсупорӣ, тарафгирӣ, гуноҳбаркашӣ.*

Исмҳои мазкур дар навбати худ аз рӯи истифодаи луғавиашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд: а) Пасванди **-ӣ//-**гӣ бо исмҳои шахс ҳамаҷониба шуда, исми маънӣ сохтааст: *меҳмонӣ, раисӣ, ёрӣ, дуздӣ, одамӣ*. Масалан: *Бо Эмомалӣ якҷанд маротиба дар рӯзҳои идҳои бузург вохӯрдааст, ё онҳо ба Данғара меомаданд, ё Раҳмоновҳо ба меҳмонӣ мерафтанд* [1 с. 380]. *Умуман, хислати одамӣ чунин аст, ки ҳангоми ёдоварӣ гузаитаро аз будаи зиёд нишон медиҳад, хосса, дар мавриде, ки сухан дар бораи гузаитаро шахси аввали ҷумҳурӣ меравад* [2, с. 377]. *Ва фиребгарӣ, гонат, дуздӣ, рекету бадахлоқӣ ба ҳар рангу сурат авҷ гирифт* [2, с. 292].

Дар осори Абдулҳамид Самад аз ин исмҳои фойл ба воситаи пасванди **-ӣ//-**гӣ исмҳои маънӣ сохта шудааст: *ҳамсафарӣ, ҳамдардӣ, ҳамкорӣ, ҳамшаҳрӣ, ҳамзистӣ, ҳамроҳӣ, ҳамсоҷӣ*. Масалан: *Ҳамсоҷҳои меҳрубону пурдида якҷону якҷангӣ шуда аз рӯи расму таомул баъди изҳори ҳамдардӣ корҳоро даст ба даст буд мекарданд ё маслиҳате меоданд* [2, с. 100]. *Мо мехоҳем бо шумо ҳамкорӣ бикунем* [2, с. 366]. *Тамоми мошинҳо, ки БТР-и Сарвари давлатро ҳамроҳӣ мекарданд, бо Парчамҳои Тоҷикистон, ки маҳз ба ин муносибат дӯзонда шуда буданд...* [2, с. 395].

б) Тавассути морфемаи **-ӣ//-**гӣ исмҳои сохта мешаванд, ки шахсро аз рӯи касбу кор, машғулият ва ихтисос мефаҳмонад: *интизорӣ, раисӣ, боварӣ, бригадирӣ, хоҷагӣ, ҳисобӣ, нависандагӣ, меҳмонӣ, дӯстӣ, шогирдӣ, ронандагӣ, ҷарроҳӣ, наттоқӣ, меҳрубонӣ, хостгорӣ, ёдгорӣ, постбонӣ, ҳамдардӣ, ҳамсафарӣ, ҳамшаҳрӣ, собунпазӣ, кирмакпарварӣ, чорводорӣ, дӯздӣ, миллатчигӣ, ёрӣ, кӯлоҳдӯзӣ, моҳипарварӣ, биярдбозӣ, шеършиносӣ, таҷрибаомӯзӣ,*

қартабозӣ, дугтарошӣ, қолибрезӣ, асардӯздӣ, гуломфурушӣ, гуломдорӣ, китобхонӣ, мӯйтарошӣ, қисагӯӣ, ҳалвопазӣ, тамокупазӣ, равғанфурушӣ, дуохонӣ, китобфурушӣ, зарффурушӣ, мансабтарошӣ, набзишуморӣ, шоҳномахонӣ, мактубнависӣ, говчушӣ, либосдӯзӣ, набзсанҷӣ.

Калимаҳои мазкурро, ки дар эҷодиёти нависанда вохӯрданд, аз рӯи хусусиятҳои сохти калимасозияшон ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

- **исмҳое, ки аз калимаҳои сода ва пасванди -ӣ//-гӣ сохта шудаанд:** *ҷӯпонӣ, раисӣ, бригадирӣ, нависандагӣ, наққошӣ, шогирдӣ, ронандагӣ, ҷарроҳӣ, натоқӣ, дӯздӣ.*

Қайд кардан ба маврид аст, ки калимаи *нависандагӣ* ва *ронандагӣ* дар асл сифати феълӣ мебошанд. Ин калимаҳо аз рӯи сохтор низ сохта буда, аз асосҳои феъли замони ҳозираи *навис* ва *рон* ба воситаи пасванди *анда* сохта шудаанд. Лекин калимаҳои мазкур субстантиватсия (ба доираи боби исми гузаштани дигар ҳиссаҳои нутқ) шуда, аз доираи боби сифати феълӣ дар шакли рехта ба исми гузаштаанд. Ин калимаҳо ба дериватсияи дубора дучор шуда, аз асоси феъл аввал сифати феълӣ ва баъд исми амал номи шуғл сохта шудааст: *навис+анда+гӣ, рон+анда+гӣ.*

Бинобар ин, аз ин калимаҳои исмишуда ба воситаи пасванди **-ӣ//-гӣ** исми маънӣ сохта шудааст: *Шаст айёми шукуфоии мард ва авҷи камоли нависандагӣ аст* [2, с. 10];

- **исмҳои маъние, ки аз калимаҳои сохта ва пасванди -ӣ//-гӣ таркиб ёфтаанд:** *кафишбонӣ, шиноварӣ, хостгорӣ, посбонӣ.* Чунончи: *Маросими хостгорӣ дар ҳалқаи хешону ҳамсоҳро шомгоҳи хуш гузашт* [2, с. 108]. *Сипас овоза шуд, ки лаб-лаби дарёи Панҷ сарҳад мешудаасту сарҳадбонони рус онро посбонӣ мекардаанд* [2, с. 14];

Дар навбати аввал аз исми моддии *кафиш* ва исми маънии *пос* (поси шаб) ва *шино*, инчунин, асоси замони гузаштаи феъли *хост* ба воситаи пасвандҳои исми шаклсозӣ **-бон, -вар** ва **-гор** исми фоил сохта шудааст: *кафишбон, хостгор, посбон, шиновар.* Чунончи: *Ваҳшӣ мешавад, агар духтар аз байни худашон ошиқу хостгор дошта бошад* [2, с. 189].

Дар навбати дуюм аз исми маънии *кафишбон, хостгор, посбон* ва *шиновар* ба воситаи пасванди **-ӣ//-гӣ** исми маънӣ сохта шудааст: *кафишбонӣ, хостгорӣ, посбонӣ, шиноварӣ.* Масалан: – *Дар ҷои вайронаву бекас то кай қаҳрамониву посбонӣ мекунад? – мегӯяд яке* [2, с. 338].

- **пасванди -ӣ//-гӣ дар эҷодиёти нависанда бо калимаҳои мураккаб омада, исми маънӣ сохтааст:** *ҳалвопазӣ, шоҳномахонӣ, собунпазӣ, кирмакпарварӣ, чорводорӣ, сағпарварӣ, чокдӯзӣ, шамшерзанӣ, қоидашиносӣ, хукпарварӣ, асалпарварӣ, ҷаҳонгардӣ, моҳипарварӣ, пахтачинӣ, гандумфурушӣ, билярдбозӣ, шеършиносӣ, тирандозӣ, таҷрибаомӯзӣ, суратгирӣ, китобфурушӣ, суратсозӣ, қартабозӣ, таомпазӣ, гуломфурушӣ, китобхонӣ, мӯйтарошӣ, қиссагӯӣ, тамокукашӣ, қолибрезӣ, равғанфурушӣ, дуохонӣ, зарффурушӣ, мактубнависӣ, говчушӣ, либосдӯзӣ, набзсанҷӣ.*

Исми маъние, ки дар боло оварда шудаанд, дар қолиби исми асоси замони ҳозираи феъл сохта шудаанд.

в) Аз калимаҳои ҳешутаборӣ *дӯст, душман, ҷӯра* ва *ошно* исми маънии ифодакунандаи муносибат месозад: *бародарӣ, дӯстӣ, душманӣ, ҷӯрагӣ, ошноӣ.* Чунончи: *Банда аз солҳои донишҷӯӣ бо шарофати дӯстиву бародарӣ бо ҳамкурсихоҷам Сулаймон Анварӣ, Саидмухтори Искандар ва Қудратуллоҳи Наим – имрӯз аввали донишманди маъруфи риштаи суханишиносӣ, дигарон роҳбарони варзида, – ба Раитонзамини хушманзар равуои афзун дорам* [2, с. 335]. *Бо Зайнулло Абдулҳамидов, ки аслан аз ноҳияи Данғара буд, Эмомалӣ дӯстӣ дошт* [2, с. 337].

г) Пасванди **-ӣ//-гӣ** аз сифатҳе, ки сину сол ва ягон давраи зиндагиро мефаҳмонанд, омада, исми маънӣ месозад. Дар эҷодиёти адиб дар ин қолиб танҳо калимаи «*ҷавонӣ*»-ро дучор омадем: *Вақте дар ҳусуси солҳои кӯдакӣ, ҷавонӣ, шаҳраки азизаш Данғара, ки он ҷо таваллуд шуда ба воя расидааст, совхозе, ки солҳои зиёд кор кардааст, кӯдакон....* [2, с. 355].

2. Пасванди **-ӣ//гӣ** аз сифат исми месозад. Бояд қайд кард, ки заминаи асосии калимасозии пасванди **-ӣ//гӣ** сифатҳои асли буда, аз онҳо исми ҳолат сохта мешавад [5, с. 136]. Дар эҷодиёти адиб низ дар ин қолиб исми маънии зиёде сохта шудааст, ки аз ҷиҳати маъно ва сохт гуногунвазифаанд:

а) Исмҳое, ки аз сифатҳои сода ва пасванди **-й//гӣ** сохта шудаанд: *ростӣ, гармӣ, лозарӣ, равшанӣ, дағалӣ, танҳои, сустӣ, бадӣ, осонӣ, озодӣ, мустақили, аҳмақӣ, баландӣ, чобукӣ, душворӣ, торикӣ, устуворӣ, гаюрӣ, шодӣ, қашшоқӣ, дурустӣ, ширинӣ, густохӣ, фарбеҳӣ, хунукӣ, гарибӣ, гофилӣ, хомӯшӣ, хубӣ, осонӣ, беморӣ, гуруснагӣ, оромӣ, душворӣ, тозагӣ, хурсандӣ, саломатӣ, чолокӣ, некӣ, телбагӣ, дарозӣ, бузургӣ.*

Вожаҳои зикршуда вобаста ба маъноҳои луғавии асоси калимаҳо ба таври зайл гурӯҳбандӣ мешаванд:

- пасванди **-й//гӣ** бо сифати асли ҳамоҳанг шуда, исме месозад, ки маънои воҳиди рӯшноиро ифода мекунад: *торикӣ, равшанӣ.* Чунончи: – *Дар ин торикӣ доруви даво ёфтани бигӯ, – овози зан ранҷише дошт* [2, с. 34]. *Аслан пиру кампир ташинаву мӯҳтоҷи рӯи гарму сухани нарми гамбароре буданд; дастовез ба дили маҳзунашон ҳаргиз намегунҷид, лек тӯҳфаҳои овардаи онҳо чун нишонаи меҳр ба қалби тангу торашон равшанӣ бахшид* [2, с. 103].

- морфемаи **-й//гӣ** аз сифатҳои аслие, ки ҳову макон, фосила ва масоҳатро ифода мекунанд, исмҳое месозад, ки ифодагари маънои макон, масоҳат ва масофа мебошад: *дарозӣ, баландӣ.* Масалан: *Воқеан, айёми оромӣ ҳар фард метавонад дар масъалае забондарозӣ бикунанд ва бар сари бузургони азмиёнафта санги маломат бишканад* [2, с. 326]. ...*аз ин баландӣ ба поин нигарӣ, дилат ҳаво мегираду сарат мечарҳад* [2, с. 158].

- унсӯри калимасозии **-й (-гӣ)** аз сифатҳои асли исмҳое сохтааст, ки ба маънои луғавии асоси калима зич алоқаманданд: *хунукӣ, гармӣ.* Чунончи: *Аз хунукӣ дир-дир меларзиданд* [2, с. 416]. *Вале гармӣ ва ҷӯшу хурӯши хонадон эҳсос намешавад* [2, с. 382].

- пасванди **-й (-гӣ)** бо сифатҳои асли ҳамоҳанг шуда, исмҳое месозад, ки ба хислату характери шахс далолат мекунанд: *бадӣ, гаюрӣ, сустӣ, хубӣ, оромӣ, чолокӣ, некӣ, густохӣ, бузургӣ, дағалӣ, ростӣ, аҳмақӣ, чобукӣ, гофилӣ, устуворӣ.* Масалан: *Ва ин ҳеч ҷойи бадӣ надорад* [2, с. 365]. *Духтараки қадрасу резапайкар, як каме ҳаяҷонзадаву шармгин, гоҳе лаб газидаву нигоҳ аз меҳмонҳо гурезонда, бо чувтиву чолокӣ болои хон бо нону мева, қандинаву сабзавот ва косаҳои ҷурғоту пиёлаҳои муррабо чунон рангин мекард, ки... [2, с. 108]. Танҳо ҳусну малоҳаташ ба бачаҳо мадад расонд, ки зуд ва амиқтар забони русиро омӯзанд, – ба ростӣ, касе намехост, ки дар чаҳми муаллима нодон намояд* [2, с. 359].

б) Исмҳое, ки аз сифатҳои сохта ва пасванди **-й (-гӣ)** сохта шудаанд: *ёрмандӣ, ҳашмгинӣ, номуайяни, ҳунармандӣ, қаноатмандӣ, беназирӣ, бепарвоӣ, маҳсулноқӣ, ноозмудӣ, бетоқатӣ, бевақтӣ, беақлӣ, хоксорӣ, хирадмандӣ, нохӯшӣ, норозигӣ, шармсорӣ, ҳунарварӣ, бекорӣ, нофаҳмӣ, номаъқулӣ, нодонӣ, бетоқатӣ, бефарзандӣ, беҳобӣ.* Чунончи: *Аз боридани борон калонсолон қаноатмандӣ изҳор карданд* [2, с. 91]. *Бефарзандӣ, ҷони бобо, дарди бедармон, суҳони умри одам аст* [2, с. 94].

Исмҳои зикргардидаро аз рӯи сохти сарфӣ (морфологӣ) ба ду гурӯҳ тақсим намудем:

а) Ба гурӯҳи аввал исмҳое дохил мешаванд, ки зинаи аввали калимасозии асоси ин калимасозӣ, ки сифат аст, ба воситаи пасвандҳо сурат гирифтааст: *ҳашмгинӣ, ҳунармандӣ, қаноатмандӣ, маҳсулноқӣ, хоксорӣ, хирадмандӣ, назирӣ, ёрмандӣ, шармсорӣ, ҳунарварӣ.* Чунончи: *Пиру кампир аз назирӣ ва орову гулпарварии соҳибони хона шод, дастовез болои хараке ниҳода лаҳзае интизори таклифи ба кучо шинондани мизбонон рост истоданд* [2, с. 108]. – *Ай, не... ман кучову ҳунармандӣ?* [2, с. 270].

Чунончи дида мешавад, пеш аз калимасозии пасванди **-й//гӣ** исмҳои мазкур заминаи якуми калимасозиро бо туфайли ҳамоҳанг кардани пасванлҳои сифатсозии **-гин, -манд, -сор, -вар, -о, -сор** соҳиб шуданд: *номаъқулӣ, номуайяни, беназирӣ, бепарвоӣ, ноозмудӣ, бетоқатӣ, бевақтӣ, беақлӣ, нохӯшӣ, норозигӣ, бекорӣ, нофаҳмӣ, беҳобӣ, номаъқулӣ, нодонӣ, бетоқатӣ, бефарзандӣ, беҳобӣ.* Чунончи: *Ҳамин лаҳза дар гижосзанон бошаст кушода шуда, марде паҳлавонҷусса зану фарзандонро барои танбаливу бепарвоӣ коҳишдиҳон даромад* [2, с. 42]. – *Ҳудата ба нодонӣ наандоз* [2, с. 49].

б) Исмҳои маъние, ки аз сифатҳои мураккаб ва пасванди **-й (-гӣ)** сохта шудаанд.

Аз мисолҳои ҷамъовардамон маълум гашт, дар осори нависанда бо пасванди **-й//гӣ** ба воситаи сифатҳои мураккаб сохта шудани исмҳои маъний нисбат ба қолибҳои дигар сермаҳсултаранд: *минатдорӣ, кунҷковӣ, пешдастӣ, хотирҷамъӣ, меҳмоннавозӣ, дурушитганӣ, сарфакорӣ, пахтакорӣ, худписандӣ, комёбӣ, кашолкорӣ, сипосгузорӣ, дилхӯшӣ, меҳмондӯстӣ, хушҳолӣ, ҳунарнамой, дастдарозӣ, хайрхоҳӣ, исроркорӣ, ростқавлӣ, дилхӯшӣ, ҳазонрезӣ, худбинӣ, ваъдахилофӣ, телбакорӣ, дилтангӣ, дигаргунӣ, камтаҷрибагӣ, қарздорӣ, хушбахтӣ,*

тансиҳатӣ, русурхӣ, худнамоӣ, рангорангӣ, буздилӣ, дилсиёҳӣ, фориғдилӣ, барнодилӣ, гармогармӣ, худситоӣ, ширинзабонӣ, ҷонсӯзӣ, занакбозӣ, наққорӣ. Чунончи: *Наход ба як зане, ки модарат ҳисоб мешавад, дастдарозӣ бикунӣ, – гуррид касе* [2, с. 6]. – **Ширинзабонӣ** нақун [2, с. 239]. – *Саидзодаем! – худситоӣ кард кал* [2, с. 295].

Пасванди **-гӣ** алломорфи морфемаи **-ӣ** мебошад, ки вобаста ба табиати фонетикии овози охири решаи калима онро иваз мекунад. Дар эҷодиёти Абдулҳамид Самад низ калимаҳоеро чун: *хастагӣ, гуруснагӣ* ва *дилбастагӣ* вохӯрдан мумкин аст, ки асоси калимаҳои мазкур сифат буда, дар қолибҳои зикршуда сохта шудаанд: *Маҳмадшариф Толибов – марди нармтабиату меҳрубон, бо вучуди пуркориву хастагӣ моро хуш назирӯфт* [2, с. 339]. *Аз гуруснагӣ оби даҳонам мерафт* [2, с. 18]. **Дилбастагии** *Довар шояд бар асарӣ рафтуо ва дидорбиниву ғамхориш пайваста аз рӯзи аввал бо бибиву бобо зоҳир ғашт, сипас ӯ мисли ғӯшту устухон ба онҳо частид* [2, с. 105].

3. Морфемаи **-ӣ//гӣ** бо асосҳои феълӣ омада, исм сохтааст: *бандӣ, бозӣ*. Чунончи: *Хара ин ҷо бандӣ, намеистад...* [2, с. 283]. *Ҳангоми ҷунбонидани ғаҳвора садоҳои хуши хобовар ба ғӯши кӯдак мерасаду вақти бедор шуда чаши кушоданиш рангҳои дилкашро мебинад, бо ангуштон бо онҳо бозӣ ҳам мекунад* [2, с. 289].

4. Ба воситаи унсури калимасозии **-ӣ//гӣ** аз зарф исми маънӣ сохта шудааст: *наздиқӣ, камӣ, қарибӣ, зудӣ*. Масалан: *Падар чун аз касе шунид, ки писариш оғуштаи хун шудааст, ҷавоб пурсида, – хайрият он рӯз дар наздиқӣ кор мекард, – аз саҳро ба хона омад* [2, с. 358]. – *Ман аз дигарҳо чи камӣ дорам?* [2, с. 387]. – *Охир ман ба қарибӣ ин ҷо будам, – ба оҳанги сухани зан посух дод Эмомалӣ Раҳмонов* [2, с. 402]. *Эмомалӣ Шарифович ғӯш кард ва дар ҳақиқат, ба зудӣ дар хусуси обёрии заминҳо иҷозатномаи дилхоҳро ба даст овард* [2, с. 386].

5. Аз сифатҳои аслии исми аломат ва ҳолат месозад: *бешармӣ, ночорӣ, ноилоҷӣ, хушбахтӣ* ва ғ. Чунончи: *Ҳа, барои тоифаи номарду хабис бешармӣ ниқоб, сипари беҳтарин будааст* [2, с. 17]. *Ангуру шафтолуру мӯйсафеду кампирҳо аз ночорӣ меҳӯранд, бедандонанд...* [2, с. 27]. *Аз ғазабу ноилоҷӣ ларзидам ва қоматамро бардошта ҷомадонро лагаде кӯфта будам, ки аз дар завҷаи амакам даромаду чашимони хасташиро ба ман дӯхт* [2, с. 28]. *Моли дунё, зару зевар ба одам ҳеч гоҳ хушбахтӣ наовардааст* [2, с. 66].

6. Аз калимаҳои дӯст, душман исмҳои ифодакунандаи муносибат месозад: *дӯстӣ, душманӣ*. Масалан: *Камгашии амакам, корчаллониву пулдӯстӣ ва бодигариҳои акаи Абдуҳолиқ мероси кӣ аст?* [2, с. 72]. – *Илоҳо тавба, ягон аждоди мову шумо бо бародариш душманӣ надоист...* [2, с. 32].

7. Аз сифат исми маънӣ месозад, ки аломат ва ҳолатро мефаҳмонад: *мардӣ*. Чунончи: – *Ин рафторат, оино, аз рӯйи оини ҷавонмардӣ нест, – дина ҳангоми нонушта ба вай дӯстона ғуфт Раҳматшоҳ* [2, с. 109]. – *Ин аҳмақиро нақун, номардӣ мешавад! – нидо кард Раҳматшоҳ* [2, с. 59].

8. Аз исмҳои ифодакунандаи синну сол исме сохта мешавад, ки давраи дар решаи калима номбаршударо ифода мекунад: *кӯдақӣ, ҷавонӣ, пирӣ* ва ғ. Масалан: *Аз кӯдақӣ чӣ нозу нузе кард, бардоштем, ҳарчи дилаш хост, муҳайё кардем* [2, с. 129]. *Хуни ҷавонӣ, ки дар ҷӯш аст, сармову гармо барояшон як* [2, с. 81]. *Дар чеҳраи ӯ як ҳасрату аламе аз пирӣ хувайдо буд* [2, с. 31]. – *Фарзандат калон, дар дами пирӣ аз танат ҷудо шавад, баъд сӯхтани дилу ҷигари момата мефаҳмӣ* [2, с. 130].

Ҳамин тариқ, пасванди **-ӣ//гӣ** барои сохтани исмҳои маънӣ хизмати пурмаҳсул доранд, вале маҳсулнокии ин пасванд (**-ӣ//гӣ**) нисбатан бештар буда, нақши пасванди мазкур дар калимасозии исмҳои маънӣ зиёд ба назар мерасад.

Адабиёт

1. Абдулҳамид Самад. *Гардиши девбод*. [Матн] / Самад, Абдулҳамид. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568 с.
2. Абдулҳамид Самад. *Парронҷакҳо*. [Матн] / Самад, Абдулҳамид. – Душанбе: Садои Шарқ, №6 соли 2013. – 135 с.
3. Айни С. *Масъалаҳои забони тоҷикӣ*. Куллиёт, ҷ. 11, китоби дуюм. [Матн] / С. Айни. – Душанбе, 1964. – 168 с.
4. Ализода С. *Сарфу наҳви тоҷикӣ*. [Матн] / С. Ализода. – Душанбе, 2006. – 79 с.
5. Амлоев А. *Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев*. [Матн] / А. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. – 151 с.

6. Ахмедова Ў. Шаклҳои феълӣ бо ёридиҳандаи «истон» дар забони ҳозираи тоҷик. / Ў. Ахмедова. – Сталинобод, 1961. – 123 с.
7. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забонишиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. // Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
9. Касимов О. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси. [Текст] / О. Касимов. – Душанбе: Дониш, 2016. – 346 с.
10. Касимов О. Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси. [Текст] / О. Касимов. – М., 1988. – 23 с.
11. Лапатин В. Русская словообразовательная морфемика [Матн] / В. Лапатин. – М., 1977. – 316 с.
12. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2. – Душанбе, 1988. – 416 с.
13. Муҳаммадиев М. Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ. [Матн] / М. Муҳаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1967. – 134 с.
14. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. [Матн] / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 50 с.
15. Низомова С. Калимасозии исм дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ. [Матн] / С. Низомова. – Душанбе, 2002. – 180 с.
16. Пейсиков Л. Очерки по словообразованию персидского языка. [Текст] / Л. Пейсиков. – М., 1973. – 210 с.
17. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқии забони тоҷикӣ). [Матн] / С. Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 с.
18. Рустамов Ш. Исм. [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
19. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 с.
20. Хоркашиев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯи маводи шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ). [Матн] / С. Хоркашиев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 с.
21. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. [Матн] / Нисорӣ, Хоҷа Ҳасан. – Душанбе, 1998. – 116 с.
22. Хурави Фаршедвард. Шеваи вожагузинӣ ва вҷасозии Фирдавсӣ. [Матн] / Фаршедвард Хурав // Фарҳанг, 1991, №9. – С. 27-30.
23. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ). [Матн] / С. Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. – Душанбе: 1975. Қисми 1. – 283 с. Қисми 2. – 307 с.
24. Шоев Э. Омоморфемаи -ӣ. [Матн] / Э. Шоев // Мактаби советӣ, 1980. №5. – С. 20-22.

ҚОЛАБҲОИ ТОЗАИ КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -Ӣ//ГӢ ДАР АСОСИ МАВОДИ ОСОРИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Масъалаи баррасии роҳҳои калимасозӣ ва қолибҳои мавҷудаи марбут ба ҷанбаҳо ва паҳлуҳои ҷудоғонаи исм аз ҷониби донишмандон мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифта бошад ҳам, ин масъала дар осори нависандаи варзида Абдулҳамид Самад омӯхта нашудааст. Таҳқиқи ин мавзӯ барои нишон додани ғаввати забон, имконоти калимасозии исм ва маҳорати нависандагии Абдулҳамид Самад хангоми истифодаи усули калимасозии пасвандии исмӣ аз аҳаммияти вижа ҳолӣ нест. Абдулҳамид Самад зимни истифода намудани пасвандҳо дар осораи тобишҳои гуногуни пасвандҳо, хусусияти услубии онҳо, имконоти тасвири мазмунҳои гуногуни онҳоро нишон додааст.

Калидвожаҳо: исм, субстантиватсия, калимасозӣ, таркиби луғавии забон, забон, қолиб, калима, шаклсозӣ, иборасозӣ, калимасозии исмҳои маънӣ, забони адабии ҳозираи тоҷик, пасванд, осор, Абдулҳамид Самад, морфема, сермаъноӣ, сервазифа, вожа.

ЧИСТОСЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ШАБЛОНЫ СУФФИКСА -Ӣ//ГӢ НА МАТЕРИАЛАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБДУЛҲАМИДА САМАДА

Хотя вопрос рассмотрения способов словообразования и существующих шаблонов, связанных с отдельными аспектами и сторонами имени, исследовался и обсуждался учеными, в трудах талантливого писателя Абдулхамид Самада этот вопрос не изучался. Изучение этой темы имеет особое значение для того, чтобы показать богатство языка, возможности формулировки существительного и писательское мастерство Абдулхамид Самада при использовании способа формулирования именного суффикса. Абдулхамид Самад, используя в своих произведениях суффиксы, показал различные оттенки суффиксов, их стилистические особенности, возможности изображения различного их содержания.

Ключевые слова: имя существительное, субстантиватсия, словообразование, лексический состав языка, язык, образец, слово, образование, словообразование, словообразование осмысленных существительных, современный таджикский литературный язык, суффикс, произведения, Абдулхамид Самад, морфема, многозначность, многозадачность, слово.

PURE WORD BUILDING TEMPLATES OF THE SUFFIX -Ӣ// -ГӢ BASED ON THE MATERIALS OF THE WORKS OF ABDULHAMID SAMAD

Although the issue of examining the ways of word formation and the existing templates related to the separate aspects and sides of the name has been researched and discussed by scholars, this issue has not been studied in the works of the talented writer Abdulhamid Samad. The study of this topic is not without special importance in order to show the richness of the language, the possibilities of wording of the noun and the writing skills of Abdulhamid Samad when using the method of wording of the noun suffix. Abdulhamid Samad, while using suffixes in his works, has shown different shades of suffixes, their stylistic features, and the possibilities of depicting their different contents.

Keywords: noun, substantiation, word formation, lexical composition of language, language, pattern, word, formation, phrase formation, word formation of meaningful nouns, modern Tajik literary language, suffix, works, Abdulhamid Samad, morpheme, multi-meaning, multi-task, word.

Дар бораи муаллиф

Валиев Ҷамшед Абдурасулович
Омузгори кафедраи назария ва амалияи
забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 907 04 85 91
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

Об авторе

Валиев Ҷамшед Абдурасулович
Преподаватель кафедры теории и практики
языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 907 04 85 91
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

About the author

Valiev Jamshed Abdurasulovich
Teacher in the department of theory and practice
of linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 907 04 85 91
E-mail: jamshedvaliev93@gmail.com

ПАДИДАИ ОМОНИМИЯ ДАР НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҷӯраев Х. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Масъалаи тачнис (омонимия) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз мушкилоти мубрам ба шумор рафта, таҳқиқи он ҳанӯз ҳам давом дорад. Ҳарчанд перомуни масъалаи мазкур андешаҳои муҳаққиқони зиёди ватаниву хориҷӣ дар шакли мақолоти илмӣ, монографияҳо, китобҳои дарсӣ, дар саҳифаҳои маҷаллаву рӯзномаҳо маҷмуаҳои илмӣ ва луғатҳо дарҷ ёфта бошанд ҳам, мутаассифона, оид ба мавзуи мавриди баҳс то ҳол рисолаи ҷудогонае, ки тамоми паҳлуҳои норавшану нимторики онро рӯшан созад, дар даст надорем.

Яке аз рисолаҳои, ки ба таҳқиқи омоним дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст, «Омонимия как системная категория (на материале таджикского языка)» ном дошта, ба қалами Ч. Давлатова (2017) марбут аст. Дар рисолаи мазкур тамоми паҳлуҳои таҳқиқи омӯзиши омоним дар забони тоҷикӣ матраҳ шудаанд.

Бояд тазаққур дод, ки истилоҳи «омонимия» бори нахуст дар забоншиносӣ дар асри XIX мавриди истифода қарор гирифтааст. Он вожаи юнонӣ буда, аз решаи *homos* - якхела ва *opima* - ном таркиб ёфтааст [5, с. 142]. Зимни он «калимаҳои, ки таркиби овозиашон якхелаю маъноҳои гуногун дошта, ба айни як ҳиссаи нутқ мансуб мебошанд» [5, с. 142], дар назар дошта мешавад.

Бо мурури вақт нуқтаи назари муҳаққиқон доир ба ин мавзӯ дар як ҳолат намонда, мунтазам рушд ва такомул ёфта меояд. Гарчанде ки аксаран муҳаққиқони масъалаи фавқуззикр перомуни ин зухуроти луғавӣ-маъноии истилоҳи «омоним» «омонимияро» истифода баранд ҳам, аммо дар забоншиносии тоҷик андар боби унвони ин истилоҳ назари аҳли илм яқин нест. Ҳанӯз аз ибтидои солҳои 60-уми садаи гузашта, забоншинос Т. Зеҳнӣ дар мақолаи «Калимаҳои ҷиносӣ ва ё ҷиносшаванда» («Маориф ва маданият». 1/III- 1960) масъалаи омонимияро алоқамандона бо мушкилоти адабиётшиносӣ мавриди омӯзиш қарор дода, менависад, ки «Чи дар забони гуфтугӯӣ, чи дар забони адабӣ дар мо калимаҳои дучор мешаванд, ки таркиби овозиашон якхела буда, ду ва зиёда аз он маъноҳои мустақил ва ё маъноӣ маҷозии ба ҳам наздик доранд. Ин гуна калимаҳо ба хелҳо ҷудо мешаванд.

Тарзи истеъмоли калимаҳои, ки шаклан як буда, мазмунан дорои маъноҳои алоҳида мебошанд, дар адабиёт мухталиф аст:

Калимаҳои, ки дар як байт ва ё ҷумлаи ба як шакл, вале дар ду ҷо ба маъноҳои ҷудогона меояд. Ин тарз калимаҳо аз нуқтаи назари адабиёт ҷиноси лафзӣ ва дар забон омоним ном доранд, ки ба тоҷикӣ ин истилоҳҳоро бо калимаи сохтаи ҳамшакл иваз мекунанд» (Т. Зеҳнӣ. М/м. 1/ 111-1960).

Т. Зеҳнӣ ҳамчун санъати бадеии лафзӣю маънавӣ дар шеър ба қор бурда шудани омонимҳоро тавассути чанд мисол аз ашъори Рӯдақиву Фирдавсӣ, Саъдию Камол ва дигарон исбот намуда, таърихи бештар аз ҳазорсола доштани онро таъкид кардааст.

Ӯ ба масъалаи пайдоиши калимаҳои ҷиносӣ рӯй оварда, яке аз омилҳои пайдоиши категорияи луғавию семантикиро дар бобати ба исми хос гузаштани исмҳои ҷинс ва ғайра доништааст. Т. Зеҳнӣ андешаҳои мазкурро дар китоби ба адабиётшиносӣ бахшидаи худ «Санъати сухан» иброз доштааст. Ҳамчунин таъкид карда мешавад, ки дар забони халқ ин гуна калимаҳои думаъноро лутф меноманд. Муҳаққиқ тачнисро дар ду навъ: маънавӣ - хелҳои он: санъати муҳтамлзуддайн, тавзеҳ, тавреҳ, ихом; лафзӣ: тачниси том, тачниси зоҳир, тачниси ноқис, мураккаб, муқаррар ва тачниси хат, гурӯҳбандӣ кардааст [2, с. 137-153].

Дар ҳар ду маврид ҳам (1960 ва 1978) Т. Зеҳнӣ истилоҳоти калимаҳои ҷиносӣ ва тачнисро бо истилоҳи омоним баробар доништааст. Дар бобати номи истилоҳи мавзуи мавриди назар луғатшинос М. Муҳаммадиев (1959; 1968; 1988; 1990; 1997) нисбат ба дигарон бештар муҳокима ронда, истилоҳи «омонимҳо»-ро пазируфта, чунин таърифро мақбул шуморидааст: «Калимаҳои, ки таркиби овозиашон баробар (монанд) буда, лекин аз ҷиҳати маъно гуногунанд ва баъзеяшон вобастагии маъноии таърихӣ доранд, омоним номида

мешавад» (1968, 24) ва таъкид мекунад, ки «Ин калимаҳо аз чихати баромад ҳеч гуна умумияте надоранд, танҳо шаклан ба ҳамдигар монанданду халос» (1968, 29). М. Муҳаммадиев омонимҳои тоҷикиро аз чихати сохт ба ду гурӯҳ: омонимҳои пурра ва омонимҳои нопурра ҷудо кардааст (1968, 25).

Муаллифони китоби дарсии «Забони тоҷикӣ» (барои синфи 6) С. Анварӣ ва А. Мирзоев аввалан (1998) таъкид мекунанд, ки илова бар омоним ин гуна калимаҳоро таҷнис, яъне ҳамчунс низ мегӯянд. **Ҷинос**, яъне дар ҷумла ва шеър овардани ду калимае, ки мушобеҳ ё монанд бошанд, аммо маънои гуногунро бифаҳмонанд. Таҷнис, ки номи санъати шеърест, бо калимаи ҷинос аз як реша пайдо шудаанд» (1998, 130), аммо баъдан (2002) истилоҳи омонимро бо истилоҳи «**ҳамгунаҳо**» иваз кардаанд» (2002, 15).

Бояд тазаққур дод, ки забоншиносон Р. Ғаффоров (1990), Ш. Кабиров (1999), А. Абдуқодиров (1988), А. Рустамов (1983), О. Давлатов (1981, 1988, 1991), М. Алламуродова (1992), И. Сулаймонов (2003) зимни тадқиқот истифодаи истилоҳи умумилингвистии омоним, омонимия - ро маъқул ҳисобида бошанд, луғатшинос Ҳ. Маҷидов ин истилоҳро бо «калимаҳои ҳамовоз» номгузорӣ карда, чунин менигорад: «Баракси ҳодисаҳои полисемия, ки ба системаи маъноии вожаҳои забон алоқаманд аст, ҳамовозии калимаҳо ба сохтори овозии онҳо вобастагӣ дорад» (Ҳ. Маҷидов. 2007, 58). Дар баробари ин, Ҳ. Маҷидов менависад, ки «дар забони тоҷикӣ ҳам баробари калимаҳои аз бобати қиёфаи овозиашон аз ҳам комилан фарқкунанда боз як миқдори муайяни калимаҳои низ мавҷуданд, ки бо сохти овозии худ бо ҳам баробаранд ва ё наздикӣ доранд. Ин гуна вожаҳо калимаҳои ҳамовоз ё омонимҳо номида мешаванд» (2007, 58-59).

Зимни баррасии масъалаи мазкур муҳаққиқон асосан ба омонимияи луғавӣ рӯ овардаанд ва дар ин чода дар забоншиносии рус мавҷудияти се нуктаи назарро таъкид кардан зарур аст.

Тибқи назари гурӯҳи яқум чунин андеша ҷой дорад: вожаҳои омонимӣ танҳо омонимҳои этимологие (гетерогенные) мебошанд, ки дар натиҷаи мутобиқати тасодуфии таркибҳои овозӣ ба вуқӯъ омадаанд. Назарияи мазкурро Ш. Жилейерин, Р.И. Минер, Ж. Опп, В.И. Абаев ҷонибдорӣ кардаанд (нигаред ба рӯйхати адабиёт). Тарафдорони назарияи дувум чунин меҳисобанд, ки омонимияи луғавӣ аз ду манбаъ ғизо мегирад: а) таҳаввули монандшавии овозии вожаҳои гуногуншакл (калимаи иқтибосӣ низ); б) таҳаввулоти дивергентии семантикии як калима. Ба ин нуктаи назар забоншиносон Л.А. Булаховский, Р.А. Будагов, С. Улман ҷонибдоранд.

Аммо тибқи андешаҳои гурӯҳи савум гумон меравад, ки омонимҳо аз ҳисоби роҳу василае ташаққул меёбанд. Тадқиқгарон В.В. Виноградов, А.И. Смирнитский, Ю.С. Степанов, Ш. Балли ҳамин ақидаро дастгирӣ кардаанд.

Доир ба масъалаи моҳияти омонимия дар адабиёти лингвистӣ ақидаҳои якхела вучуд надоранд. Муҳимтарин тадқиқоти дар ин мавзӯ анҷом додашуда дар забоншиносии рус ба қалами В.В. Виноградов тааллуқ дорад. Ӯ дар мақолаи «Дар бораи омонимҳо ва зухуроти ба он монанд» (1986) сарҳади байни омонимҳо ва шаклҳои ба он мушобеҳро муайян кардааст.

Д. Розентал низ ақидаи В.В. Виноградовро ҷонибдорӣ намуда, ба хулосае меояд, ки омонимҳои луғавӣ калимаҳои мебошанд, ки талафузи якхела дошта, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Барои омонимия зухуроти мувофиқат ва ягонагии фонетикӣ грамматикӣ хос мебошанд, вале ҳодисаи мутобиқат ё қаробати семантикӣ бегона мебошад.

М.И. Фомина маълумоти амиқтаре оид ба ин масъала пешниҳод карда, қайд мекунад, ки омонимҳои луғавӣ гуфта ду ва ё зиёда калимаҳои меноманд, ки аз чихати маъно фарқ дошта, тарзи талаффузи якхела ва шакли грамматикӣ ягона доранд. Ӯ дар луғатшиносӣ ду навъи калимаҳои таҷнисро (омонимиро) фарқ мекунанд: пурра ва нопурра. Дар ин самт низ афкори ягона ҷой надорад. Масалан, дар забоншиносии рус омонимҳои лексикӣ пурра гуфта калимаҳои меноманд, ки ба як ҳиссаи нутқ мутааллиқ буда, дар онҳо тамоми системаи шаклҳо мувофиқат мекунанд. Зимни он калимаҳои омонимие фаҳмида мешаванд, ки аз чихати талаффуз, шакли навишт, падеж, шумора ва амсоли инҳо мувофиқат мекунанд, вале дар омонимҳои луғавӣ нопурра яке аз шаклҳо аз ягон чихат (шумора, падеж) мувофиқат намекунад. Дар забоншиносии тоҷик омонимҳои пурра гуфта калимаҳои дар назар дошта мешаванд, ки «аз рӯи шакли аслӣ (бе ҳеч аффикс) ба ҳам монанд мешаванд, ва мисолҳои зайл тасдиқи гуфтаҳои мост: 1. **Қалб** - вожгун, вожгуна, чаппа. 2. **Қалб** - назмест, ки аз пешу қафо шудани калимаҳо байте бо вазни дигар ҳосил мешавад [2, с. 181]; **нидо** - ҳиссаи нутқест, ки ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода мекунанд. 2. **нидо** - хитобҳои музтарибона, ки тазоҳури ҳаяҷони қалбӣ ва эҳсосоти амиқи рӯҳии шоир аст [2, с. 103]. Ё худ ба истилоҳи

«нақл» назар мекунем. Агар калимаи «нақл» дар луғат ба маънои «чо ба чо кардан» ояд, пас дар адабиётшиносӣ бо маънои истилоҳии «шоир маънии дигареро бардорад ва аз бобе ба боби дигар барад; аз боби мадҳ ба ҳиҷо ва аз васфу ҳамоса ба ғазал ва аз шукр ба шикоят ва аз таъзият ба таҳният ва баръакс, дар либоси дигар зоҳир кунад» [6, с. 318] ба чашм мерасад. Аммо омонимҳои нопурра калимаҳои мебошанд, ки дар натиҷаи қабули ягон шакли морфологӣ ба ҳамдигар монанд шуданд: **1. латифа**- шахсе, ки нозук аст. **2. латифа** - ҳикояҳои хурде, ки мазмуни ҳазломез ва ҳаҷвӣ доранд» [4, с. 143, 44].

Бояд қайд кард, ки «Дар омонимҳои нопурра калимаҳо танҳо дар натиҷаи қабул намудани ягон шакли морфологӣ ба ҳамдигар монанд шудаанд» (1968, 25).

Дар забоншиносии рус омонимҳоро аз рӯи сохторашон ба омонимҳои решагӣ ва сохта гурӯҳбандӣ кардаанд. Дар ин чода ақидаи М.И. Фомина андаке дигаргуна аст. Ӯ омонимҳоро ба сода ё ғайрисохта ва сохта тақсимбандӣ намудааст.

О.С. Ахманова бошад, гурӯҳи сохтаи омонимҳоро «калимаҳои бо сохтори морфологӣ ифодаёфта» номида, онҳоро боз ба 5 зергурӯҳ ҷудо кардааст: а) омонимияи асосҳо; б) омонимияи аффиксҳо; в) омонимия бо дараҷаи гуногуни тақсимшавӣ; г) омонимия бо сохтори дохилии гуногун; ғ) омонимияи ҳиссаҳои гуногуни нутқ.

Мавзуи мазкур ҳамчун як қабати муҳими луғавию семантикии шеваю лаҳҷаҳо низ аз мадди назари аҳли тадқиқ берун намондааст. Ба таври мухтасар бошад ҳам, ба баъзе паҳлуҳои масъала, хусусан, ба роҳҳои пайдоиш ва инкишофи омонимҳо дар муҳити лаҳҷа дар рисолаи илмии Р.Р. Неменова, Ғ. Ҷӯраев (1980), Ш. Исмоилов (1982) ва мақолаи И. Сулаймонов (2003) маълумоти дахлдорро пайдо кардан мумкин аст.

Бори нахуст дар забоншиносии мо дар заминаи маводи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (Ҷилдҳои 1-2, 1969) Ш. Кабиров «Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ» (1992) мураттаб сохтааст. Ҳол он ки танҳо «Луғати омонимҳои забони русӣ» чанд маротиба ба таъб расидааст.

Манбаъ ва роҳҳои пайдоиши таҷнисҳо (омонимҳо) дар забони тоҷикӣ гуногунанд ва ақоиди аҳли тадқиқ дар ин самт якхела нест. Масалан, М. Муҳаммадиев омонимҳоро аз рӯи роҳҳои сохта шуданашон ба лексикӣ, морфологӣ ва лексикӣ-морфологӣ гурӯҳбандӣ кардааст (1959) ва вожаҳои аслии забон, калимаҳои полисемӣ, унсурҳои луғавию иқтибосӣ ва диалектизмҳоро манбаи ба вучуд омадани ҳамгунаҳо номидааст. Баъзеҳо вожаҳои конверсиалиро низ ба қатори омонимҳо шомил намудаанд. Умуман, оид ба моҳият, манобеи зухур ва таснифи омонимҳо мувоҳидаҳо дар пешанд ва айни замон, мо танҳо пиромуни як навъи омонимҳо - омонимҳои этимологӣ, ки дар заминаи ҳодисаҳои суперстрат (иқтибосгирӣ) ва адстрат (таъсири тарафайни забонҳо) рӯи кор меоянд, то андозае муфассалтар мулоҳизаронӣ менамоем.

Бояд тазаққур дод, ки омонимҳоро вобаста ба мансубияти забониашон Б.Н. Головин ба ҳамгунҳои семантикӣ ва этимологӣ ҷудо карда менависад, ки: «Ба омонимҳои семантикӣ одатан омонимҳои этимологӣ, ки дар натиҷаи мувофиқати тасодуфии овозӣ пайдо намудани калимаҳои аз ҷиҳати баромад гуногун ва ё вожаҳо ҳамон як забон муқобил гузошта мешаванд» (1983, 75).

Калимаҳои иқтибосиро М. Муҳаммадиев (1990 - 1997), М. Алламуродова (1992), Ҳ. Маҷидов (2007) ва дигарон як манбаи муҳими омонимшавӣ меҳисобанд, ки воқеан, чунин аст: «Баъзан аз забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибос мешаванд, ки сохт ва тарзи талаффузашон бо баъзе калимаҳои тоҷикӣ мувофиқ меояд». Бино ба қавли муҳаққиқони мазкур, вожаҳои мазкур дар забони тоҷикӣ ба инкишофи маъноӣ дучор омада, бо шаклҳои пешинаи худ муносибати омонимӣ пайдо мекунанд.

Вожаҳои иқтибосӣ зимни пайдо намудани муносибатҳои луғавию семантикӣ, хусусан, омонимшавӣ хусусияти якхела зоҳир намекунанд. Бинобар ин, имкониятҳои ҳамгуншавии вожаҳои аз забонҳои дигар воридшуда ба таври гуногун ба назар мерасад: 1) Иқтибосоте, ки то ворид шудан ба забони тоҷикӣ шакли омонимӣ доштанд, ки мо онҳоро шартан омонимҳои этимологии тайёр номгузорӣ мекунем; 2) иқтибосоте, ки пас аз ворид шудан ба забони тоҷикӣ ба калимаҳои иқтибосии дигар забонҳо ҳамгуна шудаанд ва ба онҳо омонимҳои этимологии омехта ном мегузорем; 3) иқтибосоте, ки бо калимаҳои аслан тоҷикӣ мувофиқати шаклӣ пайдо кардаанд ва ба онҳо омонимҳои этимологии маснӯъ унвон гузоштем.

Дар ин мавқеъ, теъдоди омонимҳои этимологие, ки ба забони арабӣ мансубанд, нисбат ба омонимҳои этимологии забонҳои дигар зиёдтаранд.

Вобаста ба чунин тарзи тақсимбандӣ омонимҳои этимологии тайёр аз рӯи ба кадом забон мансуб будани ҷузъҳои маъноӣ ба ин тарика тасниф мешаванд:

а) *Таҷнисҳое (омонимҳое), ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони арабӣ муносибат доранд.* Ин қабил вожаҳо дар забони осори адабӣ-бадеӣ ва илмию таърихии забони тоҷикӣ (форсии нав) ба сифати истилоҳ ва калимаҳои муқаррарӣ меоянд. Маъмултарин вожаҳои омонимии ҷузъҳои арабӣ доштаи марбут ба истилоҳи адабиётшиносӣ инҳоянд: *тасғир, байт, тазлеъ, рақто, иқд, талмеҳ, тақрор, эзоҳ, тафсири, таиҳис, киноя, таҷассум, таишбеҳ, иқтибос, тақобул, тааҷҷуб, маҳдуд, муаммо, таърих, марсия, мунозира, тарҷума, ҳазл, мутоиба, асрор, назм, наср, радиф, басти, тазмин* [6, с. 88-92] ва ғайра.

Наср I - пароканда қардан [6, с. 297]; интишор додан - рехтан, пошидан, пароканда қардан [3, с. 90]; пошидан, рехтан, пароканда қардан [1, с. 233].

Наср II - каломе ро гуянд, ки мавзун ва муқаффо набошад [106, 297]; суҳанест, ки вазну қофия надорад. Аммо дар адабиёт наср бештар унвони ҳамон асарҳои бадеиро ифода мекунад, ки бо номҳои роман, повест, ҳикоя, очерк ва ғайра маъруфанг ва бо суҳане аз вазну қофия ҳолӣ навишта шудаанд [3, с. 72].

Назм I - чамъ қардан [6, с. 295]; ба ҳам пайвастан, ба ришта қашидани ҷавоҳир [4, с. 143, 71]; оростан, ба ришта қашидани гавҳар [3, с. 89]; ба ҳам пайвастан, ба низом даровардан, ба ришта қашидани ҷавоҳир [1, с. 229].

Назм II - чамъи қалимоти мавзун ва муқаффо ба иродаи мутақаллим [6, с. 295]; суҳане, ки бар ҳилофи наср ба вазну қофия гуфта шудааст [3, с. 71]; суҳане, ки ба вазн, қофия ва дигар шаклҳои шеърӣ дароварда шудааст [3, с. 89]; санъати дар суҳан образнок ифода намудани фикр; санъати эҷоди суҳани образнокӣ манзум [1, с. 229].

б) *Таҷнисҳое (омонимҳое), ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони юнонӣ муносибат доранд.* Дар таркиби луғавии забони англисӣ ҷойгоҳи қалимаҳои юнонӣ, ки шаклҳои омонимӣ доранд, нисбатан густурдатар аст. Бештари вожаҳои аз забони юнонӣ иқтибосшуда нахуст аз забонҳои латиниву фаронсавӣ ба забони юнонӣ ворид шуда, пасон ба англисӣ шомил гардидаанд. Ҷузъҳои семантикии онҳо дар забонҳои фавқуззикр гоҳо пурра гоҳо қисман аз истеъмом монда, нисбат ба қалимаҳои забони ҳозира хусусияти архаистӣ пайдо қарданд, ба монанди: *elegy* (<Middle French) <Latin *elegīa* <Greek *elegeia*): **elegy I**: a poem in elegiac couplets; **elegy II (a)**: a song or poem expressing sorrow or lamentation especially for one who is dead; **elegy II (b)**: something (such as a speech) resembling such a song or poem; **elegy III (a)**: a pensive or reflective poem that is usually nostalgic or melancholy; **elegy III (b)**: a short pensive musical composition; **epos 1**: a long narrative poem in elevated style recounting the deeds of a legendary or historical hero; **epos 2**: a work of art (such as a novel or drama) that resembles or suggests an epic; **epos 3**: a series of events or body of legend or tradition thought to form the proper subject of an epic.

в) *Таҷнисҳое (омонимҳое), ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони латинӣ муносибат доранд.* Дар таркиби луғавии забони англисӣ мавқеи қалимаҳои латинӣ, ки шаклҳои омонимӣ доранд, ҳеле назаррас аст, ба монанди: *fable, legend* ва ғ. Истилоҳи *fable* - *масал (басня)* дар асрҳои миёна аз забони латинӣ дар шакли *fābula* бо маънии «суҳбат, ҳикоя, мунозира, ривоят, нақл» ба забони англисӣ иқтибос шудааст. Падидаи омонимии он чунин аст: *fable I*: a short story that usually is about animals and that is intended to teach a lesson; **fable II**: a story or statement that is not true. Истилоҳи *legend* аз забони латинии давраи асрҳои миёна дар шакли *legenda* - *ривоят (легенда)* бо маънии «чамъ шудан, интиҳоб қардан, хондан» иқтибос шуда, басомади аслии он ба забони юнонӣ дар шакли *logos* бо маъноии «суҳан, вожа» ро меояд. Падидаи омонимии истилоҳи мазкур чунин аст: *legend I*: a story coming down from the past; *legend I b*: a body of such stories; *legend I c*: a popular myth of recent origin; *legend I d*: a person or thing that inspires; *legend I e*: the subject of a legend; *legend II a*: an inscription or title on an object (such as a coin); *legend II b*: the various parts of the illustrated anatomy; *legend II c*: an explanatory list of the symbols on a map or chart.

г) *Таҷнисҳое (омонимҳое), ки ҷузъҳои семантикии онҳо баромади туркӣ доранд ва албатта, миқдори онҳо ночиз аст.* Дар забони адабии тоҷик ҳамгунаҳое, ки қабатҳои маъноии онҳо сирф туркӣ бошанд, камшуморанд. Ин гуна омонимҳо асосан пас аз асрҳои X-XI ба забонамон ворид шудаанд. Чунин зухурот аз зиндагии дуру дарози қавмҳои эронинаҷод ва турк дар як минтақа сар зада, натиҷаи таъсири тарафайни забонҳои тоҷикӣ ва туркиро дар заминаи ҳодисаҳои адстративу суперстратӣ нишон медиҳад. Инак, чанд далел: **ўланг, тўра** ва ҳоказо. Теъдоди ин қабил вожаҳо зиёд нест. **ўланг I** - суруди маросимии

туркзабонон, мотам, азо, мурдан. Калимаи **ўланг** муштак, аз решаи **ўл** (мур, мурдан); **анг** (пасванди вожасоз); **ўланг** 11 - сабзазор, марғзор.

Ба ҳамин минвол, калимаҳои омонимии баромади туркӣ-ӯзбекӣ дошта дар забони адабии тоҷик дар натиҷаи муносибатҳои тӯлонӣ ва ҳамсоғии қавмҳои тоҷику ӯзбек шуруъ карда аз асрҳои XI-XII инҷониб мақоми муайян пайдо кардаанд. Нуфузи ин қабил вожаҳо чандон зиёд нест. Бархе паҳлуҳои семантикии чунин омонимҳо дар забони ҳозираи тоҷик ва шеваҳои лаҳҷаҳои он тобишҳои нави маъноӣ касб кардаанд.

г) *Таҷнисҳои (омонимҳои) этимологии маснӯъ*. Ба гурӯҳи вожаҳои ҳамшакли гуногунмаъноӣ этимологии маснӯъ мо омонимҳоеро шомил намудем, ки яке аз ҷузъҳои маъноии онҳо аз рӯи баромад ва мансубияти забонӣ тоҷикӣ буда, ҷузъи дигари маъноияшон калимаи иқтибосӣ аст, ки тасодуфан бо унсурҳои луғавии тоҷикӣ аз ҷиҳати таркиби овозӣ мувофиқат пайдо кардааст. Ҳамзамон ин гуна омонимҳоро аз рӯи миқдори қабатҳои маъноияшон ба **дуаъзоғӣ** ва **бисёраъзоғӣ** ҷудо мекунем. Ба ҷузъҳои тоҷикӣ вожаҳои арабӣ, туркӣ, ҳиндӣ, юнонӣ монанд шудаанд. Аз ин рӯ, чунин нави омонимҳоро аз рӯи мансубияти забонияшон дида мебароем ва тақсимбандӣ мекунем:

Таҷнисҳое (омонимҳое), ки аз ҷузъҳои маъноии тоҷикию арабӣ ташкил ёфтаанд: **асрор**, **ҳазл**, **мутоиба**, **тавҳид**, **чид**, **созач**, **маснӯъ** ва ғ.

Асрор I (тоҷикӣ) - шакли ҷамъи сир, чизи пӯшида [6, с. 273]: асрори зиндагӣ, сири ҳаёт; **асрор II** (арабӣ): шеърҳои бошад мубтанӣ бар маорифи раббонӣ ва мавҷиди субҳонӣ ва мубтанӣ ва қавоиди ҳақоқиқ тасаввуф ва қавонини дақоқиқ таъриф [6, с. 273]; **ҳазл I** (тоҷикӣ): сухани беҳуда гуфтан [6, с. 269]; **ҳазл II** (арабӣ): «шоир дар каломҳои худ лафзҳои чанд эрод кунад, ки маҳаки ақл тамомиёр набувад ва ба мизони сидқ санҷида набошад ва бо вучуди он, мучибӣ тафреҳ ва таншити баъзе тибӯъ гардад» [6, с. 273]; «порчаҳои хурди манзум (ва баъзан мансур), ки бо шӯхиву зарофат ба ягон муносибат ба шоирон, аҳли санъат ё шахсонӣ дигар бахшида мешавад [3, с. 152]; шеърҳо ва порчаҳои насри хурде, ки ба ягон муносибат аз рӯи шӯхӣ ва лутф ба касе бахшида мешавад [3, с. 180].

Хулоса, таҷнисҳои (омонимҳои) этимологӣ, аз як тараф, барои инкишоф ёфтани таркиби луғавии забонамон аз ҳисоби вожаҳои иқтибосӣ мусоидат намоянд, аз тарафи дигар, дар бобати образнокии баён, шеваи ва ҷаззобии ифода ҳамчун категорияи фаъоли луғавию семантикӣ дар тақомули услубӣ-бадеии нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ мусоидат карда метавонанд. Мушоҳидаҳо аз он далолат мекунанд, ки омонимҳои этимологӣ аз лиҳози таркиби семантикӣ яқхела нестанд. Роҳҳои ба забонҳои тоҷикиву англисӣ ворид шудани вожаҳои иқтибосие, ки дар ҷодаи зухуроти омонимия сахм доранд, басо гуногунанд: иқтибосоти арабию арабӣ, арабию туркӣ, арабию тоҷикӣ, туркию туркӣ, туркию тоҷикӣ, тоҷикию ҳиндӣ, тоҷикию юнонӣ, лотинию англисӣ, юнонию англисӣ ва амсоли инҳо. Таҳлил нишон дод, ки на ҳамаи ҷузъҳои маъноии омонимҳои этимологӣ имрӯзҳо дар забонҳои адабии ҳозираи тоҷик ва англис дар гардишанд. Маводи баррасишуда асосан дар заминаи забони адабӣ ҷамъоварӣ шудааст. Мисолҳо аз забонҳои ҳозираи тоҷик ва англисӣ низ барои нишон додани сатҳи тақомул ва инкишофи ҷузъҳои маъноии омонимҳо оварда шуданд.

Адабиёт

1. Атахонов, Т. *Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ* / Т. Атахонов. - Д.: Шарқи озод, 2002. - 453 с.
2. Зеҳнӣ, Т. *Санъати сухан* / Т. Зеҳнӣ. - Д.: Ирфон, 1979. - 328 с.
3. Мирзозода, Х. *Луғати мухтасари адабиётшиносӣ* / Х. Мирзозода. - Д.: Маориф, 1992. - 240 с.
4. Ҳодизода, Р. ва диг. *Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ* / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов. - Д.: Ирфон, 1966. - 188 с.
5. Ҳусейнов Х., Шукурова К. *Луғати истилоҳоти забоншиносӣ* / Х. Ҳусейнов, К. Шукурова. - Д.: Ирфон, 1984. - 230 с.
6. *Сатторзода, А. Такмили бадеӣи форсӣ-тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзиён)* / А. Сатторзода. - Д.: Адиб, 2011. - 380 с.

ПАДИДАИ ОМОНИМИЯ ДАР НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТИ АДАБИЁТШИНОСИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳадафи асоси мақолаи мазкур таҳлили сохторӣ-маъноии омоним (таҷнис) дар истилоҳоти адабиётшиносӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Муаллиф назару андешаҳои худро роҷеъ ба истилоҳоти адабиётшиносӣ ва раванди ташаккул ва таҳаввулотҳои он дар заминаи фарҳангҳои соҳавӣ ва қомусҳои мондагор мавриди таҳқиқ қарор додааст. Дар ин бобат бояд ёдовар шуд, ки истилоҳоти

марбути адабиётшиносӣ ва жанрҳои адаби дар осори забоншиносон ва адабиётшиносон хело ҳам ба маврид инъикос ёфтааст. Натиҷаҳои таҳқиқот дар он ошкор мегардад, ки масоили марбути яке аз муаммоҳои баҳсталаб ва таҳқиқнагар буда, дар илми адабиётшиносӣ ва суҳаншиносӣ то ҳол ҳам ҳалли ягонаи худро наёфтааст, то ҳол ба пажӯҳиши амиқ ниёз дорад. Аз ин хотир, дар шакли як мақолаи кӯчак мавриди таҳқиқ қарор додани он аз манфиат ӯрӣ нахоҳад буд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он мебошад, ки аз нуқтаи назари муаллиф, аз ҳама бештар дида, нақши забони русӣ дар ташаккули истилоҳоти забони англисӣ дар қисм бо дигар забонҳо бағоят бузург аст, зеро маҳз ба воситаи ин забони тавоно истилоҳҳои дигар ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид мегарданд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, калима, истилоҳшиносӣ, адабиёти бадеӣ, истилоҳоти адабиётшиносӣ, таҷнис, сермаъноӣ.

ЯВЛЕНИЕ ОМОНИМИИ В СИСТЕМЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Основной целью данной статьи является структурно-семантический анализ омонимии (таджнис) в литературоведческой терминологии таджикского и английского языков. Автор рассматривается на литературоведческой терминологии и процесс развитие и становление это, в основание сфере словаря и глоссарий исследование. Это проблема одного спорный и исследование литература наука и ораторий до сейчас не бил решать появление, но это нуждается исследования. Результаты исследования показывают, что по этому это одного форма статья исследование и этом не будущее пользуется. С точки зрения автора, роль русского языка по сравнению с другими языками слишком велика для формирования и развития таджикских термин, и в основном через этот язык другие термины смогли проникнуть в лексический состав таджикского языка.

Ключевые слова: термин, слово, терминология, художественная литература, литературоведческая терминология, омонимия, полисемия.

THE PHENOMEN OF HOMONYM IN THE SYSTEM OF LITERARY TERMS OF THE TAJIK AND ENGLISH

The main aim of this article the structural-semantic analysis of homonyms (tajnis) in literary terminology of the tajik and english languages. An author is reviews about the literary terms and process of the development and reformation it, in background of field's dictionary and glossary has researched. This problem is one of the disputable and researched in literature science and oratory and till now does not appearance solved but it has got need researching. The results of the study has shown that in spite of this is one article form researched it was not benefit. From the point of view of the author, the role of Russian languages in comparison to other languages is too great for the formation and development of Tajik terms as well, and through this language, other terms could penetrate into lexical system of the Tajik language.

Keywords: term, word, terminology, fiction, literary terms, homonymous, polysemy.

Дар бораи муаллиф

Ҷураев Хайём Акрамович
Муdiri кафедраи забони англисӣ ҳамчун
ихтисоси дуум
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 798 73 73
E-mail: juraevkhayom89@inbox.ru

About the author

Juraev Khayom Akramovich
Head of the Department of the English as a
Second Specialty
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 798 73 73
E-mail: juraevkhayom89@inbox.ru

Об авторе

Джураев Хайём Акрамович
Заведующий кафедрой английского языка как
второй специальности
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 798 73 73
E-mail: juraevkhayom89@inbox.ru

ШАКЛҲОИ МУРОЧИАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Хушматов Н. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Шаклҳои муомила ва мурочиат дар баробари пазиروي ва хайрухуш, бештар воҳидҳои дар одоби нутқи истифодашаванда мебошанд. Онҳо барои муқаррар намудани робита хизмат мекунад, ва албатта, дорои иттилои муайяни фарҳангӣ ҳастанд ва барои тартиб додани нуктаи назари муайян дар бораи мансубияти иҷтимоӣ, синнусолӣ, ҷинсӣ, баъзан ҳатто марзии муошираткунанда имкон медиҳанд. Дар ин фасли диссертатсия мо таҳлили муқоисавии шаклҳои номии муомила ва мурочиат, инчунин шаклҳои муомила ва мурочиати ғайриаломатро нисбат ба мухотаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ мегузаронем.

Ҳангоми мурочиат зимни муоширати расмӣ дар забони тоҷикӣ ду шакл: 1) таркиби *муҳтарам(а)+насаб*; 2) *ҷаноб/хонум+насаб* истифода бурда мешаванд. Вале мо истифода бурда шудани ин формулаҳоро дар нутқи ҳамаҷуза кам мушоҳида мекунем. Одатан дар муҳити расмӣ ба шахси роҳбар бо гирифтани ному насаби ӯ мурочиат қардан қабул шудааст (дар баробари ин, шакли мазкури муомила ва мурочиат аз забони русӣ иқтибос қарда шуда, одатан дар муоширати русҳо ва ё ба ном «тоҷикони русшуда» дар байни худ мавриди истифода қарор дорад). Ғайр аз ин, дар нутқи омиёна боз ду шакли муомила ва мурочиат низ қарор фармуда мешавад. Формулаи якум бештар барои намоёндагони марзии ҳудудии ҷануб ҳос аст. Дар ин формула аввал (пешмавқеъ) мурочиат ва баъд (пасмавқеъ) ном меистад: *акаи + ном* (ба мард), *апайи + ном* (ба зан). Аз ин мисолҳо чунин бармеояд, ки барои дар пешмавқеъ истодани мурочиат бандаки изофӣ нақши ҳалқунанда мебозад. Формулаи дувум барои намоёндагони марзии ҳудудии шимол ҳос мебошад ва дар он ном дар пасмавқеъ истода, барои бо калимаи мурочиатӣ ҳамроҳ шудан бандаки изофиро талаб намекунад: *ном + ака* (нисбат ба мард) ва *ном + апа* (нисбат ба зан). Дар таҳқиқоти зиёди забоншиносони ватанӣ (асарҳои илмӣ Д. Тоҷиев, М. Қосимова, Ш. Рустамов ва диг.) ин навъи алоқай байни ҷузъҳои мурочиат хеле амиқу аниқ таҳлил шудааст. Аз ҷумла, дар онҳо собит гардидааст, ки навъи дувуми алоқа, яъне *ном + ака* ва *ном + апа*, ба сохти грамматикӣ забони тоҷикӣ ҳос набуда, аз забонҳои туркӣ иқтибос гардидааст (ба мисли Аҳмада китобаш). Ба ҳар сурат, ҳар ду навъи мурочиат барои тоҷикони «аслзабон», яъне онҳое ки дар таҳти таъсири забони ғайр (мас. русӣ) қарор надоранд, бештар ҳос аст. Калимаи *ака* ба маънои «бародари калонсол», *амак* – «шахси калонсоли боҳурмат», *апа*, *хола* – «зан, хоҳар ё духтари калонсол» далолат мекунад. Дар байни халқ аз нутқи одамони бештар солхӯрда мо бисёр вақт чунин шаклҳои мурочиатро ба монанди «*бобо, оҷаҷон, духтарам, писарам, бачам*» мешунавем, вале ин чунин маъно надорад, ки иштироккунандагони муошират дар равобитҳои хешутаборӣ қарор доранд. Ба ақидаи мо, ин хусусиятро бо хислати хувиятӣ ва аз маънаи фарҳангии тоҷикон дарқ қардан мумкин аст. Дар ин намуди мурочиат нақши муайянро чунин далел мебозад, ки дар давоми асрҳои зиёд тоҷикон дар оилаҳои калони дорои хешу табори зиёд зиндагӣ мекарданд ва ин оилаҳо на танҳо хешии хунӣ, балки никоҳӣ низ доштанд. Оиладорӣ, мавҷудияти хешу табори зиёд, муоширати пайвастаи байни онҳо, шояд, сабаби ба вучуд омадани чунин шакли муомила ва мурочиат дар забони тоҷикӣ гардида бошад. Ва новобаста ба он ки тамаддуни муосири ҷаҳонӣ, аз ҷумла ғарбӣ ва русӣ, ба пояҳо ва анъанаҳои халқи тоҷик таъсири ҳудро мерасонанд ва дар даврони муосир бисёр вақт шохиси «масъулияти оилавӣ» вайрон қарда мешавад, ба ҳар ҳол дар забон шакли номбурдаи муомила ва мурочиат нигоҳ дошта шудааст, дар баробари ин, доираи истеъмоли он дар фарҳанги забонии тоҷикӣ ниҳоят фарох аст. Ба мисолҳои зерин тавачҷуҳ кунед:

Бидон, эй писар, ки аз ҳама хунаҷо беҳтарин хунаҷо сӯхтан аст [11, с. 54].

Духтарҷонам! Шахсеро барои ба сӯйи нек ҳидоят намудан ба вай насиҳат дода мешавад [8, с. 13].

Одоби нутқи англисӣ дар ҳолатҳои муоширати расмӣ бо гирифтани ном мурочиат қарданро ба одамоне, ки мақоми баланди иҷтимоӣ дар ҷомеа доранд, иҷозат намедиҳад. Формулаи ба таври умумӣ қабулшудаи мурочиат дар ин маврид чунин аст: *Mr /Mrs /Ms + насаб*, масалан: *Mr Brown, Mrs Little, Miss Bright*. Худи ҳамин шакли муомила ва мурочиат

дар фазои корӣ низ нисбат ба шахси зертобеъ, коргар ё хизматчӣ истифода бурда мешавад, вале дар ин маврид сардор метавонад ё бо гирифтани ном, ё бо насаб, ба воситаи истифода бурдани формулаи *Mr + насаб* ва ё *ном* муроҷиат кунад. Ғайр аз ин, дар бисёр маврид интихоби ном ё насаб сатҳи тахассусии коргар/хизматчӣ (ба мутахассисони сатҳашон пасттар бештар бо гирифтани ном муроҷиат мекунанд) ва ё аз ин ки *ӯ* чӣ тавр худаширо ҳангоми шиносӣ муаррифӣ кардааст, вобастагӣ дорад. Дар ин формулаҳо хусусияти фардии фарҳанги англисҳо инъикос меёбад, дар сурате ки зимни муроҷиат ба инсон на мақом, на синну сол, на равобити *ӯ* бо ҳамшарикони муошират таъкид намегардад, зеро шакли *Mr /Mrs /Miss* мусовӣ мебошад:

Mr. Lloyd a second time produced his snuff-box [13, p. 26]. – **Чаноби** Ллойд аз нав тамокудонашро баровард [12, с. 22];

Poor Miss Jane is to be pitied, too, Abbot [13, p. 29]. – Охир, ба **духтархонум** **Ҷен** ҳам дилсӯзӣ бикунем, Эббот [12, с. 24];

Remember me to Mrs. and Miss Brocklehurst, and to Augusta and Theodore, and Master Broughton Brocklehurst [13, p. 39]. – Саломи маро ба **хонум** Августина, инчунин ба Теодора Броклхерст ва Броутон Броклхерст расонед [12, с. 32].

Дар ҳолатҳои муоширати начандон расмӣ дар забони англисӣ ба монанди забони тоҷикӣ тарзи муроҷиат бо гирифтани ном истифода бурда мешавад, вале тафовутҳои баъзе паҳлуҳои истифодабарии чунин шакли муомила ва муроҷиат низ ба назар расиданд. Тавре дар боло зикр гардид, дар Англия муроҷиат кардан бо ном нисбат ба одамони мақоми иҷтимоияшон баландтар ва ё ба онҳое, ки хизматҳои касбӣ мерасонанд ба монанди духтурон, адвокатҳо, ҳуқуқшиносон қабул нашудааст. Вале ҳолатҳои низ руҳ медиҳанд, ки иштироккунандагони муошират ба онҳо ба воситаи гирифтани номашон муроҷиат карданро хоҳиш мекунанд. Ин гуна муроҷиат аз тарафи донишҷӯён ба таълимдиҳанда, коргари зертобеъ ба сардор, аз ҷумла дар дохили оила (кӯдакон ба волидайн ва хешу табори калонсол, аз ҷумла ҳамсояҳо, дӯстон ва ғ.) сурат гирифта метавонад. Масалан, ҳангоме ки таълимдиҳанда худро ба донишҷӯён муаррифӣ мекунад, вай чунин гуфта метавонад:

My name is Doctor Sarah Smyth. You may call me either Sarah or Doctor Smyth [7, p. 232]. – Номи ман доктор Сара Смит мебошад. Шумо метавонед маро Сара ё доктор Смит ном баред.

Чунин хусусиятро боз ҳамон шохиси баробарии ҳар як узви фарҳанги гуфтории англисӣ, ки натиҷаи раванди демократикунонии ҷомеа аст, фаҳмонда метавонад. Англисҳо кӯшиш мекунанд, ки дар муошират бартарияти мақоми худро нишон надиханд, то ин ки шаъни ҳамсуҳбати худро паст назананд.

Дар хусуси муроҷиати дохили оила бояд тазаккур дод, ки дар забони тоҷикӣ формулаҳои навъи *Самадака*, *Фотимахола* (дар минтақаҳои шимолӣ) ва *акаи Самад*, *холаи Фотима* (дар минтақаҳои ҷанубӣ) ҷой доранд. Калимаҳои *ака*, *апа*, *хола*, *бародар*, *хоҳар*, *тағо* (*таға*) маъмултарин ва серистеъмолтарин шакли муроҷиати шахсони ҳамсол ва ё хурд ба калон маҳсуб меёбанд. Яъне, ин истилоҳотро метавон нисбат ба шахсони хешу табор набуда, масалан, ҳангоми муроҷиати кӯдакон ба калонсолони ношинос, дӯстони падару модар, ҳамсояҳо, волидайнӣ дӯстон ва дигарҳо низ истифода бурд:

Боракалло! — *гуфт падарам*, — *бе сабаб «сарфаи сари оташдон — савдогари Ҳиндустон» нагуфта будаанд* [3, с. 7];

— **Язнамулло!** *Ман шумо барин бағайрат шуданро мехоҳам* [3, с. 14];

— *Хафа нашав, писарам*, — *гуфт падарам*, — *то бухороравии ту ду соли дигар ҳаст, то он ҷо ман қарзҳоро меканам ва барои харҷи таҳсили ту пул ҳам меёбам* [3, с. 8].

Ғайр аз ин, дар забони тоҷикӣ муроҷиат ба калонсолон бо ном гирифтани касб ё мартабаи онҳо хеле маъмул аст:

Усто Барот! *Шумо дар кучо? – гӯён овоз дод* [3, с. 14].

Дар забони англисӣ ҳам формулаҳои навъи *Uncle Ben*, *Aunt Emily*, *Grandpa Bill*, *Granny Mary* мавҷуданд, вале дар ин ҷо ном дар тафовут аз забони тоҷикӣ дар ҷойи дуҷум меиствад (дар формулаи *акаи Самад* ном ҳарчанд дар ҷойи дувум ҷойгир шуда бошад ҳам, аммо ин на калима, балки ибора аст —) ва ин формулаҳо танҳо нисбат ба хешу табор истифода бурда мешаванд:

I will write to Madeira the moment I get home, and tell my uncle John I am going to be married, and to whom [13, p. 318]. – Ҳамин ки мо ба хона баргаштем, ба амаки Ҷон ба Мадейра мактуб менависам ва ӯро огоҳ мекунам, ки нияти ба шавҳар баромадан дорам ва ба кӣ шавҳарбаромаданамро хабар хоҳам дод [12, с. 264];

You have a kind aunt and cousins [13, p. 26]. – Вале холаинекӯкирдор дорӣ, писархола ва духтархолаҳо дорӣ-ку [12, с. 22].

Бояд гуфт, ки формулаҳои мурочиат дар ҳар ду забон аз тарафи хурдсолон нисбат ба калонсолони оила истифода бурда мешаванд.

Дар забони англисӣ бартарияти формулаҳои номии мурочиат ҳам аз ҳолати муошират ва ҳам аз дараҷаи шиносии иштироккунандагони муошират вобастагӣ дорад. Агар дар муҳити расмӣ коргарони зертобеъ ба сардор ба воситаи гирифтани мансаб ё вазифааш мурочиат кунанд (*Dean, Doctor, Prof: (Professor), Mr /Mrs /Miss + насаб*), пас дар ҳолатҳои муоширати ғайрирасмӣ онҳо метавонанд ба *ӯ* ба воситаи гирифтани номаш мурочиат кунанд. Чунин тамоюл махсусан барои ҷомеаи муосири бритониёвӣ хос аст, вале он на ҳамеша аз тарафи калонсолон хуб пазируфта мешавад. Дар забони тоҷикӣ чунин мурочиати коргарони зертобеъ ба сардор, аз қабилӣ ‘Салом, Ҳомид’ ғайриимкон аст, чунки ин гуна мурочиат ҳамчун нишонаи кӯшиши наздикии дағалона ва беэҳтиромӣ нисбат ба шахсияти роҳбар баҳо дода мешавад. Шакли муаддабонаи муомила ва мурочиат дар ин маврид «*Ассалом, Ҳомид-ака (акаи Ҳомид)*» ё «*Ассалом, Ҳомид Маҳмудович*» мебошад. Бо ном ва номи падар мурочиат кардан барои фарҳанги гуфтории русӣ хос аст ва ин тарзи мурочиат тӯли даҳсолаҳои даврони шуравӣ ба сокинони собиқ Иттиҳод талқин мешуд, аз ин сабаб он то инҷониб боқӣ мондааст. Бояд тазаккур дод, ки мурочиат бо ном ва номи падар барои шакли расмӣ мансуб буда, дар ҳолати равобити дӯстона доштани иштироккунандагони муошират гирифтани фақат ном кофӣ аст.

Ба ақидаи мо, чунин далел қобили тавачҷуҳ аст, ки дар забони тоҷикӣ шаклҳои кӯтоҳшудаи номҳо танҳо дар услуби гуфтугӯии муошират дида мешаванд ва тобиши маъноии нописандона доранд, ҳол он ки дар забони англисӣ онҳо ба таври васеъ истифода бурда мешаванд: *Ed (Edward), Tom (Thomas), Lisa (Elizabeth), Phil (Philip), Fred (Frederick), Bill (William)* ва ғ. Тахмин меравад, ки ин тарз бо тамоюлотии умумии кӯтоҳ ва содагардонии маъно дар сатҳҳои гуногуни забонҳо робита дорад ки серистеъмом будани чунин кӯтоҳкуниро дар зиндагонии ҳамарӯза, новобаста аз мақом ва синну соли инсон мефаҳмонад: *Bill Clinton, Tony Blair*. Номҳои кӯтоҳшуда дар бисёр маврид пурра номи расмии инсонро иваз карда, ҳамаи атрофиён: хешу табор, дӯстон, ҳамкорон аз он ба таври васеъ истифода мебаранд. Батаъкид ёдовар мешавем, ки дар забони тоҷикӣ чунин кӯтоҳкунии ном метавонад ду сабаб дошта бошад: яке – ин як навъ беҳурмати маҳсуб меёбад (*Фаррух – Фара, Миҷона – Миҷа, Ҷаҳонгир – Ҷоник*), ки дар пайравии кӯтоҳкунии номҳои ғарбӣ ва русӣ пайдо шудааст; дигаре – равобити наздик доштани муошираткунандагонро нисбати якдигар нишон медиҳад ва тобиши маъноии навозишкорона дорад (*Анушервон – Ануш, Бибиошиша – Бибӣ*). Асосан кӯтоҳшавии номҳо дар ҳолати дароз ва душвор будани талаффузкуниашон дида мешавад (*Аслиябегим – Аслия, Муҳаммадкарим – Карим*), ҳарчанд на ҳамаи номҳо метавонанд дорои шакли кӯтоҳшуда бошанд. Ин шаклҳо дар забони тоҷикӣ аломати равобити наздик буда, дар муҳити расмӣ истифода бурда намешаванд.

Инчунин барои забони англисӣ мавҷудияти чунин пасвандҳои хурдиву навозиш, ҳамчун *-ie, -y: Nick – Nickie, Nicky, Ted – Teddy, Teddie, Elizabeth – Lizzie, Betty, Bessie* ва дигарҳо хос аст. Барои забони тоҷикӣ истифодаи пасванди хурдиву навозиши *-ак* наздикии муошираткунандагонро фаҳмонда (*Ширин – Ширинак, Суман – Суманак*), пасванди *-ча* бошад, дар номҳо метавонад тобиши маъноии нописандона пайдо кунонад: *Зафар – Зафарча*.

Вақтҳои охир дар забони тоҷикӣ тамоили истифодабарии пасвандҳои аз забони русӣ иқтибосшудаи хурдиву навозиш: *-очка, - ечка, - чик* (аз чумла, пасванди тобиши маъноии наздикии дағалона доштаи *-ка*) чой дорад, ки онҳо дар фарҳанги забони русӣ васеъ паҳн шудаанд ва ҳамчун аломати равобити наздик нисбат ба муҳотаб хизмат мекунад: *Рухионочка, Гулечка, Нигорка, Дилик, Каримчик* ва ғайра. Дар баробари ин, онҳо аксаран ба номҳои занона зам карда мешаванд. Ин равандро мо бо мӯд шудани маданияти ғарбӣ ва русӣ дар байни ҷавонон ва воридашавии унсурҳои забонҳои бегона ба забони модариямон маънидод карда метавонем. Илова ба ин, пасвандҳои аз забони русӣ иқтибосшудаи хурдиву навозиш асосан ба номҳои занона аз он сабаб илова карда мешаванд, ки шояд, ин бо масъалаи тақсимбандии гендерии нақшаҳо дар ҷомеаи тоҷикӣ марбут аст. Дар ҷомеаи мард ҷисман ва руҳан қавӣ аст, зан – модари ғамхор, духтари нозук аст, ки ўро марди шучоъ васф мекунад.

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст карда хусусиятҳои асосии шаклҳои номии муомила ва мурочиатро дар муқоиса бо чунин шаклҳо дар забони англисӣ ҷудо мекунем:

- миқдори шаклҳои номии муомила ва мурочиат дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ зиёдтар аст;

- ҳолатҳои истифодабарии шаклҳои номии муомила ва мурочиат на ҳамеша мувофиқат мекунад;

- дар забони англисӣ шакли мусовии муомила ва мурочиат *Mr/Mrs/Miss + насаб (ном)* умумистеъмол аст, ҳол он ки шакли мувофиқаткунандаи муомила ва мурочиат дар забони тоҷикӣ кам истифода бурда мешавад;

- агар дар муоширати фарҳангии забони англисӣ қайд кардани баробарии ҳамширикони муошират муаддабона бошад, дар фарҳанги гуфтории тоҷикӣ фосилаи мақом ва синну сол таъкид карда мешавад;

- истилоҳоти хешутаборӣ дар муоширати англисӣ хеле маҳдуд буда, танҳо ҳангоми ба хешу табор мурочиат кардан истифода бурда мешаванд, аммо дар забони тоҷикӣ доираи истифодабарии онҳо хеле васеътар аст;

- дар забони англисӣ зимни мурочиат аксаран шаклҳои кӯтоҳшудаи номҳо истифода бурда мешаванд, вале ин сабабҳои гуногун дорад;

- барои забони англисӣ дар тафовут аз забони тоҷикӣ истифодабарии фаъоли пасвандҳои хурдиву навозиш хос аст; дар забони муосири тоҷикӣ чунин пасвандҳо се вазифа доранд: а) дар корбурди номҳо зимни мурочиат кам иштирок мекунад (масалан, пасванди -*ак*), б) ба ном зимни мурочат тобиши маъноии манфӣ (таҳқиқкунанда, нописандӣ) мебахшанд (пасванди -*ча*), в) ба тариқи мӯд аз забони русӣ (аксаран дар нутқи сокинони «русшуда»-и шаҳрҳо) иқтибос карда мешаванд (пасвандҳои -*очка*, -*ечка*, -*ка*, -*ик*, -*чик*).

Дар идомаи ин қисмати таҳқиқоти диссертатсиониамон мо ба таҳлилу баррасии шаклҳои ғайриаломатии муомила ва мурочиат ба муҳотаб мепардозем. Дар ин раванд мо ба ҳайси омилҳои асосие, ки интиҳоби ин ё он шакли ғайриаломатии муомила ва мурочиатро ба инсон ё гурӯҳи одамон муайян мекунад, синну сол ва ҷинси муҳотаб, фосилаи иҷтимоиву раваншиносӣ ва ҳолатҳои муоширатро интиҳоб намудем.

Дар забони тоҷикӣ формулаҳои зерин дар муомила ва мурочиат ба муҳотаб мавриди истифода қарор дода мешаванд: *Мумкин аст, бепурсам..., Бубахшед!, Узр! /Маъзарат меҳоҳам...* ва ғайра. Чунин шаклҳои мурочиат ҳамчун шакли муаддаби ҷалбукунии таваҷҷуҳи суроғадор истифода бурда мешаванд. Дар ин маврид, чун дар забони англисӣ, на ба синну сол, на ба ҷинс, на ба мақоми иҷтимоии суроғадор (ин шакл бештар муаддабона мебошад) аҳаммият дода намешавад:

Мумкин аст пурсам, ин кадом кӯча аст?

Бубахшед, ба почта чӣ тавр рафтан лозим?

Бояд қайд кард, ки дар мурочиати «*бубахшед*» ва «*мебахшед*», баъзан «*бахшиши*»-морфемаи ифодакунандаи мафҳуми одоб, яъне, решаи *бахш*, *бахшидан* ҳам ҳаст, ки он, тавре мо дар боло ишора кардем, нишондиҳандаи муомила ва мурочиати муаддабона нисбат ба муҳотаб мебошад. Аммо бояд гуфт, ки дар доираҳои илмӣ байни мутахассисони забоншинос, хусусан услубшиносони забони тоҷикӣ, чунин ақидаи мантиқан дуруст мавҷуд аст, ки мафҳуми *бахшиши*, *бахшидан* шуруъ аз давраи классикӣ тамоман маънои дигар «туҳфа кардан, ҳадя кардан, инъом бахшидан» дошт ва пайравии кӯркӯрона ба услуби забони русӣ имрӯз моро ба истифодаи бемавқеъ ва бемавриди ин вожа оварда расонд. Ба назари мо, ин ақида сад дарсад дуруст аст ва мо бояд онро бо мурочиати муаддабонаи «*бахшиши!*» ё «*Маъзарат меҳоҳам/мепурсам!*» иваз намоем.

Дар забони англисӣ дар ҳолатҳои муоширати маишӣ шакли «сифрии» муомила ва мурочиат, яъне «*Excuse me*» бештар паҳн шудааст, ки он бидуни ном бурдани муҳотаб анҷом дода мешавад ва ба ин васила ўро ягон хел тавсиф навода, таваҷҷуҳашро ҷалб мекунад:

Excuse me, could you tell me the way to the post office, please?

Excuse me? Could you tell me the time, please?

Excuse me, may I ask you a question?

Excuse me, can I pay here?

Тасвиру ифодаи шаклҳои дигари номинативии муомила ва мурочиат аз мурочат бо узрпурсӣ фарқ мекунад. Аз чумла, дар ҳолатҳои муоширати ғайрирасмӣ дар забони тоҷикӣ истифодаи чунин шаклҳои ифодаи муомила ва мурочиат, ба монанди *ҷӯра*, *дӯгона*, *дӯстам*, *бародар*, *хоҳар*, *бачам*, *хола*, *амак*, *ҳамшаҳр*, *ҳамсоя* мураввақ аст. Дар тарзи мурочиати тоҷикона як хусусияти фарқкунандаи хеле хос вучуд дорад, ки он ҳам бошад, кор фармуда шудани вожаи *ҷон* мебошад. Ҳар як калимаи қатори боло бо ин вожа метавонад кор фармуда шавад ва ҳатто дар бисёр мавридҳо мо ин калимаро бидуни вожаи мурочиат мешунавем. Дар

чунин ҳолатҳо истифода бурда шудани ин вожа аз равобити на танҳо муаддабона, балки ҳатто дӯстона ва ҳешу таборонаи муошираткунандагон шаҳодат медиҳад. Тавачҷух кунед:

-**Бачаҷон**, аз ин ҷо то китобхона чӣ тавр рафтаи лозим?

-Намедонам **ҳолаҷон**, ман ба пойтахт ба наздикӣ омадам, ҳоло шаҳрро хуб намедонам.

-Ҳеч гап не, **писарҷон**, ҳоло ёд мегирӣ.

-Узр **ҳолаҷон**, ки гуфта натавонистам.

Бояд тазаққур дод, ки вожаи **ҷон** ба забони мардуми тоҷик зимни равобити хеле меҳрубононаи мурочиаткунанда ба мухотаб меояд, зеро ин анъана ҳанӯз аз даврони классикӣ ба вучуд омадааст:

Насиҳат гӯш кун, ҷоно, ки аз ҷон дӯсттар доранд,

Ҷавонони саодатманд панди пири доноро

(Ҳофизи Шерозӣ)

Таъкидан ёдрас мешавем, ки хусусияти фарқкунандаи фарҳанги муоширати тоҷикӣ корбурди хеле ғаёлонаи истилоҳоти ҳешутаборӣ дар раванди муоширати оилавӣ мебошад. Барои ҳамаи аъзои оила, новобаста ба он ки онҳо робитаи хунӣ ё никоҳӣ доранд, номгӯӣ худ дода мешавад, дар баробари ин дар ҳолатҳои муайян ҳешу табор метавонанд ба ҳамдигар на бо ном, балки бо номгӯӣ робитаи ҳешутаборӣ мурочиат кунанд, ки ин низ нишонаи рафтори муаддабона мебошад. Масалан: *қудо* – мурочиати падар ва модари арӯс ва домод ба падар ё модари арӯс ё домод, *келин* – мурочиати хушдоман ё хусур ба зани писар, *янга* – мурочиати хоҳарону додарони домод ба зани ӯ, *язна/пачо* – мурочиати хоҳарону додарони арӯс ба шавҳари ӯ, *боҷа* - мурочиати домод ба шавҳари хоҳари худ ва ғ.

Адабиёт

1. Авфий Бухорӣ. *Ҷомеъ-ул-ҳикоёт* [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://allinweb.ru/sukhanvari/853/> (Вақти мурочиат: 05.01.2021).
2. Азизода, Д.М. Концепти «муҳаббат» дар тасвири ҷаҳон (дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) / Д.М. Азизода // дисс. дотори фалсафа (PhD)-Душанбе, 2019. - 150с.
3. Айнӣ, С. *Ёддоштҳо* / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
4. Валиева, З.А. Семантика концепта «гостеприимство» в таджикском и английском языках (научная статья) / З.А. Валиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. - Душанбе: Сино, 2017. - № 4/3. С. 81-85.
5. Давлатмирова, М.Б. Концептуальное и ассоциативное поле «Судьба» / М.Б. Давлатмирова // Исследование толерантности в молодёжной среде Таджикистана (лингвистические аспекты): монография. – М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2016. – 112с.
6. Кубрякова, Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма / Е.С. Кубрякова // Лингвистика – психология – когнитивная наука НВЯ, 1994. С. 34–47.
7. Ларина, Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В. Ларина. – М.: Изд-во РУДН, 2003. – 315 с
8. Насиҳати модар ба духтари арҷманд. [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://allinweb.ru/islam/25524/?iebrowser=1> (Вақти мурочиат: 10.01.2021).
9. Улӯзода, Сотим. *Навобод* / С. Улӯзода. – Душанбе, 1976. - 368 с.
10. Улӯзода, Сотим. *Фирдавсӣ* / С. Улӯзода. Душанбе: Адиб, 1988. - 272 с.
11. Унсурӯлмаолии Кайковус. *Қобуснома* / таҳиягарон: Ҳошимов С. , Музаффарова Ш. – Душанбе, 2013.
12. Шарлота, Бронте. *Ҷен Эйр* / Б. Шарлота. – Душанбе: ТҶБ «Истиқбол», 2010. – 412 с.
13. Charlotte, Bronte. *Jane Eyre* / Charlotte Bronte; edited with an introduction by M. Smith. – Oxford University Press, 1975. – 496 p.
14. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English language.* / D Crystal // -Cambridge University Press, 1995. - 489 p.
15. Davies A. *A Glossary of Applied Linguistics.* / A. Davies – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005.

ШАКЛҲОИ МУРОЧИАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳадафи асосии мақолаи мазкур баррасии шаклҳои “пазирой” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Муаллиф дар заминаи манбаъҳо ва сарчашмаҳои илмӣ мақолаи худро ба риштаи таҳқиқи кашадааст. Аз ин рӯ, мавзӯи мазкур яке аз мавзӯҳои муҳим ва омӯхтаи буда, дар илми забоншиносӣ ва забоншиносии маърифатӣ ҷойгоҳи густурда дорад. Бояд ишора намуд, ки масоили марбута яке аз мавзӯҳои баҳсталаб ва доманадор буда, дар илми забоншиносии шинохтӣ бо вижагиҳои ҷудоғонаи худ аз дигар бахшҳои ин соҳа фарқ дорад. Метавон гуфт, ки имрӯзҳо

муҳаққиқон ва пажӯҳандагони замони муосир таваҷҷуҳи бештари худро ба масоили «концепт» ва «мафҳум» равона сохтаанд, ки муаллиф дар мақолаи худ назари иҷмолии ҳешро перомунӣ ин падидаи забонӣ таҳқиқ намудааст. Ҳар як падидаи забон ба худ як ҷойгоҳи ҳосаеро дорад.

Калидвожаҳо: мафҳум, концепт, забон, дониш, маърифат, забоншиносии маърифатӣ, фарҳанг, урф, одат, хушмуомилағӣ, мухтарам, чаноб/хонум, бобо, очачон, духтарам, писарам, бачам, усто, бахшиш, узр.

ФОРМЫ ОБРАЩЕНИЕ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Основной целью данной статьи является рассмотрение форм «приветствия» в таджикском и английском языках. Автор исследовал свою статью на основе источников и научных источников. Поэтому данная тема является одной из важных тем изучения и занимает широкое место в науке о языкознании и когнитивной лингвистике. Следует указать, что смежные вопросы являются одной из обширных и дискуссионных тем, и в науке когнитивной лингвистики она отличается от других отраслей этой области своими отдельными особенностями. Можно сказать, что сегодня исследователи и обследующие современной эпохи сосредоточили свое внимание на вопросах «концепт» и «понятия» и в своей статье автор проанализировал свой общий взгляд на это языковое явление. Каждое языковое явление имеет свое особое место.

Ключевые слова: понятие, концепт, язык, знание, познание, когнитивная лингвистика, культура, традиция, обычай, вежливость, почтенный, господин/госпожа, бабушка, мать, дочь, сын, ребенок, учитель, извинение, прощение.

FORMS OF TREATMENT IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The main purpose of this article is to consider the forms of "greeting" in Tajik and English languages. The author researched his article based on scientific sources. Therefore, this topic is one of the important topics of study and occupies a wide place in the science of linguistics and cognitive linguistics. It should be pointed out that related issues are one of the extensive and debatable topics, and in the science of cognitive linguistics it differs from other branches of this field in its individual features. It can be said that today researchers and examiners of the modern era have focused their attention on the issues of «concept» and «concept» and in his article the author analyzed his general view of this linguistic phenomenon. Each linguistic phenomenon has its own special place.

Keywords: concept, concept, language, knowledge, cognition, cognitive linguistics, culture, tradition, custom, politeness, honorable, sir/madam, grandfather, mother, daughter, son, child, teacher, apology, forgiveness.

Дар бораи муаллиф

Хушматов Намоз Раҳмонович
Мудири кафедраи забонҳои Шарк
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 20 04 33
E-mail: namoz@mail.ru

About the author

Khushmatov Namoz Rahmonovich
Head of the Department of Eastern Languages
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 20 04 33
E-mail: namoz@mail.ru

Об авторе

Хушматов Намоз Раҳмонович
Заведующий кафедрой восточных языков
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 20 04 33
E-mail: namoz@mail.ru

ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЕ МОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ: АФФИКСАЛЬНЫЙ СПОСОБ

Умарова М. С.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Специфика терминообразования первоначально связана с характерным признаком термина – служить средством общения в производственных условиях конкретной группы объединенных между собой людей. Следующим важным признаком терминологии является то, что терминообразование – это осмысленный, а не стихийный процесс. «Терминологические единицы возникают в процессе появления нового понятия, явления или процесса, обусловленные развитием науки и техники, что делает процесс формирования терминов контролируемым и регулируемым. Рациональность процесса терминообразования заключается в том, что термин должен раскрывать дефиницию научного понятия, для названия которого он образовывается. Внешняя целостность слова-термина в определенной мере должна репродуцировать внутреннюю его форму» [10, с. 90].

Морфологический способ словообразования — это образование производного слова в результате присоединения к производящей основе словообразовательных (деривационных) аффиксов. Синхронное понимание термина «морфологическое словообразование» таково: «способ словообразования, в котором средством выражения деривационного значения производного слова является аффикс (или аффиксы)» [5, с. 170]. В зависимости от позиции относительно корня слова аффиксы бывают различных категорий. Наиболее распространёнными терминами для их обозначения являются *префикс* (в некоторых источниках *приставка*) и *суффикс*.

Суффиксальный способ применяется для образования терминологических единиц, образованных от корневой основы при помощи суффиксов. Суффиксальный тип лексем в обоих языках делится на два подтипа в зависимости от числа суффиксов: 1) моносуффиксальный (односсуффиксальный) R+s, то есть с участием одного словообразовательного аффикса, и 2) бисуффиксальный (R+s+s) - с участием двух словообразовательных аффиксов, например:

Модель R + s: *дой+ениҷ+е, дой+к+а, корм+ушк+а, коров+ник, вязк+ость, комоч+к+и, молод+няк, прием+щик, заквас+к+а, маркиров+к+а, отправа+к+а, достав+к+а, сыр+ок, бифид+ок; қаровул+ак, зич+ӣ, шир+ӣ, равган+ӣ, чен+ак, гизо+нок, захр+нок, сафед+а, шир+а, тури+ӣ, қаймоқ+ӣ, қаймоқ-ин* и т.д.

Бисуффиксальный тип, подразумевающий использование в качестве производящей основы, уже содержащую суффикс, оказался продуктивным в русском и в таджикском языках, например:

Модель R + s + s: *дои+ль+щиц+а, дои+ль+ниц+а (доильный), молод+ят+ник (молодняк), копч+енн+ост+и (копченный), молоч+н+ость (молочный), откармл+ива+ни+је (откармливать), закисл+енн+ость (закисленный), кислотн+ость (кислотный), окисли+тель+н+ый (окислитель), отта+ива+ниҷ+е (оттаивать)* и др. в русском языке, а в таджикском - *танзим+гар+ӣ, шир+нок+ӣ, маҳсул+нок+ӣ, кислот+нок+ӣ, сафед+нок+ӣ, часп+ак+ӣ.*

Модель R + s – представляется наиболее продуктивной при образовании новых терминов, особенно при образовании существительных и прилагательных, указывающих на выражение принадлежности лексем к определенным функционально-семантическим категориям: предметности, качественности, процессуальности. Суффиксы очень часто выражают дополнительные значения или их оттенки. Данная модель в сопоставляемых языках представлена большим количеством вариантов, наиболее частотными из которых являются следующие модели.

Модель R + -ци(я) очень продуктивна как в общелитературном языке, так и при образовании терминологических единиц молочной отрасли со значением процессуальности или результата действия, названного словами, от которых имена существительные образованы [4, с. 960]: *пастериза+ция, автоматиза+ция, тарифика+ция, стерилиза+ция, циркуля+ция, стандартиза+ция, абсорба+ция*, и таким образом, в них совмещается значение глагольного действия со значением существительного как части речи. Чаще всего термины с

суффиксом **-циј** являются заимствованными – *агглютина+ция* (лат. *agglutinare* = приклеивать), *агрега+ция* (лат. *aggrego* = соединять, присоединять), *адсорб+ция* (лат. *ad* - к, у, при, на + *sorbeo*- поглощать, всасывать), *гидрогениза+ция* (греч. *hydor* - вода + *genos* - род), *гомогениза+ция* (греч. *homogenes* - однородный) и т.д. В таких единицах интернациональный формант **-циј(а)** не является словообразовательным, поскольку заимствуется непосредственно в составе слова и выступает в качестве фонетически адаптированного варианта английского **-tion**. Фонетическое освоение данный формант проходит и в таджикском языке, преобразуясь в **-тсия**: *стандартиза+тсия*, *тарифика+тсия*, *пастериза+тсия* и др.

Модель R + -ость. Термины молочной отрасли, образованные по данной модели, образуют имена существительные с отвлеченным значением качества, состояния или свойств, главным образом от основ имен прилагательных: *вязк+ость*, *буферн+ость*, *жидк+ость*, *калорийн+ость*, *сохраняем+ость*, *молочн+ость*, *кислотн+ость*, *питательн+ость*, *транспортабельн+ость*, *жирн+ость*, *плотн+ость*, *кислительн+ость* и т.д. По своему значению суффикс **-ость** близок к таджикскому суффиксу **-ӣ**, который, будучи продуктивным формантом таджикского языка, является многозначным и участвует в образовании и прилагательных, и существительных. В качестве первого и основного значения данного суффикса «Грамматика таджикского языка» рассматривает следующее: «Суффикс **-ӣ (-гӣ)** является продуктивным в производстве существительных: 1) от основ качественных прилагательных образует абстрактные существительные со значением признака или состояния» [3, с. 115]. Термины, образованные посредством данного суффикса, представлены моделью **R_{adj}+ӣ**, например, *зичӣ – плотность*, *равганӣ – жирность*.

Рассматриваемый «суффикс таджикского языка обладает свойством присоединяться не только к немотивированным прилагательным, но и к мотивированным, имеющим в своем составе другие суффиксы. В качестве производящей основы для таких терминов могут служить прилагательные с суффиксом **-нок**, в свою очередь образованные от существительных, то есть присоединение суффикса **ӣ** происходит опосредованно» [3, с. 115]. Терминологические единицы в этом случае образуются по модели **R_n + нок+ӣ**, в частности, *равган+нок+ӣ – жирность*, *гизо+нок+ӣ – калорийность*, *туриш+нок+ӣ – кислотность*, *қабат+нок+ӣ – слоистость*.

Следующей широко представленной в терминологии молочной отрасли русского языка словообразовательной моделью является модель **R_v+ниј**. Как и в литературном языке анализируемый суффикс представлен в нескольких вариантах: **-аниј**, **-ениј**. Данная модель «образует абстрактные отглагольные существительные теоретически пости с каждого глагола. Продуктивность данной модели обусловлена ещё и тем, что она характерна как для терминов русского происхождения, так и для заимствований» [10, с. 96]. Как показывает анализ лексического материала по терминологии молочной отрасли, указанная модель преимущественно выражает действие, результат действия, реже орудие действия: *высасыва+ниј(э)*, *высушива+ниј(э)*, *заморажива+ниј(э)*, *упакова+ниј(э)*, *вскармлива+ниј(э)*, *отморажива+ниј(э)*, *хране+ниј(э)*, *окисле+ниј(э)*, *сепарирова+ниј(э)* и т.д. По функциям употребления суффикс **-ниј** близок к суффиксу **-ӣ** в таджикском языке.

Термины, образованные посредством суффикса **-ниј** и его производных, как и их таджикские соответствия, являются отглагольными существительными. Однако грамматический строй таджикского языка подразумевает образование отглагольных существительных сложно-суффиксальным способом, когда происходит сложение двух основ и суффикса **-ӣ**. При этом в качестве двух словообразовательных формантов выступают либо компоненты составного именного глагола: *туришавӣ (туриш иудан+ӣ) – окисление*, *хушккунонӣ (хушк кунондан+ӣ)*, *софкунӣ (соф кардан+ӣ)*, либо основа существительного и основа настоящего времени глагола: *лахташавӣ (лахта+шав+ӣ) – свертывание*, *обшавӣ (об+шав+ӣ) – плавление*, *сепараторкунӣ (сепаратор+кун+ӣ) – сепарирование*, *ҳосилкунӣ (ҳосил+кун+ӣ) – получение*, *нигаҳдорӣ (нигаҳ+дор+ӣ) – хранение*. Следовательно, можно заключить, что при образовании терминов молочной отрасли в качестве коррелятов словообразующего суффикса **-ниј** выступает суффикс таджикского языка **-ӣ**, а терминообразование в этом случае осуществляется по моделям **R_v+ӣ** и **R_n+ R_v+ӣ**.

Модель R_{adj}+ок. Основным значением суффикса **-ок** является значение уменьшительности, которое обычно сопровождается экспрессией ласкательности: *сыр+ок*, *бифид+ок*, *бел+ок*, *творож+ок*. Среди других значений данного суффикса можно перечислить такие, как: «при добавлении к основе прилагательного образует имена

существительные мужского рода со значением предмета, который характеризуется признаком, названным мотивирующим именем прилагательным» [Викисловарь]: *белок, желток*; или «при добавлении к основе глаголов образует имена существительные мужского рода со значением соответствующего действия или отдельного его акта» [Викисловарь]: *сгусток*.

Модель R_N+ -ник. По этой модели образованы такие термины, как *млеч+ник, молоч+ник, телят+ник, коров+ник, отстой+ник, подой+ник* и т.д. Суффикс **-ник** наделяется семантикой названий предметов по их назначению, в числе которых могут быть названия «жилищ того, кто указан в основе». Соответствиями терминов, образованных по этой модели, являются обозначения понятий молочной отрасли, образованные по разным моделям. Так, например, термины *коровник* и *телятник*, обозначающие помещение для скота, в таджикском языке представлены непроизводной единицей *огил* и сложными словами *гусолахона* и *говхона*, где компонент *хона* обозначает жилище. В свою очередь термины *молочник* и *подойник*, будучи обозначениями сосудов, предназначенных для молочных продуктов, представлены в таджикском языке словосочетаниями *зарфи шир* и *зарфи ширчӯи ӯ* (*хомаи говдуи ӯ*).

Модель R_v + -тель – представляется продуктивной при образовании новых слов, особенно при образовании существительных при выражении предметности – *окисли+тель, двига+тель, производи+тель, изготови+тель, раскисли+тель, загустит+тель* и т.д. Данный суффикс тождественен суффиксу таджикского языка **-анда**, который является суффиксом субстантивированных причастий, образованных от основы настоящего времени глаголов по модели **R_v + анда**. Следует отметить, что причастия в таджикском языке могут быть образованы от составных именных глаголов, вследствие чего составляют сложные по своему составу единицы: *оксидкунанда* (*оксид+кун+анда*) – *раскислитель*, *истеҳсолкунанда* (*истеҳсол+кун+анда*) – *производитель*, *туришкунанда* (*туриш+кун+анда*) – *окислитель*, *истеъмолкунанда* (*истеъмол+кун+анда*) – *потребитель*, *омехтакунанда* (*омехта+кун+анда*) – *смешиватель* и т.д.

Модель R_v + -к. Суффикс **-к** является продуктивным аффиксом именно в отраслевой, а точнее в технической терминологии, потому как от основ инфинитива при помощи данного суффикса можно образовать термины, обозначающие предметы, предназначенные для осуществления действия, результаты действия или само действие, например; *разработатъ* – *разработ+к+а* (*истихроҷ*), *маркировать* – *маркиров+к+а* (*тамгазанӣ, нишонгузорӣ*), *заквасить* – *заквас+к+а* (*туришонӣ*), *подстилать* – *подстил+к+а* (*густурдан*), *обработать* – *обработ+к+а* (*коркард*), *упаковать* – *упаков+к+а* (*борпечонӣ - борбандӣ*), *цедить* – *цедил+к+а* (*асбоби полониш*).

Как видно из приведенных образцов, соответствиями единиц, образованных по данной модели, в таджикском языке могут служить различного рода словообразовательные типы. Однако общим для них является то, что они являются либо сложными по своей структуре, либо представлены словосочетаниями.

Таким образом, можно сделать вывод, что в терминологии молочной отрасли среди терминообразующих суффиксов в русском языке наиболее продуктивными являются суффиксы **-ость** (*вязкость, буферность, жидкость, калорийность, сохраняемость, молочность, кислотность, питательность*); **-тель** (*окислитель, двигатель, производитель, изготовитель, раскислитель, загуститель, отвердитель, отжиматель*); **-ниј/-ениј/-аниј** (*вскармливание, заквашивание, высасывание, высушивание, отмораживание, хранение, окисление, сепарирование*); **-ци(я)** (*лактация, циркуляция, стерилизация, пастеризация*); **-к** (*заморозка, маркировка, закваска, цедилка, дробилка*); **-ок** (*сырок, комок*).

Относительно деривационного потенциала терминов молочной отрасли таджикского языка можно согласиться с ученым П.Г. Нуровым, который считает, что в таджикской научно-технической литературе среди терминообразующих суффиксов наиболее употребительными являются: **-ӣ, чӣ, -анда, -а, -ак, -нок** [6, с. 106].

Так, как показали результаты словообразовательного анализа терминов, в таджикском языке более продуктивными терминообразующими аффиксами являются следующие:

1) Суффикс **-ӣ** – словообразующий, считающийся одним из продуктивных суффиксов, который используется часто. «Поскольку данная морфема является многозначительной и многофункциональной, она называется оморфемной. Слово оморфема происходит от греческого *хомос* – одинаковый и *морфе* – схожий по форме» [1, с. 75]. В терминологии молочной отрасли выявлены следующие лексемы: *ширӣ, панирӣ, гидрофилӣ, чорводорӣ,*

молдорӣ, ҷамъшавӣ, туришавӣ, хунуккунӣ, ширдушӣ, ҷӯпонӣ, чорводорӣ, лахташавӣ, кислотанокӣ, қадоқкунӣ, қаймоқӣ, магоркунӣ и др. (о словообразовательных возможностях данного суффикса было отмечено ранее).

2) Суффикс **-а**, будучи продуктивным суффиксом таджикского языка, согласно данным «Грамматики современного таджикского литературного языка», является многозначным, участвует в качестве деривационного ресурса при образовании имен существительных, при этом производящей основой могут служить как существительные и прилагательные, так и числительные и глаголы. Например, от существительных: *шира* (сок), *дандона* (зубец), *шоха* (ответвление); от прилагательных: *сафеда* (белок - белый), *талха* (желчь - горький); от глаголов: *мола* (борона - боронить), *кӯба* (молот - молотить), *реза* (крошка - крошить); от звукоподражательных слов: *гаргара* (лебедка), *шақшақа* (погремушка), *гулгула* (шум) и др. [3, 12].

В терминологии употребляется преимущественно для обозначения предмета по его признаку (*омехта*, *покиза*) и обозначения существительных по подобию (*сафеда*, *шира*).

3) Суффикс **-ак** является многозначным формантом таджикского языка. В общеупотребительной лексике в одном из своих значений он проявляет тождественность суффиксу **-ча** и обозначает субъективность оценки, в частности, придает уменьшительно-ласкательную семантику. В нашем языковом материале не были выявлены случаи употребления данной модели в этом значении. В составе метаязыка молочной отрасли модель **R + ак** является малопродуктивной и используется для обозначения наименований оборудования (*часп+ак*, *қаровул+ак*, *попун+ак*, *галт+ак*, *даст+ак*, *чин+ак*, *чен+ак*). В исследуемом нами языковом материале суффикс **-ак** более продуктивен в образовании новых лексем путем присоединения непосредственно не к корню, а к глагольной основе настоящего времени, например, *қабулкунак* (*қабул+кун+ак*) - приёмщик, *равганзанак* (*равган+зан+ак*) - взбиватель масла, *хунуккунак* (*хунук+кун+ак*) - охладитель.

4) Суффикс **-анда** исторически данный суффикс состоит из двух суффиксов **-анд** и **-ак** [7, 206]. Исследуя словообразовательные значения и функции суффикса **-анда** А.Я. Амлоев отмечает, что «данный суффикс, в таджикском языке, определен как словообразовательный суффикс причастий, образованных от основы настоящего времени. Значительная часть подобных слов перешли в существительные морфолого-синтаксическим способом, или субстантивацией» [1, с. 27]. В терминологии молочной отрасли выявлены термины с суффиксом **-анда** в следующих причастиях, образованных сложно-суффиксальным способом: *лахта+шав+анда*, *таъм+дих+анда*, *туриш+кун+анда*, *хунук+кун+анда*, *равган+туриш+кун+анда* и др.

5) Суффикс **-бон** упоминается в научной литературе как словообразовательная морфема. «Суффикс **-бон** в полном словообразовательном значении является семантическим выразителем слова «*нигаҳбон*» (охранитель), берущий начало от древнеиранского глагола *bau-* (охранять) [1, с. 36]. Суффикс **-бон**, соединяясь с названиями животных, может образовать нарицательные существительные: *гов+бон* (пасущий коров), *пода+бон* (пастух), *тарозу+бон* (весовщик). Данный суффикс, как и суффиксы **-гар**, **-гарӣ**, **-гоҳ**, **-акӣ**, **-чӣ**, **-зор** в терминологии молочной отрасли оказались малопродуктивными.

В результате проведенного словообразовательного и последующего количественного анализа однокомпонентных терминов молочной отрасли русского языка, представленных 510 терминами, было выявлено, что суффиксальным типом словообразования образовано 75 единиц, что составляет 14,7%, а в таджикском языке из 550 однокомпонентных терминов суффиксальным типом словообразования образованы 80 единиц, или 14,5% от общего числа однокомпонентных терминов. Установленные суффиксальные модели словообразования молочной терминологии подчеркивают многообразие семантического круга при молочно-техническом терминологическом образовании в сопоставляемых языках. Статистический анализ показывает, что суффиксальный способ образования терминов молочной отрасли эффективный как в русском, так и в таджикском языках.

Проведенное исследование позволило выявить, что большой пласт терминов молочной отрасли в таджикском языке образован сложно-суффиксальным способом словообразования – в русском языке было выявлено 58 единиц, или 11%, а в таджикском – 92 единицы, или 16% от общего числа однокомпонентных терминов. Терминологические единицы, образованные таким способом, как правило, являются производными таджикских глаголов, которые преимущественно являются составными, и представлены сочетанием основного и вспомогательного глаголов. «В современном таджикском языке очень распространены

формы составных глаголов, такие глаголы составляют значительную часть глаголов. В этой связи число вспомогательных глаголов увеличивается, а круг их функционирования расширяется» [3, с. 76].

Рассматривая вопрос о деривационном потенциале терминологии таджикского языка, П.Г. Нуров в своей монографии «Способы построения научно-технических терминов в таджикском языке» в этой связи отмечает: «В терминосложении чрезвычайно широко используются сложные многоморфемные аффиксы или аффиксальные блоки, представляющие собой гибриды глагольных основ со словообразующим суффиксом *-ї* типа *-кашї*, *-занї*, *-шавї*, *-гардонї*, *-диҳї* и т.п., где *-каш*, *-зан*, *-шав*, *-гардон*, *-деҳ* представляют собой основы настоящего времени глаголов *кашидан* - *тянуть*, *задан* - *бить*, *шудан* - *становиться*, *гардонидан* - *возвращать*, *додан* - *давать*» [6, с. 106].

В исследуемом нами фактическом материале терминов таджикского языка выделяются следующие модели сложно-суффиксального способа терминообразования:

Модель R_N+R_V+s : *бухор+кун+ї* (*испарение*), *кутти+андоз+ї* (*расфасовка*), *лахта+шав+ї* (*отверждение*), *маска+зан+ї* (*маслобойка*), *нигоҳ+дор+ї* (*хранение*), *равған+каш+ї* (*отжим*), *шир+хор+гоҳ* (*пункт выдачи молока младенцам*), *зарба+зан+ї* (*взбивание*) и т.д.

Модель $R_N+R_V+R_V+s$: *коғаз+печ+кун+ї* (*обвертывание*), *яхмос+тайёр+кун+ї* (*изготовление мороженого*), *шир+чамъ+кун+ї* (*концентрирование молока*), *шир+чен+кун+ї* (*измерение молока*), *шир+тоза+кун+ак* (*очиститель молока*), *панир+тайёр+кун+ї* (*заготовка сыра*), *шир+қабул+кун+ї* (*приём молока*), *равған+ҳосил+кун+ї* (*заготовка масла*).

В терминологии молочной отрасли русского языка нами были выявлены следующие примеры:

Модель R_N+o+R_V+s : *сыр+о+дел+иј+е* (*панирпазї*), *сыр+о+вар+н+я* (*корхонаи панирпазї*), *масл+о+дел+иј+е* (*равғанкашї*, *чувозкашї*), *масл+о+дель+н+я* (*корхонаи равғанкашї*), *масл+о+бой+ицик* (*равғанкаш*, *чувозкаш*), *масл+о+бит+н+я* (*равғанзанї*), *молок+о+завод+чик* (*роҳбари муассисаи коркарди шир*), *сыр+о+вар+н+ый* (*панирпазї*), *молок+о+гон+н+ый* (*ширбарї*), *молок+о+приём+ник* (*ширқабулкунак*) и т.д.

В результате сопоставительного словообразовательного и последующего количественного анализа языкового материала было установлено, что сложно-суффиксальный подтип является продуктивным в таджикском языке и менее продуктивным в русском языке. Термины, образованные сложно-суффиксальным способом, в таджикском языке исчисляются 92 единицами, или 16,7%, а в русском представлены 58 единицами, или 11,3% из общего числа однокомпонентных терминов.

По сравнению с ранее рассмотренными способами, в терминосистеме молочной отрасли менее продуктивным (всего 8 единиц) оказался безаффиксный способ или способ нулевой суффиксации, который предполагает образование имен существительных без формально выраженных суффиксов. «Все отглагольные существительные, образованные безаффиксным способом, имеющие чередование гласных в корне, являются давними производными, возникшими в древнерусском или общеславянском языках (*притекать* – *приток*, *напирать* - *напор*) [9, с. 31].

Безаффиксным способом образованы такие термины, как *разлив*, *надой*, *нагрев*, *навоз* и т.д.

В исследуемом материале также были обнаружены единичные случаи безаффиксного способа, с точки зрения диахронии, например, лексема *жмых* согласно этимологическому словарю М.Фасмера, производное от *жму*, *жать* [11, с. 60] и, согласно этимологическому онлайн-словарю русского языка Г.А. Крылова, образована от глагола *жмыхать*, что означает остатки семян растений после выжимки. Также лексема *жом*, производное от древнерусского слова «*жомкать*» (давить, гнести).

В исследуемом языковом материале таджикского языка термины, образованные данным способом, выявлены не были.

Таким образом, подводя итоги исследования, можно заключить, что в терминологии молочной отрасли русского языка наиболее продуктивным является суффиксальный способ и менее продуктивным сложно-суффиксальный подтип, в таджикском языке значительно преобладают термины, образованные сложно-суффиксальным подтипом. Безаффиксный способ, будучи малопродуктивным в терминологии молочной отрасли русского языка, является непродуктивным в таджикском языке.

Литература

1. Амлоев, А.Я. Словообразование имен существительных в художественной прозе Фазлиддина Мухаммадиева: дисс... канд. филол. наук: 10.02.22. - Душанбе, 2014. - 229 с.
2. Амонова, Ф. Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках: учебное пособие / Ф. Р. Амонова - Душанбе, 1982. - 55 с.
3. Грамматика современного таджикского языка (Грамматикаи забони адаби хозираи тоҷик (Фонетика ва морфология)). - Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
4. Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный [В 2 т.] / Т. Ф. Ефремова. - Москва: Рус. яз., 2000. - 1084 с.
5. Земская, Е.А. Современный русский язык. Словообразование / Е.А. Земская. -М., 1973. - 304 с.
6. Нуров, П.Г. Способы построения научно-технических терминов в таджикском языке / П.Г. Нуров// Филологические науки. Вопросы теории и практики //Тамбов: Грамота, 2012. № 6 (17). – С. 104-108
7. Рустамов, Ш. Размышление о слове «гоҳ» / Ш. Рустамов // Образование и культура. -1969. - №8. – С. 205-208
8. Рустамов, Ш. Имена существительные / Ш. Рустамов // Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
9. Современный русский язык для студентов-бакалавров 2-го курса по направлениям подготовки «Филология» и «Педагогическое образование»/ сост. Т.К. Сеньюшкина– Душанбе: РТСУ, 2020. - 89 с.
10. Султанова Р. М. Сопоставительный анализ геологической терминологии в русском и таджикском языках: дис... канд. филол. наук: 10.02.20 / Султанова Рафоат Мирзоевна. – Душанбе, 2013. – 176 с.
11. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: В 1-4 т. М., 2004.
12. Фомина Н.О. Молоко и молочные продукты. Энциклопедия международных стандартов /Н.О. Фомина. - М.; Проректор, 2011 – 879 с.
13. Фотима, А., Косви М.М., Хаитова Ш. Сравнительный анализ способов терминообразования в таджикском и русском языках (на примере «Наводир-ул-вакоъ» Ахмада Дониша) / А. Фотима, М.М. Косви, Ш.Хаитова // Исследовательский журнал русского языка и литературы. -2016. - №7. - С. 105-109

ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЕ МОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ: АФФИКСАЛЬНЫЙ СПОСОБ

В современном языкознании существуют различные способы обогащения терминологического состава, чему способствует стремительное развитие науки и техники. Важно отметить, что в последнее время исследование отраслевой терминологии является одной из актуальных проблем современной лингвистики, в частности, большое внимание уделяется вопросам становления и формирования терминологического пласта той или иной отрасли. В данной статье нами рассматривается суффиксальный способ как один из типов аффиксального способа терминообразования. В результате исследования нами было выявлено, что в терминологии молочной отрасли русского языка наиболее продуктивным является суффиксальный способ и менее продуктивным сложно-суффиксальный подтип, в таджикском языке значительно преобладают термины, образованные сложно-суффиксальным подтипом.

Ключевые слова: словообразовательная система, терминологический состав, аффиксальный способ, сложно-суффиксальный подтип, продуктивность.

ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ШИР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ: ТАРЗИ АФФИКСАЛӢ

Дар забоншиносии муосир роҳҳои гуногуни ғанӣ гардонидани таркиби истилоҳот мавҷуданд, ки ба ин рушди босуръати илм ва техника мусоидат мекунад. Бояд қайд кард, ки вақтҳои охир омӯзиши истилоҳоти соҳавӣ яке аз мушкилоти мубрами забоншиносии муосир ба шумор меравад, аз ҷумла, ба масъалаҳои ташаккул ва ташаккули қабати истилоҳотии ин ё он соҳа диққати калон дода мешавад. Дар натиҷаи тадқиқот мо муайян кардем, ки дар истилоҳоти соҳаи шири забони русӣ усули суффиксали самараноктар аст ва зергурӯҳи мураккаб-суффиксали камтар самаранок аст. Дар забони тоҷикӣ истилоҳое, ки аз зергурӯҳи мураккаб-суффиксали ташаккул ёфтаанд, хеле бартарӣ доранд. Дар ин мақола мо усули суффиксалиро ҳамчун яке аз намудҳои усули аффиксалии истилоҳотсозӣ баррасӣ мекунем.

Калидвожаҳо: системаи калимасозӣ, таркиби истилоҳотӣ, усули аффиксали, субтипи суффиксии мураккаб, сермаҳсулӣ.

DAIRY INDUSTRY TERMS IN TAJIK AND RUSSIAN: AFFIXAL PATH

In modern linguistics, there are various ways to enrich the terminological composition, which is facilitated by the rapid development of science and technology. It is important to note that recently the study

of industry terminology has been one of the urgent problems of modern linguistics, in particular, much attention is paid to the formation and formation of the terminological layer of a particular industry. In this article, we consider the suffixal method as one of the types of affixal method of term formation. As a result of the research, we found that in the terminology of the dairy industry of the Russian language, the suffix method is the most productive and the complex suffix subtype is less productive, in the Tajik language terms formed by a complex suffix subtype significantly prevail.

Keywords: word formation system, terminological composition, affixal method, complex suffixal subtype, productivity.

Об авторе

Умарова Меҳринисо Саидовна
Старший преподаватель кафедры
современного русского языка
Российско-Таджикский (Славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 985 26 77 70
E-mail: mehriniso.umarova67@mail.ru

About the author

Umarova Mehriniso Saidovna
Senior lecturer of the Department of Modern
Russian Language
Russian-Tajik (Slavic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.
Tursunzade Str. 30
Ph.: (+992) 98 526 77 70
E-mail: mehriniso.umarova67@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Умарова Меҳринисо Саидовна
Муаллими калони кафедраи забони русии
муосир
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 98 526 77 70
E-mail: mehriniso.umarova67@mail.ru

БОЗТОБИ ЛУҒОТУ ИСТИЛОҲОТИ БОФАНДАҒӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ МУОСИРИ ФАРҲАНГНИГОРӢ ВА ТАЪРИХӢ

*Ҳасанова С. Р., Ҷаматов С. С.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Луғоту истилоҳоти бофандағӣ як ҷузъи таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву англисиро ташкил намуда, моро бо ин ҳунари волои аҷдодиамон, ки аз қарри асрҳо мерос мондааст, ошно месозад. Нақши луғатномаҳо вожаномаҳо, фарҳангҳои бисёрзабонаву тафсирий, асарҳои таърихиву ҷуғрофӣ дар муаррифӣ намудани луғоту истилоҳоти бофандағӣ бағоят калон аст. Ҳамин тавр, мо дар зер аз он вожаномаву фарҳангҳое, ки дар таркибашон луғоту истилоҳоти бофандағӣ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд, таваққуф месозад.

Дар ин фасл мо аз он луғоту фарҳангҳои муосир ва асарҳои таърихӣ, ки дар ташаккул ва тақомули истилоҳоти бофандағӣ ёдовар мешавем, зеро луғат ва фарҳанг ягона василаест, ки моро бо шарҳу тавзеҳи пурраи ин ё он луғоти соҳаҳои мухталифҳо месозад. Ҳамин тавр, дар зер роҷеъ ба он луғоту фарҳангҳои муосире, ки луғоту истилоҳоти бофандағӣ тавзеҳ ёфтаанд, таваққуф намуда оид ба хусусиятҳои лингвистии онҳо диду навзри хешро баён месозад. Бояд тазакур дод, ки зери мафҳуми “хусусиятҳои лингвистӣ” пеш аз ҳама таркиби морфологияи луғоту истилоҳот ва хусусиятҳои луғавию семантикии онҳо дарк карда мешаванд.

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

Фарҳанги мазкур саршору лабрез аз луғоту истилоҳоти соҳаҳои мухталиф буда, воҳидҳои луғавии мансуби бофандағӣ як ҷузъи таркибии ин фарҳангро ташкил медиҳад. Фарҳанг аз пешгуфтор маншаъ гирифта, пасон оид ба мундариҷа ва сохти фарҳанг маълумот дода шудааст. Мураттибони фарҳанг ҳамаи вожаҳои тавсифшавандро пайи ҳам овардаанд, ки онҳо ба ҳарфҳои нимкалони ғафс нашр шудаанд. Ибораҳои таркибӣ бошанд, асосан, дар моддаи луғавии калимаи мустақилмаънои аввали онҳо шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Ихтисораҳо бошад пеш аз оғози ихтисораҳову чадвали алифбои тоҷикӣ бошад, пеш аз шарҳу тавзеҳи ҳарфҳои фарҳанг омадаанд. Луғоту истилоҳоти марбути бофандағӣ дар фарҳанг пас аз истилоҳ дар шакли ихтисораи боф.-бофандағӣ ҷой дода шудааст. Микдории умумии луғоту истилоҳоти мансуби бофандағӣ фарҳанги мазкур ба 400 адад баробар аст. Аз лиҳози таркиби морфологӣ луғоту истилоҳоти фарҳанги мазкурро ба сода, сохта ва мураккаб метавон дастабандӣ намуд.

Истилоҳоти сода. Ин намуди истилоҳот танҳо аз як реша иборат буда, ҳамчун исми сода истеъмол мешаванд, ба монанди: абр, [5, с. 31] адрас, [5, с. 39] астар, [5, с. 88] атлас, [5, с. 90], баҳмал, [5, с. 153] доқа, [5, с. 460] калоба, [5, с. 582] нах [5, с. 903].

Истилоҳоти сохта. Ин намуди истилоҳот тавассути ба реша ҳамроҳ кардани вандҳои калимасоз сохта мешавад, ба монанди: абр+а=абра [5, с. 31] (тарафи рӯи либосҳои дуқаббата дӯхташуда), абрешим+ӣ=абрешимӣ [5, с. 31] бе+қасаб= беқасаб, [5, с. 175] доқа+гӣ= доқагӣ [5, с. 460]

Истилоҳоти мураккаб. Ин намуди истилоҳот аз ду реша иборатан. Аксарияти истилоҳоти мураккаб аз лиҳози мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ бештар ба сифати исми истеъмол мешаванд. Исмиҳои мураккабро дар навбати худ метавон ба исмиҳои муракаби пайваст, исмиҳои муракаби тобеъ ва исмиҳои муракаби омехта тасниф намуд. Аз ин рӯ истилоҳоти муракаби фарҳанги мазкурро ба пояи таснифоти зикршуда чунин гуруҳбандӣ намудем:

исми муракаби тобеъ: *абраастар* [5, с. 6], *абрешимбоф*, *абрешимдӯз*, *абрбанд*, *абрешимрес*, [5, с. 31] *адрасбоф*, [5, с. 39] *алоҷа*, *атласбоф*, [5, с. 90], *дастмол*, [5, с. 259], *зардбоф* [5, с. 327], *калобарес* [5, с. 387], *қаламибоф*, [5, с. 453], *қолинбоф*, [5, с. 467], *наҳбанд*; [5, с. 903].

исми муракаби омехта: *абрешимбофӣ* [5, с. 31] *абрешимдӯзӣ* [5, с. 31] *абрешимкорӣ* [5, с. 31] *абрбандӣ* [5, с. 31] *абрешимресӣ* [5, с. 31] *адрасбофӣ* [5, с. 39] *алоҷабофӣ*, *атласбофӣ* [5, с. 90], *беқасаббоф* [5, с. 175] *калобаресӣ* [5, с. 387], *наҳбандӣ* [5, с. 903].

Лозим ба ёдоварист, ки миқдори зиёди луғоту истилоҳоти таркиби фарҳангро вожагони аслии тоҷикии форсӣ ташкил медиҳад. Гузашта аз ин, дар таркиби фарҳанги мазкур метавон истилоҳоти бофандагии иқтибосие, ки аз дигар забонҳо ворид гаштаанд, мушоҳида намуд, ба монанди: аз забони арабӣ (кайтон, матоъ, алвон, малбас, мавгус, сатр); аз забони ҳиндӣ (карбос) аз забони туркӣ (қолин, кайчӣ, йурма) аз забони фаронсавӣ (жакет, палто, сиюртук) аз забони русӣ (капрон).

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии истилоҳоти бофандагии фарҳанги мазкур маълум гардид, ки қисми зиёди истилоҳоти бофандагии дар фарҳанги зикршуда ҷойдошта аз лиҳози таркиби сарфиашон исми мураккаб буда, шумораи дигар намуди исмҳо маҳдуданд. Илова бар ин дар раванди таҳлили омӯрӣ маълум гардид, ки дар фарҳанги мазкур ҳамагӣ 400 луғоту истилоҳи бофандагӣ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ)

Фарҳанги мазкур ба қалами яке аз суҳаншиносони варзида Доро Начот марбут буда, он аз ду ҷилд иборат аст, ки дар ҳудуди 25 000 вожа, таркиб ва истилоҳотро дар бар мегирад. Гузашта аз ин, фарҳанг мазкур тафсири буда, дар он вижагиҳои решашиносии луғоту истилоҳот ҷой дорад. Фарҳанг нахуст аз бахши бо номи “Иқдоми тозае дар фарҳангшиносии роғоз ёфта, пасон, бахшҳои “ Назарияи ба ганҷинаи бо фарҳанги Доро” ҷой дорад. Яке аз тафовути фарҳанги мазкур аз фарҳангҳои пешин дар он аст, ки муаллиф дар сарсухан 16 матхали қорбасти вожагони худро номбар кардааст. Луғоту истилоҳоти ин фарҳанг низ аз рӯи мансубияташон ба ин ё он навъи исм аз нигоҳи таркиби морфологияшон гурӯҳбандӣ шудаанд, ба монанди: исмҳои сода (адрас [3, с. 13], аришта [3, с. 42], астар [3, с. 48] атлас [3, с. 49] ғоз, [3, с. 231] калофа, [3, с. 386]), исмҳои сохта (алоча, [3, с. 21] ғалтак [3, с. 218], беқасаб [3, с. 87], абра [3, с. 6], наддофӣ); исмҳои мураккаб (алочабоф, алочабофӣ, атласбофӣ, якандоз, яқачилав, сапедабоф).

Луғоту истилоҳоти иқтибосии фарҳанги мазкур бо овардани номи забоне дар шакли ихтисора, ки аз он калимаҳо иқтибос шудаанд ҷой дода шудаанд, чунончӣ: а) истилоҳоти бофандагии аз забони арабӣ воридшуда: атлас.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасии луғоту истилоҳоти бофандагии фарҳанги Доро маълум гардид, ки бештари калимаҳои ин фарҳанг аслан баромади тоҷикӣ дошта, то ба имрӯз бо ҳамон маъниву шакл истеъмол мегардад. Аз лиҳози сохтори сарфӣ бошад, қисми зиёди луғоти мазкурро исмҳои сода ва мураккаб ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, аз шарҳу тавзеҳи луғоту истилоҳоти бофандагӣ дар ду фарҳанге, ки зикрашон дар боло рафт метавон ба хулоса омад, нақши луғоту фарҳангҳо дар бозтобу эҳё гардадидани вожаву истилоҳоти соҳаҳои мухталиф бағоят калон будааст, зеро дар сарчашмаҳои Ҷавҳари маърифат ва Ҷавҳари маърифат решашинохтӣ ба шакли истилоҳоти бофандагӣ бо мисолҳои возеҳу равшан инъикос ёфтаанд.

Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав

Як нуқтаро бояд тазакурр дод, ки нақши асарҳои таърихиву мардумшиносӣ низ дар эҳёву муаррифӣ намудани луғоту истилоҳоти соҳаи бофандагӣ назаррас аст. Яке аз он асарҳои таърихӣ, ки лабрез аз луғоту истилоҳоти бофандагӣ аст, ин асаре, ки имрӯз бо таъбири “Шиносномаи миллат” маъмул аст, китоби “Тоҷикон” ба шумор меравад. Муаллифи он академик Бобочон Ғафуров буда, дар асар давраҳои асосии ташаккул ёфтани халқи тоҷик бар мабной сарчашмаҳои хаттии қадимии, ҳафриёти зиёди бостоншиносӣ, рисолаҳои илмиву мақолаҳои муаррихону фарҳангшиносони маъруфи Ғарбу Шарқ мавриди пажӯҳиши амиқи илмӣ қарор гирифтааст. Он луғоту истилоҳоти бофандагӣ, ки дар асари мазкур ҷой доранд, аз лиҳози таркиби морфологияшон чунин дастабандӣ намудем.

Истилоҳоти сода. Ин анвои истилоҳот танҳо аз як реша иборат буда, дар соҳаи бофандагӣ бештар ҳамчун исми моддӣ истеъмол мешавад: матоъ, пахта, абрешим, катон, **бофт**<Тарзи **бофт** ранг ва нақшу нигори занданечии асрҳои VII- VIII нағз тадқиқ карда шудааст [2, с. 398]; матоъ<**Матоъ**, асосан, аз **абрешим**, **пахта** ва **катон** бофта мешуд. Осӣи Миёна макони бисёр навъҳои олидараҷаи матоъ мебошад [2, с.397]. Fabric was made from silk, cotton and flax. Central Asia was the home of many kinds of beautiful textile [7, с. 422]. Дар байни навъҳои маҳаллии матоъ газвори пахтагии ведарӣ мақоми махсус дошт [2, с. 397]. Among the local kinds of textile one of the leading places belonged to Vedari cotton fabric [7, с. 422].

Истилоҳоти сохта. Ин намуди истилоҳот ба воситаи ба реша ҳамроҳ гардидани унсурҳои калимасоз ё вандҳо, яъне пешванду пасвандҳо сохта мешавад: бофанда <Умуман барои бофтани газворҳои абрешимӣ бофанда бояд усулҳои мураккаби **бофандаги**ро аз худ мекард [2, с. 292]. In general in order to make silken fabrics the master should have known quite complicated methods [7, с. 422]. Дар бекии Кӯлоб низ бофандагӣ яке аз касбҳои муҳим ба шумор мерафт ва дар ин касб занҳо низ бисёр ширкат доштанд [2, с. 737]; **пахтагӣ, абрешимӣ**< Дар маъхазҳо бисёр дигар навъҳои матоъ низ зикр шудааст (газворҳои **пахтагӣ, абрешимӣ**, зарбофт ва ғайра) [2, с. 398]. The sources also mention several other kinds of fabric (linen, silken, brocade, type etc.) [7, с. 422].

Истилоҳоти мураккаб. Ин намуди истилоҳот аз ду ва ё зиёда реша иборатанд. Ҳиссаҳои мухталифи нутқ метавонанд ҷузъи истилоҳоти мураккаб бошанд: *чуроббофӣ, алочабофӣ, сабадбофӣ, карсонтарошӣ, хурчиндӯзӣ, карбосбофон, шустагарон, абрбандҳо, шоҳибофон, пиллакашон*:Ноҳияҳои ғарбии ин маҳал дар **алочабофӣ, карсонтарошӣ, сабадбофӣ, хурчиндӯзӣ, чуроббофӣ** ном бароварда буд. Дар Хучанд касби бофандагӣ басо маъмул буд ва беҳуда нест, ки дар ин ҷо гузар-гузар **карбосбофон, шустагарон, абрбандҳо, шоҳибофон, пиллакашон** ва ғайра буданд [2, с.737].

Истилоҳоти таркибӣ ё истилоҳибораҳо. Лозим ба ёдоварист, ки миқдори зиёди луғоту истилоҳоти бофандагӣ, ки дар асари мазкур ҷой дорад, истилоҳибораҳо буда, ба воситаи алоқаи изофӣ сохта шудаанд ва ҳамчун ибораистилоҳоти исмии изофӣ маъмуланд. Вобаста ба миқдори ҷузъҳо, ибораистилоҳоти асари мазкурро мо ба ибораҳои дучузъа ва сечузъа ҷудо намудем.

Ибораистилоҳоти дучузъа. Дар ин анвои ибораистилоҳҳо ҷузъи якум исм буда, ҷузъи дуюм сифат аст ва ҷузъҳо ба якдигар тавассути алоқаи изофӣ пайваст мешаванд, ба монанди: **газворҳои абрешимӣ**<**Газворҳои абрешимӣ** нисбат ба матоъҳои пахтагин зичтар аст. Дар як см мураббаъ то 39-40 пуд ва 39-40 тор дорад [2, с. 292]; **дастгоҳи бофандагӣ**<Яке аз қисмҳои дастгоҳи бофандагӣ – шонаи он аз Қалъаи Муғ ёфт шуд (як шонаи бутун ва Чанд шикастпораҳои он) [2, с. 292]; **шоҳиҳои хитой** < Вай нишон дод, ки ин газворҳо аз **шоҳиҳои хитой** фарқи калон дорад ва ин намуд газворҳоро газворҳои суғдӣ номид [2, с. 293]; **карбоси занданечӣ**< Аз номи деҳаи занданеи қарибии Бухоро номи карбоси машҳури занданечӣ баромадааст, ки дар бисёр дигар ҷойҳо ҳам бофта мешуд ва дар бисёр ҷойҳо ба фуруш мерафт [2, с. 398]; **дӯкони шоҳибофӣ**< Соли 1906 дар шаҳр 230 дӯкони шоҳибофӣ, чархресӣ, ҳаллочӣ ва ғайра вучуд доштанд [2, с. 737]; **корхонаи бофандагӣ** < Дар Бухоро 9 корхонаи калони бофандагӣ, ҳар кадоме 50 - 60 тоғи дастгоҳ дошт ва ин мануфактураҳои аз они Ҳоҷӣ Қурбон, Ҳоҷӣ Абдулҷаббор ва дигарон буданд [2, с.764].

Дар забони англисӣ бошад, ибораҳои дучузъа ба воситаи алоқаи тобеъ пайваст шуда, ҷузъи якумашон сифат ва ҷузъи дуюмашон исм аст, ба монанди: *cotton fabric* < The thickness of most of these fabrics is considerably higher than of the *cotton fabric*: up to 39-40 threads in the base and 39-40 threads of the woof in one square centimeter [7, с. 422]; *textile production*<One of the artifacts of textile production – comb for nailing the thread of the woof – has been found on the Mug hill (one whole piece and several fragments) [7, с. 22]; *silk fabrics* <Some of the *silk fabrics* of the Mug Hill collection could have brought from China and the Mediterranean countries but the main part undoubtedly made locally in Sogd [7; с...422].

Ибораистилоҳоти сечузъа. Ин намуди ибораҳо аз се ҷузъ иборат буда, ҷузъҳои дуюму сеюм ба ҷузъи якум тобеанд, ба монанди: *корхонаи калони бофандагӣ*< На фақат хунармандони қироя, балки қосибони алоҳидаи яккадаст ҳам аз тарафи соҳибони *корхонаҳои калони бофандагӣ* гирифтори асорат шуда буданд [2; с...764]; *матҳои пашминранги сурх*< Пораи матҳои пашминранги сурх ва рахҳои борики кабудҷаи фирӯза дорад [2, с. 292]; *корхонаи маҳсули бофандагӣ*< Маҳсулоти *корхонаи маҳсули бофандагӣ*, ки дар шафати арки Бухоро воқеъ буда, матҳои зебои сурх, сабз ва сафед мебаровард, шуҳрати тамом дошт [2, с.398].

Дар забони англисӣ бошад, ҷузъҳои ибораҳо ба воситаи алоқаи тобеъ пайваст шуда, ҷузъҳои дуюму сеюм ба якум тобеъ аст: *beautiful fabric zandanichi* < The settlement of Zandan near Bukhara, gave the name to the *beautiful fabric zandanichi*, which produced in many places and widely exported. The woolen fragment is large in size with *narrow blue stripes* [7, с. 422].

Дар раванди таҳқиқ мо бо иборাহое рӯ ба рӯ шудем, ки аз чор ҷузъ иборат буда, ду ҷузъи аввал ба ду ҷузъи охир тавассути алоқаи пайваст алоқаманд шудаанд: *red, green and*

white fabrics< The red, green and white fabrics were very famous specialized production of special workshops was situated near the Bukhara citadel [7, с. 422].

Ҳамин тавр, аз таҳлили лингвистии истилоҳоти бофандагии асари “Тоҷикон” маълум гардид, ки бештари истилоҳотии бофандагии асари мазкур дар шакли ибораистилоҳ роиҷ буда, чузъҳои ибораҳо ба воситаи алоқаҳои пайваст ва тобеъ ба ҳамдигар алоқаманд гардидаанд.

Адабиёт

1. *Грамматикаи забони адаби ҳозираи тоҷик*. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
2. *Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав*. – Душанбе: *Нашириёти муосир*, 2020. – 976 с.
3. *Наҷот Д. Фарҳанги Доро. Луғатномаи барчидаи тафсири ва решашинохтӣ (дар ду ҷилд). Ҷилди 1. А-М*. – Душанбе, 2021. – 658 с.
4. *Наҷот Д. Фарҳанги Доро. Луғатномаи барчидаи тафсири ва решашинохтӣ (дар ду ҷилд). Ҷилди 2. Н-Я*. – Душанбе, 2021. – 696 с.
5. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н*. – Душанбе: *Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ*, 2008. – 950 с.
6. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я*. – Душанбе: *Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ*, 2008. – 945 с.
7. *Ghafurov B. Tajiks. Pre-ancient, ancient and medieval history. Volume 1-2*. – Dushanbe: «Irphon», 2011. – 1168 pp.

БОЗТОБИ ЛУҒОТУ ИСТИЛОҲОТИ БОФАНДАҒӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ МУОСИРИ ФАРҲАНГНИГОРӢ ВА ТАЪРИХӢ

Дар мақолаи мазкур луғоту истилоҳоти соҳаи бофандагӣ дар сарчашмаҳои фарҳангшиносӣ ва таърихӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Луғоту истилоҳоти ҳар як соҳа, пеш аз ҳама, дар вожаномаву фарҳангномаҳо гирдоварӣ шуда, пешниҳоди мутахассисони соҳа мегардад. Дар асарҳои таърихӣ бошад, истилоҳоти ин ё он соҳа аз лиҳози дар қадам давра корбурд гардидани онҳо қайд мешавад. Бофандагӣ яке аз пешаҳои қадими халқи тоҷик буда, луғоту истилоҳоти бар мабной ин ё он фарҳангу асари чудогона то ба имруз мавриди таҳлили лингвистии амиқ қарор нагирифтааст. Ҳамаи истилоҳоти сарчашмаҳои зикршуда аз нигоҳи таркиби морфологӣ таҳлил гардида, дараҷаи истеъмоли онҳо муайян шудааст. Дар ҳар се сарчашмае, ки номашон рафт, ибораистилоҳот дар муқоиса бо истилоҳоти содаву сохта ва мураккаб серистемол буда, бар пояи алоқаҳои мухталифи нахвӣ бунёд гардидаанд.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳ, луғат, забон, забони тоҷикӣ, фарҳанг, бозтоб, истилоҳи бофандагӣ, истилоҳоти сода, истилоҳоти сохта, истилоҳоти мураккаб, ибораистилоҳот, асарҳои таърихӣ, алоқаҳои нахвӣ.

ОТРАЖЕНИЕ ТЕКСТИЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В СОВРЕМЕННЫХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ И ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В данной статье рассматриваются лексика и термины текстильной промышленности в современных лексикографических и исторических источниках. Лексика и термины каждой области, прежде всего, располагаются в словарях и лексикографических книгах и представляются специалистами данной области. В исторических произведениях термины той или иной области отмечаются с точки зрения их использования в каждый период. Ткачество является одной из древних традиций таджикского народа, а лексика и термины, основанные на той или иной словарей и отдельных произведениях, не подвергались глубокому лингвистическому анализу. Все термины вышеупомянутых источников были проанализированы с точки зрения их морфологического состава и определен уровень их использования. Во всех трех вышеуказанных источниках термины-словосочетания по сравнению с простыми, производными и сложными терминами построены на основе различных синтаксических связей.

Ключевые слова: слово, термин, словарь, язык, таджикский язык, культура, повтор, текстильный термин, простые термины, производные термины, сложные термины, термины-словосочетания, исторические произведения, синтаксические связи.

REFLECTION OF TEXTILE TERMS IN MODERN LEXICOGRAPHICAL AND HISTORICAL SOURCES

This article deals with the vocabulary and terms of the textile industry in modern lexicographic and historical sources. The vocabulary and terms of each field are, first of all, emphasized in dictionaries and lexicographic books and presented by specialists in this field. In historical works, the terms of a particular field are noted in terms of their use in each period. Weaving is one of the ancient traditions of the Tajik

people, and the vocabulary and terms based on one or another dictionary and individual works have not been subjected to deep linguistic analysis. All terms from the above-mentioned sources were analyzed from the point of view of their morphological composition and the level of their use was determined as well as. In all three of the above sources, phrase-terms, compared to simple, derivative and complex terms, are built on the basis of different syntactic connections.

Keywords: word, term, dictionary, language, Tajik language, culture, repetition, textile term, simple terms, derived terms, complex terms, phrase terms, historical works, syntactic connections.

Дар бораи муаллифони

Ҳасанова Саодат Раҷабалиевна
Доктор PhD-и кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: saodat2024@mail.ru

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович
Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи забоншиносӣ ва типологияи
муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: jsamiddin@mail.ru

Об авторах

Ҳасанова Саодат Раҷабалиевна
Доктор PhD кафедраи лингвистика ва
сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: saodat2024@mail.ru

Джаматов Самиддин Салоҳиддинович
Доктор филологических наук, профессор
кафедры лингвистики и сопоставительной
типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: jsamiddin@mail.ru

About the authors

Hasanova Saodat Rajabaliyeva
Doctor PhD in the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: saodat2024@mail.ru

Jamatov Samiddin Salohiddinovich
Doctor of Philological Sciences, Professor in the
Department of Linguistics and Comparative
Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: jsamiddin@mail.ru

**ШАРҲУ ТАВЗЕҲИ БАЪЗЕ АЗ ИСТИЛОҲОТИ МЕҲВАРИИ
ДИНИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ (БАР МАБНОИ
ОСОРИ ҶАЛОЛИДДИНИ РУМӢ)**

Назриев М. Ш.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Омӯзиш ва пажӯҳиши истилоҳоти динӣ ва тасаввуфӣ осори Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ яке аз масъалаҳои муҳим буда, роҷеъ ба ин масъала корҳои зиёде ҳам ба анҷом расидааст. Бо вучуди ин, ба таҳқиқи муқоисавии ин баҳши истилоҳот, ба вижа ба муқоисаи тоҷикӣ ва англисии онҳо кам таваҷҷуҳ шудааст, ки маҳз ин масъала таваҷҷуҳи муаллифро ба худ ҷалб кард.

Таҳқиқи забони тоҷикӣ, алалхусус, дар қарни XX дар даврони Шуравӣ хеле ҷиддӣ ва густурда буд ва ин анъана то имрӯз низ идома дорад. Бо вучуди таҳқиқи бисёре аз паҳлӯҳои забони тоҷикӣ (шеваҳои он, таърихи забони тоҷикӣ, қисматҳои сарфу наҳв, хусусиятҳои луғавӣ, фразеологӣ, навъҳои гуногуни услубиёти он ва ғ.) ҳанӯз ҳам бисёр масоили ба таъриху луғату хусусиятҳои грамматикӣ услубии марбути забони тоҷикӣ мунтазири таҳқиқ, ё таҷдиди назар боқӣ мондаанд, ки омӯхтани хусусиятҳои гуногуни забонии асарҳои ҷудогона ё маҷмуи осори эҷодкороии гузашта ва муосири тоҷик яке аз онҳост [7, с. 96].

Дар бораи истилоҳоту ифодаҳои ирфонии ашъори Мавлоно баъзе қайдҳои ишораҳо мавҷуданд, вале онҳо фарогири ҳама паҳлӯҳои маъноӣ, сохтору таркиб, хусусиятҳои грамматикӣ услубии ин қисмати луғавӣ ашъори Мавлоно шуда наметавонанд ва бешак, бисёр хусусиятҳои ба маъноӣ мафҳум, хусусиятҳои истифодаи ифодаҳои ирфонӣ, маҳорати шоир дар қорбурди онҳо, мақоми Мавлоно дар тавсеаи инкишофи ин воҳидҳои забонӣ ва бисёр масъалаҳои ба онҳо алоқаманд ҳанӯз норавшан боқӣ мондаанд [7, с. 139].

Истилоҳоти ирфонӣ чун истилоҳоти соҳаҳои дигар «барои пайдоиши донишҳои нави умумибашарӣ замина муҳайё мегардонад, забон ва тафаккурро барои пазирии мафҳумҳои нав омода месозад ва дараҷаи рушди забонро ба сатҳи баландтар мебардорад» [10, с. 4].

Ин гурӯҳ, дар навбати худ, вобаста ба мавзӯ, мундариҷа ба зергурӯҳҳо ҷудо мешавад:

а) истилоҳоти мансуби мафҳумоти *ҳастию нестӣ*: *ҳастӣ – existence – So, in the beginning God brought men and women into existence, and then transferred them from the pen of spiritual existence into the world inanimate* [ДК-2, 2, с. 9 fihi ma fihi p.36.] *ҳастихо – essences – But once you leave this bath and enter the other world, you see the actual essences* [М., 4, с. 9; fihi ma fihi p.309].

*Ин сано гуфтан зи ман тарки саност,
К-ин далели ҳастиву ҳастӣ хатост.
Пеши ҳастӣ ӯ бибояд нест буд,
Чист ҳастӣ пеши ӯ? Кӯру кабуд* [1, с. 30,31].

*It proves my being — what I must erase!
Before His being please leave yours behind!
What is our own existence, blue and blind:
Except the blind, all melt before his feet* [11, с. 68].

Истилоҳи «*ҳастӣ – state of being*» дар дарки аҳли ирфон ҳулул ёфтани фард дар зоти ҳеш аст. Ҳастии ориф ҳеҷ аст, ӯ бояд ҳастии ҳешро фано созад ва дар мабдаи ҳеш - Аллоҳ умри абад ёбад:

*Ай он-к имоми ишқӣ, такбир кун, ки мастӣ,
Ду дастро барафшон, безор шав зи ҳастӣ* [4, с. 553].

Истилоҳи «*ҳаст – exists*» «There are thousands who believe that Rumi's presence (baraka) still **exists** today, and still teaches. [9 fihi ma fihi p8] ҳам ифодагари мавҷудот, аниқтараш шаҳсияти солиқ аст:

*Нест буду ҳаст бар шакли ҳаёл.
Нестваи бошад ҳаёл андар равон* [1, с. 10].

*A non-existent image seen by you,
In form existing only in one's mind* [11, с. 40-42]

Дар мисоли дуом бо истифодаи вожаи «*ҳаст – there is*»- ‘There is no’ for ‘except’ he’s left aside,Whoever’s in ‘except’s’ realm has not died,[10 m p187.The lion ,the wolf,and the fox.] мавҷудияти Худованд ишора меёбад. Шарҳаш он аст, ки бояд ҳастии солиқ дар ӯ фано ёбад.

Вожаи «*ҳаст – there is*» ба маънои ғайриистилоҳӣ, яъне чун шайъ мавҷуд будани чизе низ истифода шудааст:

*Ҳаст инро хуш ҷавоб, ар бишнави,
Бизарӣ аз куфру дар дин бигравӣ: [1, с. 34].*

This is the answer if you’ve ears to hear —
Quit unbelief, and faith will make things clear [11, с. 74].

Истилоҳи «*нестӣ – No being, nonentity-or non existence*»- (ДК-1, 1, с. 48; 71, ДК-2, 2, с. 602; М., 4 с. 19, 29, 78 ва ғ.) мафҳуми акси истилоҳи *ҳастӣ – existense* мебошад:

*Ойнаи ҳастӣ чӣ бошад? Нестӣ,
Нестӣ бар, гар ту аблаҳ нестӣ.
Ҳастӣ андар нестӣ битвон намуд,
Молдорон бар фақир оранд ҷуд [1, с. 72].
Non-being serves as Being’s mirror, friend,
So choose non-being if you comprehend:
In this way, Being will be clear to see,
Like in the poor, when men give generously [11, с. 230].*

Вожаи нобудан - ҳам ҳам маънои “нестӣ”-ро дорад.

*Нест тухме, к-андар ин анбор нест,
Ғайри ҳусни ту, ки онро ёр нест.*

*Лоиқ он дидам, ки ман ойинае
Пеши ту орам, чу нури синае [1. с. 71].*

*No seed is missing from the storehouse here
Except your perfect form which has no peer —
To bring a mirror thus appeared just right,
One that’s as radiant as your pure breast’s light [11, с. 229].*

Калимаи «*нест –No, does not exist*» - A guide without an aim does not exist If there is no path ghouls does not exist - ба маънои аз хеш берун шудан ҳам серистеъмол аст. [10М,5 БДК-2, с. 53]

Дар як матни алоқаманд истифода гардидани ин ду мафҳуми мутаазод муассирии ифодаро кавитару пурзуртар ва зуҳури мафҳуми истилоҳии онхоро аёнтару равшантар месозад:

Чун калимаи «*ҳаст – exist*» калимаи «*нест – not exist*»

-It’s all mere fantasy you might insist- Without truth, fantasy would not exist:- ҳам ба маънои ғайриистилоҳӣ (чизи набуда, номавҷуд) ба кор бурда шудааст: of [9, с.17]

*Ошиқӣ пайдост аз зори дил.
Нест беморӣ чу бемори дил [1, с. 12].*

*Being a lover means your heart must ache,
No sickness hurts as much as when hearts break [11, с. 110].*

б) гурӯҳи дигари луғавиро истилоҳоте ташкил мекунад, ки *ашӣи ҳодис, вучуд, мавҷуд* ва мафҳуми акси мавҷуд – *адамро – person*<When a person is stung by it and sees the truth in it, that is a sign that God loves them and cares for them [9, fihi ma fihi p.42] ифода менамояд.

Маълум аст, ки тибқи назарияи тасаввуф ҳама ашӣ, аз чумла инсон, солиқ ҳам ба вучуд оварда шудаанд. Аз истилоҳоти ба ин паҳлуи назарияи ирфон мутааллиқ дар ашъори Мавлоно вожаҳои «*ҳадас*» (ДК-1, с. 87), «*ҳодис – occuring*»- ” In the same way, it would never occur to a lover to say, “My beloved and I are copartners in the work and filth that results from two people sharing a certain space with bodies that decay.”[9,fihi ma fihi p 275.] (М., 4, с. 61) (*тоза, нав; чизе, ки нав ба вучуд омадааст*) «*ҳаюло quintessence*» (ДК-1, 1, с. 684), «*вучуд*» (ДК-3, 3, с. 405; ДК-4, 6, с. 268 ва ғ.) зиёд истифода шудаанд. Вожаи «*ҳодисон*» навапарастонро ифода мекунад:

*На заму андешаи суду зиён,
На хаёли ин фалону он фалон[1, с. 23].*

*No loss or profit, nor a moment's stress,
About our foes one couldn't now care less [12, c. 59].
Ту вучуди мутлақӣ фонинамо.
Мо ҳама шерон, вале шеру алам [М., 1, с. 70].*

*Eternal One, our transience you display,
We're just like lions men paint on their flag [12, c. 70].*

*Садҳазорон баҳру моҳӣ дар вучуд
Саҷда орад пеши он икрому ҷуд [1, с. 27].*

*A thousand colours decorate the land
But dryness on the shore no fish can stand [12, c. 66].*

Истилоҳи «адам» (ДК- 1, 1, с. 29, 32; ДК- 2, 2, с. 502; ДК-3, 3, с. 2017, 451; с. 15; с. 29, ва Ф.) «адамҳо» нестию нобудии ашӯро мефаҳмонад:

*Ҳамчу шаҳ нодону гофил буд вазир,
Панча мезад бо қадими ногузир.
Бо чунон қодир Худое, к-аз адам
Сад чу олам ҳаст гардонад ба дам [1, с. 28].*

*The king's vizier, like him a heedless fool,
Sought to contest divine eternal rule,
To punch Almighty God, who out of naught,
In moments, worlds like ours to life has brought! [11, c. 28].*

*Мо адамҳоему ҳастихои мо
Ту вучуди мутлақӣ фонинамо. [1, с. 31].*

*Beside a man like you when we're unfit?
Non-entities, we're forced to fade away [11, c. 73].*

Гоҳо истилоҳоти зидмаъноӣ адам – *nonentity* ва *ҳаст*, - *being* <A mortal being surely can't describe such things. [9 fihi a fihi p 74.] адам - *nonentity* ва *вучуд-spirit*/ So, in the beginning God brought men and women into existence, and then transferred them from the pen of spiritual existence into the world inanimate.[fihi ma fihi p 36] дар як матн ё дар таркибҳои ҷуфт истифода гардида, ифодаи фикрро ҷаззобтар ва муассирии онро қавитар ва маъноӣ истилоҳии ин вожаҳоро равшантар месозанд:

*Марҳабо, ҷони адам ранги вучудомези хуш,
Фориғ аз ҳасту адам - мар ҳар дуру орошти [4, с. 453].*

*Андар адаму вучуд - афканд
Сад гулгула ишқ, ки «таъолу» [4, с. 72].*

Истилоҳи «маъдум – *ruined*»- Perhaps one day God will open the eyes of our friend, and he will see what ruined him and drove him far away from the compassion of the Sheikh of God [9 fihi ma fihi p 247.] (ДК-3, 3, с. 67; М., 204, с. 51), ки ҳамрешаи «адам – *nonentity*» аст, ишора ба ашӯи несту нобуд кардашуда буда, ба истилоҳи «мавҷуд – *exist*»-All that exists-honor and humility, authority and high degree-all are our inheritance from Them[9 fihi ma fihi p191] зидмаъноӣ:

*Он муътазилӣ пурсад, маъдум - на шайъ аст,
Беҳуд бари ман шайъ буваду бо худ лошайъ [4, с. 67].*

*Гар набинӣ, ин ҷаҳон маъдум нест,
Айб ҷуз з-ангушти нафси шум нест. [5, с. 51].*

в) истилоҳ-ибораи *бо қазову қадар*, fate and futurity олами улвию сифлӣ, the world of low and high растохезу-day of doom бихишту-paradise-Likewise, gardens and rivers, maids of Paradise and palaces, all types of food and drink, robes of honor, fleet steeds, cities, castles and every kind of marvel-they know these are not of this world. [9 f m f .p85] *дӯзах-hell*-In Hell the sinner remembers night and day. [9 f m f p 390.] мутааллиқ гурӯҳи алоҳидаи луғавӣ-маъноиро ташкил мекунад ва албатта, бо тақозои мавзую мундариҷаи осори Мавлоно дар ашӯри ӯ корбурди васеъ доранд. Ин гурӯҳи луғавӣ дар навбати худ ба зергурӯҳҳои гуногун ҷудо

мешавад.

Истилоҳоте, ки ифодагари ду *ҷаҳон-кавнайн* – *world* <The many things of this world are a trial appointed by God, for they hide the single reality [9 f m f p14; earth] -A worm lives under the earth in darkness. It has no eyes or ears because where it lives it does not need them. Since there is no need, why give eyes and ears to worms? [9 f m f p 196] мебошанд, серистеъмоланд.

Олам якто нест, хеле зиёд аст, ки ин афзунии олам ба истилоҳ-ибораҳои «*қаждаҳ ҳазор олам* – eighteen world» (ДК-1, 1, с. 60), «*чорум фалак* - the fourth heaven», «*осмони чорумин* - the fourth sky» (М., 6, с. 32), «*ҳафт осмон* – seven sky»- Just as you see the changes brought by the stars, moon and sun turning in the sky, the rain from clouds in due season, summer and winter, and all the transformations of time [f m f p73.] (ДК-1, 1, с. 212, ДК-2, 2, с. 104, М., 6, с. 41), «*чархи ҳафтум* » (ДК-2, 2, с. 650), «*нуҳ фалак nine heaven*» (ДК-2, 2, с. 454) ифода гардидааст:

*Алвидоъ, эй дӯстон, ман мурдаам,
Рахт бар чорум фалак барбурдаам. [1, с. 33].*

*I'm dead from now on, friends, so it's goodbye,
I'm taking my belongings to the sky [4, с. 212].*

Олам бо вожаҳои «*ҷаҳон* – *world*» (ДК-2, 2, с. 655; ДК-3, 3, с. 755; М., 6, с. 40, 41, 51, 151 ва ғ), «*дунё* – *peace*»- Poets call the Beloved “heart’s ease,” because there the heart finds ease. How can we find peace and rest in anything but the Beloved? [f m f p 119.] (ДК-1, 1, с. 153; ДК-2, 2, с. 501; М, 6, с. 32, 140 ва ғ), «*олам* – *universe*»-The ‘man or woman of heart’ is a universe. When you have seen them, you have seen all. [9 f m f p136.] (ДК-1, 1, с. 155; ДК-2, 2, с. 455; ДК-3.3, с. 62 ва ғ), «*даїр world*» (ДК-3, 3, с. 216) ифода ёфтааст. Азбаски ин вожаҳо умуман ифодакунандаи оламанд, барои мушаххасан ба олами фонӣ ё боқӣ ишора намуданашон калимаи эзоҳкунандае мегиранд. Ҳамин тариқ, барои ифодаи олами фонӣ ибораҳои «*ҷаҳони бевафо* -*wrong world*» (ДК-1, 1, с. 56), «олами ҷисмонӣ *physical universe*» (ДК-3, 3, с. 62), «*ин ҷаҳон* -*this world*»- 1. So, everyone comes into this world for a particular task, and that is their purpose. [9 f m f p 25.] (ДК-3, 3, с. 217; М., 3, с. 29), «*дунёи дун* -*low world*» (ДК-2, 2, с. 501), «*даїри фонӣ perishable world*» (ДК-3, 3, с. 216) истифода шудаанд:

*К-эй камина бахшишат мулки ҷаҳон,
Ман чӣ гӯям? Чун ту медонӣ ниҳон [1 с. 62].*

*‘O you whose smallest gift is the whole world,
Words can't describe this mystery you've unfurled [11 с. 29]*

*Буд шоҳе дар замоне пеш аз ин,
Мулки дунё будашу ҳам мулки дин [1, с. 9].*

*With spiritual and temporal power combined
A hundred worlds in seconds He'll display [1, с. 39,40].*

*Сад чу олам дар назар пайдо кунад,
Чунки чашиятро ба худ бино кунад.
Гар ҷаҳон пешат бузургу бевунест,
Пешу қудрат, заррае медон, ки нест.
Ин ҷаҳон худ ҳабси чонҳои шумост,
Ҳин! Равед он сӯ, ки саҳрои шумост. [1, с. 85].*

*There was a king, most glorious and refined,
When your own eyes, through Him, can look this way;
To you **this world** seems vast and limitless,
To Him compared with atoms it's worth less.
This world's a gaol, your souls are locked inside,
Head that way for the open countryside [11, с. 68].*

Олами улвӣ, дунёи боқӣ дар ашъори Мавлавӣ бо калима-истилоҳот ва ибора-истилоҳоти зерин ифода гардидааст: «*олами рӯҳонӣ* -*intellectual world*» (ДК-4, 1, с. 62), «*ҷаҳони рӯҳ universe of spirit*» (ДК-1, 1, с. 158), «*доруламон* -*safe asylum*» (ДК-2, 2, с. 152, 453 ДК-1, 1, с. 33), «*мулки эманӣ*-*secure earth*» -Because your essence is subtle, glances are not enough for us, but if you speak we will then hear that familiar friend of our spirits and feel secure

and at peace. [9 f m f p 302 M., 4, c. 47.] , «самоӣ -celestial»-. When thought is expressed through word or sign, be it thanks or complaint, good or evil, then the sun of speech becomes visible, just as the rays of the celestial sun become visible when they shine upon a wall. [9 f m f p 355.] (ДК-1, 1, с. 80: ДК-3, 3, с. 700; КШТ, 209, с. 1033), «боргоҳ -palace»-Slaves are present every morning at the door of the king's palace[9 f m f p222.] (ДШ, 5, с. 1115), «осмон -heaven» (М., 4, с. 76), «афлок -sky»-The azure sky sends back the note,Of sweetness from your own throat[9 f m fp 273] (М., 204, с. 76), «афлоки кибриё -splendor heaven» (ДК-1, 1, с. 155), «мулки заӣб -secret universe»-People can judge by outward expression only, God is the fashioner of our secret hearts. [f m f p 177.] (ДК-3,3 с. 16), «каӣвон -the sixth planet from the sun» (ДК-2, 22, с. 604), «арӯи -the skies» (ДК-1, 1, с. 40, 70, 156), «арӯи маҷид -pleasant sky» (ДК-1, 1, с. 681), «олами дигар» (ДК-2, 2, с. 503), «укбо», (М., 4, с. 40), «олами ғайб» (ДК-2, 2, с. 601), «он ҷаҳон -that world». They surveyed the depths and heights of that world, and traversed all the stages, until they knew the way.[9 f m f p 303.] (ДК-3, 207, с. 217), «арӯи аъзам -grand heaven» (ДК-1, 1, с. 363), «бурҷи абад - eternally constellation » (ДК-2, 2, с. 354) ва ғ.

Мисолҳо:

Чумла олам з-ин сабаб гумроҳ шуд,
Кам касе з-абдоли Ҳақ огоҳ шуд [1, с. 62].

*Because of this the whole world's gone astray,
Few recognize God's chosen saints today [11, с. 62].*

Мафҳуми ду олам бо истилоҳоти «ду ҷаҳон – two worlds » (ДК-1, , с. 55: ДК-2, 2 с. 9: 455, 655: ДК-3, 3, с. 102, 753 ва ғ), «ду олам» (ДК-2, 2, с. 455), «ду саро-two universe» (ДК-1, 1, с. 53), «кавнайн» (ДК-2, 2, с. 503), «ду ватан – two native lands» (ДК-3,3 с. 103), «ду кавн» (ДК-2, 2, с. 650; ДК-3, 3, с. 100, 364, 405; ДШТ, 5, с. 1114), «ҳар ду ҷаҳон – two planets» «ҳар ду олам – two worlds; both worlds» (ДК-4, 208, с. 205) «ҳар ду саро – two globes» (ДК-1, 205, с. 38), «ҳар ду кавн - two cosmos», (ДК-2, 206, с. 503) ва ғ. ифода ёфтааст:

Чун инъикосгари тазодии ду кавн гоҳо ин ифодаҳо дар як таркиб ба кор бурда мешаванд:

Мафҳуми ин оламу он олам бо ифодаҳои маҷозии «борғаҳи ато-this world» (ин олам) ва «корғаҳи вафо-hereafter»- The ascetic is one who sees the hereafter, while the worldlyling sees only the stable.[9 f m fp37] (он олам) ҳам ифода гардидаст:

Истилоҳи ифодагари хатти тақдир зергурӯҳи дигари ин луғат аст, ки калимаҳои «тақдир – fate»<Ignoring Fate, people plot their little plans.God's Will does not consult with the plans of man.[9 f m fp 289] (ДК-2, 2, с. 150, 304), «сарнавишт- destiny»- This whole world is the prisoner of destiny, and destiny is the prisoner of beauty. Beauty reveals, it does not conceal [9 f m fp284.] (ДК-1, 1, с. 361), «қазо-fortune»- The prophets did not attain prophethood through personal effort-they gained that fortune through Divine grace[9 fm fp315] (ДК-1, 1, с. 42,157, 159: М., 4, с. 38, 47), «қазову қадар» (1, с. 55), «насиб» (1, с. 159), «сарҳанги қазо-person,s lot in life» (2, с. 402) ва монанди инҳо аз думлаи онҳоянд:

Истилоҳоти «меъроҷиён» (1, с. 154) «зинда кардан – make alive» (1, с. 151), «сироталмуस्ताқим-the straight path» «ҳисоб-score» (ДШ, 5, с. 1061), вожаҳои ба ҳам муроди «охират-the day of judgement»- The root of our judgement is Divine revelation.[9 f mf p264.] (М., 4, с. 23), «ҳаир-hereafter»- , where they describe how blessings in the hereafter come to the right hand while damnation comes to the left hand. In consequence, people hope they will receive from the right side and not the left.[10 M,2 p.237.] (ДК-1, 1, с. 201), «растоҳез-day of doom» (ДК-2, 2, с. 9; ДШ, 5, с. 1061), «рӯзи растоҳез-doomsday» (ДК-1, 1, с. 158), «қиёмат the day of resuraction» (2, с. 450, 652; ДК-3, 3, с. 401), «қиёматҳо» (ДК-1, 1, с. 39), «қиёматгоҳ-hereafter» (М., 4, с. 32), «рӯзи қиёмат-great account» (1, с. 74, 77; 2, с. 399), «васли қиёматвор-day of punishment» (1, с. 39) рӯзи аз нав зинда шудани мурдагон ва аз қору кирдорашон ҳисоб додани онҳо, рӯзи ҷазоро ифода мекунанд:

Ниҳоят, баъди растоҳезу рӯзи ҳисоб ҳар фард ба мукофоти амал шарафёб мегардад: чамъе, ки дорои ахлоқи нақӯи писандида, вичдони поку росткорию фидокорӣ буданд, сокини ҷаннат мегарданд, вале гурӯҳе, ки дар дунёи фонӣ бар акси ин омили нек амал мекарданд, гирифтори ранҷу азоби ҷаҳаннам мешаванд.

Дар ашъори Мавлоно барои ифодаи ин гурӯҳи луғавӣ истилоҳоти зиёде истифода гардидаанд. Аз чумла барои ифодаи биҳишт вожаҳои ибораи «биҳишт – paradise»< Here is the paradise and court of grace, So where precisely was that wretched place?» [10, p149.] (1, с. 152; 2, с. 104; 3, с. 104, 400; ва г), «ҷаннат-ул-маъво» (2, с. 506), «ризвони ҷаннат-amusement of paradise» (2, с. 152), «тӯбо-tubi [10 paradise's tree]» (4, с. 65), «фурдавс – jannatul firdavs» (1,

с. 82; 2, с. 305; 3, с. 400; 4, с. 57), «*фирдавсу ирам – jannatul a'la*» (2, с. 501), «*боги ирам – elysium*» (3, с. 7), «*хулд-eternity*» (ДК-2, 2, с. 153), «*хулди барин*» (3, с. 218), «*иллийн – upperworld*» (4, с. 32) ба кор бурда шудаанд:

Гурӯҳи луғавии дигар истилоҳоти ба истилоҳи «*биҳиш-paradise*» муқобилмаъноӣ «*дӯзах-hell*» аст.

*Гуфт: «Удхул фӣ ибоди, талтақӣ,
Чаннатан мин руъяти ё муттақӣ» [1, с. 32].*

*God said, 'Come here among my slaves and see
A paradise of images of me [11, с. 141].*

*Аз биҳиш овард Яздон бандагон,
То намоядишон сақарпарвардагон [1, с. 46].*

*From heaven God brought down his slaves to see
How they're prepared for hell so perfectly [11, с. 191].*

*Гар на ин ном иштиқоқи дӯзах аст,
Пас чаро дар вай мазоқи дӯзах аст. [1, с. 60].*

*'If this vile name has not emerged from hell,
Why then does it possess its taste and smell?' [11, с. 25].*

Ба ин гурӯҳи луғавӣ-маъноӣ истилоҳоти «*дӯзах-hell*» (1, с. 24, 60, 678; 3, с. 270;), «*дару дӯзах-door of hell*» (3, с. 9), «*ҳафт дӯзах-seven hells*» (5, с. 9), «*чаҳим-blazing flames*»- The Sufi has no medium, nor resistance:

The flames directly heat his whole existenceва ибораи маҷозии «*қулзуми (баҳри) пуроташ- al nar [the fire]*» (2, с. 200) мансубанд:

*Дӯзаху ҷойи кофирон, чаннату ҷойи муъминон,
Ишқ барои ошиқон, маҳв сазои нафси мо [3, с. 60].*

Хулоса, ҳамин тавр бояд зикр намуд, ки пас аз баррасии осори Ҷалолуддини Румӣ маълум гарди, ӯ дар осори худ калимаву истилоҳоти зиёдеро ба кор бурдааст.

Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ бо асарҳои пурмуҳтавои баландмазмуни хеш на танҳо дар таҳкиму ривочу тавсеаи илму фарҳанги мардуми эронинаҷод, балки дар рушду нумӯш ва ғановати тамаддуни умумибашарӣ ҳам нақши муассиру назаррасе дорад. Як қатор хусусиятҳои забонии осори Мавлоно таҳқиқ шудаанд, аммо боз ҳам паҳлуҳои зиёди луғавию фразеологӣ ва грамматикӣ услубии ашъори шоир мунтазири таҳқиқанд. Аз ин рӯ, мо ба ин ақида қонибдорем: «Ашъори безаволи шоир мавзуи таҳқиқотии садҳо рисолаҳои номзадӣ докторӣ роҷеъ ба таъриху сиёсат, дину маърифат, педагогика, забоншиносӣ адабиётшиносӣ, равоншиносӣ ҷомеашиносӣ ва соири улуи шуда метавонад».

Адабиёт

1. Абдулманнони Н. Куллиёти осор Маснави Шариф Ҷалолуддини Румӣ. Ҷилди 1, “Хуросон” / Н. Абдулманнони. - Хучанд, 2013. – 292 с.
2. Мавлоно Ҷ.Р. - Девони Кабир. Ҷ. I. / Ҷ.Р.Мавлоно. - Душанбе: Дониш, 2007. - 688 с.
3. Мавлоно Ҷ.Р. - Девони Кабир. Ҷ. II. / Ҷ.Р.Мавлоно. - Душанбе: Дониш, 2007. - 718 с.
4. Мавлоно Ҷ.Р. - Девони Кабир. Ҷ. III. / Ҷ.Р.Мавлоно. - Душанбе: Дониш, 2008. - 772 с.
5. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснави маънавӣ (Дар асоси матни Р. Никольсон ва муқобила ба нусхаҳои дигар) Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ, Мавлоно. - Техрон: Нашири замон, 2001. - 730 с.
6. Ҷалолуддини Румӣ. Девони кабир. Ҷ- I. Душанбе: Адиб, 1992. - 448 с.
7. Ҷалолуддини Румӣ. Девони кабир. Ҷ- II, Душанбе: Адиб, 1993. - 464 с.
8. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асри X) С. Ҳалимов. Душанбе. 1979. - 96 с.
9. Ҳодизода Р. Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик / Р. Ҳодизода. - Душанбе: Адиб, 1999. - 188 с.
10. Discourses Rumi (or fihi ma fihi) based on the original translation by A J. Arberry reprinted with permission of the copyright holder omphaloskeps.
11. The Masnavi-i Ma'navi Rumi abridged and translated by e.h. whinfield originally written c.1258 this translation, 1898 the masnavi i ma'navi by rumi. this edition was created and published by global grey globalgrey, 2018.
12. Rumi. The Masnavi book one. A new translation by Jawid Mojaddedi Data available ISBN 0–19–280438–3./ 1 3 5 7 9 10 8 6 4 2.

ШАРҲУ ТАВЗЕҲИ БАЪЗЕ АЗ ИСТИЛОҲОТИ МЕҲВАРИИ ДИНИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ (БАР МАБНОИ ОСОРИ ҶАЛОЛИДДИНИ РУМӢ)

Дар ин мақола рочъ ба истилоҳоти ифодакунандаи тасаввуфӣ, динӣ ва нақши антониму синонимҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар осори Ҷалолӣдини Рӯмӣ маълумот дода шудааст. Омӯзиш ва пажӯҳиши истилоҳоти динӣ ва тасаввуфии осори Мавлоно Ҷалолӣдини Рӯмӣ яке аз масъалаҳои муҳим буда, рочъ ба ин масъала қорҳои зиёде ҳам ба анҷом расидааст. Бо вучуди ин, ба таҳқиқи муқоисавии ин баҳши истилоҳот, ба вижа ба муқоисаи тоҷикӣ ва англисии онҳо кам тавачҷуҳ шудааст, ки маҳз ин масъала тавачҷуҳи муаллифро ба худ ҷалб кардааст. Илова бар ин муаллиф антоним ва синонимҳои вожаҳои динии тасаввуфро дар мисоли ҳастӣ, нестӣ, ҷаҳон, фалак ва ғайра кардааст, ки ин яке аз масъалаҳои муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: вожаҳои динӣ, осор, синоним, антоним, истилоҳот, муқоиса.

ТОЛКОВАНИЯ НЕКОТОРЫХ ОСНОВНЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ (НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЖАЛОЛИДДИНА РУМИ)

В этой статье рассказывается о терминах выражающих суфизм, религию и роли антонимов и синонимов в таджикском и английском языках в произведениях Джалалиддина Руми является одним из важнейших вопросов. Однако сравнительному изучению этой группы терминов, особенно их таджикско-англоязычному сравнению, уделялось мало внимания, что и привлекло внимание автора. Кроме этого, автором написаны антонимы и синонимы суфийских религиозных слов, таких как существование, несуществование, мир, судьба, существование судьба, и т.д. что является одним из важных вопросов.

Ключевые слова: религиозные слова, синонимы, антонимы, термины, сравнения.

INTERPRETATION OF SOME BASIC RELIGIOUS TERMS OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (IN JALOLIDDIN RUMI'S WORK)

This article deals with terms expressing Sufism, religion and the role of antonyms and synonyms in the Tajik and English languages in Jalaliddin Rumi's work. Studying and researching the religious and mystical terms of Mavlon Jaloliddin Rumi's work is one of the most important issues. However, little attention was paid to the comparative study of this field of terms, especially their Tajik-English comparison, which attracted the attention of the author. In addition, the author wrote antonyms and synonyms for Sufi religious words, such as existence, non-existence, etc. which is one of the important questions.

Keywords: religious words, synonyms, antonyms, terms, comparisons.

Дар бораи муаллиф

Назриев Мустафо Шералиевич
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе
ҳиёбони Рӯдакӣ 121
Тел.: (+992) 93 611 01 11
E-mail: nmustafo.1991@gmail.com

About the author

Nazriev Mustafu Sheralievich
Applicant at the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph: (+992) 93 611 01 11
E-mail: nmustafo.1991@gmail.com

Об авторе:

Назриев Мустафо Шералиевич
Соискатель кафедры языкознания и
сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 611 01 11
E-mail: nmustafo.1991@gmail.com

ЗАИМСТВОВАНИЯ И ПОЯВЛЕНИЕ НОВЫХ НАИМЕНОВАНИЙ ЛИЦ ПО ПРОФЕССИИ В ОБЛАСТИ МЕДИЦИНЫ В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Мананова П. И.

Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино

Заимствование новых наименований лиц по профессии в сфере медицины – это естественный ход развития, характеризующий любой национальный язык в плане пополнения лексики литературного языка и языка науки. В той или иной степени, процессу заимствования иноязычной лексики подвержен каждый язык на разных этапах своего развития в силу того, что ни один язык не может развиваться в абсолютной изоляции. Проблемы создания языка науки, в частности медицины, учеными были изучены подробно. Оригинальный вариант «чистки» языка литературы и наук можно наблюдать в истории развития английского языка в конце XIII - начале XIV веков.

По мнению А.А. Реформатского, «нет ни одного языка на земле, в котором словарный состав ограничивался бы только своими исконными словами. В каждом языке имеются и слова заимствованные, иноязычные. В разных языках и в разные периоды их развития процент этих «не своих» слов бывает различным» [14, с. 103].

Вопросы заимствования новых наименований лиц по профессии в сфере медицины в отечественной и иностранной лингвистике всегда были объектом, которому уделяется пристальное внимание, и им посвящено большое количество аналитики. Выделим ряд авторов, которые внесли значимый вклад в решение данной проблемы: А.А. Потебня, Ю.С. Сорокин, В.А. Маслова, Т.Р. Кодир, Х.Х. Мирзоев, М.Я. Расули, Н.О. Шарофов, Т.К. Шухардт, Л.В. Щерба, А.А. Реформатский, У. Вайнрайх, Е.В. Розен, О.С. Ахманова и др.

В некоторых работах отмечается, что раньше подход к изучению заимствований был формальный, так сказать, односторонний: преимущественно интересы исследователей касались источников заимствований и, в некоторых случаях, причины и условия заимствования в историческом аспекте в сфере медицины.

Взгляды и внимание лингвистов в двадцатом столетии направлено не только на определение источника заимствованных терминов, относящихся к роду деятельности в медицине (наименование профессий), но и на их способы ассимиляции в другом языке на уровне фонетики, лексики, орфографии, механизмы изучения семантики и взаимосвязей с лексическими единицами языка-реципиента в медицинской сфере.

При этом пути ассимиляции заимствованного термина в языке могут быть как прямыми, так и косвенными, и одной из задач языкознания является определить и лингвистически правильно изобразить их.

Словообразовательные элементы научных терминов и слова греческого происхождения существуют в научной терминологии многих языков, в том числе и в английском, получив статус, как и латинские, интернациональных слов научной терминологии.

Заимствование названий профессий происходило не только из классических языков, в 15-16 веках заимствования поступали из европейских языков: итальянского, испанского и голландского. Термины и терминология, заимствованные из данных языков, демонстрируют развитые культурно-торговые связи с этими странами.

В девятнадцатом веке заимствования новых наименований медицинских профессий вошли в английский язык из французского языка науки, но, в основном, это были термины и терминология технической направленности: *chassis*, *fuselage*, *parachute*, *chauffeur* и др. К терминам и терминологии медицинской направленности относятся заимствования – общие хирургические термины, как:

Абдоминализация сердца (т. син. Абдоминоперкардиостомия, от лат.) – *васли дил ба чавфи шикам-амалиёти чарохие, ки дар байни пардаи дил ва чавфи шикам хангоми бемори музмини шараенҳои мушакҳои дил сурут мегирад.*

Абсцесс (*abscessus*; лот. *abscedo, abscessum*, думбал, чағз, варами маддадор, пучак)-*фосид шудани бофтаҳо ва чамъ шудани чирк ва ихоташави он бо пардаи чиркӣ дар ягон қисми бадан ва органҳо.*

Аденома (adenoma; ю. aden гауд - ома) - варами безарар, ки аз бофтаҳои гаудмонанд хисол шудааст ва таркиби он бо сохти бофтаҳои ниҳой монанд мебошад.

Авитаминоз (ю. avitaminosis, витамин-оз, камвитаминоз, норасоии витамин)- норасоии витамин, ки дар натиҷаи воқеан қати воридоти витамин ба организм ба вуқӯ меояд.

Биопсия (biopsia; био-ю. биной, идроки биной) - гирифтани порчаи хурди бофта аз мариз барои таҳлили микроскопии беморӣ.

Бронхиолит (bronchiolitis син. Бронхити капиллярии газакҳои девораи бронхчаҳо, ки сабабгори он вирусҳо ё бактерияҳо мебошанд, маризи мазкур дар кӯдакони сини як сола зиёдтар дида мешавад.

Возраст – (age сол сину сол син давраи синусоли) – давраи муайяни инкишофи биологӣ ва иҷтимоӣ равони (психологӣ) шахсият.и т.д.

Выздоровление - шифоёбӣ сӯхатшавӣ 1) барқарор шудани фаъолияти мӯътадили организм, 2) (офиятеби) – чараёни муқарар шудани фаъолияти қори организми баъди беморӣ.

Вывих - баромадани устухон (luxatio) (беҷошавии устухон) - беҷошавии анҷоми пайвандҳои қисмҳои устухон дуртар аз ҷои муқарраки мучарраии онҳо, ки дар натиҷаи осеби вазиқӣ банд ба вучуд омадааст [10, с. 229].

Рассмотрим в ракурсе этимологической характеристики медицинских терминов, в том числе заимствованных медицинских наименований в английском и таджикском языках, какое влияние на развитие новых терминов и медицинской терминологии оказали другие языки.

Историческое развитие языка науки имеет ряд направлений, идущих из таджикского, английского, немецкого, французского языков. В XVIII лексико-семантические процессы в английском языке оказывают влияние, особенно в начале века, на преобразование языка, новая общественная значимость которого прослеживается в стремительном расширении межкультурных связей, к преобразованиям жизни общества. Процесс обогащения языка, прежде всего, его лексического состава, пополняется за счет заимствований, в числе которых можно наблюдать и термины, обозначающие наименования профессий в сфере медицины, и другие.

Следует отметить, что термины заимствованных наименований лиц по профессии в сфере медицины могут иметь статус слов и терминов, но должны соответствовать теоретическим и практическим правилам языка.

На аккомодацию и широкое использование заимствованных медицинских терминов необходимо определенное время. В связи с чем факт заимствования терминов следует рассматривать в двух ракурсах: синхронном и диахроническом. Частичный интервал языкового развития, включающий в себя момент языкового развития, можно рассматривать как синхронное состояние.

Синхронность подразумевает исследование терминов через определенные временные этапы, но происхождение заимствованных слов-терминов в таджикском языке обусловлено расширением его смыслового диапазона и возможностей. Наличие данного условия требует изучения в ракурсе диахронического состояния.

Рассматривая роль заимствований и кальки в таджикской медицинской терминологии, необходимо обратить внимание, что данная терминология представляет собой неотъемлемый компонент лексической структуры языка со своей историей эволюции и становления, а также множество неизученных вопросов. Вопросы составляющих заимствования компонентов многогранны. Чтобы провести анализ заимствованной терминологии необходимо учитывать ряд условий, в том числе соблюдение беглости языка, красноречия, качества речи, точности заимствованных терминов и требований ситуации.

По мнению Виноградова, «лингвистические проявления медицинских терминов и терминологии в процессе перевода можно наблюдать во всех языках, в том числе и международные языки не имеют защиты от этого, заимствование слов-терминов и терминологии также имеет разные социально-политические и культурные основы. Этот процесс имеет свои пределы, и термины должны формироваться только тогда, когда возможности и методы внутреннего языка не способны полностью отобразить ту или иную новую терминологическую концепцию. Только в этом случае заимствование можно считать одним из способов обогащения лексической базы языка» [10, с. 592].

В альтернативной ситуации заимствованная терминология может стать причиной снижения качества языка, в том числе и причиной языкового бессилия. Безусловно, не все

элементы терминологической системы языка оборачиваются заимствованными. Во-первых, слова и термины, заимствованные из других языков, должны иметь понятное смысловое значение. Во-вторых, необходимо в установленной степени знать данную заимствованную терминосистему с тем, чтобы уметь различать заимствованные термины от других элементов. И, в-третьих, при заимствовании медицинских терминов необходимо исходить из их нормы.

Следовательно, заимствуя терминологию, необходимо учитывать ряд ситуаций, в том числе:

- вошедшие в таджикский язык из других языков медицинские заимствованные термины должны соответствовать фонетическому строю данного языка.

- в заимствованной медицинской терминологии должны соблюдаться нормы литературного и научного языка, соответственно, их необходимо адаптировать согласно правилам грамматики таджикского языка.

Заимствованные термины ассимилируя в языке и став полноправными единицами лексической структуры языка, должны формировать новые лексические единицы в соответствии с грамматическими правилами таджикского языка с целью максимально расширить их значение.

Механизмы ввода медицинских терминов из других языков в таджикский язык разнообразны. Эффективность исторического прогресса науки и технологий способствует расширению и пополнению новыми знаниями, формированию новых концептов и понятий. В следствие чего появляется новая терминология, отражающая современные основы научного языка. Таким образом, происходящие в обществе преобразования должны иметь отражение в имеющемся словарном запасе и терминологии языка в силу того, что все новое: и духовная идея и технологическое обновление должны быть включены в лексику языка.

Все вышеперечисленное способствует тому, что современные социально-политические преобразования, которые находят отражение в специализированных словарях терминов, также обогащают словарный фонд языка. Следует отметить, что главной причиной при заимствовании слов и терминов является факт отсутствия в языке адекватного эквивалента для выражения того или иного нового понятия. В некоторых случаях используются синонимы, наиболее распространенные в литературном языке.

Социальные факторы взаимосвязаны с лингвистическими при заимствовании медицинских терминов, но вместе с тем есть и различия. Необходимость дать название или определить многие события и ситуации жизнедеятельности человека обуславливает ввод современной медицинской терминологии, что при наличие внутренних возможностей является одним из важнейших факторов, при отсутствии таких возможностей язык обращается к источникам извне – к заимствованию. Важным условием заимствования медицинских терминов является полное или частичное отсутствие возможности формулировки новых понятий.

Присутствие заимствуемых сбалансированных и синонимичных категорий является еще одной внутренней причиной развития языка, способствующей введению в эту категорию новых элементов.

Необходимо упомянуть, что в таджикском языке заимствованная терминология включает в себя обширный спектр терминов, которые вошли в таджикский язык из других иностранных языков, обогатив нашу лексику, в том числе научный язык медицины.

В своем научном исследовании М.Х. Султонов, таджикский ученый, отмечает, что в таджикском языкознании существуют разные мнения по вопросам заимствования наименований и случайных элементов из других языков. Ряд ученых считает, что случайные элементы следует отнести к ненужному заимствованию, так как они индивидуальны и с течением времени могут исчезать. По мнению исследователя, для детального изучения заимствованных терминов и их употребления, используются описательные и исторические критерии. В очень ограниченном ракурсе заимствованные термины исследуются при описательном методе. При подходе в историческом ракурсе анализ заимствованной терминологии предусматривает рассмотрение формирования термина в течение определенного исторического этапа, то есть исследование заимствования медицинских терминов в течение относительно широкого или, наоборот, ограниченного исторического периода.

К заимствования и появлению новых наименований лиц в сфере медицины относятся следующие медицинские заимствованные термины, введенные из английского в таджикский

язык: epilepsy - эпилепсия, buminia - буминия, diarrhea - дарунравӣ, hair loss - рехтани мӯй, scrofula - скрофула, chorea - холера, catalepsy - каталепсия, sleeping sickness - бемории хоб, pleurisy - плеврит, pneumonia - пневмония, hepatitis - гепатит, inflammation liver - илтиҳоби чигар.

В медицинском заимствовании терминов и терминологии существуют и два других вида, которые возможно употреблять для выражения новых концептов и значений:

А) иностранные заимствования и наименования в сфере медицины;

Б) промежуточные заимствования и наименования в сфере медицины.

Иностранные заимствования в сфере медицины внутриязыкового характера происходят, главным образом, за счет употребления общих слов и словосочетаний английского и таджикского языков или их диалектов. Такие слова приобретают статус заимствуемых терминов в медицине. К примеру, те слова и словосочетания, которые устаревают со временем, приобретают статус заимствования. Заимствованные из иностранных языков - это такой тип терминов, который появляется в следствие введения иностранных терминов и терминологии для формулирования новых концептов и понятий.

В последствие обычно происходят подобные заимствования наименований лиц по профессии в сфере медицины, при которых приобретаются свои заимствованные терминологические характеристики через прямое заимствование, свои собственные характеристики по сравнению со случайными элементами языка, где можно наблюдать некоторые критерии различия.

Бесспорно, имея самобытность и величие, приобретенные за тысячелетнюю историю, таджикский язык все-таки, прямо или косвенно, ввел многие термины из других языков.

В истории древней медицины первого периода наблюдаются термины и терминология во всех первоисточниках. Таджикские и российские ученые, в том числе Л.М. Алексеева, У. Вайнрах, Т. Бердиева, В.М. Дерibas, Л.С. Пейсиков, Е.А. Барсукова выразили свои взгляды на заимствования слов-терминов и словосочетаний-терминов в сфере медицины. Е.А. Барсукова описывает медицинские термины как «передачу значения и структуры слова на другой язык через источники на родном языке» [8, с. 24].

В английском языке мы можем наблюдать заимствованные медицинские наименования лиц по профессии. Относительно других языков таджикский язык имеет неоспоримое преимущество. В процессе изучения, анализа и обзора древних медицинских трактатов выявлено, что существуют разные типы перевод терминов и терминологии в сфере медицины. В результате анализа установлено, что авторы древних медицинских произведений перевели на таджикский язык некоторые иностранные термины и ввели их в употребление: perception of the strength of feeling - дарки кувваи эҳсосот, health - саломатӣ, measure - ченак, edema - омоси, heartbeat - набзи дил, drug - доруворӣ, kidneys - гурда, urine - пешоб, muscles - мушакҳо.

При вольном переводе заимствуемый термин переводится так, что значение и структура заимствованных терминов в переводе не полностью соответствуют друг другу: crystalline lens - булӯрак, eyes - чашм, blue-eyed - кабудчашм, tooth - дандон, dental arch - камони дандонпизишкӣ.

Таким образом, следует отметить, что необходимость в обозначении новых понятий привела к заимствованию десятков и сотен английских терминов, не имеющих соответствия в таджикской медицинской терминологии. Особое развитие получили безэквивалентные термины, охватывающие современные естественные и медицинские научные знания.

Медицинские заимствования наименования лиц по профессии в сфере медицины делятся на группы в соответствии с объемом использования и степенью, и формой их осмысления.

Заимствование наименований лиц по профессии имеет длинную историю, и введение иностранных слов и терминов в язык заимствуемых происходило в давние времена.

А) Заимствованные термины и терминология включаются в номенклатуру всесторонне усвоенных слов-терминов национального языка при полном соответствии методам и критериям употребления термина-элемента: мера, -т.е. четыре главных элемента: strength of feeling - кувваи эҳсос, condition - ҳолат, treatment - табобат, illness - беморӣ, nervousness - асабӣ, stomach - меъда, blood - хун, bile - сафро, black bile and mucus - сафрои сиёҳ ва луоб, spirit, - рух, doctor - табиб, - temper - табъ, strength - қувват.

Б) Заимствования наименований лиц по профессии - это заимствуемые термины и терминология, взятые в целом из разных иностранных языков.

Термины и терминология в медицине включают иноязычные заимствования и наименования лиц по профессии, отмечая термины как часть национального языка, необходимые термины должны быть созданы на основе и через соответствие внутренним правилам английского и таджикского языков: blood test - ташхиси хун, urinalysis - пешоб, dental defects - нуқсонҳои дандон, blood defects - нуқсонҳои хун, heartbeat defects - нуқсонҳои дил, spiritual defects - нуқсонҳои рӯҳӣ, teeth protection - ҳифзи дандон, body protection - ҳифзи бадан, - spirit protection - ҳифзи рӯҳ, protection of nerves - ҳифзи асабҳо, hearing aids - асбобҳои шунавой, eye diseases - бемориҳои чашм, eye organs - узвҳои чашм, parts of the body - узвҳои бадан, illness - беморӣ, serious - illness, бемории вазнин, old disease - бемории кӯҳна, eye disease - бемории чашм, heart disease - бемории дил, bone disease - бемории устухон, diagnostics - ташхис, kidney diagnostics - ташхиси гурда, analysis – таҳлил.

В изучении элементов заимствования и наименования лиц по профессии в сфере медицины и в лингвистике не делается особого акцента на внутриязыковые и иноязычные заимствования. Анализ исследования показал, что такие заимствования в английском и таджикском языках имеют долгую и древнюю историю. Медицинские заимствования слов терминов и терминологии являются одним из требований метода подчинения внутреннему правилу национального языка.

Представленные медицинские термины и терминология заимствования наименования лиц, а также иноязычные и неопределенные, не должны быть источником недопонимания или неверного толкования.

Термины и терминологические заимствования зависят от корня слова, что именуется словообразованием медицинских терминов и терминологии.

К сожалению, в таджикском литературном языке эта терминология не используется. В итоге с большой уверенностью можно сказать, что термины, используемые в древне-таджикской медицинской литературе, также являются важной частью лексической структуры языка и занимают особое место в обогащении языковой и национальной терминологии.

Выводы. В данной работе можно отметить, что в древнейших научных трудах таджикских и английских ученых, посвященных медицине, широко используются термины и терминология из разных языков в сфере медицины. В свою очередь, чтобы точно исследовать термин и терминологию в таджикском и английском медицинском наследии, мы их сгруппировали и подвергли анализу предмет нашего исследования, т.е. заимствования и наименования лиц по профессии в сфере медицины. И установили, что термины и терминология вводятся в языки прямо или косвенно сопоставляемым языкам.

Литература

1. *Абрамова Г.А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития (на материале русского языка): дис. ... канд. филол. наук. – Краснодар: Изд-во КубГУ, 2003. – 241 с.*
2. *Авербух К.Я. Общая теория термина / К. Я. Авербух. – Иваново: Издво Ивановского ГУ, 2004. – 252 с.*
3. *Алексеева Л.М. Медицинский дискурс. Теоретические основы и принципы анализа / Л.М. Алексеева, ред. С. Л. Мишланова. – Пермь: Изд-во Пермского ГУ, 2002. – 200 с.*
4. *Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1973. – С. 220-235.*
5. *Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1973. – С. 68-95.*
6. *Барсукова Е.А. Научный термин в общем и терминологическом толковых словарях русского и английского языков (на материале медицинской и компьютерной терминологии): автореф. ... канд. филол. наук. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. – 24 с.*
7. *Барсукова М.И. Медицинский дискурс: стратегии и тактики речевого поведения врача: автореф.... канд.филол. наук. – Саратов: Саратовский ГУ, 2007. – 20 с.*
8. *Бейлинсон Л.С. Профессиональный дискурс: признаки, функции, нормы/ Л.С. Бейлинсон – Волгоград: Изд-во ВГПУ «Перемена», 2009. – 266 с.*
9. *Бовсуновская А.И., Николаева Н. Г. Филология и медицина: материалы Научной конференции, Казанский государственный медицинский университет / А.И. Бовсуновская, Н. Г. Николаева. – Казань: Отечество, 2014. - 108 с.*
10. *Виноградов С.Н. Термин как средство и объект описания (на материале русской лингвистической терминологии) / С.Н. Виноградов. - Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2005. – 229 с.*

11. Гак В.Г. Языковые преобразования. - М., 1998. – 200 с.
12. Лукоянова Т.В. Когнитивное терминоведение как одно из направлений современной лингвистики / Т.В. Лукоянова // *Lingua Mobilis. Научный журнал / гл. ред. А.А. Селютин.* – 2014. – № 3 (49). – С. 75–80.
13. Лукоянова Т.В. Причины разнообразия определений понятия «термин» Т.В. Лукоянова // *Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета.* – 2014.
14. Лейчик В.М. Термин и его определение // *Терминоведение и терминография в индоевропейских языках: Сб. науч. тр. / отв. ред. Б.И. Бартков. Владивосток: Дальневосток, 1987.-С.*
15. Лейчик В.М. *Терминоведение. Предмет, методы, структура.* - М.: КомКнига, 2008. - 256 с.

ЗАИМСТВОВАНИЯ И ПОЯВЛЕНИЕ НОВЫХ НАИМЕНОВАНИЙ ЛИЦ ПО ПРОФЕССИИ В ОБЛАСТИ МЕДИЦИНЫ В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В современной быстро развивающейся, стремительно меняющейся и обновляющейся научной терминотерминологической системе заимствованная терминология выходит на первые позиции. В нынешнем информационном обществе наблюдается тенденция стремительного роста межязыковой коммуникации. Возрастает и становится объемной переводческая деятельность, отмечается повышение доли двуязычия в глобально меняющемся обществе, прогресс науки и техники обусловлен образованием не только некоторых новых наименований, но и способствует возникновению новых целостных семантических полей. Тем самым, процесс заимствования отражает тенденции к глобализации, выражающиеся, в основном, в научном языке, приобретая при этом богатые по содержанию характеристики. Следует отметить, что фонетические и лексические элементы, перенесенные из одного языка в другой язык, именуется заимствованными. Ряд ученых и языковедов отмечают, что слова-термины и словосочетания-термины, относящиеся к медицине, перешедшие в таджикский язык из других языков, называются заимствованными медицинскими терминами. Однако, с точки зрения заимствования, термины и терминология строятся в соответствии с правилами языка. Заимствованный термин получает статус в том случае, если он соответствует практическим и теоретическим правилам принимаемого языка и может быть широко используемым и понятным. В связи с чем необходимы соответствующие условия и определенное количество времени.

Ключевые слова: заимствования, структура, наименования лиц, словообразовательные элементы, словарь, терминология, медицина, образование, источник, теоретический, область, профессия, сопоставление.

ВОМВОЖАҶО ВА НАВВОЖАҶОИ МАНСУБИ КАСБ ДАР СОҶАИ ТИБ ДАР ЗАБОНҶОИ МУҚОЙСАШАВАНДА (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИҚИ ВА АНГЛИСӢ)

Дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи мафҳумҳои илмӣ ва истилоҳоти таҳаввулшаванда, истилоҳоти қарзӣ нақши асосиро мебозад. Ҷомеаи иттилоотии муосир бо афзоиши босуръати робитаҳои забонӣ ҳос аст. Ҳаҷми рӯзафзуни фаъолияти тарҷума, афзудани саҳми дузабонӣ дар ҷомеаи муосир, дастовардҳои бузурги илму техника на танҳо ба вучуд омадани номҳои нави алоҳида, балки боиси пайдоиши тамоми соҳаҳои маъноӣ мегардад. Дар баробари ин раванди қарзгирӣ тезу тунд шуда, тамоюлҳои ҷаҳонишавиро инъикос менамояд, ки пеш аз ҳама дар забони илмӣ зухур мекунад. Бояд гуфт, ки унсурҳои луғавӣ, фонетикӣ ва грамматикӣ, ки аз як забон ба системаи грамматикӣ забони дигар гузаштаанд, калимаҳои қабулшуда номида мешаванд. Аз донишмандон ва забоншиносон бар ин назаранд, ки тамоми истилоҳот ва ибораҳо, ки аз забонҳои хориҷӣ ба тоҷикӣ гирифта шудаанд, истилоҳоти вомӣ номида мешаванд. Аммо бо қоидаҳои забон вазъият дигар аст. Пеш аз он ки ба истилоҳоти қарзӣ мақом дода шавад, вожаҳо ва истилоҳоти қарзӣ бояд ба қоидаҳои амалӣ ва назариявии забон мувофиқат карда, ба таври васеъ истифодашаванда, фаҳмо, равшан ва фаҳмо бошанд. Ин шароити муносиб ва вақти муайянро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: иқтибос, сохтор, номҳои шахсон, унсурҳои ҳосилшуда, луғат, истилоҳот, тиб, ташкилот, сарчашма, назариявӣ, соҳа, касб, муқоисаҳо.

BORROWINGS AND THE EMERGENCE OF A NEW NAME OF PERSONS BY PROFESSION IN THE FIELD OF MEDICINE IN THE COMPARED LANGUAGES (BASED ON THE MATERIAL OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES)

In a world of rapidly changing scientific concepts and evolving terminologies, borrowed terminology is beginning to play a leading role. The modern information society is characterized by the rapid growth of language contacts. The ever-increasing volume of translation activity, the increase in the share of bilingualism in modern society, the huge achievements of science and technology bring with them not only the emergence of individual new names, but also lead to the emergence of entire semantic fields. At the same

time, the process of borrowing becomes more intense, reflecting the trends towards globalization, which are manifested primarily in the language of science. It should be noted that lexical, phonetic and grammatical elements transferred from one language to the grammatical system of another language are called borrowed words-terms. Some scholars and linguists believe that all words-terms and phrases-terms that are borrowed from foreign languages into Tajik are called borrowed terms. However, with the rules of the language, the situation is different. Before a loan term can be given status, loan words and terms must comply with the practical and theoretical rules of the language and be widely used, understandable, clear and concise. This requires suitable conditions and a certain amount of time.

Keywords: borrowing, structure, names of persons, wordformation elements, vocabulary, terminology, medicine, education, source, theoretical, field, profession, comparisons.

Об авторе

Мананова Парвина Исоевна
Преподаватель кафедры иностранных языков
Таджикский государственный медицинский
университет им. Абуали ибни Сино
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Сино, 29-31
Тел.: (+992) 501 04 05 26
E-mail: mananovaparvina@mail.ru

About the author

Mananova Parvina Isoevna
Teacher of the Department of Foreign Languages
Avicenna Tajik State Medical University
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sino
st., 29-31
Ph.: (+992) 501 04 05 26
E-mail: mananovaparvina@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Мананова Парвина Исоевна
Омузгори кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба
номи Абуалӣ ибни Сино
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Сино, 29-31
Тел.: (+992) 501 04 05 26
E-mail: mananovaparvina@mail.ru

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аттоев С. К.

Национальная академия наук Таджикистана

Лексико-семантические слова - это внутреннее специфическое явление языка, обусловленное ходом его исторического развития. Лексико-семантические группы слов не представляют собой четко и недвусмысленно разграниченные классы лексических единиц. Это такие сочетания слов, которые накладываются друг на друга, взаимно проникают друг в друга, "пересекаются" друг с другом. Существенной особенностью систематического словаря является этот особый способ существования и взаимодействия основных парадигматических групп слов. Именно "пересекаемостью" лексико-семантические группы слов отличаются от грамматических классов (частей речи и категорий), которые построены по принципу четких границ.

Как утверждает В.И.Кодухов "Лексико-семантические группы (их еще называют лексико-тематическими группами) объединяют слова одной и той же части речи одной и той же предметной направленности, и в этом отношении они приближаются к тематическим, терминологическим и синонимическим группам слов" [4, с. 78].

Рассмотрим классификацию отобранных лексических единиц по тематическому принципу. Для выделения лексико - семантических полей обозначим профессиональные области, имеющие отношение к политике и т.д. Политическая лексика состоит из следующих лексико - семантических групп:

1. ЛСГ *Демократия - democracy - демократия.*

2. ЛСГ *Давлат - state - государство*

3. ЛСГ *Парламент – parliament - Парламент*

4. ЛСГ *Маджлиси Оли Республика Таджикистан - Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan – Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Наиболее распространенная политическая лексика, которая должна быть задействована в анализе, состоит из следующих единиц:

На основе собранного лингвистического материала выделяются следующие лексико-тематические группы политической лексики в сравниваемых языках:

ЛСГ "**политика**" - одна из самых многочисленных и емких тематических групп, включающая лексиконы, означающие различные понятия, связанные с обозначением названия политической лексики.

Подсистема политической лексики включает в себя узкоспециализированные термины, такие как: **вакил – authorised-уполномоченный- authorized person** - доверенное лицо, посланец, делегат, **ваколат – полномочие, representative** - представитель, **ваколатхона-representative office (institution)** - представительство (учреждение), **вофид - representative, delegate** - кн. представитель, делегат, **консулӣ - consular representation** - консульское представительство, **намоянда – представитель, парламент – parliament** - парламент, **Маҷлиси Оли - Majlisi Oli** - Маджлиси Оли, **ҳокимияти иҷроия - executive branch** - исполнительная власть, **сарвазир - Prime Minister** - премьер - министр, **роҳбар - leader** лидер, **deputies** - депутаты, **демократияи президентӣ - presidential democracy** - президентская демократия и т.д. [ФТ,1982, 403]

Поскольку исследуемая область иерархически включена в более высокую ассоциацию общеполитической лексики, вполне естественно, что она содержит значительное количество общеполитической лексики, граничащей с лексическими областями политологии, философии, международного права и некоторыми другими. Например, к общеполитическим относятся такие термины как: **конститутсия - constitution – конституция, демократия - democracy – демократия, раванди демократӣ - the democratic process** - демократический процесс, **демократияи намояндагӣ - representative democracy** - представительная демократия, **демократияи парламентӣ - parliamentary democracy** - парламентская демократия, **демократияи президентӣ - presidential democracy** - президентская демократия, **демократияи парламент - президентӣ – parliamentary-presidential democracy** - парламентско

- президентская демократия, **хокимияти қонунбарор** - legislative body - законодательный орган и т.д.

Для выявления лексико-семантических особенностей номинативных единиц общественно - политической лексики и терминологии в таджикском и английском языках проведена классификация общественно - политической лексики и терминологии, входящих в ЛСГ, выражающие данное слово.

1. ЛСГ Демократия - **democracy** - демократия.

Демократия в переводе с латинского языка означает *demos* - народ, *cratos* - власть. Демократия - **democracy** - демократия - это система самоуправления, при которой все граждане равны, а политические решения принимаются большинством, однако с защитой прав меньшинства. Первое демократическое государство появилось в Древней Греции до н. э. В Древнем Риме была аристократическая республика, все важные решения в которой, решались в Сенате. В Сенат избирались только аристократы, имеющие Римское гражданство, отсюда и идет название аристократическая республика. Из Сената избирались два консула, которые соответственно руководили Западной и Восточной Римской империей, сроком на один год. Но Древняя Римская демократия была очень далеко от совершенства. Право голоса имели только Римские граждане, а латины, пилигримы и рабы не имели права голоса.

В условиях построения демократического государства правительство служит народу. Если правительство, избранное народом, злоупотребляет его доверием, то народ может переизбрать правительство законным путем. Обязанность Правительства подчинение Конституции, которую принимает народ всеобщим голосованием на референдуме.

Конституция - **constitution** - конституция - основной Закон государства, который закрепляет основные права и обязанности человека, основы государственного устройства, порядок формирования высших государственных органов страны.

Раванди демократӣ - **the democratic process** - демократический процесс - это формула для обеспечения справедливости, для обеспечения успеха демократического правления необходимо руководство, а граждане должны выполнять решения, принятые избранными ими руководителями соблюдать законы общества и порядок.

Существуют различные типы демократии **намоёндагӣ** - **representative democracy** - представительной демократии:

Это демократии парламентӣ - **parliamentary democracy** - парламентская демократия, демократии президентӣ - **presidential democracy** - президентская демократия, демократии парламентӣ - президентӣ - **parliamentary-presidential democracy** - парламентарно - президентская демократия.

ЛСГ Демократии парламентӣ - **parliamentary democracy** парламентская демократия. В демократии парламентского типа избираются представители в **хокимияти қонунбарор** - **legislative body** - законодательный орган (Парламент Маджлиси Оли). Члены парламента избирают главу исполнительной власти **сарвазир** - **Prime Minister** - премьер-министра (канцлера). Обычно он является лидером "партии большинства" в Парламенте. Когда премьер-министр избран, он по своей инициативе назначает **хайати вазирон** - **Cabinet of Ministers** - кабинет министров (правительство). В этой ситуации **хокимияти иҷроия** - **executive branch** - исполнительная власть является частью **хокимияти қонунбарор** - **legislative power** - законодательной власти в правительстве. Премьер - министр Кабинет Министров остаётся у власти до тех пор, пока её поддерживает большинство в законодательном органе. Если премьер-министр получает "вотум недоверия" от большинства в законодательном органе, он должен уйти в отставку. Назначается новый премьер-министр из числа, депутатов Парламента, а Кабинет Министров избирается Парламентом.

ЛСГ Демократии президентӣ - **presidential democracy** - президентская демократия

В демократии президентского типа **хокимияти қонунбарор**, **иҷроия ва суди новобаста аз ҳамдигар** - **legislative, executive and judicial power** - законодательная, исполнительная и судебная власть не зависят друг от друга. Избиратели выбирают представителей в законодательную и исполнительную власть. **Сардори хокимияти иҷроия** - **the head of the executive branch** - главой исполнительной власти является Президент. Президент избирается на определенный срок и наделяется **вазифаҳои ҳукмбарорӣ** - **by authority** властными полномочиями.

ЛСГ Демократияи парламент - президентӣ – parliamentary - presidential democracy парламентско-президентская демократия

Как парламентская, так и президентская демократии имеют свои преимущества и недостатки. Сторонники демократии президентов типа утверждают, что разногласия между двумя ветвями власти необходимы, так как они контролируют, уравнивают друг друга. Однако в демократии парламентского типа не предусмотрено четкое разделение власти, а контроль и баланс более ослаблены. Большинство правительств в мире являются парламентскими по структуре.

ЛСГ Принципҳои демократӣ - Principles of democracy - Принципы демократии:

Участие граждан в управлении государством - это ключевая роль граждан в демократическом государстве. Это не только их право, но и их долг. Участие граждан в управлении государством протекает через различные формы: баллотирование на высшие государственные должности, принятие участия в голосовании, участие в общественной деятельности, в работе частных и добровольческих организаций, соблюдении общепринятых правил, уплате налогов и т.д.

ЛСГ Принципҳои демократӣ- Principles of democracy -Принципы демократии состоит из следующих слов: **иштирок дар овоздиҳӣ - taking part in voting** принятие участия в голосовании, **иштирок дар корҳои ҷамъиятӣ - participation in public activities** - участие в общественной деятельности, **демократияи парламентӣ - parliamentary democracy** - парламентская демократия, **демократияи президентӣ - presidential democracy** - президентская демократия, **демократияи парламентӣ-президентӣ – parliamentary - presidential democracy** - парламентско - президентская демократия, **принципҳои демократӣ - principles of democracy** - принципы демократии, **сутунҳои демократия - pillars of democracy** - столпы демократии, **ҳокимияти халқӣ низоми аксарият ҳуқуқи ақаллият-народовластие**, правительство основанное на согласии управляемых, **кафолати ҳуқуқи асосии инсон** - правило большинства, **интихоботҳои шаффоф ва озод, баробари дар назди қонун** - свободные и честные выборы, **муҳокимаи судии мустақил** - независимое судопроизводство, **маҳдудияти конститусионии ҳукумат** - конституционные ограничения правительства, **плюрализми ҷамъиятӣ, иқдисодӣ ва сиёсӣ, прагматизм ва ҳамкорӣ** - социальный, экономический и политический плюрализм ценности и терпимости прагматизма, сотрудничества и компромисса и т.д.

История таджикского и других народов свидетельствуют о том, что коренные перемены в социально - политической системе, в национальном мировоззрении и взглядах, в культуре бытия, в интеллекте и сознании индивидуумов общества, теснейшим образом и в полной мере связаны с делами и свершениями великих личностей. Эти великие люди своими знаниями, благодаря политической, духовной воле и нравственности воплощают исторические чаяния народа.

В книге Шарифзода А. С. Шамсиддинова, К. Заробиддина “Президент” [10] отражены роль Эмомали Рахмона в укреплении государственной власти и национальной независимости. А также собраны статьи и другие информационно-аналитические материалы, которые являются достоверными документальными источниками плодотворной политической, научно - экономической и культурной деятельности Президента Республики Таджикистан и Правительства республики. В данной книге также отражены итоги многогранной деятельности Главы государства Эмомали Рахмона по возрождению и созиданию, популяризации высших ценностей национальной государственности таджиков, воспитанию молодого поколения страны в духе национального самопознания и самосознания, глубокого изучения современной науки и техники, также достойной защиты интересов Таджикского государства в регионе и во всем мире.

Лексика таджикского языка особенно политическая лексика, тесно связана с приобретением независимости Таджикистана и в основном в этот период в состав таджикского языка вошло большое количество слов и новообразований в сфере политической лексики.

Социально-политическая лексика - это лингвистическое отражение общественно-политической организации общества, его экономики и культуры.

Премьер-министр Соединённого королевства Великобритании и Северной Ирландии является главой правительства Великобритании и председателем кабинета министров — комитета высших правительственных чиновников. Как глава правительства, премьер-министр выполняет многие из исполнительных функций от имени Суверена, который

является главой государства и верховным носителем исполнительной власти в качестве монарха в Совете. Согласно обычаю, и премьер-министр, и Кабинет министров состоят из действующих депутатов парламента Великобритании и отвечают перед ним за свои действия. Первое упоминание слов «Премьер-министр» в официальных правительственных документах произошло во времена Бенджамина Дизраэли. С тех пор название использовалось в документах, письмах и устной речи.

2.ЛСГ Давлат – State - Государство

Давлат – State - Государство - это единая политическая система, распространяющая свою власть на всю территорию и население, имеющая при этом, государственный аппарат (принуждения) управления.

Общественно-политическая лексика и терминология таджикского языка имеет древние корни и историю, поскольку в древнюю эпоху Саманидов (IX-X) между государствами существовали торговые, политические, научные и культурные связи. Большинство общественно - политической лексики и терминологий пришли в современный таджикский язык с тех времен, получив новую жизнь. Эти термины вновь вошли в разряд широко употребляемых слов словарного состава.

Шаклҳои таърихии тараққиёти давлат - Historical types of state development - Исторические типы развития государства:

- **давлати ғуломдорӣ - slaveholding type of state** - рабовладельческий тип государства - это такое государство, в котором рабовладельцы имеют рабов на праве собственности и используют их в качестве орудия труда.

- **давлати феодалӣ - feudal type of state** - феодальный тип государства - это государство, в котором, тот, кому принадлежит право на землю, является феодалом, угнетает и подавляет зависимых безземельных крестьян.

- **давлати буржуазӣ - the bourgeois type of state** - буржуазный тип государства - такое государство функционирует на базе производственных отношений, основанных на капиталистической частной собственности на средства производства (заводы, фабрики, станки и т.д.) и юридической независимости рабочих от капиталистов. Хотя рабочие юридически независимы, они работают на капиталистов, т.к. у них нет ни заводов, ни фабрик, ни станков.

- **давлати сотсиалистӣ - the socialist type of state** - социалистический тип государства - возникает в результате социалистической революции, которая уничтожает буржуазный тип государства. Новое государство создает новую систему экономических отношений, которая вытекает из общественной собственности. Социалистическое государство - это политическая власть трудящихся классов.

Англия — один из четырех административных регионов Соединенного Королевства, который находится на острове Великобритания. Британия — синоним названия «Соединенное Королевство» в разговорной речи. Великобритания — остров, на котором расположены три региона Соединенного Королевства: Англия, Уэльс и Шотландия.

Страна является парламентской демократией. Королём Великобритании является Карл III, взошедший на британский престол после смерти своей матери Елизаветы II в 2022 году. Британский король является главой всех трёх ветвей власти. Он имеет право распустить парламент, назначать министров, и, как верховный главнокомандующий, объявлять войну. Конституция Великобритании не является единым писанным документом, а состоит, в основном, из собрания различных письменных источников, включая статуты, судебных прецедентов и международных договоров, наравне с конституционными обычаями.

3.ЛСГ Парламент – Parliament - Парламент

Ҳокимияти қонунбарор - legislative power - законодательная власть - в соответствии с теорией разделения властей одна из трёх уравновешивающих друг друга властей в государстве. Законодательная власть будет осуществлять исключительно право издавать нормативные акты, имеющие высшую юридическую силу после конституции, - законы.

Кроме того, законодательная власть имеет право принимать бюджетные и финансовые законы и право контролировать деятельность исполнительной власти - правительство парламентских стран, исполнительная власть ответственна перед законодательной властью.

Органом законодательной власти является парламент. Иногда под законодательной властью понимают только полномочие высших органов государственной власти издавать законы.

Парламент - (фр. Parliament, от parler - говорить; англ. Parliament; нем. Parlatig. Общенациональное представительное учреждение государства, осуществляющее законодательную функцию. В компетенцию Парламента входят принятие бюджета и иных финансовых законов, контроль над деятельностью правительства, ратификация международных договоров, утверждение назначений на высшие государственные должности и др. Порядок организации внутренней деятельности Парламента определяется их регламентами (регламентами палат). Регламенты Парламента предусматривают порядок создания их структурных внутренних подразделений (комитеты, комиссии, фракции, обслуживающий аппарат и т.п.) и назначения должностных лиц (председатели палат, бюро и президиумы палат, лидеры фракций, другие представители палат).

Парламентаризм (англ. parliamentarianism) - система организации и функционирования верховной государственной власти, характеризующаяся разделением законодательных и исполнительных функций при привилегированном положении парламента.

Парламентарий (англ. member of parliament; нем. Parlamentarier) - член парламента.

Парламентер (фр. parlementaire, от parler – говорить, англ. truce envoy) - лицо, уполномоченное одной из воюющих сторон для ведения переговоров с другой, по международно-правовым нормам Личность Парламентера неприкосновенна.

Парламент Великобритании является бикамеральным, то есть, основан на двухпалатной системе, и состоит из палаты общин и палаты лордов. Однако как общенациональный представительный орган парламент являет собой триединое учреждение, включающее в себя не только обе палаты, но и монарха, «Корону-в-Парламенте» (англ. Crown-in-Parliament), поскольку только наличие всех трёх элементов образует в правовом смысле то, что называют британским парламентом.

4.ЛСГ Маҷлиси Олии Ҷумҳурияи Тоҷикистон -Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan- Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон

В общественно-политической лексике и терминологии таджикского языка существует немало исконно таджикских слов: **Маҷлиси Оли- Majlisi Oli - Маджлиси Оли, Маҷлиси Намояндагон - Majlisi Namoyandagon- Маджлиси Намояндагон, Ҳокимияти қонунбарор - legislative power - законодательная власть** и т.д.

Маҷлиси Оли - Маджлиси Оли - это Парламент Республики Таджикистан, высший представительный и законодательный орган Республики Таджикистан.

Структура Маджлиси Оли Республики Таджикистан состоит из двух Маджлисов - **Маҷлиси Милли - Majlisi Milli - Маджлиси Милли** и **Маҷлиси Намояндагон - Majlisi Namoyandagon - Маджлиси Намояндагон**.

Таким образом, политическая лексика таджикского и английского языков состоит из слов, выражающих социально–политическую лексику. В ЛСГ номинативных единиц таджикской общественно - политической лексики и терминологии входят лексико-семантические группы, которые состоят из микрополя лексических единиц, выражающие: ЛТГ Демократия - democracy – демократия, ЛСГ Давлат - state – государство, ЛСГ Парламент – parliament – Парламент, ЛСГ Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон - Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan и т.д., а также в английском языке ЛТГ Демократия - democracy – демократия, ЛСГ Давлат - state – государство.

В последний период развития языка его лексико-семантическая система претерпевает значительные изменения, вызванные социально-политическими, экономическими и идеологическими преобразованиями в стране. В то же время неоднократно отмечалось, что именно язык служит политикам и прессе инструментом манипулирования общественным сознанием и интерпретацией явлений общественно-политической жизни с определенной социальной позиции.

Исследование и анализ всех трансформаций, происходящих в современном таджикском и английском языках, является одним из важнейших вопросов лингвистики. Появление каждого исследования в этой области способствует выявлению путей и закономерностей обогащения и развития современного литературного языка, имеет большое научное и практическое значение.

Литература

1. Виноградов В.В. История русских лингвистических учений. Учебное пособие для филол. специальностей ун-тов. - М. Высшая школа, 1978. - 367 с.
2. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно - политической лексики и терминологии. - М.: Наука, 1989. – 131 с.
3. Крючкова Т.Б. Зарубежная социолингвистика. Германия. Испания.-М.: Наука. - 1991. – 157 с.
4. Кодухов В. И. Лексико-семантические группы слов [Текст]: Лекция / Доц. В. И. Кодухов . Отв. ред. проф. Н. П. Гринкова ; Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. - Ленинград : [б. и.], 1955 [вып. дан. 1956]. - 28 с.
5. Саидов Зафар Шералиевич (Сайидзода Зафари Шерали). Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей». - Душанбе, 2015. - 346 с.
6. Саидов Зафар Шералиевич (Сайидзода Зафари Шерали). Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2017 гг.): Учебное пособие. - Душанбе: Контраст, 2017. - 112 с.
7. Саймиддинов Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2007. – 211 с.
8. Салимов Носирчон, Шарифзода Абдуфаттох Тоҷики оламушуул.-Душанбе: Ирфон, 2011. - 372 с.
9. Семантика и структура предложения. Лексическая и синтаксическая семантика. - Уфа, 1978. -141 с.
10. Шарифзода Абдуфаттох, Шамсиддинов Садриддин, Косими Заробиддин. Президент. (Роль Эмомали Рахмона в укреплении государственной власти и национальной независимости). - Душанбе: Ирфон, 2011. - 372 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.04.2016 [манбаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/4318>
12. Шаропов Н. Некоторые вопросы развития терминологии современного таджикского языка. //Забонишносии тоҷик- Душанбе: Дониш, 1980. - 220 с.
13. Краткий энциклопедический словарь-справочник (политология) /Отв. ред. Борцов Ю. С. , ыауч. рад. Коротец И. Д. - Ростов- на-Дону: изд-во «Феникс», 1997. - 608 с.
14. Мюллер В.К. Англо-русский словарь.-17-е изд. - М.: Русский язык, 1978. - 888с.
15. Мюллер, В. К. Большой англо-русский словарь. Изд-е 6-е. М.: Цитадель-трейд. Вече; Лада, 2007. - 832 с.
16. Расторгуева, В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка // Таджикиско-русский словарь.- М. Гос-ное изд-во иностранных словарей. - С. 531-570.
17. Розенталь Д.Э. Словарь справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. Изд.2. - М.: Просвещение. - 1976. – 543 с.
18. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ / Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Институти забон ва адабиёти Рудақӣ. Наири дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С. Д. Холматова, С. Каримов. – Душанбе: «Чопхонаи Пайванд», 2006. – 813 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье речь идёт о лексико-семантический анализ политической лексики в таджикском и английском языках. Автор статьи отмечает, что лексико-семантические слова - это внутреннее специфическое явление языка, обусловленное ходом его исторического развития. Это такие сочетания слов, которые накладываются друг на друга, взаимно проникают друг в друга, "пересекаются" друг с другом. Существенной особенностью систематического словаря является этот особый способ существования и взаимодействия основных парадигматических групп слов. Именно "пересекаемостью" лексико-семантические группы слов отличаются от грамматических классов (частей речи и категорий), которые построены по принципу четких границ. В последний период развития языка его лексико-семантическая система претерпевает значительные изменения, вызванные социально-политическими, экономическими и идеологическими преобразованиями в стране. В то же время неоднократно отмечалось, что именно язык служит политикам и прессе инструментом манипулирования общественным сознанием и интерпретацией явлений общественно-политической жизни с определенной социальной позиции.

Ключевые слова: политика, посланец, полномочие, парламент, политическая лексика, терминология, парламентская демократия.

ТАҲЛИЛИ ЛЕКСИКӢ-СЕМАНТИКӢИ ЛУҒАТӢИ СИЁСӢ ДАР ЗАБОНӢИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба таҳлили лексикӣ-семантикӣи луғатӣи сиёсӣ дар забонӣи тоҷикӣ ва англисӣ сухан меравад. Муаллифи мақола қайд мекунад, ки калимаҳои лексикӣ-семантикӣ як падидаи хоси дохилии забон буда, бо рафти инкишофи таърихӣ он муайян карда мешаванд. Инҳо

таркибҳои калимаҳои мебошанд, ки якдигарро ба ҳам мепайванданд, ба ҳамдигар ворид мешаванд. Хусусияти асосии луғати систематикӣ ин тарзи махсуси мавҷудият ва таъсири мутақобилаи гурӯҳҳои асосии парадигматикии калимаҳо мебошад. Маҳз ба воситаи «пахшидан» гурӯҳҳои лексикӣ семантикии калимаҳо аз гурӯҳҳои грамматикӣ (ҳиссаҳои нутқ ва категорияҳои), ки дар асоси принсипи сарҳадҳои равшан сохта шудаанд, фарқ мекунад. Дар давраи охири инкишофи забон дар системаи лексикӣ семантикии он дигаргунӣ калон ба амал меоянд, ки дар натиҷаи дигаргунӣ ҷамъияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва идеологии мамлакат ба амал омадаанд. Дар баробари ин борҳо таъкид шудааст, ки маҳз забон ба сиёсатмадорон ва матбуот ҳамчун василаи таҷдиди шуури ҷамъиятӣ ва тафсири падидаҳои ҳаёти иҷтимоӣ аз мавқеи муайяни иҷтимоӣ хизмат мекунад.

Калидвожаҳо: сиёсат, вакил, ваколат, парламент, луғати сиёсӣ, терминология, демократияи парламентӣ.

LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF POLITICAL VOCABULARY IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the lexical-semantic analysis of political vocabulary in the Tajik and English languages. The author of the article notes that lexical-semantic words are an internal specific phenomenon of the language, determined by the course of its historical development. These are combinations of words that overlap each other, mutually penetrate each other, “intersect” with each other. An essential feature of a systematic dictionary is this special way of existence and interaction of the main paradigmatic groups of words. It is precisely by “overlapping” that lexical-semantic groups of words differ from grammatical classes (parts of speech and categories), which are built on the principle of clear boundaries. In the last period of language development, its lexical-semantic system undergoes significant changes caused by socio-political, economic and ideological transformations in the country. At the same time, it has been repeatedly noted that it is language that serves politicians and the press as a tool for manipulating public consciousness and interpreting the phenomena of socio-political life from a certain social position.

Keywords: politics, delegate, authority, parliament, political vocabulary, terminology, parliamentary democracy.

Об авторе

Аттоев Сухбатхон Каримович
Соискатель кафедры иностранных языков
Национальная академия наук Таджикистана
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 33
Тел.: (+992) 900 99 95 50
E-mail: gtl.karimi@gmail.com

About the author

Attoev Suhbatkhon Karimovich
Leading researcher in the department
of foreign languages
National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
33 Rudaki Avenue
Ph.: (+992) 900 99 95 50
E-mail: gtl.karimi@gmail.com

Дар бораи муаллиф

Аттоев Сухбатхон Каримович
Унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷӣ
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рудаки, 33
Тел.: (+992) 900 99 95 50
E-mail: gtl.karimi@gmail.com

ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ)

Махмадов Дж. Ш.

Таджикский национальный университет

Проблема взаимоотношения языка и мышления в лингвистике очень сложна, ученые и исследователи имеют разные мнения по поводу их отношения, поскольку функции языка безграничны, но до сих пор ни один ученый в мире не определил полностью функции языка. Всего лишь многозначность языка заключается в том, что язык выполняет и выражает различные отношения. Самой главной функцией языка является общение.

В толковом словаре таджикского языка определяется, как: «Язык 1 زبان. орган внутри рта, служащий для проглатывания пищи, вкуса, а также для речи у человека. 2. совокупность средств голосовых и словарных запасов и предписаний, которые отражают результат мышления, обеспечивают связь и эквивалент мнений людей» [8, с. 498].

В словаре *Le nouveau petit Robert* язык объясняется следующим образом.: «*Système d'expression et de communication commun à un groupe social (communauté linguistique). Organe charnu, musculeux, allongé et mobile, placé dans la bouche. La langue, organe du goût. Filet, frein, mugueuse, papilles de la langue. Relatif à la langue*» [10, с. 1258]. Система выражения и общения, общая для социальной группы (языкового сообщества). Мясистый, мускулистый, удлинённый и подвижный орган, расположенный во рту. Язык, орган вкуса. Вырезка, тормоза, молочница, сосочки, относящиеся к языку.

Из приведенного выше утверждения, следует отметить, что язык — это совокупность речевых и лексических средств и инструкций, целенаправленно отражающих и уточняющих результаты мышления и служащих для обмена идеями между людьми в обществе и представляют собой следующие задачи: выражение, общение, речь, изречения; говорить, произносить, выполнять и так далее.

Таким образом, соображения о языке, как о средстве реализации человеческого мышления просматриваются в произведениях мыслителей разных народов с древнейших времен и до наших дней. Решение проблемы взаимоотношения языка и мышления находится в области психолингвистики, в рамках которой изучались такие процессы, как выражение и понимание речи, изучение языка как системы знаков, хранящихся в сознании человека. Таким образом Ч. Осгуд, Дж. Гринберг, Дж. Кэрролл, Т. Себиок, А. А. Залевская, А. Я. Н. Горелов, А. Леонтьев, Ю. Н. Караулов, Эмил Бенвенист, Шарл Балли, Фердинанд де Соссюр, Бодуэн де Куртнэ, М.Норматов, М. Косимова, С. Рахматова, и другие написали об этом различные работы.

Язык не может существовать вне общества, поскольку язык и общество являются одним из факторов происхождения человека. Как отметил таджикский лингвист М. Норматов: «Язык и общество возникли одновременно и считаются одним из факторов возникновения человека» [4, с. 109].

Вопрос о характере взаимоотношения языка и мышления в истории человечества имеет существенное явление, принципиальное значение не только для языкознания, но также и для филологии, психологии, философии и других отраслей, которые организуют общественный обмен мыслями, вести успешную борьбу с силами такого значения языка, как общественного явления о взаимоотношении языка и мышления.

Взаимоотношение языка и мышления является одним из аспектов основного филологического вопроса, в зависимости от характера, определяющего языка познания предметов. По мнению В. З. Панфилова «Язык и мышление образуют такое диалектически противоречивое единство, в котором язык, при определяющей роли мышления, представляет собой относительно самостоятельное явление, в свою очередь, оказывающее известное обратное воздействие на мышление» [5, с. 3].

Наш мир – это мир, который описывается посредством языка и управляется посредством мысли. «Исследование соотношения отдельных уровней языка с мышлением, обнаруживая различный характер отношения к мышлению языковых единиц, соответствующих каждому из них, вскрывает, вместе с тем, диалектически сложную и противоречивую природу взаимоотношения мышления и языка в целом» [5, с. 3]. Язык формирует мысли и связывает их с жизнью, деятельностью и мыслями людей.

Дилором - кампирро dided? - нурсид машкоб ба вай наздик шуда, - нотоб шуда мондааст.

- Навакак аз ҳамин ҷо гузаштагӣ барин шуд, - гуфт оқсақол писарчаро китик карда истода, - дуруст буд-ку.

- Аҳволаш бад барин, ба таб месузад... ба ҳар ҳол одами пухта мондагӯ-дия [2, с. 7]!

- Avez-vous vu la vieille Dilorom ? lui demanda le porteur d'eau en s'approchant de lui.

- Il me semble qu'elle vient juste de passer par-là, répondit l'aksakal tout en continuant à jouer avec l'enfant. Elle a toujours aussi fièreallure.. .

- Elle est malade, ça ne va pas, elle a de la fièvre. . . Elle est déjà assez âgée. [9, с. 9]!

Такого рода понимание характера взаимоотношения языка с абстрактным обобщенным мышлением, с одной стороны, и чувственно-образным мышлением—с другой, выступало в качестве основы при решении вопроса об историческом развитии языка и мышления, а также целого ряда других проблем, таких как природа языкового значения в его отношении к содержательной стороне мышления.

- Ба таб месузад? - нурсид оқсақол писарчаро ором гузошта.

- Аҷаб! Дилором - кампир дар ин солу моҳҳо дарди сар нашуда буд. Хайр, одамӣ-дия, навбаташ расидагист, агар мурда монад, туюш. Ба фикрам, қариб таги садба рафтагист... [2, с. 7]

—De la fièvre ? L'aksakal s'arrêta de jouer avec son fils. C'est étonnant ! Autrefois la vieille Dilorom n'était jamais malade. Bah ! On est tous mortel ! Ça sera bientôt son. tour. Si elle meurt, qu'elle repose en paix.. . Il me semble qu'elle a près de cent ans.

— C'est une brave femme qui est fort utile à tous, dit le porteur d'eau, d'un air triste. Et puis, sa petite fille, que va-t-elle devenir ? Elle n'aura pas la vie facile [9, с. 29].

В данном примере функция языка в процессе мышления установила огромное значение в формировании понятия и суждения. Но значение языка не ограничивается только указанными функциями.

По мнению русского лингвиста польского происхождения Ивана Александровича Бодуэн де Куртенэ: «Из лингвистического мышления можно выявить и найти конкретные языковые знания обо всех сферах бытия и проявления мира, как материального, духовного, так и индивидуально-психического» [1, с. 13].

Из этих слов учёного следует, что все лингвистические исследования, которые сосредоточены на проблеме взаимоотношений языка и речи, языка и мышления, относятся к человеку, и человек делает их предметом исследования и изучения.

По мнению д. ф. н., профессора Е. Н. Ремчукова: «... значительность разных жанров творческой речи, разных способностей мышления, вообще все, что свойственно языковой системе, реализуется человеком...» [7, с. 309].

Как доказывает исследователь, из языкового мышления можно обнаружить всю область существования и проявления материального, духовного и психологического мира.

Поэтому язык является основным инструментом реализации человеческого мышления, социальной, культурной и моральной этики.

В истории развития мышления в советском языкознании выделяли два этапа, в течение которых мышление, по его мнению, всецело происходило в форме чувственно-наглядных образов и которым соответствовали особые этапы развития языка.

Эта точка зрения первоначального этапа развития мышления и языка человека влиял на характер языка и мышления современных так называемых первобытных народов.

В человеческом сознании в отношении к объекту, назначались вновь и те, которые уже были определены и закреплены общественным сознанием. Общность понятий возникал из одинаковой способности мышления людей отражать и познавать.

«Язык имел свой общественный строй, сохранялся в своём наиболее существенном словарном фонде и грамматическом строе, переходя из эпохи в эпоху» [3, с. 91]. В этапе развития человеческого мышления фактически не существовало какого-либо качественного различия между способами отражения действительности. Язык как средство осуществления человеческого мышления в тексте определяют через разное единство. Каждый из этих принципов имеет различные проявления, которым соответствуют и разные типы текстов. Одному слову соответствует несколько метафор.

Il est arrivé à la fin de sa vie- Умраш ба поён расидааст.

Il a pris un nouveau départ dans sa vie- Дар зиндагии хеш ба ҳаёти нав шуруъ намуд.

Depuis qu'il connaît Marie, sa vie est une impasse- Азон даме, ки вай бо Мари вохӯрд, ҳаёташ муаммо гардид.

Vivre comme cela, ça ne mène nulle part [9]. - Чунин зиндагӣ оқибати хуб надорад.

Другой принцип различия осуществляется через лексические и семантические повторы. Повторяющиеся слова могут быть различными, а их семантическая сочетаемость имеет разные варианты.

Ҳар кас ки дар ин замон ду зан мехоҳад,

Бо ҷони азизи худ ситам мехоҳад.

Хубони ҷаҳон асири як зан шудаанд,

Расво шавад он кас ки ду зан мехоҳад [2, с. 25].

Celui qui, à notre triste époque, veut avoir deux épouses

S'impose un double chagrin !

L'homme le plus sage ne peut venir à bout d'une femme,

Celui qui en a deux, est un homme perdu [9, с. 29]!

Анализ речевого общения и его содержательные и формальные стороны являются не только средством осуществления человеческого мышления, но и принадлежат к разным направлениям. Наблюдение над языком, употреблением, структурой текста во взаимодействии, позволяет выявить языковые приемы организации произведения.

Известно, что подсознательные процессы образуют обширную область психической деятельности у человека и, в частности, это обнаруживается в проведении многочисленных опытов по выработке условных рефлексов на звуковые сигналы. «Непонимание сложного характера взаимодействия языка и мышления, грамматического строя языка и логического строя мышления лежат в основе теорий, которые отрицают либо единство языка и мышления в целом, либо наличие сколько-нибудь существенного воздействия логического строя мышления на грамматический строй языка» [5, с. 4]. Говорить можно только тогда, когда происходит чувствительный характер. Поэтому выявление логико-грамматического предиката является необходимым этапом при адекватном переходе с одного на другой.

Elle avait déjà terminé d'arroser ses fleurs, lorsqu'une femme pénétra dans la cour, le visage couvert d'une résille. Ceux qui se trouvaient dans la cuisine, n'avaient pas remarqué sa venue. La jeune maîtresse de maison s'empressa d'aller à sa rencontre, elle lui prit son voile, elle le donna à Firouza puis elle embrassa la nouvelle venue et s'inquiéta de sa santé [9, с. 28].

Вай ба гулзор об пошида шуда буд, ки аз дари берун фаранҷӣ бар сару чаимбандаи болои сар як зани ҷавони ситора гарме ба ҳавлӣ даромад. Дар оиҳона будагон ба суҳбат ва ханда машғул шуда, аз омадани он зан беҳабар монданд, аммо оими хурдӣ зуд ба нешвози ӯ рафта, фаранҷию чаимбандаи ро аз дасташ гирифт ва ба Фируза доду баъд бо ӯ боздид намуда, ҳамдигарро бусиданд ва пурсупос намуданд [2, с. 24].

В тех случаях, когда логико-грамматический предикат не совпадает с глаголом, он выявляется в предложении по тяготеющим к нему грамматическим средствам выражения модальности (с ним интонационно объединяются служебные модальные слова: *бешубҳа, мабодо, эҳтимол, шояд, probablement, peut-être, sans aucun doute, naturellement* и т. д.). Даже речь про себя, внутренняя речь, не обходится без чувственного материала.

Литература

1. Бодуэн де Куртнэ, И.А. Избранные труды по общему языкознанию. Т.1 / И. А. Бодуэн де Куртнэ. – М., 1963. – 385 с.
2. *Икромӣ Чалол. Духтари оташ (роман)*. - Душанбе: Адиб. 2009. - 560 с.
3. Махмадов, Дж.Ш. Воздействие мышления в языке (на материале таджикского и французского языков) / Дж.Ш. Махмадов // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2023. - № 8 - С. 91-96.
4. Норматов М. Забониносии умумӣ. – Душанбе: Маориф, 1991. - 160 с.
5. Панфилов В. З. Грамматика и логика. – Москва, 1963. - 74 с.
6. Парешнева В. О. Метафоры во французском политическом дискурсе // Актуальные исследования. 2023. №7 (137). Ч.1. С. 87-89. [Электронный ресурс]. URL: <https://apni.ru/article/5636-metafori-vo-frantsuzskom-politicheskom-diskur> (дата обращения: 03.01.2024)
7. Ремчукова, Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики / Е. Н. Ремчукова. – М., 2005. – 329 с.
8. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1*. – Душанбе, 2008. - 950 с.
9. *Ikromi Dj. La fille de feu. Traduit de russe / Dj. Ikromi*. – Moscow: Editions du progrès, 1966. – 611 p.
10. *Le nouveau petit Robert. Paris 1993. –1627 p.*

ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье автор рассматривает язык как средство осуществления человеческого мышления. Взаимосвязь языка и мышления является одной из сложных и многогранных научных проблем языкознания. Эта тема включает в себя различные аспекты. Потому что, говорящий выражает свои мысли и мнения посредством языка и постепенно создает условия для определения путей формирования и совершенствования своих знаний. Постоянное развитие знаний, естественных языков и других символических систем свидетельствует о том, что процесс человеческого мышления всегда выходит за рамки содержания различных наук. По этой причине язык, как средство реализации человеческой мысли, выражается иногда в простом, ясном и понятном стиле, а иногда и в метафорических выражениях.

Ключевые слова: язык, средства, мышление, человек, структура, разное, таджикский язык, французский язык.

ЗАБОН ҲАМЧУН ВОСИТАИ АМАЛИСОЗИИ ТАФАККУРИ ИНСОНӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ)

Муаллиф дар мақолаи мазкур забонро ҳамчун воситаи амалисозии тафаккури инсонӣ медонад. Муносибати забону тафаккур яке аз масоили мураккаб ва гуногунпахлуи илмӣ забоншиносӣ мебошад. Ин мавзу паҳлуҳои гуногунро дар бар мегирад. Зеро нотик маҳз тавасути забон фикр ақидаи ҳешро баён намуда, тадричан барои муайян намудани роҳҳои ташаккул ва тақомули дониши ҳеш шароит фароҳам меорад. Рушди бемайлони дониш, забонҳои табиӣ ва дигар системаҳои рамзӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки раванди тафаккури инсон ҳамеша аз доираи мундариҷаи илмҳои мухталиф берун мебарояд. Аз ин рӯ, забон ҳамчун василаи амалӣ гардонидани андешаи инсонӣ гоҳе бо услуби содда, равшану фаҳмо ва гоҳе бо ибораҳои маҷозӣ ифода меёбад.

Калидвожаҳо: забон, восита, тафаккур, инсон, сохтор, гуногун, забони тоҷикӣ, забони фаронсавӣ.

LANGUAGE AS A MEANS OF REALIZING HUMAN THINKING IN DIFFERENTLY STRUCTURED LANGUAGES (BASED ON THE TAJIK AND FRENCH LANGUAGES)

In the article, the author considers language as a means of human thinking. The relationship between language and thinking is one of the complex and multifaceted scientific problems of linguistics. This topic includes various aspects. Because the speaker expresses his thoughts and opinions through language and gradually creates the conditions for determining ways to form and improve his knowledge. The constant development of knowledge, natural languages and other symbolic systems indicates that the process of human thinking always goes beyond the content of various sciences. For this reason, language, as a means of realizing human thought, is sometimes expressed in a simple, clear and understandable style, and sometimes in metaphorical expressions.

Keywords: language, means, thinking, person, structure, miscellaneous, Tajik language, French language.

Об авторе

Махмадов Джовидон Шарифович
Кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой иностранных языков
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 985 62 69 19
E-mail: jovidon0909@list.ru

About the author

Makhmadov Jovidon Sharifovich
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of Foreign
Languages
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 985 62 69 19
E-mail: jovidon0909@list.ru

Дар бораи муаллиф

Махмадов Ҷовидон Шарифович
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири
кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 985 62 69 19
E-mail: jovidon0909@list.ru

ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ВА НАВЪҲОИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, ОЛМОНӢ ВА РУСӢ

Фуломова Ф. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Артишро яке аз институтҳои муҳим ва зарурии иҷтимоӣ меҳисобанд. **Артиш** (аз латинии *armare* – мусаллаҳ кардан) номи таърихӣ қувваҳои мусаллаҳ мебошад. Қўшунҳои хушкигард қисми қувваҳои мусаллаҳи давлат буда, вобаста ба вазифаҳои ба он гузошташуда чунин ном доранд: артиши ҳуҷумкунанда, артиши амалкунанда, артиши пӯшиш ва монанди инҳо [1].

Ҳар як давлат танҳо дар сурати ба даст овардани артиши худ ва мутаносибан тақмил додани сиёсати ҳарбии хеш устувор мегардад ва хислатҳои характерноки истиқлол пайдо мекунад. Барои ба сатҳи тамоман нав баровардани сиёсати ҳарбӣ, давлат бояд истилоҳоти низомии худро дошта бошад, ки он тафаккури ҳар як давлати алоҳидаро таъкид мекунад.

Дар давлате, ки роҳи тараққиёти худро дар соҳаи ҳарбӣ интихоб кардааст, инкишофи истилоҳоти ҳарбӣ ва системаҳои истилоҳотӣ аҳамияти худро пайдо мекунад. Истилоҳоти тақмилёфта, инчунин ба низоми давлатӣ, ки ҷузъи асосии зерзабони ҳарбӣ мебошад, дар раванди татбиқи раванди коммуникативӣ ҳам дар соҳаи робитаи дохилии ҳарбӣ ва ҳам дар арсаи байналмилалӣ пайвандгари асосӣ мегардад.

Чуноне ки маълум аст, ҳамаи соҳаҳои илмӣ як андоза мустақилият дошта, инчунин системаи комилан мухтори истилоҳот доранд. Маҳз ҳамин система имкон медиҳад, ки як соҳаи муайяни илмӣ хусусиятҳои хоси худро пайдо кунад, қоидаҳои махсуси худро муқаррар намояд ва методологияи худро барои татбиқи истилоҳоти махсус дар соҳаи иҷтимоӣ ва илмӣ фаъолият қорӣ намояд.

Вобаста ба ин далел, бояд гуфт, ки луғати истилоҳоти ҳарбӣ, ки ҳамчун ҷузъи таркибии истилоҳоти илмӣ техникӣ мавҷуд аст, ба ғайр аз баъзе умумиятҳои истилоҳот, бо воҳидҳои махсусе амал мекунад, ки моҳияти фаъолияти ҳарбиرو инъикос мекунанд. Маҳз онҳоро истилоҳҳои ҳарбӣ ном мебаранд.

Ташаккул ва инкишофи истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ яке аз масъалаҳои муҳими омӯзиши забони адабии ҳозираи тоҷик аст.

Аввалин мутафаккирони аврупоӣ оид ба масъалаи ҳарбӣ Аристотел, Геродот, Фома Аквини, Фукидид, Ксенофонт, Плутарх, Полибий, Н.Макиавелли, Т.Гоббс, Ҷ.Руссо, Г.Гротсий, Гегел, И.Кант, К.Клаузевицс, Тита Ливи, Татсит, Дио Кассий, Аммиан Марселлин, Диодор Сикулус, Иосиф, Саллюст, Юлий Сезар ва дигарон мебошанд.

Андешаҳои илмӣ ва забоншиносии забоншиносони тоҷик, ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии масъалаи истилоҳоти забони тоҷикӣ дар мавриди истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ дар таҳқиқот ва корҳои илмӣ С. Назарзода, М. Қосимова, Н. Шарофов, Д. Саймиддинов, С. Анварӣ, Ҷ. Наҷмиддинова, Т. Бердиева, Д. Хоҷаев, М.Ҳ. Султон, Т.Қ. Ҷўраев, Х. Саидов, П. Нуров ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Истилоҳоти забони адабии тоҷик бо воқеаҳои таърихӣ алоқаманд аст. Дар ин маврид омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ аҳамияти калон дорад.

Истилоҳоти ҳарбӣ чунин калимаҳое мебошанд, ки дар доираи як соҳаи фаъолияти ҳарбӣ таносуби якмаъногии мушаххас доранд.

Пеш аз ҳама, моро зарур аст, ки ҳуди мафҳуми «ҳарбӣ»-ро шарҳ диҳем. Вожаи «ҳарбӣ» синоними истилоҳи олмони «*Armee*» ва русии «военный» мебошад.

Дар латинӣ ин истилоҳ маънои зеринро дорад:

- **ҳарбӣ** (военный) – *militaris; bellicus (jus); castrensis; stratioticus*;
- **дар хизмати ҳарбӣ будан** (состоять на (действительной) военной службе) – *in militari servitio esse in*;
- **дохил шудан ба хизмати ҳарбӣ** (поступать на военную службу) – *intrare (activum) militiae*.

Дар забони тоҷикӣ дар лексикаи фаъол синонимҳои калимаи «**ҳарбӣ – военный**» (калимаҳо ва ибораҳои аз ҷиҳати маъно наздик) истифода мешаванд:

- **ҳарбӣ, аскарӣ** (воинский), **ҷангӣ, ҳарбӣ, низомӣ** (боевой);
- **хизматчи ҳарбӣ, коркунӣ ҳарбӣ; аскар** (военнослужащий), **аскар, афсар** (солдат);

– лашкар, қўшун (войсковой), артиш, аскарӣ (армейский), лашкар, қўшун, сипох (войско);

–чанговар, аскар (воин), чанговар(она), диловар(она), боғайрат (воинственный);

– эҳтиётӣ, захиравӣ (резервист).

Бояд таъкид кард, ки соҳаи ҳарбӣ аз бахшҳои алоҳидаи зиёде иборат аст, ки ҳар яке аз онҳоро метавон ҳамчун шоҳаҳои мустақили илм баррасӣ кард.

Аз ин рӯ, набояд танҳо аз мафҳуми умумии «истилоҳи ҳарбӣ» истифода бурда шавад, балки истилоҳоти тактикӣ, ташкилӣ, ҳарбию техникӣ, истилоҳоти ба навъҳои гуногуни қўшунҳо ва навъҳои қувваҳои мусаллаҳ ва ғайра мансуббударо низ бояд фарқ кард.

Ҳамаи ин соҳаҳои гуногуни илм ва фаъолияти ҳарбӣ буда, ҳар кадоме аз онҳо дорои истилоҳоти ба худ хос мебошанд.

Дар доираи ҳар яке аз ин соҳаҳо маънои истилоҳ комилан якмаъно аст.

Якмаъногии истилоҳро набояд бо шакли тарҷумаи истилоҳ ба забони дигар омехта кард, зеро муодили тарҷумашудаи ин ё он истилоҳ маънои он нест, балки танҳо яке аз тарзҳои эҳтимолии мувофиқати истилоҳ мебошад.

Метавон гуфт, ки дар бораи истилоҳоти ҳарбӣ дар шакли умумӣ сухан рондан нодуруст аст, балки чанд соҳаи фаъолияти ҳарбӣ вучуд дошта бошад, ҳамон қадар намудҳои истилоҳот вучуд дорад.

Маҳз барои ҳамин, истилоҳот аз рӯи намудҳои қўшунҳо ва навъҳои қувваҳои мусаллаҳ, аз рӯи намудҳои техникаи ҳарбӣ, инчунин истилоҳоти ташкилӣ, умумитактикӣ, ситодӣ, ҳарбӣ-сиёсӣ ва ғайраҳо ба гурӯҳҳо ҷудо карда мешавад.

Ҳамаи ин навъҳои истилоҳот ба истилоҳоти умумиҳарбӣ дохил мешаванд.

Дар асоси ташаккули мафҳумҳои ҳарбӣ дар фонди лексикӣ калимаҳо, истилоҳот ва ибораҳои бахшҳои ҷудогонаи ҳарбию (ки то солҳои 40 вучуд доштанд ва ё танҳо дар ҳамон вақт пайдо шудаанд) аз рӯи вазифаҳои сохторӣ ва маъноии худ ба гурӯҳҳои зерини мавзӯӣ ҷудо кардан мумкин аст [9, с. 100]:

1. Калимаҳо ва истилоҳоте, ки рутбаҳои ҳарбию ифода мекунанд – Wörter und Begriffe, die militärische Dienstgrade bezeichnen – **Слова и термины, обозначающие воинские звания: капитан, майор, генерал, полковник, лейтенант** – Kapitän *m*, Major *m*, General *m*, Oberst *m*, Leutnant *m* ва ғайра (*рутбаҳои ҳарбӣ ба забони тоҷикӣ бе тарҷума иқтибос гардидаанд*);

2. Калимаҳо ва истилоҳоти ифодакунандаи воситаҳои мудофия – Wörter und Begriffe, die Verteidigungsmittel bezeichnen – **Слова и термины, обозначающие средства обороны: ҳимояи қанотҳо** – Flankenbedeckung *f* – **прикрытие фланга, мудофияи мустаҳкам (устувор)** – stabile Verteidigung – **устойчивая оборона, норинчак** – Granate *f* – граната, **бомба** – Bombe *f* – **бомба, автомат** – Maschinenpistole *f* – **автомат, пулемёт** – Maschinengewehr *m* – **пулемёт** ва ғ.

3. Калимаҳо ва истилоҳоте, ки техникаи ҳарбӣ, аслиҳа ва силоҳи қатли оро ифода мекунанд: – Wörter und Begriffe, die militärische Ausrüstung, Waffen und Massenvernichtungswaffen bezeichnen – **Слова и термины, обозначающие боевую технику, вооружение и оружие массового поражения: милтиқ** – Gewehr *n* – **винтовка, тўп** – Kanone *f* – **пушка, мошини чангии пиёданӣ** – Schützenpanzer (SPz) – **боевая машина пехоты, силоҳи ҳастай (ядрой)** – Kernwaffe *f* – **ядерное оружие** – Atomwaffe ва ғ.

4. Калима ва ибораҳои ифодакунандаи амалиёти ҳарбӣ – Wörter und Ausdrücke, die Kriegshandlungen bezeichnen – **Слова и выражения, обозначающие военные действия: ҳамла** Angriff *m*. Offensive *f* – **наступление, ҳучум** – Angriff *m*, Attacke *f* – **атака, мудофия, дифоъ** – Verteidigung *f*; Abwehr *f*; Wehr *f*; Defensive *f* – **оборона** ва ғ.

5. Калимаҳо, ки қисмҳои ҳарбию ифода мекунанд – Wörter, die Truppenteil *m*. (Militäreinheit *f*.) bezeichnen – **Слова, обозначающие воинские части: қисми ҳарбӣ** – Truppenteil *m* – **воинская часть, қисми десантӣ-ҳамлаовар** – Luftangriffseinheit *f* – **десантно-штурмовая часть, қисми сапёрӣ** – Pioniereinheit *f* – **сапёрная часть, дивизияи артиллерии разведкакунандаи алоҳида** – separate Aufklärungsartilleriedivision – **отдельная артиллерийская разведывательная дивизия, полки танкии алоҳида** – separates Panzerregiment – **отдельный танковый полк** ва ғайра.

6. Калима ва ибораҳои марбут ба кори муҳандисӣ ва сохтмони ҳарбӣ – Wörter und Ausdrücke im Zusammenhang mit Ingenieurarbeiten und Militärbau – **Слова и выражения, связанные с инженерными работами и военным строительством: шинак** – Graben *m* – **окоп, хандак** – Schützengraben *m* – **траншея, истехком Befestigung** *f* – **фортификация** ва ғ.

7. Калимаҳо ва истилоҳоти тибби ҳарбӣ – Wörter und Begriffe der Militärmedizin – Слова и термины военной медицины: захми силоҳи оташфишонӣ – Schüsswunde *f.* – огнестрельное ранение, шикасти пӯшида – geschlossener Bruch – закрытый перелом ва ғ.

8. Калимаҳо ва истилоҳоти соҳаи алоқа – Wörter und Begriffe aus dem Bereich Kommunikation – Слова и термины из области связи: ратсия – Funkstelle *f.* – рация, рамз – Chiffre *f.* Geheimschrift *f.* – шифр, гӯшакҳо – Kopfhörer – наушники, алифбои Морзе – Morsealphabet *n.* – азбука Морзе, дастгоҳи (аппарати) – Morseapparat *m.* – аппарат Морзе (*системаи аломатҳои шартӣ барои хабардиҳӣ ба воситаи аппарату телеграфӣ*) ва ғайра.

9. Калимаҳо ва ибораҳои авиатсияи ҳарбӣ – Wörter und Ausdrücke der militärischen Luftfahrt (Militärluftfahrt) – Слова и выражения военной авиации: ҳавопаймо – Flugzeug *n.* – самолёт, қирқунанда – Jagdflugzeug *n.* – истребитель, бомбарпто – Bomber *m.* Bombeflugzeug *n.* – бомбардировщик ва ғ.

10. Калимаҳо ва ибораҳои марбут ба либоси ҳарбӣ – Wörter und Ausdrücke im Zusammenhang mit der Militäruniform – Слова и выражения, относящиеся к военной форме одежды: кӯлоҳи афсарӣ – Offiziersmütze *f.* Mütze *f.* – фуражка, камуфляж – Tarnung *f.*, Tarnanstrich *m.* – камуфляж ва ғайра.

12. Калима ва ибораҳои марбут ба таъминоти моддию техники – Wörter und Ausdrücke im Zusammenhang mit materieller und technischer Unterstützung – Слова и выражения, относящиеся к тыловому обеспечению: озука – Lebensmittel *pl.* – продовольствие, маводи сӯзишворӣ-молиданӣ – Brenn- und Schmierstoff *m.* – горючесмазочный материал ва ғайра.

13. Калима ва ибораҳои марбут ба воситаҳои ахбор – Wörter und Ausdrücke im Zusammenhang mit Informationsmedien – Слова и выражения, относящиеся к информационным средствам: ташвиқот – Agitation *f.* – агитация, хабарҳои сиёсӣ Politinformation *f.* – политинформация, мухбири ҳарбӣ – Kriegsberichter *m.* – военный корреспондент ва ғайра.

14. Калима ва ибораҳои марбут ба омодагии ҳарбии кӯҳӣ – Wörter und Ausdrücke im Zusammenhang mit der militärischen Gebirgsausbildung – Слова и выражения, относящиеся к военной горной подготовке: кӯҳнавард – Alpinist *m.*, Bergsteiger *m.* – альпинист, кӯҳӣ – Bergirgs – горный, препятствие – Hindernis *n.* – монеа ва ғ.

15. Калима ва ибораҳои марбут ба дигар шоҳаҳои ҳарбӣ – Wörter und Ausdrücke im Zusammenhang mit anderen militärischen Zweigen – Слова и выражения, относящиеся к другим военным отраслям: агент – Agent *m.* – агент, разведкачӣ (қошиф) – Aufklärer *m.* – разведчик, сарҳад – Grenze *f.* – граница, ҷойи навбатдори (пост) – Posten *m.*; Stelle *f.* – пост ва ғайра.

Маънои калимаи “ҳарбӣ” ба забони фаронсавӣ: militaire.

– ба забони олмонӣ: Militär *n.*, Soldaten *pl.*, Truppen *pl.*, Kriegs-, Wehr; Heer *n.*, Krieg *m.*

– ба забони англисӣ: military, war, army, naval, martial, uniformed, soldier, defense, military man, wartime, serviceman, man-of war.

– ба забони испанӣ: militar, guerra; castrense, ejército, soldado, uniformado, belico, marcial.

– ба забони лотинӣ: militaris; militum, bellicus (jus); castrensis; stratioticus;

– ба забони белоруси: ваенны; вайсковы; мілітарны.

– ба забони португалӣ: militares; guerra, bélico; militar.

– ба забони тоҷикӣ: ҳарбӣ, низомӣ, сипоҳӣ, ҷангӣ.

Масалан, истилоҳи «силоҳ (оружие)» барои таъмини амнияти давлат, мудофияи худ ва нест кардани ҳайати шахсии душман истифода мешавад.

Дар зери таъсири омилҳои беруна истилоҳоти ҳарбӣ бо сабаби пешрафт яроқ (ружьё), бек (бек, правитель), кушбегӣ (первый сановник, визирь в Бухарском эмирате), миршаб (миршаб (начальник полиции и ночного дозора) кухня шуда, истилоҳоти нав пайдо мешаванд, силоҳи ҳастай, самолёти бесарнишин (ядерное оружие). Масалан, қаблан дар забони тоҷикӣ ба ҷойи вожаи “силоҳ” вожаи “яроқ” истифода мешуд, ки дар ҳоли ҳозир кам корбурд мешавад.

Дар забони олмонӣ ба ҷойи калимаи «Waffe *f.*», (силоҳ, аслиҳа – оружие), (ҳар ашё метавонад зарар расонад) калимаи «Mittel *n.*», ба маънои ҳарбӣ маъмул аст. Туфанг ё таппонча аслиҳаи оташбори дастии милкӯтоҳ [5, с. 359].

Силоҳ (калимаи арабӣ «ҳар абзоре, ки барои ҷангидан аз он истифода шавад». Ҳангоми истифодаи калимаи «силоҳ» дар олмонӣ он метавонад ҳамчун Waffe *f.* ё Mittel *n.* тарҷума шавад. Калимаи Waffe *f.* барои расонидани зарар ба баъзе мавҷудоти зинда истифода мешавад: таппонча, туфангча – Pistole *f.*, Revolver *m.* (пистолет), тўп, занбўрак – Geschütz *n.* (пушка, орудие, небольшая пушка), Kanone *f.* – тўп (пушка, орудие), шамшер, шоф –

Schwert *n*, **Säbel** *m*, **Degen** *m* (меч), **Gewehr** *n* – милтик, туфанг (ружьё, винтовка), ҳатто шишапора, ойинареза – **Glasscherbe** *f* [-, -*n*] (кусок стекла, осколок стекла). Ҳама чизҳоеро (ашёро), ки метавонанд зарар расонанд, **Waffe** *f* номидан мумкин аст.

Одамон аз замонҳои қадим силохро истифода мебарданд. Дар он рӯзҳо ба ҷойи силоҳҳои махсус ҷубу санг истифода мешуданд. Силоҳҳо асосан барои муҳофизат аз даррандаҳо ва сипас барои шикор истифода мешуданд. Баъдтар силоҳ ба мақсадҳои ҷарбӣ низ истифода шуд. Пас аз он онҳо шамшерро ба қор бурданд.

Калимаи «шамшер» (шпага, меч – **Degen** *m*, **Schwert** *n*) – силоҳи сарди оҳанӣ ё фӯлодии дарози якдама ё дудами дастадор. Масалан, бо шамшер ба ҷанги касе баромадан. – **Jemanden mit einem Schwert bekämpfen**. – сражаться с кем-либо мечом.

Аввалин силоҳи оташфишон – **Feuerwaffe** *f* (бамбуковое «огненное копье») («найзаи оташии» бамбук(и)), («найзаи «оташи бамбук»), (олм. **Vambus** «**Feuerspeer** *m*») соли 1132 дар Чин пайдо шудааст.

Истилоҳоти ҷарбӣ (militärische Begriffe – военные термины) дар бисёре аз осори забоншиносӣ, бахусус дар луғатҳои тафсири мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Масалан, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд)» вожаи «ҷарбӣ (Militär *m* – военный)» 1) мансуб ба ҷарб; (**Krieg** *m* – война), (**Schlacht** *f* – битва, сражение), (**Kampf** *m* – борьба); низомӣ (militärisch – военный): интизомии ҷарбӣ (militärische Disziplin – воинская дисциплина), қувваҳои ҷарбӣ (militärische Kräfte – военные силы), хизмати ҷарбӣ (**Wehrdienst** *m*, **Militärdienst** *m* – военная служба); 2) касе, ки дар хизмати ҷарбӣ мебошад, (**Militär** *m*, **Militärperson** *f* (eine Person, die Militärdienst leistet) – (человек состоящий на военной службе) [5,495]. Ҳар як хизматчиини ҷарбӣ бояд фаъолияти худро мутобиқи дастурамал оид ба ҳифзи сирри давлатӣ ва ҷарбӣ ба роҳ монад. – Каждый военнослужащий должен вести свою деятельность согласно наставлению по сохранению государственной и военной тайны. – Jeder Militärangehörige muss seine Tätigkeit in Übereinstimmung mit den Anweisungen zur Wahrung von Staats- und Militärgeheimnissen ausüben (Autor).

Интизом руҳи лашкар аст. Он артиши хурдро ба қувваи тавоно табдил медиҳад, ба заифон муваффақият ва ба ҳама эҳтиром меорад. –

Дисциплина — душа армии. Она превращает немногочисленное войско в могучую силу, приносит успех слабым и уважение всем. –

Disziplin ist die Seele der Armee. Es verwandelt eine kleine Armee in eine mächtige Streitmacht, bringt den Schwachen Erfolg und allen Respekt. (Ҷорҷ Вашингтон).

Давлатҳо ва лашкарҳо аксар вақт ба киштиҳо монанданд, ки андозаашон барои шинои онҳо ҳалал мерасонад. — **Государства и армии** часто бывают подобны кораблям, которым мешаюот плавать их размеры. – **Staaten und Armeen** ähneln oft Schiffen, die durch ihre Größe eingeschränkt sind. (Клод Гелветсий) [1].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи «ҷарбӣ» мансуб ба сипоҳ (войско, армия – **Heer** *n*, **Armee** *f*); лашкарӣ (военный, воин, боец, армеец, солдат – **Militär** *m*, **Krieger** *m*, **Kämpfer** *m*, **Armeemann** *m*, **Soldat** *m*), ҷарбӣ (военный, воинский – **Militär** *m*, **Militärperson** *f*).

В-агар тарки хидмат кунад лашкарӣ,

Шавад шоҳи лашкаркаш аз вай барӣ. **Саъдӣ** [8, с. 597].

Инчунин, ба маънои сипоҳӣ (воин, боец – **Krieger** *m*, **Kämpfer** *m*), марди сипоҳӣ (отважный воин – tapferer Krieger), сарбоз (солдат – **Soldat** *m*), аскар (воин, солдат, боец – **Kämpfer** *m*, **Heeresangehörige** *m*), марди ҷарбӣ (отважный воин – tapferer Krieger, воин – **Krieger** *m*), ҷанговар (воин, боец – **Krieger** *m*, **Kämpfer** *m*).

Чу доранд ганҷ аз сипоҳӣ дарег,

Дарег оядаш даст бурдан ба теғ. **Саъдӣ**

Калимаи «ҷарбӣ – военный (**Militär** *m*)» дар луғати «русӣ-олмонӣ» чунин шарҳ дода мешавад: 1) военнослужащие, служащий, должностное лицо – **Militärфф** *m* (хизматчиини ҷарбӣ, корманди ҷарбӣ, сипоҳӣ), боевой, военный; воинственный – **Kriegs** (-и ҷанг, ҷангӣ, ҷарбӣ, ҷанговар), военный, воинский – **militärisch** (ҷарбӣ, низомӣ); военное время – **Kriegszeit** *f* (давраи ҷанг); военная служба – **Wehrdienst** *m*, **Militärdienst** *m* (хизмати ҷарбӣ); военный завод – **Rüstungsbetrieb** *m* (корхонаи ҷарбӣ); военное положение – **Kriegszustand** *m* (ҳолати (вазъияти) ҷанг (ҷарбӣ); перевести на военное положения – **auf den Krieg (auf Kriegsproduktion) umstellen, in den Kriegszustand versetzen** (ба ҳолати ҷангӣ (ҷарбӣ) гузарондан); военный бюджет – **Militärbudget** *n*, **Militärhaushalt** *m* (буҷаи ҷарбӣ); военные расходы – **Rüstungsausgaben** *pl* (хароҷоти ҷарбӣ, масрафи низомӣ); военные приготовления – **Kriegsvorbereitungen** (тайёрии (омодагӣ) ҷангӣ); военный округ (иҳтис. ВО) – **Militärbezirk** *m* (иҳтис. МВ) (округи ҷарбӣ); военный совет – **Militärrat** *m* (шӯрои

ҳарбӣ); **военный союз** – **Militärbündnis** *n* (паймони ҳарбӣ); **военный корабль** – **Kriegsschiff** *n* (киштии ҳарбӣ); **военная академия** – **Militärakademie** *f* (академияи ҳарбӣ); **военное училище** – **militärische Lehranstalt, Offizierschule** *f* (омӯзишгоҳи ҳарбӣ); **военное искусство** – **Kriegskunst** *f* (санъати ҳарбӣ); **военная хитрость** – **Kriegslist** *f* (ҳилаву найранги ҳарбӣ); **военный преступник** – **Kriegsverbrecher** *m* (чинояткори ҳарбӣ); **прекращение военных действий** – **Einstellung der Kampfhandlungen** (қатъи амалиёти ҳарбӣ); 2) **военный** – **Militärperson** *f*. (низомӣ; хизматчии ҳарбӣ) [7, с. 95].

Тактика як қисми таркибии **санъати ҳарбӣ** буда, баробари пайдошавии **артиш** тавлид ёфтааст. – **Тактика** является неотъемлемой частью боевых искусств и зародилась с появлением армии. – **Taktik** ist ein integraler Bestandteil der Kampfkunst und wurde mit der Entstehung der Armee geboren.

Тактика (аз калимаи юнонии *taktika* – санъати сафорои лашкар) – назария ва амалия ба муҳориба тайёрӣ дидан ва ҳарбу зарб кардани чузъу томҳо, қисму воҳидҳои ҳамаи навъҳои қӯшун ва навъҳои қувваҳои мусаллаҳ мебошад.

Дар луғати олмони «Duden. Das Bedeutungswörterbuch» калимаи «**Militär** *m*» (**военный** – **ҳарбӣ**) ба маънои **a) Gesamtheit der Soldaten eines Landes** (маҷмуи сарбозон (хизматчиёни ҳарбии қаторӣ)-и кишвар – совокупность солдаты страны); **Armee** *f* [-, *Armeen*] (артиш, лашкар, қӯшун – армия, войско); **Heer** *n* [-(*e*)s, -*e*] (лашкар, сипоҳ, артиш; қӯшунӣ заминӣ – войско, армия); **Luftwaffe** *f* [-, -*n*] (қувваҳои ҳарбӣ-ҳавоӣ – военно-воздушные силы (ВВС)); **Marine** *f* [-, -*n*] (флоти баҳрӣ – военно-морской флот (ВМФ)); **Miliz** *f* [-, -*en*] (лашкар, лашкари ихтиёрӣ – народное ополчение); **Streitkräfte** *pl* (қувваҳои мусаллаҳ – вооружённые силы). **b) (eine bestimmte Anzahl von) Soldaten** (миқдори муайяни сарбозон – определённое количество солдат); **Soldat** *m* [-*en*, -*en*] (аскар, сарбоз; хизматчии ҳарбии қаторӣ – воин, солдат, боец; военнослужащие); **Armee** *f* [-, *Armeen*] (артиш, лашкар, қӯшун – армия, войско) дарҷ гардидааст [10].

Дар луғати олмонӣ ба тоҷикӣ калимаи «**ҳарбӣ**– **Militär** *m* (военный)» ҳамчун **хизматчии ҳарбӣ** (военный, военнослужащий), **корқуни ҳарбӣ** (служащий, должностное лицо), **сипоҳӣ** (воин, боец); **die Militärs** – **низомӣҳо** (военные, военнослужащие); **Militärausgaben** *pl* – хазинаи (масорифи) низомӣ, хароҷоти ҳарбӣ (военные расходы), **Militärdienst** *m* [-(*e*)s, -*e*] – хизмати ҳарбӣ (военная служба), **Militäreinheit** *f* [-, -*en*] – қисми ҳарбӣ (низомӣ) (воинская часть), **militärisch** *adj* – ҳарбӣ, низомӣ (военный), **Militärparade** *f* [-, -*n*] – намоиши (паради) ҳарбӣ, расмигузашти низомӣ (военный парад), **Militärstützpunkt** *m* [-(*e*)s, -*e*] – пойгоҳи низомӣ (военная база) шарҳ дода мешавад [4, с. 339].

Дар луғати олмонӣ ба русӣ ин вожа чунин маънидод шудааст: **Militär** *m* – военный, военнослужащий (**ҳарбӣ, низомӣ; хизматчии ҳарбӣ; аскар**); **Militär** *n* **die Militärs** – войска; военные, военнослужащие (**лашкар, қӯшун, сипоҳ; низомӣён, ҳарбӣён, хизматчиёни ҳарбӣ**), **Militärakademie** *f* – военная академия (**академияи ҳарбӣ**), **Militärarzt** – военный врач (**табиби ҳарбӣ**), **Militärdienst** *m* – военная служба (**хизмати ҳарбӣ**), **Militärfahrplan** *m* – план воинских перевозок, воинский график (**нақшаи кашонидани ҳамлу нақли ҳарбӣ, чадвали ҳарбӣ**), нақшаи боркашонии ҳарбӣ, графикаи ҳарбӣ, **militärfrei** *a* – освобождённый от военной службы (**аз хизмати ҳарбӣ озод кардашуда**), **Militärgerichtsbarkeit** *f* – подсудность военному суду, военная юстиция (адлияи ҳарбӣ), **militärisch** *a* – военный, воинский; по-военному (**ҳарбӣ, низомӣ; аз ҷиҳати ҳарбӣ**) [6, с. 357].

Мо дар ҷаҳони рушди технологӣ зиндагӣ дорем ва ҳар рӯз дар ҳама соҳаҳои ҳаёт бо навгониҳо ва истилоҳоти нав рӯ ба рӯ мешавем. Соҳаи ҳарбӣ низ аз ин ҳолат дар канор намондааст. Аз ин рӯ, бо гузаштани фосилаи муайяни вақт зарурати таҳлилу омӯзиш ва бознигарии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба миён меояд.

Адабиёт

1. Афоризмы про армию и воинскую службу [Электронный ресурс]. - URL: <https://aforizmo.ru/pro-armiyou> (дата обращения: 19.12.2023).
2. Ғуломова Ф.А. Луғати тоҷикӣ-русӣ-олмонӣ истилоҳоти ҳарбӣ. – Душанбе, 2023. – 80 с.
3. Ғуломова Ф.А. Феълҳои серистеъмоли ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ-олмонӣ-русӣ. – Душанбе, 2024. – 60 с.
4. Лутс Ж., Сайфуллоев Х. Луғати олмонӣ ба тоҷикӣ – Душанбе, 2010. – 645 с.
5. Назарзода С., Сангинов А. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди II. – Душанбе, 2008. – 945 с.
6. Немецко-русский словарь, под редакцией У.И. Лазарева. – М.: Русский язык, 1979. – 600 с.
7. Русско-немецкий словарь, под редакцией У.И. Лепинг, Н.Н. Страховой, К.Лейна и Эккерта. Изд-е 7-е. – М.: Русский язык, 1976. – 848 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. П-Ч. – М.: СЭ. 1969. – 952 с.

9. Шаропов Н. А. Пути развития лексики и терминологии таджикского литературного языка. – Душанбе: Дониш, 1988. – 136 с.
10. Duden. Das Bedeutungsworterbuch. 2 Auflagen. Dudenverlag. Mannheim -Wien Zurich, 1985. – 797 s.
11. Termin [Электронный ресурс]. – URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Termin> (дата обращения: 19.12.2023).

ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ВА НАВЪҲОИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, ОЛМОНӢ ВА РУСӢ

Аксари кишварҳои олам артишро яке аз институтҳои муҳим ва зарури иҷтимоӣ меҳисобанд. Бо ин мақсад зарурияти омӯзиши ҳаматарафаи соҳаи ҳарбӣ, хусусиятҳои тарҷумаи истилоҳоти ҳарбӣ ба вучуд меояд. Дар мақолаи мазкур мафҳум ва таърифи истилоҳи «ҳарбӣ» ва навъҳои он пешниҳод мегардад. Бо истифода аз фарҳангҳои тафсири якҷанд вожа ва ибораҳои калидии соҳаи ҳарбӣ шарҳ дода шуда, бо истилоҳи ҳарбӣ мисолҳо ва иқтибосҳо оварда шуданд. Пайдоиши лексикаи ҳарбӣ дар забонҳои муқоисашаванда низ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҳарбӣ, артиш, навъ, силоҳ, лексика, забон, истилоҳ, синонимҳо, муқоиса, истилоҳоти ҳарбӣ.

ВОЕННЫЕ ТЕРМИНЫ И ИХ ВИДОВ В ТАДЖИКСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящее время армия считается одним из важнейших институтов общественного строя государств. С этой целью возникает необходимость комплексного изучения специфики военного дела, в том числе военной терминологии. в данной статье представлены понятия и определения термина «военный», его видов. Приведены примеры с использованием толковых словарей относительно военных терминов. Были рассмотрены происхождение военной лексики на разных языках.

Ключевые слова: военный, армия, вид, оружие, лексика, язык, термины, синонимы, сравнение, военная терминология.

MILITARY TERMS AND HIS TYPES IN TAJIK, GERMAN AND RUSSIAN LANGUAGES

In modern times, the army is considered one of the most important institutions social life. For this purpose, there is a need for a comprehensive study of the military field, features of the translation of military terminology. This article proposed the understanding and the description of “military” term and proposed the authors opinions related to military problem. Using explanatory dictionaries gave an example of security terms. It was considered the provenances of military vocabulary in different languages.

Keywords: military, army, kind, weapon, vocabulary, language term synonyms, compare, military terminology.

Дар бораи муаллиф

Гуломова Фотима Абдурахмоновна
Докторанти кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 555 57 06 55

About the author

Gulomova Fotima Abdurahmonovna
Doctorate of the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 555 57 06 55

Об авторе

Гуломова Фотима Абдурахмоновна
Докторант кафедры языкознания и
сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 555 57 06 55

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «МЕХНАТ/ТРУД»

Хабибов С. Ш.

Филиал НИУ «Московский энергетический университет» в г. Душанбе

Концепт мехнат/труд является когнитивным образованием, отражающим систему представлений и понятий об определённом аспекте реальности. Концепт мехнат/труд особенно зависит от языкового выражения, поскольку лексема «труд/мехнат», которая представляет этот концепт в языке, является абстрактной и обозначает сущность, которая проявляет себя в сознании человека через язык. В исследуемом концепте используются различные языковые средства на разных уровнях, и анализ этих средств позволяет получить представление о содержании концепта мехнат/труд в сознании носителей русского и таджикского языков.

Анализ различных словарей, включая этимологические, толковые, синонимические, антонимические и словообразовательные, позволяет выделить ядро и периферию в семантическом поле слова «труд/мехнат». Ядро данного поля представлено семой «требующая усилий деятельность человека, направленная на достижение результата». Это ядро выражается через синонимические лексемы, такие как «труд/мехнат», «работа/амал», «дело/кор», «занятие/шуғл», «деятельность/фаъолият». Периферия включает более конкретные семы, извлечённые из квазисинонимов, производных от слова «труд/мехнат» и других синонимических слов, а также из слов, которые имеют подразумеваемую идею труда, и устаревших слов. В целом, семантическое поле слова мехнат/труд можно описать как компактную полицентрическую структуру с «размытыми» границами между ядром и периферией, а также нечёткими границами внутри самой периферии.

Лексикографический анализ играет значительную роль в описании структуры концепта, его названия и выразительных средств языка. Примером такого концепта является «труд/мехнат» - универсальная концепция-константа с сложной и многоуровневой структурой. Это объясняется многозначностью лексемы, лежащей в основе концепта, а также субъективностью восприятия этого понятия.

В данном исследовании мы проанализировали некоторые аспекты универсальной концепции-константы «мехнат», используя различные словари, данные Национального корпуса таджикского языка, художественные и публицистические издания.

Согласно Национальному корпусу таджикского встречается 9 разных словоформ (словоформа — слово в узком смысле, то есть обладающая признаками слова цепочка фонем, формально отличающаяся от другой) концепта **мехнат** примерно в 3095 документах, суммарная частотность (то есть суммарная частота всех запросов, включающих ключевую фразу: с любыми окончаниями, в любом порядке, с дополнительными словами): 6207. 1 уникальная словоформа примерно в 77 документах, суммарная частотность: 406.0.

Примеры использования слова «Мехнат» в контексте:

Дар ин замини мехнат, дар ин замони **мехнат**

Табрик гӯямат ман, эй қаҳрамони **мехнат!**

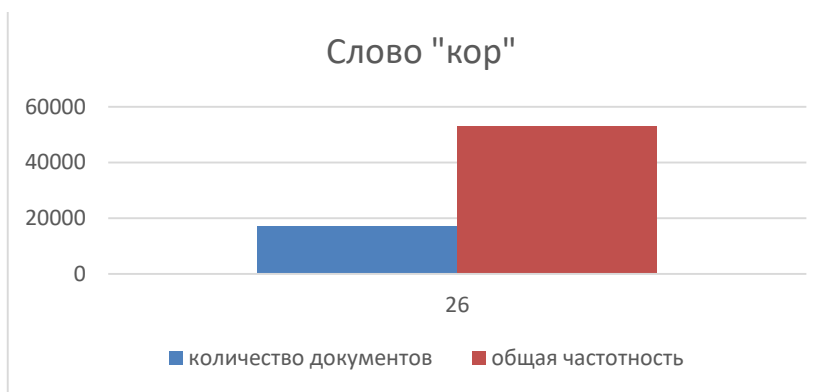
Аз чор фасли мехнат як панҷгӯша ахтар

Афтод рӯи синат чун армуғони **мехнат**. ("Мунтахаби ашъор" (Шерали Л., 2004) [11].

Қобили зикр аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди пешбурди сёсати ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба ташаккул додани се ҷанбаи асосии **муносибатҳои мехнатӣ**, яне мусоидат ба таъмини аҳолии қобили **мехнат** бо шуғли муносиб, танзими воқеии муносибатҳои байни корфармою корманд ва баланд бардоштани **музди мехнат** эътибори ҷиддӣ медиҳад. Бо мақсади бо ҷойи кори муносиб таъмин намудани аҳолии **қобили мехнат** тавассути барномаҳои далалии мусоидат ба шуғли аҳоли ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шуда, имрӯз вазъият дар **бозори мехнат** рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст (Паёми Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Маҷлиси Олӣ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ в хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20 апрели соли 2011) [11].

–Нет-е, умуман...ин касбро нағз ёд гирифтан.

- Ҳама кори дунё **мехнат** мецоҳад, машаққат мецоҳад. Ба хусус ҳунар, ҳунари оӣ... (Бозор Собир. Мунтахаби осор. Се рӯзи як баҳор (роман); қисса ва ҳикояҳо. Душанбе, Адиб, 2013 г.) [11].

Примеры использования слова «Кор» в контексте:

Муҳиддинов, Нусратуллоҳ Махсум ва А.Ҳочибоев ба майдон омад. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба муддати бештаре ба сари **кор** бошад ва барои миллат хидматҳои бузург адо намуд (Шакурӣ М.Б. Фитнаи инқилоб дар Бухоро. Душанбе, Шучойён, 2010 г.) [11].

Худоё ҳар чӣ зудтар ба ин мусибат поён бидеҳ. Ин қадар ба ман тавон бидеҳ, ки битавонам ҳар қадар зарурат дошт, биистам, **кор** кунаму таҳаммул кунам. (Хусайнӣ С. З. До. Душанбе, Мастер-Принт, 2015 г.) [11].

Зеро барои баргузории фестивалҳои синамоӣ ва ҳафтаи кинои мамлакатҳои ба мо дӯст доштани кинотеатри замонавӣ ба манфиати **кор** аст. («Куруш» — чунин номгузори шуд кинотеатри замонавии «Тоҷикфильм». Ховар, 2020 г.) [11].

Онҳо душмани зардуштиён, душмани шоҳи одил Вишто будаанд, ки ҳомии Зардуст мебошад. Бар вифоқи матни «Авесто» онҳо «бадраг» ва «бадкеш» мебошанду аз афти **кор**, аз ҷумлаи кӯчманчиёнанд (Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. Душанбе, Дониш, 2008) [11].

Кирми Аюб мурда ним сар мениҳад,

Лек фироқи хун метаппад маро.

Бар сари Лайлӣ дорам ҳеч **кор**,

Гуфтаи Мачнун метаппад маро. (Максуд Ориф

Сӯхбатнома (газалгунаҳои ирфонӣ). Қ 1. Хучанд, Ношир, 2020) [11].

Примеры использования слова «Ранч» в контексте:

Рӯдакӣ таъкид менамояд: одамро андак бошад ҳам, ранч додан мумкин нест, зеро худо ранчдихандаро сахт ба чазо мекашад: ("Паямбари ишк". Сайфуллоев А., 2008) [11].

Ду сол пеш, дар рӯзхое, ки Алии Дехбошӣ аз ибтило ба куруно **ранч** мебурд, Мухаммадкозими Козимӣ, пажухишгари аҳли Афғонистон навишта буд: «Баъзе одамҳо ба танҳои кори як ниҳоди фарҳангиро мекунанд» (Ҳар нафас дарди «Бухоро» мекашад Pressa.tj 2023) [11].

Ҳама ёфт аз меҳтарон арчу ганч,

Зи хӯи бади хеш будӣ ба **ранч**.

Ситояндаи шаҳрерон будӣ,

Ба мадҳ афсари номдорон будӣ. (Куллиёт. Ҷ. 8. Шарифзода Х. 1990–2017 гг.) [11].

Шавкати хусну гул аст аз **ранч** ин чо тавъамон. ("Мунтахаби ашъор". Шерали Л., 2004) [11].

Лексикографический анализ концепта «меҳнат» позволяет изучить его лексическую структуру, семантику и разнообразные значения, которые связаны с этим понятием, раскрыть особенности и контексты его использования в таджикском языке.

Одной из основных задач лексикографического анализа является определение различных синонимов, антонимов, фразеологизмов и других словосочетаний, связанных с концептом «меҳнат». Например, синонимами для слова «меҳнат» могут быть такие выражения, как «ранч», «кор», «захмат», «кӯшиш», «шуғл», «амал» и т.д. Антонимами могут быть слова «истироҳат», «бекорӣ», «танбалӣ / тамбалӣ» и другие, которые противопоставляются понятию «меҳнат».

Кроме того, лексикографический анализ позволяет выявить различные значимые сложные слова с компонентом «меҳнат». Например, «**меҳнатгурез**», «**меҳнатгурезӣ**» - тот, кто не хочет работать, лодырь; ленивый, «**меҳнатдӯст**», «**меҳнатдӯстӣ**» - трудолюбивый человек, тот, кто не избегает работы, тот, кто считает своим главным долгом зарабатывать на хлеб упорным трудом, «**меҳнатӣ**» - относящийся к работе (трудовой отпуск, трудовая книжка), то же, что и **меҳнатдӯст**, «**меҳнаткаш**» - труженик, «**меҳнаткӯфта**» - уставший от тяжелого труда, измученный, «**меҳнатқарин**» - то же, что и **меҳнатдӯст**, «**меҳнатобод**» - место страдания и другие. Эти слова уточняют и расширяют значение понятия «меҳнат» в различных контекстах.

Одним из важных аспектов лексикографического анализа является также исследование коннотаций и эмоциональных оттенков, связанных с понятием «меҳнат». Например, «меҳнат» может ассоциироваться с понятиями дисциплины, самоотверженности, достижения, усилий, трудностей, но также может вызывать ассоциации с усталостью, перегрузкой или даже эксплуатацией.

Таким образом, лексикографический анализ концепта «Меҳнат» позволяет исследовать его многогранность, разнообразие значений и использование в различных контекстах. Это помогает более точно понять и описать концепт «меҳнат» в таджикском языке, учитывая его лексическую, семантическую и эмоциональную природу.

Лексема «меҳнат» является одной из ключевых и широко употребляемых лексем в таджикском языке и используется для обозначения понятия «труд» или «работа» в различных контекстах, поскольку они являются неотъемлемой частью жизни людей и общества.

Лексема «меҳнат» встречается в различных сферах общения, включая разговорную речь, литературу, деловую и официальную коммуникацию. Она используется для описания физического и умственного труда и приложенных усилий для достижения целей или выполнения задач.

Языковые репрезентации концепта «меҳнат / труд» содержат широкий спектр культурной информации. Эти данные могут быть использованы при получении новой этнографической информации и в процессе перевода текстов с русского языка на таджикский или с таджикского на русский.

Литература

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Национально-культурная семантика русских фразеологизмов // Словари и лингвострановедение. - М., 1982. - С. 89-98.
2. Аникин В.П. Русские пословицы и поговорки. - М., 1988. - 431 с.
3. Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. - М., 1996. - 502с.
4. Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. М., 1991. 536 с.
5. Мухаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993.

6. Назарзода, С. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. – Душанбе: 2008 –Т. 1 – 950 с.
7. Назарзода, С. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. – Душанбе: 2008 – Т. 2. – 945 с.
8. Ожегов С. И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 1999. - 944 с.
9. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ – ҷилди 1-2-3 / М. Фозилов. – Душанбе, «Наири камол», 2014. – 640 с.
10. Электронный ресурс: URL: <https://vazhaju.tj/search/мехнат> (Дата обращения 24.10.23).
11. Электронный ресурс: URL: https://tajik-corpus.org/tajik_corpus/search (Дата обращения 24.10.23).

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «МЕХНАТ/ТРУД»

В статье анализируется универсальная концепция-константа с сложной и многоуровневой структурой мехнат/труд. лексикографический анализ концепта «мехнат» позволяет исследовать его многогранность, разнообразие значений и использование в различных контекстах, учитывая его лексическую, семантическую и эмоциональную природу. Лексема «мехнат» является одной из ключевых и широко употребляемых лексем в таджикском языке и используется для обозначения понятия «труд» или «работа» в различных контекстах, поскольку они являются неотъемлемой частью жизни людей и общества.

Ключевые слова: лексикографический анализ, концепт, константа, лексема, словоформа, лемма, ядро, периферия, экстралингвистический, фразеология, социально-культурный фактор, пословицы и поговорки ғайризабонӣ, фразеология, паремия, омили иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таҳлили луғатнигорӣ, зарбулмасалу мақол.

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАТНИГОРИИ МАФҲУМИ “МЕХНАТ/ТРУД”

Дар мақола концепсияи универсалии бо сохти мураккабу серзинаи мехнат/труд таҳлил карда мешавад. Таҳлили луғатнигории мафҳуми «мехнат» имкон медиҳад, ки характери луғавию маъноӣ ва эҳсосоти онро ба назар гирифта, гуногунии маъно ва истифодаи онро дар қаринаҳои гуногун таҳқиқ намоем. Лексемаи «мехнат» яке аз лексемаҳои калидӣ ва серистеъмолии забони тоҷикӣ буда, барои ифодаи мафҳуми «мехнат» ё «амал» дар қаринаҳои гуногун истифода мешавад, зеро онҳо ҷузъи таркибии ҳаёти одамон ва ҷамъият мебошанд.

Калидвожаҳо: таҳлили луғатнигорӣ, концепт (мафҳум), константа, лексема, шакли калима, лемма, марказ, музофот, ғайризабонӣ, фразеология, паремия, омили иҷтимоӣ-фарҳангӣ.

LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF THE CONCEPT MEKHNAT/LABOR

The article analyzes the universal concept-constant with a complex and multi-level structure of labor/mekhnat. Lexicographic analysis of the concept “Mekhnat” allows us to explore its versatility, variety of meanings and use in various contexts, taking into account its lexical, semantic and emotional nature. The lexeme “Mekhnat” is one of the key and widely used lexemes in the Tajik language and is used to denote the concept of “labor” or “work” in various contexts, since they are an integral part of people’s lives and society.

Keywords: lexicographic analysis, concept, constant, lexeme, word form, lemma, core, periphery, extra-linguistic, phraseology, socio-cultural factor, proverbs and sayings.

Сведения об авторе

Хабибов Самад Шукурович
Старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных наук
Филиала Национального исследовательского университета «Московский энергетический университет» в г. Душанбе
E-mail: samadhab@mail.ru

About the author

Khabibov Samad Shukurovich
Senior lecturer at the Department of Social Sciences and Humanities
Branch of the National Research University “Moscow Energy University” in Dushanbe
E-mail: samadhab@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Хабибов Самад Шукурович
Муаллими калони кафедраи илмҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ
Филиали Донишгоҳи миллии тадқиқоти «Донишгоҳи энергетикӣ Маскав» дар Душанбе
E-mail: samadhab@mail.ru

К ВОПРОСУ О ЯЗЫКОВОЙ ДИВЕРСИИ И ЗАМЕНЕ ЗНАЧЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Курбоназаров А. Х.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

В последние два десятилетия на фоне кардинальной смены общественных, культурных, идеологических и политических парадигм в передовом научном сообществе все более отчетливо прослеживается тенденция преодоления стереотипного мышления, позволяющая некоторым ученым отойти от прежних догм и в поиске истины увидеть новые грани объектов научной рефлексии. Мы становимся свидетелями того, как во многих современных научных дисциплинах, а также общественном сознании, благодаря решительности, гражданской смелости и инициативе исследователей происходит переоценка прежних ценностей, и более того, совершаются новые открытия. Например, современные ученые в настоящее время всерьез изучают феномен пирамид и даже уже применяют некоторые результаты научных изысканий на практике. Примечательно, что данный феномен был хорошо известен древним, тем, кто строил пирамиды не только в Египте, но и в Мексике, Крыму, Китае, Урале, Камчатке, Южной Европе и даже Антарктиде. Несмотря на простоту и очевидность одного из законов физики, который положен в основу так называемого «эффекта пирамид», наука до недавнего времени не воспринимало его всерьез. В некоторых сферах медицины, в частности, онкологии, рядом ученых-новаторов апробированы новые способы лечения раковых заболеваний. Например, посредством такого эффекта, как визуализация, когда пациент, координируемый лечащим врачом, создает ментальный образ своего недуга и мысленно дематериализует его, удаляя с тонкого плана, где он собственно и появляется первоначально, постепенно проецируясь на физическом теле. В общественно-культурной и религиозной сферах отчетливо прослеживается реставрация давно забытых и дискредитированных форм миропонимания и мировоззренческих установок. Однако наиболее кардинальная смена парадигм происходит в истории.

В последние 20-30 лет вышло несколько десятков серьезных научных трудов, заметно пошатнувших фундамент официальной истории и сбросивших покрывало миража с прошлого нашей цивилизации, искусственно созданного опытными фальсификаторами и социальными диверсантами. С высоких трибун также неоднократно звучали намеки на необходимость корректировки задокументированного прошлого. Например, Президент РФ В.В. Путин в одной из своих речей высказался о необходимости пересмотра так называемой «нормандской теории». В другом выступлении он деликатно намекнул о подлоге относительно истории татаро-монгольского ига. В настоящее время не менее важным вопросом является дефальсификация в отношении основ русского языка. Пожалую, это наиболее актуальная проблема, поскольку язык – главный инструмент межличностной коммуникации, инструмент мышления и познания мира, поскольку любая мыслеформа представляет собой определенную языковую конструкцию. С языком также связано мышление и миропонимание, от правильности и ориентированности которых зависит интеллектуальное и духовное развитие личности, более того – даже физиологические процессы в организме. Чем примитивнее язык, тем примитивнее мышление и поведение его носителя. И наоборот, чем сложнее, разнообразнее, вариативнее, тоньше и богаче язык, тем разнообразнее и богаче мышление и поведение человека. Большинство современных людей даже не задумываются о том, как и что они говорят в повседневности, тем более не имеют особого представления о процессах словообразования, которые происходили на протяжении сотен веков и имеет тенденцию в настоящем. Незнание об этих процессах и невежество в отношении своей речи упрощают задачу всевозможным фальсификаторам и социальным диверсантам, а также популяризаторам новых стереотипов, основанных на искажении множества русских слов. Навязывая русскому человеку новые правила культурной речи, они изменяют смысл слов, убивают жизнь в слове, превращает слово в мертвое колебание воздуха.

В последние полтора-два десятилетия проблема искажения русского языка, подмена значений многих оборотов речи, выявления скрытых и открытых фальсификаций, а также

бережного отношения к языковому наследию своего народа привлекала внимание не сколько лингвистов и филологов, а сколько ученых со смежными гуманитарными специализациями. Указанные проблемы достаточно целостно и объективно были представлены в трудах таких популярных в последнее время исследователей прошлой нашей цивилизации, как Н.В. Левашов, В.А. Чудинов, А.В. Клесов, В. Синельников, А. Ивашко, Н. Вошкевич, Д. Белоусов, В. Сундаков, О.Т. Виноградов, Л. Прозоров, Е. Любимова, Д. Байда, а также в статьях и публикациях частных изыскателей, так называемых «альтэрнативщиков». В век Интернета и массовых коммуникаций результаты их исследований становятся легкодоступными. Также следует отдать должное блогосфере, в формате которой в последние годы все более популяризируется такой вопрос, как: «Кто и когда осуществлял диверсию в отношении русского языка?»

Языковая диверсия – относительно новое понятие, которое пока не закрепились ни в одной гуманитарной дисциплине и не принимается всерьез ортодоксальными лингвистами. Это понятие скорее из области не официального публичного дискурса, но тем не менее оно неоднократно озвучивалось как из уст авторитетных ученых, так и на страницах их работ. В представлении большинства обывателей понятие «диверсия», как правило, ассоциируется с террористическим актом или хорошо спланированной операцией спецслужб по уничтожению материальных объектов или физических лиц. Это представление тождественно большинству словарных дефиниций. Так, «Новый словарь иностранных слов» дает следующее толкование этого понятия: «1) военная операция (маневр) с целью отвлечения сил противника от места нанесения ему главного удара; 2) вид подрывной деятельности – повреждения, поджоги и взрывы военных, промышленных и иных объектов, осуществляемые агентами иностранного государства или классово враждебных организаций» [5, с. 145].

Примечательно, что в том же словаре предложена дефиниция, которая, на наш взгляд, весьма точно отражает сущность языковой диверсии: «метод буржуазной пропаганды, заключающийся в искажении фактов, распространении ложных сведений и идей с целью дезориентировать трудящихся в своей стране и за её пределами» [5, с. 145].

Итак, очевидно, что языковая диверсия нацелена на искажение языка, подмену первоначальных значений слов. Для чего она осуществляется, ведь язык – это не военный или гражданский объект? Те, кто разрабатывают различные милитаристские доктрины отлично понимают, что для порабощения народа необходимо: во-первых, покорить его дух, навязав свою идеологию, мировоззрение, во-вторых, подавить его самобытную культуру, оборвав связь с предками, с родной землей. А язык – это базовая основа любой культуры. В 1982 году в США вышла в свет «Хрестоматия психологической войны», в которой раскрывалась суть и направленность различных диверсионных акций идеологического, культурного и языкового характера. В этом труде говорилось, что «в психологическом аспекте человек наиболее уязвим, поэтому именно сюда должны направляться наши усилия по политическому, идеологическому и нравственному проникновению» [3, с. 184].

В настоящее время уже не секрет тот факт, что на создание новых языков в контексте идеологической и информационной войны со своими явными и потенциальными врагами Запад потратил больше средств, чем на авианосцы, ракеты, танки и солдатскую амуницию. О.Т. Виноградов отмечает по этому поводу: «в период «Холодной войны» в США издавалось в год до 8 млн. брошюр и журналов антисоветской направленности, было выпущено около 5000 художественных и документальных кинолент. Только одни США потратили на различные виды идеологической и культурной диверсии 4 триллиона долларов» [3, с. 184].

В официальном дискурсе в настоящее время не имеется определений типа «языковые диверсанты» или «социальные диверсанты», но имеется понятие «реформаторы». Пожалуй, ни одному здравомыслящему образованному человеку не придет в голову назвать, скажем, Петра Первого социальным или языковым диверсантом, потому что он, согласно тому же официальному дискурсу – реформатор. Однако общеизвестно, что одна из языковых реформ, инициированная этим реформатором стала сокрушительным ударом для русского языка. В результате так называемой реформы были удалены сразу семь букв, которым соответствовали гласные звуки. Кроме того, самодержец ввел новое написание букв по западному образцу. Примечательно, что в современном научном сообществе неоднократно озвучивалась мысль о подмене истинного Петра и водворении на российский престол неизвестного человека, голландца или немца по происхождению. Гипотеза не безосновательна, если принять во внимание, что Петр Первый после своего известного вояжа в Европу в составе Великого посольства вернулся с набором довольно странных качеств,

которых у него не было до этой поездки. Одним из этих качеств стала ярко выраженная русофобия. Также известно, что при его дворе говорили исключительно на немецком и голландском языках, начали подвергаться обструкциям многовековые культурные традиции русского народа, насаждаться европейские привычки и обычаи, в частности, курение и алкоголизм. Естественно, инициированная Петром языковая реформа осуществлялась исключительно под руководством иностранных ученых, которые, что не маловажно, также ответственны за уничтожение огромного рукописного фонда России, отображающего тысячелетнее прошлое величайшего народа на планете.

Однако самая губительная реформа, или, правильнее сказать, диверсия русского языка, была осуществлена архитекторами социализма сразу после Октябрьского переворота 1917 году. Эта была целенаправленная, хорошо продуманная акция, направленная на подрыв духовной составляющей русского народа, уничтожение его самобытной культуры, замену истинных ценностей ложными. Так, большевиками были нивелированы образы букв, силой оружия изъяты *і* (и десятиричное), а также *ять*, *ижшица* и *фита*. Полугласные *ерь* (ь) и *ерь* (ь) стали твердым и мягким знаком. Образные символы русской азбуки, имевшие глубокий сакральный смысл, так называемые реформаторы заменили на фонемы, которые по существу не несут никакой смысловой нагрузки. В результате язык Пушкина и Толстого из *образного* превратился без *образный*. Вместо понятия «азбука», производное от первых букв (Аз, Буки), появилось новое определение – «алфавит», в котором отчетливо ощущается чуждая русскому человеку латиница. Большинство современных людей, носителей русского языка, не понимают разницы между алфавитом и азбукой. Но эта разница огромна. В алфавите буквы – это просто бессмысленные значки, ничего сами по себе не означающие. В азбуке буквы – это сакральные образы, представляющие собой атомарные единицы смысла: Аз (я), Буки (буквы, Боги), Веди (ведать-знать), Глаголь (говорить), Добро, есть, Жизнь и т. д. Сама же азбука, как оказывается, являет собой объемную аббревиатуру, которая при расшифровке озвучивает глубинную суть русского народа: «Аз (я) Бога Ведаю Глаголя Добро, что Есть Жизнь...» Интерпретируя эту конструкцию на современный лад, получаем: «Я Бога, ведаю, говорю и делаю добро, что есть сама суть жизни». В конечном итоге, навязав русскому человеку новые правила «культурной» речи, превратив его из высокодуховной личности в новый вид биологического существа, названного острословами «хомосоветикус», большевики изменили смысл слов, превратили их в мёртвое колебание воздуха, нарушили гармонию и резонанс с генетикой предков. После обрезания букв потерялась точность смысла и образность языка. Например, после уничтожения букв *ять* и *і* были утрачены различия в словах: «Ѣсть» (кушать) – «есть» (быть); «Ѣли» (кушали) – «ели» (деревья); «лѣчу» (летаю) – «лечу» (вылечиваю); «вѣдѣние» (знание) – «ведение» (провождение); «нѣкогда» (когда-то) – «некогда» (нет времени); «прѣние» (гниение) – «прение» (спор); «вѣсти» (новости) – «вести» (провождать). Любой знаток русской литературы на вопрос: «Как называется самое монументальное произведение Л.Н. Толстого?» ответит: «Война и мир». Но писатель не давал своему роману такого названия, он был известен русскому читателю как «Война и міръ», где слово «міръ» подразумевало понятия «община», «общество». То есть современники Льва Николаевича, читая его произведение, без труда понимали смысл названия, чего нельзя сказать о последующем поколении читателей. Также реформаторами в черных кожаных куртках, параллельно с реформами, расстреливавшими тысячи русских людей из винтовок и «маузеров», были искажены некоторые традиционные русские склонения. Например, Н.В. Гоголь написал своё произведение под названием «Мертвые души», но никак не «Мертвые души». Была извращена фонетизация, например, *разказ* поменяли на *рассказ*, *разсытаться* на *рассытаться*, *вожжи* на *вожжи* и т. д.

К языковой диверсии можно отнести и акцию коммунистов по замене буквы *з* на *с* в приставке «БЕЗ», в результате чего образовалась еще одна приставка «БЕС», которая очень возмутила русских – людей высокодуховных, набожных, живущих по принципу «не поминай лиха, пока оно тихо». Каждый без исключения носитель русского языка прекрасно знает, что БЕС – это нечистая сила. Другими словами, любой русский человек на уровне подсознания и генетической памяти будет реагировать отрицательно на это слово, даже если оно в качестве приставки будет иметь семантику отсутствия чего-либо. Например, при вербализации словосочетания «бескорыстный человек» возникает отрицательное отношение к личности, не имеющей корысти. Такого, казалось бы, незначительного изменения достаточно, чтобы на уровне генетики вызвать негативную реакцию на положительные качества. Примечательно,

что словаре В.И. Даля, изданном до 1917 г., не содержится слов типа *беспольный* или *беспорядочный*, потому что до языковой диверсии большевиков под предводительством воинствующих русофобов Ленина, Троцкого, Свердлова, Луначарского не было приставки «БЕС», а существовала приставка «БЕЗ» с конкретным семантическим полем, подразумевающим «отсутствие чего-либо». 11 февраля 1921 г. Ленин подписал «Положение о народном комиссариате по просвещению», закрепляющее за ним права собственности на воспитание, образование, интеллект и творчество всех рождённых в стране советов и вообще на всё искусство, науку и культуру государства. В 1921 г. Наркомпрос нанес сокрушительный удар по русскому образованию, упразднив все историко-филологические факультеты в университетах как «устарелые и бесполезные для диктатуры пролетариата». В том же году вождь мирового пролетариата в беседе с Ю.П. Анненковым жестко отметил: «Ликвидировать безграмотность следует лишь для того, чтобы каждый крестьянин, каждый рабочий мог самостоятельно, без чужой помощи читать наши декреты, приказы, воззвания. Цель – вполне практическая. Только и всего» [1, с. 233].

Благодаря реформам строителей социализма русский язык, утратив многие тысячи слов-образов, перестал быть великим в подлинном значении этого слова. Этот факт отмечается А.И. Солженицыным, одной из безусловных заслуг которого является издание в 1995 году «Русского словаря языкового расширения». В своем труде писатель особо подчеркивает, что «лучший способ обогащения языка – это восстановление прежде накопленных, а потом утерянных богатств» [7, с. 8]. К слову сказать, словарь А.И. Солженицына содержит многие тысячи замечательных русских слов, выкинутых различными фальсификаторами из русского языка. Большевицкие языковые реформы-диверсии также существенно трансформировали не в лучшую сторону уважительные формы обращения людей друг к другу. До 1917 г. в русском обществе в ходу были такие обращения, как *сударь*, *сударыня*, *господин*, *госпожа*, *милостивый государь*, *барышня*, *барин*, *ваша милость*. Коммунисты ввели в оборот и очень быстро популяризовали одно единственное обращение «товарищ», позаимствованное ими из масонства. Примечательно, в этимологическом плане слово «товарищ» восходит к лексикону преступных сообществ Древней Руси. Разбойничьи ватаги, обитавшие преимущественно в лесистых местностях, где легко можно было скрываться от правосудия и хранить награбленное добро, нападали преимущественно на купеческие обозы, в которых перевозились всевозможные отечественные и заморские товары. При захвате такого обоза разбойники очень спешили, зная, что в любой момент может пожаловать княжеская дружина, и тогда – смерть без суда и следствия. Торопясь, они подначивали и торопили друг друга: «Товар ищи, товар ищи!» Языковые нововведения коммунистов приняли далеко не все образованные люди того периода. Как отмечает О.Т. Виноградов, «И.А. Бунин до конца своих дней не принимал советской орфографии, а на восторженные дифирамбы одной из поэтесс: «На каком великолепном русском языке вы говорите, Иван Алексеевич», отвечал с раздражением: «Я-то говорю на обыкновенном русском, а вот вы оставили себе язык прислуги» [3, с. 184]. Современные формы инверсии, последствия языковых диверсий строителей социализма, иногда поражают воображение. Например, такое устойчивое выражение, как «нести несусветную чушь». Никто и не задумывается над тем, что «несусветное», как и подавляющее большинство других единиц русской речи, относится к категории сложных слов, и содержит в себе образ-смысл «несу свет». Получается, что «нести несусветную чушь» – набор слов, которые в совокупности приобретают абсурдное значение. Ряд слов, имевших прежде положительное толкование, в настоящее время используются в отрицательном смысле. Например, слово «оголтелый» в значении «буйный», «несдержанный», «потерявший всякое чувство меры». Чаще всего сочетается со словом «толпа». Однако истинное его значение совершенно иное. В древности под «оголтелым» понимался воин, который в случае неравенства на поле брани оголял тело, входя в состояние транса. Всевозможные захватчики, вторгавшиеся в пределы Древней Руси, наблюдая перед боем, как русские воины снимают с себя кольчугу и верхнюю одежду, оставаясь голыми по пояс, впадали в панику, крича: «Они оголтели!»

Рассмотрим еще несколько примеров подмены значений русских слов. СВАСТИКА. У большинства неискушенных обывателей это слово неизменно ассоциируется с Гитлером и нацистской Германией. В языке и сознании чаще всего сочетается с прилагательным женского рода «фашистская». Между тем свастика не имеет никакого отношения ни к идеологии, ни символике немецкого национал-социализма, поскольку свастика – солярный

образ-символ, связанный с культом почитания Солнца. Его история уходит в бездонную глубину прошлого человеческой цивилизации, когда не было ни Гитлера, ни Германии, ни самого немецкого народа. Свастики обнаруживаются в письменно-изобразительном искусстве Индии, Китая, стран Латинской Америки, но более всего представлена в культуре русского народа. Свастика издревле вплеталась в орнаменты и вышивки-обереги на одежде, носилась в виде защитных амулетов. В настоящее время благодаря изыскания культурологов и искусствоведов собраны и каталогизированы порядка 140 видов свастических символов. ЗАРАЗА. Трудно найти человека, в лексиконе которого не присутствовало бы это слово, имеющее вульгарно-ругательное значение. Также слово «зараза» является синонимом слов «болезнь» и «инфекция». Есть даже производное существительное – «заразка» в значении «больница, где лечат инфекционные заболевания». Современная семантика этого слова настолько въелась в сознание простого обывателя, что никому и в голову не придет, что когда-то «зараза» означало признание в любви с первого взгляда. Молодой парень так и говорил девушке, поразившей его своей красотой и обаянием с первого раза: «Ты зараза!» Очень емким словом влюбленный давал понять девушке: «За раз ты сразила меня своей красотой!» ДУРА и ДУРАК. Не только специалист-филолог, но и любой простой человек отметит, что эти слова – самые частотные в современной повседневной речи. Значение их также общеизвестно: глупый, несмышленный, недалекovidный человек. В то же время всем известный персонаж русских народных сказок Иван-дурак воспринимается положительно, несмотря на «дурость». Этимологи по-разному трактуют значение и происхождение слова «дурак». В настоящее время все более общепризнанной становится предположение, что слог ДУ подразумевает дубль в значении «два» или «дважды», РА – сияние или свет души, к – признак мужского рода. Получается, что в традиционном для русского человека понимании дурак – это человек, наделенный вдвое большим потенциалом нравственности и духовной силы, чем простой обыватель. У слова «дура» аналогичное толкование.

Академик Н.В. Левашов в своих работах неоднократно отмечал подмену значений исконных русских слов. Вот, что он пишет по поводу некоторых единиц русской речи: «Слово «богатеть» обозначало, в принципе, то же, что и сегодня. Только богатеть можно по-разному – деньгами, знаниями, друзьями, детьми, любовью, счастьем и т.д. Если человек богател знаниями – говорили, что он РАЗбогател и т.д.! Слово РАЗВЕдать означало достичь просветления знанием через самосовершенствование. Это слово зеркально слову ВЕРА, в котором корень ВЕ стоит перед корнем РА. В такой последовательности расположения слогов-корней заложен определённый смысл, который уже утрачен в современном языке» [4]. Примеров замены первоначальных исконных значений можно привести огромное множество. Сегодняшний толковый словарь Русского языка Ожегова содержит большое количество абсолютно ложных толкований слов. Что касается политических и философских словарей советского периода, то они неоднократно подвергались редактированию при каждой смене правящей элиты. Поскольку мы затронули вопрос о словарях, хотелось бы обратить особое внимание на «Этимологический словарь русский слов» М. Фасмера, который согласно позиции официальной науки, принадлежит к числу самых авторитетных этимологических словарей нашего времени. Однако несмотря на величие статуса он уже неоднократно становился объектом бурных дискуссий. Ряд современных исследователей буквально бьют тревогу, пытаются обратить внимание всего научного сообщества на факт, что самый известный русский этимологический словарь создавался на территории фашистской Германия в период ВОВ (!) Это все равно, как если бы житель США изучал бы в колледже английский язык по русским учебникам, написанным агентами ФСБ России. Возможно ли такое представить? В 2018 году в «Литературной газете» вышла статья В. Писанова «Мина, заложенная Фасмером», где подробно рассказывалось о том, где и когда создавался самый авторитетный словарь русских слов. Так, автор статьи категорично утверждает, что «словарь Фасмера – идеологическая диверсия, гуманитарная бомба, осколки которой долетели до наших дней и укоренились в сердце российского языкознания» [6].

Статья В. Писанова вызвала эффект разорвавшегося фугаса. Кто-то горячо поддерживал автора, кто-то жестко критиковал, поясняя, что он занимается дилетантством. Несколько десятков лингвистов даже написали гневное опровержение. Впрочем, в них не содержалось отрицания самого главного – что М. Фасмер действительно контактировал с Е. Геббельсом и «Аненербе», организацией, созданной с целью оккультно-идеологического обеспечения государственного аппарата нацистской Германии. Существуют и более серьезные работы, подтверждающие информацию В. Писанова. Например, исследование А.

Васильченко «Евросоюз» Гитлера» на основе архивных документов, в котором говорится о контактах М. Фасмера с тайным лингвистическим отделом в «Аненербе». Немецкий лингвист Георг Шмидт-Рор, один из сотрудников организации, так обрисовывал сферу интересов этого отдела: «Имеется значительное количество задач, которые вызваны к жизни сутью языка как политической величины... и это сделает победу нашего оружия величайшим триумфом в мировой истории» [2, с. 65]. Тот же Георг Шмидт-Рор несколькими десятилетиями ранее предлагал провести «лингво-политическую фрагментацию русской империи». Что это означает? Языковую диверсию, нацеленную на подрыв русского национального единства изнутри. Этимология многих исконных русских слов, предложенная М. Фасмером, по неволе вызывает недоумение. К примеру, слово *береза*, по мнению составителя словаря, ведет свое начало от чего угодно: от албанского *бардх*, от древнеиндийского *бхурьяс* [8, с. 34]. При этом этимолога не смущает то обстоятельство, что в Индии береза никогда не произрастала.

Таким образом, можно со всей очевидностью констатировать факт неоднократных целенаправленных диверсий в отношении русского языка, приведших к искажению первоначальных значений многих слов и утилизации огромного пласта лексики. Многие великие умы прошлого и настоящего отмечали, что «знание – это сила, способная свернуть горы». Но эта сила дается лишь тому, кто владеет всеми богатствами языка.

Литература

1. Анненков Ю. П. *Владимир Ленин* / Ю. П. Анненков // *Дневник моих встреч. Цикл трагедий: в 2 т. Т.2.* – Л.: Искусство, 1991. – С. 231-259.
2. Васильченко А. «Евросоюз» Гитлера / А. В. Васильченко. – М.: Алгоритм, 2015. – 226 с.
3. Виноградов О.Т. *Древняя ведическая Русь – основа сущего* / О.Т. Виноградов. – СПб.: Самиздат, 2004. – 632 с.
4. Левашов Н.В. *Блаженны нищие духом [Электронный ресурс]* / Н.В. Левашов // *Режим доступа: <https://knigolit.com/books/3137833-blazhennynischie-duhom-2/read>* (Дата обращения: 09.12.2023).
5. *Новый словарь иностранных слов: более 15 000 словарных статей: более 60000 слов и выражений / гл. ред. В. В. Адамчик.* – М.: АСТ, 2009. – 1152 с.
6. Писанов В. *Мина, заложенная Фасмером* / В. Писанов // *Литературная газета.* – 2018. – №12(6636). 21 марта.
7. *Русский словарь языкового расширения / Сост. А.И. Солженицын.* – 3-е изд. – М.: Русский путь, 2000. – 280 с.
8. Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Т. 1* / М. Фасмер / Пер. с нем. О.Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1986. – 576 с.

К ВОПРОСУ О ЯЗЫКОВОЙ ДИВЕРСИИ И ЗАМЕНЕ ЗНАЧЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается одна из современных тенденций не только в сфере лингвистики, но и массовой культуре, истории, социологии, связанная с процессом дефальсификации русского языка, выявлением лиц и кругов, ответственных за искажение значений множества русских слов, утилизацию огромного пласта лексики, с определением задач, стоящих перед современниками, по сохранению чистоты и богатства русского языка с позиции исторической справедливости. Данная тенденция обусловлена поступательными процессами, прежде всего, сменой ключевых парадигм – общественной, культурной, идеологической, политической. Автор апеллирует к результатам научных исследований, осуществленным российскими учеными в последние полтора-два десятилетия, которые выявили и убедительно доказали факт неоднократных диверсий в отношении русского языка. Работа осуществлена на базе материала ряда современных словарей, позволившего выявить факты искажения подлинного значения многих русских слов. Также автором рассмотрена этимология ряда наиболее частотных единиц русской речи, позволяющая раскрыть их подлинное значение.

Ключевые слова: русский язык, языковая диверсия, языковая реформа, фальсификация, дефальсификация, этимология, культура.

ДАР БОРАИ ТАНАВВУИ ЗАБОНӢ ВА ИВАЗИ МАӢНОӢ ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

Ин мақола ба баррасии яке аз тамоюлҳои муосир на танҳо дар ҳавзаи забоншиносӣ, балки дар фарҳанги омма, таърих ва ҷомеашиносӣ мепардозад, ки марбут ба фароянди тариби забони русӣ, шиносии афрод ва маҳофиле аст, ки масъули таҳрифи маони тӯдоде аз калимоти русӣ, истифода аз ҳаҷми азиме аз вожагон ва таъйини вазифаҳои муосирон барои ҳифз ва покизагии забони русӣ аз нигоҳи адолати таърихӣ ҳастанд. Ин гароиш ношӣ аз фароянди тадриҷӣ, баҳусус таъйири парадигмаҳои асосии иҷтимоӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва сиёсӣ аст. Қор дар асоси маводди як қатор луғатҳои муосир ба амал бароварда шуд, ки ин имконият дод фактҳои таҳрифи маъноӣ аслии бисёр

калимаҳои русӣ ошкор карда шаванд. Муаллиф инчунин этимологияи як қатор воҳидҳои бештар маъмули нутқи русиро мавриди таҳқиқ қарор додааст, ки ин имкон медиҳад маънои аслии онҳо ошкор карда шавад.

Калидвожаҳо: забони русӣ, танаввуи забонӣ, ислоҳоти забонӣ, сохтакорӣ, ифшогарӣ, решашиносӣ, фарҳанг.

ON THE ISSUE OF LANGUAGE DIVERSIFICATION AND THE REPLACEMENT OF MEANINGS IN THE RUSSIAN LANGUAGE

This article explores one of the contemporary trends not only in linguistics but also in mass culture, history, and sociology, associated with the process of de-falsification of the Russian language. It delves into identifying individuals and groups responsible for distorting the meanings of numerous Russian words, the utilization of a vast layer of vocabulary, and the definition of tasks facing contemporaries to preserve the purity and richness of the Russian language from the standpoint of historical justice. This tendency is conditioned by progressive processes, primarily the change of key paradigms – social, cultural, ideological, and political. The work is based on the material of a number of modern dictionaries, which made it possible to identify the facts of distortion of the true meaning of many Russian words. The author also considers the etymology of a number of the most frequent units of Russian speech, which allows revealing their true meaning.

Keywords: Russian language, language diversion, language reform, falsification, de-falsification, etymology, culture.

Об авторе

Курбоназаров Алмат Холматович
Преподаватель общеуниверситетской
кафедры русского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 900 71 35 62
E-mail: almatkurbonazarov@gmail.com

About the author

Kurbonazarov Almat Kholmatovich
Lecturer at the All-University Department of the
Russian Language
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 900 71 35 62
E-mail: almatkurbonazarov@gmail.com

Дар бораи муаллиф

Курбоназаров Алмат Холматович
Омӯзгори кафедраи забони русии
умумидонишгоҳӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 900 71 35 62
E-mail: almatkurbonazarov@gmail.com

ТДУ 398.2(571.171)

**АКАДЕМИК АМОНОВ ВА МАСЪАЛАҲОИ ГИРДОВАРӢ
ВА НАШРИ НАСРИ ГУФТОРӢ**

Раҳмонӣ Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Насри гуфторӣ матнҳое, ба монанди афсона, масал, қисса, достони насрӣ, ривоят, ҳикояи устуравӣ, ҳикояи гуфторӣ (саргузашту ёддошт, нақл), латифа, лоф, табрикнома (нӯшбод), дуо ва монанди ин мебошанд, ки аз ҷониби пажӯҳандагон ва шахсони гуногун аз байни мардум бо лаҳча сабт шуда ҳамчун жанри адабиёти гуфторӣ шинохта шудаанд.

Дар айни замон бояд ёдрас шуд, ки дар илми фолклоршиносии тоҷик вежагиҳои насри гуфторӣ, ки аз байни мардум бо равиши илмӣ гирдоварӣ шуда, дар бойгонихо ниғаҳдорӣ мешавад, ғайр аз чанд рисолаи ангутшумор, ба таври ҷиддӣ маврид пажӯҳиши илмӣ муфассал қарор нагирифтааст. Ҳатто ҳамаи навъҳои афсонаҳои тоҷикӣ ба таври ҷудогона таҳқиқ нашудааст. Он рисолаҳои илмӣ, ки фақат дар бораи жанри афсонаҳои тоҷикӣ таълиф шудаанд низ хеле кам аст [ниг.: Левин 1981; Обидов 1978; Рабиев 1986; Явич 1986; Раҳмонов 1998; Мирзоева 2007; Ризвоншоева 2011; Саидқулова 2013].

Мо дар бораи афсона ва тафовути он аз дигар анвои насри гуфторӣ дар рисолаи доктории хеш «Афсонаҳои мардуми форсизабон дар сабти имрӯз (Масъалаҳои истилоҳ, хусусият, таърих, репертуар, вазъият ва маҳорати афсонагӯён дар асоси пажӯҳиши майдонӣ)» ва дар асарҳои ҷудогонаи мавриди таҳқиқ қарор дода, масъалагузори карда будем, ки пажӯҳиши афсонаҳои тоҷикӣ ҳоло дар пеш аст. Дар оянда метавон оид ба ҳар навъи афсонаҳо ва жанрҳои дигари насри гуфторӣ рисолаҳои илмӣ ҷудогона навишт [Раҳмонов 1998; Раҳмони 1998; Раҳмонӣ 1999; Раҳмонӣ 2001].

Тақроран ёдрас мешавем, ки ҳанӯз оид ба жанрҳои дигари насри гуфторӣ ба мисли масал, қисса, ривоят, ҳикояи устуравӣ, ҳикояи гуфторӣ, лоф ва ғайра, ба ҷуз аз латифа [ниг.: Маҳдиев 1977; Қасымов 1998; Қосимӣ 2020], то имрӯз рисолаҳои илмӣ ҷудогона ба вучуд наомадааст.

Баъд аз он ки соли 1948 устод Р.Амонов (1923-2002) ба аспирантураи филиали тоҷикистони Академияи илмҳои СССР дохил шуда, бо гирдоварӣ, пажӯҳиши фолклор машғул шуд ва соли 1953 дар мавзӯи «Очерки эҷодиёти даҳанакии тоҷикони вилояти Кӯлоб (Сари Хосор)» рисолаи номзадӣ дифоъ кард, чараёни кор дар самти фолклоршиносии тоҷик суръати бештар гирифт. Р.Амонов ва В.Асрорӣ аз пешгомони илми фолклоршиносии тоҷик буданд. Дар натиҷа бо ташаббуси онҳо ҷавонони қобилиятнок ба омӯзиш ва пажӯҳиши фолклори мардуми тоҷик ҷалб шуданд. Бо гузашти замон чандин пажӯҳандагони фолклори тоҷик ба арсаи майдони илми фолклоришинӣ арзи вучуд карданд.

Агар бо диққат ба таърихи фолклоршиносии тоҷикон назар андозем, мебинем, ки дар гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши ин сарвати мардумӣ ҳиссаи Р.Амонов зиёд аст. Дар ин ҷо оид ба гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши матнҳои насри гуфторӣ мардуми тоҷик, ки то нимаи аввали садаи ХХ хеле кам аст ва дар он солҳо мутахассисони касбӣ низ набуданд, суҳан нахоҳем гуфт. Роҷеъ ба баъзе нуқтаҳои умдае, ки дар нимаи дуҷуми садаи ХХ бо ташаббуси Р.Амонов сурат гирифтааст, ба таври мухтасар изҳори назар хоҳем кард.

Бояд ёдрас шуд, ки аввалин маҷмуаи ҳаҷман бузург соли 1945 аз ҷониби Б.Ниёзмӯҳаммадов «Таджикские сказки» чоп шуд, ки дорои 35 матн буд [ниг.: Таджикские сказки 1945]. Соли 2022 матни комили ҳаҷмин маҷмуа, ки соли 1944 ба забони русӣ мошиннавис шуда будаст, аз ҷониби духтари академик Б.Ниёзмӯҳаммадов, профессор М.Ниёмӯҳаммадова ба ИЗА ба ном Рӯдакии АМИТ барои чоп пешниҳод шуд, ки 60 матнро дар бар дошт. Ин маҷмуа соли 2023 пурра ба нашр расид, ки дар бораи он ба таври муфассал дар пешгуфтори он изҳори назар шудааст [ниг.: Таджикские сказки 2023; Шарифзода, Раҳмони 2023, с. 5-16].

Соли 1949 маҷмуае таҳти унвони «Таджикские народные сказки» дар тарҷума ва таҳияи К.Улуғзода ба забони русӣ, дар 162 саҳифа чоп шуд. Ҳаҷмин китоб соли 1950 дар Маскав ба чоп расид. Баъдҳо низ дар бозгӯии К.Улуғзода ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам тарҷумаи русӣ то охири солҳои 60 асри ХХ афсонаҳо ба нашр расиданд.

Дар охири солҳои 40 ва солҳои 50 садаи ХХ А.Дехотӣ, Р.Амонов, К.Улуғзода, Р.Абдуллозода, С. Арзуманов, К.Арсенева, К.Наимӣ ва дигарон афсонаҳоро чоп карданд. Як афсона (масалан, «Бузаки чингилапо») дар гирдоварӣ ва бозгӯии чандин пажӯҳанда чоп шуд, ҳар кадоме фарқ дорад ва аз ҳар минтақа сабт шудааст.

Соли 1957 ба забони русӣ «Таджикские народные сказки» дар 479 саҳифа ва худи ҳамон сол ба забони тоҷикӣ низ «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» дар 512 саҳифа, бо теъдоди 20 ҳазор нусха чоп шуд. Ин маҷмуа аз 155 матн (аз 90 афсона ва 65 латифа) иборат аст. Агар ба мундариҷаи китоб назар кунед, маълум мешавад, ки хидмати ҳар кас ба таври дақиқ оварда шудааст. Маълум мешавад, ки ин афсонаҳо дар асоси таҳрири адабии С. Айнӣ, Р.Амонов, К.Улуғзода, М.Шукуров, Ҳ.Карим, А.Дехотӣ, С. Ғанӣ нашр шудаанд.

Солҳои панҷоҳум илми фолклоршиносии тоҷик шакл мегирад ва давраи нави он оғоз меёбад. Дар ин солҳо фолклоршиносон тарбият мешаванд ва ба қорҳои ҷиддӣ машғул мегарданд. Бо сарвари Р.Амонов соли 1958 шӯъбаи фолклор таъсис шуда, фолклоршиносони ҷавон мунтазам ба сафарҳои илмӣ мебароянд. Дар қанори жанрҳои дигари фолклорӣ, жанрҳои насри гуфторӣ, ба вежа афсонаҳо низ сабту забт мегарданд.

Ба ҳамин тариқ дар солҳои панҷоҳум афсонаҳое, ки аз манотиқи гуногуни тоҷикнишинони Осиёи Миёна сабт мегардид, бахше аз онҳо зуд бо таҳриру такмил тавассути матбуот ё маҷмуаҳо пешкаши хонандагон мешуд. Ҳамин заҳмати фолклоршиносон буд, ки соли 1957 ду китоби ҳаҷман бузурги «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» (ба забони тоҷикӣ ва русӣ) аз чоп мебарояд. Мураттибони маҷмуаҳои мазкур Раҷаб Амонов ва Клавдия Улуғзода мебошанд. Дар ин маҷмуа на танҳо афсонаҳои гирдовардаи фолклоршиносон, балки баъзе афсонаҳои аз Тутапошшо шунида ва дар асарҳои худ овардаи устод С. Айнӣ ба мисли «Ҳари бедум», «Ятими доно ва бои фиребгар», «Ҳар як қор вақт дорад» низ ҷой дода шудааст. Ҳар ду китоб пешгуфтори кӯтоҳе дорад. Дар сарсухани маҷмуаи тоҷикӣ зери унвони «Аз тартибдихандагон», роҷеъ ба маҷмуаи мазкур ва қисмҳои он суҳан ронда шудааст. Маҷмуа аз ҷаҳор қисм иборат буда, қисми аввали он афсонаҳо дар бораи ҳайвоноти хонагӣ, ваҳшӣ, парранда, ҳашарот ва баъзе растаниҳоро дар бар мегирад; қисми дуюм аз афсонаҳои сеҳромез, воқеаҳои аҷоибу ғароиб ва амсоли ин иборат аст; дар қисми сеюм афсонаҳои ҳачвӣ, ҳазлу шӯҳӣ ҷойгузин буда, қисми чаҳорум дорои латифаҳо мебошанд. Таҳрир ва тасхеҳи афсонаҳои маҷмуа аз ҷониби устод С. Айнӣ, Р.Амонов, К.Улуғзода, А.Дехотӣ, М.Шукуров, Ҳаким Карим ва С. Ғанӣ сураат гирифтааст. Бо таассуф имрӯзҳо матнҳои ин маҷмуаро ноширон бидуни номи тартибдихандаи он, ғайриқонунӣ, ба чоп мерасонанд, ки ғалат аст [ниг.: Амонов, Улуғзода, 1957, с. 3-4].

Баъдан дар охири солҳои панҷоҳум ва солҳои шастум бо раҳбарии Р.Амонов қорҳои майдонии фолклорӣ ташкил гардида, бевосита фолклоршиносони тоҷик ба гирдоварӣ ва нашри асарҳои адабиёти гуфторӣ ва ҳамчунин афсонаҳо машғул шуданд. Муҳаққиқон дар раванди қори худ чандин маҷмуаҳои оммавӣ тартиб дода, пешкаши хонандагони умум гардониданд ва ҳамчунин тадриҷан фолклори як минтақаро дар шакли илмӣ таҳия намуданд. Дар ҷунин маҷмуаҳо афсонаҳои тоҷикӣ низ гоҳе дар шакли илмӣ ва гоҳе бо виросторӣ нашр шудаанд, ки ин ҳама заҳмати устод Р.Амонов аст. Аз ҷумла соли 1958 аз ҷониби Р.Амонов ва М.Шукуров бо номи «Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ» маҷмуае чоп мешавад, ки дар ин маҷмуа дар қанори жанрҳои дигар 23 афсона оварда шудааст. Маҷмуаи мазкур соли 1963 бо андаке таҳрир дубора нашр мешавад [ниг.: Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ 1963].

Дар солҳои баъд 1960, 1961 зери унвони «Таджикские народные сказки» барои хонандагони русзабон афсонаҳои тоҷикӣ гаштаву баргашта бо кӯшиш Р.Амонов ба нашр мерасад.

Маҷмуаи «Фолклори соқинони сарғахи Зарафшон» (1960), ки тартибдихандаи он Р.Амонов аст аз ду қисм иборат мебошад. Қисми аввали ин китоб асарҳои назмӣ, эҷодиёти шоирони маҳаллӣ, пандҳо ва чистонҳоро дар бар мегирад, вале дар қисми дуюми он афсонаҳо ҷойгузин аст. Тартибдиханда қисми дуюмро ба бахшҳои зерин: «Афсонаҳои сеҳрангез», «Эпоси қаҳрамонӣ», «Афсонаҳои ҳазломез, ҳачвӣ, латифаҳо», «Нақл, ривоят, ёддоштҳо», «Афсонаҳои пандомез» ва «Афсонаҳои маишӣ» ҷудо кардааст. Аз ин таъсирбандии эшон маълум аст, ки на ҳамаи асарҳои мансур ба жанри афсона тааллуқ доранд. Агарчи дар китоб ба қоидаҳои илми фолклоршиносӣ риоят шудааст, вале чун одат, асарҳои насри шифоҳӣ барои ҷалби бештари хонандагони манотиқи гуногун, андаке бо виросторӣ ба нашр мерасад, ки инро дар пешгуфтор мураттиби китоб низ Р.Амонов ёдрас шудааст: «Аммо вазъияти асарҳои насрӣ дигархелтар аст: онҳо хусусиятҳои шеvaro ба таври васеъ инъикос намудаанд ва аз ин рӯ, бисёр ибора, ифода ва калимаҳои дарбар кардаанд, ки ба хонандагони маҳалҳои дигар мафҳум нестанд. Инро ба назар гирифта, мо асарҳои насриро ба забони адабӣ як андоза таҳрир кардем, вале бо вучуди ин ба мақсади боқӣ

гузоштани қиммати илмии матнҳо, лексика ва хусусиятҳои нахвӣи забони онҳоро пурра нигоҳ доштем” [Амонов, 1960, с. 5].

Дар маҷмуаи “Фолклори Норақ”, ки тартибдиҳандаи он С. Маҳдиев мебошад дар канори жанрҳои дигари фолклорӣ 28 анвои гуногуни афсонаҳо оварда шудааст. Мутаассифона, афсонаҳои ин маҷмуа низ виросторӣ шудааст. Яъне мо дар бораи лаҳҷаи сокинони Норақ, ки бояд дар афсона ба таври комил инъикос меёфт, маълумоти саҳеҳ пайдо карда наметавонем. Дар сарсухани китоб, ки ба қалами С. Маҳдиев тааллуқ дорад, роҷеъ ба афсона ҳамагӣ аз ним саҳифа камтар маълумот дода шудаасту халос [ниг.: Маҳдиев, 1960].

Дар соли 1961 зери унвони “Таджикские сказки” дар Маскав нашри нисбатан илмии афсонаҳои тоҷикӣ ба таъб мерасад. Мураттибони ин маҷмуа Р.Амонов ва К.Улуғзода буда, сарсухани он ба қалами Б.Ғафуров тааллуқ дорад. Афсонаҳоро шарқшиносон М.Н.Османов, М.Занд, Г.Алиев, Т.Щапова, А.Бертельс, Л.Демидчик ба забони русӣ тарҷума кардаанд. Дар охири китоб мувофиқи талаботи илми фолклоршиносӣ тавзеҳоти вожаҳои тоҷикӣ, маълумот дар бораи гӯяндагон ва ҳам гирдоварандагони афсонаҳо оварда шудааст [ниг.: Таджикские сказки, 1961].

Б.Ғафуров ба талаботи нашри илмӣ посух надодани маҷмуаи қаблиро, ки соли 1957 чоп шудааст ба ёд оварда гуфтааст: “Однако этот сборник не отвечает требованиям, предъявляемым к научным публикациям. Наряду с подлинными записями в него включены литературные обработки, к тексту сказок не приложены сведения о сказителях, не указаны лица, записавшие сказки” [Ғафуров 1961, с. 7]

Дар сарсухани аллома Б.Ғафуров роҷеъ ба яке аз қавмҳои эронитабор будани тоҷикон ва адабиёти оламшумули вай ёдоварӣ шудааст. Ҳамчунин дар бораи аз замони қадим машҳур будани афсонаҳо суҳан ронда, чун намуна аз “Ҷомеъ-ул-ҳикоёт”-и Авфӣ ёдрас гардидааст [ниг.: Ғафуров 1961].

Соли 1963 “Афсонаҳои халқии тоҷик” боз бо таҳрир ва такмили Р.Амонов барои оммаи хонандагон чоп мешавад. Ин маҷмуа низ пешгуфтор ва шарҳи илмӣ надорад, чунки он комилан бо равиши оммавӣ ба чоп омода шуда, ҳамагӣ 61 матн гуногунро дар бар гирифтааст, ки баъзеи онҳо ба хусусиятҳои жанри афсона мувофиқ нестанд, яъне латифаҳо мебошанд. Дар бахши “афсона” овардани жанрҳои гуногуни насри гуфториро дар байни фолклоршиносии халқҳои дигар низ мушоҳида мешавад.

Соли 1963 китоби Р.Амонов бо номи “Очерки эчодиёти даҳанакии Кӯлоб” (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) аз чоп мебарояд. Ин асари пурарзиш нахустин китобест, ки муаллиф бевосита дар асоси маводи гирдовардаи худ ва ҳамкорунаш, мушоҳидаҳо, пурсидаҳо ва шунидаҳои хеш навиштааст. Боби шашуми китоби мазкур ба афсонаҳо бахшида шуда, дар охири китоб дар бахши иловаҳо (иловаи 2) бо лаҳҷаи маҳаллӣ афсонаҳои “Нахӯтак”, “Қиличпахлавон”, “Булбулаки саргашта”, “Хӯтук”, “Рӯбоҳ”, “Зани ҳилагар” ва боз чанд афсонаи беунвон оварда шудааст, ки ҳамагӣ даҳ матнро дар бар мегирад. Р.Амонов дар поварақи ҳар саҳфаи афсонаҳо калимаҳои лаҳҷаиро шарҳу эзоҳ медиҳад. Як нуқтаи муҳими тавзеҳоти Р.Амонов дар он аст, ки дар охири китоб оид ба маҳорати ҳар гӯянда, шахсияти онҳо ва номҳои афсонаҳои баъзе гӯяндагон, ки аз эшон афсона сабт шудааст, маълумот дода шудааст. Воқеан, агар аз ҳар манотиқ чунин маълумотеро, ки муаллиф овардааст, муҳаққиқони дигар низ интишор мекарданд, роҷеъ ба таърихи омӯзиши афсонашиносии тоҷик иттилооти бештаре дар даст медоштем [ниг.: Амонов 1963].

То солҳои шастум чандин маҷмуаҳо, ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чоп шуда бошанд ҳам ба забони тоҷикӣ ягон китоби нашри комилан илмии афсонаҳо ва насри гуфтории тоҷикон чоп нагардидааст. Маҷмуаи нисбатан калони илмии афсонаҳои тоҷикӣ ин китоби “Афсонаҳои Самарқанд” (1965) аст. Тартибдиҳандаи ин маҷмуа Б.Шермуҳаммадов буда, барои ба чоп омода соختани мавод хидмати Ф.Зехниева низ арзанда аст. Маҷмуа 108 матнро дар бар гирифта, дорои сарсухани муфассал мебошад. Мураттиб матнҳоро ба се қисм ҷудо кардааст: Афсонаҳо; Латифаҳо; Нақлу ривоятҳо. Дар навбати худ афсонаҳоро ба чаҳор бахш тақсим мекунад: афсонаҳои сеҳромез; афсонаҳои реалии маишӣ; афсонаҳо дар бораи ҷонварон; афсонаҳои ҳаҷвӣ ва ҳазломез [ниг.: Афсонаҳои Самарқанд 1965].

Маҷмуа бо тамоми қоидаи илмӣ тартиб дода шудааст. Аввало мураттиб гуфтори омиёнаро ҳангоми таҳияи матнҳо комилан ба инобат гирифтааст. Баъдан дар охири ҳар қисм тавзеҳоти вожаҳои номафҳум, ҷуғрофӣ ва номҳои шахсонро овардааст. “Маълумот дар бораи гӯяндаҳо”, “Маълумот дар бораи навиштагирандагон” ва “Руйхати расмҳо” низ аҳамияти илмӣ китобро боз ҳам афзуда, ин ҳама матнҳои маҷмуаро мустанад месозад. Номи маҷмуа “Афсонаҳои Самарқанд” бошад ҳам аз 108 матн ҳамагӣ 43-тои он афсонаҳоро дар бар мегираду халос. Вале дар китоб ҷой додани анвои дигари насри гуфторӣ латифа ва нақлу ривоятҳо низ арзиши онро боз ҳам баландтар кардааст. Чунки нашри илмӣ нақлу ривоятҳо

низ камтар интишор гардидааст, аз ин рӯ шояд бо сабаби кам нашр шудани маводи илмии нақлу ривоятҳо, то ҳол ин жанрҳо, ҳамчун жанрҳои ҷудоғонаи насри гуфторӣ мавриди баррасии густурда қарор нагирифтаанд [ниг.: Раҳмонӣ, 1999].

Аз наشري маҷмуаҳои хурду калони зиёд маълум мегардад, ки талаботи хонандагон ба хусус наврасон ба афсона зиёд будааст. Чунки дар солҳои шастум маҷмуаҳои хурду бузург, бо таҳриру такмил, баъзеи онҳо бо тасвирҳои ранга яке аз паи дигар ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам русӣ чоп мешаванд. Ҳамаи ин маҷмуаҳо барои тарбияи маънавии хонандагон аҳамияти муҳим доранд. Аксари ин китобҳо дар бозгӯии устод Р.Амонов ё бо машварати эшон аз ҷониби пажӯҳандагони шӯъбаи фолклор сурат гирифтааст [ба номгӯи ин маҷмуаҳо муфассал нигар ба “Адабиёт”: Раҳмонӣ 2001, с. 154-200]

Ҳамин тавр дар солҳои шастум гирдоварӣ ва наشري оммавии афсонаҳо хеле ривоч меёбад. Вале дар он солҳо низ ба наشري маҷмуаҳои алоҳидаи комилан илмӣ, ки ҳамаи анвои фақат афсонаҳоро дар бар мегирифта бошад, пажӯҳандагон чандон аҳамият намедиханд. Чунки дар охири солҳои шастум нерӯи фолклоршиносон асосан барои тартибу танзими маводи гирдоварда равона мегардад, то ки куллии бисёрчилдаи матнҳои фолклорӣ, аз ҷумла афсонаҳоро ба чоп омода созанд.

Солҳои 1972 ва 1980 бо таҳрир ва такмили Р.Амонов ҳамон маҷмуаи тоҷикии қаблан нашршуда, ба забони русӣ зери унвони “Таджикские народные сказки” ба таърифи расид. Баъдан дар солҳои 1975 ва 1980 маҷмуаи “Афсонаҳои халқи тоҷик”, ки соли 1963 бо вироҷии Р.Амонов нашр шуда буд, бо андаке таҳрир ва иловаҳо тақрибан чоп мешавад, ки ҳамагӣ 80 матнро дарбар мегирад. Умуман то аввали солҳои ҳаштодум наشري комилан илмӣ маҷмуаи афсонаҳо ба забони тоҷикӣ (ба ғайр аз “Афсонаҳои Самарқанд”) сурат нагирифтааст.

Дар солҳои ҳафтодум, маҷмуаҳои афсонаҳо, барои хонандагон, нисбат ба солҳои пеш, хеле кам чоп шуда бошанд ҳам, соли 1981 чилди аввали “Куллии фолклори тоҷик” ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ бо пешгуфтори илмӣ И.Левин, ки ба забони русӣ аст, чоп мешавад. Ин маҷмуа то ҳол ягона ва комилтарин матнҳои илмӣ аст, ки фақат як навъи афсонаҳо — “Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот”-ро дар бар мегирад. Тартибдиҳандагони китоб И.Левин, Ҷ.Рабиёв, М.Явич мебошанд. Муқаддимаи он, ки ба қалами И.Левин тааллуқ дорад, таҳқиқоти хеле ҷиддӣ ва дар сатҳи байналмилалӣ аст [ниг.: Куллии фолклори тоҷик 1981].

Баъди муқаддима дар “Куллии фолклори тоҷик” сигнатураи матнҳо, нақшаи умумии Осиёи Миёна, ҳудуди сабти матнҳо, нақшаи омӯзиши ҷойҳо, ҷадвали густариши сабти матнҳо оварда шудааст. Матнҳои асли аз сафҳаи 111 шуруъ мешавад, ки дар онҳо гуфтори омиёна пурра риоят шудааст. Дар охири маҷмуа номи гирдоварандагон, гӯяндагон ва ба хусус нақшаи густариши ҳар афсона, нишондоди услубӣ (ибтидо, анҷом, ҳаҷм ва забон) ва ишоратҳои услубӣ оварда шудааст. Типҳо ё нусхаҳои ҳар афсона дар асоси нишондодҳои машҳури ҷаҳонӣ – Аарне-Томпсон, Бодкер, Болте ва Поливка, Еберҳард ва Боратав, Ковакс, Медне, Шуллерс, Томпсон ва дигарон ба вучуд омадааст. Ҳамчунин нишондоди мотивҳои маҷмуа арзиши илмӣ онро боз ҳам бештар намудааст.

Тибқи мушоҳидаҳо, тақрибан аксари ин афсонаҳо дар миёни ҳамзабони афғонистонӣ ва эронӣ мо низ ба назар мерасанд. Албатта, муқоиса, таҳлил ва таҳқиқи ин масъала кори ҷудоғона аст. Фақат барои мисол як афсонаеро, ки мо бо номи “Хурӯс” аз Ҷумҳурии Ислонии Эрон забт намудем чун намуна ёдовар мешавем [ниг.: Раҳмонӣ 1996, с. 153-156]. Ин афсона дар забти мо муфассалтар аст, дар “Куллии” хеле мухтасар буда, бо номи “Хурӯсак” оварда шудааст [ниг.: Куллии фолклори тоҷик 1981, с. 170-171]. Муҳаққиқон афсонаи “Хурӯсак”-ро варианти тоҷикӣ номидаанд ва бо таърифи ба нишондоди Аарне-Томпсон бо шумораи 715t ишора кардаанд. Пажӯҳишгари афсонаҳои форсии эронӣ У.Марзулф низ дар асари худ “Табақабандии қиссаҳои эронӣ” тибқи рақами 715 ба афсонаҳои ишора мекунад, ки ба ҳамдигар монандӣ доранд [Марзулф 1371, с. 147-148]. Чунин мисолҳоро метавон зиёд овард, вале таҳқиқи вариантҳои афсонаҳо, агар ба таври ҷудоғона сурат бигирад, масъала боз ҳам дақиқтар ҳал хоҳад шуд. Умуман чилди аввали “Куллии фолклори тоҷик” яке аз он асарҳои мебошад, ки дар асоси методи сохторшиносӣ (структурализм) таҳия шуда, дар илми афсонашиносии собиқ Шӯравӣ камназир аст.

Агар ҳар як фарди фарҳангии дақиқназар дурусттар фикр кунад ва ба таърихи гирдоварии асарҳои фолклорӣ бо диди одилона бингарад, худ аз худ мефаҳмад, ки ҳамин миқдори ҷамъоваришуда низ кори осон нест. Ҳамагӣ на бештар аз бист нафар, зеро назари академик Р.Амонов, дар муддати ҳудудан 35-40 сол (аз соли 1958 то 1994), барои аз дасти фаромӯшӣ начот додани миқдори зиёди асарҳои мардумӣ кори пурифтихореро ба анҷом расонидаанд. Асарҳои дар панҷоҳ соли аввали асри ХХ сабтшударо дар муқоиса бо кори шӯъбаи фолклори пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ аз назар гузаронем, хеле

андаканд. Миқдори зиёди ин мавод матнҳои насри гуфтори тоҷикон – афсона, қисса, ривоят, ҳикояи гуфторӣ (нақл), латифа ва монанди инро дар бар мегиранд.

Ба ҳамин тариқ дар солҳои ҳафтодум ва ҳаштодум низ наشري маҷмуаҳои комилан илмӣ, ки ҳамаи анвои афсонаҳоро ё насри гуфториро дар бар мегирифта бошанд, ба таъбиқ нарасиданд. Тамоми маҷмуаҳо, ки дар ин солҳо интишор гардид, ба диди хонандагон хурдсол ва ҷавонон наздик карда шуд. Ба ғайр аз ин, сол то сол сафарҳои илмӣ низ суфта гардид. Дар солҳои ҳафтодум, ҳаштодум ва навадум сафарҳои илмӣ гурӯҳӣ бо мақсади гирдоварӣ хеле кам баргузор шуд. Сафарҳои илмӣ суфта гирифта бошад 2-3 нафар ба муддати кӯтоҳ ба ин ё он минтақа рафтаанд. Албатта, он лаҳзаҳо истисноат, ки ҳар муҳаққиқ, ба таври ҷудоғона, гоҳ-гоҳе ин ё он матро сабт намудааст. Дар ин муддат фолклоршинос ё шахси фарҳангдӯсте низ пайдо нашуд, ки бо гирдоварии афсонаҳо машғул шавад. Агар дар ин солҳо низ ҷустуҷӯи ғўяндагонӣ моҳир идома пайдо мекард, матнҳои зиёди дар синаҳо ниҳон аз дасти нобудӣ наҷот меёфт.

Тақроран арз менамоем, ки бидуни ҷамъоварии маводи фолклорӣ баррасӣ ва натиҷагирӣ дар фолклоршиносӣ суфта намегирад ва агар суфта гирад ҳам тахминӣ ва беасос аст. Мо бояд барои пажӯҳиши раванди гуфтаиши фолклорӣ ба минтақаҳо биравем, муназзам мушоҳидаро идома диҳем, гирд биоварем ва дидаҳо, шунидаҳо ва навиштаҳои худро ҳадалақал дар моҳе, фасле ё соли рӯи қоғаз биоварем. То ки гуфтаиши асарҳои фолклориро, ба хусус матнҳои насри гуфториро, дар ҷараёни солҳо таҳлил намоем ва то бифаҳмем, ки дар асри XXI фолклор, аз ҷумла матнҳои насри гуфторӣ, то чӣ ҳақде интиқол меёбад. Агар дар даст матн сабтшуда надошта бошем, пас мо чӣ гуна гуфтаиши насри гуфториро даҳсола ба даҳсола, аз насл ба насл, баъди солҳо мавриди таҳлил қарор медиҳем?

Ниҳоят соли 1986, маҷмуаи оммавие бо номи “Фолклори водии Қаротегин” ҷоп шуд, ки гирдоварандаи он шоири халқии тоҷик Гулрухсор Сафиева мебошад. Дар ин китоб дар қатори жанрҳои дигар ҳафт ривоят панҷ афсона бо виристори ҷоп шудааст. Маҷмуа барои мутолиаи хонандагон ҳамчун асари адабӣ хеле ҷолиб аст. Дар оғози китоб академик Р.Амонов сарсухани навишта, ёдовар мешавад, ки дар даҳсолаҳои 30-ум, 40-ум, 50-ум адибон ба фолклор бештар алоқа доштанд, гирд меоварданд, наشر мекарданд, ки ҳоло бошад кам аҳамият медиҳанд. Аз ин рӯ қори хайри шоираро хуш мепазирад [ниг.: Фолклори водии Қаротегин 1986, с. 3-4].

Нуктаеро тақроран ёдовар шудан мувофиқ аст, ки то ҳол жанрҳои насри гуфторӣ дар фолклоршиносии мардуми форсизабон ҷудоғона аз ҷиҳати назарӣ омӯхта нашудааст ва хусусиятҳои хоси онҳо мӯйян нагардидааст. Гоҳе дар навиштаҳои мо дар ин бора суҳан рафтааст [нигар: Раҳмонӣ, 1999; Раҳмонӣ 2021], ки ин қор аз ҷониби пажӯҳандагон дар оянда бояд идома пайдо кунад.

Аз авалҳои солҳои навадум, бо вучуди мушкилоти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ аҳли фарҳанг боз ба наشري асарҳои фолклорӣ рӯ оварда шуд. Соли 1992 маҷмуае бо номи “Афсонаҳои Ўротеппа” аз ҷоп баромад. Мураттиби афсона Ҷ.Рабиёв буда, муҳаррири масъули он Р.Амонов аст. Тибқи ёдоварии мураттиб, маҷмуа он афсона ва латифаҳоеро дар бар мегирад, ки дар тӯли солҳои 1927-1986 аз ҷониби алоқамандон, аз шаҳру деҳоти гуногуни Ўротеппа гирдоварӣ шуда, дар фонди фолклори тоҷик ниғаҳдорӣ мешавад [Афсонаҳои Ўротеппа 1992, с. 9].

Ин маҷмуа бо пешгуфтори Ҷ.Рабиёв шуруъ мешавад, ки дар он муаллиф муҳтасар дар бораи маҳорати афсонагӯ, ғўяндагонӣ моҳири Ўротеппа ва ҳамчунин вариантҳои байналмилалӣ онҳо суҳан меронад [ниг.: Афсонаҳои Ўротеппа 1992, с. 5-10].

Маҷмуаи мазкур пурра бо равиши илми фолклоршиносӣ тартиб дода шуда, афсонаҳои дар бораи ҳайвонот, сеҳромез, пандомез, реалӣ-маишӣ, ҳаҷвӣ ва латифаҳоеро дар бар гирифтааст. Дар ин маҷмуа лаҳҷаи маҳаллӣ пурра нигоҳ дошта шудааст. Як ҷиҳати хуби китоб дар он аст, ки дар охири ҳар асар ба ҷилду сафҳаи Фонди Фолклори Тоҷик (ФФТ) ишора мешавад. Дигар ин, ки мураттиб дар поварақи баъзе афсонаҳо вожаҳои барои хонандагон номафҳумро шарҳ медиҳад ва ҳамчунин тибқи таомули илми фолклоршиносӣ дар охири китоб феҳрасти гирдоварандагон ва ғўяндагонро низ меорад. Мо медонем, ки Ҷ.Рабиёв солҳои зиёд машғули гирдоварӣ ва таҳқиқи афсонаҳо ҳаст ва мушоҳидаҳои хуб ҳам дорад, ки инро аз пешгуфтори муҳтасари ҳамин маҷмуа низ метавон дид [ниг.: Афсонаҳои Ўротеппа 1992].

Соли 1994 устод Р.Амонов маҷмуаи латифаҳоеро зерини «Латифаҳо» ҷоп карданд, ки сабаби ба ин қор даст задани худро дар сарсухани китоб шарҳ додаанд. Баъди солҳо ба ташаббуси Р.Амонов латифаҳо бори дигар пешкаши хонандагон мешавад ва онро то имрӯз хонандагон гуногунсалиқа бо завқ мутолиа менамоянд ва аз танзу юмори ин навъи насри гуфторӣ ғизои маънавӣ мегиранд [ниг.: Латифаҳо 1994].

Аслан чопи насри гуфторӣ ва афсонаҳои ин ё он минтақаи тоҷикнишини Осиёи Марказӣ бояд зудтар сурат мегирифт. Масалан, русҳо дар нимаи дуоми садаи XIX ва ба хусус дар даҳсолаҳои аввали садаи XX чандин мачмуаҳо ба чоп расониданд, ки афсонаҳои як минтақаро дар бар мегирад [масалан, ниг.: Зеленин 1997; Ончукова 1998; Соколовы 1999].

Чунин корҳо дар Тоҷикистон камтар сурат гирифтааст. Агар дар оғози гирдоварии асарҳои фолклорӣ, ба мисли мачмуаҳои “Намунаҳои фолклори Дарвоз”, “Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб”, “Фолклори Норақ” ва монанди ин, ба нашри мачмуаҳои насри гуфтории минтақаҳо низ бештар аҳамият меоданд, шояд як мусобиқае рух медоду мо ҳоло дар даст мачмуаҳои зиёде медоштем, ки дар натиҷа пажуандагони тозақор низ дар асоси мачмуаҳои илмӣ метавонистанд асарҳо таълиф намоянд. Аммо, вақте ки матнҳои гирдоварда кам бошад, муҳаққиқ ба чӣ тавр мекунад?

Норасоноҳоро дар фолклошиносӣ ба инобат гирифта, мо тасмим гирифтаем, ки дар бораи марҳалаи нави омӯзиши фолклори тоҷик ба таври ҷиддӣ биандешем, аз ин рӯ мачмуаҳо ба номи “Мардумгӯӣ” таъсис додем, ки дар он асарҳои адабиёти гуфторӣ, аз ҷумла насри гуфториро ба равиш илмӣ ба нашр расонем. Дар 7 ҷилди “Мардумгӯӣ”, ки аз соли 1993 то 2003 чоп шуд, намунаҳои наср гуфторӣ бо ғӯиши мардум чоп мешуд. Маъмулан мо ҳар қор некро бо донишмандони соҳибназар машавар мекардем. Вақте ки мо ба устод Р.Амонов нияти нашри гоҳнома ба се алифбо (кириллӣ, форсӣ ва лотинӣ) гуфтем, хурсанд шуданд ва андешаи худро дар як саҳифа навиштанд, ки онро дар шумораи аввал чоп кардем [ниг.: Мардумгӯӣ 1993, с. 10].

Аз соли 1990 то соли 2002 борҳо ба Бухоро рафтаем, ки намунаҳои фолклори имрӯзро сабт намоем. Баъди ҳар сафар бо устод Р.Амонов машаварат мекардем ва гоҳе намунаҳои онро дар гоҳномаи «Мардумгӯӣ» ба нашр мерасонидем. Дар натиҷа як мачмуаи комилан илмӣ, бо ғӯиши мардуми Бухоро ба нашр омода шуд. Ба устод Р.Амонов ва устод Шақурӣ нишон додам, ҳар ду шод шуданд ва гуфтанд, ки айнан бо ҳамин ғӯиши мардуми Бухоро ба шарҳи луғот чоп кунед. Устод Амонов чанд рӯз бо диққат аз назар гузаронида гуфтанд, ки дар асл матнҳои илмӣ фолклорӣ ана ҳамин хел айнан бояд чоп шавад. Соли 1997 дар як ҳамоише дар Маскав будам. Матн омодаи чопро ба устодони кафедраи эроншиносии Институти Осиё ва Африқои Донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М.Ломоносов нишон додам. Онҳо гуфтанд, ки агар шумо розӣ бошед мачмуа дар чопхонаи институт «Дереву жизни» чоп шавад. Ман розӣ шудам. Китоб зери унвони “Шугҳои Бухоро дар сабти Равшани Раҳмонӣ”, ки маҳсули қори 7-8 соли мо буд, зери назари Р.Амонов ба нашр расид. Баъди чоп устод Р.Амонов гуфтанд, ки: «соли 1974 фолклоршинос С. Норматов матнҳо аз тариқи магнитофон сабткардаи худро бо номи «Фолклори даризабонони Афғонистон» ба нашр расонд. Мачмуаи ӯ ягона матнҳои илмӣ воқеӣ, айнан бо ғӯиши мардум бо сабти овоз буд, вале матнҳо аз кишвари ҳамзабон буд, аммо мачмуаи шумо аввалин китобе аст, ки ба воситаи диктофон аз байни тоҷикони Бухоро сабт ва нашр шуд [ниг.: Фолклори даризабонони Афғонистон 1974; Раҳмонӣ 1997]. Он ҳам барои фолклоршиносон, ҳам барои шевашиносон, ҳам барои мардумшиносон санади муҳим аст. Солҳои 1948-1952, ки ман ба Сари Хосор ва ҷойҳои дигар бо хавас матнҳои гуногун чамъ меовардам, он солҳо магнитофон надоштем. Баъд пайдо шуд, вале кам буд».

Мачмуаи “Шугҳои Бухоро дар сабти Равшани Раҳмонӣ” аз пешгуфторе иборат аст, ки зери унвони “Афсонаҳои тоҷикони Бухоро” ном дорад. Он аз ба панҷ бахш ҷудо шудааст: I. Гирдоварӣ ва омӯзиши афсонаҳои тоҷикони Бухоро; II. Симои як афсонагӯи бухорӣ аз нигоҳи устод Айнӣ; III. Репертуари муосири афсонаҳои тоҷикони Бухоро; IV. Афсонаҳои Музаффархӯча; V. Дар бораи ин мачмуа [ниг.: Раҳмонӣ 1997, с. 3-20].

Бахши дуоми мачмуа “Матнҳои афсонаҳо”-ро дар бар мегирад. Дар ин бахш 27 матнҳои гуногун оварда шудааст, ки ҳамаи навиҳои афсонаҳоро дар бар мегирад. Унвони афсонаҳои мачмуа чунин аст: “Шуги моҳигир”, “Ҳар кас да осмон туф кунад, да худаш мебиёд”, “Аҳмад Давлат”, “Қарақоқул”, “Чумчуқак”, “Бикӯб, бикӯб ҳамончӣ дидаӣ”, “Ҷазои вазири ҳасуд”, “Шоҳаббос”, “Наҷмо”, “Тақдир”, “Дуоӣ падар”, “Се духтари пошшо”, “Ақлам ҳасту пулам нест”, “Тақдирнавис”, “Писари қозӣ Собирӣ Бухорӣ”, “Бибикиштала”, “Ишқӣ духтари бой ва йатим”, “Йак хумча тилло”, “Усто Шоқири Кафшдӯз”, “Занро аз роҳи бад нигоҳ доштан”, “Ҳикойати Дамбалпалвон”, “Вазири доно”, “Момагамбусак”, “Писари нодони шоҳи Бухоро”, “Аз ту ҳаракат, аз ман баракат”, “Қиссаи кали Аҳматақ”, “Аққа ва Мусича” [ниг.: Раҳмонӣ 1997, с. 21-178].

Баъзе аз ин афсонаҳо, ба мисли “Момагамбусак” ҳанӯз вирди забони хурду қалон аст. Аксари афсонаҳо вариантҳои нави аст. Аз ин мавод маълум мешавад, ки ҳанӯз дар охири садаи XX дар Бухоро афсона гуфтан дар байни бузургсолон ҷараён доштааст. Бухоро, ки яке аз гаҳвораҳои тамаддуни тоҷикон аст ва ҳамчун маркази илму адаби забони расмӣ форсии

тоҷикӣ буд. Аз ин рӯ, дар насри гуфтори ин диёр, ки намунаҳои зиёди онро мо сабту забт кардем, таъсири адабиёти китобӣ хуб ба назар мерасад. Шояд бисёри матнҳо бо мурури замон аз китобҳо вирди забони мардум гардида бошанд.

Соли 1998 маҷмуаи дигаре, ки зери унвони “Қиссаҳо, ривоятҳо ва дуҳои Бухоро дар сабти Раҳмонӣ” зери назари устодон Р.Амонов ва Б.Шермуҳаммадиён чоп шуд [ниг.: Раҳмонӣ 1998].

Ҳамаи матнҳои ин маҷмуа ни ба воситаи магнитофон забт шуда, айнан бо ҳамон ғӯиши мардум бознависӣ гардида, чоп шудааст. Ба гуфти Р.Амонов агар матнро аз тариқи дафтари қалам сабт кунем, 60-70 дарсади матн ба даст меояд ва ҳатто гоҳе 40-50 дарсад. Вале агар матн ба воситаи диктофон сабт шавал, он гоҳ мо матнро пурра ба даст меорем. Барои айнан бознависӣ кардан, шарҳ додан, луғат таҳия намудан, таҳқиқи матн дониши баланди илми фолклоршиносӣ лозим аст.

Ман хуб дар ёд дорам, ки устод Рачаб Амонов дар солҳои 90 сади ХХ Рашид Қодировро ташвиқ мекарданд, ки маводи аз байни тоҷикони Қашқадарё гирдовардаи худро нашр намояд. Бо ин ташвиқ Р.Қодиров дар се ҷилд маҷмуаи илми “Фолклори тоҷикони води Қашқадарё”-ро ба нашр расонид, ки ду ҷилди он афсонаҳо ва жанрҳои гуногуни насри гуфториро дар бар мегирифт [ниг.: Фолклори тоҷикони води Қашқадарё 1998, ҷ.1 ва 2].

Пас аз Истиклоли Тоҷикистон дар ҳамаи равандҳои ҷомеа бо кишварҳои хориҷӣ робитаҳо шуруъ шуд. Аз ҷумла пажӯҳандагони тоҷик ба кишварҳои хориҷӣ мераванд ва аз хориҷ ба Тоҷикистон меоянд. Ҳамин буд, ки моҳи июл ва августи соли 1999 фолклоршиноси амриқӣ, профессор М.Миллс бо даъвати барномаи “Инсоншиноси”-и бунёди Оғохон ба кишвари мо ташриф овард. Устод Р.Амонов ин фолклоршиносро ба шӯъбаи фолклор даъват карданд то аз таҷрибаи ӯ биомӯзанд. Маълум шуд, ки М.Миллс бо гирдоварӣ ва пажӯҳиши фолклор даризабони Афғонистон, ба вижа мардуми Хирот машғул будааст. М.Миллс таъкид мекард, ки пажӯҳанда ҳангоми бознависии матн (текст) бояд ба муҳит (контекст) тавачҷуҳ намояд. Меғуфт, ки ҳангои бознависӣ ҷузъиёти ҳаракатҳо, садоҳои дигарон, тасдиқҳои сар ҷунбонидан, «ҳмм», «ҳаа», «ааа», «эээ», «ууу» гуфтанро низ сабт кард, ки ҳар кадоме ин барои таҳқиқ ва таҳлили поэтикаи матн муҳим аст. Ин буд, ки дар ғурӯҳҳои муносиб бо М.Миллс аз Давлат Холов (с. т.1931), ки аслан аз деҳаи Шолипаяи ноҳияи Норақ буда, дар маҳаллаи Чортути ноҳияи Рӯдакӣ зиндагӣ мекард ба воситаи диктофон аз эшон намунаҳое аз насри гуфторӣ ва лаҳзаҳое аз таърихи гуфторӣ забт кардем. Дар асоси ин мавод соли 2000 маҷмуаи “Гуфтугӯ бо Давлат Холов. Нақли шифоҳӣ дар Тоҷикистон” (Conversations with Davlat Khalav. Oral narratives from Tajikistan) ба забони англисӣ ва тоҷикӣ таҳия шуд, ки аз ҷунин корҳои илмӣ Р.Амонов шод мешуданд, ки аз ин тариқ илми фолклоршиносӣ пеш меравад [ниг.: Mills & Rahmoni 2000].

Бо гузашти замон охири соли 1999 устод Р.Амонов аз сабаби камнур шудани чашмонашон аз нависандаи ин сатрҳо хоҳиш намуданд, ки матнҳои афсонаҳои пешинро виросторӣ намуда, ба он афсонаҳои гирдовардаи худро низ илова намоям. Ман ин корро бо завқу шавқ анҷом додам. Дар аввали соли 2000 китоби «Афсонаҳои халқи тоҷик» бо иловаҳои камина ба теъдоди 131 матн омодаи чоп шуд. Дар ҳамон сол дар як нишасте бо устод Р.Амонов, адиби шинохтаи тоҷик Нур Табаров, расоми номдор Сабзалӣ Шарифзода ва ин ҷониб (Р.Раҳмонӣ) тасмим гирифта шуд, ки китоби «Афсонаҳои халқи тоҷик» барои нашр ба «Институти «Ҷомеаи кушода: Бунёди мадад – Тоҷикистон» пешкаш шавад. Виростории китоб бар ӯҳдаи камина гузошта шуд. Ман аспирант (соли 2000) Дилшод Раҳимиرو (ҳоло номзади илм ва фолклоршиносии пуркор) низ барои намунаҳои ба кор ҷалб кардам. Соли 2001 китоб зери як унвон “Афсонаҳои халқи тоҷик”, ки аслан бозгӯи Рачаб Амонов аст ба чоп расид. Дар пешгуфтори маҷмуа Р.Амонов ҷунин ёдовар шудаанд: “Ман як шахси солхӯрдаи рӯзгоҳида, баъзан аз худ мепурсам, ки кай ва барои чи афсонаро дӯст доштам. Ва дар ин маврид ёди замони кӯдакӣ мекунам. Ман, кӯдаки панҷ-шашсола, мафтунӣ он олами пурасрору пурмӯҷиза будам, ки тавассути афсона дар назарам ҷилвагар мешуд. Ин олам маро ба вачд меовард, гоҳе шоду гоҳе ғамгин мекард ва мурғи хаёламро ба парвоз меовард” [Амонов, 2001, с. 3].

Маҷмуаи дигар бо ҳамин номи ғавқ чоп шуд, ки 13 матнро дар бар мегирад, ки виростории онро низ ман бар ӯҳда доштам. Ин маҷмуа ба забонҳои тоҷикӣ, қирғизӣ, русӣ ва англисӣ чоп шудааст [ниг.: Афсонаҳои халқи тоҷик 2001а].

Бо таассуф ёдовар мешавам, ки дар тайи 20 соли охир афсонаҳои мардуми тоҷикро ҷопхонаҳои гуногуни чоп карда даромаде ба даст меоранд, вале қариб ҳамаи онҳо заҳмати гирдоваранда, мурағиб, бозгӯяндаро, ки аз ҷумла устод Р.Амонов ҳастанд, ба назар намегиранд, номи эшонро дар китоб намеоранд. Ҳол он ки ноширони кишварҳои пешрафтаи дунё ҳаргиз ин корро намекунанд. Намедонем, ин ноширон ба худ боре ҳам савол доданд, ки

номи гирдоваранда ва бозгӯяндаи афсонаҳо, ки дар китобҳои пешин буд, лозим аст ё не? Чанд сол пеш ба яке аз адибон, ки дар нашриёт кор мекард савол додам: «чаро шумо, ҳамчун муҳаррир, чанд афсонаро аз китоби академик Раҷаб Амонов гирифта, нашр кардед, вале номи эшонро наовардед?» Ӯ ҷавоб дод, ки «афсона аз он мардум аст, ҳар кас, ки хоҳад чоп мекунад». Ба вай ба таври муфассал фаҳмондам, ки як матн аз байни мардум бо чӣ заҳматҳо ба даст меояд. Эшон ба мо бо нигоҳи маънидоре чашм давонду гуфт, ки «инашро намедонистам».

Табиист, ки шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии Осиёи Миёна дар замони собиқ Шӯравӣ ва ҳоло тағйир ёфт, андешаву афкори мардум низ бо гузашти айём дигар гашт, васоили технологӣ бо мурури замон густариш ёфт, бузургсолоне, ки дар зехни худ чун мерос аз падарон ва модарон ҳазорон матнҳои насри гуфториро дар ёд доштанд аз олам рафтанд. Ин боиси он гашт, ки фарзандону шогирдони афсонагӯён, қиссахонон, наққолон, маддоҳон, дарвешон ва дигар донандагони касбии хунароҳи мардумӣ ба касбу кори дигар рӯ оварданд. Дар натиҷа онҳо оҳиста-оҳиста дар тӯли замон пешаҳои аслии хешро иваз карданд.

Вале расму оини мардумӣ, ҳанӯз дар миёни мардум давом дорад. Ҳоло ҳам шахсоне пайдо ҳастанд, ки суннатҳои ниёгонро нигоҳ медоранд, аз насл ба насл интиқол медиҳанд. Яъне ҳоло низ мо метавонем бо гирдоварии фолклор, аз чумла насри гуфторӣ машғул шавем.

Медонем, ки донишҷӯёни факултети ҳилологии донишгоҳҳои Тоҷикистон ба кори майдонӣ мераванд. Аз ин рӯ, барои онҳо бояд фаҳмонд, ки ба ин сарвати гуфтории мардум тавачҷуҳ намоянд, сабту забт кунанд, ба бойгонихо супоранд.

Адабиёт

1. Амонов Р. *Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб. (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор)*. – Душанбе: *Нашириёти Давлатии Тоҷикистон*, 1963. – 346 с.
2. *Афсонаҳои Самарқанд / Тартибдиҳанда: Б.Шермухаммедов*. – Душанбе: *Дониш*, 1965. – 276 с.
3. *Афсонаҳои Ёротеппа / мураттиб ва муаллифи сарсухан: Ҷ.Рабиев*. Душанбе: *Дониш*, 1992. – 350 с.
4. *Афсонаҳои халқии тоҷикӣ / Тартибдиҳандагон: Р.Амонов, К.Улугзода*. Сталинобод: *Нашириёти Давлатии Тоҷикистон*, 1957. – 511 с.
5. *Афсонаҳои халқии тоҷик / Бозгӯи Р.Амонов*. Душанбе: *Ирфон*, 1998. – 374 с.
6. *Афсонаҳои халқии тоҷик / Бозгӯи Р.Амонов / Муҳаррир: Р.Раҳмонов*. Душанбе: *Институти «Ҷомеаи кушода»*. Бунёди Мадад – Тоҷикистон, 2001. – 358 с.
7. *Афсонаҳои халқии тоҷик / Бозгӯи Р.Амонов / Муҳаррир: Р.Раҳмонов*. Бишкек: *Фонд Сорос: Кыргызстан*, 2001а. – 212 с. (Ба забонҳои тоҷикӣ, қирғизӣ, русӣ, англисӣ)
8. *Гафуров Б. Предисловие // Таджикские сказки. Под. ред. Б. Г. Гафурова, А.Мирзоева; сост. Р.Амонов*. – М.: *Изд-во вост. лит-ры*, 1961. – С. 3-9.
9. *Зеленин Д.К. Великорусские сказки Пермской губернии. / Издание подговвила Т.Г.Иванова*. – С. *Петербург: Дмитрий Буланин*, 1997. – 584 с.
10. *Касымов С. Поэтика таджикских народных анекдотов. Специальность: 10.01.09. – фольклористика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. – Душанбе, 1998. – 24 с.
11. *Кулиёти фолклори тоҷик. Ҷ. 1. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот / Тартибдиҳандагон И. Левин, Ҷ. Рабиев, М. Явич*. – М.: *Главный ред. вост. лит-ры*, 1981. – 389 с. (Ба забони тоҷикӣ ва русӣ).
12. *Қосимӣ С. А. Бадеияти латифаҳои халқии тоҷикӣ / С. А.Қосимӣ*. – Душанбе: *Ирфон*, 2020. – 190 с.
13. *Латифаҳо / Танзим ва таҳрири адабии Р.Амонов*. – Душанбе: *Ирфон*, 1994. – 272 с.
14. *Марзулф У. Табақабандии қиссаҳои эронӣ / Муратҷим: К. Ҷаҳондорӣ. Техрон: Суруш*, 1371. – 310 с. (Ба форсӣ).
15. *Намунаҳои фолклори Дарвоз. Нашири 2. / Тартибдиҳанда: А.З.Розенфельд*. – Душанбе: *Нашириёти давлатии Тоҷикистон*, 1962. – 262 с. (Нашири аввал 1955).
16. *Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ / Тартибдиҳандагон: Р. Амонов, М.Шукуров*. – Сталинобод: *Нашириёти давлатии Тоҷикистон*, 1963. – 222 с.
17. *Обидов Д. Афсонаҳои ҳаҷвии маишии тоҷикӣ*. Душанбе: *Дониш*, 1978. – 120 с.
18. *Ончукова Н.Е. Северные сказки. В 2 кн. Кн.1. СПб.: Тропа Троянова*, 1998. – 476 с.
19. *Ончукова Н.Е. Северные сказки. В 2 кн. Кн.2. СПб.: Тропа Троянова*, 1998. – 348 с.
20. *Рабиев Дж. Классификационное значение повествовательных средств Таджикской народной прозы // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. Том 1*. – Душанбе, 1986. – С. 67-133.
21. *Раҳмонӣ Р. Қиссаҳо, ривоятҳо ва дуоҳои Бухоро дар сабти Раҳмонӣ / Зери назари Р.Амонов, Б.Шермухаммадиён*. – Душанбе: *Ройзани фарҳангии ҶИЭ дар Тоҷикистон*, 1998. – 188 с.
22. *Раҳмонӣ Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоӣ (Дастури таълимӣ) / Муҳаррири масъул: Р.Амонов*. – Душанбе: *Пажӯҳишқадаи мардумишиносӣ*, 1999. – 104 с.

23. Раҳмонӣ Р. Таърихи гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши афсонаҳои мардуми форсизабон / Муҳаррири масъул: Р.Амонов. – Душанбе: Сино, 2001. – 208 с.
24. Раҳмонов Р.Қ. Афсонаҳои мардуми форсизабон дар сабти имрӯз (Масъалаҳои истилоҳ, хусусият, таърих, репертуар, вазъият ва маҳорати афсонагӯён дар асоси пажӯҳиши майдонӣ): Рис. ... докт. илм. филол. – Душанбе, 1998. – 479 с.
25. Ризвонишоева Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон (таҳқиқи гоя ва образ). – Душанбе: Дониш, 2011. – 256 с.
26. Саидҷулова Ф. Мақом ва нақши осори манзум дар афсонаҳои тоҷикӣ. Душанбе: Матбаа, 2013. – 224 с.
27. Соколовы Б. и Ю. Сказки и песни Белозерского края. В 2 кн. – СПб: Тропа Трояна, 1999. – 800 с.
28. Таджикские народные сказки / Составитель: К. Улуг-заде. – М.-Л.: Детгиз, 1950. – 160 с.
29. Таджикские народные сказки / Вступ. Статья К. Улуг-заде. Вильнюс: Гос. изд-во, худож. литры, 1952. – 154 с.
30. Таджикские народные сказки / Составитель: К. Улуг-заде. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1953. – 216 с.
31. Таджикские народные сказки / Составители: Р.Амонов, К.Улугзаде. Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957. – 479 с.
32. Таджикские народные сказки / Составители: Р.Амонов, К.Улугзаде; пер. и предисл. К. Улуг-заде. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. – 544 с.
33. Таджикские народные сказки / Составители: Р.Амонов, К.Улугзаде. – Душанбе: Таджикгосиздат, 1961. – 248 с.
34. Таджикские народные сказки. / Составитель: Р.Амонов. Душанбе: Ирфон, 1972. – 304 с.
35. Таджикские сказки / Составитель: Б. Ниязмухамедов. – Сталинабад: Госиздат при СНК Тадж. ССР, 1945. – 275 с.
36. Таджикские сказки / Составитель: К. Улуг-заде; Под. Ред. С. Бородина и В. Смирновой. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1949. – 162 с.
37. Таджикские сказки / Составитель: Р.Амонов; вступ. статья Б.Гафурова. – М.: Изд-во вост. лит., 1961. – 606 с.
38. Таджикские сказки / Составитель: Б. Ниязмухамедов; предисловие и общая редакция: Ф.Шарфзода и Р.Раҳмони. – Душанбе: Дониш, 2023. – 375 с.
39. Фолклори водии Қаротегин (Барои бачаҳои синни калони мактабӣ) / Гирдоваранд ва муаллифи сарсухан: Г.Сафиева. – Душанбе: Маориф, 1986. – 192 с.
40. Фолклори даризабонони Афғонистон / Чмъкунанда ва мурағтиб, муаллифи сарсухан ва тавзеҳот С. Номатов; муҳаррири масъул: Р.Амонов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 312 с.
41. Фолклори Норак / Тартибдиҳанда: С. Маҳдиев / Чамъкунандагон ва ба чоп тайёркунандагон: С. Маҳдиев, Қ.Ҳисомов, Р.Аҳмадов, Г.Раҳматова. – Душанбе: Наширдавтоҷик, 1963. – 316 с.
42. Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон / Тартибдиҳанда: Р.Амонов. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 414 с.
43. Фолклори тоҷикони Қашқадарё. (Дар 3 ҷилд). Афсонаҳои сеҳромез. Ҷилди 1. / Гирдоваранда ва мурағтиб: Р.Қодиров; зерӣ назари Р.Аҳмад, Я.Раҷабӣ – Душанбе: Нашириёти Олим Сомон, 1998. – 276 с.
44. Фолклори тоҷикони Қашқадарё. (Дар 3 ҷилд). Афсонаҳо, достонҳо, ҳикоёт, нақл, ривоеёт ва латифаҳо. Ҷилди 2. / Гирдоваранда ва мурағтиб: Р.Қодиров; зерӣ назари Р.Аҳмад, Я.Раҷабӣ – Душанбе: Нашириёти Олим Сомон, 1998. – 306 с.
45. Mills Margaret A. & Rahmoni R. Conversations with Dawlat Khalav. Oral narratives from Tajikistan. Moscow: Publishing house “Humanitary”, 2000. – 124 p.

АКАДЕМИК АМОНОВ ВА МАСЪАЛАҲОИ ГИРДОВАРӢ ВА НАШРИ НАСРИ ГУФТОРӢ

Дар мақола ба таври мухтасар оид ба гирдоварӣ ва наشري жанрҳои насри гуфторӣ тоҷикон ва саҳми Р.Амонов дар ин кор суҳан гуфта шудааст. Маълум мешавад, ки баъди ба фолклоршиносӣ рӯ овардани Р.Амонов аз соли 1948 дар канори жанрҳои дигари фолклорӣ афсона ва дигар жанрҳои насри гуфторӣ ба таври илмӣ гирдоварӣ ва наشر шудааст. Дар мақола роҷеъ ба саҳми Р.Амонов дар гирдоварӣ ва наشري насри гуфторӣ ба таври хронологӣ ишора гардидааст. Соли 1957 ба забони русӣ «Таджикские народные сказки» ва ба забони тоҷикӣ «Афсонаҳои халқии тоҷикӣ» дар ҳамкорӣ бо Р.Амонов ва К.Улугзода чоп мешавад ва онҳо то охири умр ба бозгӯӣ ва наشري афсонаҳои тоҷикӣ машғул шудаанд. Ҳамчунин соли 1994 дар бозгӯии Р.Амонов латифаҳои тоҷикӣ низ чоп шудааст. Муаллифи мақола дар бораи маҷмуаҳои асосие, ки бо роҳнамоии Р.Амонов ба наشر расидааст, пай дар пай назари худро гуфта, масъалагузорӣ менамояд, ки пажӯҳандагон дар оянда аз тариқи воситаҳои техникаӣ ба сабт ва наشري осори насри гуфторӣ тоҷикон бипардозанд ва дар айни замон наشري илмӣ маҷмуаҳои илмӣ насри гуфторӣ адабиёти гуфторӣ тоҷиконро фаромӯш накунад.

Калидвожаҳо: академик Раҷаб Амонов, К.Улугзода, фолклор, гирдоварӣ, наشر, пажӯҳиш, жанр, афсона, насри гуфторӣ, латифа, наشري илмӣ.

АКАДЕМИК АМОНОВ И ВОПРОСЫ ПУБЛИКАЦИИ ПРОЗЫ ФОЛЬКЛОРА

В статье кратко говорится о сборе и публикации жанров устной прозы таджиков и вкладе Р. Амонова в эту работу. Оказывается, после обращения Р. Амонова к фольклору в 1948 году наряду с другими жанрами фольклора были научно собраны и опубликованы сказки и другие жанры устной прозы. В статье в хронологическом порядке говорится о вкладе Р. Амонова в сбор и публикацию устной прозы. В 1957 году в соавторстве с Р. Амоновым и К. Улугзода были изданы «Таджикские народные сказки» на русском и таджикском языках, пересказом и публикацией таджикских сказок они занимались до конца своей жизни. Также в 1994 году были опубликованы таджикские анекдоты в пересказе Р. Амонова. Автор статьи хочет сказать об основных сборниках, изданных под руководством Р. Амонова, последовательно высказывает свое мнение и поднимает вопрос о том, что в будущем исследователям следует использовать технические средства для записи и публикации устных прозаических произведений таджиков, и в то же время, научная публикация об устном народном творчестве.

Ключевые слова: академик Раджаб Амонов, К.Улугзода, фольклор, сборник, издание, исследование, жанр, миф, устная проза, анекдот, научное издание.

ACADEMIC AMONOV AND THE ISSUES OF PUBLICATION OF FOLKLORE PROSE

The article briefly discusses the collection and publication of genres of Tajik oral prose and the contribution of R. Amonov to this work. It turns out that after R. Amonov's appeal to folklore in 1948, along with other folklore genres, fairy tales and other genres of oral prose were scientifically collected and published. The article chronologically discusses R. Amonov's contribution to the collection and publication of oral prose. In 1957, "Tajik Folk Tales" were published in Russian and Tajik languages in co-authorship with R. Amonov and K. Ulugzoda. They were engaged in the retelling and publication of Tajik fairy tales until the end of their lives. Tajik anecdotes retold by R. Amonov were also published in 1994. The author of the article wants to talk about the main collections published under the leadership of R. Amonov, consistently expresses his opinion and raises the question that in the future researchers should use technical means to record and publish Tajik oral prose works, and at the same time, scientific publication on oral folk art.

Keywords: Academic Rajab Amonov, K.Ulugzoda, folklore, collection, publication, research, genre, myth, oral prose, anecdote, scientific publication.

Дар бораи муаллиф

Раҳмонӣ Равшан
Профессори кафедраи назария ва адабиёти
навини форсии тоҷикӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 919 89 02 08
E-mail: ravrahmon@mail.ru

About the author

Rahmoni Ravshan
Professor of the department of the theory
of the newest Tajik-Persian literature
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 919 89 02 08
E-mail: ravrahmon@mail.ru

Об авторе

Раҳмони Равшан
Профессор кафедры теории и новейшей
персидско-таджикской литературы
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 919 89 02 08
E-mail: ravrahmon@mail.ru

БОЗТОБИ МАВЗУЪҲОИ ИШҚӢ ДАР АШӢОРИ СУННАТИИ СУРУШ

Боқиев Ҳ., Умарова Ӯ. Т.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б.Ғафуров*

Ишқ аз муҳимтарин мавзуотест, ки мундариҷаи аксари ашъори суннативу нави шоир Сурушро ташкил медиҳад. Ишқ дар ашъори шоир гуногунрангу зебост. Муҳаббати ӯ ба Худо дар як паҳлӯи тарозу қарор гирад, дар паҳлӯи дигар ишқи ӯ ба тамоми инсоният, аз ҷумла модару падар, хонаводаву хешу ақрабо, устоду шогирд ва дилбару дилрабоён ва ҳар чизе, ки мазҳари зебой аст, меистад. Шоир ишқро дар рубоии зерин чунин ба тасвиру тафсир мегирад:

Доғе, ки ба чон муҳр гузорад, Ишқ аст,
Дар мушт анори дил фишорад, Ишқ аст.
Он завқ, ки мурдари зи нав зинда кунад,
То зинда дубора чон супорад, Ишқ аст! [8, с. 29].

Дар мачмуаҳои «Фарёди ёдҳо» ва «Ишқ аз сӯи Худост», хусусан дар мачмуаи дуҷум шейроеро ёфтаи мушқил аст, ки дар он калимаи ишқ ё муҳаббат ба қор нарафта бошад. Дар мачмуаи «Ишқ аз сӯи Худост» 419 маротиба ба қор гирифташавии вожаи «ишқ» далели таваҷҷуҳи вижаи шоир ба ин мавзӯ аст.

Ишқи шоир ба Худованд бевосита ва бавосита дар ашъори суннатӣ ва нави ифода шудааст, ки ин ҷо фақат дар доираи ашъори суннатӣ баҳс меравад.

а) Баёни бевоситаи муҳаббат ба Офаридгор. Чӣ бевосита бошад чӣ бавосита, кашфу дарки ишқу муҳаббати орифонаи шоир ба Офаридгор, ки дар ашъори суннатӣ дарҷ шудааст, барои хонанда ба осонӣ муяссар намешавад. Масалан, дар рубоии ирфонӣ-фалсафии зерин мурочиати ниёшомези ҳақимонаи шоир ба Худовандро, ки огандаи муҳаббати аз қалби пурҷӯшу хурӯш бархостаи ӯст, на ҳама фаҳм карда метавонад:

Эй бар сари ҷамбияти танҳо танҳо,
Бемисливу беназириву беҳамто.
Пайдо шаведу нест ҳазорон Одам
Дар корғаҳи фикри Ту, эй нопадид [8, с. 20].

Агар сари мавзӯ ва мазмуни рубоии мазкур таваҷҷуҳу диққати хонандае равона шавад, ҳеҷ гоҳ дар мавзуи ишқ суруда шудани он ба як мутолиа ва мулоҳизаронӣ муайян намегардад. Чунки хонанда ҳангоми қироати рубоӣ бо вожагони калидии ифодакунандаи мавзуи ишқу муҳаббат дучор намешавад. Аз ин рӯ, вай зоҳиран ба натиҷае мерасад, ки ин рубоӣ дар мавзуи ишқ суруда нашудааст. Аммо агар хонанда аз ирфони исломӣ – тасаввуф каму беш огоҳӣ дошта бошад аз ҳамин дидгоҳ ба кашфи мазмуни таҳтони он талош варзад ва нерӯи зеҳну тафаккурашро дар ҳамин самт тамаркуз бахшад, ҳатман дарк мекунад, ки дар ҷавҳари ин рубоӣ муҳаббати шоир ба офарандаи оламу одам нуҳуфтааст.

Аз он ки мавзуи мавриди назар дар баъзе аз ғазалиёт бо эҳсоси ҳаяҷонот маҷоли ифода ёфтааст, дарки он барои хонандаи зирак чандон душвор нест. Масалан, дар ғазали «Ту навои бенавой, ту умеди ноумедӣ», ки мақтаъаш: «Ту садои ман ҳамӯшам, ту Худову ман Сурушам, / Ба ду ҷашми меҳрубонат, ки маро ту офаридӣ» [2, с. 5] аст, мавзуи мавриди баҳс хеле равшан ба қалам омадааст ва дарки он осон аст, аммо дар ҳама маврид чунон нест. Ин нукта ҳангоми мутолиаи ғазали «Ғубори ҳомаи суратгари вучудам ман» [3, с. 26], ки он ҳолӣ аз фалсафапардозӣ нест, ба хонанда маълум мегардад. Чунки дар ин ғазал шоир муҳаббаташро орифонаву ҳақимона баён дошта, дар ҳошияи тарҳи як муаммои фалсафӣ дар мурочиат ба Худо чунин мегӯяд:

Мусаввиру, зи ту меёфтам агар хабаре,
Худо занад, ки туро аз ту мерабудам ман.
Агар ба санъати ту даст мерасид маро,
Ба сурати дили худ чашм мекушудам ман.

Вагар ба дасти ман иншои хатти сар будӣ,
Нахуст аз сари худ накш мезудудам ман.
Ба халқи ҳар ду ҷаҳон рози ишқ мегуфтам,
Таронаҳои худоёна месурудам ман [3, с. 26].

Чунончи мушоҳида мешавад, муҳаббати шоир ба Офаридгор дар поёни ғазал дар омезиш бо навъе даъвии маршрут ва муҳоли ошиқона ба таври барҷаста аён мешавад. Ҷое дигар, шоир дар поёни ғазали орифонаи ишқии «Як шабе дар кунчи танҳои худ ошуб кардӣ» аз баҳри ин гуна даъвиҳо мегузарад ва ба қудрати офарандагии Офаридгораш чунин ошиқона тан медиҳад:

Содалавҳии маро то кӯчаи гандум кашидӣ,
Зери хоку рӯи хокам кардӣ, хирманкӯб кардӣ.
Сохтам бо офариниш, бо қазо, бо лавҳи маҳфуз,
3-он ки ҳар гаҳ сар кашидам, беибо мағлуб кардӣ.
Зиндагии ман чу дар фикри ту сар омад, диламро
Дар сапедии салиби устухон маслуб кардӣ [4, с. 86].

Дар мақтаи ғазали интихобан иқтибосшудаи мазкур шоир ошиқона эътироф мекунад, ки тамоми умраш сарфи ёди маҳбуби беҳамто шудааст, чунки Худо дар тани инсон барои дӯстдорӣ дил офаридааст. Теъдоди ғазалҳои дар мавзуи ишқии бевоситаи шоир ба Худо сурудашуда дар ашъори Суруш кам нестанд. Масалан, аз 19 ғазали «Салиби сафед» ғазалҳои «Биё, ки ёсамин аз хок бардамида туро», «Як шабе дар кунчи танҳои худ ошуб кардӣ», «Баҳорро ду рухат ранг-ранг бишкуфта», «Навори хотира таксири дилрабоии туст», «Қадами сабо, нафаси маро ба қаламрави сахар омадӣ», «Тамоми шаб зи хобҳои ваҳшӣ оҳуи рамида будам, эй азиз,» «Биё-биё, ки вучуди дилам муҳаббати туст», «Овардаям ба рӯи ту рӯи ниёзро», «Дили хастае аз ғамони ту дорам» [4, с. 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92] аз ҷумлаи чунин ғазалҳо мебошанд, ки зиёда аз як ҳиссаи ин навъи шеърии маҷмуаи ашъори мазкурро ташкил медиҳанд. Бо овардани як байти зебои ифодагари ишқии бевоситаи шоир ба Офаридгор домани ин баҳс ҳусни хотима бахшида мешавад:

Ба хок рафтани ман шарти бандагии ман аст,
Ба арш будани ту ҳазрати Худоии туст [4, с. 87].

То ин ҷо масъалаи муҳаббати бевоситаи шоир ба Офаридгор матраҳ ва иҷмолан ҳаллу фасл шуд.

б) Баёни бавоситаи муҳаббат ба Офаридгор. Шоир бо истифода аз ҳар шайъ, ки хангоми мушоҳидаву кашфи шоирона дар назари борикбину зебонамо ва коргоҳи хаёли чун об поку мусаффоияш ба таҷаллии зотиву сифотии Маҳбуби мутлақ бадал мегардад, тимсолҳо меофарад, аз ҷумла тимсолҳое, ки барои пӯшида баён кардани ишқу алоқааш ба Офаридгор қобили истифода бошанд. Тимсоли классикии «Офтоб», ки дар шеъри шоирони мутасаввиф муродифи Офаридгор аст, дар шеъри Суруш қорбасти вижае дорад. Масалан, дар матлаи ғазали муноҷотгунааш Суруш Офаридгорро дар радифи дигар тавсифоти шоиронааш дар сафову покӣ ҳамчун офтоб¹ муаррифӣ мекунад, ки далели гуфтаҳои болост.

Шоир дар матлаи ғазале Афтобро, ки ягона тимсоли зебову нисбатан шоистае аз Офаридгор аст, мухотаб қарор медиҳад ва ба ӯ аз ҳоли бади худ шикоят мекунад:

Эй Афтоб, рӯшаниву соя ҳамсафост,
Дар ин миёна он чӣ сиёҳ аст, рӯзи мост [5, с. 192].

Дар баъзе абёти «Соқинома» низ изҳори бавоситаи муҳаббати шоир ба Офаридгор мушоҳида мегардад. Дар навъи шеъри суннатии мазкур аз он ки мурод аз соқӣ Офаридгор аст, шоир ба вай сифати нурбахширо медиҳад:

Ба чони ту, эй сонёи нурбахш,
Ба май соғари тираро нур бахш [5, с. 244].

Таъбири «Сонёи нурбахш», ки ин ҷо муродифи матнии истилоҳи адабии «соқӣ» аст, киноя аз Офаридгор мебошад. Чунки офаридан хоси Худост ва дар офариниши хилқат касе шарикӣ Офаридгор набудааст.

¹ Байти мавриди назар: Ту навои бенавой, ту умеди ноумедӣ, / Ба сафо чу офтобӣ, ба сахо чу рӯзи идӣ. Суруш. Фарёди силсилаи хомӯшӣ, с. 5.

Дар як паҳлӯи тарозуи ишқи шоир муҳаббати ӯ ба ҳамнавъон меистад. Ин муҳаббат ҳам дар навбати худ ба якчанд самт (хонавода, ёру диёр ё ба истилоҳоти равшантар зан ва Ватан ва ғ.) чудо мешавад. Албатта, ҳеч инсони ҳассосу меҳрубон ва ҳамзамон хирадманду дурандеше, мисли шоир дар ҷамъият бепарвову бетараф зиста наметавонад. Вай ҳамеша дар ҷустуҷӯи роҳи раҳой аз бунбасти нобаробарии иҷтимоӣ аст, чунки меҳоҳад, ҳар инсон дар пояи муносибу мувофиқ ба донишу биниш ва ҳунару истеъдод масъулияти шоистае ба уҳда дошта бошад ва кори дархӯри ситоишу офарин барои ҳуду ҷомеа анҷом диҳад, меҳоҳад дар ҷомеа адолати нисбии иҷтимоӣ барпову барқарор бошад, меҳоҳад инсони замон аз ашрафи махлуқот буданаш тафохур дошта бошад ва дар роҳи талош барои ёфтани нону номи ҳалол обрӯву иззат ва шарафи инсонияшро ҳифз намояд. Суруш низ аз зумраи чунин шоирони асил аст, ки ҳамвора ба ҳамнавъон меҳру садоқат нишон медиҳад.

а) Муҳаббат ба хонавода. Ин навъи муҳаббати дар қолаби шеър мачоли ифодаёфтаи шоир далели самимияти ӯст. Суруш модару падарашро бо беҳтарину ширинтарин забон – забони шеър меситояду дар сӯғашон марсия месарояд. Ишқи алоқаи ӯ бо падараш, ки муаллим буд, дар ашъори суннативу нав бештар ҳувайдост. Вай худро тарбиятпазируфтаву обутобёфта аз пандҳои пуртаъсири падари хирадмандаш медонад:

Аз падарам шунидаам зарбати панди оҳанин,
Панди падар ба ҷони ман зарба буд, обутоб шуд [5, с. 194].

Ин аст, ки дар сӯғи падар ғазалҳои «Шаб аст, эй нури моҳи ман, кучой» [4, с. 92], «Қиблагоҳамро қазо дар хок пинҳон шуд» [5, с. 240-241] сурудааст. Шеъри озодаи «Як шоҳа орият» [5, с. 155-156] низ дар ёди падар иншо шудааст. Рубоие ҳам сӯзноку пур аз дард дар ёди падар дорад, ки бӯи рубоиеҳои мардумии зарафшонӣ медиҳад [8, с. 59].

Бояд қайд кард, ки бештари ашъори дар васфи падару модар сурудаи шоир дар қолаби шеъри сапеду нимоист. Муҳаббати Суруш ба модар аз ишқи ӯ ба падар зиёдтар аст, ки кам нест. Аз ҷамъи баъзе аз ашъори суннатӣ ва нави дар мавзӯи муҳаббати модар навиштаи шоир бахши «Модарнома» дар китоби «Қорвон... роҳ... марғзор... оҳу...» таҳассус дода шудааст, ки дар он ғазалҳои, «Маҳи сапедасар амсоли туст, эй Модар» [13, с. 147], «Зери замин чу моҳ рафт модари сарсафеди ман» [13, с. 151] аз ашъори суннатӣ ба шумор мераванд. Модар дар рубоии зерин охири инсон дар хонаи кӯхнаи падарии шоир аст, ки фасли пириашро ҳамчун хонабони хонадон сипарӣ мекунад бо уммеде, ки рӯзе аз дар фарзандонаш аз дурдастҳо ба дидори ин «пиразанак» меоянд:

Дар деҳа хазону дуди оташдон аст,
Як пиразанак ба рӯи ман пазмон аст.
Ӯ ҳаст нигаҳбони дару боми падар,
Дар хонаи кӯхна охири инсон аст [8, с. 30].

Гоҳе муҳаббати Суруш то ба ҳадде ба сӯи модар нигаронида мешавад, ки дигар ҳамроҳони ӯ (модар) – пайвандону ақрабони наздики шоир низ ба зеҳнаш дарнамеоянд. Ин аст, ки шоир дар рубоии дигар мегӯяд:

Модар! Модар! Биҳишти пайдо, модар,
Дар чехраи ту Худо ҳувайдо, модар.
То лаҳзаи охири, ки дил метападам,
Дар маркази дил туй сувайдо, модар [8, с. 60].

Дар як рубоӣ натиҷаи даргузашти модару ҳолӣ шудани хонаи падарӣ – омадани ранҷу мусибатҳои пайдарпай аз ин ҳодисаи ҷонсӯз бар сари шоир хеле табиӣ ва бисёр дарднок ба қалам омадаанд:

Рафтиву ба гурда зад дару палдари ман,
Сад дарду бало гузашт аз як сари ман.
Ҳоҳам, ки маро канори ту гӯронанд,
Эй модари ман, ба хоки Искодари ман [8, с. 79].

Сӯгномае, ки шоир дар қолаби ғазал ба ёди бародараш Толибшоҳи Шоҳаҳмад [13, с. 295] навиштааст, инъикоскунанди меҳри бародарии ӯ ба фарзандони падар аст, ба вижа дар мақтаби он:

Зи марги додари хурдӣ ғаме диламро хӯрд,
Чақомаҳои дилам з-ин сабаб ғамангезанд [13, с. 295].

Дар рубоие хоҳаронашро ба «гулзори баҳор» додаронашро ба «кух» ташбеҳ месозад, ки албатта бе ҳикмату муҳаббат нест:

Гулзори баҳор нест чун хоҳари ман,
Кӯҳе набувад баробари додари ман.
Гар кӯтали сабз синаи хок бувад,
Ширам надиҳад чу синаи модари ман [8, с. 81].

Ба писари хурдияш Мавлавӣ ғазале насихатомез навишта, ўро ба бузургиву начобат ва одамгарӣ талқин мекунад ва умедвор мешавад, ки ў дастгири падар вақти пирӣ хоҳад шуд:

Дар ин қабила чу ту одаме намебинам,
Ту зеби давра шав, эй бачча, даврадори кун...
Агар ки қуввати пой падар зи даст равад,
Бигир дасти падаррову дастерӣ кун [13, с. 305].

Аз мазмуни ғазали марсиявии санаи 15-уми январи соли 2003 эҷодшуда – «Моҳи навзоди маро аҷал пинҳон шуд» [5, с. 241] ва рубоии зерин маълум мешавад, ки яке аз фарзандони шоир дар навзодӣ даргузаштаву ўро саҳт андӯҳгин кардааст:

Нақши ту зи рӯи лавҳи чонам наравад,
Номи хушат аз ёди забонам наравад.
Эй беадабе, ки пеш рафтӣ зи падар,
Дарди ту зи мағзи устухонам наравад [8, с. 56].

Мундариҷаи ҳамаи ин шеърҳо гӯеи он аст, ки шоир чи қадар ба хонаводаи худ садоқату муҳаббати бепоён дорад. Суруш номи фарзандонашро хеле табиӣ ва самимона ба ин ё он муносибат дар ашъори ғайрисуннатиаш зикр мекунад, ки далели муҳаббати падаронааш аст. Писараш Сиёвушро дар шеъри «Кош як субҳ» [4, с. 38] бо таҷоҳули орифона муҳотаб қарор медиҳад [4, с. 38]. Дар тавсифи кӯдакиҳои духтаронаш Сафина ва Шабнам шеърҳои сапедо бо номҳои «Фариштаи кӯчак» [4, с. 76] ва «Ғули олуҷа» [7, с. 75] эҷод кардааст.

в) Ихлосу иродат ба афроди баргузида, дӯстону ҳамсабақону ҳампешагон. Афроде, ки бори нахуст шоир дар шеърҳои озоди «Мусофир» [2, с. 14] ва «Фариштаи нур» [2, с. 28] ва «Ғақат дӯст доштан зебост» [2, с. 71] меситояд, шоирон Сиёвушу Фарзона ва адабиётшинос Абдулманнони Насриддинанд. Чун ин ҷо фаслу боби тадқиқи шеъри суннатист, иқтибос овардану таҳлил кардани шеърҳои озоди номбаршуда чандон мавқеъ надорад. Ғазалвораи «Ниёиши меҳргӣ» ва ғазале дигар ҳамчун изҳори ихлос барои адабиётшиноси номвар устои худ Абдулманнони Насриддин сурудаи шоир низ, ки аз дувумӣ се байт оварда мешавад, далели иртиботи устодиву шогирдии бемонанди ин ду ситораи тобони илму адаби тоҷик аст:

Монанди Ту каси дигаре мондагор нест,
Марди азизи ҳазрати Парвардагор нест...
Шогирди меҳрубонии пинҳонии туям,
Эй он, ки ранчи хотири Ту ошкор нест.
Сар мениҳам чу соя ба роҳе, ки меравӣ,
Ёри азиз мисли Ту дар ин диёр нест [9, с. 35].

Меҳру садоқати шоир ба шахсият ва ҳунари бемисли сарояндаи маъруфи тоҷик Ҷӯрабек Мурод сабаб шудааст, ки нахуст ўро дар ҳаҷми як ғазали зебову гиро [5, с. 220-221] ва бахшҳои алоҳидаи «Сокиномаи Суруш» [ҶТ, 249] ба ситоиш бипардозад ва баъдан, ихлосу иродаташро то ба ҳаҷми муғанниномае алоҳида вусъат бибахшад ва он ҳамаро дар маҷмуае бо номи «Бишнава аз най» гирд оварад. Дар яке аз бандҳои «Муғаннинома» устои санъатро чунин меситояд:

Ба раҳ по гузорӣ ба оҳистагӣ,
Ватандӯстдорӣ ба шоистагӣ,
Надорӣ зи ишқи Ватан хастагӣ,
Чу дорӣ ба ин халқ вобастагӣ,
Ҳазор офаринат ба барҷастагӣ.
Сурудат суруди хуши Рӯдакист,
Даруни дилат оташи Рӯдакист [6, с. 15].

Ба ҳамин монанд Суруш меҳру ихлосашро ба дӯсти шоираш Абдуфаттоҳ Кулолӣ дар қолаби ғазал [5, с. 242], ба ёрони давраи донишҷӯӣ – ҳамсабақони ҳамакнун суҳаншиносаш

Саидумрон Саидов ва Бахтиёр Ҳамдамов дар перояи шеърӣ озод ва сапедгуна [13,с. 73-74], ба дӯсту ҳамкораш муаррих, профессор Нуъмонҷон Ғаффорӣ дар либоси шеърӣ нимой [13,с. 72], ба Масъуди Аҳмадванд ном мард, ки «Сапедори баланд»-аш меномад, дар жанри ғазал бо самимият иброз доштааст.

г) Ишқ ба чинси латиф. Ишқ ё муҳаббати инсон ба чизҳои зиёде дар олам равона карда мешавад. Содатар гӯем, одам ба ҳар чизе ки маншай зебоист, ихтиёриву ғайриихтиёрӣ дил медиҳад ва ҳамин дил додани ӯ навъе ишқ талаққӣ мешавад. Мавзуи ишқ ба чинси латиф дар ашъори суннатии се маҷмуаи аввали Суруш, агар ғазалҳои «Ту ғофил аз ҳама рангӣ, ту беҳабар зи садойӣ» [2, с. 77], «Ба чашмхот, ки бар чашми чашма нур туй» [2, с. 101], «Биё, биё, ки хазон мешавад шукуфой» [2, с. 104] истисно шаванд, комилан дарҷношуда ба назар мерасад. Дар ашъори маҷмуаи чаҳорум – «Ҷазираи танҳой» ин мавзӯ нисбатан бештар мавриди таваҷҷуҳи шоир қарор мегирад. Аз миёни 150 ғазали маҷмуаи мазкур ҳамагӣ 16 ғазал мазмунан ифодагари эҳсосоти нозуку ширини шоир дар муқобили чинси латиф мебошанд.

Ин мавзӯ дар маҷмуаи рубоӣи шоир «Муҳри меҳр» низ ҷилову тобиши хосае дорад. Аз 289 рубоӣи шоир 45 рубоӣ дар хитоб ба чинси муқобили шоир эҷод шудааст. Баъзе рубоӣи ошиқонаи шоир комилан маҳрамонаанд, аммо ҳамоно аз вожагони дурушту дағал оӣ. Масалан, рубоӣи зерин:

Дар пайкари тобони ту маҳтоб хӯрам,
Аз тоби тани гарми ту сад тоб хӯрам.
Бо ту шаби пурситораи маҳтобӣ
Шаб зинда бидораму сари хоб хӯрам [8, с. 70].

Дар маҷмуаи «Шабнами нафас» аз 101 ғазал 12 ғазал комилан ғазали ишқӣ буда, муҳотаби шоир чинси латиф аст [9, с. 96, 97, 99, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111].

Зермавзуи ишқ ба зан дар маҷмуаҳои баъдии Суруш, чунончи дар фасли дуҷуми боби аввал таъкид шуд, обу ранги тоза ба худ гирифт. Дар чаҳонбини шоир ишқ тухфаест, ки аз тарафи Худо бар марду зан баробар ато шудааст:

Чун ҳада аз лутфи Худо монанди ҷон дар тан
Пинҳон даруни қалбҳои марду зан Ишқ аст [11, с. 5].

Муҳаббати Суруш ба зан, ки мазҳари зебоӣ ва сарчашмаи илҳом аст, хеле поку самимӣ дар ашъори суннативу нав баён шудааст, аммо дар ғазал ширинтару муассиртар. Шоир дар мурочиат ба маҳбубааш – Ширин иброз медорад, ки муҳаббат умрро ширинӣ мебахшад, осоиши ҳаёт дар ҳамдигарфаҳмӣ ва дар корҳои рӯзгор ба ҳам омадани марду зан аст:

Рӯзгор аз Ишқ ширин мешавад, Ширини ман,
Лаззати ин зиндагӣ аз ваҳдати марду зан аст [11, с. 101].

Ишқи Суруш ба фарде аз ҷомеа равона шуда бошад ҳам, дар он дардҳои ҷамъият ҳароина инъикос ёфтааст. Дил бастани шоир ба як фард маъноӣ маҳдуд шудани муҳаббати ӯ ба як инсон нест, зеро инсонҳо дар ҷамъият ниёзи фитрӣ ба вучуду ёрии ҳамдигардоранд ва маҳз ҳамин ниёзи фитрӣ онҳоро дар нуктаи ишқ ба ҳам меорад. Инро мо дар мисоли рубоӣи зерин, ки ифодагари манзараи як урфи миллии тоҷикӣ, ба мушоҳида гирифта метавонем:

Имшаб шаби васлу дастбӯсӣ бошад,
Базми хушу зебои арӯсӣ бошад.
Соқӣ сари шишаро кушо шодона,
К-ин давра хуш аз шароби русӣ бошад [8, с. 38].

Аз таҳлили ашъори суннатии ин зербахши зерфасл маълум мегардад, ки ишқ ҳамчун сармавзӯ дар осору афкори Суруш мавқеи намоён дорад ва вай ҳамчун шоири инсонгарову зиндагидӯст муҳаббаташро ба ҷомеа баён доштааст.

Ихлоси Суруш ба Ватан дар ҳамон оғози эҷодиёташ, ки ба авҷи ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар рост омада буд, аз самимияти гарму ҷӯшон обуранг дошт. Вай мисли дигар шоирон меҳост, ки ҷанг ҳар чӣ зудтар дар мамлакат ба поён расад:

Эй силаҳшӯрон, салоҳи кори мо дар дасти мост,
Оштӣ бояд миёни мо, на тарҳи ҷангҳо [2,с. 59].

Барои Суруш ситоиши Ватан мавзуи ба истилоҳ муқаддас аст ва ба назари баланди ӯ на ҳар шоир аз уҳдаи иҷрои ин масъулият баромада метавонад. Маҳз ҳамин нуктаро ба инobat гирифта, дар як рубоӣаш гуфтааст:

Ин як биситояд аз сари шавқ Хучанд,
Дигар ба санои Хуталонаш хурсанд.
Аз шоиракони паст дар васфи Ватан,
Валлах, нашунидаем як шеърӣ баланд [8, с. 45].

Оё худи Суруш, ки «шоиракони паст»-ро ба надоштан ё насурудани «як шеърӣ баланд» зери тозиёнаи нақди манзум мегирад, шеърӣ баланд дар мавзуи Ватан дорад ё на? Ҷавоби пурраи ин савол низ таҳқиқи доманадор мебошад, аммо ин ҷо зарур аст, ки иҷмолан ба он пардохта шавад. Суруш шоири нисбат ба худ ва ҳунари худ – суханварӣ инсони саҳтгиру масъулиятгалаб, ки аст, дар масъалаи ояндабинии ҳар падидаи иҷтимоӣ, ҷӣ дар соҳаи сиёсат, ҷӣ дар соҳаи фарҳангу илм ва соҳаҳои дигар дурбину дурандеш мебошад, сарсарӣ баҳо додану бе асос тавсиф карданро наменвисандад. Ҳатто вақте дар «Муғаннинома» аз забони сарояндаи оламшумул Ҷӯрабеки Мурод муҳаббаташро ба Ватан иброз медорад, аз доираи ҳақиқати зиндагӣ берун намеравад:

Дуои дарозам ба номи Ватан,
Ки дорам сухан аз каломи Ватан,
Сароям сурудам ба номи Ватан,
Суруди дилам ассаломи Ватан,
Барам рӯйи дунё паёми Ватан,
Суруди ман, эй халқ, дарди дил аст,
Суханҳои озои марди дил аст [6, с. 9-11].

Дар «Соқинома» ду банд пурра ба мавзуи ватану ватандорӣ бахшида шудааст [5, с. 149-150], ки дар банди аввал шоир номи чандин шаҳри таърихӣ аз даст рафтаи тоҷиконро бо таассуф ёдовар шуда, мегӯяд:

Нагуфтам зи чандин билоди дигар,
Ҷаро ки бигӯям, бисӯзад ҷигар [5, с. 149].

Дар банди дуюм бо вачду ҳоли ифтихоромез номи шаҳрҳои таърихӣ ҳудудии кунунии Тоҷикистонро зикр карда, дар поён мегӯяд:

Зи марзи Ватан арзи ҳастӣ кунам,
Сари ҳар қадаҳ шукри мастӣ кунам.
Занам наъра: «Ман муҳкамам, эй ҷаҳон,
Ҷу сармасти Ҷоми Ҷамам, эй ҷаҳон!» [5, с. 150].

Ватанро шоир дар ҷо-ҷои ғазалҳояш маконе медонад, ки дар он ҷо ҷӣ рӯйи хоку ҷӣ зери хок, яъне ҷӣ зиндаву ҷӣ мурда, ҷону тани инсон меосояд:

Ватан оромгоҳи ҷисму ҷони мост, эй мардум,
Ҷудо аз шӯри дарё мавҷи гавҳар сӯхтан дорад [13, с. 303].

Сарзамини аҷдодӣ барои шоир он қадар зебову дилорост, ки аз тамошои ҳусни он ҷашму дил қандан наметавонад:

Ҷашм барқандан наметонам зи рӯят, эй Ватан,
Дар тарозуи ниғаҳ ҳусни туро бармекашам [9, с. 78].

Шоир гоҳе он қадар ба Ватан наздик мешавад, ки Ватан гӯё модараш бошад, пеши он бо оҳанги шиква рози дили озурда мекунад:

Дар фикри мардумони маҳалбозат, эй Ватан,
Умре Суруш одами бегона буду монд [9, с. 111].

Суруш нисбат ба онҳое, ки дар Ватан ба омӯзиши касбу ҳунар машғул нашуда, худро барои муҳочират – ҷустани қору маош берун аз диёр омода насохта, бе ҳеҷ тайёри ворида кишварҳои бегона мешаванду бо рафтору кирдори ношоиста фарҳангу арзишҳои миллии моро назди халқу миллатҳои дигар паст мебаранд, нигоҳи раҳмомез дорад ва худро аз меҳре, ки ба ҳамдиёрон дорад, дар шумори онҳо медонад, ҳарчанд худ аз кишри зиёист:

Ҷун камхирадем, қори дастӣ қардем,
Аз бодаи талхи ҷаҳл мастӣ қардем.
Бо кӯҳи баланди сарзамин фаҳрида,
Берун зи Ватан шудему пастӣ қардем [8, с. 70].

Зохиран чунин ба назар мерасад, ки шоир дар сурудаҳояш боре ҳам фарзандона аз тахти дил қасди ситоиши Ватани соҳибистиклол накарда бошад, аммо дар асл чунин нест. Суруш дар шеърҳои ғайрисуннатӣ хеле ба ин мавзӯ таваҷҷуҳи хосса зоҳир кардааст.

Адабиёт

1. Насриддин, А. Куллиёти осор. Ҷилди якум.-Хуҷанд: Хуросон, 2013.- 608 с.
2. Суруш. Фарёди силсилаи хомӯшӣ [Матн]: Маҷмуаи ашъор. Бо пешгуфтори Фарзона / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад).-Хуҷанд: Хуросон, 1997.- 112 с.
3. Суруш. Символи маҳбус [Матн]: Маҷмуаи ашъор. Бо пешгуфтори Фарзона / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад).-Хуҷанд: Раҳим Ҷалил ва Ношир, 1998.- 60 с.
4. Суруш. Салиби сафед [Матн]: Маҷмуаи ашъор ва нақду баррасии ашъори Суруш ба қалами Нуралӣ Нуров / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад).-Хуҷанд: Наргис, 1999.- 152 с.
5. Суруш. Ҷазираи танҳой [Матн]: Маҷмуаи ашъор / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад).- Душанбе: Адиб, 2009.- 264 с.
6. Суруш. Бишнав аз най... [Матн]: Муғаннинома ба Устод Ҷӯрабек Мурод. Бо пешгуфтори Нуралӣ Нурзод / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад).-Хуҷанд: Ношир, 2012.- 44 с.
7. Суруш. Дарахт, сапеда ва оина [Матн]: Маҷмуаи ашъор ба хатти форсӣ. Бо пешгуфтори Нуралӣ Нурзод / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад).-Хуҷанд: Хуросон, 2016.- 496 с.
8. Суруш. Мӯҳри меҳр [Матн]: Маҷмуаи рубоӣ. Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Ромиз Абдуллоев / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад). - Хуҷанд: Меъроҷ, 2017. - 96 с.
9. Суруш. Шабнами нафас [Матн]: Гузидани 100 ғазал. Интиҳоб ва пешгуфтори Саидумрон Саидов. / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад). - Хуҷанд: Ношир, 2017. - 124 с.
10. Суруш. Фарёди ёдҳо [Матн]: Маҷмуаи ашъор. Мӯҳаррир Толиб Карими Озараҳи / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад). - Хуҷанд: Нури маърифат, 2018. - 152 с.
11. Суруш. Ишқ аз сӯи Худост [Матн]: Маҷмуаи ашъор. Мӯҳаррир Толиб Карими Озараҳи / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад). - Хуҷанд: Нури маърифат, 2019. - 176 с.
12. Суруш, Абдуҷаббор. Ширини ман, ширин! [Матн]: Маҷмуаи ашъор. Гузидани Сафар Абдулло. Пешгуфтори Ҳасан Қарибӣ. Ба хатти ниёгон / Абдуҷаббори Суруш. - Техрон: Хирадгон, 1399/2020. - 239 с.
13. Суруш. Корвон... раҳ... марғзор... оҳу... [Матн]: Маҷмуаи ашъор. Пешгуфтори Нуралӣ Нурзод / Суруш (Абдуҷаббори Шоҳаҳмад). - Хуҷанд: Ношир, 2020. - 336 с.

БОЗТОБИ МАВЗУҶОИ ИШҚӢ ДАР АШӢОРИ СУННАТИИ СУРУШ

Дар мақолаи мавриди назар доир ба мавқеи ишқ дар ашъори суннатии шоир Суруш ибрази андеша шудааст. Бад-ин далел ишқ аз муҳимтарин мавзуотест, ки мундариҷаи аксари ашъори суннативу нави шоир Сурушро ташкил медиҳад. Ишқ дар ашъори шоир гуногунрангу зебост. Муҳаббати ӯ ба Худо дар як паҳлӯи тарозу қарор гирад, дар паҳлӯи дигар ишқи ӯ ба тамоми инсоният, аз ҷумла модару падар, хонаводаву хешу ақрабо, устоду шогирд ва дилбару дилрабоён ва ҳар чизе, ки мазҳари зебой аст, меистад. Қобили зикр аст, ки ҳарчанд ишқи шоир-Суруш ба фарде аз ҷомеа равона шуда бошад ҳам, дар он дардҳои ҷамъият ҳароина инъикос ёфтааст. Дил бастанӣ шоир ба як фард маъноӣ маҳдуд шудани муҳаббати ӯ ба як инсон нест, зеро инсонҳо дар ҷамъият ниёзи фитрӣ ба вучуду ёрии ҳамдигар доранд ва маҳз ҳамин ниёзи фитрӣ онҳоро дар нуқтаи ишқ ба ҳам меорад.

Калидвожаҳо: ишқ, ашъори суннатӣ, Худо, модар, падар, хонадон, хоҳар, бародар, дӯстӣ, ҳамсабақон, гузаштагон, ҳамшаҳриҳо, Ватан, хок, одам, рубоӣ, ғазал, ҷойи зист.

ОТРАЖЕНИЕ ЛЮБОВНОЙ ТЕМЫ В ТРАДИЦИОННОЙ ПОЭЗИИ СУРУША

В рассматриваемой статье высказывается мнение о месте любви в традиционных стихах поэта Суруша. Ведь любовь – одна из важнейших тем, составляющих содержание большинства традиционных и новых стихотворений поэта Суруша. Любовь в стихах поэта многообразна и прекрасна. Если на одной чаше весов находится его любовь к Богу, то на другой — его любовь ко всему человечеству, включая мать и отца, семью, родственников, учителей, учеников, возлюбленных и все, что составляет сущность красоты. Стоит отметить, что хотя любовь Суруша была направлена на человека из общества, в ней отражены боли общества. Любовь поэта к одному человеку не означает, что его любовь ограничивается одним человеком, ведь люди в обществе имеют врожденную потребность существовать и помогать друг другу, и именно эта врожденная потребность сближает их в точке любви.

Ключевые слова: любовь, поэзия, традиция, Бог, мать, отец, семья, сестра, брат, дружба, одноклассники, предшественники, земляки, родина, почва, человек, рубай, газель, место жительства.

REFLECTION OF THE LOVE THEME IN THE TRADITIONAL POETRY OF SURUSH

The article under consideration expresses an opinion about the place of love in the traditional poems of the poet Surush. After all, love is one of the most important themes that make up the content of most of the traditional and new poems of the poet Surush. Love in the poet's poems is diverse and beautiful. If on one side of the scale is his love for God, then on the other is his love for all humanity, including mother and father, family, relatives, teachers, students, lovers and everything that constitutes the essence of beauty. It is worth noting that although Surush's love was directed towards a person from society, it reflects the pains of society. The poet's love for one person does not mean that his love is limited to one person, because people in society have an innate need to exist and help each other, and it is this innate need that brings them together at the point of love.

Keywords: love, poetry, tradition, love, God, mother, father, family, sister, brother, friendship, classmates, predecessors, fellow countrymen, homeland, soil, man, rubai, gazelle, place of residence.

Дар бораи муаллифон

Бокиев Ҳамза
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забон ва адабиёти тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 538 26 04

Умарова Ҷулоӣ Турсунбоевна
Муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
х. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 779 71 77

Об авторах

Бокиев Ҳамза
Кандидат филологических наук, доцент
кафедра таджикского языка и литература
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 538 26 04

Умарова Угулоӣ Турсунбоевна
Старший преподаватель кафедры
таджикского языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
пр. Мавлонбекова, 1
Тел.: (+992) 92 779 71 77

About the authors

Bokiev Hamza
Candidate of philological sciences, Docent of the
department of Tajik language and literature
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 538 26 04

Umarova Uguloy Tursunboevna
Senior teacher in the department of Tajik
language
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov Ave., 1
Ph.: (+992) 92 779 71 77

МАВЛОНО ЧАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ АЗ ДИДГОӢИ ЭМОМАЛӢ РАӢМОН

Холова Ф.

*ДонишгоӢи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таърих кам шахсиятҳоеро ёд дорад, ки дар баробари корҳои сиёсӣ умури давлатӣ боз аз болои масоили адабиву фарҳангӣ омӯзиши шахсӣ дошта бошад. Эмомалӣ Раҳмон аз зумраи шахсиятҳоест, ки аз рӯзи ба сари ҳукумат омадани дар баробари кори ҷоннисоронашон барои истиқрори сулҳ ва таҳким бахшидани Истиқлолияти давлатӣ, беҳбудӣ бахшидан ба зиндагии мардум ва устувор намудани мавқеи Тоҷикистон дар миқёси байналмилалӣ, ҳамчунон барои рӯнамоӣ ва муаррифӣ қардани илму адабиёт ва таъриху тамаддуни оламшумули мардумони форсу тоҷик таваҷҷуҳи вижа зоҳир намудаанд. Дар баробари чунин шоҳкориҳои Ҷаноби Олӣ метавон ба иқдоми шоистаи Сарвари давлат дар доираи баргузор намудани ҷашнвораҳои фарҳангӣ амсоли Наврӯзу Садаву Меҳрон ва дигар оинҳои мардумии тоҷик, баргузор намудани солгарди ёдвораи аҳли нубуғи миллат аз зумраи орифону шоироне чун Имоми Аъзам, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, Шайх Камоли Хучандӣ ва дигарон арҷгузорӣ намуд, чунон ки бо ин роҳ ба тавассути баргузор намудани конференсиҳои сатҳи байналмилалӣ тавонист мардуми кишварамонро боз аз даричаи нав ба оламиён муаррифӣ намояд.

Бо назардошти чунин гуфтаҳо, метавон афзуд, ки доираи назари эшон дар бораи шоири тавонманд, орифи равшанзамир Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, ки дар китоби “Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ” дарҷ гардидааст, боз ҳам назаррастар буда, ин китоб дар ин авохир диққати аҳли маърифатро бештар ба худ ҷалб кардааст. Вақте ба мутолиаи китоби мазкур мепардозем, дарк мекунем, ки натавон ба назари шахсии як инсонӣ сиёсатмадор, балки бо диду боздидҳои як муҳаққиқи варзида ва мавлоношиноси корозмуда ошно шудаем. Чунки андешаҳои Эмомалӣ Раҳмон дар бобати осору аҳвол, андешаву гуфтори Мавлоно содаву муқаррарӣ набуда, балки мушикофона ва хеле таҳқиқгароёна ва аз нуқтаи назари пажухишӣ олимона ва бо баррасиҳои ҷойдошта болои қор омадааст.

Дар умум метавон қайд кард, ки шинохти Мавлоно аз ҷониби Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба таври вижа ва дақиқназарона ва аз ҷиҳати илмӣ таҳлилӣ сурат гирифтааст. Бинобар ин мо тасмим гирифтём, ки мақолаи хешро “Мавлоно Муҳаммад Чалолуддини Балхӣ аз дидгоҳи Эмомалӣ Раҳмон ” ном гузорем, ки ба манзури бардошт ва бархӯрдорӣ аз матолиби китоби “Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ ” мебошад.

Мавлоно Чалолуддини Балхӣ аз ҷумлаи он мутафаккиронест, ки солҳост мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст. Доир ба ҳаёту фаъолият, осори адабӣ ва тафаккуру ҷаҳонбинии Мавлоно дар ин авохир таҳқиқоти зиёде анҷом пазируфтаву корҳои зиёде илмӣ дар сатҳи номзадӣ докторӣ ҳимоя гардидаанд, аммо ҳанӯз ҳам осори ин мутафаккир ва фақеҳи оламшумул ва мумтоз таваҷҷуҳи пажухишгаронро ба худ ҷалб менамояд. Нафаре аз дидгоҳи сиёсат ба осори Мавлоно бархӯрд менамояду дигаре аз нигоҳи илм ва севуми аз равшанӣ фазлу хирад. Ва ҳамин гуногунрангӣ, фарогирии масоили муҳталифи ҳаёти инсонӣ, фалсафаи амиқ, сабқ ва оини таҳаммулгароии Мавлоно шудааст, ки таваҷҷуҳи ҳаводорон ба ин осори безавол рӯз ба рӯз беш мегардаду меафзояд.

Давраи начандон тӯлоии Истиқлолияти миллии Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки мо ба таърихи илму фарҳанги хеш, ки собиқаи чандинҳазорсола дорад, аз манзар ва мавқеи тозатар назар андозем ва аз ин ганҷинаи пурбори сухану маънӣ боз ҳам сермаҳсултар истифода намоем.

Чунон ки маълум аст, аз ҷониби Юнеско соли бузургдошти Мавлоно Чалолуддини Балхӣ (1273-1207) эълон шудани соли 2007, ҷорабинӣ, ки бо ибтиқори Пешвои муаззами миллат, Президенти кишварамон ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ташкилотҳои гуногун барои таҷлили 800-умин солгард аз мавлуди ин фарзанди барӯманди тоҷик ба нақша гирифта ба иҷро расониданд, “дар қатори он ҷашнвораҳои дигар боз аз нав имкон додаанд, ҳамаи мо ба гузаштаи худ дар мисоли ҳаёт ва осори ин мутафаккир бо диди нав назар андозем ва барои маънидодӣ воқеияти ҷаҳони муосир дар андешаҳои ӯ барои худ маъниҳои

нав ба нав чустучӯ намоем”, гуфтани Пешвои миллат дар китоби дигари арзишманди худ “Чеҳраҳои мондагор”, намунаи барҷастаи ин эътироф аст, ки моро бори дигар ба гузаштаи дури таърихиамон ошно намуд.

Пешвои миллат ҳангоми баёни андешаи худ оид ба осору аҳволи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ таъкид менамояд, ки ин ҳама шукуҳи безаволи осори Мавлоно дар он аст, ки ӯ кулли масоили ҳаётии муҳимро воқеъбинона тасвир кардааст. Ҳамин аст, ки мегуянд: “Шиноҳти Мавлоно ҳамчун ориф, шоир ва инсонигарои ростин аз даврони зиндагии ӯ оғоз шуда, тадричан вусъати ҷаҳонӣ касб кард. Бо он ҳам Мавлавӣ ва осори ӯ шабеҳи укёнуси азим бо таркиби ниҳоят васеъ, серпахлу, асорорангез ва рамзист, ки шиноҳти ӯро мушқил менамояд.

Агар нек бингарем, шиноҳти ӯ дар асли худ ҳадди ниҳони замони ва макони нахоҳад дошт. Зиёда аз ин бо рушди босуръат печидаи ҷомеаи башарӣ таҳаввулотӣ навин ва амиқи иҷтимоӣ афзоиши мушқилот ва зиддиятҳои гуногун ва баҳусус зарурати таъхирнопазири робита ва ҳамкориҳои созандаи халқҳо, минтақаҳо ва тамаддунҳо башарият бештару бештар ба Мавлоноӣ мо рӯй хоҳад овард [7, с. 5].

Азбаски дар маҳзари осори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ масъалаи инсонӣ инсоният меистад, фасли аввали китоби “Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ” ҳам ба ин масъала, яъне инсон ва аслияти ӯ бахшида шудааст. Воқеан масоили инсонӣ инсоншиносӣ, ҷавҳар ва сирати ӯ аз он мавзӯҳоест, ки дар меҳвари осори Мавлоно қарор гирифта, мутафаккир дар сар то сари осораш аз инсон, ки шарифтарин ва мураккабтарин мавҷуди ҳастӣ ба шумор меравад, тавсиф менамояд. Аммо инсонӣ мавриди тасвири Мавлоно на ин инсонӣ одиву беҳабар, балки инсонӣ хушёру зираку худшинос ва аз инсоният огоҳ мебошад.

Ҳамин аст, ки мегуянд: “Инсон меҳвари осори маънавию ахлоқии ӯст: ҳеҷ мутафаккире дар таърихи башар назарияи сират ва маънавияти инсониро бо чунин ҷаззобият, ҳамзамон бо чунин рангорангии печидаи фарогири шеърӣ кайҳонӣ ва ҳамзамон бо чунин умқ ва басирати нотакрор, во кушода ва рози аслии онро боз нанамудааст [6, с. 7].

Аввалин суоле, ки Мавлоно пешорӯи инсон мегузорад, ин мақсади ҳастӣ, дарки офариниш ва суол аз худии ҳештан мебошад ва чунин суолотро мавриди баррасӣ қарор медиҳад: Инсон чи мавҷудест?, Ҷаро халқ шуд? Хилқат ва зухури инсон чи гуна буд? Рисолати ӯ чист? Чи гуна сират ва маънавияти инсонӣ касб кард? Инҳо аз суолотест, ки баҳри шиноҳти инсон пайваста пеши назар меоянд. Чуноне худӣ Мавлоно дар маврид фармудааст:

*Пур аз дур аст баҳри лоязолӣ,
Дарунаш гавҳари инсон кадом аст?*

Инсон рукни муҳимтарин ва муассиртарини табиат ва ҳастӣ аст. Ҳеҷ мавҷуди ҳастӣ нақши арзишмандтар ва муассиртаре аз инсон надорад [7, с. 8].

Эмомалӣ Раҳмон дар баёни андешаи худ оид ба осори Мавлоно ба ӯ натавон чун як намояндаи адабиёт, балки ҳамчун ҷомеашинос, равоншинос, худошинос ва инсонпарвари тавоно муносибат менамояд. Бо таассуроти амиқе, ки дар робита ба Мавлоно зоҳир мекунад, ҳамчунон осори ӯро аз тамоми ҷиҳат мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳад. Ҳатто, дар зимн аз пешгомони ҷараёни тасаввуф будани Мавлоно ва андешаҳои волои ирфонии ӯ аз назари эшон дур намондааст, ки таъкид мекунад: “Ҷанбаи ирфонии таълимоти Ҷалолуддини Румӣ дар осораш беш аз ҷиҳатҳои дигари ҷаҳонбинии ӯ зухур мекунад ва инро наметавон ноҳида гирифт. Пӯшида нест, ки маъниҳои дарёфти ҳақиқат, ишқи илоҳӣ ва инсонии он дар эҷодиёти мутафаккир хусусан саҳифаҳои “Маснавии Маънавӣ” мақоми хос дорад, қайд менамояд Пешвои миллат.

Яке аз сабабҳои ба омӯзиши осори Мавлоно рӯй овардани Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон он аст, ки ҷомеаи имрӯза беш аз пеш ба амалигардонии чунин афкори таҳаммулгаро эҳтиёҷ дорад. Ривож ёфтани таассуб ва ифротгарои динӣ, ки дар ҷомеа зухур намудааст, тақозои онро менамояд, ки инсоният бояд огоҳона ба масоили диниву мазҳабӣ муносибат намояд ва дар маврид изҳор доштааст, ки ҳазамон роҳи ягонаи мубориза бар зиди ситезаҷӯиҳои диниву мазҳабӣ, ин риояи таҳаммулгароӣ мебошад.

Бар ин аст, ки Пешвои миллат мегӯяд: “Имрӯз ҷомеа ба одоби баланд, ахлоқи ҳамида, ба маънавияти волою созандагӣ чу боду ҳаво ниёз дорад ва раҳнамои аслии ӯ дар ин ҷода бузургоне чун Мавлавӣ буда метавонанд, ки маънавиятро новобаста аз наҷод, дину мазҳаб ва фарҳанг ҷавҳари худододи ҳар инсон медонанд ва камоли маънавию мақсади аслии зиндагии инсоният шинохтаанд.

Калиди аслии чавҳари маънавӣ ва сирати инсон аз диди Мавлоноӣ бузург худшиносӣ ва худогоҳӣ аст, ки инсонро ба асли худ наздик месозад ва барои хушбахтии воқеӣ роҳ мекушоад.

*Ҳар касе к-ӯ дур монд аз асли хеш,
Боз ҷӯяд рӯзгори васли хеш [5, с. 124].*

Воқеан осори Мавлоно баҳри беканорест. Ҳар ҷӯянда аз ин баҳри маънӣ дурри мақсуд ба даст меоварад. Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар осори худ тамоми ҷанбаҳои ҳаёти инсонро ба мадди назар гирифта, аз зовияи дидгоҳи худ баррасӣ намудааст. Аммо ин дидгоҳи Мавлоно на тангу маҳдуд, балки васею фарогир аст. Мавлоно айни чеҳраи мондагорест, ки ба ҳар масъалае мушикофона, бомантиқ ва аз дидгоҳи воқеӣ назар меандозаду онро матраҳ месозад.

Мавлоно чун равоншинос ва ҷомеашиноси комил ҳар як масъалаи набзи ҷомеаи башарино матраҳ месозад. Ғайр аз ин осори Мавлоно осори ахлоқиву тафаккурсоз, раҳнамунгари саодати башарист. Он шоҳроҳи камоли маънавии инсонро муайян намудааст. Инсон дар паймуди он бояд наҷобат ва асолати азалии худро дар мадди назар дошта бошад ва ҳадафи аслии худ - камолоти маънавино пайгирино амалӣ намояд.

Зимни он ҳадафмандона ва огоҳона худро аз падидаҳои манфӣ ва номатлуб, ғаризаҳои гуногун озод ва ҳифз намояд.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шиноҳти Мавлоно андешаҳои гуҳарборе гуфтаанд, ки худ шоистаи таҳқиқу омӯзиш аст. “Шиноҳти Мавлавӣ вижагии хос ва ҷолибро возеҳ месозад: он пайванди ниҳоят наздик ва амалан ногусастани таълимоти ӯ бо рафтор ва амали иҷтимоӣ мебошад. Мутафаккир аз ганҷинаи бекарони ҳикмат ва хиради халқи худ ва мардумони дигар ҳикоёт, достон, ривоёт, қисса, масал, ибороти муъҷаз, хунарҳои гуногун ва ғӯишу тарзи баёнро эҷодкорона истифода намудааст ва нигоришу баёни худро бо назокату ҷазабияти онҳо таровиш додааст.

Бар асари ин қорбурд осори Мавлоно ба қалби ҳазорон ва миллионҳо ҳамнаво ва ҳамроз гардидааст [1, с. 127].

Таҳқиқоти Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби мазкур танҳо бо ин нуктаҳо хотима намеёбад. Дар мақолаҳои гуногуни илмӣ эшон кӯшидаанд, ки оид ба арзиш ва моҳияти осору афкори ҷомеасозу башарнавози Мавлоно ибрази назар намоянд. Чуноне ҷойи дигар мегӯянд: “Миллатҳои соҳибтамаддуни бостоние, ки дар тӯли садсолаҳо ранҷи истибдоди бегонагонро таҳаммул кардаанд, чун ба истиқлол мерасанд, пеш аз ҳама бо шӯру шавқ саҳифаҳои дурахшони таъриху фарҳанги худро варақгардон намуда, кӯшиш мекунанд, ки суннату анъанаҳои миллиашонро дубора зинда созанд ва саҳми гузаштаи худро дар пешрафти тамаддуни башарӣ ба ҷаҳониён нишон диҳанд. Миллати тамаддунофару шарафманди мо низ дар пешрафти тамаддуни башарӣ, баҳусус, тамаддуни исломӣ саҳми сазовору ҷовидона дорад, ки дар ин амри хайр бешубҳа, бузургону донишмандони миллат нақши меҳварӣ доранд [9, с. 13].

Воқеан, чуноне аз гуфтаҳои Сарвари давлат бармеояд, таълимоти Ҷалолуддини Балхӣ гуногунҷабҳа буда, тамоми паҳлуҳои зиндагии инсон, андеша, тафаккур ва талаботи рӯзмарраи аҳли башарро фаро мегирад. Ба ҳамин маънӣ тақия карда ва нерӯи фарогирандаи осори Мавлоноро ба назар гирифта, таълимоти ӯро аксари муҳаққиқон «*баҳр дар кӯза*» номгузорӣ кардаанд, ки ба ҳақиқати ҳол комилан мувофиқ аст. Аз ин рӯ, ақидаву афкори ин мутафаккиро бо инҳироф, ки одатан дур аз воқеият шуморида мешавад, маҳдуд кардан нашоад. Барои таълимоти ӯ нақши ирфонии ҳиссу ақл дар масъалаҳои маърифати олам, манзалати муҳит ва тарбия дар ташаккули ахлоқии инсон ва мақоми дигар омилҳои иҷтимоӣ дар ҳаёти мардум низ хеле муҳим аст [8, с. 17].

Осори Мавлоно гувоҳи равшани он аст, ки ӯ оид ба масъалаҳои гуногун ибрази ақида карда, ҳатман сари мавзуи инсон меояд. Беҳуда нест, ки баъзе муҳаққиқон ҳатто илоҳияти мутафаккиро инсоншиносӣ ҳисобидаанд. Ҳамаи ин аз башархоҳӣ, инсондӯстӣ ва гуманизме дарак медиҳад, ки хоси тамоми қисматҳои таълимоти Мавлоно буда, то кунун қимати беандоза бузург дорад.

Дар шароити кунунӣ, ки дар тамоми давлатҳои мутамаддин, аз ҷумла, дар Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо, инсон ва ниёзмандҳои он дар чавҳари сиёсати дохиливу хориҷии Ҳукумат қарор гирифтааст, истифода аз ақидаҳои гуманистии Мавлоноӣ Балхӣ ва ҳазорҳо мутафаккирони дигар, ки дар таърихи фарҳанги ниёгонамон дар радифи ӯ қарор доранд,

метавонад чунин сиёсати пешгирифтаро аз ҷиҳати муҳтаво боз ҳам ғанитар гардонад, мегӯянд Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон.

Дар хулоса тазаққур медиҳем, ки агар омӯзиши осору афкори Мавлоно аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле вижаву мӯшикофона сурат гирифта бошад, пас мебояд ҳуди тарзи тафаккур, таҳлил ва баҳодиҳии эшон сазовори омӯзишҳои ҷадид ва пайваста қарор дода шавад. Зеро чунон ки қаблан ҳам зикр намуда будем, таърих кам шахсиятҳои ёд дорад, ки дар баробари ба дӯш доштани масъулияти сиёсии давлатӣ ва умуми иқтисоду фарҳангӣ боз ба самти адабиёту маънавияту маданият низ чунин мутафаккирона муносибат намуда бошад.

Ҳақ бар ҷониби муҳаққиқи тоҷик Т.Идрисов аст, ки низ гуфтаанд: "...ҳанӯз дар замони Мавлоно олимони ва донишмандон осори ӯро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додаанд. Силсилаи таҳқиқот то имруз давом дорад ва шаку тардид нест, ки садсолаҳои дигар низ осори Мавлоно дар мадди назари аҳли илму адаб қарор хоҳад гирифт. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бо асарҳои оламшумули худ дохили ҳар хонадони тоҷик шудааст ва ҳар фарди тоҷик ӯро самимона гиромӣ хоҳад дошт" ва, албатта чунин қайдҳо маҳз ба шохкориҳои Сарвари давлату Ҳукумати кишварамон иртиботи қавӣ доранд.

Дарвоқеъ осори Мавлоно, ҷаҳони андешаи ӯ, тафаккури инсонсоз ва назарияи худшиносии ӯ ҳеҷ гоҳ арзиши худро аз даст нахоҳад дод ва рӯз то рӯз сафи пажӯҳишгарону ҳаводорони каломии ин нобӣғаи ирфони башариро меафзояд ва арзиши дурдонаҳои маърифатии ӯро бештар ба намо мегузорад.

Аммо ин ҷо бо чанд ҳарфу ҳиҷои овардаамон сухан боз ҳам ба анҷом намерасад, зеро ҳақ бар ҷониби ҳуди орифи бузург, муаллими раҳнамои инсон ба сӯи камолоти ӯ, Мавлоноӣ бузургвор аст, ки ба сароҳати маънӣ гуфта буд:

Гар бирезӣ баҳрро дар кӯзае,

Чанд гунҷад, қисмати якрӯзае [4, с. 22].

Адабиёт

1. Афлокӣ, Аҳмад. *Маноқиб-ул-орифин*. - *Техрон*, 1362. - 432 с.
2. Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. *Маснави маънавӣ: дафтари аввал ва дувум* – Душанбе: Адиб, 2013. - 480 с.
3. *Офтоби маърифат. Маҷмуаи мақолот бахшида ба 800-солагии зодрузи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ*. – Душанбе, - 2007. - 180 с.
4. *Одилов Н. Ҷаҳонбинии Ҷалолуддини Румӣ*. Душанбе, 1964. - 216 с.
5. *Румӣ, Ҷалолуддин. Маснави Маънавӣ*. – *Техрон*, 2001. - 728 с.
6. *Эмомалӣ Раҳмон. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ*. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 132 с.
7. *Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор*. – Душанбе: ЭР-Граф, 2016. – 364 с.
8. *Эмомалӣ Раҳмон. Ҷалолуддини Балхӣ пайвандгари фарҳанги ва тамаддуни // Маҷмуаи мақолаҳо: Шинохти Шамси Табретӣ ва иртиботи ӯ бо Ҷалолуддини Румӣ*.-Душанбе, 2010. - 262 с.
9. *Эмомалӣ Раҳмон. Шамси Табретӣ шахсияти бузург ва камназири олами ирфон // Маҷмуаи мақолаҳо: Шинохти Шамси Табретӣ ва иртиботи ӯ бо Ҷалолуддини Румӣ*.-Душанбе, 2010. - 262 с.

МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ АЗ ДИДГОҶИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Дар ин мақола саҳми Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар шинохт, таблиғи осор ва афкори Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф дарки амиқи таълимоти Мавлоно ва талошҳои Эмомалӣ Раҳмонро барои ворид кардани онҳо ба фарҳанг ва ҷомеаи тоҷикон таъкид кардааст. Зикр шудааст, ки Пешвои миллат рӯзе ба рӯзгор ва осори Мавлоно матолиби зиёде навиштааст ва инчунин бо ташаббуси ӯ дар ин самт чорабиниҳо ва конференсиҳои зиёде ташкил карда шудааст. Ба андешаи Сарвари давлат, таълимоти Мавлоно барои ҷаҳони муосир, бахусус дар таблиғи таҳаммулпазирӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва инсондӯстӣ мувофиқ аст. Мавлоно дар шинохти Президенти кишвар ҳамчун файласуф, ориф, олим, ҷомеашинос ва равоншиноси ниёзҳои инсонӣ ба қалам дода шудааст. Талошҳои Эмомалӣ Раҳмон барои ба як чехраи арҷманд табдил додани Мавлоно дар Тоҷикистон мусоидат намуда, дар эҳёи фарҳангии кишвар саҳм гузоштааст. Дар умум, дар мақолаи мазкур масоили андешаи Мавлоно, фалсафаи осор ва ҷаҳонбинии ӯ аз ҷониби Президенти кишвар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегирад.

Калидвожаҳо: Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Эмомалӣ Раҳмон, таҳаммулгарой, фалсафаи ҳаёт, инсон, ахлоқ, маънавият, рисолат, ирфон.

МАВЛАНА ДЖАЛАЛУДДИН БАЛХИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЭМОМАЛИ РАХМАНА

В данной статье рассматривается вклад лидера нации Эмомали Рахмона в признание, пропаганду творчества и мнения Мавлоно Джалалиддина Балхи. Автор подчеркнул глубокое понимание учения Мавланы и усилия Эмомали Рахмона по внедрению его в таджикскую культуру и общество. Отмечалось, что Лидер нации написал множество статей о жизни и деятельности Мавланы, по его инициативе было организовано множество мероприятий и конференций. По мнению главы государства, учение Мавланы подходит современному миру, особенно в плане пропаганды толерантности, взаимопонимания и человечности. Маулана был признан Президентом страны философом, мистиком, учёным, социологом и психологом человеческих потребностей. Усилия Эмомали Рахмона помогли сделать Мавлану уважаемой фигурой в Таджикистане и способствовали культурному возрождению страны. В целом в данной статье вопросы мнения Мавланы, философии его творчества и его мировоззрения анализируются и обсуждаются Президентом страны.

Ключевые слова: Мавлана Джалалуддин Балхи, Эмомали Рахмон, толерантность, философия жизни, человек, мораль, духовность, миссия, мистика.

MAWLANA JALALUDDIN BALKHI FROM EMOMALI RAHMAN'S POINT OF VIEW

This article examines the contribution of the leader of the nation Emomali Rahmon to the recognition, promotion of the creativity and opinion of Mavloni Jalaliddin Balkhi. The author emphasized the deep understanding of Mawlana's teachings and the efforts of Emomali Rahmon to introduce it into Tajik culture and society. It was noted that the Leader of the Nation wrote many articles about the life and work of Mawlana, and many events and conferences were organized on his initiative. According to the head of state, Mawlana's teachings are suitable for the modern world, especially in terms of promoting tolerance, mutual understanding and humanity. Maulana was recognized by the President of the country as a philosopher, mystic, scientist, sociologist and psychologist of human needs. Emomali Rahmon's efforts helped make Mawlana a respected figure in Tajikistan and contributed to the country's cultural revival. In general, in this article, issues of Mawlana's opinion, the philosophy of his work and his worldview are analyzed and discussed by the President of the country.

Keywords: Mawlana Jalaluddin Balkhi, Emomali Rahmon, tolerance, philosophy of life, man, morality, spirituality, mission, mysticism.

Дар бораи муаллиф

Холова Фарзона
Унвонҷӯи кафедраи назария ва
таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: farzonaholova90@gmail.com

About the author

Farzona Kholova
Researcher in the Department of Theory
and History of Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: farzonaholova90@gmail.com

Об авторе

Холова Фарзона
Соискатель кафедры теории и истории
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: farzonaholova90@gmail.com

ВИЖАГИҲОИ ИСТИФОДАИ САНЪАТҲОИ МАЪНАВӢ ДАР АШӢОРИ МУҲАММАД ҒОИБ

Каримов Ш. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Хусусияти хоси эҷоди ҳар як шоир ба забон ва сабки баёну истифодаи санъатҳои бадеӣ дар осораи мансуб мебошад, ки то кунун дар адабиёти классикӣ муосир шоирон дар ашъори хеш аз ин ҷанбаҳои адабиётшиносӣ ба маврид истифода мебаранд. Муҳаммад Ғоиб чун дигар шоирони мумтози адабиёти муосир дар истифодаи санъатҳои бадеӣ маҳорати хоси худро дорад. Доир ба ин паҳлуи ашъори лирикии шоир адабиётшиносону мунаққидон – С. Табаров, А. Кучаров, М. Аҷамӣ, Н. Қосим ва С. Саидов дар таҳқиқотҳои ишора намудаанд. Аз ҷумла, С. Саидов доир ба ин масъала чунин ишора намудааст: «Ҳарчанд таҳлилу баррасии ҳамаҷонибаи масъалаҳои мазкур тадқиқоти ҷудоғонаро дарҳост мекунад» [11, с. 54]. Яъне, то кунун доир ба воситаҳои баёни ашъори лирикии Муҳаммад Ғоиб таҳқиқоти пурра анҷом наёфтааст. Аз ин хотир, дар ин мақола моро зарур аст, ки ба ин масъала таҳқиқоти ҳамаҷонибаи санъатҳои маънавиро дар ашъори шоир анҷом диҳем.

Ташбеҳ аз санъатҳои маънавиест, ки шоир барои ифодаи баёни монандкунии касе ва ё чизе, ки ба касе ва ё чизе монанд карда мешавад, ташбеҳ ном дорад. Ташбеҳ аз ду ҷузъи асосӣ ташбеҳқунанда ва ташбеҳшаванда иборат буда, калима ва ибораҳои, ки барои монанд кардан ёри мерасонанд, адоти ташбеҳ ва калимаҳои дар баёни ташбеҳқунандаву ташбеҳшаванда меояд, сабаби монандӣ ном доранд. Чунончи:

Хор дар чашми муҳаббат ҳамчу сунбул мешавад,

Мори печони сияҳ монанди кокул мешавад [3, с. 579].

Дар ҳарду мисраъ ташбеҳ оварда шудааст, калимаи **хор ва мор ташбеҳшаванда, сунбулу кокул ташбеҳқунанда** ҳисоб шуда, **чашми муҳаббату печони сияҳ сабаби монандӣ** буда, калимаҳои **ҳамчу ва монанд адоти ташбеҳ** мебошанд. Ҳамчунин, шоир дар осори лирикияш аз чунин навъҳои ташбеҳ истифода бурдааст.

Ташбеҳи мутлақ (равшан, сарех). Дар ин навъи ташбеҳ мавҷудияти рукҳои асосии он – ташбеҳқунанда, ташбеҳшаванда ва адоти ташбеҳ шарт аст [14, с. 164]. Ташбеҳи мутлақ дар ашъори шоир нисбат ба дигар навъҳои ташбеҳ бештар баён шудааст, чунончи:

Ожанг чу мавҷ асту ду чашмам чу ҳубоб аст,

Беҳуда нағӯянд равон умр чу об аст [3, с. 547].

Дар мисраи якум шоир ожангро ба мавҷ, чашмо ба ҳубоб ва дар мисраи дуюм умро ба оби равон ташбеҳ намудааст, яъне калимаҳои **ожанг, чашм, умр ташбеҳшаванда буда ва мавҷ, ҳубобу умр ташбеҳқунанда** мебошад, калимаи чу дар ҳарду мисраъ адоти ташбеҳ ҳисоб мешавад. Ё ин ки дар байти дигар шоир хомӯширо ба санги лаби соҳил монанд кардааст, яъне калимаи **хомӯш ташбеҳшаванда ва санги лаби соҳил ташбеҳқунанда** мебошад.

Хомӯш чу санги лаби соҳил нанишинам,

Хомӯшии худбеҳабарӣ марғ ҳисоб аст [3, с. 547].

Ташбеҳи шартӣ – ин навъи ташбеҳ чунон аст, ки шоир барои ифодаи матлаби хеш чизеро ба чизе шартан монанд мекунад. Дар бештари мавридҳо чунин ташбеҳҳо ба воситаи пайвандҳои шартӣ «агар, гар, ар» ифода карда мешавад. Дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб ташбеҳи шартӣ ба маврид истифода шудааст, ки ба мавзӯи таровати тоза бахшидаанд:

Гар дур рави аз бари ман, **ғусса** чу **душман**,

Танҳои ман дида, биёяд ба сари ман [3, с. 584].

Камсамар чун ток умри бебаҳоям мегузашт,

Гар намезад хадраҳоямро қалам абрӯи ту [3, с. 582].

Дар байти якум, шоир аз бари ошиқ рафтани маъшукро ба калимаҳои **ғусса** ба душман шартан монанд кардааст, ки агар маҳбубааш аз бараш равад, **ғусса** душмани ӯ мегардад. Дар байти дуюм, камсамарии умрашро шоир ба монанди токи беҳосил монанд кардааст. Калимаҳои **ғусса, камсамар ташбеҳшаванда** буда, калимаҳои **душману ток ташбеҳқунанда** мебошанд, **чу ва чун адоти ташбеҳ** ҳисоб мешаванд.

Ташбеҳи мураккаб – гоҳо аз ғайри ёридиҳанда дар сурати кул бо калимоти мутаносиби худ якҷоя ҷумлаи дуюмӣ ба ҷумлаи якумӣ ва мисраи дуюм ба мисраи якум ва ё

баръакс, монандкунанда шуда меояд [6, с. 46], ҳамин гуна ташбеҳои мураккаб дар ашъори шоир ба мушоҳида мерасад:

Хар кӣ бераҳм **фишорад дили моро чу анор,**

Панҷаҳояш дами афшурдани мо гирён аст.

Ташбеҳи пӯшида – шоир дар ашъори лирикии худ ин навъи ташбеҳро бештар дар ғазалиёташ бамаврид истифода бурдааст. Дар ин байт шоир калимаи Тоҷикистонро ташбеҳшаванда ва се ташбеҳкунанда - гулшани умр, биҳиштам, меҳанам монанд намудааст, ки аз хунари волои шоирӣ доштани адиб шаҳодат медиҳад:

Тоҷикистон – гулшани умрам, биҳиштам, меҳанам,

Хар ду олам аз барои ман туй, бо ту манам [3, с. 407].

Истиора маъноӣ ба орият, амонат гирифтани буда, дар истилоҳ аз санъатҳои маънавиест, ки шоир як калимаро ба ҷои калимаи дигар истифода мебарад. Истиораро донишмандони каломи бадеъ як навъи маҷоз донистаанд, чунки дар истиора калима аз маъноӣ аслияш дур меравад, инчунин боз истиораро ба ташбеҳи пӯшида монанд донистаанд, аммо истиора дар худ танҳо ташбеҳкунанда дорад, ташбеҳшавандаи он зикр намешавад:

Моҳи ман, бе ту дилам гардад сияҳ аз дасти ҳаҷр,

Баҳри равшан гаштани шаб нур даркор асту бас [3, с. 552].

Шоир дар ибораи «моҳи ман» ишора ба маҳбуба кардааст, ки ибораи «моҳи ман» истиора шудааст. Ошиқ бе маъшӯқ будани худро ба торикии шаб монанд карда ва барои торикии шаб танҳо равшанӣ лозим аст, ки ин нур ба маъшӯқ монанд гардидааст, яъне дар ин байт ташбеҳи мураккаб низ омадааст. Дар дигар ғазал шоир калимаи **абрам, раъдамро** истиора номидааст:

Абрам, намебинӣ равон гаштани ашкам,

Раъдам, ки туро нест ғами нолаву оҳам [3, с. 583].

Муболиға – аз санъатҳои маънавий буда, адибон дар эҷоди асар як чизро аз будаи зиёд ё хурд нишон медиҳанд, ки инро муболиға меноманд. Дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб ин санъати бадеӣ дар се навъ муболиға ифрок, таблиғ ва ғулув истифода шудааст:

Гарди алами ишқ, ки дар хок нағунҷад,

Дар мағзи вучуди гили ман ҷой гирифтаст.

Ҳамқисмати аҳли башарам кард ғами ишқ,

Олам ҳама дар манзили ман ҷой гирифтаст [3, с. 605].

Дар ҳар ду байти шоир санъати муболиға истифода шудааст, шоир гарди алами ишқро дар хок намеғунҷад, гуфтааст, вале дар мағзи вучуди гили шоир ҷой гирифтааст, ки муболиғаи таблиғ мебошад. Олам бо ҳамин бузургияш дар манзили шоир аз ғами ишқ ҷой гирифтааст, ки ин муболиғаи ифрок мебошад. Инчунин, дар байти якум санъати ташбеҳ низ омадааст.

Муболиғаи ғулувро низ дар ашъори лирикии шоир дида метавонем, ки дар ин ду байти овардашуда навъи муболиғаи ғулув истифода шудааст. Шоир ашхосе, ки соҳиби таъби эҷод нестанд, бо мо ситеза карданашонро беҳуда мешуморад, монанди он ки агар дарё хурӯшад, соҳил ба зону меафтад, ки муболиғаи ғулув аст ва боз санъати тазоду муқобала ба мавзуи шеър таровати нав бахшидааст:

Маҳруми таъб бо мо беҳуда меситезад,

Соҳил ба зону афтад, дарё агар хурӯшад [3, с. 610].

Доир ба санъати бадеии ин байти шоир муҳаққиқ – С. Саидов чунин ишора намудааст: **«Дар воқеъ, «гирах» дар «дидаи сӯзан» аз кӯҳ гаронгар аст, ин муболиғаи ғулув мебошад, вожаҳои «дилкушодӣ» ва «чашмтангон» тазод буда, дилкушодиро «ачал» пиндоштани чашмтангон муболиға аст [11, с. 55].**

Гираҳ дар дидаи сӯзан гарон аз кӯҳ метобад,

Ачал донанд бар худ чашмтангон дилкушодиро [3, с. 634].

Тавсиф. Шоир барои тасвир кардани ягон воқеа, касе ё чизе гоҳо сифатеро меорад, ки яке аз муҳимтарин хусусиятҳои он воқеа, он касе ё чизеро хеле барҷастатар нишон медиҳад, ки ин хусусиятро мо бештар дар ашъори ғиноии Муҳаммад Ғоиб дида метавонем:

Мо олами меҳрем, ба дил кина надорем,

Чуз ишқу вафо сарвату ганчина надорем [3, с. 646].

Гӯшаи имон – ватан, ёди ниёгон – ватан,

Қиссаи нав баҳри худ панди куҳан мекунам [3, с. 422].

Дар барораби санъати тавсиф дар ин байтҳо боз санъати ташбеҳи **олами меҳр** ва санъати тазоду муқобала – **меҳру кина, қиссаи нав бо панди куҳан** зикр ёфтаанд.

Санъати шумор дар ашъори лирикии шоир ба маврид истифода гардидааст, ки ба мавзуи ашъори лирикияш обу ранги бадеӣ бахшидаанд. Чунончи:

Гӯед беандешаро, **як** шуъла сӯзад бешаро,
Барҳам хӯрад **садҳо** савоб аз касрати **як** - ду гуноҳ [3, с. 514].

Дарёи ғаму сели фироки ту – **ду** офат,
Якҷо шуда, дар соҳили ман ҷой гирифт [3, с. 605].

Санъати шумор дар ғазалиёти шоир аз навъи дуҷуми он, яъне зикри ададҳо дар назм мебошад, ки ҳамин хусусиятро дар мисолҳои боло дида метавонем.

Киноя – калимаи арабӣ буда, пӯшида сухан гуфтанро ифода карда, дар адабиётшиносӣ аз зумраи санъатҳои серистеъмоли бадеӣ буда, шоир дар ашъораш як суханро ба маънии дигар баён менамояд, аммо мантиқан ба ҳамдигар монанд мебошад. Дар ашъори лирикии Мухаммад Ғоиб санъати киноя низ бештар истифода гардидааст:

То саркаши сухан ҳаст аспӣ забони инсон,
Дар сурати лабонаш бар худ лачом дорад [3, с. 542].

Дар ин байти шоир «аспӣ забони инсон... бар худ лачом дорад», яъне киноя аз дуруст фикр карда сухан гуфтани дар кучо ба кӣ сухан гуфтанро ифода мекунад, ба ибораи дигар гӯем: «Сухан доништа гӯӣ, то дӯстро душман нагардонӣ».

Талмеҳ – аз чумлаи санъатҳои маънавий буда, шоир дар асари худ ба қисса, ривоят, афсона, воқеаҳои таърихӣ асотирӣ масали машҳур, ояти Қуръон ва ҳадиси пайғамбар (с) ишора карда бошад, онро талмеҳ меноманд. Шоир дар ғазалиёташ аз симоҳои қаҳрамонҳои «Шоҳнома» чун Сом, Зол, Рустам, Сиёвуш, Баҳром, Афросиёб, Судоба ва образҳои дostonҳои ишқӣ – Лайливу Мачнун, Фарҳод, Хусрав, Ширин, Вомиқ, Юсуфу Зулайхо ва ашҳоси афсонавӣ Ҳотам, Хизр ҳамчун санъати бадеии талмеҳ истифода бурдааст, ки ба чанд намунаи он иктифо мекунем:

Тифлпартоён ба вақти хоб ҳам нороҳатанд,
Дар ҳаёли **Сом ғайри Золу кӯхи Қоф** нест.
Табли шодӣ мезанад рӯзи ғамат **Афросиёб**,
Нестӣ авлоди **Рустам**, дар ту истикноф нест [3, с. 591].

Дар ин ғазал шоир тифлпартоёнро ишора ба дostonи «Сом ва Зол» -и «Шоҳнома» намудааст, ки ин санъати талмеҳ ҳисоб мешавад ва қиссаи ин дoston ба хонандаи имрӯз фаҳмо аст. Мисоли дигари адиб аз қиссаи ҷавонмардии Сиёвуш буда, ки оташи Худованд инсонии покро намесӯзонад, ҳамон гуна ки оташи фитнаи Судоба Сиёвуши покро насӯзонд ва аз он пок баромад, ишораи «ибрати Сиёвушӣ» талмеҳ шудааст:

Оташи худовандӣ покро намесӯзонад,
Қиссаи ҷавонмардист ибрати Сиёвушӣ [3, с. 624].

Ташҳис – аз санъатҳои маънавий буда, агар шоир ё нависанда дар асари худ ба набототи ҳайвонот, парандагон ва ҷирмҳои осмонӣ сифатҳои инсониро дода тавонад, онро ташҳис меноманд, яъне шахсонидани чизҳои бечон. Шоир дар ин ғазалаш ибораи бодӣ бомдодиро ҳамчун санъати ташҳис номидааст, ки ба ин маънӣ С. Саидов «... бодӣ бомдодиро чу шахс ба қалам дода, меҳодад, ки мунодиро ба «кӯи интизорон» фириштад аз санъати ташҳис ба маврид истифода мебарад» [11, с. 55] чунин гуфтааст:

Зи хобаш мекунам бедор бодӣ бомдодиро,
Фиристонам ба кӯи интизорон ин мунодиро [3, с. 634].

Тачниси маънавий – аз санъатҳои бадеӣ ҳисоб шуда, шоир дар осори худ калимаҳои истифода мебарад, ки аз ҷиҳати шакл якхела, вале аз рӯйи маъно фарқ мекунанд. Дар осори лирикии шоир навъҳои таҷниси том, таҷниси мутарраф истифода шудааст.

Тачниси том (мутлақ) - калимаҳои маънавий, ки дар шеър шаклан тағйир намеёбанду маънояш дигар мебошад. Таҷниси том низ дар ғазалиёти шоир ба маврид истифода гардидааст.

Аз нафъи **ду** - **се** **рӯза** беҳ аст моро **рӯза**,
Афсуншудаи ҳешем, афсона намегардем [3, с. 531].

Дар ин байт калимаи **рӯза** ба ду маъност, яқум маънои рӯз, рӯза ин доштани рӯздорӣ мебошад ва санъати шумор ҳам баён шудааст. Ё ин ки дар дигар байт шоир калимаи **моҳтобро** дар мисраи якум ба маънои ҷирми осмонӣ оварда, дар мисраи дуюм моҳтоб маънои дӯстдошта мебошад, инчунин дар мисраи дуюм калимаи **рӯй** ташбеҳкунанда ва **моҳтоб** ташбеҳшаванда ҳисоб мешаванд.

Ман нагӯям сухан аз дидани маҳтоби фалак,
Гӯям аз дидани рӯи ту, ки маҳтоб марост [4, с. 315].

Дар байти сеюми шоир калимаҳои **гӯргирӣ** ва **гӯр** санъати таҷнис мебошанд ва дар баробари ин санъати талмеҳ ва тазоду муқобала дар ин байт омадааст, ки бадеияти шеърро баланд бардоштааст:

Гӯргирӣ бигузаштасту замони гӯр аст,
Чон кашад мӯри аҷал аз тани Баҳром имрӯз [3, с. 635].

Таҷниси мутарраф низ дар осори шоир ба маврид истифода гардида, шоир дар байти зерин ибораи **то вақти хуфтан** - ро ба ду маъно оварда, яъне то вақти хоб рафта ё то вақти намози хуфтан мебошад. Калимаи «хуфтан» дар ин байти санъати ихом ҳисоб мешавад, ки шоир дар як ибора ду санъати маънавиро истифода бурдааст:

Рафтию ман ба қадри ту то рӯзи рафтан мерасам,
Ба қадри ишқи аввалин то вақти хуфтан мерасам [3, с. 275].

Тазод ва муқобала аз ҷумлаи санъатҳои маънавӣ буда, шоир дар таълифоти осораш калима ва ибораеро истифода мебарад, ки аз рӯи хусусият ё сифат ашё ба ҳамдигар маъноӣ муқобил, ихтилоф ё зиддиятро мефаҳмонанд. Санъати тазод ва муқобала дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб бештар истифода гардидааст:

Рӯи осоиш намебинем дар ҳар ду ҷаҳон,
Муттаҳамро гар ба ҷои **муҳтарам** мепарварем [3, с. 517].

Дар ин байт шоир калимаҳои муттаҳамро бо муҳтарам тазод ва муқобала нишон додааст, яъне агар кас муттаҳамро ба ҷои муҳтарам эҳтиром кунад, рӯи осоиши ҷаҳонро намебинад. Дар мисоли дигар калимаҳои зиндагию марг, талхиву ширинӣ беҳтарин санъати тазод ва муқобала ҳисоб мешаванд, ки мавзуи ғазалро боз ҳам таъсирбахш гардониданд. Ин байти шоир бар пояи санъати ҳусни матлаъ буда, хонанда аз ҳамин байт дарк карда метавонад, ки мавзуи асосии ғазал чиро фаро мегирад:

Одамиро фикри дунёӣ ҷаҳонбин мекунад,
Зиндагӣ талх аст, онро марг ширин мекунад [3, с. 594].

Маҷоз аз зумраи санъатҳои маънавӣ буда, шоир дар осори хеш калима, таркиб ва ибораеро ба маъноӣ ғайриаслӣ истифода барад ва он маънӣ ба маънии асли ягон монанд набошад, санъати маҷоз меноманд. Ин санъати бадеӣ дар осори лирикии Муҳаммад Ғоиб низ ба кор рафтааст. Чунончи:

Имрӯз, ки аз шери висоли ту хабар нест,
Пур ҷангали тақдири ман аз гурги фиروق аст [3, с. 544].

Ибораи «**гурги фиروق**» дар ин байт санъати маҷоз буда, яъне шоир бе ишқ сарнавишти худро пур аз душман медонад, агар хабаре аз маҳбубааш набошад. Ибораҳои «**шери висол**», «**ҷангали тақдир**» санъати истиора ҳисоб мешаванд, аммо суханшиносон санъати истиораро низ як навъи маҷоз шумориданд, ки дар ин байти шоир ҳамин масъала дида мешавад, боз дар ин байт дар калимаҳои «шеру гург» санъати тазод ва муқобала дида мешавад. Дар байти зер калимаи «пухта» маҷози луғавӣ буда, сухани таъсирнокро дар назар дорад, ки ҳамин «сухани пухта» оташи истеъдодро баланд мегардонад ва калимаи «оташ» низ маҷози луғавӣ доништа шуда, яъне қобилияти эҷодкорӣ, фикронӣ ва истифодаи таркибҳои тозаву дилнишинро дар шеър доништааст:

Сухани **пухта**, Муҳаммад, ҳама аз сӯхтан аст,
Сӯхтан кард баланд **оташи** истеъдодам [3, с. 586].

Ирсоли масал. Маъноӣ луғавӣ ирсол – фиристодан ва маъноӣ масал – ҳикояи воқеии ибратомӯз, қисса ва афсонаи кинояомез, сухани ҳикматноки маъмул дар байни халқ. Ирсоли масал ҳамчун санъати маънавӣ буда, шоир ё нависанда дар осораш барои тақвияти фикри хеш масал, зарбулмасал ё суханони ҳақимона меоранд, ки онро санъати ирсоли масал меноманд. Санъати ирсоли масал дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб ба таври фаровон истифода шудааст, ки чанд намунае меорем:

Хуршедро ба доман ҳаргиз касе напӯшад,
Худро занад ба оташ моро касе фурушад [3, с. 610].

Хонанд ранҷкашҳо нафрат ба ганҷкашҳо,
Ин кирмакон хӯранд об аз пушти шолии мо [3, с. 612].

Дар байти яқум шоир мақоли «**Хуршедро ба доман пӯшида намешавад**» - ро ҳамчун ирсоли масал дар шакли «**Хуршедро ба доман ҳаргиз касе напӯшад**» овардааст, ки ба тақвияти мавзуи ғазал таъсири амиқ гузоштааст. Ё ин ки дар байти дигар шоир мақоли «**Аз пушти шолӣ кирмак об меҳӯрад**» дар шакли «**Ин кирмакон хӯранд об аз пушти шолии мо**» ба маврид истифода бурдааст, ки аз зумраи беҳтарин санъати ирсоли масал доништа мешаванд, инчунин дар байти дуҷум санъатҳои тазод ва муқобала - **ранҷкашҳову ганҷкашҳо, аз пушти шолии мо** киноя аз ашхоси муфтхӯр мебошад.

Тазмин – санъати тазмин дар осори Муҳаммад Ғоиб мавриди истифода қарор гирифтааст. Шоир осори адабони классикиву муосирро тазмин карда, ба ҳамон мазмуну муҳтаво, вазну қофия ва радиф шеър эҷод намудааст. Чунончи:

Шоире хуб аз Муҳаммад гуфтааст:

«Ҳар кӣ омад бори худро баста, рафт» [3, с. 600].

Курбони он суҳанварам аз ин хулосааш:

«Лабханди мо нишонаи садсола мотам аст» [3, с. 276].

Гирад ҳама аз карда мукофот, Муҳаммад,

«Ман бар баду неки дигарон қор надорам» [3, с. 144].

Муроотунназир аз ду калимаи арабӣ – муроот ва назир таркиб ёфтааст. Маънои муроот ҳаққи касеро риоя кардан, маънои назир монанд мебошад. Муроотунназир ҳамчун санъати маънавий калима ва ибораҳоеро, ки шоир дар осораш меорад, аз ҷиҳати мазмун бо ҳам хеле наздиканд, яъне бо ҳамдигар муносибатдоранд. Адабиётшиносон санъати маънавии муроотунназирро санъати маънавии таносуб, тавфиқ, эътилоф ва талфиқ ном бурдаанд. Санъати маънавии муроотунназир дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб низ истифода шудааст, шоир кӯшидааст, ки таносуби суҳанро дар ин ҷода риоя намояд. Чунончи:

Ба дил раҳму ба ҷон сӯзу ба хун нангу ба ҷашмон меҳр,

Тамоми хулқи ибратбахши миллат дар бадан дорам [3, с. 368].

Гар надорӣ тоби ҳамдари, ба назди мо машин,

Бар ҷигар сӯзу ба дил меҳру ба лаб оҳем мо [3, с. 567].

Дар байти яқум калимаҳои **дилу раҳм, ҷону сӯз, хуну нанг, ҷашмону меҳр** санъати муроотунназир шудаанд, ки аз ҷиҳати мазмун ба ҳам таносуби мувофиқдоранд, инчунин санъати муболиға дар мисраи дуюм зикр ёфтааст ва дар байти дуюм **ҷигару сӯз, дилу меҳр, лабу оҳ** омадаанд, ки аз намунаи беҳтарини санъати маънавии муроотунназир ҳисоб мешаванд.

Санъати нидо аз он хитобҳои музтарибона иборат аст, ки тазоҳури ҳаяҷони қалбӣ ва эҳсосоти амиқи руҳии шоир аст. Санъати нидо дар ғазалиёти Муҳаммад Ғоиб бештар дар ғазалиёти ишқии шоир омадааст, ки намунаи беҳтарини онро меорем:

Эй садафи умеди ман, эй ҳадафи умеди ман,

Тири нигоҳат аз паят чун зи пайи нишона рафт [4, с. 335].

Хулоса, дар ашъори лирикии Муҳаммад Ғоиб санъатҳои маънавии ташбеҳ, истиора, муболиға, тавсиф, санъати шумор, киноя, талмех, ташхис, таҷнис, тазод ва муқобала, маҷоз, ирсоли масал, тазмин, муроотунназир, киноя, нидо баён шудаанд ва ба ашъори шоир обу ранги бадеӣ бахшидаанд.

Адабиёт

1. Бобоев, Ю. *Муқаддимаи адабиётшиносӣ [Матн]* / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 320 с.
2. Бобоев, Ю. *Назарияи адабиёт / Асосҳои шеъри тоҷикӣ [Матн]* / Ю. Бобоев. – Душанбе: Маориф, 1987. – С. 171 – 179.
3. Ғоиб, Муҳаммад. *Девон [Матн]* / Муҳаммад Ғоиб. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикӣ Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон, 2009. – 1015 с.
4. Ғоиб, Муҳаммад. *Сесаду шасту шаш ғазал. [Матн]* / Муҳаммад Ғоиб. – Душанбе: Адиб, 2017. – 383 с.
5. Зеҳнӣ, Т. *Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ [Матн]* / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1960. – 259 с.
6. Зеҳнӣ, Т. *Санъати суҳан [Матн]* / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 302 с.
7. Қайси Розӣ, Шамс. *Ал – муъҷам фӣ маойири ашъор – ил- аҷам. Муаллифи сарсухан ва ҳозиркунандаи ҷон У. Тоиров [Матн]* / Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
8. Мирзозода, Х. *Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн]* / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.
9. Мисбоҳиддин, Н. *Ҷойгоҳи суҳан (Маҷмуаи мақолаҳо) [Матн]* / Н. Мисбоҳиддин. – Душанбе: Адиб, 2006. – 244 с.
10. Мусулмониён, Р. *Назарияи адабиёт [Матн]* / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
11. Саидов, С. *Шеъри шоири асил ва рисолати он [Матн]* / С. Саидов. – Душанбе: Шарқи озад, 2013. – 79 с.
12. Саидов, С. *Назарияи адабиёт [Матн]* / С. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 300 с.
13. Саидов, С. *Калом бадеӣ [Матн]* / С. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 232 с.

14. Тоиров, У. Каломи манзум [Матн] / У. Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров. – Душанбе: Шарқи озод, 1991. – 456 с.
15. Хусайнӣ, Атоулло Маҳмуд. Бадоеъ - ус- саноеъ (Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Мусулмонқулов) [Матн] / Атоулло Хусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 221 с.
16. Шарифов, Х. Каломи бадеъ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991.- 159 с

ВИЖАГИҲОИ ИСТИФОДАИ САНЪАТҲОИ МАЪНАВӢ ДАР АШЪОРИ МУҲАММАД ҒОИБ

Муҳаммад Ғоиб дар адабиёти муосири тоҷик яке аз шоирони сермаҳсул шинохта шуда, то кунун бо қалами шоир осори зиёди бадеъ дар шакли назму наср эҷод гардидааст. Махсусан, шоир дар эҷоди ҷинси лирика ва навъҳои он маҳорати хосса дорад. Хунар ва истеъдоди шоирии Муҳаммад Ғоибро дар истифодаи санъатҳои маънавӣ дида метавонем. Шоир барои бадеият бахшидани ашъораш аз санъатҳои маънавии ташбеҳ ва навъҳои он, истиора, маҷоз, ирсоли масал, таҷнис, шумор, тавсиф, талмех ва ташхис бештар истифода намуда, ба мазмуну муҳтавои ашъори лирикии шоир ҷилои тоза бахшидаанд.

Калидвожаҳо: ташбеҳ, истиора, муболиға, тавсиф, санъати шумор, киноя, талмех, ташхис, таҷнис, тазод ва муқобала, маҷоз, ирсоли масал, тазмин, мурутунназир, киноя, нидо.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДУХОВНОГО ИСКУССТВА В ПОЭМАХ МУХАММАДА ГАЙИБА

Мухаммед Гаиб признан одним из самых плодовитых поэтов современной таджикской литературы и до сих пор создал множество произведений искусства в форме стихов и прозы. В частности, поэт обладает особыми навыками в создании лирики и ее видов. Мы можем видеть искусство и поэтический талант Мухаммеда Гаиба в использовании духовного искусства. Для придания своим стихотворениям художественности поэт пользуется духовным искусством сравнения и его видов, метафоры, метафоры, притчи, метафоры, счета, описания, совета и анализа, а содержанию лирических стихотворений поэт придал новый блеск.

Ключевые слова: сравнение, метафора, преувеличение, описание, искусство счета, ирония, аллюзия, аналогия, противопоставление и сравнение, метафора, посыл притчи, исправление, сравнение, ирония, восклицание.

CHARACTERISTICS OF THE USE OF SPIRITUAL ART IN THE POEMS OF MUHAMMAD GHAYIB

Muhammed Ghayib is recognized as one of the most prolific poets in modern Tajik literature, and until now he has created many works of art in the form of verse and prose. In particular, the poet has special skills in the creation of lyrics and its types. We can see the art and poetic talent of Muhammed Ghayib in the use of spiritual art. To make his poems artistic, the poet uses the spiritual arts of simile and its types, metaphor, metaphor, parable, metaphor, count, description, advice and analysis, and the content of the lyrical poems the poet gave a fresh shine.

Keywords: simile, metaphor, exaggeration, description, art of counting, irony, allusion, analogy, contrast and comparison, metaphor, sending a parable, correction, comparison, irony, exclamation.

Дар бораи муаллиф

Каримов Шарифхуҷа Муллоҷонович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи
назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 18 67 48
E-mail: karimovsharifkhujal@gmail.com

About the author

Karimov Sharifkhujal Mullojonovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
theory and history of the literature
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 18 67 48
E-mail: karimovsharifkhujal@gmail.com

Об авторе

Каримов Шарифхуджа Муллоҷонович
Докторант по специальности (PhD) кафедры
теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 18 67 48
E-mail: karimovsharifkhujal@gmail.com

БАРДОШТҲОИ АДАБИЮ БАДЕИИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ АЗ “ШОҲНОМА”- И ФИРДАВСӢ

Норова Г. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ҳар як миллат бо фарҳангу тамаддуни гузаштагони худ дар масири таърих шинохта мешавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ таъкид карданд, ки: “Олимону донишмандони моро зарур аст, ки бо шинохти дурусти таърих, тарғиби мероси маънавӣ ва суннату ойинҳои мардумӣ низ, ки тайи асрҳо дар хотираи таърихӣ миллати тоҷик нақш бастаанд, таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд. Таърихи пурифтихори халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносӣ мебошад ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем...” [10, с. 11].

Баъд аз шеъри оламғири падари шеъри форсии тоҷикӣ А.Рӯдакӣ Абулқосим Фирдавсӣ бо шоҳасари безаволи худ “Шоҳнома” таърихи қадимаи миллати моро зинда кард ва барҳақ аз шоҳкориҳои безаволи адабиёти ҷаҳон аст.

Абулқосими Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ мавриди омӯзиш ва таҳқиқи таърихи таърихи олимону шарқшиносони дунё қарор ёфтааст. Аввалин маълумотро дар бораи Фирдавсӣ дар “Ҷаҳон мақола”-и Низомии Арузии Самарқандӣ во мехӯрем: “Абулқосим Фирдавсӣ аз даҳокони Ҷус буд... ва “Шоҳнома” ба назм ҳамекард... [9, с. 44-45].

Маълумоти дигари судмандро дар таърихи “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Бухорӣ мебинем. Муҳаммади Авфӣ ҳунари волои шоирро тавсиф намуда, чунин менависад: “Фирдавсӣ, ки фирдавси фасоҳатро ризвон ва даъвии балоғатро бурҳон дод, муктадои арбоби санъат ва пешвои асҳоби футунат ва мусаддоқи ин маънӣ “Шоҳнома” тамом аст, ки ибтидои он Дақиқӣ кардааст ва бист ҳазор байт аз он ҷумла ва доди сухан бидода ва бурҳони фазл намуда ва ҷумлаи гузаштагонро дар ҳичолат андохта ва ояндагонро дар тақуи фикрат афганда...” [7, с. 269].

Абдураҳмони Ҷомӣ дар “Баҳористон” доир ба Фирдавсӣ маълумоти муфассал дода, бештар дар атрофи таҳаллуси шоир баҳс карда, ба дарбори ғазнавиён роҳ ёфтани шоирро ба воситаи маликушшуарои ин дарбор Ҳаким Унсурӣ медонад: “...Мачлиси моро Фирдавсӣ сохтӣ” ва минбаъд ӯ “Фирдавсӣ” таҳаллус намудааст [1, с. 86-87].

Зайниддин Восифӣ дар “Бадоеъ-ул-вақоъ” аслан ба авлоду аҷдои шоир таваҷҷуҳ намуда, “...марде буд аз даҳокони Ҷус. ...” [6, с. 459]. Таҳқиқоти арзишмандеро оид ба паҳлуҳои гуногуни “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ шарқшиносон Забехулло Сафо, Шиблии Нуъмонӣ, Аҳмад Али Ричой, Мучтабо Минӯӣ, Алиризо Сабо, Садриддин Айни, Е.Э.Бертелс ва Ян Рипка, Худой Шарифов, М.Муллоаҳмад ва дигарон анҷом додаанд.

“Шоҳнома” ифодакунандаи ғояҳои ватандӯстӣ ва ватанпарварӣ буда, шоир ба василаи образи шоҳону паҳлавонон ба хонанда ин ғояро талқин мекунад. Азбаски Сомониён ба таърихи фарҳанги миллӣ, инкишофи илму адабиёт таваҷҷуҳи хоса доштанд, бинобар ин Фирдавсӣ пас аз қатли Дақиқӣ ба идомаи ин асар камари ҳиммат бааст ва беш аз 30 соли умри худро сарфи ин асар намуда, хоҳи бузургеро барпо намуд, ки аз гардиши айём ва боду борон бегазанд аст ва ба ин васила номи шоир то абад зинда хоҳад монд.

Бо ҳидоят ва раҳнамоии устод Садриддин Айни дар адабиёти садаи XX бештар таваҷҷуҳ ба таърих ва адабиёти миллӣ зиёдтар гардид. Абдусалом Деҳотӣ яке аз шоир ва драматурги муваффақи замони худ буда, ба “Шоҳнома” низ таваҷҷуҳ намудааст. Абдусалом Деҳотӣ донандаи хуби забон ва адабиёти тоҷик ва фарҳанги миллати тоҷик буда, дар баробари осори назмию насрӣ ва драматургию публицистӣ, инчунин як қатор мақолаҳои илмӣ низ навиштааст.

Драмманависиро дар адабиёти тоҷик устод Сотим Улузода пас аз Ғанӣ Абдулло бо драмаҳои “Рӯдакӣ”, “Темурмалик”, “Шифокори бузург” инкишоф дод. Бо таҳаввули ҳаёти адабӣ дар адабиёти мӯсири тоҷик асарҳои сахнаӣ зарурати бештари навишатни либретто, опера ба вучуд омад. Абдусалом Деҳотӣ шоири ҳамқадами замон аст ва дар марҳалаи дуҷуми эҷодиёти давраи пешазчангиаш намоишнома бештар ба назар мерасад. Ин буд, ки соли 1936 бо ҳамроҳии М.Турсунзода аз рӯи достони Низомии Ғанҷавӣ драмаи мусиқии “Хусрав ва Ширин”, соли 1947 драмаи “Нур - дар кӯҳистон”, дар ҳамкорӣ бо Бокӣ Раҳимзода соли 1953

мазхакаи “Қиссаи Таъриф Хучаев”-ро навиштааст. Гуфтан ҷоиз аст, ки Дехотӣ драматургест, ки ҳам либереттои лирикӣ, ҳам драмаи қаҳрамонӣ ва ҳам комедия эҷод намудааст ва ҳамаи ин асарҳо дар инкишофи драматургияи тоҷик саҳми сазовор доранд.

Таърих гувоҳ аст, ки халқи озодманиши тоҷик ба бедодиву беадолатии ҳокимони золим тоб наоварда, шӯришу исёнҳо кардааст. Шӯриши деҳқонони кӯҳистони тоҷик, ки соли 1886 бо сардории Восеъ барпо шудааст, пояҳои аморати Бухороро ба ларза овард. Маҳз масъалаи ҷунбиши бузурги меҳнаткашон аз аввали Инқилоб диққати аҳли қаламро ба худ ҷалб намуд. Абдусалом Дехотӣ донанадаи ҳуби таърихи халқи тоҷик аст, аз ин рӯ наметавонист аз шӯриши Восеъ ва талошҳои озодихонаи мардуми кӯҳистон дар қанор бошад ва камари ҳиммат баст то либреттои “Шӯриши Восеъ” ро навишт. Дар ин хусус М.Искандаров менависад: “Яке аз комёбиҳои шоёни диққате, ки Абдусалом Дехотӣ дар ҳамқаламӣ бо М.Турсунзода дар ин солҳо ба даст даровардааст, либереттои “Шӯриши Восеъ” мебошад. А.Дехотӣ ва М.Турсунзода аввалин маротиба ба навиштани либереттои мазкур дар моҳи ноябри соли 1937 шӯруъ намуда, варианти якуми онро дар миёнаҳои соли 1938 ба итмом расониданд. Бори аввал операи “Шӯриши Восеъ” 16-уми октябри соли 1939 дар театри опера ва балети тоҷик ба саҳна гузошта шуд” [8, с. 15]. Таваҷҷуҳи Абдусалом Дехотиро Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ ба худ ҷалб намуд ва дар асоси сюжети “Шоҳнома” либереттои “Шӯриши Восеъ”-ро офарид. Либереттои мазкур асосан воқеаи таърихии нимаи асри XIX - шӯриши деҳқонон ва қосибони тоҷикро бар зидди истибдоди амирӣ инъикос менамояд. Шӯриши Восеъ яке аз қалонтарин шӯришҳои деҳқонони кӯҳистони тоҷик ба муқобили зулму тааддӣ беандозаи бойҳо, бекҳо ва ҳокимон мебошад, ки дар замони амир Абдулаҳад воқеъ гардидааст. Либеретто бо якҷанд образҳои мусбату манфӣ офарида шудааст ва аксари онҳо дар ҳаёт прототип доштанд. Аз ҷумла, Восеъ, Назир, Нозим, Гулғизор, Қасир ва ғайра шахсони таърихианд, ки шӯриш номи онҳоро зикр менамояд. Ин асари саҳнавӣ аввалин либереттои операи тоҷик буда, аз 4 парда ва 5 намоиш ташкил ёфтааст. Албатта, адабиёти гуфториро дар ҳама давру замон адибони бузург ҳамчун сарчашма дар эҷодиёташон истифода кардаанд. Либеретто дар асоси маводҳои эҷодиёти шифоҳӣ навишта шудааст. Маҳз ҷамъовариҳои нақли шоҳидон ва шӯнавандагонӣ он шӯриш ба муаллифони опера - либереттои “Шӯриши Восеъ” кӯмак расонид. Ба ин асари саҳнавӣ композитор Сергей Баласанян мусиқӣ навишт ва дар пойтахти собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Москва соли 1941 дар рӯзҳои Даҳаи аввалини санъат ва адабиёти тоҷик ин либеретто намоиш дода шуд. Пас аз операи мазкур дар Театри опера ва балети Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ мақоми арзанда пайдо карда, борҳо намоиш дода шудааст. Қаҳрамони марказии либеретто Восеъ- шахси ватандӯст, инсонпарвару шучоъ буда, ҳислатҳои наҷибе дорад. Восеъ мисли ҳамватанонаш ҷабру ситами амлоқдорону амалдоронро дидааст ва ҳислати душманбадбинияш Восеъро то мақоми сардори шӯриш расонид. Восеъ роҳи ягонаи озодиро дар мубориза бар зидди амалдорони замон ба мисли амир Абдулаҳадхон, ҳокими Балҷувон Ақрамбеки хушомадгӯй дид ва ҷони худро дар роҳи мубориза барои озодӣ нисор кард. Ҳамчун муборизи халқи худ Восеи халқпарвар ифтихор мекунад:

*Вале минбаъд ҳам то зинда ҳастам,
Ман ин шамшер нагзорам зи дастам!
Қасосамро зи душман метонам,
Фақиронро зи ҷабраиш мераҳонам!* [4, с. 87]

Восеи мубориз худро бародари ҷонии ҳар як деҳқони камбағал мешуморад. Образҳои Бобо, Назир ва Гулғизор ҳам дар асар нақши муҳим мебозанд.

Намоиши якуми пардаи якум аз тасвири ҳавлии камбағалонаи Восеъ, ки дар яке аз зеботарин **доманаҳои** кӯҳистон воқеъ шудааст оғоз мегардад. Аноргул бо духтараш Гулғизор дар саҳни ҳавлӣ қор доранд. Гулғизор дар бораи толеъ ва хушбахтияш бо Назир замзамае мекунад:

*Ёр аз дили ман хабар надорад,
Ё сӯзи дилам шарар надорад.
Ё гуши нигори ман гарон аст,
Ё нолаи ман асар надорад...* [4, с. 59].

Дар ин маром ба ҳавлӣ Назир мебарояд ва Гулғизор боиси парешонҳолӣ ӯро мепурсаду аз Назир ҷавоби фироқи рӯяшро мегирад.

Аноргул ба духтараш дар бораи оиладоршавии ҳудаи Восеъ нақл мекунад, ки ҳанӯз дар синни 13 сола буданаш ӯро ба шавҳар додаанду бо Восеъ машаққати зиндагии камбағалонаро кашидаанд:

*Ҳайф дар айни навҷавони ман,
Шуд ҳазон боғи зиндагони ман:
Сездаҳсола будам ин, ки маро
Падару модарам ба шӯ доданд
Рӯй шодӣ надида аз дунё,
Бар чаҳи дарду ғам фуру доданд.
Ману Восеъ зи дастӣ камбағалӣ,
Лаззати умри худ надонистем...
Ба шумо дорам аз худо умед,
Ки диҳад рӯзи неку бахти сафед! [4, с. 59].*

Дар ин лаҳза бо ҳоли парешону бо дили пуриштироб Нозим вориди сахни хавлӣ мегардад Восеъро пурсон мешавад. Назир аз Нозим доир ба рафтори бераҳмонаи амлоқдорон хабар меёбад ва аз пушти Восеъ сафарбар мешаванд. Даре нагузашта Бобо босаросемағӣ медарояду пинҳон шудани Гулғизорро таъкид мекунанд. Фурсате нагузашта амлоқдору домулло ва як чанд нафар сарбозон ба хавлии Восеъ медароянд ва аз паси онҳо халқ бо шӯру ғавғо медароянд. Халқ изҳори норизогӣ баён месозад:

*Золимон созанд то кай хонаи моро хароб?
То ба кай аз дидаҳои мо равад хун чои об?
Рӯзгори мо ба зери абри зулмат тира шуд,
Аз сари мо дур нури офтобу мохтоб... [4, с. 62].*

Домулло таърифӣ тавсифӣ амир Абдулаҳадро карда, мардумро барои шукргузорӣ даъват месозад. Мардум суҳанони домуллоро писанд намекунанд, норизогӣ нишон дода, Бобо чомаи кӯхнаашро назди амлоқдор мепартояд. Домулло боз меранҷад ва амлоқдор гулӣ боғи Восеъ, яъне духтараш Гулғизорро мепурсад. Аноргул хила карда духтарашро пинҳон мекунанд, вале амлоқдор ӯро бо қамчин ба сараш мезанад, то ки духтарашро ёфта диҳад ва аз ин зарбаи ба модараш Гулғизор тоқат накарда мебарояд ва ӯро бо амри амлоқдор сарбозон бардошта мебаранд. Ин лаҳза Восеъ бо Назиру Нозим медарояд ва хабари бурдани сарбозон духтараш Гулғизорро фаҳмида тоқаташ тамом мешавад:

*Ин чӣ ғап боз?
Ин чӣ ғап боз?... [4, с. 66]*

Гулғизор ба амлоқдор ва сарбозонаш зиддият нишон медиҳад ва ҳамчун духтари боҷасорату қавиירוла тасвир ёфтааст. Дар роҳи расидан ба мақсад Гулғизор собитқадам аст. Нисбати маҳбуби худаш низ Назир садоқатманд аст, яъне ғайр аз мавзуи асосӣ муборизаи деҳқонон дар мавзуи муҳаббат ва садоқат мебинем. Дар роҳи ишқ Гулғизор ва Назир ба ҳамдигар вафодору содиқанд ва ин масъала дар либеретто чои муҳимро ишғол менамояд. М.Искандаров дуруст дарҷ менамояд, ки “Либереттои “Шуриши Восеъ” яке аз муваффақияти шоёни таҳсин ва қобили тақдирӣ на танҳо муаллифони он, балки драматургияи советии тоҷик ҳам мебошад” [8, с. 17].

Намоишро суҳанони Восеъ чун рози дили тамоми халқи чабру чафокашидаи Ховалинг идома медиҳад. Касби Восеъ чувозкашӣ буда, деҳқони камбағал буд. Ҳамасола, Восеъ зағерро қисман кишт мекард ва аз дигар деҳқонон низ харида чувоз кашида, рағнашро дар бозори Ховалинг мефурӯхт. Ҳокими Балҷувон Акрамбой ҳамроҳи закотчиёну сарбозонаш ду деҳқонро барои насупоридани андоз дар бозори Ховалинг ба қатл расонда буд. Восеъ аз ин воқеа огоҳ буд ва сабраш тамом шуда буд, ки гарав гирифта шудани Гулғизор ӯро боз оташ афрӯхт, ки исёни норизогӣ бардорад. Қисми зиёди деҳқонон ба Восеъ ҳамроҳ мешаванд. Дар он вақт амир Абдулаҳадхон дар Шаҳрисабз истироҳати тобистона дошта аз ин корнамоии Восеъ бохабар мегардад. Қувваи сарбозонро ба Акрам мефиристад. Маҳз ана ҳамин воқеа барои “Шуриши Восеъ” сабаб мегардад.

Намоиши дуҷуми пардаи дуҷум бо тасвири Балҷувон ва қалъаи ҳоким, ба таҳлука афтидани ӯ давом меёбад. Ҳоким дар ташвишу таҳлука афтодааст ва чунин мегӯяд:

*Халқи нодон бо зидди давлату дин
Дар ғазаб омадаасту шӯриши кин...
Чӣ қадар ин суҳан ба кас, фавран-
Мерасад, мисли тир, дар гуфтан!
Монам ин, ки ба зидди ман хезанд?
Обрӯи амирро резанд?... [4, с. 69].*

Касир фармонбари Акрамбой гашта хабар меорад:
*Ҳазратам, халқ... халқ бо исён...
Чониби Балҷувон шуданд равон [4, с. 69].*

Ҳоким амлокдору сарлашкаронро барои маслиҳат даъват мекунад ва барои куштани ҳамаи исёнгарон қарор мекунад. Ҳоким ба Касири хиёнаткор тиллову танга инъом мекунад, то ки боз хабар биёрад. Дар ин айём Махтобхон барои овардани Гулғизор ба оғӯши Ҳоким Акрамбой иҷозат мепурсад ва аз ҳарам Гулғизорро меоранд. Ҳоким аз ҳусну ҷамоли Гулғизор мафтун мегардад. Гулғизор норизогӣ нишон медиҳад. Дар ин лаҳза амлокдор воҳимакунон даромада ҳокимро бо расидани шӯришгарон ба қалъа огоҳ мекунад ва ҳоким аспавор мегӯрезад. Гулғизор дар қалъа танҳо мемонад ва Назири беназираш, пеш аз ҳама, дар ҷустуҷӯи Гулғизораш ба қалъа даромада ёрашро раҳой мекунад:

Шодӣ бинамо, ки бахтамон тофт,

Охир дили мо мӯроди худ ёфт [4, с. 75]!

Восеъ бо шӯришчиён ба қалъа медарояд ва Назир ба ӯ доир ба иҷро кардани супоришҳояш арз мекунад. Восеъ аз ӯ миннатдор шуда, ба ӯ аҳсан меҳонад ва ҷамъ овардани занону духтарони ҳарамро таъин мекунад. Касир бошад огоҳ мекунад, ки ҳоким дар кучо лашкару одам надошта бошад, ки ҷамъ оварадӯ ҳамла созад. Восеъ барои ин зафар барпо намудани иди хӯрраи ва худӣ ҳокимро низ баста оварданро амр медиҳад. Ҳамаи маҳбусони зиндон ва занону духтарони ҳарам баромада меоянд.

Намоиши сеюми пардаи сеюм бо мӯносибати фатҳи қалъаи Балҷувон базм барпо намудани шӯришгарон оғоз мегардад, ки занҳо сӯруд меҳонанд ва гуё таъкид мекунад, ки аз ин ғалабаи аввал мағрур нашаванду хушёрро аз даст надиханд, зеро душман ҳанӯз дар камин аст:

То тавонӣ, сирри дил бо ёри худ ҳаргиз мағӯӣ,

Ёрро ёре бувад, аз ёри ёр андеша кун!

Душманат гар пашиа бошад, камтар аз филаш мадон,

Ин насиҳат гӯи дору зинҳор андеша кун [4, с. 78]!

Занҳо шодикӯнон мераксанд, Бобо бузи ҷӯбинашро бозӣ медоронад ва Гулғизор ракс мекунад. Дар ин намоиш боз дуэти Назиру Гулғизор оварда шудааст, ки Гулғизор чунин месарояд:

Эй ҷураи чон, бе ту чахонро чӣ кӯнам?

Бе ту гӯли сӯрху арғувонро чӣ кӯнам?

Бе ту гӯли сӯрху арғувон бисёр аст,

Дил майли ту дорад, дигаронро чӣ кӯнам? [4, с. 78].

Дар айёми шодиву сӯрури халқи шӯришгар Касир бо парешонҳолӣ медарояд ва дар бораи лашкар ҷамъ овардани ҳоким ва марги Нозим хабар медиҳад. Халқ аз марги Нозим афсӯс меҳӯрад ва Касир бо ҳоким оштӣ шуданро таклиф мекунад. Восеъ ин таклифи Касирро қабул намекунад. Чанд шахси савора омада аз Восеъ оштӣ шуданро хоҳиш мекунад. Касир ними халқро ба роҳи оштӣ шудан ва ин ҷанги хонумонсӯз фоида надоштанро гуфта аз майдон мебарад.

Восеъ аз омадани қувваҳои амир огоҳ шуда, дар дараи пули Сангин пули дарёи Вахшро вайрон мекунад. Вале Остонақул бо роҳи дарёи Вахш гузашта сокинони деҳаи Норак ва атрофиёро сафарбар намуда, пулро обод мегардонад. Дар давоми ҷангҳои чанд бора ва заду хӯрдҳо 8 рӯз Балҷувон дар дасти шӯришгарон монда буд, Мирзо Акрам аз ин вазъият истифода намуда қувваҳои парокандаашро ҷамъ оварда боз ҳамла намуд. Дар давоми ҷангу муҳориба дастаи шӯришгаронро дӯстони содики Восеъ - Назир, Карим, Наим, Нозим, Муҳаммадӣ, Мӯродалӣ, Раҳимбой, Саидали, Давлат сарвари менамуданд.

Намоиши чаҳоруми пардаи чаҳорум дар болои як кӯҳсори баланд паноҳ бурдани як тӯда шуришчиёни шикастхӯрда оғоз мегардад, ки дар он ҷо шуришчиён чунин мегӯянд:

Эй дасти фалак, баҳя мазан бар кафани мо!

Ҳарчанд ки дилпора шӯдастем, вале боз

Ҷишонӯ давои хуни ғазаб дар бадани мо!

Аз матлаби худ ҳеч нагаистему нагардем,

То ин ки дар ин роҳ шавад хок тани мо! [4, с. 86].

Дар идомаи намоиш Касиру Восеъ суҳбат мекунад, ки Касир аз кардааш пушаймон гашта, аз Восеъ узр металабад.

Аз гуноҳам гузар барои савоб,

Ман хато кардам, аз хатои худ

Сад пушаймонаму надорад сӯд.

Аз хичолат ба пешатон сарҳам

Илтиҷо карда узр меҳоҳам... [4, с. 90].

Хамин тариқ бо хабар кардани Касир Восеъ ба Назир огоҳ намудани халкро барои хавфи нав таъин менамояд. Назир қавл медихад, ки бар ивази ҷон ҳам бошад, Ховалингро ба душман намедиханд. Восеъ бо Касир ҳангоми аз кӯҳ фаромада истоданаш сарбозони ҳоким аз камари кӯҳ часта Восеъро асир мегиранду дасту пояшро баста ба қалъа мебаранд. Зани Восеъ Аноргулро зада мекушанд ва Гулъизорро гирифта мераванд. Ин ҳама хиёнати Касир буд, ки ба сарбозон амалан ёрӣ расонда буд.

Намоиши панҷум бо тасвири майдони назди қалъаи ҳокими Балҷувон ва омодагӣ барои қатли Восеъ оғоз мешавад:

Хайф, Восеъ ачаб далере буд...

Марди майдону мисли шере буд... [4, с. 90].

Гурӯҳи халқ барои Восеъ раҳму шавқати амиро металабанд:

Лочин ба кафас афтод,

Бишкаст пару болаш.

Раҳме бикун, эй сайёд,

Вазнин бишӯд ахлолаш [4, с. 90]!

Дар саҳнаи намоиши қатли Восеъ мо ҳамчун тамошобин ё хонанда матонати Гулъизорро боз амиқтар мебинем, ки марги падар дар ташаккули хислати ӯ табаддулотро меангезад ва ин образи пурқуввати зани тоҷик мебошад. Гулъизор бо суҳанони ғазаболуд қатли падарро пешвоз мегирад, на бо доду фарёд, балки қасам ёд мекунад, ки „албатта, қасоси падарро меситонад.“

Абдусалом Деҳотӣ низ дар ин либеретто аз гуфторҳои мардум, зарбулмасалу мақол истифода намуда, суҳани персонажҳоро рангин намудааст:

Восеъ хамбид Санги мир,

Муқобили зулми мир

Бояд намудан тадбир [4, с. 92]!

Ё тавассути ҷунин мисраъҳо низ, ки Восеъро барои куштан мебаранд, мардум нороҳат мегардад, огоҳ гаштан имконпазир аст:

Восеъ фаност имрӯз,

Ҷон мубталост имрӯз

Ғавғои рӯзи машҳар

Дар факирот имрӯз!

Оҳ, бечора Восеъи бадбахт [4, с. 94]!

Дар саҳнаи майдон Касири хиёнаткор бо либосҳои амалдорона дар дасташ қамчин пайдо мешавад ва якҷанд сарбоз Восеъро, ки ба дасту гарданаш ишкел зада шудааст, ихота карда, аз пеши халқ мегузaronанд ва Восеъ аз фурсат истифода намуда, ба халқ муроҷиат мекунад:

Шумо халқи мазлуми бехонумон,

Шумо камбағалҳои беобу нон!

Барои халосӣ аз ин золимон...

Натарсида, исёну шӯриш кунед [4, с. 94]!

Ин фурсат Восеъро ба қамчин мезананд ва Касир бо ифтихор хунбаҳо будани ин ҳолатро меғӯяд. Халқ аз пай Восеъ меравад. Ҷӯро дор мекашанд. Дар ин лаҳза Назиру Гулъизор медароянд ва Касир ба Назир низ танбеҳ дода, ҷӣ тавр нотарсида аз ҳарам дуздада бурдани Гулъизорро мепурсад. Назир ин фурсат Касири ҳилагару хиёнаткорро ханҷар зада мекушад. Ҳама аз қафои Назиру Гулъизор мераванд.

Аз ин хулоса бармеояд, ки дар либеретто иштирокчиҳо Восеи 45-сола сардори шӯриш, ҷувозқаш, батрак, духтари Восеъ-Гулъизор, 18-сола, Аноргул зани Восеъ-35-сола, Бободеҳқони камбағали 30 сола, Касир-деҳқони миёнаҳол, воқеанависи ҳоким 40 -сола, Ҳокими Балҷувон-40-45сола, амлоқдор 45 -сола, Маҳтобхон- сардори ҳарамии ҳоким 40-45сола, раис, муншӣ, ҳофизи халқӣ, ҷарҷӣ, шӯришчиён, сарбозон, маҳбусон, занҳои ҳоким ва ғайра иштирок мекунанд. Сабаби асосии шикасти шӯриши Восеъ, мисли дигар шӯришҳои деҳқонӣ, пеш аз ҳама, ба он ҷалб нагардидани деҳқонони дигар деҳа ва бекигарии, бетачрибагии сардорони шӯриш, надоштани нақшаи амалиёт ва норасоии аслиҳаи ҷангӣ мебошад. Дар айни замон ин шӯриш аҳамият низ дошт, ки баъди он амалдорону ҳукуматдорон як андоза андозро кам намуданд. Маҳз ана ин гуна хислату хусусиятҳо Деҳотӣ ва Тӯрсунзодаро барои навиштани либеретто водор сохт. Ин либереттои опера ва балет дар асоси ҷонунҳои драматургия таълиф ёфтааст. Либереттои “Шӯриши Восеъ” мазмун муфассалтар баён гардида, лаҳзаҳои ракс ва тамоми имову ишораҳо тасвир ёфтаанд. Дар либеретто ду дӯстдошта- Назир ва Гулъизор ҳамчун қаҳрамон ҷӯи муайянро ишғол мекунанд. Дар симои Назир ҷавони далеру нотарсро мебинем. Абдусалом Деҳотӣ ҳамчун муаллиф кӯшиш

кардааст, ки асари сахнавиро бо истифодаи фаровони ҳикматҳои халқ эҷод намояд. Ба ҳар ду муаллиф - М.Турсунзода ва А.Дехотӣ адабиёти гуфторӣ ва интихоби мавзӯ имконият муҳайё намуд, ки доир ба муборизони халқи тоҷик асарҳои пурарзиш офаранд. Як хусусияти хоси тасвири Абдусалом Дехотӣ дар он аст, ӯ бештар аз адабиёти гуфторӣ истифода намудааст. Мусаллам аст, ки адабиёти гуфторӣ барои рангорангии адабиёти бадеӣ хидмат мекунад.

Дар драма мақсаду мароми халқ содаву раво баён гардидааст:

*Ҳар касе шавад
Қаҳрамони халқ,
Нест ғайри вай
Меҳрубони халқ,
Номи вай мудом
Дар забони халқ,
Гӯм намешавад
Аз миёни халқ [4, с. 96]!*

Бо чунин мисраъҳо ба охир расонидани драма даллати он мекунад, ки "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ манбаи илҳомӣ нависанда ва драматург гардидааст. Маҳз Абдусалом Дехотӣ дар қаҳрамонию қорнамоиҳои Рустами "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ дар даври амири Бухоро исёни Восеъ ва қаҳрамонию ӯро монанд карда, таъсирпазир шудаасту ҳамроҳи Мирзо Турсунзода аввалин либреттҳои операи тоҷикро навишта аст, ки то имрӯз ба насли ҷавон ва оянда аз таърихи гузаштаи миллати тамаддунофарӣ тоҷик маълумот медиҳад. Ташкили ҷомеаи солим, таъмини зиндагии оромӣ осоишта дар ҷаҳони имрӯза ба таҳкими суботи давлатдорӣ демократӣ, ки он ба пояи ӯстувори ватанхоӣ, ҳисси баланди миллӣ ва дигар арзишҳои маънавӣ таъҷиббахш менамояд, имконпазир аст. Маҳз тавассути осори ниёконамон ба монанди "Шоҳнома" -и безаволи Фирдавсӣ ва либреттҳои Абдусалом Дехотӣ "Шӯриши Восеъ" дар қалби ҷавонон аз овони хурдӣ меҳри Ватан-Модарро ҷо карда, муҳите бояд ба вучуд овард, ки ҷавонон бо майлу хоҳиши худ баҳри ҳимояи Ватан ба сафи аскарӣ рафта, бо далериву шӯҷӣ хизмати ин маскан кунанд. Забони либреттҳои мазкур барои хонанда фаҳмо, сода ва раво буда, аз адабиёти шифоӣ фаровон истифода шудааст. Либреттҳои "Шӯриши Восеъ" барои тарбияи ватандӯстӣ ватанхоӣ, арҷ гузоштан ба арзишҳои миллӣ, пос доштани суннатҳои қадимаи мо садсолаҳо боз метавонад насли ҷавони ояндасозӣ миллатро дар рӯҳияи меҳанпарастиву шӯкргузорӣ аз ватани озоду обод Тоҷикистон тарбия намояд. Он на танҳо як асари мондагори сахнаӣ, инчунин як асари ҳуби тарбиявӣ низ мебошад.

Адабиёт

1. Абдурахмони Чомӣ. Баҳористон. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 268 с.
2. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома / А.Фирдавсӣ. - Ҳиндустон, 1276. - 986 с.
3. Айни, С. Дар бораи Фирдавсӣ ва "Шоҳнома" -и ӯ. Куллият. Ҷилди II. / С. Айни. - Сталинобод: Назириёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - 540 с.
4. Дехотӣ, А. Куллият. Ҷилди II. / А.Дехотӣ. - Душанбе, 1965. - 219 с.
5. Забехулло, С. "Ҳамсасароӣ дар Эрон" / С. Забехулло. - Техрон, 1333. - 396 с.
6. Зайниддин, М.В. Бадоеъ – ул - вақоеъ. Ҷ.1. / М.В. Зайниддин. - Москва: Наука, 1961. - 548 с.
7. Муҳаммад, А.Б. Лубоб -ул-албоб", китоби 2. / А.Б. Муҳаммад. - Техрон, 1333 ҳ. - 269 с.
8. Искандаров, М. Абдусалом Дехотӣ / М. Искандаров - Сталинобод: Наширдавлтоҷ, 1961. – 60 с.
9. Низомии А.С. Чаҳор мақола / Н.А. Самарқандӣ. - Техрон, 1366 ҳ. - 542 с.
10. Паёми Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ Ҷумҳурӣ, ш. Душанбе, 26 декабри 2019. - 47 с.

БАРДОШТҲОИ АДАБИЮ БАДЕИИ АБДУСАЛОМ ДЕХОТӢ АЗ "ШОҲНОМА"- И ФИРДАВСӢ

"Шоҳнома"-и Фирдавсӣ аз асарҳои ҷолибу арзишманду оламшумул аст, ки эҷодкорони зиёдеро зерӣ таъсири худ қарор дода, барои ба вучуд омадани асарҳои ҷадидаи адабӣ шароит фароҳам овардааст. Дар ин мақола дар хусуси таъсирпазирӣ Абдусалом Дехотӣ аз "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ баҳс шудааст. Муайян шудааст, ки Дехотӣ зерӣ таъсири "Шоҳнома" бо ҳамроҳии Мирзо Турсунзода аввалин либреттҳои тоҷикии "Шӯриши Восеъ"-ро таълиф карда, симои Восеъро мисли Рустам тасвир намуда, тавфиқи эҷодашонро ба ин васила бармало сохтаанд.

Калидвожаҳо: Шоҳнома, Фирдавсӣ, шоҳасар, сюжет, либретто, опера, шӯриш, Восеъ, Ховалинг, адабиёти гуфторӣ, тоҷик, таъсирпазир.

ЛИТЕРАТУРНОЕ И ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВПЕЧАТЛЕНИЕ АБДУСАЛАМА ДЕХОТИ ИЗ «ШАХНАМЕ» ФИРДАУСИ

«Шахнаме» Фирдавси — одно из интересных, ценных и универсальных произведений, оказавших влияние на многих творцов и создавших условия для создания новых литературных произведений. В данной статье рассматривается влияние Абдусалама Дехоти на «Шахнаме» Фирдоуси. Установлено, что Дехоти под влиянием «Шахнаме» вместе с Мирзо Турсунзаде написали первое таджикское либретто «Шуриши Восе» и описали образ Восе как Рустама, и таким образом они создали гармонию в своих творениях.

Ключевые слова: Шахнаме, Фирдоуси, шедевр, сюжет, либретто, опера, бунт, Восе, Ховалинг, устная литература, таджик, влиятельный.

LITERARY AND ARTISTIC BACKGROUND BY ABDUSALAM DEKHOTI FROM “SHAHNOMA” BY FIRDAVSI

“Shahnoma” by Firdavsi is one of the interesting, valuable and universal works that influenced many creators and created conditions for the creation of new literary works. This article examines the influence of Abdusalam Dehoti on Ferdowsi's Shahnama. It has been established that Dekhoti, under the influence of “Shokhnom,” together with Mirzo Tursunzade, wrote the first Tajik libretto “Shurishi Vose” and described the image of Vose as Rustam, and thus they created harmony in their creations.

Keywords: Shahnoma, Ferdowsi, masterpiece, plot, libretto, opera, riot, Vose, Khovaling, oral literature, Tajik, influential.

Дар бораи муаллиф

Норова Гулчехра Рахматовна
Омӯзгори калони кафедраи назария ва
таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 935314731
E-mail: norova1973@internet.ru

About the author

Norova Gulchehra Rahmatovna
Senior lecturer of the Department of Theory
and History of Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S.Ayni
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Phone: (+992) 935314731
E-mail: norova1973@internet.ru

Об авторе

Норова Гулчехра Рахматовна
Старший преподаватель кафедры теории и
истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 935314731
E-mail: norova1973@internet.ru

ВАСФИ МАНЗАРАҲОИ БАҲОРӢ ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ АСРҲОИ X-XI

Самадова Г. А.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода*

Дар ашӯри шоирони асри X тасвири табиат мавқеи хос дорад ва махсусиятҳои нотақрорро аз бар кардааст. Табиат ва муҳит маҳали мушоҳида ва дониш будаанд. Ҳақ ба ҷониби муҳаққиқи рус Р.Б. Канстантинович аст, ки мегӯяд: «Ду сарчашмаи асосии дониш мавҷуд аст: китобҳо ва табиат. Китобҳо кумак мекунанд, то унсурҳои маълум дарк шаванд, табиат ба сӯи унсурҳои номаълум роҳ мекушояд» [11, с. 46].

«Шоирони асри X, - менависад Аълоҳон Афсаҳзод, - хусусан, дар тавсифи чилваҳои баҳор, нигориши манзараҳои тирамоҳ ва тасвири зимистон доди суҳанро додаанд. Дар ин ҳолат кас табиати зиндаи ҳамеша дар ҳаракатро мебинад» [2, с.6].

Саволе пайдо хоҳад шуд, ки чаро шоирон, бахусус, намояндагони адабиёти асри X ва нимаи аввали асри XI ба мавзуи тасвири табиат ин қадар тавачҷуҳ доштаанд ва ин тасвир бештар дар қадом шакли шеър ифода шудааст. Барои тасвири табиат асосан тағаззули қасида пазируфта шудааст. Ба ин сабаб, ки дар асри X шеър дар ифодаи андеша озод буд ва ба масоили дини-мазҳабӣ майли камтар дошт [8, с.34], тавачҷуҳи шоирон ба озодандешӣ дар аввалҳои асри X бештар шудааст.

Ишратпарастӣ, майли майнушӣ, ташкили базмҳои султони дар чаману бустонҳо дар ашӯри шоирони ин давра зиёд ба назар мерасад. Дар шеъри ин давра зебоии табиат маҳз ба хотири зебӣ васф мешуд. Вақте ки дар хусуси шеъри давраи зуҳури адабиёт (а. X) суҳан меронем, набояд фаромӯш кунем, ки бо аввалин давраи шеъри форсӣ-тоҷикӣ рӯ ба рӯ ҳастем. Аз ин рӯ, зарур аст, ки дар ибтидои зеҳни худро муваққатан аз он чи ки дар давраҳои сабқҳои баъдӣ ва шеъри ирфонӣ ахлоқӣ ва ғиноие, ки баъдҳо ба он унс гирифтаем, пок намоем ва онро бо шеъри давраи баъдӣ муқоиса накунем. Вагарна ҳеҷ ҷойи шубҳае нест, ки дар рӯёриҳои шукуҳи ҳамосӣ, латофату зарофати ошиқона ва маъниҳои ирфонӣ иҷтимоӣ, яъне ҷамолу камолӣ шеъри айёми баъди асри X то андозае хира чилваҳо дод.

Ба андешаи мо, дар асоси девонҳои мавҷудаи шоирони ин давра бо тасвири табиат ба ин сабабҳо муроҷиат мекардан:

1. Бо мақсади ҷалб сохтани тавачҷуҳи мамдуҳ ба қасида
2. Барои нишон додани салиқаю ҳунари шоирӣ худ дар рӯёриҳои шоирони дигар.
3. Ба хотири ороиш додани қасида, яъне дар ифтиҳоҳи қасида тасвири табиат ҳамчун шерокаи рангоранг хизмат мекунад.
4. Завқ ва эҳсоси ботинӣ шоир ӯро ба табиат наздик карда, зебоии табиатро дар ботинаш мерезад ва ӯ моилу шавқмандӣ васфу тасвир хоҳад шуд.
5. Чун анъанаи адабиёти давраи пеш тасвири табиат ба ҳукми амалу муносибати ҳақиқӣ даромадааст.
6. Майли вуқуъбинӣ доштани адабиёти ин давра сабаби ба васфи табиат рӯй овардани шоирон шудааст.

Бояд гуфт, ки дар қитъаю шеърҳои комил ду навъ тасвири табиат, бахусус, баҳор мушоҳида мешавад: яке қитъаот ва ашӯре, ки тасвири баҳор бо тасвирҳои дигар омезиш ёфтааст. Дигар, қитъаю шеърҳои, ки пурра ба васфи баҳор бахшида шуда, дар хотима ҳадафи ин тасвирро гоҳо бо байте ишора мекунанд.

Адабиётшиноси тоҷик А. Афсаҳзод овардааст: «Рӯдакӣ ва муосирони ӯ ва ҳангоми тасвири ҳусни инсон ва таровати афсунгари табиат дар байни онҳо иртиботи ошқору ниҳони ҳайратангезро дарк намуда, барои ифодаи фикри худ аз он моҳирона истифода бурдаанд» [2, с. 68]. Чунончи, дар ин порчаи Мунҷики Тирмизӣ (940 - 1001) гули дуранг ин тавр ба тасвир омадааст:

*Неку гули дурангро ниғаҳ кун:
Дурр аст, ба зерӣ ақиқи сода.*

*Ё ошиқу маъшуқ рӯзи хилват,
Рухсора ба рухсора барниҳода [5, с.107].*

Дар ин абёт ашёи тасвир /гули дуранг/ танҳо дар мисраи аввал номбар шудааст. Пас, дар мисраҳои баъдӣ унсурҳои ба он монанд ё ҳолати ба он шабехро номбар мекунад. Дар байтҳои фавқ ду ташбеҳ, ба навъи дигар се ташбеҳ истифода шудаанд. Ташбеҳи аввал: Шоир гулро ба дурр ташбеҳ додааст, яъне аз ду ранги ин гул яке сафед аст. Ташбеҳи дувум: Ранги дигари гул ақиқ аст. Ақиқ санги қиматбаҳои сурх аст.

Аз рӯйи калимоти ташбеҳкунанда /дурр - сафед, ақиқ – сурх/ равшан мегардад, ки гули дуранг ранги сурху сафед доштааст. Ташбеҳоти аввалу дувуми шоир, ки ишора шуд, танҳо ба ранги гул иртибот доранд ва шоир монандкуниро хотима набахшида, идома додааст. Ташбеҳи савум: Шоир гули дурангро ба рухсори ошиқу маъшуқ, ки рӯ ба рӯйи ҳам ҳастанд, монанд кардааст. Ба ҳам расидани гулҳои дурангро ба лаҳзаи бӯсу канори дилдодагон ташбеҳ додааст. Ин ҷо ба андешаи мо, ташбеҳи ишоравии нозуке низ ҷо дорад, ки шоир дар ҷараёни тасвир зикр кардааст. Чехраи ошиқ ба дурр /сафед/ ва рухсори маъшуқа ба ақиқ /сурх/ монанд шудааст. Пайдост, ки дар ҳолати бӯсу канор ҳолати шармгинӣ /рӯсурхӣ/ дар маъшуқа бештар аст ва тасвири шоир хеле барҷост, маъшуқаро дар доираи ифғат нигоҳ медорад.

Аз порчаи мофавқ бараъло дида мешавад, ки забони баён сода, аз тасвирҳои печ дар печу мубҳам ва муболиғаҳои аз доираи дарк дур орӣ аст ва ин умдатарин хусусияти сабки хурсонист. Ташбеҳоти шоир ташбеҳҳои хаёли набуда, воқеӣ ҳастанд ва хонанда ин навъ монандкуниро зуд дарк намуда мепазирад.

Дар байти зер аз ду унсури табиат - сарв ва моҳ истифода шудааст:

*Сарв аст он ё боло? Моҳ аст он ё рӯй?
Зулф аст он ё чавгон? Хол аст он ё гӯй?*

Шоир қомати баланди ёрашро ба дарахти сарв, рӯйи зебоашро ба маҳтоб, зулфи хамидашро ба чавгон ва холи сиёҳашро ба гӯй монанд кардааст. Ташбеҳшавандаҳои байт боло /комат/, рӯй, зулф, хол ва ташбеҳкунандаҳо сарв, моҳ, чавгону гӯй ҳастанд, яъне:

Сарв - боло, рӯй - моҳ,
Зулф - чавгон, хол - гӯй.

Дар порчаи зер низ тасвири дилкаше бар санъати муқобила аз баҳор баромадааст:

*Абр ҳамегиряд чун ошиқон,
Боғ ҳамехандад маъшуқвор.
Раъд ҳаменолад монанди ман,
Чунки бинолам ба саҳаргоҳ зор [10, с.78].*

Таносуби ташбеҳшавандаю ташбеҳкунанда дар ин абёт чунин аст:

1. Абр-гиря (и) ошиқ.
2. Бор-ханда (и) маъшуқа.
3. Раъд-нола (и) «ман»-и шоир.

Дар ин порча се унсури табиат - абр, боғ, раъд дар амалиёт тасвир шуда, манзараи фасли баҳор ҷилвагар аст. Ташбеҳшавандаҳо /абр, боғ, раъд/ дар ҳар се мисраъ дар аввал ва ташбеҳкунандаҳои ҳар се мисраъ /ошиқон, маъшуқа, ман/ дар охири мисраъҳо ҷой гирифтаанд. Тасвирест, ки чунбиш, ҳолат ва ҳаракат дар он баръало дида мешавад. Чунончи, гиристанӣ абр, хандидани боғ ва нолидани шоир.

Барои устод Рӯдакӣ (858-941) фасли баҳор айёми тавбашиканӣ ва шодию шодмонист ва бо омади ин фасл ишратҷӯйӣ меҳоҳад:

*Омад ин навбаҳори тавбашикан,
Парниён гашт боғу барзану кӯй [10, с.299].*

Дар байти дигар Рӯдакӣ барои тасвири қисмҳои осмонии баҳорон /абр, тундар, одиянда, қавси кузах, тирукамон, жола/ аз унсурҳои заминӣ /байрақ кӯс, камон, тир/ истифода намудааст. Ин тасвир ҳамагӣ дар ҳудуди як байти боқимонда сурат гирифтааст ва аз чанд ҷиҳат ҷолиб аст.

Дар он шакл, ҳаҷм ва лаҳни ашё барои равшан шудани тасвир кумак кардаанд. Ин тасвир аз он ҷиҳат низ аҷиб аст, ки дар он аломат ва хосиятҳои истиоравии ашё ба таври фарқкунанда дар шакли луғз номбар мешаванд:

Алам абру тундар бувад кӯси ӯ,

Камон-одиянда шавад, жола-тир [10, с.230].

Ин тасвир чанбаи латофату назокатро камтар дорад ва бештар ба сахнаи ҳарбу чанг шабоҳат пайдо кардааст, чаро ки ташбеҳқунандаҳо /алам, кӯс, камон, тир / аслиҳаи чангианд ва ба тавассути ин аслиҳа шоир фазои баҳоронро ба майдони набард мубаддал сохтааст. Дар тасвири устод Рӯдакӣ алам (абр) ташбеҳи шаклӣ, тундар (кӯс) ташбеҳи лаҳнӣ, камон (одиянда) ташбеҳи шаклӣ ва рангӣ, жола (тир) ташбеҳи шаклӣ ҳастанд.

Дар порчаи зерини устод Рӯдакӣ баҳору дай дар муқоиса тасвир шудаанд:

Он сахни чаман, ки аз дами дай,

Гуфтӣ дами гург ё паланг аст.

Акнун зи баҳори Монавитабъ,

Пурнақшу нигор ҳамчу Жанг аст [10, с.460].

Дар қолаби ду байт манзараи ду фасл – дай ва баҳор мухтасар тасвир ёфтааст. Шоир сахни чамани зимистонро ғоратзада ва поймолгашта аз дами дай - боди хуноки зимистон доништа, онро ба часади нимхӯрдаи ҷонваре шабоҳат додааст, ки пас аз ҳамлаи гург ё паланг боқӣ мондааст, яъне чаманистон аз гулу ҳама гуна растанӣ ва зебоиҳо холи аст. Пас, таваччуҳи хонандаро ба манзараи баҳор мекашад. Бар хилофи валангориҳо ва харобиҳои зимистон баҳор зебо ва хурраму рангин чилвагар мешавад. Баҳор, ки саросар гулпӯш аст, ба «Жанг»-и Монӣ ташбеҳ шудааст. Шоир таваччуҳи хонандаро на ба «сахн»-и зимистон, балки ба «сахни чаман»-и баҳор ҷалб месозад.

Дар порчаи зерини баҳор чун абёти ғавқ зикр нашуда, вале аз тасвир пай бурдани он душвор нест:

Чун ба бонг омад аз ҳаво баҳнав,

Май хӯру бонги рӯду чанг шунав [10, с.45].

Шоир менигорад, ки вақти баланд шудани бонги баҳнав – раъду тундари баҳорӣ изҳори шодӣ бояд кард ва ин бонги шодию баҳориро бо маю мусиқӣ пешвоз гирифта авлотар аст. Дар ин тасвир бо калимаҳои «бонг», «баҳнав», ки унсурҳои баҳоранд, мароми тасвиргар тарҳрезӣ шудааст. Сифату омади баҳор дар мисраи аввал баён гардида, амали май хӯрдану бонги рӯду чанг шундан онро тақвият додаанд:

Шукуфт лола, ту зиғол бишкуфон, ки ҳаме,

Ба даври лола ба каф барниҳод бех зиғол [10, с.98].

Шоир менависад, ки гули лола шукуфт, пас ту зиғол - қадаҳро аз май пур кун. Чун гули лола саросар шукуфт, шоир шукуфтани зиғол - аз май пур кардани қадаҳро, ки маҷоз аст, зарур мешуморад.

Устод Рӯдакӣ дар байти боло қадаҳро ба гули лола монанд карда, онро аз ҷониби инсон шукуфон кардан меҳақад. Лола низ дасти паймонадорро мемонад ва шоир аз зебоиҳои баҳор истифода карда, хушҳол гузаронидани вақтро таманно мекунад.

Дар ин баҳорияи устод Рӯдакӣ васфи баҳор муфассалтар аст:

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯйи тиб,

Бо сад ҳазор нузҳату ороиши аҷиб.

Шояд ки марди пир бад-ин гаҳ шавад ҷавон,

Гетӣ ба дил /би/ ёфт шабоб аз пайи машиб.

Дар байти аввал аз омадани баҳори хуррам бо рангу бӯйи хуш бо ҳазор покизагию рангорангӣ хабар дода мешавад. Дар байти дуюм ба тавассути санъати тазоду муқобила / пир-ҷавон, шабоб-машиб, пирӣ / шоир таъсири судбахши баҳорро васф карда мегӯяд, ки дар чунин айём қонуниятҳои зиндагӣ низ баръакс сурат мегирад, ба ҷойи аз ҷавонӣ ба пирӣ расидан, аз пирӣ ба ҷавонӣ бармегардад. Яъне, ҳам марди пир хушҳолу масрур ҷавон мегардаду ҳам табиати дар зимистон сап-сафед боз ҷавон мегардад. Дар баробари санъати тазод дар ин як байт санъати муродиф /ҷавон-шубоб, пир-машиб / истифода шуда, ба чехраи тасвир ҳусни нав бахшидаанд.

Дар абёти зерини Дақиқӣ (ваф. 980) амали ашъи воҳид /абри биҳиштӣ /тасвир шуда, шоир хабари хуши омадани баҳорро ба маъшуқааш мерасонад. Умумият дар лаҳни ниҳоят кам буда, тасвири воқеии ашъ /абр/ бештар аст:

Барафганд, эй санам, абри биҳиштӣ,

Заминро хилъати урдибиҳиштӣ.

Биҳишти адуро гулзор монад,

*Дарахт ораста – ҳӯри бихиштӣ...
Буте бояд кунун хуршедчеҳра,
Маҳе, к-ӯ дорад аз хуршед пуштӣ [5, с. 95].*

Мавод барои ин тасвири шоир танҳо он унсурҳое шудаанд, ки бо як дидан дар нигоҳи шоир падида омадаанд. Дар ин тасвир субъективият бар объективият афзалият пайдо кардааст ва таъсири сураткашии шоир аз табиат хеле баланд аст.

Чун дигар шоирон табиат дар шеъри Дақиқӣ гоҳ мушаббеҳ ва гоҳ мушаббах (ташбеҳкунанда ва ташбеҳшаванда) воқеъ мешавад. Вақте шоир мақсади васфу ситоиш ё танқиду накӯҳише мекунад, аз унсурҳои табиӣ истифода мекунад ва инсон ё ашёи мавриди таваҷҷуҳашро дар зебоӣ ва ҷамолу камол ба ин унсурҳо монанд мекунад. Аммо ҳангоме ки нияти васфи табиату фаслҳои сол мекунад, онҳоро бо унсурҳои дигар мушобеҳ месозад. Чунончи, зебоии гулзорро васф карда, онро ба бихишти адн ва дарахтонро ба ҳӯри бихишти ва вазъи ҳавои табиати баҳориро ба оҳу гирифтани паланг бо гӯштин монанд кардааст:

*Бихишти адно гулзор монад,
Дарахт ораста ҳӯри бихиштӣ.
Чунон гардад ҷаҳон ҳазмон, ки гӯйӣ,
Паланг оҳу нагирад ҷуз ба кӯштӣ [7, с.186].*

Ё ки ташбеҳи пайкар ва рухсораи маъшуқа ба сарви симин ва моҳи мунаввар дар байти поён намунае аз ҳаёлангезии шоир аст:

*Ба сони сарви симин аст қадаш,
Валекин бар сараи моҳи мунаввар [3, с.187].*

Ҳунари Дақиқӣ на танҳо дар тавсифу тасвирҳои табиат дар осори ғиноӣ, балки дар асари размиӣ ӯ «Гуштоспнома» низ ошкор аст, аммо унсурҳои ташбеҳ дар асари размиӣ шоир вобаста ба мавзӯ ва талаботи рӯҳӣ ҳаммоса аз тағаззулоти қасоиди ӯ фарқ мекунад. Дар дoston шоир осмону хуршед, моҳу кӯҳу беша, дарё, шеру палангу филро барои ҳашамат, устуворию сарбаландӣ меорад, аммо дар тағаззулот гулҳо, ҳайвоноту паранда мисли оҳу, товус, дар мадҳаю ситоиш абру борон, кӯҳу дарё дар маркази тасвир қарор мегиранд.

Дар байти зерӣ Имораи Марвазӣ – шоири асри X вазии боди баҳорӣ тасвир ёфтааст:

*Боди баҳорӣ ба обгир баромад,
Чун руҳи май гашт обгир пур аз чин [3, с.91].*

Обгир ба маъноӣ кӯл омадааст, ки ором аст. Вақте ки бод мезазад, рӯйи оби кӯл ё ҳавз хатчаҳо, мавҷҳои рах-рах пайдо мешаванд, ки шоир онҳоро ба чини рӯйи худ монанд кардааст. Ташбеҳкунанда, ки дар мисраи дуюм омадааст, / руҳи пурчин /, ба пиронсолии шоир ишора мекунад. Имора ташбеҳкунандаро аз миёни ашёи табиат начуста, балки руҳи худро чун мушобеҳи хатҳои рӯйи об истифода намудааст.

Робии Балхӣ (шоираи асри X) дар васфи баҳор мегӯяд:

*Зи бас гул, ки дар бор маъво гирифт,
Чаман ранги Аржанги Моно гирифт.
Магар чашми Маҷнун ба абр андар аст,
Ки гул ранги рухсори Лайло гирифт...
Чу рӯҳбон шуд андар либоси кабуд,
Бунафша, магар дини тарсо гирифт [13, с.10].*

Дар доираи тасвири шоир боғ бо гули лола, нарғис, бунафша қарор гирифтаанд.

Бояд гуфт, ки унсурҳои табиат дар шеър барои ифодаи марому ниятҳои гуногуни шоирон хизмат кардаанд ва шоирон низ онҳоро ба ниятҳои гуногун истифода намудаанд. Вобаста ба мазмун ва маъноӣ тасвир шеърҳоеро, ки бо истифодаи унсурҳои табиат офарида шудаанд, метавон ба чунин хелҳо ҷудо сохт:

1. Шеърҳо, қитъаҳо, маҳсусан, ташбиҳи қасидаҳо, ки дар онҳо зебоӣҳои табиат ба таври комил ба тасвир омадааст. Ин гуна пейзажҳо оҳанги лирикӣ ё таърихӣ гирифтаанд.

2. Ашъори тавсифӣ ва пейзажӣ, ки ҷанбаи пейзажии онҳо сузгар аст, зеро ки ҳадафи тасвиргар бо истифодаи унсурҳои зебоӣ табиат нишон додани бартарияти мамдуҳи он аст.

3. Порчаҳо, абёте, ки дар онҳо унсурҳои табиат /гул, абр, ранг ва ғайра/ фақат барои нишон додани сифати тавсифшаванда, /маҳсусан, ёр/ истифода мешаванд ва ин образҳои пейзажӣ бештар чун ташбеҳшаванда кумак кардаанд.

Дар ташбиби қасидаи Кисоии Марвазӣ (тав. 953) тасвири чомаи баҳор омада, таровату зебоии он зимни тасвир бо унсурҳои баҳорӣ /боди сабо, насим, сунбулу қаранфул, хониши мурғон, абру барқи миёни он, боғи гулҳо/ хеле зебо омадааст ва хусусан, интихоби вазни шеър кофияпардозӣ тасвирро хеле олиҷаноб сохта, оҳангнокии шеър бо суруру шодии баҳорӣ омехта гаштааст:

*Боди сабо даромад, фирдавс гаит сахро,
Орост бӯстонро найсон ба фарши дебо.
Гул боз карда дида, борон бар он чакида,
Чун хун фуру давида бар орази чу даббо.
В-он нарғиси мусаввар чун луълуи мунаввар,
Зар андар ӯ мудаввар чун моҳ бар Сурайё [3, с.172].*

Дар қасида тасвири табиати баҳорӣ бештар таҳрик дорад. Динамикаи тасвир чунбанда буда, чобачогузории калимаҳо, баҳусус, эътибор додани шоир ба фонетикаи овозҳо ва лаҳни вожаҳо ба рангорангии табиат оҳангнокиро илова сохтааст.

Дар тасвири баъзе шоирон вобаста ба мақсади тасвир манзара тобеи воқеият тавсиф мешавад. Шоир Тоҳири Чаронӣ (асри X) дар сифати гули нарғис бо таъкиди шакли ҳандасӣ гуфтааст:

*Он гуле, к-аш соқ аз минои сабз,
Бар сараш бар симу зар омехта.
Нохуни ҳур аст гӯйи гирд-гирд,
Дидаи боз аз миён-и ангехта [3, с.68].*

Бояд гуфт, ки таваҷҷуҳи зиёди шоирони асри X ба табиату аносири он моҳу хуршед, рӯзу шаб, кӯху сахро, дарёву рӯд, гулҳову парандаву ҳайвонот ба воситаи санъати ташбеҳ яке аз хусусиятҳои намоёни табиатситоии ғӯяндагони ин аср аст.

Шаҳиди Балхӣ (ваф. 937) андуҳи худ ва номуродии аҳли фазлро таъкид карда, донишу хостаро ба нарғису гул монанд мекунад, ки шукуфтани онҳо дар як ҷой мумкин нест:

*Донишу хоста аст нарғису гул,
Ки ба як ҷой нашкуфанд ба ҳам.
Ҳар киро дониш аст, хоста нест,
В-он киро хостааст, дониш кам [3, с.63].*

Шоирони асри X дар баёни ҳама гуна андешаҳои худ ба табиат мурочиат кардаанд. Чунончи, Абушақури Балхӣ (тав. 916) дар аҳамияти зоту сиришти одамай ва таъкиди зарурати истеъдод барои таъсири тарбият душманро ба дарахти талхниҳод ташбеҳ карда гуфтааст:

*Ба душман барат устуворӣ мабод,
Ки душман дарахтест талх аз ниҳод.
Дарахте, ки талхааш бувад гавҳарро,
Агар чарбу ширин диҳӣ мар варо.
Ҳамон меваи талхааш орад навид.
Аз ӯ чарбу ширин нахоҳӣ мазид [7, с.77].*

Ҳамин тарик, фасли баҳор ва зебоиҳои манзараи он дар шеъри тоҷикии садаи X-XI мавеи хосса дошта, манзаранигорӣ агар дар асри X шуруъ шуда ташаккул ёфта бошад, дар асри XI ба минбари баланд бардошта шудааст ва ин гуна манзарофаринӣ дар қарнҳои баъдина камтар ба назар мерасад. Шоирони асри X дар ашъори худ мавзуи васфи табиат ва унсурҳои онро бар мабной мушоҳидаю таҷрибаи нигориши хеш тарҳрезӣ намудаанд ва васфи ҳар яки онҳо аз дигаре тафовуту бартарияте касб мекунад, санъати ташбеҳ аз маъмултарин санъати бадеии васфу тасвири табиат дар ин асрҳо будааст. Ин тасвирҳо дар асрҳои баъдина идома ёфта комилтар шудаанд ва ба мақоми рамзию тамсилӣ расидаанд.

Адабиёт

1. Абдуллоев А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI. - Душанбе, 1978. - 267с.
2. Афсаҳзод А. Баҳсҳо оид ба Рӯдакӣ дар асри XV //Дар китоби «Ёдбуди устод Рӯдакӣ (Маҷмуаи мақолаҳо. - Душанбе, 1978. - 268с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. - Сталинобод, 1958. - 307с.
4. Брагинский И.С. Из истории таджикской народной поэзии. - М., 1956. - 367с.
5. Ганҷи сухан (Шоирони бузурги порсигӯӣ ва мунтахаби осори онон). //Бо кӯшиши доктор З. Сафо. - Техрон, 1374 (ҳ.қ). - 468с.

6. Зарринкуб А. Сайре дар шеъри форсӣ. - Техрон, 1371. – 398с.
7. Маъсумаи М. Бурунгарои шоирони аҳди Сомонӣ (табиат дар ташбеҳ) // Садои Шарқ. - Душанбе, 2000, №7-12.
8. Мирзоев А. Абӯабдулло Рӯдакӣ. - Сталинобод, 1958. – 197с.
9. Никитина В.Б. Природа в литературе Иранского возрождения. //Иранская филология. – М., 1971. – С. 68-82.
10. Осори Рӯдакӣ. - Сталинобод, 1958. – 267с.
11. Рудольф Б.К. Странствующий рыцарь истины /жизнь, мысль и подвиг Джордано Бруно. - М., - 1988. – 368с.
12. Саҳно И.М. Пейзаж как развивающаяся форма воплощения авторской концепции. //Сб. научн. тр. – М., 1984. – 398с.
13. Усмон Т. Бисту се адиба. - Сталинобод, 1957. – 254с.
14. Ян Рипка. История персидской и таджикской литературы. – М., 1970. – 407с.

ВАСФИ МАНЗАРАҲОИ БАҲОРӢ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ АСРҲОИ X-XI

Шеъри форсӣ-тоҷикӣ то қарни XI-ро шеъри табиат хондаанд ва дар ҳақиқат, ин давра аз назари тавачҷуҳ ба табиат саршортарин замон аст, зеро он офоқи бурунгаро ва тавҷам бо табиат мебошад. Аз тасвири табиат маълум мешавад, ки шоирон дар ҳассостарин лаҳзаи ваъи хотир қарор доштаанд ва ҳузр ё сурури рӯҳию ботиниашон бо ҳолати табиат ё аносири он даромехтааст. Дар мақолаи мазкур тасвири фаслҳои сол, аниқтараш, фасли баҳор дар эҷодиёти шоирони асрҳои X ва XI мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф қайд мекунад, ки дар қитъаю шеърҳои шоирон навҳои тасвири табиат, баҳусус, баҳор мушоҳида мешавад, ки яке қитъаот ва ашъоре, ки тасвири баҳор бо тасвири дигар омезиш ёфтааст, дигаре, қитъаю шеърҳои, ки пурра ба васфи баҳор бахшида шуда ва ҳадафи ин тасвириро дар байтҳо ишора мекунад. Аз ҷониби муаллиф омилҳои ба мавзӯи тасвири табиат тавачҷуҳ доштан ва маҳз ба табиат рӯ овардани шоирони ин давр таҳқиқ ва шарҳу эзоҳ дода шудаанд. Инчунин, қайд карда мешавад, ки майли вуқӯбинӣ доштани адабиёти ин даврҳо сабаби ба васфи табиат рӯ овардани шоирон гаштааст ва устод Рӯдакӣ ва муосирони ӯ ҳангоми тасвири хусни инсон ва таровати афсунгари табиат дар байни онҳо иртиботи ошқору ниҳони хайратангезро дарк намуда, барои ифодаи фикри худ аз он моҳирона истифода бурданд. Диди воқеӣ ва истиқлоли фикрӣ барои шоирони ин аҳд имкони фаровоне додааст, то ки тасвири васфи онҳо аз зебоии табиат ва фаслҳои сол ба шакли ҳикояти содаи дилчасп падида ояд ва ба зехн наздику хотирмон бароянд.

Калидвожаҳо: адабиёти тоҷик, асрҳои X-XI, табиат, манзара (пейзаж), фаслҳои сол, баҳор, санъати ташбеҳ.

ОПИСАНИЕ ВЕСЕННИХ ПЕЙЗАЖЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПОЭТОВ X-XI ВЕКОВ

Персидско-таджикская поэзия до XI века писалась как поэма о природе, и на самом деле этот период является самым интересным временем с точки зрения внимания к природе, ведь это широкий кругозор и гармония с природой. Из описания природы видно, что поэты находятся в наиболее чувствительный момент своего душевного состояния и их печаль или внутренний образ смешаны с состоянием природы или ее стихий. В данной статье исследуются описание времен года, точнее, весенней поры в произведениях поэтов X и XI веков. Автор отмечает, что в стихах и поэмах поэтов встречаются разные типы изображения природы, особенно весны в стихах и поэмах, в которых образ весны сочетается с другими образами, а другой – стихи и поэмы, которые полностью посвящены восхвалению весны и цель создание этих образов они указывают в стихах. Исследуются и разъясняются факторы внимания поэтов этого периода к теме воспевания и обращения к природе. Также отмечается, что тенденция литературы этих периодов к прогрессивности стала поводом для поэтов воспевать природу, а устэд Рӯдаки и его современники, описывая красоту человека и чарующую свежесть природы, понимали удивительную открытую и скрытую связь между ними, и для выражения своего мнения они умело ею пользовались. Настоящая дальновидность и интеллектуальная самостоятельность предоставили поэтам этой эпохи широкие возможности для того, чтобы их образы и восхваления красоты природы и времена года предстали в форме простого и страстного рассказа и стали близкими и запоминающимися.

Ключевые слова: таджикская литература, X-XI вв., природа, пейзаж, времена года, весна, искусство аллегории.

DESCRIPTION OF SPRING LANDSCAPES IN WORKS POETS OF THE 10th-11th CENTURIES

Persian-Tajik poetry until the 11th century was written as a poem about nature, and in fact this period is the most interesting time in terms of attention to nature, because it is a broad outlook and harmony with nature. From the description of nature it is clear that the poets are at the most sensitive moment of their

mental state and their sadness or inner image is mixed with the state of nature or its elements. This article examines the description of the seasons, more precisely, the spring season in the works of poets of the 10th and 11th centuries. The author notes that in the verses and poems of poets there are different types of images of nature, especially spring in verses and poems in which the image of spring is combined with other images, and the other is verses and poems that are completely devoted to the praise of spring and the purpose of creating these images they indicate in verse. The factors of attention of poets of this period to the theme of chanting and turning to nature are explored and explained. It is also noted that the tendency of the literature of these periods towards progressiveness became an occasion for poets to glorify nature, and Ustad Rudaki and his contemporaries, describing the beauty of man and the enchanting freshness of nature, understood the amazing open and hidden connection between them, and they skillfully used it to express their opinions. True foresight and intellectual independence gave the poets of this era ample opportunity to make their images and praises of the beauty of nature and the seasons appear in the form of a simple and passionate story and become relatable and memorable.

Keywords: Tajik literature, X-XI centuries, nature, landscape, seasons, spring, art of allegory.

Дар бораи муаллиф

Самадова Гулҷаҳон Абдусаторовна
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи
уазария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 000 02 46 08
E-mail: samadova_2019@mail.ru

About the author

Samadova Guljakhon Abdusatorovna
PhD student at the Department of Theory and
History of Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 000 02 46 08
E-mail: samadova_2019@mail.ru

Об авторе

Самадова Гулҷаҳон Абдусаторовна
Докторант PhD кафедри теорії и історії
літератури
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Муҳаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 000 02 46 08
E-mail: samadova_2019@mail.ru

ҚОФИЯ ДАР АШЪОРИ НИЗОМУДДИН ШАЙХ АҲМАДИ СУҲАЙЛӢ

Зокиров Х. Ҷ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Низомуддин Шайх Аҳмади Суҳалӣ дар баробари кашфи маънии бикр, мавзӯҳои дархӯри замон ва интихоби дурусти вазн, қофияро низ дар ашъори дилошӯби худ ҳунармандона истифода кардааст. Зеро нақши қофия дар ташаккули каломи ҳунари ва бармало гаштани ҳунари гуянда ниҳоят калидӣ арзёбӣ мешавад. Роҷеъ ба қофия дар сарчашмаҳои адабӣ ва илмӣ андешаҳои ҷолибе ироа гаштааст, ки ҳамагӣ бар аҳаммияти қофия дар шеър ва ҷойгоҳу нақши он дар каломи ҳунари таъкид мекунад. Аз ҷумла, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” дар ҳарфи “қ” маънои луғавӣ ва истилоҳии қофия чунин шарҳ ёфтааст:

“Қофия *ا. قافية* 1. *кит.* азпайраванда, пасоянда. 2. *адш.* якчанд ҳарф ё ҳичоҳи шабех ва ҳамоҳанг, ки дар охири мисраъҳо пеш аз радиф такрор шуда омада, вазну оҳанги шеърро таъмин мекунад” [10, с. 710].

Дар ин тавзеҳот инро метавон илова кард, ки қофия метавонад, дар аввали шеър, миёна ва дар тамоми шеър тарсеъ шавад. Шамсуддин Муҳаммади Қайси “Розӣ дар Ал- муъҷам” таърифи қофияро тавзеҳ намуда, нақши меҳварӣ ва муайянкунандаи онро дар шеър таъйин карда, бар пояи назарияи гузаштагони худ чунин фармудааст: “Ва гуфтаанд, ҳуруфи охирини он ба якдигар монанда, то фарқ бувад миёни муқаффию (қофиядору) ғайри муқаффӣ, ки сухани беқофияро шеър нашмаранд, агар чи мавзун афтад” [3, с. 162]. Ин ҷо назарияпардозӣ мазбур мавзунияти шеърро, каломи ҳунариро беқофия ғайри қобили қабул донистааст, ки ин ҳолат дар поэтикаи нормативӣ меъёр ҳисобида мешавад. Ҳамчунин, дар идома Шамси Қайси шартӣ қофияро низ таъйин кардааст. Ба таъкиди ӯ: “Қофия, бидон, ки баъзе аз калимаҳои охирони байт бошад, ба шартӣ он ки он калима ба айнҳо (назарҳо) ва маъноҳо дар охири абёти дигар мутақаррар (такрор) нашавад [3, с. 163]. Албатта, дар амалия ва зарурат шартӣ мазкурӣ ин назарияпардоз, ба таври вижа ва дар ҳадди ҳунари сарфи назар шуданаш имкон дорад, ки онро назариядонҳои баъдӣ қофияи бадеӣ номидаанд. Дар ҳар сурат, масъалаҳо ва нуқоти назарие, ки донишмандони асримиёнагии мо, мисли Шамси Қайси Розӣ дар хусуси қофия дар кутуби назарии худ иброз доштаанд, имрӯз низ арзиши хешро аз даст надода, ҳамвора аз ҷониби суханшиносони касбӣ мавриди тавачҷуҳ ва пайгирӣ қарор мегирад. Ин маънои онро дорад, ки донишмандони муосир дар китобҳои худ аз афкори назарии гузаштагон нашъат гирифта, онҳоро дар шакли ҷадид ва такмилёфта бо диди тоза манзур кардаанд. Профессорон: Худой Шарифов ва Урватулло Тоиров қофияро чунин тавзеҳ додаанд: «Қофия аз калимаи арабии қофият ба забони мо омадааст ва маънои он аз пай равандаро дорад. Дар забони тоҷикӣ калимаи пасованд (муҳаффафи он пасованд) пасованд низ ба маънои қофия кор фармуда мешавад». Ин ҷо шабоҳат доштани қофия бо истилоҳи пасованд илова гаштааст. Ҳамчунин, “Қофия” таъкид намудаанд эшон: “ҷузъи шаклии шеър аст” ва дар идома ба таври возеҳ ба андешаи назариядонҳои асримиёнагӣ чунин афзудаанд: “дар гузашта шеършиносон маъною вазифаи онро дар қолаби умумии шеър баён кардаанд”. Ҳамаи ин назароти муфид бори дигар таъйид месозад, ки афкори назарияпардозони классикӣ имрӯз ҳам ба кор меояд ва қобили арзишу тавачҷуҳ аст [11, с. 316]. Махсусан, он дар шинохти шеъре, ки дар асоси омӯзиши поэтикаи нормативӣ таълиф ёфтааст, арзиши бештар касб мекунад. Зеро ағлаби шоирони классикӣ пас омӯзишу аз бар намудани қонунмандҳои эҷодӣ бадеӣ ба шеърӯ шоирӣ мепардохтанд. Аз он ҷумла, Шайх Аҳмади Суҳалӣ, ки аз мактаби адабии Ҷомӣ барин мутафаккири барҷаста сабақи илмию эҷодӣ гирифтааст, яқинан лузумоти шеърӯ шоирро омӯхта, ба эҷоди каломи ҳунари рӯ овардааст. Далели раднопазири ин андеша ҳунари қофияроии шоир аст, ки зимни таҳқиқоти ҳозир мусаллам гардид.

Анвои қавофӣ, ки дар ашъори шоир ба кор рафтааст, ба тариқи зайл метавон баршуморӣ ва таҳлили баҳогузорӣ кард:

1. Қофия бо ҳуруфи раӣ:

Дӯш дар синаи ман ишқи ту ғавғо мекард,
Гӯиё ҳорисии лашкари савдо мекард [4, 26а].

Шоир дар ин намуна, аз воридшавии ишқ дар вучуди қаҳрамони лирикиаш хаба дода, шуру ғалаёни баъдии онро тавзеҳ намудааст. Барои ба ҳадафи эҷодии худ расидан ва афкори ошиқонаашро иброз доштан, шоир садоноки дарози “-о”-ро дар таркиби вожаҳои “ғавғо ва савдо” чо дода, қофияи муқайяди мучаррадро сохтааст, ки аз ҷумлаи қавофии пурбаҳо буда, ба мухтавои каломи хунарӣ мувофиқ мебошад. Соҳибсухан ин навъ қофияи пурбаҳоро зиёд ба кор бурдааст, ки аз таъбу завқи баланди эҷодии вай дарак медиҳад.

Агар дар намунаи ғавқ шоир решаи қофияро дар як ҳарф мушаххас намуда бошад, дар мисоли зайл ба ҳарфи рағӣ садоноки кӯтоҳи “а”-ро илова кардааст. Азбаски ин гуна садонокҳо дар навишти хатти ниёгон дарҷ намеёбанд, бинобар ин, донишмандони улуми бадеъ чунин қофияро ҳам қофияи муқайяди мучаррад номидаанд.

Муҳити маркази дил то ба кай доғи алам моро?

Худовандо, халосӣ бахш аз ин гирдоби ғам моро [4, 26].

Соҳибсухан аз мушкilotи зиндагӣ ва ғаму дарди он ҳарф зада, аз тулони шуданаш ва дар маркази қалб маскан гирифтани шикоят намуда, аз Худо талаб кардааст, ки ўро аз ин ҳолати мушкил начот диҳад. Дар мурағтабу зебо шакл гирифтани ин фикр қофияи интиҳоб кардаи шоир, ки дар ҷузви “-ам”-и калимоти “аламу ғам” мушаххас гаштааст, нақши бориз дорад. Ин чо: “м”-равии муқайяд ва “а”-тавзеҳ мебошад. Ин навъ қофия ҳам пурбаҳо маҳсуб меёбад, ки шоир дар сурудани ашъори худ зиёд аз он кор гирифтааст.

2. Қофия бо ҳуруфи рағӣ ва ридфи муғрад:

Эй орази ту тозагули бӯстони ҳусн

В-эй абруйи ту моҳи нави осмони ҳусн [4, 81а].

Дар ин мисол, шоир ба тавсифи ҳусни оламгири маъшуқа пардохта, рӯйи ўро “тозагули бӯстони ҳусн” ва абрувонашро “моҳи нави осмони ҳусн” ба қалам додааст. Барои манзур гаштани ин маънии тавсифии ҷолиб соҳибсухан ҷузви “-он”-ро дар таркиби калимоти “бӯстону осмон” қофия интиҳоб намудааст, ки “н”-равии муқайяд ва “о”-ридфи муғрад мебошад. Таркиби овозии қофия ва маҳсусан, истеъмоли садоноки дарози “о” дар тамоми байт хушоҳангии каломи шоирро тақвият бахшидааст. Қофияи мазкур, навъи пурбаҳо буда, дар шеъри шоир корбурди зиёд дорад.

3. Қофия бо ҳуруфи рағӣ, қайд ва ҳазв:

Зихӣ силсилаи зулф карда банд маро,

Кашида аз шикани турра дар каманд маро [4, 5а].

Дар ин байт, қаҳрамони лирикӣ ба зулфе ки ба як нигоҳ ўро мутаваҷҷеҳ сохта, ба “банду каманд”-аш гирифтори худ сохтааст, аҳсан хондааст. Барои мурағтаб гаштани ин фикр, шоирро зарур омадааст, ки ҷузви “-анд”-ро дар таркиби калимоти “банду каманд” пайдо намояд ва ҳудуди онро мушаххас созад. Дар ҷузви мазкур, “д”-равии муқайяд, “н”-қайд ва садоноки кӯтоҳи “а” тавзеҳ мебошад.

Дар мисоли дигар ҳам шоир мавзуи ишқро думболгир шуда, дигарбора ба зулфи сиёҳи ёр мутаваҷҷеҳ гаштани қаҳрамони лирикашро таъкид доштааст. Барои ибрази ин андеша, шоир ҷузви “-аст”-ро дар таркиби вожаҳои “шикаст ва даст” решаи қофия қарор дода, корбурди вофири қофияи муқайядро ба ҳарфи қайд дар ашъораш ба чилва овардааст:

Аз сар гирифт зулфи сиёҳат шикасти мо,

Бозуи ишқ бори дигар тофт дасти мо [4, 100 а].

4. Қофия бо ҳуруфи рағӣ, ридфи мураққаб:

Дар назар аст он руҳи зебо маро,

Дида зи боғ аст шикебо маро [4, 76].

Дар ин намуна, шоир мавзуи лирикиро пайгирӣ карда, дар он шефтагии ошиқро аз ҳусни зебои маъшуқа ба ҳаде иброз доштааст, ки ба ҷуз ҳусни вай дигар ба касею чизе маҷоли тавачҷуҳ накардааст. Шоир дар баёни матлаби худ қофияи ҷолиберо дар ҷузви “-ебо”-и калимаҳои “зебою шикебо” интиҳоб намудааст, ки “о”-равии муқайяд, “е”-ридфи муғрад ва “б”-ридфи зойд мебошад.

5. Қофия бо ҳуруфи рағӣ ва таъсису даҳилу ишбоъ:

Рухсори дилкушои ту субҳи сабоҳат аст,

Субҳи сабоҳате, ки дар ў сад малоҳат аст [4, 246].

Дар ин байт шоир ба тасвири руҳи зебои маъшуқа пардохта, онро “дилкушои субҳи сабоҳат” ва дорои “сад малоҳат” маънидод карда, хунари суханофаринии худро дар такрори калимаҳо ва иштиқоқи онҳо ба чилва оварда, ҷузви “-оҳат”-ро дар калимаҳои “сабоҳат ва малоҳат” қофияи муқайяди пурбаҳо интиҳоб намудааст. Дар ин қофия: “т”-рағӣ, “о”-таъсис, “ҳ”-даҳил ва “а”-ишбоъ аст. Бо ҳамин, анвои пурбаҳои қофияи муқайяд хатм мешавад. Аз

ин маълум мегардад, ки Суҳайлӣ дар ашъори худ ҳамаи навъҳои қофияи муқайядро дар шакли солим ва пурбаҳо ба кор бурдааст.

Навӣи дигари қофия, ки бо илова шудани ҳуруфи решагии худ аз анвои дар ғавқ матраҳ шуда, тафовут мекунад, қофияи мутлақ мебошад. Шартӣ ба вучуд омадани қофияи мазкурро адабиётшинос Баҳром Сирус чунин шарҳ додааст: “Агар равӣ ба васл часпида бошад, равии мутлақ номида мешавад” [5, с. 49]. Воқеан, омадани ҳарфи васл қофияи муқайядро дар шеър ба қофияи мутлақ мубаддал месозад. Ҳарфи васл дар ташаккули қофияи мутлақ нақши калидӣ мебозад, пас он ҳарфҳои дигари решагӣ, ки дар ин навӣи қофия иштирок мекунанд. Азбаски дар қофияи мутлақ тамоми ҳуруфи решагии қофия иштирок мекунанд, бинобар ин, танаввуӣи он нисбат ба қофияи муқайяд зиёд мебошад. Дар ашъори Шайх Аҳмади Суҳайлӣ навъҳои зерини қофияи мутлақ ба кор рафтааст.

6. Қофия бо ҳуруфи равӣ ва васл:

Дилам бурдаст шӯхе, бевафое,
Муқаммиршевае, шанге, балое [4, 816].

Дар намуна шоир ҳусну ҷамоли дилфиреби маъшуқаро ба риштаи тасвир кашида, ўро “шӯху муқаммиршеваю зебо” ба қалам дода, бо ин ҳама ҷаззобияш “болову бевофо” буданаш забони шикоят кушудааст. Дар баёни матлаби худ шоир ҳарфҳои “о” ва “е”-ро дар таркиби калимаҳои “бевафое ва балое” решаи қофия қарор додааст, ки: “о”-равии мутлақ ва “е”-васл мебошад. Аз он ки дар ин ҷо ҳарфи равӣ бо васл часпидасту зиёда аз он ҳарфи дигар дар решаи қофия дида намешавад, онро қофияи мутлақи мучаррад номидаанд.

7. Қофия бо ҳуруфи равӣ, ридфи муфрад:

Сокиё, дорам ба дил андуҳи дилдоре ачаб,
Бода дех, к-ӯ ҳаст дар коре чунин ёре ачаб [4, 19а].

Ин ҷо низ шоир ба тараннуми мавзуи ишқӣ мароқ зоҳир карда, аз ғаму андуҳи қаҳрамони лирикии худ суҳан ба миён овардааст. Дар тасвири соҳибсуҳан, ошиқ зери бори ғам монда, ба соқӣ мурочиат намуда, аз ў хостааст, ки тавассути додани бода мушкилоташро саҳл гардонад. Барои чунин шакл гирифтани андешаи худ шоир ҷузви “-оре”-ро дар таркиби калимоти “дилдоре ва ёре” решаи қофия интиҳоб кардааст, ки “р”-равии мутлақ, “е”-васл ва “о” ва “ё”-ридфи муфрад мебошад. Ҳамчунин, ҷузви мазкур дар калимаи “коре” ҳам дарҷ ёфта, аз зулқофия будани ин матлаъ дарак додааст. Ин навӣи қофияро шоир дар эҷоди ашъори лирикиаш зиёд ба кор бурдааст. Намунаи зайл, аз ҷумлаи онҳост. Шоир дар ин матлаъ ҷузви “-оҳе”-ро решаи қофия интиҳоб намуда, ҳолати қаҳрамони лирикиашро ба риштаи тасвир кашида, моил шудани ўро ба хубчеҳре ифшо карда, дар ин масир аз “сарсари оҳе” ба мақсад ноил гаштаниашро арз доштааст:

Дил боз ҳаво кард маро ҷониби моҳе,
Ё Раб, бирасонаш мадад аз сарсари оҳе [4, 806].

Агар дар мисраи аввал дар вожаи “моҳе” ҷузви “-оҳе” решаи қофияро ташкил дода бошад, дар мисраи дуюм тамоми калима ба ҷузви қофия табдил ёфтааст, ки дар қоидаи қофияроӣ ҳалале ворид насохтааст. Дар ин ҷо: “ҳ”-равии мутлақ, “о”-ридфи муфрад ва “е”-васл мебошад. Дар ин мисол ҳам ҳар се ҳарфи решагии қофия хонда мешавад. Ин маъноӣ онро дарад, ки таркиби ҳуруфи решагии онҳо ҳаракат ва ё ҳарфҳои садоноки кӯтоҳ нашофтаанд. Дар намунаи зерин бошад, ҳаракат ва ё садоноки кӯтоҳ дар таркиби ҳуруфи решагии мансуб ба қофия ворид шудааст. Ҷузви “-одам”-и таркиби калимоти “кушодам ва ниҳодам” гувоҳи ин даъвоаст. Шоир бо ин, ҳолати қаҳрамони лирикиашро, ки “дар ғам”-и ёри худ “хуни дил аз дида кушода”, умед “бар раҳгузари сел” бастааст, хеле зебо ва ба фаҳми хонанда наздик тавзеҳ додааст:

Дар ғамат хуни дил аз дида кушодам охир,
Рахт бар раҳгузари сел ниҳодам охир [4, 346].

Дар мисраи дуюми ин байт ба ҳадафи худ нарасидани ошиқ бо санъати тамсил рӯшан нишон дода шудааст.

8. Қофия бо ҳуруфи равӣ, ридфи муфрад, ридфи зоиҷ ва васл:

Мижгон шикаст дар чигарам шӯҳдидае,
Тире расид бар дилам аз норасидае [4, 79а].

Шоир дар ин ҷо аз таассуроти қаҳрамони лирикиаш, ки аз ҳусни дилафрӯзи маҳбубае ба ў расидааст, ҳарф задааст ва барои ифода шудани ин матлаб, соҳибсуҳан ҷузви “-идае”-ро дар таркиби калимоти “шӯҳдидае ва норасидае” решаи қофия сохтааст. Дар ҷузви мазкур: “а”-равии мутлақ, “и”-ридфи муфрад, “д”-ридфи зоиҷ ва “е”-васл шудааст. Равие, ки ин ҷо манзур гаштааст, танҳо ҳаракат ва ё садоноки кӯтоҳ нест, балки он дар навишти расмулхати ниёгон бо ҳарфи “ҳо”-и ҳавваз ифода меёбад ва биноан, имкони ба ҳайси ҳарфи равӣ кор

фармуда шуданро доро мебошад. Дар намунаи дигар, садоноки кутуҳи “а” бинобар равиро бо васл пайвастанаш, истилоҳи маҷро ро ба худ гирифтааст. Мисоли фавқ ин гуна ҳаракатро надошт. Ҷузви матлаи зерин “-ӯхтам” аст, ки дар таркиби вожаҳои “сӯхтам ва омӯхтам” мушаххас гардидааст. Шоир бо ин қофия матлаби худро дар хусуси ҳичрони қаҳрамони лирикӣ аз ҷудоии ёраш ифшо намуда, онро барои вай дарси ибрат ва масири камолоту худомӯзӣ маънидод кардааст:

Басе бар шуълаҳои нори ҳичрон сӯхтам худро,

Ки бар маҳҷурӣ аз шамъи рухаш омӯхтам худро [4, 21а].

Дар ин ҷо: “т”-равии мутлақ, “ӯ”-ридфи муфрад, “х”-ридфи зоид, “м”-васл ва “а”-маҷро мебошад. Аз ҷолибтарин ва хуштарин қавофии мутлақи пурбаҳо маҳсуб меёбад, ки шоир дар ашъори худ аз он зиёд истифода кардааст.

9. Қофия бо ҳуруфи равӣ, ридфи зоид, ридфи муфрад, васл ва ҳуруҷ:

Сӯхт ноли ҷисму з-ӯ равшан надидам хонаро,

Кай фуруғ аз шуълаи барқе бувад кошоноро? [4, 11б].

Дар мисоли мазкур ба таркиби ҳуруфи решагии қофия ҳарфи дигар ворид шудааст, ки ҳуруҷ ном дорад. Шоир ҷузви ин қофияро дар калимаҳои “хонаро ва кошоноро” мушаххас кардааст, ки “-онаро” шакли решагии он аст. Бо ин, соҳибсухан аз камнамоеи руҳи ёри қаҳрамони лирикийи худ ҳарф задааст. Дар ҷузви мавриди назар: “а”-равӣ, “н”-ридфи зоид, “о”-ридфи муфрад, “р”-васл ва “о”-ҳуруҷ маҳсуб меёбад.

10. Қофия бо ҳуруфи равӣ, тавҷеҳ васл ва ҳуруҷ:

Эй з-оташи савдои ту дар сина шарарҳо

В-аз ҳар шараре дар дили шӯрида асарҳо [4, 16а].

Шоир нашъатгириҳои қаҳрамони лирикиро аз ишқи ёр ба риштаи тасвир кашидааст ва барои ифода кардани матлаби худ калимаҳои “шарарҳо ва асарҳо”-ро қофия сохта, решаи “онро” дар ҷузви “-арҳо”-и таркиби онҳо мушаххас кардааст. Дар ин ҷо: “р”-равии мутлақ, “а”-тавҷеҳ, “х”-васл ва “о”-ҳуруҷ мебошад. Дар ҷузви мазкур ҳарфҳои равию васл бе ҳаракати “маҷро” воқеъ гаштаанд. Дар ашъори Шайх Аҳмади Сухайлӣ ҳамҷунин, бе тавҷеҳ омадани ин навъи қофия ба назар расид. Масалан, суҳанвар дар матлаи зерин ҳолати ошиқро тавҷеҳ карда, ки вай аз ишқи ёр девона шуда, ба соқӣ мурочиат намудааст, ки майе ба ӯ диҳад, ки ин ҳолаташро боз ҳам вазнинтар ва девонатар созад. Барои ифода шудани ин маънӣ, суҳанвар ҷузви “-ост”-ро дар калимаҳои “сазост ва кучост” решаи қофия сохтааст, ки “о”-равии мутлақ, “с”-васл ва “т”-ҳуруҷ мебошад:

Ман, ки чун девонагонам не майи айшам сазост,

Соқие, он май, к-аз он девонатар гардам, кучост [4, 100а]?!

11. Қофия бо ҳуруфи равӣ, ридфи муфрад, васл ва ҳуруҷ:

Бинозам нақши абрӯе чунинро,

Ки сархат медиҳад наққоши Чинро [4, 17а].

Шоир аз номи қаҳрамони лирикӣ, ҳусни зебои ёрро бо “нақши абрӯ”-яш, ки “наққоши Чинро” зери таъсир мегузорад, васф намудааст. Барои ба ин ҷолибӣ баён шудани матлаби хеш шоир ҷузви “-инро” дар калимоти “чунинро ва Чинро” решаи қофия интиҳоб кардааст. Ҳарфи “н”-равии мутлақ, “и”-ридфи муфрад, “р”-васл ва “о”-ҳуруҷ мебошад.

12. Қофия бо ҳуруфи равӣ, тавҷеҳ ва васл:

Бардоштаам ба сӯят, эй дӯст, таке,

В-андар тақупӯям намондаст шаке.

Аз ғояти таъчил ба сар меоям,

Яъне ки дар ин раҳам ду гом аст яке [4, 95а].

Шоир дар ин ҷо садоқат ва самимияти хешро нисбат ба дӯсти худ ибраз дошта, ҷузви “-аке”-ро дар таркиби калимаҳои “таке, шаке ва яке” решаи қофия қарор додааст. Ҳарфи “к”-равии мутлақ, “а ва я” тавҷеҳ ва “е”-васл шудааст. Ин рубоии шоир аз рӯйи моҳияти худ мазмуни ирфонӣ дорад ва қофия дар баёни андешаи соҳибсухан нақши ҳалқунанда бозиддааст.

13. Қофия бо ҳуруфи равӣ, ридфи муфрад, ридфи зоид, васл, ҳуруҷ ва мазид:

То ҷоки ҷигар ба хори ғам дӯхтаам,

То оташи ишқ дар дил афрӯхтаам.

Он ҷо ҳама дарди ӯ ниҳон сохтаам,

В-ин ҷо ҳама ғайри ишқи ӯ сӯхтаам [4, 95а].

Шоир дар ин рубоӣ ба масоили ирфонӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, ҳама ҳолати тағйирпазирӣ ишқро дар назди эҳсоси ишқи ирфонӣ ҳеҷ донистааст. Ба ифодаи дигар, суҳанвар ишқи ирфониро аз ҳамаи анвои ишқи дигар афзал донистааст. Албатта, бурузи

эҷодии ин ҳолатро мо ба ҷаҳонбинӣ ва тамоюли ирфонӣ доштани шоир марбут медонем. Барои ифода шудани матлаби мазкур шоир ҷузви “-ӯхтаам”-ро дар таркиби силсилакалимаҳои “дӯхтаам, афрӯхтаам ва сӯхтаам” ҷо дода, вожаи “сохтаам”-ро низ ба онҳо зам кардааст, ки ҳар яке ба ҷуз вазифаи сохторию қофияроияшон боз ифодаи амалеро дар ин рубоӣ дар худ таҷассум кардаанд. Дар се калимае, ки ҷузви яксони қофия доранд, ҳарфи “т”-равии мутлак, “х”-ридфи зоид, “ӯ”-ридфи муфрад, “а”-васл, “а”-хуруҷ, “м”-мазид аст, танҳо дар калимаи “сохтаам”, бо тақозои маънӣ ва шакли рубоӣ шоир ҳар ридфи муфрадро бо “о” бадал кардааст. Албатта, тағйири ҳарфи ридфро дар қофияроӣ донишмандон ба истилоҳи синод мушаххас карда, онро айб доништаанд. Аз ҷумла, Шамси Қайси Розӣ дар ин хусус фармудааст: “Синод дар шеърӣ араб ихтилофи ҳазв асту ихтилофи таъсис. Ва дар шеърӣ порсӣ ихтилофи ридф аст” [3, с. 229]. Вале шоир ин корро дар мисрае анҷом додааст, ки он дар рубоӣ метавонад, аз қофия озод бошад.

Ҳунари суҳанварии вай аст, ки ин мисраъро ҳам бо иваз кардани як ҳарфи решагии қофия ба масореъи қофиядори дигари ин рубоӣ дохил намудааст.

Дар ашъори лирикии шоир ба қофияҳое ҳам дучор гаштем, ки бо вижагии худ навоарона буда, аз ҳунари соҳибсуҳан ба возеҳият дарак медиҳанд. Аз ҷумлаи он қавофӣ дар намунаи зайл аст. Шоир дар он аз забони қаҳрамони лирикии худ ба маъшуқа ва ба қасоне, ки ба шикастадилони масири ишқ шавқату меҳрубонӣ надоранд ва онҳоро ба санги маломат маҳкум месозанд, тавсияҳои ҷолибе манзур кардааст:

Дил чу шикастай, марон ошиқи ҳастаҳолро,

Санги ҷафо чӣ мезанӣ, мурғи шикастаболро? [4, 11а].

Дар ин ҷо шоир дарокона ва огоҳона аз ҳудуди ташаккули қофия санъати зулқофиятайнро ба кор бурда, ду қофияро дар таркиби калимаҳои мураккаб ҷо додааст, ки ғайриҷашмдошт аст. Ҷузвҳои мухталифи ин қофияҳо дар калимаҳои “ҳастаҳолро ва шикастаболро” ҷойгиранд. Ин ҷо барои дуруст шинохтани баҳо додан, ба ҳар яке аз онҳо зарур медонем, ки решаи калимаҳои мазкурро ҷудо карда, пасон баррасӣ созем. Ҷузви “-аста” дар решаи “ҳастаю шикаста”: воқеъ гашта, “т”-равӣ, “с”-қайд, “а”-ҳазв, “а”-васл шудааст ва ҷузви “-олро” бошад, дар решаи “ҳолрою болро” мушаххас гардида, “л”-равӣ, “о”-ридф, “р”-васл ва “о”-хуруҷ аст. Чунин тарзи қофияроӣ ҳунари шоирии Суҳайлӣ бармало месозад ва малакаи забондонӣ бадеъшиносиро дар вай ошкор менамояд. Зеро ба шакл манзур намудани қофия дар шеър ба кам андар ками шуароӣ классикӣ даст додааст, ки берун аз санъати тарсеъ ба анҷоми чунин кори адабие ноил шуда бошад.

Таҳқиқот нишон дод, ки Шайх Аҳмади Суҳайлӣ дар ашъори ғиноии худ зиёда аз 13 навъи қофияи пурбаҳо кор гирифтааст. Аз ҷумла панҷ навъи онҳо бо равии муқайяд ва 8 навъи дигар бо равии мутлак манзур шудаанд. Шоир дар ин миён қофияҳои навъи муқайядро бо ҳуруфи равӣ ва қайд; равӣ ва ридф зиёд истифода кардааст. Аз қофияҳои бо равии мутлак бошад, равӣ бо ҳуруфи ридф; равӣ бо ҳуруфи ридфу васлу хуруҷ; равӣ бо ҳуручи қайд; ридфу васлу хуруҷ низ ба таври васеъ кор гирифтааст. Шоир дар санъати қофия ҳам дасти тавоно доштааст, ки намунаи дар санъати зулқофиятайн эҷод кардаи вай гувоҳи ин матлаб аст. Қофияҳои нодир ҳам дар ашъори шоир дида шуд, ки аз зумраи онҳо қофия бо равӣ ва ҳарфҳои якхелаи таъсису дахил аст.

Адабиёт

1. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан/Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 302 с.
2. Мусулмонқулов Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ/Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Маориф, 1987. – 88 с.
3. Розӣ, Шамси Қайс. Алмуъҷам/Ш.Қ.Розӣ. Муаллифи сарсуҳану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп У. Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
4. Суҳайлӣ Шайх Аҳмад. Девони ашъор. Дастхати рақами 762. Маркази мероси хаттии АМИТ.
5. Сирус Б. Қофия дар назми тоҷик/Б. Сирус. – Сталинобод, НДТ, 1955. – 186 с.
6. Саидов С. Қалом бадеъ/С. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 134 с.
7. Саидов С. Назарияи адабиёт/С. Саидов. – Душанбе, 2011. – 200 с.
8. Саидов, с. Сабқиносии/С. Саидов. – Душанбе: Адиб, 2012. – 256 с.
9. Тоиров У. Қалом бадеъ/У.Тоиров, Б. Ибодов, Ш.Тоиров. – Душанбе, 2005. – 456 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.П. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 947 с.
11. Шарифов Х. Назми тоҷик/Х. Шарифов, У.Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
12. Шарифов Х. Балогат ва суҳанварӣ/Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.
13. Шамисо, Сирус. Ошноӣ бо аруз ва қофия / Сирус Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1381. – 150 с.
14. Шоев А.А. Рӯзгор ва осори Нақибхон Туграли Аҳрорӣ/ А.А. Шоев. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 160 с.
15. Яғмоӣ, Ҳабиб. Илми қофия / Ҳабиби Яғмоӣ. – Техрон: Нашри донишгоҳӣ, 1339. – 118 с.

ҚОФИЯ ДАР АШЪОРИ НИЗОМУДДИН ШАЙХ АҲМАДИ СУҲАЙЛӢ

Қофия яке аз унсурҳои шаклсозии шеър аст, аммо қорбурди ҳунармандонаи он ба мазмуни шеър ҳам таъсири амиқ мегузорад. Ба ин маънӣ назариядонҳои асримиёнагии мо шеърро бе қофия шеър ҳисоб накардаанд. Дар ин мақола доир ба ҳунари қофияроии яке аз шоирони намоёни адабиёти асри XV Шайх Аҳмади Суҳайлӣ баҳс шудааст. Муҳаққиқ бо тақия ба далелҳои муътамад ва натиҷагирҳои эътиҳодбахш исбот кардааст, ки шоири мавриди назар аз қофия ва зарфияту имқонияти васеи он дар сурудани каломии бадеъ истифода бурда, аз худ ҳунари волоеро бармало кардааст. Дар ашъори Суҳайлӣ зиёда аз 13 навъи қофияи пурбаҳои муқайяд ва мутлақ муайян карда шуд, ки ҳамагӣ солим буда, аз ҳунари суҳангустарӣ ва маҳорати шоирии суҳанвар дарак додаанд.

Калидвожаҳо: қофия, навъ, шоир, байт, матлаъ, Шайх Аҳмади Суҳайлӣ, мавзӯ, бадеият, мутлақ, муқайяд.

РИМФА В СТИХИЯХ НИЗОМУДДИНА ШЕЙХА АХМАДИ СУХАЙЛИ

Рифма — один из формообразующих элементов стихотворения, но ее художественное использование также оказывает глубокое влияние на содержание стихотворения. В этом смысле наши средневековые теоретики не считали стихотворения без рифмы поэмами. В данной статье рассматривается рифмованное искусство одного из выдающихся поэтов XV века шейха Ахмада Сухайли. На основе достоверных данных и достоверных результатов исследователь доказал, что рассматриваемый поэт использовал рифму и ее широкие возможности для пения слов поэта и проявил себя большим искусством. В стихах Сухайли выявлено более 13 типов чистых и абсолютных рифм, все они здоровы и свидетельствуют о ораторском искусстве и поэтическом мастерстве.

Ключевые слова: рифма, тип, поэт, стих, текст, шейх Ахмади Сухайли, тема, искусство, абсолют, муқайяд.

RYMPE IN THE ELEMENTS OF NIZOMUDDIN SHEIKH AHMADY SUHAILI

Rhyme is one of the formative elements of a poem, but its artistic use also has a profound impact on the content of the poem. In this sense, our middle-aged theorists do not read poems without rhyme. This article examines the rhyming art of one of the outstanding poets of the 15th century, Sheikh Ahmad Suhaili. Based on reliable data and reliable results, the researcher proved that the poet in question used rhyme and its wide possibilities to sing the words of the poet and proved himself to be of great skill. In Suhaili's poems, more than 13 types of pure and absolute rhymes have been identified, all of them are healthy and indicate oratory and poetic skill.

Keywords: rhyme, type, poet, verse, text, Sheikh Ahmadi Suhaili, theme, art, absolute, muqayad.

Дар бораи муаллиф

Зокиров Хусрав Ҷобирович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи
назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 771 76 39

About the author

Zokirov Khusrav Jobirovich
Doctoral student (PhD) of the Department of
Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 771 76 39

Об авторе

Зокиров Хусрав Ҷобирович
Докторант по специальности (PhD) кафедры
теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 771 76 39

ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕЙ-ҒОЯВИИ АШЪОРИ БАЧАҒОНАИ АЛӢ БОБОЧОН

Ғафурова Г. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Алӣ Бобочон аз зумраи шоирони касбии бачагонаест, ки ба хусусиятҳои бадеӣ-ғоявии осори бачагонаи хеш таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд. Ӯ бадеиятро ба хоҳири ғоя ва ғояро ба хоҳири бадеият пос медорад. Чунин услуб бештар ба худӣ ӯ хос аст. Агар шоир чунин иқдомро пеш намегирифт, ашъори бачагонаи ӯ то ин дараҷа муассир намешуд.

Профессор Раҳими Мусулмонӣ истилоҳи “ғоя”-ро чунин шарҳ додааст: “Ғоя” аслан истилоҳи шарқӣ буда, дар адабиётшиносии муосир чун муродифи “идея” ҳам истифода мешавад. *Он муроди марказие, ки барои ифодаи вай асар бадеӣ таълиф ёфтааст, ғоя ном дорад*” [10, с. 103].

Вақте ки Алӣ Бобочон қадам ба майдони адабиёти бачагона ниҳода буд, дар ҷомеаи шаҳрвандии онвақта принсипи “Як кас барои ҳама ва ҳама барои як кас” ҳукмрон буд ва ҳамин принсип яке аз ғояҳои марказии адабиёти бачагоноро ҳам ифода мекард. Дар робита ба ин масъала яке аз ходимони намоёни давлатӣ А.В.Луначарский гуфта буд: “Мо инсонро тарбия кардан мехоҳем, ки ҷамоатчиӣ замони мо бошад ва бештар на баҳри манфиатҳои шахсӣ, балки ғолибан бо ҳаёти ҷамъиятӣ қору зиндагӣ кунад. Тамоми манфиатҳои шахсӣ бояд дуҷумдараҷа бошанд” [9, с. 45]. Мо метавонем намунаи бисёреро аз ашъори бачагонаи Алӣ Бобочон пайдо намоем, ки дар асоси ҳамин принсип ва таълимот эҷод шудаанд. Агар ба таври мухтасар баён кунем, ашъори дар замони шӯравӣ эҷодкардаи ӯ ғояҳои Ҷизби Коммунистро ифода мекарданд. Аммо шеърҳои дар замони Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон эҷодкардааш дар ҷаҳорҷӯбаи таълимоти ягон ҷизб маҳдуд нашуда, ба худ моҳияти миллӣ гирифтаанд. Баъзе ғояҳои муштараки пешқадам, аз қабилӣ ватанпарварӣ, меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, сулҳдӯстӣ, омӯзиши илму ҳунар ва амсоли онҳо дар ашъори ҳар ду давра эҷоднамудаи шоир ба мушоҳида мерасанд. Ашъори барои кӯдакону наврасон эҷоднамудаи Алӣ Бобочонро метавон дар маҷмӯъ, ба анвои ғиноиву ҳамосӣ, маърифатӣ, панду ахлоқиву ҳаҷвӣ ва манзаравӣ ҷудо намуд. Аз муваффақиятҳои назарраси шоир он аст, ки ба хоҳири бадеият аз ғоя даст накашидааст ва ба хоҳири ғоя бадеиятро сарфи назар накардааст. Ба ибораи дигар, бадеияту ғоянокиро паҳлуӣ ҳам қарор дода тавонистааст. Ғояҳои ашъори бачагонаи Алӣ Бобочон гуногунрангу серсоҳаанд, ки мо дар раванди таҳқиқ онҳоро ба мушоҳида гирифтаем. Шоир дар солҳои ҷавонӣ таълимоти Ленин ва ғояҳои Инқилоби Октябри тарзи ҳаёти сотсиалистиро тараннум кардааст. Бозтоби чунин ғояҳо дар шеърҳои “Ҷавоби падар”, “Ватан”, “Меҳонам”, “Меҳнат –шараф”, “Иди Октябр”, “Партияи бахтовар” ва ғайра ба назар мерасад. Масалан, дар шеъри “Меҳнат –шараф” шоир нақши боризи Ҷизби Коммунист ва ҳидоятҳои онро ба риштаи тасвир кашидааст:

*3-ин рӯ бувад ғатҳу зафар
Ҳамроҳи халқи ин диёр,
Дар меҳнати мо раҳнамо
Партияи нуриқтидор [3, с. 7].*

Шоир тадриҷан ғояҳои дигарро низ дар шеъраш пайгирӣ кард ва албатта, дар ин ҷодаи эҷод таъсири давраи замони эҳсос мешавад.

Адабиётшинос Н.Файзуллоев қайд мекунад, ки: “Як идда шеърҳои маърифатии Алӣ Бобочон ба хоҳири машқу таълими кӯдакон таълиф шудаанд ва табиист, ки аҳамияти тарбиявӣ касб кардаанд” [11, с. 443]. Мусаллам аст, ки яке аз вазифаҳои муҳимми забон ва адабиёт инкишофи нутқи хонандагон аст. Аз ин вазҳ, Алӣ Бобочон низ кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар ин мавзӯ шеърҳои алоҳида эҷод намояд. Шеъри “Бурро- бурро мегӯяд” аз он ҷумла аст. Агар бадеияти шеъри мавриди зикрро ба ҳисоб гирем, он ба жанри тезгӯяк шабоҳат дорад. Банди аввали шеър чунин аст:

*Дурра ба сар Дурдона
Мерақсад хурсандона.
“Р” гуфтандро ёд гирифт
Чун Равшану Раҳшона [7, с. 6].*

Шоир дар банди дуяму сеюми шеър вожабозиро бо ҳарфи “р” ба авҷ мерасонад. Банди сеюм:

*Парранда гӯяд пурра,
Дарранда гӯяд пурра.
Бурро-бурро бехато
Чарранда гӯяд пурра [7, с. 5-6].*

Дар ин шеъри маърифатӣ, ки аз чор банд таркиб ёфтааст, ҳарфи “р” 51 маротиба мавриди корбурди шоир қарор гирифтааст ва ҳамааш мақсаднок истифода шудааст. Яъне, тазвиҷи бадеият ва ғоя дар шеъри мавриди баррасии мо бармало эҳсос мешавад.

Ашъори ғиноии шоир фарогири лирикаӣ граҷданӣ буда, он дар замони истиқлолияти кишварамон таҷаддуд пазируфтаву тақомул ёфтааст. Дигар барои тарғиби ғояҳои ҳизби собиқ ҷой намондааст. Акнун маҳаки онҳоро ишқи Ватани мо- Тоҷикистони озоду мустақил ва табиату арзишҳои миллӣ ташкил медиҳад. Ҷӣ тавре ки адабиётшинос Юсуфи Акбарзода қайд кардааст: “Мо бояд сарнавишт ва муқаддасоти хешро бо дасти хеш бинависему бисозем, Ватани ободу зебову сарватманд ва миллати ягонаву худогоҳу хештаншиносу давронсозу офаридгор бунёд кунему тарбия намоем”. [1, с. 10].

Ин маънӣ дар шеърҳои “Ҷашни истиқлол”, “Исмоили Сомонӣ”, “Нақби Уштур”, “Китоби асрҳо” (Авасто) ва ғайра бозтоби худро ёфтааст. Шоир истиқлолияти кишвари моро чун ҷашни олишону хуршеди нурафшон тасаввур кардааст, ки аз партави он дили пиру ҷавон равшанӣ меёбад. Оғози шеъри “Ҷашни истиқлол” чунин аст:

*Эй ҷашни олишони мо,
Хуршеди нурафшони мо,
Аз партави ҷонбахши ту
Равшан дили ҷӯшони мо [8, с. 18].*

Забон аз арқони муҳим ва созандаи ҳастии миллат буда, пас аз Ватан арзиши том дорад. Шоир бо ишқу алоқаи саршор ғазали “Забони тоҷикӣ”-ро эҷод намудааст, ки матлаи он чунин аст:

*Забони мо чу дарёи дамон аст,
Ба қаъраи гавҳари тобон ниҳон аст [5, с. 44].*

Шоир дар ғазали мавриди назар, ки хусусияти тавсифӣ дорад, хусусиятҳои гуногун ва аз дигар забонҳо фарқкунандаи забони тоҷикиро баршумурда, бузургони ин миллатро, ки бо ҳамин забони ноб асарҳо эҷод кардаанд, номбар мекунад ва ғазали худро бо ин байт ҷамъбаст мекунад:

*Забон ояд ба кас бо шири модар,
Аз ин рӯ, асли ҷон аст, асли ҷон аст [5, с. 45].*

Ғояи дигаре, ки шоир онро пайваста пайғирӣ ва тасвир кардааст, меҳнатдӯстӣ ва омӯзиши илму ҳунар буда, он дар бисёре аз шеърҳои шоир инъикоси воқеии худро ёфтааст. Лозим ба ёдоварист, ки ин ғоя дар ҳар ду марҳилаи эҷодии шоир қариб мақоми яқсон дорад. Ғояи мазкур дар шеърҳои “Дастёр”, “Бинокор”, “Ақои ман”, “Мӯрчаҳо”, “Бобои боғбонам”, “Мақтаби мо”, “Баҳои аввалин”, “Бозори китоб”, “Иди маърифат”, “Китобдӯст”, “Наҷҷор”, “Кулол”, “Омӯзгори мо” ва ғайра хеле равшан ва муассир аст. Дар шеърҳои, ки ба касбу кор ва ҳунар бахшида шудаанд, иштиёқ ва шавқу рағбати кӯдакону наврасон ба корҳои калонсолон ба таври воқеӣ инъикоси худро ёфтаанд. Дар ин гуна ашъор образи онҳое офарида шудааст, ки барои хурдсолон метавонанд намунаи ибрат бошанд. Шоир аз забони кӯдакон меҳнати софдилонаю самарабахши калонсолонро таърифу тавсиф карда, ба онҳо арҷ мегузорад. Кӯдакон меҳонанд монанди онҳо шахсони меҳнатдӯст шаванд ва ба халқу Ватан хизмат кунанд, зеро онҳо ояндагони халқу миллатанд. Масалан, кӯдак бо тағои начҷори худ ифтихор дорад:

*Тағои ман дуредгар,
Даҳ панҷаи ӯ ҳунар.
Созад дару тиреза
Аз ар-ару санавбар [8, с. 17].*

Кӯдак дар ин шеър на танҳо тағои худро таърифу тавсиф мекунад, балки ба ӯ пайравӣ карда, ҳунарашро меомӯзад:

*Дар паҳлуи тағоям
Ман ҳам ҳунар намоям.
Курсичаҳо бисозам
Барои ҷӯраҳоям [8, с. 17].*

Алӣ Бобочон дар як қатор шеърҳои бачагонаи худ ба калонсолон ёрӣ додани кӯдакону наврасон, дар лагерҳои истироҳатию меҳнатӣ ба қорҳои самарабахш машғул шудани онҳоро ба риштаи тасвир кашидааст. Силсилаи шеърҳои “Мо чӯраи танбал не”, ки шомили 31 шеъри ҳаҷвист, аз аҳамияти вижаи тарбиявӣ бархурдор аст. Ғояи меҳварии ин силсила тарбияи ахлоқию маънавии кӯдакону наврасон буда, шоир хостааст ба василаи ҳаҷву танз ва танқид норасоиву нуқсонҳои онҳоро нишон диҳад. Ин гуна ашъор ба масобаи оинаҳоеанд, ки қахрамонони манфӣ дар онҳо симои худро мебинанд ва аксари онҳо камбудихои худро рафъ мекунанд. Тарафи дигари масъала он аст, ки хонандагон дар раванди мутолиа бо рафтори нодурусту хислатҳои бади ҳамсолону худ ошно шуда, ҳаракат мекунанд, ки чунин рафтори нодуруст аз тарафи худӣ онҳо сар назананд. Яъне, ба қавли Шайх Саъдӣ “адабро аз беадабон меомӯзанд”. Бо ахлоқи ҳақиқии инсонӣ зид гузоштани ахлоқи бад ҳамеша ба манфиати қор аст. Яъне, ҳадафи шоир танҳо аз танқиду мазаммат иборат нест. Тавре ки адабиётшинос Юсуф Акбаров қайд намудааст: “Зиддият асоси инкишоф аст. Ҳар чизи қуҳна ҳар қадар устувор бошад ҳам, оқибат нест мешавад ва ҷои онро чизи нав мегирад. Ин қонуни диалектика аст” [2, с. 126]. Аз ин вачҳ, шоир меҳодад ба ин васила ҷои ахлоқи бадро ахлоқи нек ва ҷои одатҳои бади кӯдаконро одатҳои нек ишғол намоянд.

Пешвои миллат солҳои 2019-2021-ро “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон намуда буданд, ки иртиботи ин падидаҳо ба ҳамдигар беҳуда нест. Сайёдоне, ки аз хорича ба кишвари мо меоянд, ба ҳунарҳои дастии мардумӣ мутаваҷҷеҳ мешаванд ва намунаҳои беҳтарини онҳоро ба сифати савғо харидорӣ қарда ба ватани худ мебаранд. Шеъри “Кулол”-и Алӣ Бобочон низ тарғибгари ҳунарҳои мардумист. Шоир аз забони кӯдак бобои кулолашро тавсиф намуда, зимнан ба таърифи маҳсули меҳнати ӯ мепардозад ва муаррифгари ҳунари мардуми тоҷик будани онҳоро зикр мекунанд:

*Дар кӯзаҳо шукуфта
Гулҳои Тоҷикистон,
Дар нақшиҳои ҳар зарф
Симои Тоҷикистон [8, с. 17].*

Табиист, ки китоб манбаи дониш буда, бе китоб дониш нест ва бе андӯхтани дониш касе соҳиби илму маърифат ва касбу қори дилхоҳ шуда наметавонад. Чунин муҳтаво ва маънӣ дар як қатор шеърҳои шоир, аз он ҷумла “Панди китоб” бозтоби худро ёфтааст. Шеъри мавриди назар тамсилӣ буда, шоир китобро ба забони ҳол меорад ва аз номи он ба кӯдакону наврасон чунин муроҷиат мекунанд:

*Ҳоҳӣ, ки доно шавӣ,
Зӯру тавоно шавӣ,
Бош зи ман баҳраёб,
Ҳикмати ман беҳисоб [8, с. 14].*

Шоир ҳамеша кӯшиш бар он намудааст, ки ғояро бо бадеият тавҷам рӯи қор орад. Ин ду унсури шеър ҳамдигарро тақвият медиҳанд ва яке бе дигаре буда наметавонад. Аз ғояҳои дигаре, ки шоир онро бештар пайгирӣ мекунанд, тозагиву варзиш ва ҳифзи саломатист. Зеро ақли солим аз ҷисми солим бармеояд. Алӣ Бобочон дар шеърҳои “Варзиш”, “Варзишгоҳ” ва “Роҳи беҳатар” масоили машқи бадан, ҳифзи саломатӣ ва беҳдошти онро матраҳ қардааст. Шеърҳои “Варзиш” ва “Варзишгоҳ” характери тавсифию нақлӣ доранд. Аммо шоир дар шеъри “Роҳи беҳатар” ба масъалаи риояи қоидаҳои ҳаракат дар роҳ эътибор додааст. Муаллиф дар шеърҳои “Дастони кӣ тозатар?” ва “Озодаи озодакор” масъалаи тозагӣ ва гигиенаи шахсро ба миён гузоштааст. Шеъри аввала сюжетнок буда, дар он образи ду духтарча муқобил гузошта шудаанд, ки яке озода асту дигаре баръакси ӯ. Духтарчаи озода соҳиби тухфа, яъне китоб мешавад, аммо духтарчаи чиркин аз он маҳрум мегардад. Чунин тарзи гузориши масъала бамавриду таъсирбахш аст. Шоир дар шеъри “Озодаи озодакор”, ки тавсифист, образи духтараки фаъол, тоза ва озодаеро офаридааст, ки ӯ на танҳо ба тозагии сарулибос ва ҳушаи эътибор медиҳад, инчунин ба тозагии хона ва рафтори худ низ бепарвой зоҳир намекунад. Ин шеърро шоир аз забони модари Озода, ки амалаш ба номаш мувофиқ аст, баён намудааст. Модар аз духтараш розист ва ӯро чунин тавсифу дуои нек мекунанд:

*Дардат набинам, ҷони ман,
Эй гавҳари чашмони ман!
Эй дӯстрӯи дастёр,
Озодаи озодакор! [4, с. 13].*

Дар руҳияи табиатдӯстӣ тарбия қардани хонандагон на танҳо вазифаи мактаб аст, балки он яке аз вазифаҳои адабиёт низ маҳсуб меёбад. Адибонро зарур аст, ки бо офаридани

асарҳои ҷолиб кӯдакону наврасонро дар ин руҳия тарбия намоянд. Зеро табиат бо ҳама аҷзои худ ба обу хоки Ватан шомил мешавад. Алӣ Бобочон ғояи табиатдӯстиро дар ашъори бачагонаи худ бо эҳсоси баланд ва ҳусни отифаю самимият инъикос намудааст. Ӯ ба дараҷае мафтунӣ табиати муъҷизасои Ватан аст, ки ҳатто номҳои баъзе аз маҷмуаҳои ашъорашро дар иртибот ба табиат ва ҷузъиёти он номгузорӣ кардааст. Маҷмуаҳои “Мусича”, “Осмондара”, “Зардолуи маҳтобӣ”, “Атри кӯхистон”, “Пайғоми парасту”, “Алифҳои парандаҳо”, “Мусикии баҳор” ва “Наврӯзи наврасон” гувоҳи ин гуфтаҳои ӯнд. Меҳри хонандагонӣ хурдсол пас аз мутолиаи ашъори ба ин мавзӯ бахшидаи шоир ба табиат афзунтар мегардад. Шоир кӯдакону наврасонро талқин мекунад, ки танҳо дӯст доштани табиат кам аст. Мо бояд ба ҳифзи табиат низ камари ҳиммат бандем. Дар маҷмуаи “Зардолуи маҳтобӣ”, саҳеҳтараш, дар силсилаи шеърҳои “Неъматӣ модар- табиат” 79 шеъри Алӣ Бобочон фароҳам омадаанд, ки дар ҳамаи он ашъор сухан дар бораи табиат ва ҷузъиёти он меравад. Албатта, ин шеърҳо на танҳо дорои ҷанбаҳои ғоявианд, балки аз аҳамияти эстетикиву маърифатӣ низ оӣ нестанд. Иддае аз ин шеърҳо дар бораи манзараҳои зебо ва нотақрори табиат маълумот медиҳанд, ки таваҷҷуҳи кӯдакону наврасонро ба онҳо ангезиш дода, ба онҳо лаззати эстетикӣ мебахшанд. Аз ин миён метавон шеърҳои “Оби Замҷрӯд”, “Гулдараи Варзоб”, “Шаршара”, “Гулбоғи булбул”, “Явроз”, “Сайри беша” ва “Ҳазорчинор”-ро номбар намуд. Тасвири манзараи табиат дар шеъри “Явроз” хеле ҷолиб ва таваҷҷуҳбарангез аст. Се банди аввали шеъри мавриди зикр чунин аст:

Оғӯши Явроз

Ҷоест зебо.

Обу ҳавояш

Таъби дили мо.

Аз кӯҳ ояд

Дарё давида.

Чун шир обаиш

Доим дамида.

Ҳар обшораиш-

Як даста кокул,

Ҳар марғзораиш-

Як хирмани гул [6, с. 58].

Шоир чун мусаввир манзараҳои зебо ва дилкаши кишвари моро ба риштаи тасвир кашидааст. Дар ин раванд ба ӯ воситаҳои тасвири бадеӣ ва ғояи табиатдӯстӣ мусоидат кардаанд. Мусаллам аст, ки табиати бихиштосои кишвари тоҷик дар баробари зебоӣҳои беназираш дорои боигариҳо ва нозу неъматҳои зиёд буда, он аз назари шоир низ пинҳон намондааст. Шоир чун сайёҳ, гиёҳшинос ва табиатшинос онҳоро ба қайд гирифта, дар шеърҳои ба назм овардааст. Аз мазмуну муҳтавои ин шеърҳо бармеояд, ки худӣ шоир бар замми таъби сухангустариаш дониши муайяни энциклопедӣ низ дорад. Зеро ӯ на танҳо он нозу неъматҳоро тасвир ва тавсиф намудааст, балки рӯч ба манфиатҳои онҳо низ маълумоти дақиқ додааст. Шеърҳои “Атри кӯхистон” (зира), “Самбӯсаи алафин”, “Ҳадия баҳр”, “Эҷози испанд”, “Тут”, “Пудина”, “Ревочи тагисангӣ” (ҷукрӣ), “Бодиринг”, “Карам”, “Шахтут”, “Анҷир”, “Меваи бихиштӣ”, “Марминҷон” ва ғайра ба ин ақидаи мо асос шуда метавонанд. Огоҳона ва оқилона баҳра бурдан аз чунин нозу неъматҳои табиат ба саломатии инсон манфиати зиёд дорад. Ғояи беҳдошти саломатӣ бо ҷанбаҳои маърифатии ин шеърҳо тазвиҷ шуда, қимати чунин ашъори шоирро афзудаанд. Шоир дар баъзу шеърҳо чун табиб аҳамияти гиёҳу растаниҳо ва сабзавотро зикр кардааст. Масалан, дар банди аввали шеъри “Эҷози испанд” чунин омадааст:

Эй ҳазориспанд, тухми ту давоист,

Решаҳоят ҳамчу оби ту шифост.

Пилтадуди тези баргу пояст

Заҳрпоши олами ранҷу балост [8, с. 28].

Шоир зимнан дар бораи макони рӯидани ин растани ва аз он ба таври васеъ истифода бурдани Абуалӣ Ибни Сино нақл кардааст. Дар шеъри “Меваи бихиштӣ” бошад, сухан дар бораи шафтолу рафтааст. Муаллиф дар ин шеър ранҷу намуд ва таъми шафтолуру тавсиф намуда, баъдан рӯч ба хусусияти табобатии он низ сухан рондааст:

Талх аст гарчи мағзат,

Сад дардро давоест.

Ҳамтои рағгани он

Пурнафъ рағгани нест [8, с. 34].

Алӣ Бобочон дар ин росто ба тасвири ҳайвоноту парандагон низ пардохтааст, ки бе онҳо табиати диёри моро тасаввур кардан имкон надорад. Шеърҳои, ки шоир дар тавсифи ҳайвоноти маъруфе, аз қабилӣ ӯсолаву тойча, шағол ва хорпуштак эҷод намудааст, барои кӯдакону наврасон мароқангезанд. Онҳо бар замми тобиши тавсифӣ доштанишон аз аҳамияти тарбиявӣ низ маҳрум нестанд. Масалан, дар шеъри “Гӯсола” чунин банд омадааст:

*Беҳуда, ки давидӣ,
Чазои худро дидӣ.
Вақти аз ҷӯ паридан
Лағжидиву афтидӣ [6, с. 61].*

Алӣ Бобочон ба тавсифи парандагон мароки махсус зоҳир намудааст. Дар силсилаи мавриди назари мо 36 шеър ба ин мавзӯ ихтисос дорад, ки шоир минбаъд қисме аз онҳоро ба маҷмуаи алоҳидаи “Алифбои парандаҳо” ворид намудааст. Аз мутолиаи шеърҳои “Саъва”, “Бедона”, “Кабки дарӣ”, “Тазарв”, “Хуруси деҳа”, “Гунчишкҳо”, “Табиби боғ” ва ғайра таваҷҷуҳи хонандагони хурдсол ба ин парандагони бумӣ меафзояд. Лозим ба тазаккур аст, ки номи шеъри ба эзорсурхак бахшидашуда дар матн “Табиби боғ” омадааст, аммо дар мундариҷа “Духтури боғ” сабт шудааст. Шоир пас аз тавсифи эзорсурхак ва амалиёти он манфиатрасониҳои ин парандаро низ зикр менамояд:

*-Тук-тук! Тук-тук! –мезанад
Нӯлаширо бар дарахт он.
Нӯлаш дарозу сахт аст,
Марги кирми дарахтон [6, с. 79].*

Ҳамин тарик, муаллиф парандаҳои зиёдеро, ки миқдорашонро зикр намудем, тавсиф карда, на танҳо роҷеъ ба намуду амалиёти онҳо, балки дар бораи аҳамияташон дар хоҷагиҳои деҳқониву ҷангалҳо низ маълумот додааст. Чунин масъалагузорӣ ҷанбаи ғоявии шеърҳояшро пурқувват кардааст. Аз мутолиаи чунин ашъор хонанда ба хулоса меояд, ки парандагон низ чун инсон ҷузъи ҷудонопазири табиатанд ва онҳо ҳам чун мо ҳаққи зистан доранд. Инсон муваззаф аст, ки дар ҳаққи онҳо ғамхорӣ зоҳир кунад. Масалан, сохтани лона ба парандагон, пошидани дон ба онҳо, аз офату хатари одамон эмин нигоҳ доштани онҳо ва амсоли ин. Чунин амал ҷузъи амалҳои ҳамидаи инсонист, ки дар ашъори шоир мақоми хосса касб кардааст.

Ғояҳои ашъори бачагонаи Алӣ Бобочон бештар ҷанбаҳои маърифатӣ доранд. Шоир аксар вақт кӯшиш ба ҳарч додааст, ки хонандагони хурдсол аз мутолиаи ашъори ӯ на танҳо лаззати эстетикӣ ҳосил кунанд, балки дар бораи табиат ва асрори он, олами ҳайвоноту наботот низ маълумоти сахҳ ба даст оранд. Шинохтани сирру асрори табиат ва ҷузъиёти он ба кӯдакону наврасон имконият медиҳад, ки Ватани моро шиносанд, зеро Ватан, тавре ки дар боло таъкид шуд, аз табиат ва ҷузъиёти он таркиб ёфтааст.

Хулоса, Алӣ Бобочон шоирест, ки дар эҷоди суруду тарона, шеъру манзума ва чистонҳо барои кӯдакону наврасон ба ҷанбаҳои бадеию ғоявии онҳо диққати махсус додааст. Тавре ки аз таҳқиқот бармеояд, шоир ба хоҳири бадеият аз ғоя ва ба хоҳири ғоя аз бадеияти асарҳои манзуми бачагонааш сарфи назар накардааст, балки бадеият ва ғояи асарҳояш бо ҳам тавҷам омадаанд. Ба дараҷае, ки ҷанбаҳои бадеии асарҳояш барои кӯдакону наврасон таваҷҷуҳбарангезанд, ғояҳои матраҳнамудаи шоир низ ба ҳамон дараҷа қобили таваҷҷуҳанд. Ғояҳои ашъори шоир ба талаби давраи замони мувофиқат мекунанд ва онҳо аз ҷанбаҳои тарбиявӣ маърифатӣ оӣ нестанд.

Адабиёт

1. Акбарзода Юсуф. Рисолати шоир ва шеър / Юсуф Акбарзода.- Душанбе: Адиб, 2009.-376 с.
2. Акбаров Юсуф.Талаби ҳаёт ва қисмати адабиёт / Юсуф Акбаро.- Душанбе: Ирфон, 1977.-128 с.
3. Бобочон Алӣ. Бачаҳои хуб. Шеърҳо. [Матн] / Алӣ Бобочон.-Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1963.- 44 с.
4. Бобочон Алӣ. Мусича. Маҷмуа. [Матн] / Алӣ Бобочон.- Душанбе: Ирфон, 1965.- 15 с.
5. Бобочон Алӣ. Осмондара. Маҷмуаи шеърҳо ва қиссаи достонҳо / Алӣ Бобочон.- Душанбе: Маориф, 1981.-128 с.
6. Бобочон Алӣ. Зардолуи маҳтобӣ. Маҷмуаи шеърҳо. [Матн] / Алӣ Бобочон.- Душанбе: Адиб, 1988.-128 с.
7. Бобочон Алӣ. Атри кӯҳистон. Маҷмуаи шеърҳо. [Матн] / Алӣ Бобочон .- Душанбе: Адиб, 1993.-47 с.
8. Бобочон Алӣ. Пайгоми парасту. Шеърҳо. [Матн] / Алӣ Бобочон.- Душанбе: Адиб, 2003.-40 с.
9. Луначарский А.В. О детской литературе, детском и юношеском чтении / Сост., автор вступ. статьи и коммен. Н.Б. Медведева.- М.: Дет лит., 1985.- 223 с.
- 10.Мусулмониён, Раҳим. Назарияи адабиёт / Раҳим Мусулмониён.- Душанбе: Маориф, 1990.-336 с.
- 11.Файзуллоев Неъматҷон. Назми кӯдакон / Неъматҷон Файзуллоев.-Хучанд: Нури маърифат, 2010.-664 с.

ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕЙ-ҒОЯВИИ АШЪОРИ БАЧАҒОНАИ АЛӢ БОБОҶОН

Алӣ Бобоҷон аз зумраи шоирони бачағонаест, ки бадеиятро ба хотири ғоя ва ғояро ба хотири бадеият пос медорад. Чунин услуб бештар ба худи ӯ хос буда, бозтоби хешро бештар дар ашъори бачағонааш ёфтааст. Ба ақидаи мо, агар шоир чунин иқдомро пеш намегирифт, ашъори бачағонаи ӯ то ин дараҷа таъсирбахш намегардид. Тавре ки аз таҳқиқот бармеояд, ашъори дар замони шуравӣ эҷодкардаи шоир ғояҳои Ҳизби Коммунистро ифода мекарданд. Аммо шеърҳои дар замони Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон эҷодкардааш дар ҷаҳонҷӯбаи таълимоти ягон ҳизб маҳдуд нашуда, ба худ моҳияти миллии гирифтаанд ва ҳувияту арзишҳои миллиро равшан инъикос намудаанд. Баъзе ғояҳои муштаракӣ пешқадам, аз қабилӣ ватанпарварӣ, меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, сулҳдӯстӣ, омӯзиши илму ҳунар ва амсоли онҳо дар ашъори ҳар ду давра эҷоднамудаи шоир ба мушоҳида мерасанд. Ашъори барои кӯдакону наврасон эҷоднамудаи Алӣ Бобоҷонро метавон дар маҷмӯъ, ба анвои ғиноиву ҳамосӣ, маърифатӣ, панду ахлоқиву ҳаҷвӣ ва манзаравӣ гурӯҳбандӣ кард. Аз дастовардҳои эҷодии шоир он аст, ки дар пайкари шеъраш руҳи замонро дамидааст ва бадеияту ғоянокиро паҳлуи ҳам қарор дода, ашъоре офаридааст, ки зуд ба дили кӯдакону наврасон роҳ меёбанд. Бадеияти ашъори бачағонаи Алӣ Бобоҷон дар забони ноб ва қорбурди моҳиронаи санъатҳои маъмули бадеӣ бозтоби худро ёфтааст. Шоир ба он комёб шудааст, ки дар доираи бадеияти ашъораш пешқадамтарин ғояҳоро ғунҷонад. Ба дараҷае, ки ҷанбаҳои бадеии асарҳояш барои кӯдакону наврасон тавачҷубарангезанд, ғояҳои матраҳнамудаи шоир низ ба ҳамон дараҷа қобили тавачҷуханд. Ғояҳои ашъори шоир ба талаби давру замон мувофиқат мекунад ва онҳо аз ҷанбаҳои тарбиявӣ маърифатӣ ори набуда, сараввал тавачҷухи кӯдакону наврасонро бо бадеияти худ ҷалб менамоянд ва зимнан онҳоро дар руҳияи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ тарбия менамоянд.

Калидвожаҳо: бадеият, ғоя, услуб, ашъори бачағона, замони шуравӣ, Истиқлолияти давлатӣ, ғояҳои ватанпарварӣ, меҳнатдӯстӣ, инсонпарварӣ, сулҳдӯстӣ, омӯзиши илму ҳунар, анвои ғиноиву ҳамосӣ, маърифатӣ, панду ахлоқӣ, ҳаҷвӣ ва манзаравӣ.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКИХ СТИХОВ АЛИ БАБАДЖАНА

Али Бабадҷан – один из детских поэтов, сохраняющих искусство ради идеи и идею ради искусства. Этот стиль более свойственен ему и отражён в его детских стихах. На наш взгляд, если бы поэт не пошел на такой шаг, его детские стихи не были бы столь эффективны. Как показывает исследование, стихи, созданные поэтом в советский период, выражали идеи Коммунистической партии. Однако стихи, созданные им в период независимости Таджикистана, не ограничивались рамками учения какой-либо партии, они приобретали национальную сущность и ярко отражали национальную самобытность и ценности. Некоторые общие передовые идеи, такие как патриотизм, трудолюбие, гуманность, миролюбие, изучение науки и искусства и тому подобное, можно наблюдать в стихотворениях, созданных поэтом обоих периодов. Стихи Али Бабадҷана для детей и подростков можно разделить на эпические, воспитательные, нравственные, сатирические и сценические. Одним из творческих достижений поэта является то, что он вдохнул в свои стихи дух времени и соединив искусство и воображение, создал стихи, быстро находящие путь в сердца детей и подростков. Художественность детских стихов Али Бабадҷана отражается в изящном языке и умелом использовании средств народного искусства. Поэту удалось включить в рамки своей поэзии самые передовые идеи. В той степени, в какой художественная сторона его произведений интересна детям и подросткам, достойны внимания и идеи, излагаемые поэтом. Идеи стихов поэта соответствуют запросам времени, они не лишены просветительского и познавательного аспектов, привлекают внимание детей и подростков своим творчеством, воспитывают их в духе человеческой нравственности.

Ключевые слова: искусство, идея, стиль, детские стихи, советское время, Государственная независимость, патриотические идеи, трудовая этика, гуманизм, пацифизм, обучение науке и искусство, жанры криминала и эпоса, просветительский, нравственный, сатирический и сценический.

ARTISTIC FEATURES OF CHILDREN'S POEMS BY ALI BABAJAN

Ali Babajan is one of the children's poets who preserves art for the sake of ideas and ideas for the art. This style is more characteristic of him and is reflected in his children's poems. In our opinion, if the poet had not taken such a step, his children's poems would not have been so effective. As the study shows, the poems created by the poet during the Soviet period expressed the ideas of the Communist Party. However, the poems he created during the period of independence of Tajikistan were not limited to the teachings of any party, they acquired a national essence and clearly reflected national identity and values. Some common progressive ideas such as patriotism, hard work, humanity, love of peace, study of science and art and the like can be observed in the poems created by the poet of both periods. Ali Babajan's poems for children and teenagers can be divided into epic, educational, moral, satirical and scenic. One of the poet's creative achievements is that he breathed the spirit of the times into his poems and, combining art and imagination, created poems that quickly find their way into the hearts of children and teenagers. The artistry of Ali Babajan's children's poems is reflected in the elegant language and skillful use of folk art. The poet managed to include the most advanced ideas within the framework of his poetry. To the extent that the artistic side of

his works is interesting to children and adolescents, the ideas expressed by the poet are also worthy of attention. The ideas of the poet's poems correspond to the needs of the time, they are not without educational and cognitive aspects, they attract the attention of children and adolescents with their creativity, and educate them in the spirit of human morality.

Keywords: Art, idea, style, children's poems, Soviet times, State independence, patriotic ideas, work ethic, humanism, pacifism, teaching science and art, genres of crime and epic, educational, moral, satirical and stage.

Дар бораи муаллиф

Гафурова Гулзода Маҳкамовна
Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 504 16 17
E-mail: ggulzoda85@gmail.com

About the author

Gafurova Gulzoda Makhkamovna
Applicant of the Department of theory and
history of literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 504 16 17
E-mail: ggulzoda85@gmail.com

Об авторе

Гафурова Гулзода Маҳкамовна
Соискатель кафедры теории и истории
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 504 16 17
E-mail: ggulzoda85@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ГРАММАТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ПЕРЕВОДАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ф. МУХАММАДИЕВА

Бакаева М. Т.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Язык художественного текста богат различными средствами художественного изображения, которые, повторяясь в разных произведениях одного и того же писателя, создают его диалект, и стиль писателя. Художественная речь может также использовать просторечия, жаргоны, диалекты вставки поговорки и т. д. однако и эти средства используются в их эстетической функции. «Наука о стилях языка художественной литературы представляет собой историческую науку лингво-литературоведческого характера. Она исследует взаимодействие литературного языка и различных стилей художественной литературы в их историческом развитии, и прежде всего вопрос о том, в какой мере литературный язык определенного уровня развития может обеспечить нужды слагающегося стилистического направления литературы. К этому же направлению относится стилистика индивидуальной речи, или стиля писателя и отдельного художественного произведения» [7].

Лексические трансформации, применяемые в процессе перевода различных переводящих языков, включают разные переводческие приемы, такие как: переводческое транскрибирование и транслитерация, калькирование и лексико-семантические замены. Лексико-грамматические трансформации в свою очередь включают: антонимический перевод, экспликация (описательный перевод), компенсация. К лексическим приемам перевода относятся: транскрипция и транслитерация, калькирование, лексико-семантические замены и конкретизация. Понятно, что выбор более конкретного наименования всецело определяется контекстом и в некоторых условиях выбирает сам переводчик для более подробного перевода художественного текста и передачи ее экспрессивности.

Немаловажным является здесь уточнить определения «реалии», данное Т. А. Казаковой: «Реалии - именованья национально-культурных объектов, характерных для исходной культуры и сравнительно мало или вовсе не известных переводящей культуре» [5, с. 72]. Переводчик рассказа «Старые люди» А. Баршаговский пишет: «Я познакомился с Ф. Мухаммадиевым когда он закончил рассказ «Старые люди», Ему тогда было тридцать пять лет. Мы с М. Шагинян внимательно изучили рассказ, в переводе на дословный «Калка» (лад). Его стиль мышления чистота взгляда и тонкая чувствительность на жизнь в этой повести очаровала Мариэтту Сергеевну» [11, с. 437].

Перевод из национальных литератур сталкивается с такими явлениями, как передача национального характерного колорита, перенос, которого на язык другой культуры ставит перед переводчиком определенные задачи. По Г. Гачечиладзе:

«...Под национальной формой нами понимается не только язык произведения, который меняется в переводе (язык в данном случае это такой же материал, такое же средство выполнения художественного перевода, как и при создании оригинального произведения), а вся совокупность художественных элементов» [3, с. 142].

Свои суждения ученый развивает, апеллируя к статье В.Россельса «Перевод и национальное своеобразие подлинника» [7, с. 172] автор, которого также касается практики перевода элементов, выражающих национальные особенности оригинала. Он рассматривает, чтобы специфические слова, выражающие национальный быт, были перенесены без изменения, или, по крайней мере, передавались, более достоверно учитывая психологические и философские воззрения писателя. В то же время слова, имеющие соответствия, должны быть заменены такими же соответствиями.

«...Все художественные особенности национальной формы произведения, пишет далее В.Россельс, - могут быть перевыражены на другой язык. Остается только напомнить, что с какой стороны мы ни подошли бы к вопросам художественного перевода, всегда надо исходить из того, что перевод есть произведение искусства, он представляет собой единый организм, и переводчик не менее, чем автор обязан помнить о взаимосвязи частей, о месте и роли их в создании в целого» [7, с. 172].

Исходя из сказанного, можно с уверенностью утверждать, что Фазлиддину Мухаммадиеву в этом плане изрядно повезло - он нашёл своего переводчика, бережного,

чуткого, внимательного ко всем оттенкам его мысли и слова, который может передать читателю всю глубину произведения а не только его содержание. Сколько раз уже приходилось слышать споры о духе и «букве» перевода грамматических трансформаций, сетования на «буквализм», который уносит из оригинала душу его художественности. И все-таки надо утверждать, что удаление от подлинника, от его «словесной материи» не приближает к нему, а создает лишь искусственный заменитель, может быть, и приемлемый для иноязычного читателя, но создающий неточное, искаженное представление об оригинальном художественном произведении.

Переводами произведений Ф.Мухаммадиева занимались Юрий Смирнов, который перевёл «Путешествие на тот свет», «Зайнаб-биби», «Похороны усто Акила», «Поединок», а также Мирра Явич перевела «Домик на окраине», Лев Кандинов перевел «Аллею Надыра», благодаря которым русскоязычный читатель смог познакомиться с творчеством Ф.Мухаммадиева.

Переводы Юрия Смирнова почти максимально близки не только строю произведения, но каждому слову Фазлиддина Мухаммадиева. Не часто во время грамматических трансформаций бывает так, что при чтении переводного произведения сквозь языковую ткань русского текста вдруг начинают просвечивать живые краски таджикского оригинала, звучание авторского голоса, своеобразие его интонации. Такое радостное чувства узнавания ощущаешь почти все время, читая повесть «Путешествие на тот свет», «Сайёра и Зухро», «Письмо друга», «Поединок», «Похороны усто Акила», «Товарищеский суд», «Арзамас», и другие повести, и рассказы, переведенные Ю. Смирновым.

Например, повесть Ф.Мухаммадиева «Третья ночь»:

«Наққош оринҷашро ба миз такия дода, гарки андеша ба тиреза чаим духта буд. Дар куча барфи реза меборид. Бод зарраҳои онро бози дошта, ба чапу рост меафканд, чарх мезанонид, ба шишаҳои тиреза оварда мечаспонид ва боз руфтаву афшонид ба поён мебурд.

Хаво торик мешуд. Дар бинои ру ба ру, дар шуъбаи ҷаррохи кайхо чарог афрухтаанд.

Ин шаби савуми дарози зимистон аст, ки духтур Суръат Наққош дар хамин ҷо, дар шуъбаи касалиҳои асаб руз мекунад. Ба ҳотири табобати як зан – модари се кудаки хурдсол, ки ба дарди гароне гирифтोर шудааст» [9, с. 134].

Перевод Ю.Смирнова:

«Наккаш, облокотившись о стол, задумчиво глядел в окно. На улице сыпал снег. Ветер играл белыми хлопьями, кружил их в танце, с маху лепил на стекла и тут же сметал.

Быстро темнело. В противоположном здании, в хирургическом отделении, давно зажгли свет.

Это будет уже третья долгая зимняя ночь, которую психиатр Сурат Наккаш опять проведет без сна, и только ради одной тяжелобольной женщины – матери троих малолетних детей» [10, с. 277].

В переводах встречаются отдельные языковые стилистические шероховатости, смысловые неточности, даже расхождения.

К примеру, пропущены отдельные места, кое-где оправданно, а часто и неоправданно, особенно в повести «Зайнаб-биби». Например, *«покойник среди мертвецов»*, когда народное присловие *«Миёни мурдаҳо шахид»* теряет всякий смысл, а тем более иронический подтекст, лучше и проще было перевести *«павший жертвой за веру среди простых мертвецов»* или другое словосочетание *«карабкались в гору, помогая руками своим обессилевшим ногам»* - такое и представить себе трудно, хотя в оригинале предельно ясно *«пирамардон даст ба зонуҳо монда... ба ин тарика ба пойҳои бемадоршудаашон кумаккунон меомаданд»* - можно перевести *«Старики шли, опираясь руками на колени и тем, помогая уставшим своим ногам»*.

Можно было бы привести перечень неверно воспроизведенных национальных реалий, например, вместо *дойра-бубна* почему – то получилась *думбра, струнный инструмент*. Такая подмена реалий затемняет смысл и нарушает представление о таджикском обычае созывать гостей громкими, разносящимися на всю округу, звуками дойры.

Можно было бы поспорить о некоторых излишествах при включении в русский текст собственно таджикских слов, оставленных без перевода. Некоторые из них можно перевести без ущерба для национального колорита, для познавательности, но с выигрышем для ясности смысла. Например, *«ходим кишлака»* легче перевести просто *«кишлачный активность»* или ещё лучше – *«сельский служащий»*. Иногда создается впечатление, что переводчик с использованием таких красивых, непонятных русскому человеку, слов. Правда, в конце книги дан пояснительный словарь, но некоторые непереуведенные слова не вошли в него

(*коса, кыбла, кумган, углум* и др.). Читателю, таким образом, предоставлена свобода, догадываться об их значении по контексту

Но суть не в этих частных просчетах. Главное, перевод читается не как перевод - тяжело, с насильственным напряжением, с запинками, как это нередко бывает с переводной таджикской прозой, а естественно и легко. Вкус русского слова не преснее, не обесцвечивается.

В такой же точной, бережной манере выполнен и перевод повести Фазлиддина Мухаммадиева «Домик на окраине» русским переводчиком Миррой Явич.

Известно, что Юрий Смирнов переводит с подстрочника, а Мирра Явич и Лев Кандинов непосредственно с оригинала. Но знание языка не всегда гарантирует адекватность перевода. Все переводы сборника авторизованы, то есть, просмотрены и одобрены автором. Читая этот рассказ на таджикском языке, испытываешь чувство сострадания, сердечного сопереживания той боли, тем потерям и утратам, которые выпали на главного героя повести Абдувахиду, его овдовевшей соседке, искалеченной войной Надыру.

Удивительной точностью, правдивостью каждой детали голодного и холодного тылового быта писатель, казалось, снова перенес читатель в годы Великой Отечественной войны, но заставил при этом ощутить тяжесть перенесенных страданий с теперешнего расстояния во много раз острее и мучительнее. Эти детали «объективного» предметного описания хорошо воссозданы в переводе Л. Кандинова, передавая сдержанную, строгую авторскую интонацию. Но вот внутренние размышления героя, его мысли и разговоры про себя обрели в русском тексте иную окраску, которая нарушает единство стилевого строя. Лирическая обнаженность чувства, переживания передана здесь с порою с режущей слух сентиментальной окраской. Покорность букве оригинала здесь обернулась изменой жизненной правде характера.

Нам хотелось бы, чтобы при подготовке последующих русских изданий этого рассказа переводчик постарался подняться над дословной передачей внутренних монологов героя и придал им созвучие с авторской речью.

Таким образом, выход на русском языке книги повестей и рассказов таджикского писателя Фазлиддина Мухаммадиева является фактом показательным не только для творчества ведущего таджикского прозаика, но для современного состояния таджикской прозы. Еще раз, подтверждая ее зрелые возможности, он показывает, что художественно - стилевые искания таджикских писателей вливаются в общий поток сегодняшнего развития современной литературы, отражая важнейшие перспективные тенденции современного литературного процесса. А вместе с тем появление этой книги еще шире помогает международного обмена духовными ценностями для культурного общения между народами всего мира.

По мнению А.Набиева, он был литератором, который «заранее и прежде всех чувствовал и ощущал пульс и ритм жизни», «пештар ва бештар аз дигарон набзи зиндагири хис мекард» [2, с. 384].

В последние десятилетия национальная реалия или безэквивалентная лексика привлекает внимание лингвистов и литературоведов, что объясняется, с одной стороны, её широкой представленностью в языке, с другой - расширением международных культурных контактов. Русская безэквивалентная лексика или национальная реалия исследуется так же в сопоставлении с лексикой различных генетически отдаленно - и близкородственных языков. Национальная реалия, безэквивалентные слова и словосочетания становятся предметом исследования сопоставительного и типологического языкознания. Однако несмотря на обилие работ, касающихся данной проблемы, она не получила еще достаточного освещения.

Единичны исследования, которые рассматривают безэквивалентную лексику в естественном её функционировании, т. к. в тексте, в разные периоды литературного языка. В исследованиях по лексике современного таджикского литературного языка о русских и интернациональных реалиях говорится в разделе «Займствования».

Так, Н.Л.Шаронов в своей монографии «Пути развития лексики современного таджикского литературного языка» пишет: «проникновение в таджикский литературный язык русских слов и через русский язык слов из других языков можно разделить на два периода. В научных работах Б.Ниязмухаммедова, Д.Таджиева, Н.Масуми, Х.Каримова, Я.М.Калонтарова содержатся сведения об этих двух периодах и о заимствовании слов из русского языка в дооктябрьский период.

В монографии «Поэзия Михаила Лермонтова в таджикских переводах», Кувватова С. М., отмечает: «возрастающий интерес к изучению крайне сложной проблемы взаимосвязей и

взаимодействия национальных литератур свидетельствует о том, что этот раздел литературоведения становится весьма актуальным [4, с. 3].

Лучше десять машин хлопка перетаскаю, чем одно письмо напишу» [6, с. 386]. В данном примере, переводчик по мере возможности сохранил тон речи дядюшки Ахрора, что является одним из важнейших достижений переводчика.

Об обогащении лексики таджикского языка за счет русских лексических заимствований и интернациональных терминов, проникающих через русский язык, пишет С. Д. Холматова в своей статье «По законам братства, опубликованной в журнале «Русская речь» за 1981 года. Х. Д. Шанбезода выделяет следующие критерии заимствованных слов:

- 1) семантическое освоение слова;
- 2) фонетическое освоение слова;
- 3) грамматическое освоение слова;
- 4) регулярная употребляемость заимствованного слова в одной из сфер применения.

В XX веке для перевода и издания таджикской литературы на русский язык и с русского языка на другие языки, создалась приятная культурно- литературная атмосфера. Путем перевода произведений персидско - таджикской классической литературы и таджикской современной литературы С. Айни, А. Лохути, С. Улугзода, Дж. Икрами, М. Турсун - заде и другие, во второй половине XX века, успешно стали решаться вопросы литературного обмена. Путем творческого труда С. Бону, широкий круг читателей бывшего Советского Союза, ознакомились с текстом великого литературного шедевра народов иранского происхождения. «Шахнаме» Фирдоуси.

Такой шаг в те годы формировалось под воздействием не меркнувшей поэзии Рудаки, Саади, Хафиза. Мавлоно, Носира Хисрава, Абдурахмана Джамии. Эта таджикско – персидская поэзия приобрела невидимую славу не только среди таджикских, но и среди русских и русскоязычных читателей. Эта поэзия также способствует перемещению предписания национальной литературы на межнациональный уровень. Известность и любовь Омара Хаяма и его мудрые изречения и четверостишие среди народов мира, является результатом высоких искусных переводов его произведений.

Русский язык признан языком межнационального общения на мировом уровне и одновременно великим и могучим языком произведений персидско – таджикской классической литературы. Благодаря русскому языку мировое сообщество узнало лучшие образцы современной таджикской литературы.

Одним из писателей таджикской литературы, чье творчество привлекало внимание русских переводчиков – это Фазлиддин Мухаммадиев. В этой статье мы постарались определить некоторые особенные черты переводов произведений писателей.

Огромным примером является повесть «Путешествие на тот свет или Повесть о великом хадже». Если это произведения было издано в 1966 году на таджикском языке, то в 1967 году был переведен на русский язык. Очерки, рассказы романы и другие произведения писателя были, также быстро предстали перед обзором литераторов Советского Союза.

Именно благодаря современному качественному переводу его произведений в Советском Союзе, мастерство и индивидуальность этого талантливого умелого таджикского писателя стали наряду с грузинским писателем Н. Думбадзе, армянским писателем Г. Матевосянином, киргизским писателем Ш. Бейшеналиева, а также дагестанца А. Абубакира.

Таким образом, творчества Фазлиддина Мухаммадиева и история переводов его произведений, писатель в литературу вошел со второй половины XX века и сразу же заслужил любовь читателей своими произведениями, где он поднимает социально- нравственные проблемы современности.

С середины 1950-х годов в журнале «Шарки сурх» и альманахе «Литературный Таджикистан» печатает первые рассказы и очерки: «Новый председатель» (1955), «Переселенцы» (1956), «Фаттох и Музаффар» (1958) и др., в которых поднимаются проблемы развития сельского хозяйства в республике, экономики высокогорных колхозов.

В 1958 году выходит сборник очерков и рассказов на таджикском языке «Переселенцы», затем повесть о чекистах «Взрыв, которого не было» (1960), повесть о городской интеллигенции и о преемственности поколений «Домик на окраине» («Старые люди», 1963).

В 1964 году публикуется историческая повесть «Биби Зайнаб», главная героиня которой — Зайнаб Курбанова — первая женщина-таджичка, ставшая председателем районного исполнительного комитета Совета депутатов трудящихся, яркий образ, запечатлевшиеся в памяти народа

В 1965 году вместе с группой мусульманских паломников под видом врача совершил хадж в Мекку и Медину, и на основе своих заметок написал «Путешествие на тот свет, или Повесть о великом хадже» — своего рода ироничный путеводитель по мусульманской религии. Повесть была издана в 1970 году в Душанбе издательством «Ирфон» на таджикском и русском языках с остроумными рисунками художника Сергея Вишнепольского.

В 1974 году в журнале «Садои Шарк», а затем целой книгой публикуется роман «Угловая палата», посвященный социально-нравственным проблемам современности. Эти же вопросы поднимаются в повестях «Японский шелк» (1982), «Над пропастью» (1983), в рассказах и очерках последних лет жизни.

В 1985 году издал книгу «Желанные друзья», куда кроме рассказов и очерков вошли литературно-критические статьи и художественная публицистика.

В период его вхождения в литературу, художественный перевод играет большую роль в формировании развитии межнациональных культурных взаимоотношений и через перевод литература обогащается новыми жанрами.

Произведения Ф.Мухаммадиева были подвергнуты глубокому анализу и оценке таких видных учёных и литераторов, таких как М.Шукуров, А.Борщаговский, С. Баруздин и других; и это не случайно, т.к. Таджикский писатель затрагивает актуальные, острые проблемы не только в жизни своего народа, но и такие вечные темы человеческого общества, как добро и зло, разные характеры людей, любовь, ненависть, моральные устои, противоречие человеческого бытия. В 1985 году в журнале «Дружба народов» появился на русском языке перевод известной повести «Над пропастью» Фазлиддина Мухаммадиева. Еще в 1965 году на страницах журнала «Дружба народов» была опубликована на русском языке повесть «Домик на окраине».

Почти все произведения Фазлиддина Мухаммадиева переведены на русский язык и напечатаны в журналах «Дружба народов», «Звезда Востока», «Наука и религия», «Крокодил», «Работница», «Гулистон», «Памир», в «Роман-газете», в серии «Библиотека советского романа», (издательство «Известия», 1969). Отдельными изданиями вышли «Домик на окраине», «Взрыв, которого не было» (1964), «Путешествие на тот свет или повесть о великом хадже» (1970, 1983). Избранные произведения опубликованы издательствами «Молодая гвардия» (1971, «Домик на окраине») и «Художественная литература» (1970, «Повести и рассказы»).

Знакомство русской литературной общественности с Ф. Мухаммадиева началось в 50-60 годы XX века. Первым значительным шагом в изучении и ознакомлении с его творчеством стал перевод повести «Домик на окраине» русским писателем А.Борщаговским. За ним последовали другие переложения, выполненные в 80-90 годы. Это повести и рассказы «Над пропастью», «Путешествие на тот свет или повесть о великом хадже», «Домик на окраине», «Взрыв, которого не было», «Зайнаббиси», «Похорон усто Акила», «Поединок» и роман «Угловая палата» и др.

Плодотворно трудился сам таджикский писатель и в области художественного перевода. Он перевел с русского на таджикский язык романы Андре Стиля «Первый удар», М.Садовяну «Остров цветов», повести Чингиза Айтматова «Джамиля», «Прощай, Гульсары», М.Левина «Сто первая версия», пьесы Николая Погодина «Третья патетическая», А.Каххара «Мои милые матушки», «Голос из гроба», В.Губарева «Великий волшебник», отдельных рассказов А.П.Чехова, американского писателя Теодора Драйзера, а также современных прогрессивных зарубежных писателей.

Как оказалось исследование особенностей художественной стилистики в переводах произведений Ф. Мухаммадиева писателю повезло - он нашёл своего переводчика, бережного, чуткого, внимательного ко всем оттенкам его мысли и слова в лице А.Борщаговского, М.Явич, Ю. Смирновой, А. Одинсова, А.Шокало, Льва Кандинова, Х. Отахоновой и др.

Необходимо подчеркнуть, что большинство переводчиков, которые занимались переводами, произведений Ф.Мухаммадиева старались мастерски поддерживать все законы и принципы художественного перевода литературного произведения. Потому, что Ф.Мухаммадиев кроме того, как он был благосклонен к специальному кругу тем и вопросов, он также обладал особой писательской интуицией и имел свой стиль и присущий ему специфическим направлением в художественной литературе.

Это подтверждают большинство исследователей его произведений. Ф.Мухаммадиев с познанием высокой ответственности литературного творчества, обращал особое внимание на каждый перевод своего произведения.

Если изложить иначе, переводы романов, новелл и рассказов мастера Ф.Мухаммадиева, способствовали не только популярности таджикского языка, но и повлияли на литературную сферу, особенно на художественную прозу Советского Союза, а также сыграли огромную роль в развитии художественного перевода в Таджикистане. Сегодня русские переводы произведений Ф.Мухаммадиева могут послужить образцом для нынешних переводчиков нашей литературы и школой обучения переводческому мастерству.

Любовь и признание мастерства таджикского писателя привлекло внимание русских переводчиков и литераторов к его произведениям. Переводы А.Боршаговского, М.Явич, Ю. Смирновой, А. Одинцова, А.Шокало и др. донесли прелесть произведений таджикского писателя до других народов мира. Наряду с ними в русских переводах на русский язык, произведения писателя приобрели не только известность, но и оставили существенный отпечаток в пропаганде достижения литературного мастерства таджикских писателей XX века.

Литература

1. Асозода, Х. *Адабиёти форсӣ ва се шохаи он (Персидская литература и три ее направления) / Х. Асозода*. - Душанбе: Маориф, 1991. - 128 с. (на тадж. яз.).
2. Бакаева, М. Т. *Описание особенности художественной стилистики в переводах произведений Ф. Мухаммадиева на русский язык / М. Т. Бакаева // Вестник Педагогического университета*. – 2019. – № 3(80). – С. 170-173.
3. Гачечиладзе, Г. *Вопросы теории художественного перевода / Г. Гачечиладзе*. - Тб., 1964. – 142 с.
4. Кувватова, С. М. *Поэзия Михаила Лермонтова в таджикских переводах / Кувватова С. М – Душанбе, 2019. – 136 с.*
5. Казакова, Т.А. *Практические основы перевода*. - СПб.: - Союз, 2001. – 72 с.
6. Мухаммадиев, Ф. *Угловая палата: Роман. Повесть: Пер. с тадж.* - М.: Сов. писатель, 1989. -368 с.
7. Матенов, Р.Б. *Стиль художественной литературы в аспекте лингвистической и литературоведческой стилистики / Р. Б. Матенов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый*. — 2014. — № 19 (78). — С. 663-665. — URL: <https://moluch.ru/archive/78/13582/> (дата обращения: 23.08.2020).
8. Набави, А. *Описание внутреннего мира человека, писатель и время / А.Набиев – Душанбе: Адиб, 1987. – 54 с.*
9. Россельс, Вл. *В мастерского переводчика. См в сб. «Тетради переводчика»*. – М.: Издательство Института международных отношений, 1966. – С. 111.
10. Мухаммадиев, Ф. *Осори мунтахаб: Иборат аз 2 ҷилд*. - Душанбе: Адиб, 1990. - 448 с.
11. Мухаммадиев, Ф. *Избранные произведения: В 2-х т.: Пер.с тадж. Т.2: Повести. Рассказы. Очерки*. - М.: Художественная литература, 1988. - 448 с.
12. Мухаммадиев, Ф. *Дар он дунё. Кисса*. - Душанбе: Нашириёти «Ирфон», 1980. - 504 с.
13. Мухаммадиев, Ф. *Одамони куҳна: Повесть // Шарки сурх*. -1962. - № 3. - С. 41-58; №4. – С. 22-48.
14. Мухаммадиев, Ф. *Куллиёт: Иборат аз 5 ҷилд. Ҷилди 1. Хикояҳо*. - Душанбе: Адиб, 1990. - 384 с.
15. Мухаммадиев Ф. *Угловая палата: Роман. Повесть: Пер. с тадж.* - М.: Сов. писатель, 1989. -368 с.

ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ГРАММАТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ПЕРЕВОДАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ф. МУХАММАДИЕВА

Язык художественного текста богат различными средствами художественного изображения, которые, повторяясь в разных произведениях одного и того же писателя, создают его диалект, и стиль писателя. Художественная речь может также использовать просторечия, жаргоны, диалекты и т. д., однако и эти средства используются в их эстетической функции. Лексические трансформации, применяемые в процессе перевода различных переводящих языков, включают разные переводческие приемы. Можно было бы поспорить о некоторых излишествах при включении в русский текст собственно таджикских слов, оставленных без перевода. Некоторые из них можно перевести без ущерба для национального колорита, для познавательности, но с выигрышем для ясности смысла. Цель данной статьи: в данной статье мы постарались определить некоторые особенные черты переводов произведений Фазлиддина Мухаммадиева, чье творчество привлекло внимание русских переводчиков. По результатам исследования выявлено: что лексические трансформации, применяемые в процессе перевода различных переводящих языков, включают разные переводческие приемы, такие как: переводческое транскрибирование и транслитерация, калькирование и лексико-семантические замены. К лексическим приемам перевода относятся: транскрипция и транслитерация, калькирование, лексико-семантические замены и конкретизация.

Ключевые слова: художественное изображение, национальный колорит, лексические трансформации, переводческие приемы, диалект, речь, жаргоны, просторечия, перевод.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАҒЙИРЁБИИ ЛЕКСИКӢ ВА ГРАММАТИКӢ ДАР ТАРЧУМАҲОИ АСАРҲОИ Ф. МУҲАММАДИЕВ

Забони матни бадеӣ аз воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ бой аст, ки дар асарҳои гуногуни як нависанда такрор шуда, лаҳҷаи ӯ ва услуби нависандаро эҷод мекунад. Забони бадеӣ инчунин метавонад аз забони одӣ, жаргонҳо, лаҳҷаҳо ва ғайра истифода барад, аммо ин воситаҳо дар вазифаи эстетикӣ онҳо низ истифода мешаванд. Тағйироти луғавӣ, ки дар раванди тарҷумаи забонҳои гуногуни тарҷумакунонда истифода мешаванд, усулҳои гуногуни тарҷумаро дар бар мегиранд. Дар мавриди ба матни русӣ дохил кардани калимаҳои тоҷикӣ, ки ба тарҷума монда шудаанд, метавон дар бораи баъзе зиёдаравӣ баҳс кард. Баъзеи онҳоро ба зарар ба хусусияти миллии тарҷума кардан мумкин аст, аммо барои возеҳии маъно кумак мерасонад. Мақсади ин мақола: дар ин мақола мо кӯшиш кардем, ки баъзе хусусиятҳои махсуси тарҷумаҳои асарҳои Фазлиддин Муҳаммадиевро муайян кунем, эҷодиёти ӯ тавачҷуҳи тарҷумони русро ба худ ҷалб кардааст. Дар натиҷаи тадқиқот маълум шуд, ки тағйироти лексикӣ, ки дар раванди тарҷумаи забонҳои гуногуни тарҷумакунонда истифода мешаванд, усулҳои гуногуни тарҷумаро дар бар мегиранд, ба монанди: транскрипсияи тарҷумавӣ ва транслитератсия, гартабардорӣ ва ивазкунии лексикӣ-семантикӣ. Ба усулҳои лексикӣ тарҷума дохил мешаванд: транскрипсия ва транслитератсия, гартабардорӣ, ивазкунии лексикӣ-семантикӣ ва конкретизатсия.

Калидвожаҳо: тасвири бадеӣ, хусусияти миллии, табилии луғавӣ, усулҳои тарҷума, лаҳҷа, гуфтор, жаргон, забони мардумӣ, тарҷума.

FEATURES OF LEXICAL AND GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN TRANSLATIONS OF F. MUKHAMMADIEV'S WORKS

The language of a literary text is rich in various means of artistic representation, which, repeated in different works of the same writer, create his dialect and style of the writer. Artistic speech can also use colloquialisms, jargons, dialects, etc. However, these means are also used in their aesthetic function. The lexical transformations used in the translation process of various translating languages include different translation techniques. One could argue about some excesses when including Tajik words in the Russian text, which were left without translation. Some of them can be translated without prejudice to the national flavor, for cognition, but with a gain for clarity of meaning. The purpose of this article: in this article we have tried to identify some special features of translations of the works of Fazliddin Mukhammadiev, whose work attracted the attention of Russian translators. According to the results of the study, it was revealed: that the lexical transformations used in the translation process of various translating languages include different translation techniques, such as: translation transcription and transliteration, calculus and lexico-semantic substitutions. The lexical methods of translation include: transcription and transliteration, calcification, lexico-semantic substitutions and concretization.

Keywords: artistic depiction, national color, lexical transformations, translation techniques, dialect, speech, jargon, vernacular, translation.

Об авторе

Бакаева Мехринисо Тугаловна
Кандидат филологических наук, доцент,
заведующая кафедрой русской и мировой
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 919 03 75 03
E-mail: missbakaeva@mail.ru

About the author

Bakaeva Mekhriniso Tugalovna
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of Russian
and World Literature
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 919 03 75 03
E-mail: missbakaeva@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Бакоева Мехринисо Тугаловна
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири
кафедраи адабиёти рус ва ҷаҳон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 919 03 75 03
E-mail: missbakaeva@mail.ru

**АНЪАНА ВА НАВОВАРӢ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОЧИК
ДАР ЗАМИНАИ ФИРДАВСИШИНОСӢ (солҳои 50-80-уми асри ХХ)**

Одинаева С. Н.

*Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Шоирону нависандагони муосир хангоми ба майдони адабиёт омадан муваффақияти бузурги адабиёро соҳиб шуданд, зеро ҳар кадоми онҳо соҳиби осори арзишманд гардидаанд. Дар баробари ворид намудани анъана ва навовариҳо ба адабиёти муосири тоҷик, онҳо аз таҷрибаи мавҷудаи шоирони классик фаровон истифода намуданд. Абулқосим Фирдавсӣ аз зумраи шоирони классик маҳсуб меёбад, ки дар асарҳои мансуру манзум фаровон истифода гардиданд.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳар шоиру нависандаи муосир кӯшиш ба харҷ медиҳад, то дар осори хеш навовариҳои ҷолиб ва муассирро ворид созад. Дар заминаи мазкур зимни дар осори назмиву насрии онҳо навовариҳои зерин ба назар расиданд:

- масъалаҳои ҳаводиси иҷтимоӣ-сиёсии реализми сотсиалистӣ;
- тағйироти сохториву шаклии осор ва анвои адабӣ.

Мавриди зикр аст, ки навовариҳои адабиёти муосири тоҷикро нахустин маротиба Садриддин Айнӣ ворид намудааст, ки дар ин хусус адабиётшинос Муҳаммадҷон Шақурӣ чунин қайд намудааст: “аз аввали револютсия аз шеъри С. Айнӣ “Марши хуррият” сар карда, мавзую масъалаҳои назм ба кулӣ дигар шуд. Дар натиҷа дар воситаҳои тасвир, қофияву бандсозӣ, ҳатто дар вазн дигаргуниҳо рӯй додан гирифтанд. Бо вучуди ин, структураи тафаккури бадеӣ дар шеър хусусиятҳои асосии анъанавиро бештар нигоҳ медошт ва мазмуни нав асосан ба тарзҳои кӯҳна ифода меёфт” [8, с. 79-80].

Дар идомаи Садриддин Айнӣ минбаъд шоирону нависандагони муосир эҷодиёти худро харҷанд бо навовариҳои тоза меофариданд, аз истифодаи ақидаҳои волеи шоирони классикӣ низ дар қанор набуданд. Аз ҷумла, осори гуногунмавзӯ ва баландмазмуни Абулқосим Фирдавсӣ ба осори шоирону нависандагони муосир таъсири азим расондааст. Сабаби истифодабарии осори Абулқосим Фирдавсиро дар адабиёти муосири тоҷик, пеш аз ҳама, арзишҳои маънавӣ-маърифатӣ, аз ҷумла мубориза барои ҳаёти шоиста, ғолибияти некӣ бар бадӣ, афкори воқеӣ-реалистӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Шоирону нависандагони муосири ботаҷриба ва дурандеш дар тамоми солҳои фаъолияти эҷодии хеш дар осорашон ҳамеша аз анъанаву навовариҳои истифода намуда, ҳамагонро дар баробари шинос намудани ҷомеа ба навгониҳои иҷтимоӣ ва адабии шуравӣ, дар руҳияи усулҳои ниёгон тарбия намуданд.

Муъмин Қаноат аз зумраи чунин шоирони муосири тоҷикест, ки дар нишон додани арзишҳои маънавии ниёгон ва ашхоси таърихӣ шеъри “Тахти Ҷамшед” чунин навиштааст:

Чу боло мешавам бар маснади
хуршедии Ҷамшед,
Ки дорад ошён эзид,
Ки дорад хокдон хуршед,
Дар он қасри хароботе,
ки Доро дунё буд,
Дирафши Ковиёни найзае аз моҳ
боло буд [4, с. 48].

Абулқосим Фирдавсӣ дар достони “Ҳафтсад соли подшоҳии Ҷамшед”-и “Шоҳнома” чунин ба қалам додааст:

Гаронмоя Ҷамшед фарзанди ӯй,
Камар баставу дил пур аз панди ӯй.
Баромад бар он тахти фаррух падар,
Ба расми каён бар сараш тоҷи зар.
Ҷаҳонро фузуда бад-ӯ обрӯй,
Фурӯзон шуда тахти шоҳӣ бад-ӯй.
Манам гуфт бо фарраи эзадӣ,
Ҷамаи шаҳрериву ҳам мӯбадӣ [Ҷилди 1; 1, с. 58].

Боиси зикр аст, ки масъалаи анъана ва навоарӣ комилан дар маркази диққати шоирону нависандагони муосир қарор дода шудааст. Нуктаи муҳимтарини масъалаи мазкурро пеш аз ҳама аз ибтидои марҳалаи шуравӣ ҳаракати озодихонаи халқи тоҷик ва мубориза барои ҳештаншиносиву ҳувияти миллӣ ташкил меод.

Халқи тоҷик дар давоми таърих ба низоъҳои мухталифи сиёсӣ иҷтимоӣ рӯ ба рӯ шудааст. Шоири тоҷик Абдумалик Баҳорӣ воқеияти онро дар шеъри “Орзу ва ҳақиқат” чунин овардааст:

Асрҳо рӯ ба қибла истода,
Сачда мекард мардуми тоҷик.
То ки хуршед чехра бикшода,
Оварад рӯзҳои равшану нек.
Лек қибла ба ӯ мадад нанамуд,
Солҳо рафту боз сол омад.
Шафақ асри бист гулгун шуд,
Муждаи шодӣ аз шимол омад [3, с. 54].

Воқеан, шеърҳои дар чунин мавзӯҳои офаридашуда таъсирбахш буда, насли шуравии тоҷикро ба пос доштани ҳувияти миллӣ ва худшиносии миллӣ талқин намудааст.

Ин мавзӯҳо албатта дар осори адибони муосири тоҷик маҳз дар таъсирпазирӣ аз “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавӣ офарида шудаанд. Асари безавол, ки ҳамвора аз мавзӯҳои раиятпарвариву худшиносӣ иборат аст, чунин ба қалам дода шудааст:

Зи роҳи хирад бингарӣ андаке,
Ки маънии мардум чӣ бошад, яке.
Магар мардумӣ хира донӣ ҳаме,
Чуз инро надонӣ нишоне ҳаме [Чилди 1; 1, с. 28].

Дар баробари дигар паҳлуҳои осори арзишманди шоирону нависандагони муосири тоҷик эҷодиёти дар пайравии бузургони классикӣ таълифшуда ганҷинаи бебаҳои адабиву фарҳангӣ маҳсуб мешавад. Хушбахтона, ҳамаи шоирону нависандагон аз таъсирпазирӣ аз осори классикон орӣ набуданд. Роҷеъ ба ин масъала шоири гавҳаршиносу ҳақиқатпарвари тоҷик М. Қаноат, ки тамоми ҷузъиёти асари безаволро аз худ кардааст, ғалабаи Коваи оҳангар бар Заҳҳокро дар шеъри “Эй шоири Сомон” чунин баён кардааст:

Он рӯз, ки эъҷози ту бар Кова равон дод,
Ҷро зафару ном ба сад асру замон дод.
Бар куштани Заҳҳок чу ҳукми ту баромад.
Он ҳукм ба сарлавҳаи таърих даромад [4, с. 76].

Шоир дар достони “Достони Заҳҳок бо Коваи оҳангар”-и “Шоҳнома” мавзуи мазкур айнан чунин омадааст:

Бад-ӯ гуфт меҳтар ба рӯи диҷам,
Ки «Баргӯй, то аз кӣ дидӣ ситам?»
Хурӯшиду зад даст бар сар зи шоҳ,
Ки «Шоҳо, манам Коваи додхоҳ!
Бидеҳ доди ман, омадастам давон,
Ҳаме нолам аз ту ба ранҷи равон.
Агар дод додан бувад кори ту,
Бияфзояд, эй шоҳ, миқдори ту!
Зи ту бар ман омад ситам бештар,
Занӣ ҳар замон бар дилам нештар [Чилди 1; 1, с. 95].

Ба майдони адабиёти муосири тоҷик омадани шоирону нависандагон самарани хубро гузоштааст. Онҳо бештар осори таърихию инқилобиро таълиф намуданд, ки дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавӣ масъалаи меҳвариро ташкил медиҳад. Ӯ ҳамчун шахси воқеъбин аз ғолиб шудан дар размҳои муборизаҳо ва инқилобҳои зиёд, ки дар таърихи халқи форсу тоҷик ба вуқӯъ пайвастанд, ҳамеша ифтихор мекунад:

Ту аз бостон ёдгори манӣ,
Ба тахти кай зинҳори манӣ.
Ба разм - андарун *шери пояндай*,
Ба базм - андарун шеди тобандай [Чилди 1; 1, с. 228].

Чунин масъалаҳо дар осори шоирону нависандагони муосири тоҷик бисёр ба назар мерасанд. Шоири навҷӯву навоари тоҷик М. Турсунзода шахсони шуравиро дар ашъораш “фарзанди Инқилоб” ном бурдааст:

Аз нури ту чашми ман дурахшон,
Аз рӯи ту маҳфилам чароғон.
Пурнур ту мисли офтобӣ,
Фарзанди азизи Инқилобӣ [Чилди 1; 1, с. 95].

Дар замони шуравӣ адибони ватандӯст ва раиятпарвар роҳи навро интиҳоб намуданд. Роҳи мазкур роҳи озодӣ, дӯстӣ ва сулҳ аст. Ҳарчанд Абулқосим Фирдавсӣ шахсони муборизро “*шери поянда*” номидааст, шоири муосири тоҷик чунин ашхосро “*фарзанди азизи Инқилоб*” унвон додааст.

Воқеан, шоирону нависандагони муосири тоҷик нахуст аз лиҳози тарзи анъанавӣ ва сипас бо ҷиҳатҳои навоварандаи адабӣ осори хешро офариданд. Ҳамчунин, онҳо истифодаи анъанаҳои классикон, ба вижа Абулқосим Фирдавсиро бо қобилияти ҳунарнамоии хеш қор фармуда, навовариҳои дусамтaro ба вучуд оварданд:

- дар зери таъсири ғояҳои сохтори шуравӣ;
- дар пайравии осори пурғановати бузургони классикии форсии тоҷикӣ.

Дар баробари ба вучуд овардани анъана ва навоварӣ дар адабиёти муосири тоҷик умумият ва фарқияти зиёд ба назар мерасанд. Роҷеъ ба он дар осори мансур ва манзуми худи адибони муосир вожаҳои махсуси ба сохти ҷамъият вобаста буда истифода шудаанд. Масалан, вожаҳои “ишқ”, “*ошиқ шудан*”, “*васл*”, “*висол*”, “*май*”-и адабиёти форсии тоҷикӣ ба вожаи “*ишқ*”, “*дил бастан*”, “*бахт*”-и адабиёти муосири тоҷик, ки ишқу муҳаббатро ифода мекунанд, табдил ёфтааст.

Чунончи, дар “Шоҳнома” омадааст:

Вале *ишқ* пинҳон намонад, ки роз,
Ба мардум намояд ҳаме ашқ боз.
Ғами ҷон барорад хурӯш аз дарун,
Агарчанд *ошиқ* бувад зуфунун [Чилди 1; 1, с. 246].

Шоири соҳибназари муосири тоҷик М. Турсунзода дар либреттои “Тоҳир ва Зӯҳро” чунин ба қалам додааст:

Ҷонона ту маро *ёр* ҳастӣ, ё не?
Дар ваъдаат устувор ҳастӣ, ё не?
Қардам ба умед ман сафар аз раҳи дур,
Ту дар раҳам интизор ҳастӣ, ё не? [7, с. 121].

Шоирону нависандагони муосири тоҷик пас аз нахустустоди адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ ва сипас Абулқосим Лоҳутӣ дар назми роману дoston қадамҳои устувор ниҳоданд. Садриддин Айнӣ ҳарчанд ба эҷодиёти Абулқосим Лоҳутӣ баҳои сазовор додааст, он суҳанони шахдбори ӯ ба ҳамаи адибони муосири тоҷик аҳамияти вижа расонидааст, ки чунин зикр доштааст: “Дostonҳои Лоҳутӣ саъдиёна ва румиёнаи советӣ ҳастанд. Ҳарчанд мо аз ҷиҳати услуб саъдиёна ва Ҷалолиддини румиёна мегӯем, аз ҷиҳати мазмунҳои бикр бериёна мегӯем, ки онҳо ба гуяндаи ин дoston нахоҳанд расид” [5, с. 67].

Суҳанҳои дар боло зикршуда далели фаровон истифода намудани афкори бузургони классикӣ аз ҷониби намояндагони адабиёти муосири тоҷик мебошад. Дар ин замина мазмуну шакл ва жанрҳои адабӣ ҳарчанд ҷиҳати сохториву тартибӣ тағйир меёфтанд, мазмуну муҳтаво ва маънӣ ҳамеша нигоҳ дошта шуданд. Албатта, ҳар шоири муосири тоҷик бо хосту иродаи худ ба ашъори як ё чанд шоири классик дил мебандад.

Шоири муосири тоҷик А. Баҳорӣ дар баробари меҳр пайвандан ба бузургони классик, бештар Абуалӣ Сино ва ашъори арзишмандашро дӯст доштааст:

Ин заминест ба монанди биҳишт,
Пури боғу каналу гулшану кишт.
Ибни Сино – касали ишқ он ҷо,
Ёфт дармонаш “Қонун”¹ бинавишт [Чилди 1; 3, с. 111].

Шоирону нависандагони муосири тоҷик пайваста дар талоши он буданд, ки осорашон нисбат ба эҷодиёти пешина (классикӣ) содатару равонтар ва дақиқтар бошанд ва мазмуни онҳо ҳам характери миллигароёна дошта бошад.

Ба ҳамин маънӣ тараннуми ҷашни Наврӯз дар замони шуравӣ аз ҷониби шоирон нисбат ба замони пеш (давраи классик) содатар ба қалам дода шудааст. Бо вучуди чунин осонбаёнӣ, хушбахтона, арзишҳои моддиву маънавӣ пурра аз байн нарафтанд ва осори эҷоднамудаи

¹ Номи яке аз асарҳои Абуалӣ Сино аст.

намояндагони адабиёти муосири тоҷик ба арзишҳои миллӣ ва анъанаҳои қадимаи ниёгон низ равона гардиданд.

Яке аз чунин адабони муосири тоҷик А. Баҳорӣ ба ҳисоб рафта, ба чунин масъалаҳо диққати вижа додааст:

Зи шодӣ дидаи наргис хумор аст,
Дили лола зи ишқаш доғдор аст.
Баҳор асту баҳор асту баҳор аст,
Муборак Иди Наврӯз!
... Баҳор омад, баҳор омад, хуш омад,
Насими мушкбор омад, хуш омад.
Замони киштукор омад, хуш омад.
Муборак Иди Наврӯз! [3, с. 23].

Абулқосим Фирдавсӣ аз шоирони пешсафи адабиёти классик буда, пайваста аз арзишҳои миллӣ ёд мекунад:

Ҳамасола бахти ту пирӯз бод,
Ҳама рӯзгори ту Наврӯз бод!»
Бирафту бибурд он, ки буд нӯзарӣ,
Саворони ҷанговару лашкарӣ
Ба ҳар кор бахти ту пирӯз бод,
Ҳама рӯзгори ту наврӯз бод! [Ҷилди 1; 1, с. 326].

Албатта, арзишҳои моддиву маънавӣ ва муқаддасоти миллӣ дар он риоя шудаанд ва насли шӯравӣ, ба хусус насли тоҷик, аз онҳо бебаҳра намонданд.

Ҳамин тавр, дар эҷодиёти шоирону нависандагони муосири тоҷик пайваста анъана ва навоариҳо ба назар мерасанд, ки дар адабиётшиносии тоҷик, ба хусус дар нақди адабӣ, аҳамияти вижа дорад.

Адабиёт

1. Абулқосим, Фирдавсӣ. *Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд* [Ҷилдҳои 1-9] / Ба ҷоп таҳиякунандагон К. Айни, З. Аҳрорӣ, Б. Сирус, М. Девонақулов. – Душанбе: Ирфон, 1964. - 268 с.
2. Асозода Х. *Адабиёти тоҷик дар садаи XX* [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. - 451 с.
3. Баҳорӣ, А. *Давлати ман* [Матн] / А. Баҳорӣ. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 306 с.
4. Қаноат, М. *Оташи шиқ* [Матн] / М. Қаноат. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 82 с.
5. Лоҳутӣ, А. *Куллиёт. Иборат аз 6 ҷилд, ҷ.6* // Душанбе: *Наишдавтоҷик*, 1963. - 246 с.
6. *Намунаҳо аз “Шоҳнома”* [Матн] // *Ҳақиқати Ленинобод*, 1959. - 20 май. - С. 2.
7. *Турсунзода, М. Асарҳои мунтахаб (ибрат аз 2 ҷилд)* [Матн] / М. Турсунзода. - *Сталинобод: Наириёти давлатии Тоҷикистон*, 1961. - 273 с.
8. *Шуқуров, М. Муборизи ҷаррор ва шоири шӯълавар. Дар кит.: Лоҳутӣ А. Шеърҳо ва достонҳо* [Матн]. - Душанбе, 1986. - 229 с.
9. *Эделман, А. аз таърихи тарҷумаҳои назми тоҷик ба забони украинӣ* [Матн] / А. Эделман // *Шарқи Сурх*. - № 1, 1956. – С. 104-110.
10. *Явич, М. Абулқосим Фирдавсӣ. Кит., Абулқосим Фирдавсӣ (Тарҷумаи В. Державин)* [Матн] / М. Явич. - *Сталинобод: Таджикгосиздат*, 1950. - С. 13-23.
11. *Arberry, Arthur. Classical Persian Literature* [Text] / Arthur Arberry. – London, 1958. - 234 pp.

АНЪАНА ВА НАВОВАРӢ ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОҶИК ДАР ЗАМИНАИ ФИРДАВСИШИНОСӢ (солҳои 50-80-уми асри XX)

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи осори ниёгонамон, ба вижа Абулқосим Фирдавсиро дар замони шӯравӣ пажӯҳиш намудааст. Маълум мегардад, ки муҳаққиқони шӯравӣ ба шоҳкориҳои Абулқосим Фирдавсӣ базои сазовор додаанд. Зеро Абулқосим Фирдавсӣ ҳамчун ахтари тобандаи адабиёти форсии тоҷикӣ, афкор ва мавқеи умумибашарӣ ва умумифарҳангиро дороанд. Бояд қайд кард, ки чунин таҳқиқотҳо дар марҳилаи рушди шӯравӣ нисбат ба оғози ин давр мавқеи олиро касб намудааст. Барои дарёфт намудани ин гуна масъалаҳо байни донишмандон, муҳаққиқон ва шарқшиносони собиқ шӯравӣ пули маърифат, дар шакли анҷуман, конференс ва симпозиумҳои мухталиф ба роҳ монда шуд. Анъана ва навоариҳо аз муҳимтарин масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик маҳсуб меёбад. Воқеан тавассути он ҳам дар шакл ва ҳам дар мазмуни осори мансуру манзур омилҳои тоза ворид гардиданд.

Калидвожаҳо: анъана ва навоарӣ, Ҳаким Фирдавсӣ, башардӯстӣ, ғоя, муҳаққиқ, «Шоҳнома», ватандӯстӣ, Иттиҳоди Шӯравӣ, тоҷик, хувияти миллӣ.

ТРАДИЦИЯ И НОВАТОРСТВО В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В ОБЛАСТИ ФИРДОУСИВЕДЕНИЯ (50-80-е годы XX века)

В этой статье автор исследует изучение наследия наших предков, особенно Абулькасима Фирдоуси в советское время. Оказывается, советские исследователи дали достойную основу мастерству Абулькасима Фирдоуси. Так как Абулькасим Фирдоуси является как ведущий деятель таджикско-персидской литературы, имеет универсальные и межкультурные идеи и позиции. Следует отметить, что такие исследования приобрели высокие позиции по отношению к началу советского периода и началу этого периода. Чтобы найти такие вопросы, были установлены различные мосты между учеными, исследователями и востоковедами бывшего Советского Союза в форме конференций, симпозиумов и симпозиумов. Традиции и новаторство считаются важнейшими вопросами современной таджикской литературы. Фактически через него были внесены новые факторы как в форму, так и в содержание произведений.

Ключевые слова: традиция и новаторство, Хаким Фирдоуси, человечество, идея, исследователь, «Шахнаме», патриотизм, Советский Союз, таджик, национальная идентичность.

TRADITION AND INNOVATION IN MODERN TAJIK LITERATURE IN THE REGION OF FIRDOUSI STUDIES (50-80-s of the XX century)

In this article, the author explores the study of the heritage of our ancestors, especially Abulkasim Firdousi during the Soviet era. It turns out that Soviet researchers provided a decent basis for the skill of Abulkasim Firdousi. Since Abulkasim Firdousi is a leading figure in Tajik-Persian literature, he has universal and intercultural ideas and positions. It should be noted that such studies have acquired high positions in relation to the beginning of the Soviet period and the beginning of this period. To find such questions, various bridges have been established between scientists, researchers and orientologists of the former Soviet Union in the form of conferences, symposia and symposia. Tradition and innovation are considered the most important issues in modern Tajik literature. In fact, through him new factors were introduced into both the form and content of the works.

Keywords: tradition and innovation, Hakim Firdousi, humanity, idea, researcher, Shahnameh, patriotism, Soviet Union, Tajik, national identity.

Дар бораи муаллиф

Одинаева Сафармо Нуруллоевна
Унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 985 69 30 20

About the author

Oдинаева Сафармо Нуруллоевна
Researcher of the Academy of Public
Administration under the President of the
Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Said Nosir st., 33
Ph.: (+992) 985 69 30 20

Об авторе

Одинаева Сафармо Нуруллоевна
Соискатель Академии государственного
управления при Президенте Республики
Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 985 69 30 20

ОИНҲОИ НАВРҶЗӢ ВА ҲИКМАТҲОИ ОН ДАР АШЪОРИ ГУЛРУХСОР

Зайдуллозода С. З.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

*Наврӯз падидаест, ки ҷаҳони маъниро дар худ нухуфта ва розҳои
фалсафии он кӯшишу таҳқиқоти ҷомеъ ва амиқро тақозо доранд.*

Эмомалӣ Раҳмон

Дар миёни чашнвораҳои бостони Наврӯзи Ачам аз мукамалтарину муқаддамтарин чашнҳоест, ки ҷаҳони маъниву ҳикматро дар худ нухуфтааст. Наврӯз сарчашмаи андешаҳои созанда ва идомадиҳандаи маънавиёти нотамоми башарият мебошад. Ҳарчанд таҳқиқотҳо дар самти рамзкушоии оинҳои наврӯзӣ на дар ҳама давру замон ба таври шоиста амалӣ мешуданд, аммо олимону муҳаққиқон дар радифи омӯзиши таърихи инкишофи инсоният ҳамеша бо фарҳанги инсонсози Наврӯз рӯбарӯ мегардиданд. Дар воқеъ, пайдоиши Наврӯз бо пайдоиши аввалин инсон дар рӯи замин рабт дошта, тавлидкунандаи ҳикматҳои дирӯзи имрӯзи инсоният аст. Ҳарчанд, бархе аз олимони пайдоиши Наврӯзро бо пайдоиши дину оинҳои аввалин дар рӯи замин тавбаъ медонанд, аммо фалсафаи инсонсози ин чашн хатман бо маҷмуи ҳикматҳои барозанда пайвастагӣ дорад. Ба ин маънӣ дар деворнигораҳои толори кушкӣ Балаликтеппа (асрҳои 6-7 милодӣ), ки дар наздикии Тирмиз пайдо шудааст, аксҳои чашни наврӯзӣ бо рамзҳои гуногун инъикос гардидааст. Таҳқиқкунандаи ин кашфиёт Л.И. Абаум сахнаи базми индоноро дар аксҳои чашни динӣ донистааст, аммо муҳаққиқи дигар Б.А.Литвинский сахнаи тасвирхоро сахнаи мардумӣ медонад [6, с. 31]. Шояд андешаи муҳаққиқон дар ин самт то ҷо ҳақиқат дошта бошад, аммо дар ҳар сурат таърихи тамаддуни башарият наметавонист, дар шакли алоҳида: диниву мардумӣ ташаккул ёбад. Муҳим ин аст, ки Наврӯз чашни андешаи солим ва рӯзгори комил аст.

Инъикоси оинҳои маҷмуӣ ва ҳикматҳои он дар осори адибон дар ҳама давру замон барои муайян ва ташаккули асолати миллӣ нақши муҳим дорад. Зеро агар таърих бо факту далел исобтгари таърихи тамаддун бошад, адабиёт бо таъсиргузориву ҷаззобият инъикоскунандаи маънавиёти мардум аст. Дар тури таърихи ташаккули Наврӯз ҳикматҳои он на танҳо ниғаҳдорӣ шуданд, балки мукамалтару рангинтар гардиданд. Фалсафаи ҳикматҳои наврӯзӣ на танҳо дар донишҳои гуфторӣ, балки дар амалҳои кирдорҳои низ инъикос мешаванд. Суханварони форс-тоҷик дар тури таърих паҳлуҳои гуногуни ин чашни башарию дар офаридаҳояшон бо тамоми зебоиву ҳикмат таҷассум намудаанд.

Гулрухсор ҳамчун суханвари мардумӣ оину ҳикматҳои рангоранги наврӯзиро дар ашъораш бисёр нозуконаву муассир тасвир намудааст. Ӯ бо ғурури ориёӣ аз таърихи кӯҳани чашни суннатӣ (аз аҳди Зардушт) ёдовар шуда, таъкид мекунад, ки Наврӯз дар хонадони баҳор ҷойгоҳи махсуси фалсафӣ дорад. Дар ин хонадон, яъне, фасли баҳор маҳз, Наврӯз боиси хушрӯзиву болидагии инсонҳо мегардад. Ҳикмати оини “гулхани наврӯзӣ” реша дар покиву начобати ориёӣ дорад, ки шарафи миллати моро барои ҷаҳониён муаррифӣ намудааст. Миллати тоҷик соҳибтоҷиву музаффарияташро, аслан, аз ҳамин “гулхани наврӯзӣ” дарёфтааст:

Фасли тараби рақси шароб омадааст,

Бар номаи ишқи ман ҷавоб омадааст.

Бо дастаи гул зи гулхани наврӯзӣ,

Зардушт ба базми офтоб омадааст [5, с. 114].

Шоир дар ҷои дигар бисёр мутмаину шодком иброн медорад, ки бо шарору оташи зардуштӣ ниғаҳдорандаву посдорандаи фарҳанги ориёӣ мебошад. Ба ин маънӣ дар айёми Наврӯз зимни иҷрои оини “Ҷоршанбесурӣ” мардум гулхан меафрӯхтанд ва бо умеди пок шудан аз гуноҳ, дур шудан аз балову дард “аловпарақ” мекарданд. Ба ин оини мардумӣ ва ҳикмати нотақрори он муаррихи рус Н.Хаников дар асараш “Описание Бухарского ханства” чунин ёдовар шудааст: “...баҳорон онҳо як рӯз маросими номаш ҳам ачиб “ҶАҲОРШАНБЕСУРӢ”-ро чунин барпо мекунанд: дар ҳар кучо гулханҳо афрӯхта, марду зан аз болои он меҷаҳанд, сипас зарфи сафолиеро шикаста мепартоянд ва ақида доранд, ки аз гуноҳон пок ва аз бемориҳо шифо меёбанд...” [6, с. 31]. Ин оин воқеан ҳикмати амиқе дар

эхёву бурдбории ҳамешагии инсон дорад. Яъне, вақте инсон аз гуноҳу дард дар аввали соли нав, рӯзи нав раҳоиро шарафёб мешавад, ҳаёти мучаддаду имконияти дубора меёбад. Фалсафаи ҳикмати “оташи Занд” дар эҷодиёти шоир мавқеи намоён дорад:

*Ману шарор зиндадори Зардуштем,
Аз оташи Зандем.
Ману баҳор аз табори тифлонем,
Гириста механдем [5, с. 111].*

Гулрухсор аз “оташи аҷдодӣ” ва ҳикматҳои он дар ашъораш бисёр содиқона ёдовар гардида, хусусиятҳои гуногуни онро моҳирона тасвир намудааст. Ҳатто, дар ҷое хислати оташмизочи худро бо виқор суннати аҷдодӣ доништааст. Чунончӣ:

*Бароям суннати оташпарастӣ,
Бувад мерос аз бобои Суғдам.
Ту ро бо як нигоҳи хеш сӯзам,
Ман охир духтари момои Суғдам... [5, с. 530].*

Фасли атоқунандаи Наврӯз баҳори оламафрӯз аст ва ҳамеша интизоронашро ошиқонаву содиқона мунтазир мегузорад. Мардум бо аввалин нишонаҳои баҳор ва хайрбоди зимистон бо умеди кӯтаҳ кардани умри интизор мӯъҷизаҳои наврӯзиро дар шӯёи андаки офтоб (дар рағи нур ях баста) ҷустуҷӯ мекунанд. “Нор”-и наврӯзӣ дар эҷодиёти Гулрухсор бо тобишҳои гуногун ибикос гардидааст, аммо моҳияти маънавии он ҳамон “оташи аҷдодӣ” ба шумор меравад. Дар робита бо “нор”-и наврӯзӣ танҳо, фасли эҳёгари баҳор боис мешавад, ки ақли хобидаву яхкарда (Ақл андар шиор ях баста) бо омадани он гармии дубора дарёбад. Дар фарҳанги наврӯзӣ сафедӣ ва ҳар он чӣ таҷассумгари он аст, пайғоми покиву башорат дорад. Гулрухсор низ ба чунин ҳикматҳои беназир ишора намуда, таъкид кардааст, ки Наврӯз фариштаи умеду орзуҳо ва дурқунандаи навмедихои башарият аст. Чунончӣ:

*Дар рағи нур нор ях баста,
Дар хати парда тор ях баста.
Ақл андар шиор ях баста,
Эй Худо, кай баҳор меояд?!
Кай фаришта ба базми навмедон,
Дар қабои сафед меояд?
Кай ба корези хушки шарёнҳо,
Хуни гарми умед меояд?
Эй Худо, кай баҳор меояд?[5, с. 79].*

Наврӯзи аҷам ҷашнест, ки ҳаргиз навмедиву номуродиро наменпазирад. Ҳарчанд дар ашъори бархе аз шоирон нишонаҳои шикастаҳоливу нобарорӣ, яъне дилбуридагӣ дида мешавад, аммо ин ҷашни мардумӣ, ки дар тафаккури омма рушд кардаву мукамал гардидааст, муҳтавои руҳафтадагӣ надорад. Шоири муосири афғон – Халилulloҳи Халилӣ дар робита бо нобасомониҳои сарзамини Афғонистон дар шеъри “Гӯед, ба Наврӯз, ки имсоли наояд!” оҳангҳои яъне навмедӣ ва руҳафтадагиро ҷой додааст. Шоир дар шеъраш тасвирҳои комилан мутақодӣ наврӯзиро ибикос намуда, пурра оҳанги ғурбатзадагиро тараннум кардааст, ки хилофи ҳикматҳои наврӯзист:

*Гӯед ба Наврӯз, ки имсол наояд,
Дар кишвари хунинкафанон раҳ нагушояд.
Булбул ба чаман нағмаи шодӣ насарояд,
Хунинкафанонро лаби пурханда нашояд [5, с. 254].*

Аммо Гулрухсори Тоҷикистон дар ҷавоби “Гӯед ба Наврӯз, ки имсол наояд!”-и Халилulloҳи Халилӣ ҳикматҳои созандаи наврӯзиро тараннум карда, “Гӯед ба Наврӯз, ки нав нест ғами мо!” гуфтааст. Зеро дар воқеъ, мардум ҳамеша, дар ҳама даври замон новобаста аз вазъият бо умеди раҳӣ аз ғурбат дар базмгоҳ ҷашну сур барпо менамуданд. Бо фурузон кардани шамъ нуру осоиштагиро аз Эзид талаб мекарданд. Маҳз, ҳамин буд, ки дар дастурхони наврӯзӣ ҳатман шамъро чун рамзи рушноиву нур мегузоштанд. Дар робита бо ҳикмати “фаромӯзии наврӯз” Гулрухсор таъкид кардааст, ки “Гӯед ба Наврӯз фаромӯз биёяд!”. Чунончӣ:

*Гӯед ба Наврӯз, ки масрур биёяд,
Бедаҳшату беҳасрату мағрур биёяд
Бар ҷашму дили ғамзадагон нур биёяд,
Гӯед ба Наврӯз фаромӯз биёяд! [5, с. 255].*

Дар фарҳанги наврӯзӣ ҷойгоҳи унсурҳои табиат: хоку обу боду оташ мавқеи махсус доранд. Вобаста ба моҳияти ҳикмати “об” дар фалсафаи Наврӯз муаррихону мардумшиносон андешаҳои ҷолиб доранд. Муаррихи рус Шишов А. Дар китоби худ “Таджики” дар бораи Наврӯзи тоҷикони Бухорову Самарқанд ибрази назар намуда, қайд кардааст, ки дар ин айём якшанбеи охири сол, яъне, қабл аз воридшавии Наврӯз тоҷикон оине бо номи “Оби раҳмат” баргузор мекарданд. Мардум дар ин рӯз бо шамъи фурузон дар даст сурудхонон ба сӯи рӯди Оби раҳмат рафта, он ҷо базми суруду тарона ташкил мекарданд. Баъдан, бархе дар оби рӯд оббозӣ карда, бархе дасту рӯй мешустанд. Ҳамчунин, дар ин китоб Шишов А. дар иртибот бо суханони мардумшиносони дигар: М.С. Андреев ва Н.Маев оид ба баргузори оинҳои наврӯзӣ дар кӯхистони Қаротегину Дарвоз, ва Вахону Ишқошим маълумот додааст [6, с. 31]. Ба ин маънӣ тазаккур бояд дод, ки ҳикмати “об” ва оинҳои бо “об” алоқаманд дар фарҳанги Наврӯзи Аҷам ҷойгоҳи гуногунпахлӯ дорад. Гулрухсор дар ашъораш ба ҳикматҳои ин унсурӣ муқаддаси табиат ишораҳои ҷолиб кардааст. Масалан, дар ҷое бо хушнудӣ аз омадани фасли эҳёи табиат таъкид мекунад, ки рӯҳи озоду озодипарвар дорад, аммо омодааст зиндонии башоратҳои баҳорӣ бошад. Ва дар ин росто аз баҳор тақозо мекунад, ки руҳу равонашро ба сони “хоку боду обу оташ” эҳёи дубора бахшад. Чунончӣ:

*Чу зиндонии озодиш хешам,
Баҳоро, бандиям кун, бандаам кун!
Ба мисли хоку боду обу оташ,
Баҳоро зиндаам кун, зиндаам кун! [5, с. 443].*

Шоир дар ҷои дигар ҳикмати шифобахшии “об”-ро хосатан, дар фасли баҳору айёми Наврӯз ишора намуда, неруи шифобахшӣ пайдо кардани қоқуи лаби ҷӯро “Рӯзарди бедард андар лаби ҷӯ...” ба башорати “об”, хусусан, “об”-и баҳорӣ медонад. Дар ҳамин радиф фаромӯш набояд кард, ки гули қоқу маҳз, неъмат баҳорӣ буда, дар айёми Наврӯз мардум ҳамеша бо истифодаи он ғизоҳои гуногунӣ шифобахш омода менамуданд ва ин одат ҳанӯз боқист. Чунончӣ:

*Рӯзарди бедард андар лаби ҷӯ,
Ҳандад ба сӯям бо рамз қоқу.
Яъне, ки танҳо беҳуда сӯзед,
Ту дар ғами ӯ, ӯ дар ғами ту... [5, с. 332].*

Гулрухсор ҳикмати “об”-и баҳориро, маҳз, аз баракати моҳи ҳамал доништа, таъкид мекунад, ки ҷавҳари созандаи ин “об” ба хуну равони инсонҳо таъсири ногузир мерасонад. Ҳатто, таъсири ин “об” то ҳадде муаммобарангез аст, ки эҳёи дубораи вучуди инсонро дар умқи руҳу равон парвариш медиҳад. Оташи барангехтаи ҷашмони шоир ишора ба оташи оини “Чаҳоршанбесурӣ” ва қудратмандиву нерӯмандии равон аст, ки аз ҳикмати “об”-и баҳорӣ ва таъсири он сарчашма гирифтааст:

*Дар пардаи ҷӯйборҳо ашки ҳамал хонад ғазал,
Дар найчаи шарёни ман, хуни ҳамал дорад мағал,
Гум карда роҳи хешро хун дар рағи шарёни ман
Оташ забона мезанад дар тобаи ҷашмони ман... [5, с. 282].*

Мутобиқи фарҳанги ориёӣ инсон дар тӯли вучудияташ бо ду ҳастӣ - ҳастии ОШКОР ва ПИНҲОН рӯбарӯ мешавад. Дар ҷараёни шаклгирии ин ду зина мавҷудияти инсон талаботу меъёрҳои махсус дорад.

Дар зинаи ҳастии “ошкор” инсон ва мавҷудияти вай бо аносири моддӣ, хусусан, бо замин, об, оташ, бод тавҷам аст. Фасли баҳор ва айёми Наврӯз аслан, ба эҳёшавӣ ва ё тағйирёбии ҳамин унсурҳо таъсир мегузорад. Бешубҳа, оғози киштукори деҳқонон дар ин айём оғоз гардида, самарай замин низ маҳз, дар ҳамин айём бобарор аст. Дар асрҳои миёна деҳқонон барои пайгирӣ намудани вазъияти замин ва дақиқан муайян кардани вақти киштукор аз усулҳои гуногун истифода мекарданд. Масалан, барои дақиқан дар айёми Наврӯз оғоз кардани кишти замин аз ҷониби деҳқонони деҳаи Варахша муаррихи тоҷик Абубақр Муҳаммад дар китобаш “Таърихи Бухоро” чунин овардааст: “Ва ин деҳаро ҳар понздаҳ рӯзе бозор аст ва чун бозори охиринаи сол бошад, бист рӯз бозор кунанд ва онро Наврӯзи кишоварзон гӯянд ва кишоварзони Бухоро аз он ҳисобро нигоҳ доранд ва бар он эътибор кунанд...” [6, с. 30]. Ба ин маънӣ, ҳикмати “замин” ва таъсири Наврӯз ба он аз паҳлӯҳои дигари фалсафаи созандаи Наврӯз аст. Гулрухсор чун шоири мардумӣ ба масъалаи ҳикмати “замин” ва тағйирёбии он дар фасли эҳёи табиат ишораҳои нозуку ошиқона дорад. Дар ҷое шоир бисёр моҳирона фалсафаи баҳорро дар мавриди таъсиргузори он ба унсурҳои табиат, хусусан, “замин” таъкид карда, ишқро ҷавҳари муҳимтарини аносири табиат

медонад. Ў мегӯяд маҳз, ишқ аст, ки ҳаёту зиндагӣ ва табиату дигар мавҷудоти ҳастӣ тавони будану идома додани нафасро доранд. Шоир тавлиди тамоми қиссаву афсонаҳоро маҳз, аз шарофату бузургвории ишқ медонад. Ишқе, ки аз муҳимтарин мӯъҷизаҳои ҳикматофари наврӯзист. Чунончӣ:

*Баҳор асту замини сангу оташ,
Ҳама дил дораду ҷонона дорад.
Ҳаёти талху ширини ман имрӯз,
Ҳазорон қиссаву афсона дорад [2, с. 98].*

Дар ҷои дигар аз ҳикмати созандаи Наврӯз ва эҳёву тағйирёбии унсурҳои табиат дар ин айём ёдовар шуда, таъкид мекунад, ки ҳар он чӣ зебову сарсабз, хушрӯву ҷаззоб ба назар мерасад, аз баракати Наврӯз ва мӯъҷизаҳои нотақрори “обу хоку боду оташ (офтоб)” аст. Ҳамчунин, дар ин мисраъҳо пайвастагии ботартиби обу замин ва ҳосили ҳарду бисёр нозукона инъикос гардидааст. Чунончӣ:

*Аз руҳи ҷӯяҳои наврӯзӣ,
Боз яҳоби тарма мешорад.
Ҳар чӣ сабз асту зиндаву хушрӯӣ,
Муждаи навбаҳор меорад... [5, с. 167].*

Дар ҷои дигар шоир ба ҳикмати “бод” ишора намуда, паҳн гардидани бӯи муаттари неъматҳои наврӯзиро ба он марбут медонад. Шоир таъсирпазирии “хомӯшии беовоӣ шарён”-ашро, ки боиси тавлиди “ранги арғавонии таманно дар ҷилои нур”, яъне тавлиди рангорангиҳои баҳору Наврӯз гардидааст, аз башоратҳои “бод”-и наврӯзӣ мешуморад. Ва ҳамин “бод”-и наврӯзӣ боис шудааст, ки “Монии чашмон”-и шоир “сеҳри Аржанг”-и Наврӯзро бушинад:

*Ҳаво бӯи гули хору асал дорад,
Наво хезад зи хомӯшии беовоӣ шарёнам.
Зи ранги арғавонии таманно, дар ҷилои нур,
Бушинад сеҳри “Аржанг”-и туро, Монии чашмонам [5, с. 97].*

Аз ҳикमतҳои дигаре, ки дар ҷавҳари ин ҷашни аҷдодӣ нухуфта шудааст, ягонагиву ҳамраӣ ва ҳамдиливу ваҳдатфаринӣ маҳсуб меёбад. Миллати ориёитабори тоҷик дар тӯли таърих ҳамеша ҷонибдори ваҳдату якдилӣ буда, ин асолатро дар умқи маросимҳои милли саломату бенуқс барои тамоми башарият муаррифӣ кардааст. Дар аёми Наврӯз ҳатто, бахшидану пазируфтани душманон барои миллати мо амри воқеӣ буд. Маҳз, ҳамин рисолати таърихӣ боис гардид, ки имрӯз низ тоҷикон чун миллати сулҳпарвару нақӯандеш дар байни халқияту миллатҳои дигар эътибори хоса доранд. Ба ин маънӣ Абӯрайҳони Берунӣ дар “Осор-ул-боқия” чунин гуфтааст: “Ва дар ин рӯз расм аст, ки мардумон барои якдигар ҳадя мефиристанд... Ва дар ин рӯз барои сокинони кураи Замин саодатро қисмат мекунанд ва аз ин ҷост, ки ин рӯзро “рӯзи умед” ном ниҳодаанд” [6, с. 48]. Ҳикмати ваҳдату ягонагии Наврӯз зимни баргузории аксари оинҳои ҷашнӣ, амсоли ба ҳам омадану ҷашн барпо кардан, раванди суманакпазӣ, ороиши дастурхони идона, анҷоми оини “Ҳафт салом”-у “Оби раҳмат” инъикос мегардад. Дар ин миён яке аз оинҳои, ки моҳияти исломиро дар худ таҷассум менамояд, оини “Ҳафт салом” аст. Бузургони деҳа дар қоғазҳо ҳафт салом ба Худованду фариштаҳо, анбиёву паёмбарон навишта, онро дар оби тоза ва ё ғӯлингоб ҳамроҳ мекарданд ва бо умеди савобияту саломат ҳамдигарро менӯшониданд. Умуман, ваҳдату якдилӣ аз ҳикमतҳои марказии оинҳои наврӯзӣ ба шумор рафта, исботгари покиву асилзодагии миллати ориёитабори тоҷик мебошад. Гулруҳсор ин ҳикмати беназири Наврӯзро дар ашъораш зиёд тасвир намуда, сарчашмаи воқеии ин саодатро дар гузаштаи беолоиши миллат медонад. Масалан, дар ҷое таъкид мекунад, ки шикастнопазириву нишоти инсоният дар ҳамдиливу ягонагист. Ва то даме ки инсон ин ҳақиқатро ҳифз менамояд, зиндагиву ояндааш дар амон аст. Чунончӣ:

*Як дастро садо нест, як тор хушнаво нест,
Пайванди ҳамҷаворон то ҷовидон муборак.
Мо як танему як ҷон, мо як дилему як рӯҳ,
Эй тоқи хастаармон, зӯру тавон муборак... [5, с. 221].*

Ҳикмати ягонагиву ваҳдати наврӯзӣ дар шеърҳои дигари Гулруҳсор тобиши рангини фалсафӣ дорад. Ба ақидаи Гулруҳсор ба гунае, ки “офтоби Худой” барои тамоми бандагонаш яқсон “ошиқона меҳандад”, яъне гармӣ медиҳад, инсонҳо низ бояд барои ҳамдигар яқсон ошиқона гармиву муҳаббат ато кунанд, бо ҳам офтобгуна самимонаву содиқона муросову

муносибат дошта бошанд. Ҳатто, робитаи маънавии “гули барфак”-у “парандаҳои ғариб” дар шеър ишора ба ҳамдиливу ваҳдати шикастнопазир менамояд. Чунончӣ:

Баҳор омадааст, остона бебаҳона механдад.

Зи хонаи Худой офтоби ҷовидона ошиқона механдад.

Баҳор омадааст, кӯҳи тарма ашкбемор аст

Ба роҳи парандаҳои ғариб гули барфак чашми бедор аст... [5, с. 94].

Фалсафаюву ҳикматҳои оинҳои наврӯзӣ, дар маҷмуъ, реша дар ҷавҳари абадияту эҳёгарӣ дорад. Ба ақидаи шоир, то даме ки баҳор асту дар домонаш оинҳои наврӯзӣ ташаккул меёбанд, “бенишониву хазон”-ро ҷойгоҳе нахоҳад буд. Чашни Наврӯзи Аҷам ба рағми “сардҷониву ҳамӯшӣ” дар пайкари баҳор сабзтару баркамолтар хоҳад шуд. Гулрухсор шоири халқ аст, ҳамчун ба халқ ва оинҳои мардумӣ бузург гардида, паҳлӯҳои гуногуни фарҳанги миллиро бо усулҳои хоса тараннум кардааст. Чунончӣ:

Бигӯ аз сеҳри ишқу зиндагонӣ,

Магӯ аз бенишониву хазонӣ.

Ба рағми сардҷониву ҳамӯшӣ,

Баҳор асту чунун асту ҷавонӣ! [5, с. 556].

Инъикоси оинҳои мардумӣ ва ҳикматҳои он дар ашъори наврӯзии Гулрухсор аз паҳлӯҳои муҳимтарини эҷодияти шоир буда, пайвастигии ногузири адабияти гуфториву навишториро ба исбот мерасонад. Яъне, ин ки адабияти воқеӣ моли халқ ва барои халқ аст, дар эҷодияти шоир ҳамачониба ёдрас мешавад. Гулрухсор дар ашъораш муҳтавои ҳикматҳои созандаи мардумро дар айёми Наврӯз, амсоли бахшандагиву ваҳдат, покиву начобат, умедвориву некбинӣ, раҳмдилӣ садоқат, хушқалбиву саховат бисёр моҳиронаву гуногунпаҳлӯ муаррифӣ кардааст. Ашъори ба мавзӯи баҳору Наврӯз бахшидашудаи Гулрухсор дар самти кашфу тарғиби фалсафаи инсонпарваронаи тамаддуни куҳанбунёди ориёно нақши муҳим дорад. Адабиётшиносии тоҷик дар шоҳаи адабияти гуфторӣ ҳамчун заминаи муҳимтарини ташаккули адабияти навишторӣ бо таҳқиқу баррасии масоили баррасишуда муваффақтар хоҳад шуд. Зеро ба қавли мутафаккири варзидаи тоҷик Акбари Турсун: “Иморати ҳештаншиносии тоҷику эронӣ ду шахсутун дорад: яке забони порсисти дигаре чашни Наврӯз” [1, с. 14].

Адабиёт

1. Акбари Турсун. *Пайвандгари наслҳо ва аслҳо. / Маҷмуи мақолоти пайки Наврӯз, мураббӣ: Баҳриддин Мирзоев ва Махфират Юсуфӣ. – Душанбе, 2012.*
2. *Гулрухсор. Гули ханҷарӣ (маҷмуи дубайтӣ) – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии Тоҷик, 2022. – 166 с.*
3. *Гулрухсор. Хонаи падар. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 80 с.*
4. *Гулрухсор. Шӯъла дар санг. – Душанбе: Адиб, 2011. – 384 с.*
5. *Гулрухсор. Девон: Девони ишқу ханда. – Душанбе: Пайванд, 2004. - 958 с.*
6. *Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. (қ.3 Наврӯз ва чашиҳои дигар.) – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2018. – 800 с.*
7. *Қосимӣ С. Дар шинохти Наврӯз (дастури таълимию методӣ). – Душанбе: МТНМҚДИМ ВМИ ҚТ, 2018. - 80 с.*
8. *Қосимӣ С. А. Адабиёти гуфторӣ ва адибони тоҷик. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2021. – 135 с.*
9. *Қосимӣ С. А. Наврӯзномаи Саъдӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. - 193 с.*
10. *Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам (муаллифи сарсухану тавзеҳотва ҳозиркунандаи чоп У.Тоиров). -Душанбе: Адиб, 1991. - 315 с.*

ОИНҲОИ НАВРӮЗӢ ВА ҲИКМАТҲОИ ОН ДАР АШЪОРИ ГУЛРУХСОР

Дар мақолаи маъмур муаллиф ҳикматҳои инсонсози оинҳои наврӯзиро дар ашъори Гулрухсор мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Аз ҷумла, муаллиф қайд кардааст, ки Наврӯз чашни рӯшноиву покӣ буда, дар ашъори шоир ба таври муфассал шарҳ ёфтааст. Дар воқеъ, пайдоиши Наврӯз бо пайдоиши аввалин инсон дар рӯйи замин рабт дошта, тавлидкунандаи ҳикматҳои дирӯзу имрӯзи инсоният аст. Гулрухсор дар ашъораш муҳтавои ҳикматҳои созандаи оинҳои мардумро дар айёми Наврӯз, амсоли бахшандагиву ваҳдат, покиву начобат, умедвориву некбинӣ, раҳмдилӣ садоқат, хушқалбиву саховат бисёр моҳиронаву гуногунпаҳлӯ муаррифӣ кардааст. Ашъори ба мавзӯи баҳору Наврӯз бахшидашудаи Гулрухсор дар самти кашфу тарғиби фалсафаи инсонпарваронаи тамаддуни куҳанбунёди ориёно нақши муҳим дорад.

Калидвожаҳо: ваҳдат, инсоният, ҳикмат, рӯшноиву покӣ, инсонпарварӣ, фалсафа, адабиётшиносӣ.

НАРОДНЫЕ ТРАДИЦИИ И МУДРОСТИ В СТИХАХ ГУЛРУХСОР, ПОСВЯЩЕННЫЕ ПРАЗДНИКУ НАВРУЗ

В данной статье автор исследовала народные традиции и мудрости в стихах Гулрухсор посвященные празднику Навруз. Автор отметила, что Навруз является праздником света и чистоты, днем появления первого человека на земле. Гулрухсор в своих стихах отражает именно такие ценные народные мудрости о Наврузе. Поэтесса в своих произведениях раскрывает такие народные мудрости, посвященные празднику Навруз как прощение и дружба, чистота и невинность, надежда и верность, величие сердец и милосердие. Стихи Гулрухсор посвященные празднику Навруз, являются важнейшим аспектом в сфере исследования арийских народных мудростей, цивилизации и гуманности.

Ключевые слова: дружба, человечность, мудрость, свет и чистота, гуманизм, философия, литературоведение.

THE REFLECTION OF FOLK WISDOM IN THE VERSES OF GULRUKHSOR DEDICATED TO THE HOLIDAY OF NAVRUZ

This article deals with the author explored the folk Navruz wisdom in the verses of Gulrukhsor. The author noted that Nowruz is a holiday of light and purity, the day of the appearance of the first man on earth. Gulrukhsor in his poems reflects exactly such valuable folk wisdom about Navruz. In her works, the poetess reveals such Navruz folk wisdom as forgiveness and friendship, purity and innocence, hope and loyalty, greatness of hearts and mercy. Gulrukhsor's poems dedicated to Navruz are the most important aspect in the field of the study of Aryan folk wisdom, civilization and humanity.

Keywords: friendship, humanity, wisdom, light and purity, humanism, philosophy, literary criticism.

Дар бораи муаллиф

Зайдуллозода Саида Зайдулло
Дотсенти кафедраи методикаи таълими
забон ва адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 745 82 45
E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

About the author

Zaydullozoda Saida Zaydullo
Associate Professor of the Department of methods
of teaching tajik language and literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 745 82 45
E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

Об авторе

Зайдуллозода Саида Зайдулло
Доцент кафедры методики преподавания
таджикского языка и литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 745 82 45
E-mail: zikaeva_1982@mail.ru

НАҚШИ МАТН ДАР ТАҲИЯИ РЕПОРТАЖИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

Муъминҷонов З., Мирзода З.

*Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода*

Пешрафти босуръати технологияи иттилоотӣ тариқи шабакаи Интернет имрӯз воситаҳои ахбори оммаро водор месозад, ки бо диди нав дар таҳияи барномаҳои телевизионӣ касбиёна фаъолият кунанд. Пешрафти технологӣ боиси ба миён омадани имкониятҳои зиёд дар таҳия ва паҳн намудани барномаҳои телевизионӣ гардидааст, аммо онро моҳирона истифода набурдан аз касбият дур буданро нишон медиҳад. «Дар байни воситаҳои ахбори омма аз ҷиҳати дастрас будан ва таъсирбахшӣ телевизион мавқеи муҳимро дорост. Имрӯз хонадонero дарёфт намудан душвор аст, ки барномаҳои телевизиониро тамошо намекарда бошад» [5, с. 6].

Мо дар ин мақолаи илмӣ кӯшиш мекунем, ки дар бораи жанри хабарие, ки дар телевизион хеле зиёд истифода бурда мешаваду яке аз жанрҳои асосии иттилоотии журналистикаи телевизион ба шумор меравад ва репортаж ном дорад, бо таъриҳ ба асарҳои илмӣ олимони соҳа ва таҳлили амалии репортажҳои ба эфир рафтаи шабакаҳои телевизионӣ бобати нақши матн дар таҳияи он андешаҳои хешро баён созем.

Пеш аз ҳама мафҳуми калимаи репортажро дида мебароем, ки чӣ маъно дорад. ««Репортаж» аз калимаи франсузӣ «reportage» ва калимаи англисии «report», ки маънояш иттилоот додан, хабар расонидан ва ё огоҳонидан мебошад, сарчашма мегирад» [6, с.39].

Репортаж ба гурӯҳи жанрҳои хабарӣ шомил аст ва дар телевизион яке аз жанрҳои маъмули истифодашаванда ба шумор меравад. Телевизионро бе жанри репортаж тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар телевизиони муосир репортёр, муҳбир ва хабарнигор аз касбҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд, ки дар телевизион нисбат ба радио ва матбуот видеонавор (кадр) ҷузъи асосӣ ва матн ҷузъи пурқунандаи навор ба ҳисоб меравад. Ҳатто маводи телевизионӣ бе истифодаи матн низ ба бинанда фаҳмою диққатҷалбкунанда шуда метавонад. Вале бо вучуди ин истифодаи мантиқии матн наворро пуробуранг ва диққатҷалбкунанда менамояд.

Навиштани матни дурусту диққатҷалбкунандаи барномаҳои теле- визионӣ низ маҳз ба мутахассисони ин соҳа вобастагии зиёд дорад. Матн дар фаҳмиш нутқи асосии инсон мебошад. Барои мисол, мо чанд син- хронӣ аҷоиберо сабт намудем ва чанд кӯчаву хонаҳои деҳотро ба навор гирифтаем. Ба ҷойи қор баргашта вақти навиштани матн мерасад. Талаботи аввал барои омода намудани матн дар эфири телевизион бо се фаҳмиш: дақиқ, равшан, кӯтоҳ баён карда мешавад. Дигар ин ки дар баёни фикр бевосита ҷустуҷӯёнаи мантиқиро истифода мебаранд бурд, чунки тамошобин як маротиба матни шуморо дар эфир мешунавад, қорбариро тарзе ба роҳ мондан лозим аст, ки он дарҳол дуруст фаҳмида шавад. Матне, ки ба эфир меравад, бурро талаффуз намудан зарур аст, дар чунин ҳолат боварии тамошобин пайдо мешавад. Лакнат, зери бинӣ ғурунг-ғурунг кардан ба хондани матн ҳалал ворид менамояд.

Журналисти телевизион матни барномаҳояшро бояд ҳадаш омода намояд. Барои он ки тамошобин шояд барномаҳои қаблиро тамошо карда бошад ва онҳое, ки барномаҳо бори аввал тамошо мекунанд, аз он барномаҳо ёдовар мешавад

Талаботи дигари асосии омода намудани матни телевизионӣ ба он вобаста аст, ки журналист бо хабарҳои нави агентҳои ва рӯзномаҳо доир ба мавзӯи барномааш шинос бошад. Барои худ танҳо далел, ному насаб, синну соли ҷабрдидагон, ҷой ва оқибати садамаи нақлиётро барои худ навишта бигирад. Барои дар худ тасаввур кардани он, ки чи ҳодиса дар он ҷо рӯй додааст, кӯшиш намудан даркор аст. Ба мавзӯ бояд наздик шуд ва ба он ном гузоштан лозим аст. Матн бояд аз се қисмати мантиқии алоқаманд иборат бошад: ибтидо, байн ва охир.

Барои мисол, репортажи телевизионӣ дар шабакаи интернетии You-Tube. Репортаж аз кӯчаи TADZICKA (Тоҷикистон):

«Видеонавор репортаж аз кӯчаи TADZICKA (Тоҷикистон): кӯчаҳои сарсабзи хурд-хурд, даромадгоҳи биноҳои баландошёна.

Матни пасикадрӣ:

Дар шаҳри Прагаи пойтахти Ҷумҳурии Чех дар 5500 км дурӣ аз Тоҷикистон маҳаллае ҳаст хеле сарсабз, ки онро метавон маҷозан Осиёи Марказии хурд номид. Ин маҳалла шаш кӯчаи хурд дорад, ки панҷ кӯчааш ба шарафи кишварҳои Осиёи Марказӣ: Қазоқистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон ва кӯчаи шашум ба шарафи пойтахти Ўзбекистон Ташкентка номгузорӣ шудааст. Ин кӯчаҳо хеле хурданд ва танҳо аз як бино иборат аст.

Видеонавор:

Дар навор кӯчаҳо ва биноҳо...

Журналист аз паси кадр:

Ҳар як бино ҳашт даромадгоҳ дорад. Кӯчаҳо хеле сарсабзу сердолу дарахт мебошанд ва сарсабтарин кӯча боз ҳам кӯчаи Тоҷикистон ба назр мерасад, ки танҳо бинои рангаш гулобӣ ин кӯчаро дар баҳри сабз ғарқ кардааст ва яке аз кӯчаҳои зеботарин ба ҳисоб меравад. Ва ҳатто лавҳае, ки дар он Таджикска навишта шудааст, дар пушти дарахтон ғарқ шудааст. Кӯчаи Таджикска мисли дигар кӯчаҳо дар сахнаш муҷассамае хурде ҳам дорад, ки кӯдаке дар даст майдони ҳавопайморо дорад. Мисли як рамзе ки парвозҳои баландро орзу дорад. Як замоне ҳокимони шаҳри Прага нишонаи дӯстӣ ва бародарӣ ба ин кӯча исми он кишварро додаанд. Маҳаллаи марказии Осиёи хурди Прага дар ҳамагӣ 4 км дурӣ аз хиёбони марказии Прага воқеъ аст. Либа як сокини куҳансоли кӯчаи Таджикска гуфт, ки биноҳои ин маҳалларо соли 1972 вақте Прага ҳанӯз пойтахти Ҷумҳурии Сотсиалистии Чехословакия ва Тоҷикистон ҳам яке аз понздаҳ кишвари дӯсту бародар дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ буд, барои афсарони артиши Чехословакия сохта буданд. Шавҳари фақири Либа афсари артиш буд ва манзилеро аз кӯчаи Таджикска интиҳоб намудааст, ки то имрӯз Либа дар он ҷо умр ба сар мебарад» [19].

Матн ҳатман бояд такрор дошта бошад, ки иттилооти муҳим ба ҳисоб меравад (масалан, ҷойгиршавии бонки ғоратгардида). Барои мисол, репортажи телевизионӣ аз мавзеи Искандаркӯл.

Видеонавор дар кадр аз кӯҳу пушта ва оби кӯл рафта истодааст. Худи журналист дар сари санге аз манзараҳои дилфиреб, ҳавои тозаву назаррабо, ҷилои нурҳои офтоб дар оби кӯл ва алвонҷ хӯрдани тобиши рангҳо бо баромадани офтобро шарҳ дода истодааст. Баъзан журналист аз кадр берун монда ҷойҳои хушманзари кӯл ва сайёҳони хориҷӣ намоиш дода мешавад. Дикқати касро ҳам матни журналист ва ҳам ин мавзеи зебою дилфиреб ба худ ҷалб менамояд. Тамошобин мехоҳад ҳар- чи бештар дар бораи ин кӯл ва чаро номи Искандарро гирифтани он огоҳӣ ёбад. Журналист ҳам беист баробари навор матнро идома дода дар бораи ном ва ривояте, ки дар бораи аспи Искандар ва таҳдиде, ки ба соҳибаш мешаваду шиҳаи аспро бо як овози форама нақл мекунад. Чунин мавзеоҳо ва таърихи мазеоҳои нотакрори Тоҷикистон на танҳо сокинон, балки хориҷиёно низ мубтало кардааст. Журналист дар матни ироа- кардааш номи ин кӯл ва бо кадом сабаб ниҳодани номро дубора ба тарзи ба матн мувофиқ такрор мекунад. Навор ва матн якдигарро пурра намудаанд. Ҷойҳое, ки шояд касногузар бошад, журналист бо матн онро мефаҳмонад.

Дар телевизион журналист бояд ба тамошобин он чиро ки мебинад, фаҳмонида тавонад, ба наворҳои видеоии пайдарпай таъя намудан, ки худ гувоҳи ҳодиса ё воқеа мебошанд, нашоад. Бояд забони адабии гуфтугуии тоҷикиро истифода барем, истиора, маҷоз, муқоиса, вағарна тамошобин гумон мекунад, ки мо онҳоро ҳурмат намекунем.

Масалан, репортажи телевизионӣ оид ба боду ҳаво.

Видеонавор: ҳавои сард, боди хуноки вазида истода дарахтонро ба ҳар тараф алвонҷ медиҳад. Журналист дар навор ва як-то ним-то борони борида истода ба рӯю мӯяш расида истодааст, чунин мегӯяд:

Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ба сокинон ва меҳмонони пойтахт мерасонад, ки бино ба иттилои ҳавошиносон ҳавои номусоид дар Тоҷикистон пешбинӣ карда мешавад. Аз ҷумла аз 22 то 23 ноябри соли равон ҳарорати ҳаво то ба ҳадди аз 12 то 8 дараҷа гармӣ поён мефарояд. Бориши борон дар ноҳияҳои кӯҳистон, ки ба барф мубаддал гаштани он пешбинӣ шудааст.

Мусаллам аст, ки журналист бо овози форам ва ҳар як калимаро бурро талаффуз карда, ба кишоварзону чорводорон барои ҳосили дар заминҳо монда ва дар ин рӯзҳо эҳтиёт намудани чорворо таъкид менамояд. Инчунин ба одамон дар ин рӯзҳо пушидани пойафзоли гарм ва дигар болопӯшҳоро низ гушрас месозад. Дар видеонавор бошад боридани барф ва вазидани шамолҳои хунук, даву този одамон аз барфу борон намоиш дода мешавад.

Дар китоби “Телевизионная журналистика” бобати жанри репор- таж чунин оварда шудааст: “Репортаж жанри журналистика мебошад, ки тавассути он таъҷилан, ба воситаи матбуот, радио ва телевизион дар бораи ягон рӯйдод ба воситаи журналист, ки шоҳид ва ё иштирокчии ин рӯйдод аст, хабар дода мешавад” [13, с. 191]. Яъне жанри репортаж дорои хусусиятҳои хоси хеш мебошад, ки аз дигар жанрҳо ба кулӣ фарқ мекунад. Талаботҳои дорад, ки иҷрои он ҳатмист. Чанд талаботе ҳаст, ки журналист ҳангоми таҳия намудани репортаж бояд риоя намояд:

- силсилаи видеонаворҳо бо шарҳи пайдарпай роҳбаладӣ, дар ҳолате ки ба воқеият дар ин лаҳзаҳо чизе гуфта наметавонед;

- дар телевизион силсилаи наворҳо чун матн бисёр муҳим аст, зарурати шарҳ чандон муҳим нест, тамошобин дар экрани телевизион онро мебинад ва вазифаи журналист силсилаи наворҳо бо иттилоот пурра кардан аст, ки онро наворбардор наметавонад ба навор бардорад;

- калима ва ҷумлаҳои сода ва аз гуфтори гуфтугӯи истифода баред, тамошобин шуморо мешунавад, онҳо дар матни аз нав хондаи шумо аҳамият намедиханд, агар чизе дар ҳол фаҳмо набошад;

- кӯшиши бевосита гуфтани чизеро накунед, дар ҳоле ки гуфтание надошта бошед. Агар гуфтание надошта бошед, хомӯш бошед. Бигузор тамошобин оромона видеонавори пешкашшударо тамошо кунад, силсилаи наворҳо қобилияти қисмате аз суҷаҳоро гуфтан доранд;

- дар экран он чизе ки диққатро ба худ ҷалб менамояд бо матн пурра намоед, ё худ ин наворро аз маводатон бардоред. Ин талабот қоидаҳои тиллоии таҳияи матнро барои телевизион чунин муайян намудаанд:

1. Силсилаи наворҳои видеоиро ба ман нафаҳмонед, он чизеро ки ман дар видеонавор мебинам. Барои чи инро ба ман намоиш медиханд, фаҳмонед.

2. Матнро барои шумидан нависед. Матн бояд фаҳмо бошад, ин муҳимтар аз он аст, ки дар қоғаз навишта мешавад.

3. Иттилооти воқеиро қайд кунед, аз тамоми маълумоти фикрӣ, танҳо аз ҳама муҳимашро барои фаҳмидани суҷет нигоҳ доред.

4. Ислоҳ кунед, ислоҳ кунед ва боз ҳам ҳар як сиёҳнависро ислоҳ кунед, ҳамеша аз пештарааш беҳтару хубтар мегардад. Агар шумо ҳамаи қонидҳои аввалияи навиштани матнро риоя намоед, дар он камбудии зиёд ҷой дошта наметавонанд.

5. Бо забони фаҳмои гуфтугӯи нависед. Дар ёд доред, ки бинандагон шуморо гӯш мекунанд, на ин ки мехонанд.

6. Ислоҳ кунед, ислоҳ кунед ва боз ҳам ислоҳ кунед. Ҳар қадар барвақтар матни репортажро тайёр кунед, ҳатто дар шакли сиёҳнавис, барои ислоҳ намудани он вақтро сарфа менамоед. Дар ин асно миёни матни пасикадрӣ ва эҷоди адабӣ фарқ наметавонад. Дар ҳар як матни ислоҳ шудаи сиёҳнавис аз калимаҳову тобишҳои бемаъно халос шудан мегардад.

Инчунин дар таҳияи сценарияи репортажи телевизионӣ аз оғоз чунин талаботҳои дигари муҳими касбиро риоя намудан ба касбияти эҷодӣ меоварад. Дар аввал сарчашмаи иттилоотро пайдо намудан муҳим аст. Агар гуфтание бошад, бояд он ба кӣ ва ё чӣ дахл дошта бошад, муайян гардад ва баъд аз ин гуфта шавад. Ҳатман дар шакли пурра (агар имконият бошад), ҳатман сабт гардад, ному насаб дар суҷа дубора ёдовар шавад, агар бисёр маводи муҳим бошад. Вазифа ва ё касби ба персонажҳо мутобиқ дар шакли кутоҳ, дар баъзе маврид номгӯи вазифа- ҳои расмӣ кутоҳбаёнро мехоҳад.

Шумораҳо низ дар шакли мувофиқ оварда мешаванд, агар маълумоти дақиқ талаб карда нашавад. Рамзҳо ба монанди \$, %, №, + ва м.и. истифода бурда намешаванд. Чунин навишта мешавад: “1500 дол- лари амрикоӣ ва ё 15000 сомонӣ”, “50 фоиз”, “рақами 1” ва аломати “+” “ҷамъ” бо калима навишта ва танҳо дар маълумотномаи муҳосибӣ ин аломат дар шакли “+” истифода бурда мешавад. Инчунин, беҳтар аст, ки “якуним ҳазор сомонӣ”, “панҷоҳ фоиз”, “рақами як” истифода шавад.

Иқтибосҳо ҳатман бояд бо калимаҳои “иқтибосот (дар аввал)” ва “охири иқтибосот” зикр карда шавад. Матни иқтибосоти иттилоотӣ аз ду тараф бо ноҳунак ишора карда мешавад. Ба чунин абберватураҳо ба мисли: “ҚСШК” беҳтар аст, дар чунин шакл навишта

шавад: “Чамбияти сахомии шакли кушода”. Ҳарфҳои аввали номи ширкатҳо ва ё ташкилотҳо, чуноне ки дар имлои забони тоҷикӣ омадааст, ҳангоми ихтисор шудан, яъне онҳоро дар имлои забони тоҷикӣ ихтисораҳо мегӯянд, истифода бурда мешаванд.

Тибқи қоида, беҳтар аст, ки аз иқтибосоварӣ даст кашид. Сабаб дар он аст, ки ҳамчун журналисти касбӣ шумо метавонед мақсади мавзӯро беҳтар хубтар таҳия намоед, назар ба он ки шахсони зиёд доир ба мавзӯи матраҳшуда фикри худро баён намоянд. Дар аввали матн ба бинанда ному насаби шахсони ношиносро намегӯянд. Агар сужет дар бораи шахсе нақл кунад, ки ўро тамошобин настунидааст (ё маротибае нафаҳмидааст) он гоҳ сужет маънии худро гум мекунад.

Матнро набояд аз иқтибос шуруъ кард, ки дар он танқид, ҳучум, муҳориба, зарба (махсусан дар фаъолияти кормандони давлативу сиёсӣ), вагарна тамошобин гумон мекунад, ки ин танқид бевосита аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст. Матн, ки дар худ мақсади муайянро дар бар мегирад, беҳтар аст, ба муаллиф тааллуқ дошта бошад.

Ба замони гузашта ва оянда овардани воқеот, аз овардани рӯзи ҳафта худдорӣ намоед. Агар гӯем: “дирӯз”, “имрӯз”, “пагоҳ”, аз оне, ки сешанбе, чоршанбе, панҷшанбе, ба он аудитория аҳамияти хоса намеди- ҳад, имрӯз кадом рӯзи ҳафта аст ва онро пешу қафо ҳисоб намекунад.

Олими журналистикаи тоҷик, профессор И. Усмонов жанри репор- тажи матбуотӣ чунин шарҳ додааст: «...репортаж ба саволи «воқеа чӣ хел рӯй дод?» ҷавоб медиҳад. Пас ин жанрест, ки воқеаро аз нав тасвир мекунад. Аз ин рӯ, яке аз шартҳои асосӣ он аст, ки мухбир бояд ишти- рокчи воқеа бошад. Агар дигар хел карда гӯем, репортёр аз дасти хонанда гирифта, ўро гӯё аз паси худ мебарад ва нишон медиҳад, ки чӣ воқеа ба амал омадааст. Мухбир тамоми рафти воқеа, муҳитро, ки дар он воқеа ба амал омадааст, тасвир мекунад. Гӯфтугӯи байни қаҳрамонҳо, муносибати онҳоро аз нав зинда месозад. Дар репортаж ҳодиса айнан рӯйбардор карда нашуда, танҳо ҳамон қисмати он, ки аҳамияти ҷамъиятӣ дорад, тасвир меёбад» [14, с. 338]. Агар дар хабар танҳо дар бораи рӯйдод маълумоти мухтасар дода, маълум карда шавад, ки чӣ воқеа рӯй дод. Дар репортаж нафақат чӣ воқеа рӯй доданиш, балки чӣ хел рӯй доданиш ҳам, нишон дода мешавад.

Профессор А.Нуралиев дар бораи жанри репортаж чунин андеша дорад: «Репортаж - ин таърихи воқеа мебошад, ки тасвири ҳодисаи содиршударо дар эҳсосоти бевоситаи журналист - шоҳид ва ширкатку- нандаи он ба қалам медиҳад. Ҳодисаҳои аҳамияти ҷамъиятидошта асоси репортажро ташкил мекунанд» [10, с. 97]. Хусусияти муҳимтарини репор- таж моҳияти рӯйдодро дар инкишофу тараққиёт нишон додан аст. Яъне динамики репортаж, рӯйдодро пай дар пай нишон дода тавоништан мебошад.

Муаллифон А. Саъдуллоев ва М. Шоев дар бораи жанри репор- таж чунин мегӯянд: «Ҳаракат, тағйири ҷою макони объект ва қаҳрамон хоси телевизион асту ин хосият аз ҳама бештар дар жанри репортаж ба мушоҳида мерасад. Аз ҳамин сабаб репортаж жанри аз ҳама маъмул- тарин, таъсирбахштарин ва паҳншудатарини журналистикаи телевизи- онӣ аст» [11, с. 27]. Ҳарчанд, ки дар матбуот ва радио низ аз жанри репортаж васеъ истифода бурда мешавад. Вале дар телевизион жанри репортаж бо хусусиятҳои хоси худ нисбат ба матбуоту радио фарқ мекунад. Ин жанр бештар телевизионист. Дар ин бобат олими соҳаи журналистикаи телевизион, профессор З. Муъминҷонов чунин мегӯяд: «Дар матбуот ва радио журналист рӯйдодро бо сухан тасвир мекунад. Бинобарон вазифаи тасвиркунӣ дар қори эҷодии журналисти матбуот ва радио муҳим аст. Аммо дар телевизион тамоман баракси он: рӯйдод, ҳодиса тариқи видеокамера наворбардорӣ мешавад, журналист ба рӯйдод бо чашми бинанда, дурусттараш бинанда рӯйдодро бо чашми диди оператор ва журналист мебинад. Чунки вазифаи тасвиркунӣ тавассути видеокамера ба амал бароварда мешавад. Журналист бо фаҳмондадихии оқибӣ кадрӣ ҳолатҳои тасвирнашавандаи рӯйдодро мегӯяд.

Аз ин рӯ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар репортажи телевизионӣ пеш аз ҳама ҳаёт, рӯйдод чи хеле ҳаст нишон дода шуда, ба ҳақиқати реалӣ наздик аст. Аз тарафи дигар, рӯйдод аз нигоҳ, фаҳмиши субъективии журналист ба ҷойи аввал баромада, журналист аксаран ҳамчун шоҳид, баъзан ҳамчун иштирокчи рӯйдоди пешниҳодшаванда хувайдо мегардад» [7, с. 168-169].

Аз рӯйи тарзи пешниҳод репортаж ба бевосита мустақим ва сабтшуда ҷудо мешавад. Репортажи мустақим бевосита ба эфир ҳангоми содиршавии рӯйдод тавассути студияи сайёри телевизионӣ (ПТС) дода мешавад.

«Репортаж ба намудҳои рӯйдодӣ (воқеӣ), мавзӯӣ ва ташкилӣ ҷудо мешавад. Репортажи рӯйдодӣ (воқеӣ) – аз ҷойи рӯйдоди ҳақиқӣ суратгирифта, новобаста ба хоҳиши журналист, дар он рӯйдод пурра ва ҳаққонӣ инъикос карда мешавад. Дар репортажи мавзӯӣ бошад

журналист аз рӯи мавзӯ ҷойи рӯйдодро интихоб намуда, репортажро таҳия мекунад. Журналист дар репортажи ташкилӣ ҳамчун ташкилкунандаи рӯйдод иштирок меварзад. Ингуна ташкили рӯйдод хеле аҷиб ва манфиатнок ва ё баракс зараровар ва ғайрикасбӣ шуданаш мумкин аст. Журналист ин раҳнамои бинанда аст, бо сухани зинда, бо донишмандии мавод, бо тавачҷӯхаш ба рӯйдод ва кӯмакаш дар фаҳмиши мақсади намоиши рӯйдод ин вазифаашро иҷро мекунад» [6, с. 42-43].

Мебояд махсус таъкид кард, ки як ҷузъи муҳими жанри репортажи телевизионӣ ин стенд-апи журналист аз ҷойи рӯйдоди муҳим дар ҳолати руҳдихии лаҳзаҳои муҳими рӯйдод мебошад. Стенд-ап ин суханронии журналист аз ҷойи рӯйдод аст, ки журналист вобаста ба рӯйдоди руҳдодаистода микрофон дар даст лаҳзаҳои видеонаворро бо суханони хеш пурра менамояд. Матни суханони журналист бояд табиӣ, зинда ва мантиқан пуркунандаи видеонавор бояд бошад, на инъикоси (такрори) видеонавори дидашаванда. Албатта дар ҷойи рӯйдоди муҳим сухани нав гуфтан на ба ҳар журналист муяссар мегардад. Зеро барои ин таҷриба, ҷаҳонбинии васеъ, ҷасорат ва аз ҳама муҳим ҷуръати касбӣ лозим аст. Вобаста ба ин аксар журналистони телевизион дар ҷойи рӯйдоди муҳим чизе гуфта наметавонанд ва ин боис мешавад, ки ба ҷойи жанри репортаж, ки бе спенд-ап имкони таҳияи он ғайриимкон аст хабар ва ё ҳисобот омода месозанд, ки ба ҳеҷ ваҳҷ ба жанри репортаж баробар шуда наметавонанд.

Матни (сухани) асосии репортажи телевизионӣ маҳз дар стенд-апи журналист садо медиҳад, ки он асоси, кулминатсияи репортажро ташкил дода, дар хотири бинанда нақш мебандад. Маҳз матни (сухани) журналист дар стенд-ап жанри репортажи телевизиониро нишонрас ва таъсиргузор мегардонад, аз ин рӯ дар он ҳатто як калимаи нолозим ва ё ишораи бечоро истифода бурдани журналист номумкин аст. Он бояд аз калимаҳои оммафаҳм на кӯчагӣ, на расмӣ ва на соҳавию илмӣ, балки оммафаҳме, ки барои ҳама фаҳмо иборат бошад. Зеро ин талаботи жанри репортажи телевизионӣ буда, барои бинанда иттилоӣ аз ҷойи рӯйдоди муҳим пешниҳодшуда бо иштироки бевоситаи журналист фаҳмо мегардад. Дар байни бинандагон афкори умум ба миён меорад, барои ҳалли ҳар гуна мушкилиҳо шахсони масъул ва сабабгорро ба «ҷунбиш» меорад. Ба ҳамин васила мушкилиҳои ҳалли худро меёбад.

Хулоса, дар таҳияи репортажи телевизионӣ чи хеле дар боло зикр карда шуд, видеонавор нақши калидиро мебозад. Вале бо видеонавор ҳама чизро ба бинанда фаҳмонидан душвор аст. Чизҳои ҳастанд, ки онҳоро навор гирифта ғайриимкон мебошад. Дар ин ҳолат зарурияти истифодаи матн ба миён меояд. Матне, ки видеонаворро тақрор накарда, онро пурра мекунад. Яъне ҳарчанд дар телевизион видеонавор нисбат ба матн ҷузъи асосӣ ба ҳисоб мераваду матн пуркунандаи он, вале дар навбати худ матн дар пурра ва диққатҷалбкунандаву фаҳмо гардидани репортажи телевизионӣ нақши муҳимро мебозад. Зеро жанри репортажи телевизионӣ аз рӯйдодҳои муҳими ватаниву хориҷӣ таҳия карда мешавад, ванду дар он истифодаи видеонавор ва махсусан матни зиёдатӣ ба ҳеҷ ваҳҷ зарурат надорад. Як лаҳзаҳои видеонавори нолозим ва як калимаи матни нозарур боиси ғайрикасбӣ таҳия шудан ва мақбули бинандагон нагардидани репортажи телевизионӣ мешавад. Чи қадаре дар репортажи телевизионӣ навору матн кутӯҳ бошад ҳамдигарро мантиқан пурра намояд, ҳамон қадар репортажи телевизионӣ нишонрас, фаҳмо, диққат-ҷалбкунанда, тамошобоб ва хотирмон мегардад.

Адабиёт

1. Багиров Э.Г. Основы телевизионной журналистики/ Э.Г. Багиров, Р.А. Борецкий, А.Я.Юровский – М., 1987. – 189 с.
2. Борецкий Р. А. Телевидение на перепутье/ Р.А. Борецкий – М., 1998. - 159 с.
3. Кузнецов Г. В. ТВ-журналистика: критерии профессионализма/ Г.В. Кузнецов – М. 2002. – 203 с.
4. Мутовкин Л.А. Правила написания текста на телевидении [Электронный ресурс] / Л.А. Мутовкин. – URL: <http://mozin.ru/book/st/tekstmatv.pdf>
5. Муъминҷонов З. Жанрҳои хабарии журналистикаи телевизион/ З. Муъминҷонов – Душанбе, 2011. – 66 с.
6. Муъминҷонов З. Жанрҳои журналистикаи телевизион/ З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2017. – 144 с.
7. Муминдҷонов З. Эволюция Таджикского телевидения в годы независимости / З. Муминдҷонов. – Душанбе, 2021. – 336 с.
8. Муъминҷонов З. Телевизион муъҷизаи аср / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2023. – 223 с.
9. Муродӣ М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ/ М. Муродӣ, О. Салимзода. – Душанбе, 2022.– 360с.
10. Нуралиев А. Жанрҳои ахбории матбуот/ А. Нуралиев. – Душанбе, 2004. – 146 с.

11. Саъдуллоев А. Асосҳои журналистикаи телевизион/ А. Саъдуллоев, М. Шоев. – Душанбе, 2007. – 194 с.
12. Телевизионный сценарий. – МГУ, 1975. – 180 с.
13. Телевизионная журналистика. - М. 2008. – 304 с.
14. Усмонов И.К. Журналистика/ И. К. Усмонов – Душанбе, 2005. – 480 с.
15. Универсальная журналистика. – М.: Аспект – пресс, 2016. – 418 с.
16. Шестеркина Л. П. Современные подходы к формированию структуры жанров телерадио журналистики // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ipk.ru/index.php?id=2115> (дата обращения: 19.02.2024).
17. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизионҳои “Варзиш”, “Синамо” ва Академияи воситаҳои ахбори омма [манбаи электронӣ]. – URL: mfa.tj/tg/mfin/pajomho-va-sukhanronihoi-prezident (санаи муроҷиат 20.02. 2024).
18. Veltman K. Edutainment, Technotainment and Culture // URL: http://www.sumscorp.com/img/file/2004_Edutainment_Technotainment_and_Culture.pdf (дата обращения: 21.02.2024).
19. Репортаж аз кӯчаи TADZICKA/You-Tobe (санаи муроҷиат 17.02. 2024).

НАҚШИ МАТН ДАР ТАҲИЯИ РЕПОРТАЖИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

Пешрафти босуръати технологияи иттилоотӣ тариқи шабакаи Интернет имрӯз воситаҳои ахбори оммаро водор месозад, ки бо диди нав дар таҳияи барномаҳои телевизионӣ касбиёна ҷаҳлият кунанд. Пешрафти технологӣ боиси ба миён омадани имкониятҳои зиёд дар таҳия ва паҳн намудани барномаҳои телевизионӣ гардидааст, аммо онро барои касбиёна таҳия ва пешниҳод намудани барномаҳои телевизионӣ истифода накардани баъзе журналистон боиси таассуф аст. Дар ин мақолаи илмӣ кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки дар бораи жанри хабарие, ки дар телевизион хеле зиёд истифода бурда мешаваду яке аз жанрҳои асосии иттилоотии журналистикаи телевизион ба шумор меравад ва репортаж ном дорад, бо таъия ба асарҳои илмӣ олимони соҳа ва таҳлили амалии репортажҳои ба эфир рафтаи шабакаҳои телевизионӣ бобати нақши матн дар таҳияи он андешаҳои илмӣ амалӣ баён карда шудааст. Репортаж ба гурӯҳи жанрҳои хабарӣ шомил аст ва телевизионро бе жанри репортаж тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ҳарчанд ки дар телевизион нисбат ба радио ва матбуот навор (кадр) ҷузъи асосӣ ва матн ҷузъи пурқунандаи навор ба ҳисоб меравад. Ҳатто маводи телевизионӣ бе истифодаи матн низ ба бинанда фаҳмою диққатҷалбқунанда шуда метавонад. Вале бо вучуди ин истифодаи мантиқии матн наворро пуробуранг ва диққатҷалбқунанда менамояд. Хулоса, навиштани матни дурусту диққатҷалбқунанда дар репортажҳои телевизионӣ аз журналистон касбияту маҳорат талаб мекунад. Як калимаи бечо метавонад репортажи мусбатро манфӣ гардонаду диққати бинандаро аз тамошои он дур созад. Яъне репортажи телевизионӣ матни зиёдатино намепишандад. Аз ин рӯ муаллифони мақолаи илмӣ мазкур бо овардани андешаҳои олимони соҳа ва мисолҳои амалӣ эҷодкорони жанри репортажи телевизиониро ба риояи талаботи жанрӣ ва мантиқан истифодаи матн ҳамчун пурқунандаи видеонавор даъват намудаанд.

Калидвожаҳо: репортаж, матн, телевизион, журналист, касбият, жанр, видеонавор, калима, диққатҷалбқунанда, пурқунанда, мисол.

РОЛЬ ТЕКСТА ПРИ ПОДГОТОВКЕ ТЕЛЕВИЗИОННОГО РЕПОРТАЖА

Бурное развитие информационных технологий через Интернет сегодня заставляет средства массовой информации профессионально работать с новым видением в разработке телевизионных программ. Технический прогресс привел к появлению множества возможностей в разработке и распространении телевизионных программ, но жаль, что некоторые журналисты не используют его для профессионального развития и презентации телевизионных программ. В данной научной статье на основе научных трудов ученых данной области и практического анализа предпринята попытка обсудить жанр новостей, широко используемый на телевидении и являющийся одним из основных информационных жанров тележурналистики, называемый репортажем. Высказаны научные и практические мнения о роли текста в развитии репортажей телеканалов. Репортаж входит в группу новостных жанров, и без жанра репортажа невозможно представить телевидение. Хотя на телевидении, по сравнению с радио и прессой, видео (кадр) считается основным компонентом, а текст – наполняющей частью видеоролика. Даже телевизионный материал без использования текста может быть понятен и интересен зрителю. Однако логичное использование текста делает видео красочным и интересным. Короче говоря, написание правильного и привлекающего внимание текста телерепортажей требует от журналистов профессионализма и умения. Одно неуместное слово может превратить положительный репортаж в отрицательный и отвлечь внимание зрителя от его просмотра. То есть телерепортаж не любит лишнего текста. Поэтому авторы данной научной статьи, приводя мнения ученых и практические примеры, предложили создателям жанра телевизионного репортажа соблюдать требования жанра и логично использовать текст в качестве наполнителя видеоролика.

Ключевые слова: репортаж, текст, телевидение, журналист, профессионал, жанр, видео, слово, привлечение внимания, наполнитель, пример.

THE ROLE OF TEXT IN PREPARING A TV REPORT

The rapid development of information technology via the Internet today forces the media to work professionally with a new vision in the development of television programs. Technological advancement has led to many opportunities in the development and distribution of television programs, but it is a shame that some journalists do not use it for professional development and presentation of television programs. In this scientific article, based on the scientific works of scientists in this field and practical analysis, an attempt is made to discuss the genre of news, widely used on television and which is one of the main information genres of television journalism, called reporting. Scientific and practical opinions are expressed on the role of text in the development of TV channel reporting. Reporting is part of the group of news genres, and without the reporting genre it is impossible to imagine television. Although on television, in comparison with radio and the press, video (frame) is considered the main component, and text is the filling part of the video. Even television material without the use of text can be understandable and interesting to the viewer. However, the logical use of text makes the video colorful and interesting. In short, writing accurate and attention-grabbing television reports requires professionalism and skill from journalists. One inappropriate word can turn a positive report into a negative one and distract the viewer from watching it. That is, the TV report does not like unnecessary text. Therefore, the authors of this scientific article, citing the opinions of scientists and practical examples, suggested that the creators of the television report genre comply with the requirements of the genre and logically use the text as video filler.

Keywords: report, text, television, journalist, professional, genre, video, word, attracting attention, filler, example.

Дар бораи муаллифон

Муъминҷонов Зулфиддин
Доктори илмҳои филология, профессори
кафедраи журналистикаи телевизион ва
радиошунавонӣ
Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода
734032, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 935 05 14 63
E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Мирзода Зулфия
Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, муовини
ректор оид ба таълим ва корҳои методӣ
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Ф. Муҳаммадиев 17/6
Тел.: (+992) 93 876 47 47
E-mail: mirzoda-z@mail.ru

Об авторях

Муминджонов Зулфиддин
Доктор филологических наук, профессор
кафедры журналистики телевидения и
радиовещание
Таджикский государственный институт
культуры и искусств имени М. Турсунзаде
734032, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 935 05 14 63
E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Мирзода Зулфия
Кандидат филологических наук, доцент,
заместитель ректора по учебно-методической
работе
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, ул.
Ф. Муҳаммадиев 17/6
Тел.: (+992) 93 876 47 47
E-mail: mirzoda-z@mail.ru

About the authors

Muminjonov Zulfiddin
Doctor of Philology, Professor of the Department
of Television and Radio Journalism
Tajik State Institute of Culture and Arts named
after M. Turzunzade
734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Borbard st., 73-a
Ph.: (+992) 935 05 14 63
E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Mirzoda Zulfiya
Candidate of Philology, Associate Professor, Deputy
Rector for Educational and Methodological Work
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulugzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
st. F. Muhammadiev 17/6
Ph.: (+992) 93 876 47 47
E-mail: mirzoda-z@mail.ru

ТДУ 620.9 (575.3)

ТОЧИКИСТОН – МАНБАИ «ЭНЕРГИЯИ САБЗ» (Дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ)

Хусайнов А. Қ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таҷрибаи ҳаёт нишон медиҳад, ки имрӯз бе рушди соҳаи энергетика дастовардхоро дар дигар бахшҳои хоҷагии халқ тасаввур намудан, ғайриимкон аст. Ҳамин аст, ки талабот ба соҳаи мазкур дар тамоми давлатҳои дунё торафт бештар мегардад. Бо назардошти чунин талабот торафт нархи барқ дар бозори ҷаҳонӣ майли баландшавӣ дошта, дастрасӣ ба он дар оянда аз назари бештари коршиносони соҳа боз ҳам шадид мегардад. Чунин ҳолат аз ҳозир то ҷое эҳсос мешавад. Имрӯзҳо бештари давлатҳои дунё ин талаботи хешро бо роҳҳои сунъӣ, аз ҷумла, бунёди неругоҳҳои барқии атомӣ ва коркарду истифодаи газҳои гулхонаӣ қонеъ месозанд. Албатта, чунин ҳолат дар раванди ифлосшавии ҳавои атмосфера таъсири манфӣ гузошта, вазъи бе ин ҳам буҳронии экологиро ривоч медиҳад.

Шароити табиӣи Тоҷикистон имкон додааст, ки кишвар дар минтақа ва ҷаҳон ба яке аз давлатҳои асосии истеҳсолкунандаи «энергияи сабз» табдил ёбад. Айни замон Тоҷикистон дар ин самт аз рӯи раёбандии ҷаҳонӣ ҷойи шашумро ишғол мекунад. Ҳоло дар ҷумҳурӣ 98 фоизи нерӯи барқ аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия, яъне асосан бо истифода аз нерӯи об истеҳсол мегардад [7].

Рушди «энергияи сабз»-ро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мақсадҳои асосии худ дар самти сиёсати давлатӣ қарор додааст. Ба ин масъала Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз 8 сол қабл аз ин ишора намуда таъкид доштанд, ки: «Ҳукумати мамлакат захираҳои гидроэнергетикиро сарвати миллии мешуморад. Бинобар ин, мо рушди соҳаи энергетикаи обиро ба сифати яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти худ муайян карда, дар ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ таъмири навсозӣ ва сохтмони иншооти энергетикиро идома медиҳем» [2].

Ноил шудан ба пешрафти «энергияи сабз» метавонад дар рушди «иқтисоди сабз» мусоидат намояд. Имрӯз бо истифода аз манбаъҳои тозаи гидроэнергетикӣ худ Тоҷикистон дар минтақа ба яке аз давлатҳои тавлид ва содиркунандаи барқӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза табдил ёфтааст. Ин ҳолат, «... барои таъмин намудани кишварҳои минтақа бо нерӯи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза – яке аз асосҳои рушди “иқтисоди сабз”- метавонад ба кам гардидани партовҳои гази карбон ба атмосфера мусоидати ҷиддӣ намояд» [9, с. 213].

Ҳамин буд, ки давоми солҳои соҳибистиклолӣ расидан ба истиқлолияти энергетикӣ роҳбари давлат яке аз ҳадафҳои асосии давлат қарор дода, барои расидан ба ин ҳадаф як қатор иқдомҳои наҷиборо дар соҳа пиёда намуданд. Бо туфайли ин дар мамлакат сол то сол маблағгузорӣ ба соҳаи энергетика бештар гардида, дар мавзҳои гуногуни мамлакат садҳо неругоҳҳои хурду бузург сохта ба истифода дода шуд. Инчунин, бештари неругоҳҳои, ки дар замони Шуравӣ мавриди истифода қарор гирифта буданду то замони мо хело корношоям гардида буданд аз нав мавриди таҷдиду бозсозӣ қарор гирифтанд. Тавре, ки дар Паёми имсола роҳбари давлат қайд намуданд: «... дар замони соҳибистиклолӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат барои навсозӣ, яъне таъмири таҷдиди низоми энергетикӣ кишвар 85,7 миллиард сомонӣ равона карда шудааст. Низоме, ки дар 75 соли замони гузашта муҳлати истифодаи аксари таҷҳизоти он қариб ки ба анҷом расида буд, таҷдиду навсозӣ карда шуд» [8].

Раванди азнавбарқароркунии иқтидорҳои энергетикӣ неругоҳҳои кӯҳна бомаром идома дошта, дар солҳои соҳибистиклолӣ, бо ин мақсад зиёда аз 11,3 миллиард сомонӣ равона гардидааст. Тавре Сарвари давлат дар Паёми худ ишора намуданд, неругоҳи барқии «Сарбанд» дар ин давра ба таври комил таҷдид ва иқтидори он 30 мегаватт зиёд карда шуд [8].

Айни замон таҷдиди ду неругоҳи калони ҷумхури – «Норак» ва «Қайроққум» бо як суръати хос идома доранд. Дар назар аст, ки пас аз анҷоми корҳо иқтидори онҳо, дар умум, 423 мегаватт афзоиш меёбад [8].

Дар натиҷаи тадбиқи ҷунин ҷорабиниҳои судманд соли 2023 иқтидори энергетикӣ Тоҷикистон зиёда аз 6 ҳазор мегаватт ва истеҳсоли неруи барқ 22 миллиард киловатт – соатро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017-ум 4,8 миллиард киловатт – соат ё 28 фоиз зиёд мебошад [8].

Гузашта аз ин, айни замон дар ҷумхури сохтмони неругоҳҳои Себзор, Чарсем, Санобод дар ВМКБ, Шӯроб дар дарёи Вахш ва Роғун бо як эҳсоси баланди ватандӯстона идома дорад. Дар ин миён майдони корзори НБО Роғунро махсус бояд қайд намуд, ки ин иншооти ҳаётан муҳим барои расидан ба ҳама ҳадфҳои мамлақати мо дар оянда муосидат хоҳад намуд. Бунёду мавриди истифода қарор гирифтани ҳама тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт, аз ҷумла НБО Роғун метавонад, ки боз ҳам иқтидори энергетикӣ мамлақатро дар оянда бештар намуда, сабаби саодати рӯзгори мардум гардад. Аз рӯи нишондоди Паём дар назар аст, ки соли 2025 агрегати сеюми НБО Роғун мавриди истифода қарор хоҳад гирифт. Бо ин мақсад ҳаҷми маблағгузори ба ин иншооти муҳими аср вобаста ба ҳаҷми корҳои сохтмонӣ ба тариқи зерин сурат гирифтааст: Дар соли 2017 – 4, 7 млрд сомонӣ; [3] соли 2018 – 3, 9 млрд сомонӣ; [4] соли 2022 – 3, 2 млрд сомонӣ [7] ва соли 2023 бошад 5 млрд сомонӣ [8]. Агарчӣ, бо таъсири бӯҳрони COVID – 19 ҳаҷми маблағгузори ба сохтмони НБО Роғун давоми солҳои 2020 – 2021 коҳиш ёфта бошад ҳам, аммо таваҷҷуҳи ҳукумати мамлақат як лаҳза аз раванди корҳои сохтмонӣ дур набуд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар роҳи расидан ба истиклолияти энергетикӣ Тоҷикистон НБО “Роғун” нақши хело муассир дорад. Аз рӯи таҳлили коршиносон, баъди пурра ба кор даромадани неругоҳи барқи обии “Роғун” Тоҷикистон дар миқёси олам ба қатори се кишвари аввали тавлидкунандаи “энергияи сабз” шомил мегардад. Ҷуноне ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сентябри соли 2010 дар ҳамоиши СММ оид ба 10 – умин солгарди Эълумияи Ҳазорсола дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намуда, таъкид намуд, ки: “Мусаллам аст, ки истиклолияти комили давлатии мо ба истиклолияти энергетикӣ марбут буда, он дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумати ҷумхури қарор гирифтааст ва аз қисматсозтарин масъалаи ҳаёти миллат ва кишвар мебошад”. Ҳамзамон Президенти кишвар ёдовар шуданд, ки дастбӣ ба манбаъҳои энергия ҳаққи мусаллами давлат ва миллати мост. Пас аз ба истифода додани чарҳаи якум (16 – уми ноябри соли 2018) ва чарҳаи дуюми (9-уми сентябри соли 2019) НБО Роғун 240 мегаватт иқтидорҳои нав тавлид гардида, ҳаҷми солонаи он ба беш аз 20 млрд кВт/с расонида шуд (бо пурра ба кор андохтани 6 чарҳаи НБО Роғун истеҳсоли соланаи барқ дар ҷумхури ба 33–35 млрд кВт/с хоҳад расид) [9, с. 214]. Дар ин замина Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунад, ки: “Рушди минбаъдаи иқтисодиёти кишвар бидуни ноил шудан ба истиклолияти энергетикӣ ва истифодаи васеи нерӯи барқ дар равандҳои меҳнатии рушди иқтисодиёт ва дигар соҳаҳо ғайриимкон аст” [10, с. 195].

Роҳбари давлат, бо мақсади расидан ба ҳадафҳои дар пеш гузошташуда дар назди Ҳукумати мамлақат, Вазорати энергетика ва захираҳои об ва дигар сохтору мақомоти марбута иҷрои шаш тадбири зеринро зарур шумориданд:

Бунёди НБО «Роғун», «Себзор» ва таҷдиди неругоҳҳои амалкунандаро бомаром идома дода, корҳо дар самти дарёфти маблағгузори иқтидорҳои нави тавлиди «энергияи сабз» ва ба 10 ҳазор мегаватт расонидани иқтидорҳои энергетикӣ кишвар вусъат дода шаванд;

Барои бештар кардани таъминоти аҳолии кишвар бо барқ ва рушди соҳаи истихроҷи маъдан ва саноати металлургия суръати корҳои асосноккунии техникӣ ва лоиҳакашии неругоҳҳои барқи обии «Шӯроб» бо иқтидори 1000 мегаватт дар дарёи Вахш, «Санобод» бо иқтидори то 500 мегаватт дар се марҳала дар дарёи Панҷ – қисмати ноҳияи Рӯшон ва «Чарсем» дар дарёи Ғунди ноҳияи Шӯғнон бо иқтидори 14 мегаватт, бо дарназардошти бунёди хатти интиқоли барқ ва дигар инфрасохтори зарурии интиқол ва тақсими барқ тезонида шаванд;

Дар робита ба амалисозии лоиҳаҳои сохтмони хатти интиқоли барқи CASA–1000 ва азнавпайвастанӣ ба низоми энергетикӣ Осиеи Марказӣ барои дар 7 соли оянда то 10 миллиард киловатт – соат афзоиш додани содироти неруи барқ тадбирҳои таъхирнопазир андешида шаванд;

Ҷиҳати кам кардани талафоти неруи барқ ва ноил гардидан ба нишондиҳандаи на зиёда аз 9 фоизи талафот тадбиқи саривақтӣ ва босифати лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ дар ин самт таъмин гардида, ҷалби сармояи ватаниву хоричӣ ва истифодаи механизми шарикӣ

давлат ва бахши хусусӣ барои ҳалли ин масъала дар шаҳру ноҳияҳои кишвар вусъат бахшида шавад;

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди «иктисоди сабз» чиҳати бунёди неругоҳҳои барқӣ аз ҳисоби манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва то соли 2030 ба ҳаҷми на кам аз 1000 мегаватт расонидани иқтидорҳои алтернативии истеҳсоли «энергияи сабз», яъне бо истифодаи захираҳои офтобӣ бодӣ тадбирҳои амалӣ андешида шаванд;

Корҳо дар самти гузариш ба таҷҳизоти каммасрафи барқӣ дар иншооти иқтисодиву иҷтимоӣ ва истеҳсоливу коммуникатсионии мамлакат ва риояи маданияти баланди истифодаи неруи барқ аз ҷониби аҳоли тақвият бахшида шаванд [8].

Дар Паём таъкид шуд, ки баробари амалишавии тамоми ҳадафҳои дар пеш гузошташуда Тоҷикистон метавонад дар соли 2032 100 фоиз ба кишвари тавлидкунандаи «энергияи сабз» табдил ёбад. Ҳамзамон, дар ин замина аз рӯи меъёрҳои байналмилалӣ то соли 2037 партови газҳои гулхонаӣ то ҳадди ниҳой коҳиш дода мешавад ва Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иктисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад.

Имрӯзҳо эҳсос мешавад, ки торафт ҷаҳон ба бӯҳрони шадиди экологӣ рӯ ба рӯ мешавад. Муҳити биологӣ хароб шуда мувозинати байни инсон ва табиат аз сабаби коствагии фарҳанги экологӣ гум шуда истодааст. Ин раванд сабаби пайдо гардидани як қатор мушкилотҳо, аз ҷумла бемориҳои гуногун дар зиндагии инсоният шудааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун дипломати сатҳи олии обу экологияи ҷаҳонӣ ин мавзуро хело олимона мавриди таҳлил қарор дода, аз ҷумла чунин қайд мекунад: «... кишвари мо аз ҳисоби нишондиҳандаи партови газҳои гулхонаӣ дар ҷаҳон ҷойи 135 - умро ишғол менамояд, ки ин мақоми хеле баланд ва саҳми арзишманди Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти глобалӣ мебошад.

Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳаҷми партови газҳои гулхонаӣ дар Тоҷикистон ба ҳар як нафари аҳоли дар миқёси минтақа камтарин буда, саҳми муносиби мо дар беҳдошти вазъи экологияи минтақа ва сайёра мебошад» [5].

Табиист, ки ноил шудан ба кишвари тавлидкунандаи комили «энергияи сабз» метавонад дар рушди «иктисоди сабз» низ мусоидат намояд. Имрӯз бо истифода аз манбаъҳои тозаи гидроэнергетикӣ худ Тоҷикистон дар минтақа ба яке аз давлатҳои тавлид ва содиркунандаи барқи аз чиҳати экологӣ тоза табдил ёфтааст. Ин ҳолат, «... барои таъмин намудани кишварҳои минтақа бо нерӯи барқи аз лиҳози экологӣ тоза – яке аз асосҳои рушди “иктисоди сабз”- метавонад ба кам гардидани партовҳои гази карбон ба атмосфера мусоидати ҷиддӣ намояд» [4].

Татбиқи барномаҳои электрикунонии соҳаи нақлиёт, ки таи солҳои охир рӯи даст гирифта шудааст барои тадбиқи ҳадафҳои дар пешгузашта шуда, нақши муайян мегузорад. Бо назардошти имкониятҳои хуби соҳаи гидроэнергетикӣ кишвар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба воридоти нақлиёти барқӣ чунин ибрози андеша намуда буданд: «... бо мақсади ба тағйирёбии иқлим мутобиқ гардонидани иқтисоди миллӣ, ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани вазъи экологияи мамлакат воридоти нақлиёти барқӣ ба кишвар, яъне электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо ва монанди инҳо аз пардохтҳои андозӣ ва гумрукӣ пурра озод карда шаванд» [6].

Мушоҳида мешавад, ки таи ду соли охир воридоти чунин нақлиёт ба ҷумҳурӣ зиёд гардида, аллакай ба бахши асосии нақлиёти ҷамъиятӣ табдил ёфтааст. Инчунин, дар ҳамкори бо Ҷумҳурии Туркия дар Тоҷикистон истеҳсоли электробусҳои мусофиркаш ба роҳ монда шуд. Ахиран, дар шаҳри Душанбе, бо иштироки Раиси шаҳр муҳтарам Рустами Эмомалӣ теъдоди зиёди электробусҳои ватанӣ мавриди истифода қарор гирифтанд.

Тавре дар боло ишора намудем, яке аз ҳадафҳои асосии мамлакат ин расидан ба истиқлолияти энергетикӣ мебошад. Гарчанде, имрӯз кишвари мо ба ин ҳадафи худ расидааст, аммо бояд кӯшид, ки ҳамин истиқлолияти энергетикӣ таҳким ёбад ва Тоҷикистон боз ҳам ин маҳсулоти тозаӣ худро ба кишварҳои дуру наздик тавонад содир намояд. Яъне, дар шароти имрӯза, бояд кӯшид, ки Тоҷикистон чун ватани «энергияи сабз» дар минтақа ва ҷаҳон нақши созгор пайдо кунад.

Қайд намудан зарур аст, ки бо вучуди комёбиҳои зиёд дар ин самт ҳанӯз Тоҷикистон аз ҳама захираҳои обии хеш истифода набурдааст. Ин ҳам дар ҳолат, ки Тоҷикистон аз лиҳози иқтидори обии барқӣ дар ҷаҳон дар ҷойи 8 қарор мегирад [1, с. 71]. Бештари имкониятҳои обии Тоҷикистон ба суди кишварҳои ҳамсоя, махсусан давлатҳои поёноб мебошад. Аз сабаби он, ки захираҳои ангишт, газ, нефт, уран дар Тоҷикистон дар қиёс ба дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ камтар аст ниёзмандиҳои худро тариқи ба қор андохтани неругоҳҳои обию

барқӣ бароварда созад. Нақшаҳои дурнамои мамлакат дар баҳши харҷӣ бештар тавлиди «энергияи сабз» хело зиёд аст ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ин имконияти хешро дар сиёсати хориҷии худ танҳо барои таҳкими робитаҳои ҳамсоғӣ ва дӯстӣ мавриди истифода қарор хоҳад дод.

Бе ягон шакку тардид метавон гуфт, ки дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи энергетика бузургтарин қомеби миллати тоҷик дар таърихи муосир ба ҳисоб меравад. Агар мо ба таърихи замони соҳибистиклолии ватан тавачҷуҳ зоҳир намоем ин дастоварди бузургро баръало эҳсос мекунем. Масалан, дар давоми даҳсолаҳои аввали соҳибистиклолӣ, бо сабабҳои гуногун мушкилоти норасоии барқ пайваста эҳсос мешуд. Махсусан, дар давраи тирамоҳ ва зимистон норасоии шадиди барқ ба миён меомад. Баъзан солҳо қор то дараҷае мерасид, ки дар фасли сармо мардум ҳамагӣ ду ё се соат барқ мегирифтанду халос. Дар баъзе маҳалҳо, ҳатто мардум дар давоми рӯз умуман бе барқ мемонданд. Бинобар навиштаи Пешвои миллат муассисаҳои барои мардум хело зарур, аз ҷумла мактабу беморхонаҳо ва корхонаҳои саноатӣ аз қор монда буданд. Ин ҳолат хоҳ ноҳоҳ ба шароити зиндагии мардум, рушди иқтисод ва ҳалли қазияҳои иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонид [11, с. 32].

Имрӯз ҳар як шаҳрванди Тоҷикистонро зарур аст, ки дар самти маданияти истифодаи неруи барқ дастурҳои муқарраршударо пурра риоя намоем то ба ин васила тавонем дар таъмини ҳадафҳои Ватани хеш саҳми муайяни худро гузошта бошем.

Адабиёт

1. Ибодуллозода, А. Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори кохи нури Тоҷикистон / А. Ибодуллозода, С. Идиев, Ғ.Шоев. – Душанбе, 2023. - 260 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. – 2016. - 22 декабр.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе, 22 декабри соли 2017 // Ҷумҳурият. – 2017. - 22 декабр.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2018 // Минбари халқ. - 2018. - 26 декабр.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Омӯзгор. – 2019. - 26 декабр.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Шаҳри Душанбе, 21 декабри соли 2021 // Ҷумҳурият. – 2021. - 21 декабр.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 23 декабри соли 2022 // Садои мардум. – 2022. - 23 декабр.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 28 декабри соли 2023. // Ҷумҳурият. – 2023. - 28 декабр.
9. Хусайнов, А.Қ. Дастовардҳои энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инъикоси он дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.Қ. Хусайнов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023. - №1 (102). – С. 212-216.
10. Хусайнов, А.Қ. Роль энергетикӣ в построение социального общества в Таджикистане / А.Қ. Хусайнов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023. - №3 (104). - С. 191-199.
11. Эмомалӣ, Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436 с.

ТОҶИКИСТОН – МАНБАИ «ЭНЕРГИЯИ САБЗ» (Дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ)

Дар мақола дар партави Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ марҳилаҳои асосии рушди энергетика, махсусан “энергияи сабз”, мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки рушди соҳаи “энергияи сабз” яке аз масъалаҳои муҳим дар Паёмҳои ҳамасолаи Президенти кишвар буда, баҳри расидан ба истиқлолияти энергетикӣ қорҳои назаррас ба анҷом расонида шудааст. Ҳамзамон дар мақолаи мазкур саҳми Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар расидан ба истиқлолияти энергетикӣ нишон дода шудааст. Сарфи назар аз мубрам будани масъала ва мвҷудияти теъдоди зиёди маълумоту мавод ва ҳуҷҷатҳо аз нашрияҳои даврӣ, таҳқиқӣ масъалаи мазкур дар таърихнигории ватанӣ ва шароити имрӯза ҳамоно мубрам боки мемонад.

Калидвожаҳо: Президент, энергетика, “энергияи сабз” нерӯгоҳи барқи обӣ, Паём, дарёҳо, рушд, истиқлолияти энергетикӣ, хатҳои интиқоли барқ, барқ, НБО Роғун, НБО Норақ.

ТАДЖИКИСТАН – ИСТОЧНИК «ЗЕЛЁНОЙ ЭНЕРГИИ» (В свете Послания Президента Республики Таджикистан уважаемому Эмомали Рахмону Верховному Собранию)

В статье в свете посланий Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмана Маджлиси Оли анализируются и обсуждаются основные этапы развития энергетики, особенно «зелёной энергетики». Автор отмечает, что развитие сферы «зеленой энергетики» является одним из важных вопросов в ежегодных посланиях Президента страны, и для достижения энергетической независимости проведена значительная работа. В то же время в данной статье показан вклад лидера нации, основателя мира и национального единства – Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в достижении энергетической независимости. Несмотря на актуальность вопроса и наличие большого количества информации, материалов и документов периодической печати, изучение данного вопроса в отечественной историографии и современных условиях остается актуальным.

Ключевые слова: Президент, энергетика, «зелёная энергетика», гидроэнергетика, Послание, реки, развитие, энергетическая независимость, линии электропередачи, электроэнергия, Рогунской ГЭС, Нурекской ГЭС.

TAJIKISTAN – A SOURCE OF “GREEN ENERGY” (A Sight In The Message Of The President Of The Republic Of Tajikistan Respected Emomali Rahmon To The Supreme Assembly)

In the article, the sight of the Message of the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahman to the Majlisi Oli, the main stages of energy development, especially “green energy” are analyzed and discussed. The author notes that the development of “green energy” is one of the important issues in the annual messages of the President of the country, and significant work has been done to achieve energy independence. At the same time, this article shows the contribution of the leader of the nation, the founder of peace and national unity - the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in achieving energy independence. Despite the relevance of the issue and the availability of a large amount of information, materials and documents from periodicals, the study of this issue in national historiography and modern conditions remains relevant.

Keywords: President, energy, “green energy”, hydropower, Message, rivers, development, energy independence, power lines, electricity, Rogun hydroelectric power station, Nurek hydroelectric power station.

Дар бораи муаллиф

Хусайнов Ахмадҷон Курбонович
Доктори илмҳои таърих, профессор
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 40 53 00

About the author

Khusainov Ahmadjon Kurbonovich
Doctor of History, Professor
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 40 53 00

Об авторе

Хусайнов Ахмадҷон Курбонович
Доктор исторических наук, профессор
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 40 53 00

МАРҲИЛАИ МУҲИМ ДАР САМТИ СОХТМОН ВА НАВСОЗИИ РОҲҲОИ МОШИНГАРДИ ТОҶИКИСТОН

Айнуллода Н. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани ҳадафи асосии ҳеш, ҳар чи зудтар баровардани мамлакат аз бунбасти коммуникатсионӣ чорачӯиҳои зиёде намудааст, ки аксарияти онҳо пайваста амалӣ гардида истодаанд. Чунин тадбир барои баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии халқ ва иқтисодиёти мамлакатамон мусоидат менамояд. Бешубҳа, барои муттаҳидиву ягонагӣ ва ваҳдати миллӣ, пеш аз ҳама, таъмини равуо ва додугирифтӣ дохилиҷумҳуриявӣ зарур аст. Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон хеле дақиқназарона дарк намуданд, ки заминаи ин ваҳдатро бояд омода кард. Бе васли ҳама манотиқи ҷумҳурӣ ба даст овардани чунин ваҳдат имкон нашофт. Ва ӯ ин ҳадафро пайгирона ба миён гузошта, мардуми Тоҷикистонро ба созандагӣ дар ҳама соҳаҳо, аввал аз ҳама, дар соҳаи роҳу иртиботот даъват намуд [6, с. 48]. Пеш аз ҳама, роҳҳои мавҷудбуда таъмир гардида ва дар баъзе минтақаҳо роҳҳои нав сохта ба истифода дода шудаанд. Аз ҷумла оғози расмӣ навосозии роҳи Душанбе – Данғара ба 30 августи соли 2009-рӯзи ифтитоҳи нақби Озодӣ бо дарозии 2223 метр рост омад. Зикр бояд кард, ки роҳи мошингарди Душанбе-Ваҳдат-Данғара бо сарфи қариб 230 миллион сомонӣ навосозӣ карда шудааст [7, с. 28-29].

Дар ҳамин давра дар соҳаи роҳу нақлиёт 23 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи умумӣ қариб 3,2 миллиард сомонӣ амалӣ карда мешуданд, ки 17-тои он ба солҳои 2006-2013 рост меомад. Дар натиҷа 1650 километр роҳҳои мошингард бунёд ва ё навосозӣ гардида, 109 пул ва 32 километр нақб сохта, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд.

Дар давраи солҳои 2006-2013 сохтмону навосозии роҳҳои мошингард, пулҳо ва нақбҳо, аз ҷумла, навосозии шоҳроҳҳои мошингарди Душанбе-Қурғонтеппа, Душанбе – Хучанд – Бустон – Чанок, Душанбе – Рашт – Ҷиргатол-сарҳади Қирғизистон, Қурғонтеппа – Дӯстӣ – Панҷи Поён ва Душанбе – Данғара оғоз ёфта, ба поён расид. Дар доираи ин лоиҳаҳо даҳҳо пулҳои хурду бузург бунёд ёфта, садҳо км роҳҳои маҳаллӣ низ навосозӣ шуданд. Сохтмону навосозии шоҳроҳҳои мошингарди Кӯлоб – Қалъаи Хумб, Душанбе – Турсунзода ва Айни-Панҷакент бомаром идома дорад. Қитъаи роҳи Душанбе-Данғара, ки навосозӣ соли 2013 ба анҷом расида буд, яке аз шоҳаҳои шоҳроҳи байналмилалӣ Душанбе-Кӯлоб-Қалъаи Хумб-Хоруғ-Кулма-Қаросу мебошад. Ин роҳ маркази ҷумҳуриро бо қисми ҷанубии он пайваст менамояд. Тавассути он дар тамоми фаслҳои сол ба Вилояти Кӯҳистони Бадахшон сафар кардан ва кашонидани борҳо имконпазир гардид [6, с. 48].

Дар ин ҷода нақши давлатҳои дигар, аз ҷумла Чин назаррас аст, ки барои амалигардии ин ҳадаф қарзҳои дарозмуддати имтиёзнок дода, инчунин шаҳрвандони Чин қувваи асосии кории ин навосозӣ буданд. Сафири фавқулодаи Ҷумҳурии Мардумии Чин дар Тоҷикистон Ли Хуэйлай ва роҳбари ширкати сохтмони роҳу пулҳои ин кишвар таъкид бар он доштанд, ки ҳамкориҳои муштараки роҳсозони тоҷику чинӣ ба таҳкими дӯстӣ ва ҳусни ҳамсоияи ду давлат мусоидат мекунад.

14 апрели соли 2011 Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба рафти сохтмони қитъаи Душанбе – Данғара ва роҳи мошингарди Душанбе – Кулма аз наздик шинос шуд.

Навосозии роҳи мошингарди Душанбе-Данғара дар ду марҳила амалӣ мегардид. Барои иҷрои ҳар ду марҳилаи қитъаи Душанбе-Данғараи ин роҳ бо нақби Чормағзак беш аз 900 миллион сомонӣ маблағ ҷудо шудааст. То 1 апрели соли 2011 зиёда аз 270 миллион сомонӣ аз худ карда шуда, қорҳои зиёд доир ба кандани қабати болопӯши замин, сохтмони таҳкурсии хокрегии роҳ, хобондани қубурҳои обгузари зери роҳ ва кандани қисмати аз нақби Чормағзак анҷом ёфтаанд. Худи ҳамон рӯз Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар километри 25-уми роҳ пули 127-метраи болои дарёи Элокро, ки бо тарҳи зебои замонавӣ бунёд ёфтааст, мавриди истифодабарӣ қарор дод.

5 уми июни соли 2012 дар шаҳри Пекин миёни Ҳукумати Тоҷикистон ва Экс имбонки Чин Созишномаи қарзи имтиёзнок оид ба маблағгузории лоиҳаи таҷдиди қисмати сеюми марҳилаи аввали роҳи автомобилгарди Душанбе - Кӯлоб – Хоруғ – Кулма ба имзо расид, ки тибқи он ба Тоҷикистон 50,54 миллион доллари амрикоӣ ҷудо гардид ва тавассути дастрас намудани он маблағ қорҳои зиёде дар ин самт ба сомон расид [6, с. 59].

Дар сохтмону навсозии шоҳроҳи Душанбе – Кӯлоб – Хоруғ – Кулма – Қаросу мавзеи 40 - километраи миёни маркази ноҳияи Шурообод ва деҳаи Шоҳон хароҷоти зиёде ба амал омад, ки натиҷаи он бо суръати тез идома ёфтани кор мусоидат менамуд.

Сохтмону навсозии ин қитъаи роҳ 31-октябри соли 2011 бо иштироки Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар мавзеи Оби ниҳоли ноҳияи Шурообод оғоз ёфт. Ин қитъаи шоҳроҳ бо харҷи 440 миллион сомони ё худ 93 миллион доллари амрикоӣ маблағҳои муассисаҳои байналмиллалӣ молиявӣ ва Ҳукумати Тоҷикистон сохта шуда, муҳлати он ба 2 сол муқаррар гардид. Дар ин қитъаи роҳ, ҳамаҷунин 9 пул ба дарозии умумии 1064 метр бунёд гардид. Бузургтарин пули он Оби Ниҳол буда, дарозияш ба 264 метр баробар буд. Дар зери 72 ҷойи роҳ, ҳамаҷунин қубурҳои калони обгузар ҳобонда шуданд, ки барои ҳифзи он аз селу обхезӣ пешбинӣ шудаанд.

Шоҳроҳи дуюме, ки Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон пас аз шоҳроҳи Душанбе – Кулоб – Хоруғ – Кулма-сарҳади Чин ба бунёду навсозияш дастур дод, Душанбе-Хучанд-Чанок (сарҳади Узбекистан) мебошад. Ин шоҳроҳ яке аз шоҳроҳҳои муҳими шоҳроҳи бузурги Абрешим буда, на танҳо ҷанубу шимоли Тоҷикистонро ба ҳам пайваст менамояд, балки бо кишварҳои ҳамсоя ва хориҷа низ робитаи қавӣ барқарор менамояд. Роҳи мазкур аз ағбаи Анзоб, ноҳияҳои Айнӣ, Шаҳристон, Истаравшан ва шаҳри Хучанд гузашта, ба деҳаи наздисарҳади байни Тоҷикистону Узбекистан – Чанок пайваст мешавад. Қисмати миёнаи роҳ бо нақбҳои Майхӯра, Истиклол (Анзоб), Шаҳристон ва долонҳои зиддитармавӣ васл шуда, дар қисматҳои ҳамворӣ мутобиқи меъёри ду ва дар минтақаҳои кӯҳӣ тибқи меъёри сеюм сохта шудааст.

Қарордод дар бораи навсозии пурраи ин шоҳроҳ 14- июни соли 2006 зимни сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҳузури сарони ду давлат-Эмомалӣ Раҳмон ва Ху Чинтао ба имзо расида буд. Тибқи қарордод барои навсозии ин шоҳроҳ, ки 354 км дарозӣ дорад, аз ҷониби Ҷумҳурии Мардумии Чин ҷудо намудани 281 миллион доллари ИМА қарзи дарозмуддати имтиёзнок пешбинӣ шуда буд.

11 июли 2006 бо иштироки Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва сафири фавқулодаи Ҷумҳурии Мардумии Чин дар Тоҷикистон Ли Хуэйлай лентаи рамзиро бурида, ба татбиқи амалии лоиҳаи мазкур оғози расмӣ бахшиданд [2, с. 533].

Дар маросими кушодашавии ин роҳ Сафири фавқулода ва мухтори Ҷумҳурии Мардумии Чин дар Тоҷикистон Ли Хуэйлай ва директори иҷроқунандаи Ширкати «Чайна Роуд энд Бриҷз» Чэн Нюйшен суҳанронӣ намуда, изҳори боварию эътимод ки лоиҳа бо сифати баланд анҷом ёфта, ба рушди бемайлони иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард ва намояндагӣҳои он дар беш аз 20 кишвари ҷаҳон фаъолият мекунанд.

Навсозии ин шоҳроҳ ба 3- марҳила ҷудо шуда, қорҳои сохтмонӣ дар ҳамаи марҳилаҳо яқвақта ба роҳ монда шуд.

Моҳи июли соли 2006 дар се минтақаи роҳ- километри 33-юм, қисми шимолии нақби Шаҳристон ва мавзёҳои Бӯстону Чанок қорҳои сохтмону навсозӣ оғоз ёфт.

Бояд зикр намуд, ки дар навсозии роҳҳои мамлакат нақши ширкатҳои хориҷӣ низ калон аст. Масалан моҳи майи соли 2007 марҳилаи аввали таҷдиди роҳи мошингарди Дусти – Панҷи поён аз ҷониби ширкати Нишиматсу Констракшн Ко.ЛТД (Ҷопон) ба маблағи умумии 4,479 000 доллари гранти ИМА оғоз ёфта, моҳи июни соли 2008 ба анҷом расид. Марҳилаи дуюми таҷдиди роҳи мазкур моҳи июли соли 2009 аз ҷониби корпорасияи Ниппо Корпорэйшн (Ҷопон) ба маблағи умумии 13,5 миллион доллари ИМА (грант) ба дарозии 15,36 км оғоз гардида, моҳи ноябри соли 2010 ба анҷом расид. Дар мамлакат аз феввали соли 2006 то сентябри соли 2009 барои барқарорсозии роҳҳои маҳаллӣ 27 шартнома, аз ҷумла: Варзоб-4, Файзобод-5, Роғун-1, Нуробод-5, Рашт-12 ба маблағи умумии 2,3 миллион доллари ИМА баста шудааст. Дар натиҷа зиёда аз 350 км роҳҳои маҳаллии кишвар навсозӣ карда шуданд [1, с. 287].

14 ноябри соли 2007 роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар қитъаи Хучанд-Бӯстони шоҳроҳи Душанбе-Чанок, ки аз ҷониби роҳсозони тоҷику чинӣ мавриди азнавсозӣ қарор дошт, бо ҷараёни сохтмони як пули мошингузар шиносӣ пайдо намуда, қайд кард, ки 295 миллион доллари амрикоӣ барои татбиқи ин лоиҳаи бузурги инвеститсионӣ ҷудо гардидааст. Инчунин қорҳои кандани нақби мошингарди Шаҳристон, 37 пули хурду бузург, беш аз 6 ҳазор метр иншооти зиддитармавӣ ва бо тарзу сифати ҷавобгӯ ба талаботи байналмилалӣ мумфарш кардани роҳ муташаккилона идома доранд.

23 июни соли 2009 пули нави 427-метраи назди шаҳри Хучанд, ки дар доираи ин лоиҳа бунёд ёфта буд, мавриди истифода қарор гирифта, бо пешниҳоди Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон пули “Ваҳдати миллӣ” номида шуд. Тавре аён гардид, паҳноии умумии пул

10 метр ва қисми мошингардаш 8 метр буда, аз ду тараф ба андозаи 1-метрӣ роҳи пиёдагард дорад. Пули мазкур яке аз 15 пулҳоест, ки мутобиқи лоиҳаи навсозии шоҳроҳи мошингарди Душанбе – Хучанд – Чанок дар қитъаи №4 бо харчи 14,7 млн. доллари амрикоӣ бунёд ёфтааст [6, с. 60-61].

Расман ва пурра мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтани шоҳроҳи Душанбе – Чанок ба 27 октябри соли 2012 омад, зеро он рӯз охири иншооти нақби Шаҳристон ба истифода дода шуд. Шоҳроҳи мошингарди Душанбе - Чанок бо нақби Шаҳристон бо харчи қариб як миллиарду 430 миллион сомонӣ навсозӣ шуд. Дар доираи ин лоиҳа нақби Дӯстӣ (Майхура) ба дарозии 1047 метр канда шуд. Ин кор бо харчи 12,1 миллион доллари амрикоӣ анҷом ёфт. Иншооти муҳими дигари ин роҳ 21 адад долонҳои зиддитармавӣ мебошанд, ки дар солҳои 2006-2010 бо харчи 30 миллион доллари амрикоӣ ба дарозии умумии 6300 метр сохта шудаанд, ки имрӯз мавриди истифода қарор дошта, ҳаракати мунтазами нақлиётро таъмин менамояд.

Чи тавре ба мо маълум аст, барои пайвасти намудани қисмати марказӣ ба ҷанубии ҷумҳурии шоҳроҳи Қӯрғонтеппа-Дӯстӣ-Панҷи Поён нақши ҳалқунанда дорад. Шоҳроҳи Қӯрғонтеппа-Дӯстӣ-Панҷи Поён аз ҷумлаи муҳимтарин роҳи нақлиёти Тоҷикистон аст, ки аҳамияти бузурги транзити байналмилалӣ дошта, дар солҳои 2007-2012 бо харчи 75 миллион доллари амрикоӣ маблағҳои грантии ширкати «Дай Нипон Нило»-и ҳукумати Чопон мавриди навсозӣ қарор гирифт. Қитъаи 42- километраи Қӯрғонтеппа – Дӯстӣ бо харчи беш аз 38 миллион доллари амрикоӣ солҳои 2009-2012 мавриди навсозӣ қарор гирифт.

22 сентябри соли 2011 Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон бо чараҳои навсозии роҳи мошингарди Қӯрғонтеппа-Панҷи Поён дар ноҳияи Ҷалололидини Румӣ бевосита шинос шуд.

Зимни шиносӣ бо лоиҳа қайд гардид, ки дарозии умумии ин шоҳроҳ 87 км буда, навсозии қитъаи 27-километраи Дӯстӣ – Панҷи Поёни он аллақай ба поён расидааст ва мавриди истифода қарор дорад.

Лоиҳаи навсозии шоҳроҳи Душанбе – Қӯрғонтеппа – Кӯлоб солҳои 2003-2006 бо харҷоти 27 миллион доллари амрикоӣ маблағҳои қарзи имтиёзноки Бонки осиёии рушд, Хазинаяи кишварҳои содиркунандаи нафт ва сазми Ҳукумати Тоҷикистон татбиқ карда шуд [6, с. 65].

Дар 42 км қитъаи 60 - километраи Дӯстӣ-Қӯрғонтеппа 94% қорҳои навсозӣ, аз ҷумла бунёди 7 пул анҷом ёфтааст. Навсозии 18 км боқимонда соли 2012 оғоз ёфта, то моҳи ноябри ҳамон сол шоҳроҳи нави Қӯрғонтеппа - Панҷи поён пурра омода гардид.

Хотиррасон гардид, ки ин шоҳроҳ бо харчи 75 миллион доллар грант ё худ кумаки бевозғашти Ҳукумати Чопон аз ҷониби ширкати японии роҳсозии «Дай Нипон Нило» бо сифати баланд навсозӣ мегардад.

Бо дархости Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон намояндагони Агентии ҳамкориҳои байналмилалӣ Чопон ва Бонки осиёии рушд изҳор намуданд, ки масъалаи омадасозии лоиҳаи навсозии шоҳроҳи Душанбе – Қӯрғонтеппа – Кӯлобро то соли оянда барои сармоягузори мавриди омӯзиш қарор медиҳанд. Эмомалӣ Раҳмон таъкид дошт, ки ин шоҳроҳ бо назардошти аҳамияти байналмилалӣ оянда бояд аз 4 хатти ҳаракати мошинҳо иборат бошад.

Роҳи Душанбе-Рашт-Ҷиргатол-Саритош (Қирғизистон) яке аз лоиҳаҳои стратегии ҳаётан муҳим барои Тоҷикистон мебошад, зеро он барои баровардани кишвари мо аз бунбасти коммуникатсионӣ нақши муассир мегузорад. Моҳи августи соли 2004 сохтмони роҳи мошингарди Душанбе-Рашт-Саритош оғоз гардид, ки бо арзиши 24 млн. доллари амрикоӣ оғоз гардид [3, с. 123].

Татбиқи марҳалаи якуми ин лоиҳа, ки навсозии қитъаи Ваҳдат-Оби Гармро дар назар дошт, соли 2005 оғоз ёфт. Дар ин марҳала дар муддати се сол 75 км шоҳроҳ ва 77 км роҳҳои маҳаллӣ бо маблағҳои қарзи имтиёзноки Бонки осиёии рушд, Хазинаяи кишварҳои содиркунандаи нафт ва сазми Ҳукумати Тоҷикистон навсозӣ шуд.

17 ноябри соли 2005 шартнома оид ба маблағгузориҳои марҳилаи дуҷуми кори созандагӣ дар ҳаҷми 39, 5 млн. доллари амрикоӣ ба имзо расид, ки аз он Бонки осиёии рушд 30 млн. доллар ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 9,5 млн.-ро пардохт намоянд [2, с. 532].

Марҳилаи дуҷуми кор соли 2007 оғоз ёфта, то соли 2011 дар доираи он 73 км шоҳроҳ ва 56 км роҳҳои маҳаллӣ дар ноҳияҳои Нуробод, Рашт ва Тоҷикобод навсозӣ шуда, дар мавзеи баландкӯхи Қарамиши ноҳияи Ҷиргатол дар масофаи 8,6 км роҳи нав то сарҳади Қирғизистон сохта шуд, ки барои сохтмони он 126 миллион сомонӣ ҷудо шуда буд [3, с. 124].

Татбики марҳалаи сеюм ва лоиҳаи корҳои иловагии марҳалаи дуюм бо харчи 101,5 миллион доллари амрикоӣ соли 2007 оғоз ёфт, ки дар доираи он 114 км шоҳроҳ ва 45 км роҳҳои маҳаллӣ навсозӣ шуданд [2, с. 533].

Марҳалаи сеюми лоиҳа дар ҳудуди ноҳияҳои Тоҷикободу Ҷиргатол бо харчи 262 миллион сомонӣ навсозии 114 км роҳ, 9 пули мавҷуда ва сохтмони 3 пули нав ба нақша гирифта шудааст. Тибқи лоиҳаи корҳои иловагии марҳалаи 2, ки бо ҷаҳду талоши Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон сарчашмаи маблағгузориаш пайдо шуд, қитъаи Оби Гарм-Нуробод бо мавзеи хатарноки Кабудҷар навсозӣ гардид.

3 октябри соли 2008 Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба деҳаи Нушори ноҳияи Тоҷикобод ташриф оварда, корҳои марҳалаи сеюми навсозии роҳи Душанбе – Нуробод – Рашт – Ҷиргатол – Саритшо роҳ бахшид. Зимни боздид ва шиносӣ қайд гардид, ки дар ҷаҳорҷӯбаи татбики лоиҳаи инвестиционии навсозии роҳи Душанбе-Нуробод-Рашт-Ҷиргатол-Саритшо бо харчи 490 миллион сомонӣ 265 км шоҳроҳ, 137 км роҳҳои маҳаллӣ ва 20 пули мавҷуда навсозӣ шуда, 19 пули нав сохта мешавад [6, с. 61].

Тавре маълум гардид, дар марҳалаи сеюми лоиҳа дар ҳудуди ноҳияҳои Тоҷикободу Ҷиргатол бо харчи 262 миллион сомонӣ навсозии 114 км роҳ, 9 пули мавҷуда ва сохтмони 3 пули нав ба нақша гирифта шудааст. Дар давраи татбики марҳалаи сеюм 500 нафар бо ҷойи кор таъмин гардид, ки 200 нафарашон аз аҳолии маҳаллӣ буданд. Дар татбики марҳалаи дуюм он рӯзҳо 270 нафар машғули кор буданд, ки 100 нафарашон шаҳрвандони Тоҷикистон буданд. Шумораи умумии коргарони ин сохтмон 421 нафарро ташкил медод, ки аз он 350 нафар маҳаллӣ ва 71 нафар шаҳрвандони хориҷӣ буданд [2, с. 532].

4-октябри соли 2008 Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба мавзеи Қарамиши ноҳияи Ҷиргатол, ки дар сарҳади Тоҷикистону Қирғизистон воқеъ аст, ташриф овард. Дар ин ҷо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо ҷараёни навсозии қитъаи 8 - километраи роҳи Душанбе – Саритшо, ки мавзеи аз ҷама вазнину мушкилгузари он ба шумор меравад, шинос шуд [6, с. 62].

27-октябри соли 2009 ҳангоми сафари кории Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба водии Рашт дар мавзеи Лангари Шоҳи ноҳияи Тоҷикобод пули азими дарозиаш 210 ва паҳноиаш 10 метр мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шуд. Ин пул бо сарфи 18 миллион сомонӣ бунёд ёфта, дар сохтмон тачдиди ин қисмати роҳ 200 нафар мутахассисону коргарони маҳаллӣ бо кор таъмин гаштаанд. Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми мулоқот бо бинокорон, мутахассисон ва роҳсозони тоҷику чинӣ барои бо сифати баланд анҷом додани сохтмони ин пули бузург изҳори сипос намуд ва пешниҳод кард, ки он пул «Ваҳдат» номида шавад. Дар доираи лоиҳаи навсозии шоҳроҳи Душанбе – Саритшо 25 километр роҳҳои маҳаллии ноҳияи Тоҷикобод аз Нимич то Сайрон навсозӣ шуданд. Баъд аз ин роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба ҷамоати деҳоти Ҳичбораки ноҳияи Рашт ташриф оварда, дар фазои тантанавӣ як пули нави 226 - метраро, ки ин деҳотро бо шоҳроҳ мепайвандад, мавриди баҳрабардорӣ қарор доданд, ки иқтидори борбардории он 30 тонна буда, бо харчи 10 миллиону 400 ҳазор сомонӣ бунёд ёфтааст. Бо ҳамин маблағ ҳамчунин 14 километр роҳҳои маҳаллӣ низ навсозӣ шудаанд. Дар ҷараёни корҳои сохтмони иншооти мазкур 80 нафар коргарону мутахассисони маҳаллӣ бо ҷойи кор таъмин гардиданд.

26 августи соли 2011 Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар ноҳияи Рашт роҳи мошингарди Душанбе – Рашт – Ҷиргатол сарҳади Қирғизистонро дар арафаи 20 - умин солгарди истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ба истифода доданд, ки дарозиаш 350 км буда, барои тармиму навсозияш аз соли 2005 177 миллион доллари амрикоӣ ё худ 840 миллион сомонӣ маблағ сарф шудааст [6, с. 65].

Навсозии шоҳроҳи Душанбе – Турсунзода-сарҳади Ўзбекистон, ки бо харчи 181 миллион сомонӣ маблағҳои Бонки осиёии рушд, Бонки аврупоии тачдиду рушд ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад, 7 ноябри соли 2011 бо иштироки Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон оғоз ёфт. Тибқи лоиҳа масофаи 4,6 километри ин роҳ аз назди пайкараи Абуалӣ ибни Сино то дарвозаи ғарбии шаҳри Душанбе аз 10 хатти ҳаракати мошинҳо ва боқимондаи роҳ аз 4 хат иборат хоҳад буд.

23 майи соли 2012 Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ба ноҳияи Ҳисор ташриф оварда, бо ҷараёни навсозии роҳи мошингарди Душанбе-Турсунзода бевосита шинос шуд. Ба ин кор 138 техникаю механизмҳои роҳсозию боркашонӣ ва беш аз 500 нафар коргару мутахассис сафарбар гардидааст.

6 декабри соли 2012 Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон бори дигар бо ҷараёни навсозии ин шоҳроҳ, дар ноҳияи Ҳисор шинос шуд. Ба ин кор 200 техникаю механизми роҳсозию

боркашонӣ ва 531 нафар роҳсозон ҷалб шудаанд. Аз моҳи апрели соли 2012 то он рӯз дар ин қитъаи роҳ дар ҳаҷми 14 миллион доллари амрикоӣ корҳо иҷро гардида буданд.[6, с. 107]

Ба навшозии роҳи мошингарди Айнӣ-Панҷакент, ки аз шоҳаҳои Шоҳроҳи бостонии абрешим аст, 27 октябри соли 2012 оғоз намуда, масофаи шоҳроҳ 114 км буда, барои навшозии роҳ 650 миллион сомонӣ, ҷудо гардида, сохтмони он соли 2015 анҷом ёфта буд [4, с. 16]. Ба навшозии ин роҳи мошингард Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ва муовини президенти Бонки осиёии рушд Сиаою Жао дар фазои тантанавӣ оғоз бахшиданд. Зимни шиносӣ иттилоъ дода шуд, ки масофаи шоҳроҳ 114 км буда, дар доираи ин тадбир ҳамчунин қариб 60 км роҳҳои маҳаллии ноҳияи Айнӣ ва шаҳри Панҷакент аз нав сохта мешавад ва дар маҷмӯъ ин масофа ба зиёда аз 170 км мерасад ва барои навшозии роҳ 650 миллион сомонӣ ҷудо гардида, корҳо бояд дар муҳлати ду-се сол ба анҷом расонда шаванд. Тибқи нақша паҳноии қисмати асосии роҳи нав аз 12 то 15 метр ва дар дохили шаҳри Панҷакент 20 метрро ташкил медиҳад. Ин лоиҳа ҳамчунин сохтмону навшозии 31 адад пулро ба масофаи қариб 900 метр ва ҷароғон намудани 41 километр роҳҳои маҳалҳои аҳолинишин ва хариди техникаву таҷҳизоти ниғадорӣ роҳро ба маблағи 12 миллион сомонӣ дар назар дорад.

Дар маросими тантанавӣ, муовини президенти Бонки осиёии рушд Сиаою Жао иштирок ва суҳанронӣ намуда, изҳори боварӣ кард, ки ин қитъаи Шоҳроҳи бузурги абрешим дар сатҳи байналмилалӣ навшозӣ шуда, ба густариши робитаҳои нақлиётӣ транзитӣ ва иқтисодӣ тичоратӣ дар Осиёи Марказӣ мусоидат мекунад [6, с. 68].

Ҳамин тариқ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати сохтмону навшозии роҳҳои мошингардро ба назар гирифта, корҳои зиёдеро дар ин самт ба сомон расонид. Чи тавре ба мо аз таърих маълум аст, ин масъалаи асосӣ роҳи ҳалли худро аз солҳои 20-уми асри ХХ оғоз карда бошад ҳам, аммо имконияти пурраи амалишавии он дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ба амал наомад. Баъди соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон ба вазъияти баъди ҷанги шаҳрвандӣ дар солҳои 90-ум нигоҳ накарда, дар солҳои 2000-2015 заминаи мусоид барои рушди бемайлони ин соҳаи асосӣ ба вучуд омад. Акнун Ҷумҳурии Тоҷикистон бо чор кишвари ҳамсоя даҳҳо роҳҳои наздисарҳадиро бунёд намуда, бо онҳо робитаи дӯстию ҳамкорӣҳои иқтисодӣ, тичоратӣ ва фарҳангиро густариш дод.

Адабиёт

1. Айнуллозода Н. *Первые шаги Таджикистана по выходу из внутренней и внешней коммуникационной изоляции в годы независимости // Вестник педагогического университета.* – 2022. – № 6 (101). – С. 286-289.
2. *История таджикского народа. (1941-2010) Т. VI. (Новейшая история) / Под. общ. ред. ак. Р. Масов.* - Душанбе: Имперал-Групп, 2011. – 687 с.
3. Назруллоев С. *Таджикистан: выход из коммуникационной изоляции.* - Душанбе, 2011. – 166 с.
4. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.* - Душанбе, 20 январи соли 2015.
5. Шарифзода А. *Оғози фатҳи қуллаҳо // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ.* – 2014. - №3 (58-2) – С. 43-58.
6. Шарифзода А., Қосимӣ З. *Фарҳундаи.* - Душанбе, 2014. – 336 с.
7. Шодиев М. *Роҳ ва нақлиёт дар солҳои истиқлолият.* - Душанбе, 2006. – 112 с.

МАРҲИЛАИ МУҲИМ ДАР САМТИ СОХТМОН ВА НАВШОЗИИ РОҲҲОИ МОШИНАРДИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур оид ба сохтмон ва навшозии роҳҳои мошингарди Тоҷикистон дар солҳои 2000-2015 маълумот дода мешавад. Қайд карда мешавад, ки аз солҳои 2000-ум оғоз намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мамлакат сохтмону барқарорсозии як қатор роҳҳои аҳамияти ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ доштаре ба монанди роҳи мошингарди Айнӣ – Панҷакент, Душанбе – Турсунзода, Кӯлоб – Қалъаи Хумб ва Кӯлоб – Ховалинг ва ғ. шуруъ намуд. Бояд зикр намуд, ки то соли 2006 фаъолияти нақлиёти байналмилалӣ Тоҷикистон ҳамагӣ бо 16 давлат имконпазир буд. Бо саъйи ҷушиш ва сиёсати дурбинонаи сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аллақай дар соли 2012 Тоҷикистон бо 37 давлати ҷаҳон робитаи нақлиётӣ худро барқарор намуд. Бо таъки ба ҷунин нишондодҳои роҳсозӣ, бо итминон метавон гуфт, ки имрӯз дар масъалаи аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо ёфтани Тоҷикистон ба дастовардҳои бузург ноил гардида, дар баробари навшозии роҳҳо сохтмони нақбҳои мошингарди Шаршар бо дарозии 2223 метр, Шаҳристон бо дарозии беш аз 5 км ва Чормағзак бо дарозии қариб 5 км ба поён расид. Ҳоло бошад, корҳо барои ба сатҳи байналмилалӣ расондани сифати роҳҳо ва хизматрасонии нақлиётӣ идома доранд.

Калидвожаҳо: сохтмони роҳҳо, навшозии роҳҳо, роҳҳои мошингард, нақбҳо, пулҳо, долонҳои нақлиётӣ, робитаҳои нақлиётӣ транзитӣ, роҳҳои маҳаллӣ, шоҳроҳ.

ВАЖНЫЙ ЭТАП В НАПРАВЛЕНИИ СТРОИТЕЛЬСТВА И МОДЕРНИЗАЦИИ АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье даётся информация о строительстве и модернизации автомобильных дорог Таджикистана в 2000-2015 годах. Отмечается, что начиная с 2000-х годов правительство Республики Таджикистан начал в стране строительство и восстановление несколько дорог республиканского и международного значения, такие как автомобильная дорога Айни – Пенджикент, Душанбе – Турсунзаде, Куляб – Калаи Хумб, Куляб – Ховалинг и др. Следует отметить, что до 2006 года осуществлялась международная транспортная деятельность Таджикистана всего с 16 государствами. С усилиями и дальновидной политикой главы государства уважаемого Эмомали Рахмона уже в 2012 году Таджикистан установил свои транспортные связи с 37 государствами мира. Опираясь на такие указания, можно с уверенностью сказать, что сегодня Таджикистан добился больших успехов в том, чтобы вывести Таджикистан из коммуникационного тупика, и, наряду с модернизацией дорог закончено строительство тоннелей Шаршар длиной 2223 метра, Шахрестан протяжённостью более 5 км и Чормагзак длиной почти 5 км. В настоящее время ведутся работы по доведению качества дорог и транспортных услуг до международного уровня.

Ключевые слова: строительство дорог, реконструкция дорог, автомобильные дороги, тоннели, мости, транспортные коридоры, транспортно-транзитные связи, местные дороги, магистраль.

THE IMPORTANT STAGE ON THE CONSTRUCTION AND MODERNIZATION OF THE ROADS IN TAJIKISTAN

This article deals with information on the construction and modernization of highways in Tajikistan in 2000-2015. It should mentioned that since the 2000s, the Government of the Republic of Tajikistan has begun in the country building and restoring several roads of national and international importance, such as Ayni - Panjikent, Dushanbe - Tursunzada, Kulob – Kalai Khumb and Kulyab – Khovaling, etc. It should be noted that until 2006, Tajikistan carried out international transport activities with only 16 states. With the efforts and far-sighted policy of the head of state, his excellency Emomali Rahmon, Tajikistan was established its transport treatments with 37 countries of the world in 2012. Based on such instructions, it was safe to say that today Tajikistan has achieved great success in bringing Tajikistan out of the communication impasse, and, along with the modernization of the roads, the construction of vehicles Sharshar with a length of 2223 meters, Shahrestan with a length of more than 5 km and Chormagzak with a length of almost 5 km. On that time, work was underway to bring the quality of the roads and transport services to an international level.

Keywords: road building, road renovation, highways, tunnels, bridges, transport corridors, transport and transit communications, local roads, highway.

Дар бораи муаллиф

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Номзади илмҳои таърих, дотсент,
муовини ректор оид ба корҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

About the author

Ainulozoda Nahtullo Ainulo
Candidate of History Sciences, Docent,
Vice-Rector for Educational Affairs
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

Об авторе

Айнулозода Нахтулло Айнуло
Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

АКАДЕМИК А. А. СЕМЁНОВ – КИТОБШИНОС

Фуломшоев С. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Академик Александр Семёнов муаррих, мардумшинос, манбаъшинос, забоншинос, катибашинос ва китобшиноси барҷастаи замони ҳеш буда, баъди кушодашавии Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна соли 1920 ба Тошкент омад. Ва зиёда аз ду даҳсола, то соли 1951 ба сифати мудири кафедраи таърихи халқҳои Осиёи Миёна, китобшиноси китобхонаи Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна ва Китобхонаи давлатии оммавии Ўзбекистон фаъолият намудааст.

Академик Александр Семёнов аз худ зиёда аз 250 мақолаи илмӣ ва асарҳои ҷудогона мерос мондааст, ки аз онҳо 22 феҳристномаҳою дастурҳои библиографӣ мебошанд, ки доир ба таърихи китобу китобдорӣ тоҷик маълумот медиҳанд.

Аввалин дастури тавсиявии библиографӣ, ки соли 1918 академик А.Семёнов мураттаб намудааст, «Тасвири дастхатҳои исмоилӣ» ном дошта, дар асоси манбаҳои хаттӣ доир ба таърихи Ислом ва мазҳаби исмоилия маълумоти пурарзиш додааст [8].

Соли 1919 дастури навбатии академик А.А.Семёнов «Дастхатҳои Шарқ дар китобхонаи марҳум В.В.Веляминов-Зернов» мураттаб гардида, бо муқаддимаи академик В.В.Бартолд нашр гардид. Ин дастур дар асоси сарчашмаҳои нодир дар бораи 42 номгӯи дастхатҳои Шарқ маълумот додааст, ки аз онҳо 14 дастхат ба забони туркию тоторӣ, 25 дастхат ба забони форсӣ ва боқимонда ба забони арабӣ навишта шудаанд [1].

Соли 1925 академик А.А.Семёнов ду дастури нодир библиографиро таҳти унвони «Нишондиҳандаи библиографӣ доир ба газвори гилемҳои Осиё» («Библиографический указатель по ковровым тканям Азии») ва «Феҳристи дастхатҳои шӯбаи таърихи китобхонаи марказии Бухоро» мураттаб намуда, нахустин маротиба доир ба асарҳои таърихӣ китобхонаи марказии Бухоро маълумоти дақиқ додааст [5].

Соли 1935 академик А.А.Семёнов, ки ба сифати директори Китобхонаи бунёдии Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна фаъолият дошт, дастури библиографии «Феҳристи дастхатҳои форсӣ, арабӣ ва туркӣ дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна»-ро мураттаб намуд. Дар пешгуфтори дастури мавсуф қайд кардааст, ки мураттаб намудани дастури шарҳиҳолию библиографӣ на танҳо вазифа, балки қарзи ҳамаи муассисаҳои илмию таълимӣ мебошад. Дастури мазкур дар асоси тавсияи китобшинос Е.Кал (соли 1889) мураттаб гардида, дар сарсухани он академик А.А.Семёнов доир ба захираи китобхона чунин маълумот додааст: «Захираи китобхонаи Осиёи Миёна аз ду қисм иборат буд. Қисми якум дастхатҳои ҷамъовардаи солҳои 1920-1930 ва қисми дигари маводи китобхона ба собиқ генерали Шаҳрисабз Ҷӯрабек мансуб мебошанд». Дастури номбурда, доир ба 140 дастхати мавҷуда маълумот медиҳад, ки аз онҳо 75 ба забони форсӣ, 34 дастхат ба забони арабӣ ва 30 дастхат ба забони туркӣ мебошанд [7]. Дастур аз нишондиҳандаи умумии номгӯи асарҳо ва ному насаби алифбоии муаллифон иборат мебошад. Ин яке аз аввалин дастурҳои мукаммали библиографӣ мебошад, ки оид ба захираи дастхатҳои китобхонаи Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна маълумот дода, хонандаро бо мазмуни китоб, соли нашр, андоза, сохти муқова ва намуди қоғаз шинос менамояд. Мувофиқи маълумоти академик А.Семёнов аксарияти мирзоён ва устодон дар болои муқова муҳр ва ё нишони хешро мегузоштанд, ки инро аз рӯи ҷилди китоб муайн кардан мункин аст.

Дастури номбурдаро академик А.А.Семёнов такмил дода, соли 1956 маротибаи дуюм онро таҳти унвони «Феҳристи дастхатҳои форсӣ, арабӣ ва туркӣ дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна ба номи В.И.Ленин» нашр намудааст.

Ба дастури мазкур 49 адабиёти нав ворид гардида, он доир ба 199 китоби қаламӣ маълумот медиҳад, ки аз он 102 дастхат ба забони форсӣ-тоҷикӣ, 66 дастхати арабӣ ва 31 дастхати туркӣ мебошанд. Дастур ба тамоми талаботҳои библиографӣ ҷавобгӯ буда, дорои қўмакфеҳрист ё нишондиҳандаи номгӯи асарҳо ва феҳристи алифбоии муаллифон мебошад [10].

Соли 1938 академик А.А.Семёнов доир ба таърихи китобу китобдории халқи тоҷик ва дигар халқҳои Осиеи Миёна дар рӯзномаи «Пионери Шарқ» таҳти унвони «Китобхонаҳои қадим» аз замони Сомониён то Темуриён маълумоти мухтасар додааст [4].

Соли 1940 аз тарафи китобхонаи бунёдии Донишгоҳи давлатии Осиеи Миёна «Маводи нишондиҳандаи библиографияи асарҳои чопии Алишери Навоӣ ва адабиёт дар бораи ӯ» нашр гардид, ки онро академик А.А.Семёнов ба ифтихори 500-солагии зодрузи шоири бузурги ўзбек нашр намудааст. Дар пешгуфтори дастур А.А.Семёнов қайд намудааст, ки онро бо заҳмати зиёд, 28 ноябри соли 1938 ба нашр омода намуд. Дастур доир ба 134 номгӯӣ мавод маълумот медиҳад, ки аз онҳо 45 асару маводи нашршудаи А.Навоӣ дар солҳои 1841 - 1938 ва 89 асари дигар дар бораи ӯ маълумот медиҳанд. Чорчӯбаи хронологии дастур маводи нашршударо аз соли 1487 то соли 1926 -ро дар бар мегирад [6]. Дастур дорои нишондиҳандаи алифбоии асарҳои нашршудаи А.Навоӣ, нишондиҳандаи алифбоии муаллифон мебошад, ки хонандаро ба ҳаёт ва ғаъолияти эҷодии А.Навоӣ аз наздик шинос менамояд.

Инчунин соли 1940 академик А.А.Семёнов дастури навро бо номи «Тасвири асарҳои дастхати Навоӣ дар китобхонаи давлатии Ӯзбекистон» мураттаб намудааст. Дастури мазкур 91 номгӯӣ адабиёти мухталифмазмунро дар бар мегирад ва дар бораи вақти чоп, макони нашр, мазмун ва андозаи асар маълумоти муфассал додааст [9].

Академик А.А.Семёнов омӯзиши таърихи китоб ва китобдории Шарқро идома бахшида, соли 1945 доир ба «Захираи дастхатҳои шарқ дар Китобхонаи давлатии оммавии ҶШС Ӯзбекистон» маълумот медиҳад [3]. Мақолаи илмӣ олим дар байни шарқшиносон ва муҳаққиқон барқарор паҳн гардида, доир ба арзиши илмӣ он дар шаҳри Тошкент 25 июл рӯзномаи «Ҳақиқати Шарқ» гузориши муфассалро нашр намуд.

Академик А.А.Семёнов ба таърихи китобдорию китобсозии кишварҳои Шарқ машғул гардида, соли 1951 дар ҷилди 29 «Осори Филиали тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШС» мақолаи «Усулҳои зинату ороиш додани дастхатҳои қадимаи Шарқ»-ро нашр намуда, доир ба усулҳои ороиш додани саҳифаи дастнавис, рассомону наққошон ва асарҳои онҳо ба таври муфассал маълумот додааст. Академик А.Семёнов доир ба рисолаи номаълуму бемуаллифе, ки ба асри XVII дар байни Бухоро ва ё Балх навишта шуда, дарёфт намуда, онро ба забони русӣ тарҷума кардааст. Рисолаи мазкур доир ба тайёр намудани сиёҳӣ (ранг), таркиби рангу қоғаз ва ороиши дастнавис ва тарзу усулҳои гуногуни китобсозӣ маълумот медиҳад [11, С. 89 -95].

Аз ҷониби Институти шарқшиносии АИ ҶШС Ӯзбекистон солҳои 1952-1957 нахустин маротиба китобномаи панҷ ҷилдаи бунёди таҳти унвони «Феҳристи дастхатҳои шарқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ӯзбекистон» мураттаб гардид. Маводҳои ин феҳристҳо дар асоси маводҳои Китобхонаи оммавии Тошкент (соли 1870) ва Китобхонаи давлатии оммавии ҶШС Ӯзбекистон (соли 1918) баъди таъсисёбии АИ ҶШС Ӯзбекистон аз 3 ноябри соли 1943 ба ғаъолият оғоз намуда, захираи он зиёда аз 13 ҳазор дастхатро (манускрипт) бо забонҳои арабӣ, форсӣ, тоҷикӣ ва туркӣ дар бар мегирад. Бо вучуди мушкилиҳои давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1944-1945) шарқшиносони бузург А.А.Семёнов, И.Адилов, В.И.Беляев, Е.К.Бетгер, А.Е.Шмидт, Д.Г.Вороновский ва дигарон ба мураттаб намудани феҳристи дастхатҳо оғоз намуда, ҷилди якуми он соли 1952 дар зери таҳрири академик А.Семёнов нашр гардид. Ҷилди мазкур доир ба 743 дастхат маълумот медиҳад, ки онҳоро аз рӯи мазмун ба шӯъбаи таърих (285 дастхат), матншиносӣ, илмҳои дақиқ, тиб, ҷуғрофия, хоҷагии қишлоқ ва санъат ҷудо намуда, дар охири ҳар як асар нишондиҳандаи номи дастхат ва номи муаллифон аз рӯи забон омода карда шудааст [12].

Ҷилди дуюми он соли 1953 ба ифтихори 10-солагии таъсисёбии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо пешгуфтори академик А.А.Семёнов аз чоп баромад. Ҷилди мазкур доир ба 1025 дастхат дар бораи адабиётшиносӣ, назмшиносӣ ва фолклор аз рӯи забон аз асри X то асри XX маълумот медиҳад. Академик А.А.Семёнов дар пешгуфтори он қайд кардааст, ки аз камбудҳои ҷилди якум хулоса бароварда, дар ҷилди дуюм нишондиҳандаи асарҳо аз рӯи забон, номгӯӣ асарҳо, номи муаллифон аз рӯи алифбо ва нишондиҳандаи хронологии мураттаб гардидаанд [13].

Ҷилди сеюм низ бо пешгуфтори академик А.Семёнов соли 1955 нашр гардида, 222 асари фалсафа, мантиқ, сотсиология ва сиёсатро дар бар мегирад. Ин асар аз нишондиҳандаҳои библиографии забонӣ, номӣ ва хронологӣ бархӯрдор мебошад [14].

Чилди чаҳоруми он соли 1957 дар зери таҳрир ва пешгуфтори академик А.Семёнов нашр гардида, 661 дастхатро доир ба таърихи пайдоиши дини Ислом, зиндагии пайғамбар, китоби Куръон, ҳадис ва зарурияти намоз дар бар мегирад. Дастхатҳо аз рӯи хронология (солшуморӣ) мураттаб гардида, расму сурати мукова, чилд ва баъзе саҳифаҳои лозимӣ дар он нишон дода шудааст. Асари мазкур низ дорои нишондихандаҳои библиографӣ ва қиммати баланди илмӣ буда, дар охир ба тариқи чадвал солшумории ҳичрию милодӣ нишон дода шудааст [15].

Азбаски академик Александр Семёнов аз соли 1920 то охири умр бо китоб ва кори китобхона робитаи ногусастанӣ дошт, якчанд маротиба барои ҷамъоварии китобу маводи зарурӣ барои китобхонаҳои Ўзбекистон ба Санкт-Петербург ва Москва сафар намудааст. Дар натиҷаи сафарҳои хизматӣ нодиртарин сарчашмаҳои қаламӣ ва беҳтарин китобҳоро ҷопиро ба китобхонаи шахсии хеш интиқол додааст. Дар байни китобҳои қаламии китобхонаи академик А.Семёнов маводҳои нодир ва камёфт мавҷуд мебошанд.

Дар баробари бо Қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон кушодашавии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон (15.04.1951) академик А.А.Семенов бо ташаббуси аллома Б.Ғафуров аз Тошкент ба Душанбе омада, аз 29 августи соли 1951 то 16 ноябри соли 1958 ба сифати директори Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониш фаъолият намуданд.

Академик А. Семенов 16-уми ноябри соли 1958 дар беморхонаи ш.Ташкенти Ҷумҳурии Ўзбекистон аз олам ҷашм пӯшид ва бо Қарори Шӯрои Вазирони РСС Тоҷикистон № 411 аз 24-уми ноябри соли 1958 бо мақсади пос доштани хотираи нек дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон китобхона (хона-музей) ӯ таъсис дода шуд. Мувофиқи васиятномаи академик Александр Семёнов аз 14-уми июни соли 1954 тамоми чизу чора ва китобхонаю маводи бойгониро ба духтаронаш Олга Семёнова, Лариса Семёнова ва наберааш Татьяна Семёнова мерос мондааст, ки онҳо дар ҳавлии 14-уми кӯчаи Ширшоваи шаҳри Тошкент зиндагӣ мекарданд. Маблағи умумии нархи маводи китобхона, бойгонӣ ва тамоми чизу чора 15 ҳазор сӯми соли 1954-ро ташкил меод. Ба қавли академик Аҳрор Мухторов бо чунин маблағи калон нигораҳои хона-музей ва захираи китобхона харидорӣ гардида, китобхонаи академик А. Семёнов дар кӯчаи Ворошилов 4 (ҳоло Истаравшан 18) хонаи 16 кушода шуд.

Қисми асосии захираи китобхона, зиёда аз 3570 нусха китобҳои нодирӣ асрҳои асрҳои XVIII – XIX ташкил медиҳанд, ки худи академик А.Семёнов онҳоро дар замони зиндагиаш ҷамъоварӣ намудааст. Инчунин дар захираи китобхона маълумотномаҳо: энциклопедияҳои универсалию соҳавӣ, луғатҳо, солномаҳо, солномаҳо, ҳисоботҳо ва ғайраҳо маҳфуз мебошанд. Ба ғайр аз захираи китобҳо дар китобхонаи мазкур фотокопияҳо, диафилмҳо, ҳуччатҳои шахсии академик А.Семенов ва шакли пештараи дафтари кори ӯ (мизи корӣ, диван, роҳаткурсе (кресло), курсе, трюмо, мошинкаи чопкунӣ, маводҳои хатнависи рӯи мизӣ) то 15-уми сентябри соли 2018 нигоҳ дошта мешуданд.

Китобхонаи академик А.А.Семёнов 16-уми июни соли 1954 дар асоси китобхонаи шахсии яке аз бостоншиносони намоён собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Якубовский Александр Юревич (1886-1953) ташкил ёфтааст. Якубовский А. аз соли 1945 то охири умр экспедитсияҳои гуногун роҳбарӣ намуда, солҳои 1948-1949 сардори эъзомияи илмӣ санъати наққошии Панҷакенти қадим буд ва дар барқарор намудани он нақши калон бозиданд.

Мувофиқи маълумоти бойгонӣ китобхонаи А.А.Семёнов бо қарори Шӯрои илмӣ Институти таърих аз 16-уми июни соли 1954 дар асоси захираи китобхонаи шахсии А.Ю.Якубовский, ки аз 2470 (ду ҳазору чорсаду ҳафтод) номгӯй китобу маҷалла иборат буд, ташкил ёфтааст. Китобхона дар як ҳучраи хонаи истиқоматии (се ҳучрагӣ) академик А.А.Семёнов ташкил ёфта, дар он ҷо рафҳои китобмонӣ насб гардиданд. Маълумотномаи мудирӣ китобхона В.Денисова ва дафтари бақайдгирии (инвентарӣ) рақами якуми китобхонаи А.А.Семёнов ин гуфтаҳои болоро тасдиқ менамоянд [2, с. 128].

Дар захираи китобхонаи А.Ю.Якубовский нодиртарин дурдонаҳои илм ба монанди: Маълумотномаи энциклопедӣ (Энциклопедический словарь) нашри солҳои 1890-1902 дар 41 чилд ва 79 китоб, маводи зиёди бостоншиносию сиккашиносӣ ва маҷаллаҳои мухталифмазмун маҳфуз мебошанд, ки то имрӯз аз он захира 357 китоб боқӣ мондаасту ҳалос.

Захираи асосии китобхона (зиёда аз 8000) дар ибтидои асри XX дар замони зиндагии академик А.Семёнов ҷамъоварӣ гардида, дар захираи нашрияҳои маълумотдиханда

(энциклопедияҳои универсалию соҳавӣ, луғатҳо, солонаҳо, солномаҳо, ҳисоботҳо) ва ғайраҳо маҳфуз мебошанд.

То соли 2018 зиёда аз 7500 китобу маҷалла таъмир гардида, бо либоси китобхонавӣ (рақами инвентарӣ, ярлик, мӯҳр, кисача ва паспорти китоб) таъмин гардида, ба феҳристи алифбоии электронии захираи умумии китобхона дохил карда шуданд.

Қисми асосии захираро асосан китобхона – 6023 китоб ба забони русӣ ташкил менамояд, ки аз он 5666 ба захираи китобҳои академик А.А.Семёнов ва 357 маҷалла ба захираи китобхонаи А.Ю.Якубовский мансуб мебошанд. Ба ин қисми захираи китобхона аз нашрияҳои маълумотдиҳанда – Энциклопедияҳо, солонаҳо, солномаҳо, луғат, китобҳои тоинқилобии шарқшиносони рус ва давраи Шӯравӣ дохил мешаванд.

Адабиёт

1. *Восточные рукописи в библиотеке покойного В. В. Вельяминова - Зернова // Известия Российской Академии наук. – Пг., 1919. - Сер. 6. - Т. 12. - (С. 855 – 872) - 17 с.*
2. *Денисова В. В библиотеке // маҷаллаи “Гулистон”. - 1962. - № 2. - 140 с.*
3. *Государственная публичная библиотека УзССР и фонды Восточных рукописей Узбекистана // Литературный Ташкент. - Т. I. - 1945.*
4. *Древние библиотеки // газета Пионер Востока. - Ташкент. - 1938. - (№ 43) 12 май.*
5. *Каталог рукописей исторического отдела Бухарской центральной библиотеки // Труды Библиогр. Комиссии, бывшей при СНК ТаджССР. - Вып. 2. - Ташкент. - 1925. - 32 с.*
6. *Материалы к библиографическому указателю печатных произведений Алишера Навои и литературы о нем. - Ташкент, 1940. - 38 с.*
7. *Описание персидских, арабских и турецких рукописей Фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета // Труды Средне-Азиатского Государственного Университета. - Сер. 2. - Вып. 4. - Ташкент, 1935. - 88 с.*
8. *Описание исмаилитских рукописей, собранных А. А. Семеновым // Известия Российской Академии наук. - Сер. 6. - Т. 12. - 1918. - № 87. - 169 с.*
9. *Описание рукописей произведений Навои, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УзССР. - Ташкент, 1940. - 45 с.*
10. *Описание таджикских, персидских, арабских и тюркских рукописей Фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета им. В. И. Ленина. - Вып. 2. - Ташкент. - 1956. - 88 с.*
11. *Рецепты оформления старинных восточных рукописей // Труды Таджикского Филиала АН СССР. - 1951. - Т. 29. – 148 с.*
12. *Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР: Каталог. - Т. I (1-743) / Под ред. и при участии А. А. Семенова. - Ташкент, 1952. - 443 с. +121 табл.*
13. *Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. - Т. 2 (744 -1878) / Под ред. и при участии А. А. Семенова. - Ташкент, 1954. - 590 с.*
14. *Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. Каталог. - Т. 3 (1879 - 2800) / Под ред. и при участии А. А. Семенова. - Ташкент, 1955. - 555 с.*
15. *Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. Каталог. - Т. 4 (2801 - 3462) / Под ред. и при участии А. А. Семенова. - Ташкент, 1957. - 554 с.*

АКАДЕМИК А.А. СЕМЁНОВ - КИТОБШИНОС

Дар маҷола доир ба фаъолияти китобшиносии академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ходими хизматнишондодаи илми Ўзбекистон (1945) ва Тоҷикистон (1946), доктори илми таърих (1942) ва аввалин директори Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Александр Александрович Семёнов ба таври мухтасар маълумот дода шудааст. Инчунин нақши академик А.Семёнов дар ташаккули китобдорию китобшиносии тоҷик мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Азбаски академик А.Семёнов аз соли 1920 то охири умр бо китоб ва китобдорӣ робитаи зич дошт, нодиртарин сарчашмаҳо ва беҳтарин китобхоро ҷопиро ба китобхонаи шахсии худ чамъ намуда, 24-уми ноябри соли 1958 бо Қарори Шӯрои Вазирони РСФСР Тоҷикистон дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АМИТ китобхонаи илмӣ (хона-музей) ӯ дар кӯчаи Ворошилов 4 (феврал Истаравшан 18) хонаи 16 таъсис дода шуд. Дар захираи китобхона, 8620 (ҳашт ҳазору шашсаду бист) нусха китобу ҷузъа ва маҷаллаҳо мавҷуданд, ки аз он 396 дастхат бо забони арабӣ ва туркӣ - 112 дастнавис ва 284 ҷопи сангӣ (литография), 3570 нусха китобҳои нодири асрҳои асрҳои XVIII – XIX, 417 нусха бо забони англисӣ, франсузӣ, олмонӣ ва 4237 китобҳои нашр замони Шӯравӣ ва истиқлолият мебошанд.

Калидвожаҳо: академик А.А. Семёнов, китобдорӣ ва китобшиносӣ, китоб, дастхат, мардумшиносӣ, манбаъшиносӣ, кишваршиносӣ, катибашиносӣ, дастури библиографӣ.

АКАДЕМИК А.А.СЕМЕНОВ – БИБЛИОГРАФ

В данной статье речь идёт о библиографической деятельности академика Академии наук Республики Таджикистан, заслуженного деятеля науки Узбекистана (1945г.) и Таджикистана (1946г.) доктора исторических наук (1942) и первого директора Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАНТ А.Семенова в развитии таджикского библиотечного дела и библиографии. Поскольку академик А.Семенова с 1920 года и до конца жизни имел тесную связь с книгой и библиотечным делом, он собрал редчайшие рукописи и лучшие печатные книги в свою личную библиотеку. Для увековечения памяти академика А.Семёнова по Постановлению Совета Министров Таджикской ССР от 24 ноября 1958 года при Институте истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАНТ была создана научная библиотека (дом-музей) по адресу улица Ворошилова, 4 (ныне Истаравшан 18) квартира 16. В настоящее время в библиотеке сохраняется 8620 (восемь тысяч шестьсот двадцать) экземпляры книг, брошюры и журналов, из них 396 рукописей на арабском и турецком языках - 112 рукописей и 284 литография, 2570 экземпляров редких книг XVIII -XIX веков, 417 книг на английском, французском, немецком языке и 4237 книги изданы в советский и периода независимости.

Ключевые слова: академик А.А.Семенов, библиотечное дело, библиография, библиотекарь, книга, литография, рукопись, этнография, источниковедения, крайоведения, библиографический указатель.

ACADEMICIAN A.A.SEMENOV - BIBLIOGRAPH

This article deals with about the bibliographic activities of Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, honored scientist of Uzbekistan (1945) and Tajikistan (1946), Doctor of Historical Sciences (1942) and the first director of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish NAST A. Semenov in the development of Tajik librarianship and bibliography. Since Academician A. Semenov had a close connection with books and librarianship from 1920 until the end in his life, he has collected the rarest manuscripts and the best printed books of his personal library. To perpetuate the memory of Academician A. Semenov, according to the Resolution of the Council of Ministers of the Tajik SSR dated November 24, 1958 at the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A. Donish NAST a scientific library (house-museum) was created at the address Voroshilova Street, 4 (now Istaravshan 18) apartment 16. At that moment, the library of preserves 8620 (eight thousand six hundred and twenty) copies of books, brochures and magazines, which of them consist 396 manuscripts in Arabic and Turkish languages - 112 manuscripts and 284 lithographs, 2570 copies of rarely books of the 18th -19th centuries, 417 books in English, French, German and 4237 were published books in the Soviet and independence periods.

Keywords: academician A.A.Semenov, librarianship, bibliography, librarian, book, lithography, manuscript, ethnography, source studies, local studies, bibliographic index.

Дар бораи муаллиф

Гуломшоев Сулаймоншо Акимшоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 526 68 52
E-mail: gulomshoev@mail.ru

About the author

Ghulomshoev Sulaimonsho Akimshoevich
Candidate of historical sciences, docent of the
department History of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 526 68 52
E-mail: gulomshoev@mail.ru

Об авторе

Гуломшоев Сулаймоншо Акимшоевич
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
история таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 526 68 52
E-mail: gulomshoev@mail.ru

СОХРАНЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА НА ТЕРРИТОРИИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Насимов Ш. Ш.

*Российско-Таджикский (славянский)
университет*

С целью сохранения и развития культурных ценностей таджикского народа в различных регионах Российской Федерации были созданы культурные центры. Одним из таких центров является таджикский культурный центр, находящийся в Москве и основателем которой является, кандидат филологических наук Хамрокулова Х.Д. Она в своей интервью в российское информационное агентство новости рассказала, что: «С 1992-1997 гг. в Таджикистане шла гражданская война и беженцы, которые приезжали в Москву среди них были доктора наук, врачи, учителя – они уехали не потому, что не хотели жить на родине, а бежали от смерти, и выглядели опаленные войной, потерянные, убитые горем, совершенно не защищенными» [9].

Поэтому, в начале 90-х годов XX в. на московских улицах было заметно, много таджикских трудовых мигрантов, которым было очень трудно адаптироваться. Город в тот период не был готов принять столь большое количество мигрантов. Среди них даже были доктора и кандидаты наук, квалифицированные врачи, которые вынуждены были работать на рынке и в других чёрных работах. Это были такие времена, когда один таджик, увидев другого, на улице отворачивался, и переходил на противоположную сторону. А на самом деле таджикский народ с древнейшего периода является гостеприимным и подобное отношение трудовых мигрантов друг к другу противоречит традицией этого народа. С другой стороны – трудная жизнь вынудила их на чужбине временно так относиться друг к другу, чтобы каждый из них скорее бы смог трудоустроиться.

Следует отметить, что Хуршеда Давроновна исходя, из сложившейся ситуации поняла, что нашим соотечественникам срочно необходимо помощь и поддержка, и она не смогла пройти мимо и взялась за эту инициативу усердно и серьезно. В такое нелегкое время она стала задуматься о выходе из данной ситуации, предложила московским таджикам: «Давайте что-нибудь сделаем!». Вначале собрались 15 человек и в июне 1996г формировали Таджикский культурный центр. После этого она написала программу о деятельности культурного центра, которую обсудили и одобрили представители трудовых мигрантов и ее выбрали директором этого центра. В это непростое время культурный центр материально не был обеспечен, только оказывал моральную поддержку трудовым мигрантам. Но руководства культурного центра на этом не остановилась и постаралась, улучшить материальную поддержку таджикского культурного центра.

Руководство таджикского культурного центра в Москве стремилась сделать все, чтобы таджики, находящиеся здесь показали себя с хорошей стороны. Культурный центр решил организовать национальный праздник таджиков Навруз, и в 2005 году с этой целью руководитель центра Хуршеда Давроновна обратилось в правительство Москвы. В 2006 г. этот национальный праздник был торжественно отмечен и в него принимали участие представителей 8 таджикских национальных диаспор. Кроме таджиков в празднике принимали участие делегаты таких народов как: курды, киргизы, казахи, узбеки, азербайджанцы, лезгины, каракалпаки. Вначале большинство из людей отказывались от этого проекта, но со временем всё получилось. Долгие годы у них не было собственного помещения, но теперь один из соотечественников обеспечил мигрантам помещение. Теперь в центре начинали изучать не только таджикский язык, литературу, историю и культуру, но и организовали курсы русского языка для подготовки детей к школе. Это инициатива дает большую эффективность для развития и адаптации детей таджикских мигрантов в России. Кроме этого в центре есть возможности открыть курсы английского, ораторское мастерство, творческие студии – танцев, обучения игре на национальных музыкальных инструментах, многие хотят учиться вокалу, живописи и народным ремеслам.

Таджикский культурный центр в ноябре 2018 года в Москве собрал трудовых мигрантов и молодежи для проведения культурно-просветительского вечера. В мероприятии организаторы рассказывали мигрантам и молодежи как интегрироваться, как себя вести в

России и т.д. Ведь воспитывая правильно, можно создать общество из правильных, воспитанных, людей, которые могут принести обществу больше пользы, чем вреда. Образцы поведения это хорошо, но нужно хорошее образование и специальности, которые имеют большой спрос в России. Следует отметить что, 90% передачи знания зависит от наставника, всё зависит от того как он передает эти знания и насколько это интересно и нужно. Чтобы было интересно приобрести знания нужно, знать и уметь применять эти знания в реальной жизни.

Однажды на павильоне «Пять морей» на ВДНХ присутствовали 5 тыс. гостей, это была нечто грандиозная и дружелюбная атмосфера. В этот же год когда они праздновали 13-й Навруз, уже число гостей увеличилось в пределах 40 тыс. , 22 национальных диаспор, представители 6 посольств, ближнего и 3- дальнего зарубежья. С этих пор были организованы не просто праздник, а праздник международного масштаба. Праздник посетили даже те, для кого этот праздник не являлся праздником. В этом и есть поддержка Департамента региональной безопасности Москвы. Этим проектом начали интересоваться представители регионов – хотели, что бы и у них было так же солнечно и весело [9].

С тех пор прошло 25 лет. Таджики зарекомендовали себя как хорошие работники, причем в любой сфере. В целом отношение к рядовому трудящемуся в Москве и Московской области стало очень позитивное. Интеллигенция смогла найти себе место в университетах, медицинских учреждениях. Те, кто может и хочет работать, вполне достойно трудятся и привносят свою лепту в развитие России [13].

Как правильно утверждают А.Артыков, М. Бабаджанова: «Решающее влияние на уровень политической толерантности оказывает и уровень образования. Плодотворное сотрудничество между странами и народами невозможно без взаимного понимания культур, изучения которых должно нести в себе межкультурную толерантность. Межкультурное понимание предполагает общение разных культур на уровне общества, но все, же основывается на индивидуальном понимании, когда толерантность во всех аспектах, в контексте формирования межкультурной компетенции решает не только этнокультурные и этнополитические проблемы, но и, главным образом, устанавливает взаимопонимания между людьми разных национальностей» [1, с. 10].

Председатель красноярского таджикского национально-культурного центра «Пайванд» является Хайдар Алимов, он отмечает: «по неофициальным данным, таджиков в крае от 8 до 12 тысяч, почти все живут в Красноярске. Впервые после распада Союза ССР только красноярский таджикский национально-культурный центр «Пайванд» смог организовать праздник «Сайри гули лола» здесь. На этом празднике присутствовали представители 13 регионов России и, конечно же, Республики Таджикистан. Приехали председатели диаспор из Иркутска, Кемерово, Новосибирска, генеральный директор «Таджик-авиатур». Красноярский национально-культурный центр «Пайванд» - одна из старейших диаспор таджиков в России. Ежегодно в Красноярске на острове Татищево проходит национальный таджикский праздник «Сайри гули лола» – праздник тюльпанов. Организатором этого праздника является красноярский таджикский национально-культурный центр «Пайванд» [17].

По мнению А.Артыков, М. Бабаджанова: «Положительным примером для снижения рисков возникновения непонимания, страха перед интеграцией в другое общество с иной культурой, при этом, не теряя своей традиционной идентичности, могут быть разного рода политические и культурные национальные и международные проекты. Проекты, которые отражают ценности разнообразия других культур, позиционируя определение культуры, как путь к гуманизму и культурному обогащению человечества в XXI веке. Одним из таких проектов стал цикл международных семинаров «Диалог цивилизаций и межкультурное сотрудничество», который с 2010 года ведет кафедра ЮНЕСКО «Международное (поликультурное) образование и интеграция детей-мигрантов в школе» Московского института открытого образования» [1, с. 11].

Примечательно, что культурные мероприятия таджикских общественных организаций отличались своей разнообразностью. В 2014 году при поддержке таджикской диаспоры в Москве, вышли "Огненные знаки" — сборник стихов таджикских поэтов, переведённых на русский язык. За эту книгу правительство Таджикистана наградило Михаила Синельникова премией имени Абуабдулло Рудаки в сфере литературы. А в 2016 году в Душанбе вышла составленная поэтом антология "Сердце Азии. Таджикистан и таджики в русской поэзии", которую открывало вступительное слово президента республики Эмомали Рахмона.

Составитель многих антологий, переводчик произведений многих таджикско-персидских классиков, в том числе Омара Хайяма, Абуабдулло Рудаки, Хафиза, Анвари и других [14].

Время от времени культурные центры, общественные организации таджиков организуют концерты. Так, в начале декабря 2014 года в Москве состоялся концерт, посвященный 50-летию со дня образования легендарного ансамбля Гостелерадио Таджикистана «Гульшан» и памяти эстрадных певцов-солистов данного прославленного коллектива: Хурмо Шириновой, Муборакшо Мирзошоева и Наргис Бандишоевой состоялась, на днях, в одном из престижных концертных залов Москвы. Как сообщил источник, инициаторами и организаторами концерта была таджикская диаспора уроженцев Бадахшана, во главе с её председателем Алимамадом Боймамадовым.

12 августа 2015 года в российской столице открылись Дни культуры Таджикистана. Торжественная церемония состоялась в зале филармонии имени Сергея Рахманинова на Мичуринском проспекте. В программу мероприятия включён показ современной национальной одежды таджикского модельера Хуршеда Сатторова, которая отразила достижения страны за годы независимости и фотовыставка известного таджикского фотографа Шухратджона Ёрова, посвященная культуре, природе и современной жизни Таджикистана. Вниманию наших земляков, москвичей и гостей российской столицы будут представлены таджикские народные и современные вокальные и инструментальные произведения в исполнении Худжастаи Мирзовали, Мирали Достиева, Фотимы Машрабовой, Фирдавса Хошимова, Хасана Хайдарова и музыкантов инструментального ансамбля, под управлением Амирбека Мусоева. Дни культуры Таджикистана в России продолжались концертом танцевального ансамбля «Базморо» и ансамбля дойристов в городе Калининграде на Балтийском побережье, на сцене Острова Канта, в рамках Международного фестиваля «Территория мира». Завершились Дни культуры Таджикистана в России с выступлением таджикских артистов в Городском парке культуры и отдыха подмосковного города Раменское [10].

Во всесоюзной выставке художников в Манеже, который прошёл 17.04.2016г. среди гостей был и известный композитор Толибхон Шахида вместе с супругой Гулсифат Шахиди. На выставке участвовали Сабзали Шарипов, Муриват Бекназаров, Акмал Миршакар. Это просто потрясающие художники мирового класса. Художник Александр Акилов, родившийся и выросший в Таджикистане, но с начала 1990-х проживающий в России, также нашел свои работы среди представленных на выставке работ. На выставке было представлено более 60 работ кисти таких выдающихся художников Таджикистана, как Зухур Хабибуллаев, Любовь Фроликова, Владимир Боборыкин, Алексей Бесперстов, Сабзали Шарипов, получивших мировое признание, но мало знакомых российскому зрителю [3].

В рамках культурного сотрудничества Республики Таджикистан и Российской Федерации с активным участием таджикских диаспор и культурных центров 1 ноября 2017 прошел Авторский вечер известного таджикского и российского композитора Толибхона Шахида на сцене Малого зала консерватории им. П.И. Чайковского в Москве. В этот вечер поклонникам современного академического искусства представили, уникальную возможность насладиться ярчайшими и по-восточному красочными шедеврами прославленного композитора в исполнении ведущих российских музыкантов.

О том, какие впечатления подарили творения нашего соотечественника искушенной московской публике, рассказала Ольга Малевич, член Союза журналистов Москвы, доцент Театрального института им Б. Щукина. «От фантастического многоцветья захватывает дух! Роскошный пир музыки! — Толибхон Шахида, живой классик Таджикистана, представил в Малом зале Московской консерватории камерную программу. Сочинения разных лет создавали причудливую картину, в которой соединились древняя мудрость и пленительная нега Востока, изощренная вязь древних мелодий и суровая жесткость современных звучаний, философская глубина и танцевальная стихия. Каждая вещь Шахида — от сюиты из балета «Смерть ростовщика» и «Притчи о скрытом смысле» до инструментальных сонат и этюдов — по-настоящему театральна. На сцене разыгрывали захватывающе интересные истории. В главных ролях были замечательные пианисты: Наталья Соколовская, Ида Каплан, Ирина Журавель, очень яркий молодой скрипач Леонид Железный, отличный флейтист Сергей Журавель. А тон задавали мастера мирового класса: пианисты Екатерина Мечетина, Вазген Вартанян и кларнетист Игорь Федоров. Их трактовки во всей полноте раскрыли глубинный смысл и удивительную многогранность произведений композитора [2].

Культурные центры таджиков активно участвовали в организации дней культуры таджиков в Российской Федерации на высоком уровне.

С 7 по 10 октября 2018 г. в Москве и Санкт-Петербурге прошла церемония открытия Дней культуры Таджикистана в России, на котором россияне смогли поближе познакомиться с традициями таджикского народа.

По новостям первый канал РФ сообщил: «Артисты в нарядах ручной работы поражали зрителей яркостью постановок и, конечно, исполнительским искусством. Народные песни, танцы, стихи Омара Хайяма и других восточных классиков. А еще советские шлягеры, композиции из известных фильмов, исполненные в оригинальной манере».

Замминистра культуры Таджикистана Ибодулло Машрабов выступил с речью и в частности отметил: «Дни культуры для нас — долгое ожидание встреч, ощущение радости, возможность увидеть и поговорить с друзьями. Главное для нас с вами — это взаимное общение, диалог мастеров культуры». Замминистра культуры Российской Федерации Николай Малаков также отметил: «Сегодня мы перешли на новый этап нашего сотрудничества. Одним из пунктов написано определить и обеспечить двум министерствам все условия для того, чтобы наши работники культуры свободно могли взаимодействовать, организовывать различные мероприятия и в рамках театров, и в рамках музеев, и в рамках циркового искусства, и в рамках образования» [4].

Ибодулло Машраб поделился со Sputnik Таджикистана и в частности отметил, что: «должен сказать, я общался и с государственными и культурными деятелям, и обычными людьми, которые просто приезжали в Таджикистан или слышали про нашу страну, они все радуются всестороннему развитию. Большинство людей, которые не были в Таджикистане, теперь хотят посетить его».

Была подписана программа между министерствами культуры Таджикистана и России, согласно которой отношения между культурными деятелями обеих стран станут ещё ближе. Цель проведения таких мероприятий это ещё ближе познакомить жителей России с творчеством литераторов, певцов и других деятелей искусства Таджикистана.

В Москве, в стенах Российской государственной библиотеки открылась фотовыставка, посвященная культуре Таджикистана. Большинство работ на выставке – это снимки, сделанные известным таджикским оператором, академиком Академии художеств Таджикистана Зауром Дахте и фотографом Аминджоном Азимовым. Здесь и суровая природа Памирских гор, и грандиозные строения плотин многочисленных ГЭС, и люди, запечатленные во время праздников и повседневного труда.

Поделился ЗаурДахте с корреспондентом Sputnik Таджикистан: «Меня более всего вдохновляет природа и горы Таджикистана. Они красочно меняют свои насыщенные цвета – от лета к осени, от осени к зиме. Но, тем не менее, я также люблю фотографировать людей, мне хочется показать, насколько красивы таджикские лица» [7].

Выставка «Дорога домой» дата мероприятия 01.06.2019 — 30.06.2019 представляла более 30-ти живописных произведений конца XX – начала XXI века из собрания московского коллекционера и мецената, основателя Фонда поддержки искусств и музейной деятельности. В Московской галерее современного искусства ARTSTORY открылась выставка работ известного таджикского художника Азама Атаханова. Выставка "Азам Атаханов» включает в себя более 40 картин, созданных автором за последние 10 лет. Творчество Атаханова совмещает в себе культурные традиции персидского Востока, русского авангарда и европейского Ренессанса. Художник отметил, что для данной выставки выбрал более 40 произведений живописи, созданные автором за последние десять лет [6].

Произведения Атаханова находятся в коллекциях Государственного музея Востока, Государственного музея изобразительных искусств Татарстана, Московского музея современного искусства, Государственного музейно-выставочного центра РОСИЗО, Национального музея изобразительных искусств имени Камолиддина Бехзода в Душанбе, Музея изобразительных искусств города Тюмени, Северо-Кавказского филиала Государственного музея искусств народов Востока в Майкопе, музея Московской государственной художественно-промышленной академии имени Строганова в Москве, Всемирного банка реконструкции и развития в Вашингтоне, а также во многих других музейных и частных собраниях в России и за рубежом [18].

В том же году Государственный музей Востока представляла выставку «Сказания и легенды. Удивительные растения». Проект организован Ассоциацией Художников Ботанического Искусства при участии Юлии Вербицкой (Линник) с ее коллекцией работ

художников из России, Таджикистана и Узбекистана в жанрах натюрмортов и пейзажа. Всего было представлено около 60 работ. Ассоциация Художников Ботанического Искусства (АХБИ) разработала проект в 2017 году. Его цель – популяризация искусства, воспитывающего бережное отношение к природе родного края, изучение растений, позволяющее художникам создавать произведения в жанре так называемой ботанической живописи. В качестве объектов изображения часто предстают растения, встречающиеся на страницах произведений русской литературы. В одном из залов выставки располагалась экспозиция произведений из коллекции Юлии Вербицкой (Линник) «Дивный сад». В экспозиции представлены работы живописцев, для которых природа стала источником вдохновения, символом истинной гармонии [16].

Следует отметить, что каждый художник по-своему воплощает в своем творчестве вечную тему природы. На колорит, манеру письма и общее настроение влияет география изображаемой местности. В сравнении с более мягкими, приглушенными оттенками, характерными для российской природы, работы среднеазиатских художников яркие, насыщенные солнечным светом.

Таджикская община Александровского района, традиционно стала постоянным участником фестиваля «Живи, родник!» 2 июля 2019. Члены местного отделения общественной организации «Мечта» приготовили красочный праздник, постаравшись подарить гостям хорошее настроение и щедрое угощение. В День Таджикистана преобразилось убранство ДК «Юбилейный», где традиционно проходит праздник дружбы народов. В знак признания культуры и ценности таджиков на полу появились ковры, покрытые скатертью и обложенные по периметру курпачой – длинными атласными подушками, где отдыхали женщины и дети. Таджики, соблюдая традиции, мужчины готовили ароматный плов в казанах, а женщины, простоявшие ночь у плиты, угощали гостей самбусой с разными начинками и разнообразными пирожками, с удовольствием раскрывая интересующимся секреты национальной кухни. Гости фестиваля услышали песни стран, увидели зажигательные танцы, и познакомились со свадебным обрядом таджиков. Полюбовались гости и национальной таджикской одеждой, а желающие смогли примерить головные уборы, устроив запоминающуюся фотосессию [11].

Национальная свадьба, конечно, является одним из самых любимых и почитаемых в народе обычаев. У разных народов она происходит по-разному. На мероприятии представлена часть свадебных традиций. Фактически во всех мероприятиях с участием таджикских общин культура искусство таджиков демонстрировались на высоком уровне.

С 1 по 7 октября 2019 года в Хабаровском крае Российской Федерации проходила Неделя культуры таджиков, проживающих в Хабаровске. Как сообщила корреспонденту НИАТ «Ховар» в Хабаровском крае Садбарги Боки руководитель регионального общества таджиков Хабаровска под названием «Точикони кишвари Хабаровск» («Таджики Хабаровского края») Мохтоб Гафурова, эта инициатива осуществлена в рамках объявления 2018 года Годом развития туризма и народных ремесел.

«В рамках проведения Недели культуры в программу фестиваля были включены: демонстрация обычаев и традиций, богатой культуры таджикского народа, народных ремесел, фотографий и картин современного Таджикистана. Экспозиция книг классиков литературы и современных писателей, видеороликов об истории прошлого и современного Таджикистана. Песен и видеофильмов о неповторимой природе Таджикистана, выставлены различные национальные блюда таджиков, кондитерские и хлебобулочные изделия, роскошный достархан таджикского народа».

Согласно программе Недели культуры, состоялся кинофестиваль, в сегменте документальных фильмов администрация Ассамблеи народов Хабаровского края, которая продемонстрирует документальный фильм таджикского журналиста Садбарги Боки под названием «Таджики Хабаровска». Кроме того, в просторных залах «Дома дружбы народов» были выставлены фотографии героических и отважных сынов Таджикистана, принявших участие во Второй мировой войне. На культурных мероприятиях были озвучены таджикские песни и музыка, особенно колыбельные песни [12].

В Новокузнецке Кемеровской области открылась выставка под названием «Таджикистан – история, культура и ремесленничество», которая знакомит россиян с историей и бытом таджикского народа. Таджикская коллекция расположилась в Доме культуры имени В. В. Маяковского и работала до 10 ноября 2019 г.

Выставка открыта по инициативе Кемеровской областной общественной организации «Таджикско-российская дружба» при поддержке Посольства Таджикистана в России, Генерального консульства Таджикистана в Новосибирске в сотрудничестве с властями Новокузнецка и таджикской диаспорой. В экспозицию вошли национальные костюмы, музыкальные инструменты, книги и журналы, изделия ремесленников: колыбели, предметы быта, мелкая утварь. Кроме того, имеются стенды с фотографиями исторических мест Таджикистана.

Организаторы позаботились и об угощениях. В первый день работы павильона гостей ждали различные блюда из национальной кухни, кульча (лепешки), таджикская халва, фрукты и сухофрукты. Председатель Новокузнецкого таджикского общества Шавкат Тохиров, выступая на церемонии открытия (14.10.2019) отметил, что такие мероприятия наглядно рассказывают о культуре и истории таджикского народа, привлекая в страну потенциальных туристов [15].

Таким образом, культурные центры таджиков на территории Российской Федерации не только объединяли мигрантов, диаспор, но и активно пропагандировали культуру, искусство традиции таджиков во всех уголках России. Внесли весомый вклад в сохранении и приумножении историю, культуру и обычаев таджикского народа.

Литература

1. Абдурафик Артыков, Мунзифахон Бабаджанова. Проблемы трудовой миграции и сохранение культурных ценностей (опыт Таджикистана) // В жур. Этнодиалог. – 2017.
2. Азия плюс. Новости музыкальные откровения Толибхона Шахиди на сцене московской консерватории. 7 ноября, 2017. [Электронный ресурс]. - URL: <https://asiaplus.news/news/tajikistan/society/20171107/muzikalnie-otkroveniia-tolibhona-shahidi-na-stsene-moskovskoi-konservatorii/> (дата обращения 25.12.2022).
3. В Москве открылась выставка таджикских художников // Краски рая. 17.04.2016. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.dialog.tj/news/kraski-рая-v-moskve-otkrylas-vystavka-tadzhikskikh-khudozhnikov> (дата обращения 25.05.2022).
4. Грандиозным концертом на Новой сцене Большого театра открылись Дни культуры Таджикистана в России. Выпуск первого канала. 8 октября 2018. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.1tv.ru/news/2018-10-08/353620-grandiozным-kontsertom-na-novoy-stsene-bolshogo-teatra-otkrylis-dni-kultury-tadzhikistana-v-rossii> (дата обращения 21.07.2023).
5. «Долина ветров». Под этим названием в Москве открылась выставка Народного художника Таджикистана, легенды художественной жизни СНГ Зухура Хабибуллоева. НИИТ «Ховар». 28.09.2018. [электронный ресурс]. URL: <https://khovar.tj/rus/2018/09/dolina-ветров-pod-etim-nazvaniem-v-moskve-otkrylas-vystavka-narodnogo-hudozhnika-tadzhikistana-legendy-hudozhestvennoj-zhizni-sng-zuhura-habibulloeva/> (дата обращения 17.09.2022).
6. Дорога домой. Живопись художников Таджикистана [Электронный ресурс]. - URL: <https://radmuseumart.ru/news/announcements/12878/> (дата обращения 17.10.2022).
7. Девушки-цветы, картины и музыка: в РФ стартовали Дни культуры Таджикистана. Sputnik Таджикистан. 08.10.2018. [электронный ресурс]. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20181008/dni-kultury-tajikistan-russia-1027038520.html> (дата обращения 20.07.2023).
8. Ежедневник "Аргументы и Факты" № 50. Наше богатство — лес 12/12/2018 [Электронный ресурс]. -URL: https://aif.ru/society/education/kursy_russkogo_tadzhikskiy_kulturnyy_centra_v_moskve_obedinyayet_priezzhih (дата обращения 10.09.2022)
9. Ежедневник "Аргументы и Факты" № 50. Наше богатство — лес 12/12/2018. [Электронный ресурс]. URL: https://aif.ru/society/education/kursy_russkogo_tadzhikskiy_kulturnyy_centra_v_moskve_obedinyayet_priezzhih (дата обращения 05.09.2022).
10. Исполнительный комитет СНГ. В России прошли Дни культуры Таджикистана. 11 августа 2015.
11. Ирина Мальцева. Фестиваль национальных культур «Живи, родник!» вновь объединил в Александрове представителей разных народов. 2 июля 2019. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.vladimir.kp.ru/daily/26997/4058310/> (дата обращения 06.08.2022)
12. На Неделе культуры таджиков, проживающих в Хабаровске, будет представлена наша древняя история и культура. /НИИТ «Ховар»/. 02.10.2018. [Электронный ресурс]. URL: <https://khovar.tj/rus/2018/10/na-nedele-kultury-tadzhikov-prozhivayushhih-v-habarovske-budet-predstavlena-nasha-drevnyaya-istoriya-i-kultura/> (дата обращения 21.07.2022)

13. Проблема миграции, утрата культурного наследия и дружба диаспор. Интервью с ХуришедойХамракуловой. 25 октября 2021. [электронный ресурс]. URL: <https://dzen.ru/a/YXaDZLDoHSesUsPs> (дата обращения 20.11.2022)
14. Рубен Гарсия. Друг таджикского народа, поэт Михаил Синельников отметил своё 70-летие. Sputnik, 21.11.2016. [электронный ресурс]. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20161121/1021129782.html> (дата обращения 06.12.2022)
15. «Содружество народов Евразии». В Новокузнецке открылась выставка таджикской культуры. 14.10.2019. [электронный ресурс]. URL: <https://evrazia-ural.ru/novosti/v-novokuznetske-otkrylas-vystavka-tadzhikskoy-kultury> (дата обращения 08.10.2022)
16. Сказания и легенды. Удивительные растения. 13.09.2019 — 06.10.2019. [электронный ресурс]. URL: https://www.orientmuseum.ru/events/2019/udivitelnie_rasteniya/index.php (дата обращения 11.08.2022).
17. Степан Деньгин. «Фергана. Ру». Таджикская диаспора в Красноярске отметила праздник тюльпанов "Сайри гули лола. 22.06.2002. [электронный ресурс]. URL: <https://www.fergananews.com/articles/527> (дата обращения 23.05.2022).
18. Там, где ангелы: красочный Таджикистан на полотнах художника Азама Атаханова. Sputnik. 06.06.2019. [электронный ресурс]. URL: <https://tj.sputniknews.ru/20190606/azamat-atahanov-hudozhnik-moscow-1029094605.html> (дата обращения 15.09.2022).

СОХРАНЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ ТРАДИЦИЙ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА НА ТЕРРИТОРИИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

В данной научной статье опираясь на разнообразные материалы и документы, освещаются осуществления национально-культурных традиций таджикского народа на территории Российской Федерации. В период гражданской войны в Таджикистане трудовые мигранты, уехавшие в Российскую Федерацию, среди них были высококвалифицированные специалисты, которые уехали не потому, что не хотели жить на родине, они убежали от страха, и найти для себя работу, чтобы выжить. Российская Федерация была не готова принять большое количество мигрантов. В начальный период миграции, когда один таджик, увидев другого на улице, отворачивался и переходил на противоположную сторону. Эти причины были одними из побудителей воплощения в жизнь национально-культурных традиций таджикского народа на территории Российской Федерации для объединения таджикского народа после такой трагической события на родине. Исходя из этого таджикские диаспоры и общественные организации часто, проводили национально-культурные мероприятия. Традиционно каждый год широко отмечают национальные и государственные праздники. Такие мероприятия, безусловно, укрепляют не только таджикских трудовых мигрантов друг с другом в Российской Федерации, но придают новый импульс развитию культурных связей между Республики Таджикистан и Российской Федерации.

Ключевые слова: Российская Федерация, Республика Таджикистан, таджикские культурные центры, гражданская война, национально-культурные мероприятия, диаспоры, дружба, традиция.

ҶИФЗ ВА ИНКИШОФИ АНЪАНАҶОИ МИЛЛИЮ ФАРҶАНГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ҲУДУДИ ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ

Дар ин мақолаи илмӣ бо таъя ба маводҳо ва ҳуҷҷатҳои гуногун татбиқи анъанаҳои миллию фарҳангии халқи тоҷик дар қаламрави Федератсияи Русия рӯшан карда мешавад. Дар давраи ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон муҳоҷирони меҳнатӣ, ки ба Федератсияи Русия рафта буданд, дар байни онҳо мутахассисони баландхатисос буданд, ки на аз сабаби он ки намоҳостанд дар ватан зиндагӣ кунанд, аз тас гуруҳтанд ва барои зинда мондан барои худ кор пайдо карданд. Федератсияи Русия барои қабули шумораи зиёди муҳоҷирон омода набуд. Дар давраи аввали муҳоҷират, вақте ки як тоҷик дигарро дар кӯча дид, рӯй гардонда, ба тарафи муқобил гузашт. Ин сабабҳо яке аз анъанаҳои татбиқи анъанаҳои миллию фарҳангии халқи тоҷик дар қаламрави Федератсияи Русия барои муттаҳид кардани халқи тоҷик пас аз ҷунин ҳодисаи фоҷиабор дар ватан буданд. Аз ин рӯ, диаспораҳо ва созмонҳои ҷамъиятии тоҷик аксар вақт ҷорабиниҳои миллию фарҳангиро баргузор мекарданд. Одатан, ҳар сол ҷашнҳои миллиӣ ва давлатӣ васеъ ҷашн гирифта мешаванд. Ҷунин ҷорабиниҳо на танҳо муҳоҷирони қорӣ тоҷикро дар Федератсияи Русия бо ҳам мустақкам мекунанд, балки ба рушди робитаҳои фарҳангии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русия тақони нав мебахшанд.

Калидвожаҳо: Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, марказҳои фарҳангии Тоҷикистон, ҷанги шаҳрвандӣ, ҷорабиниҳои миллию фарҳангӣ, диаспораҳо, дӯстӣ, анъана.

PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF THE NATIONAL AND CULTURAL TRADITIONS OF THE TAJIK PEOPLE ON THE TERRITORY OF THE RUSSIAN FEDERATION

This scientific article, based on a variety of materials and documents, highlights the implementation of the national and cultural traditions of the Tajik people on the territory of the Russian Federation. During the civil war in Tajikistan, migrant workers who left for the Russian Federation, among them were highly

qualified specialists who left not because they did not want to live in their homeland, they ran away from fear, and to find a job to survive. The Russian Federation was not ready to accept a large number of migrants. In the initial period of migration, when one Tajik, seeing another on the street, turned away and crossed to the opposite side. These reasons were among the motivators of the implementation of the national and cultural traditions of the Tajik people on the territory of the Russian Federation for the unification of the Tajik people after such a tragic event at home. Based on this, Tajik diasporas and public organizations often held national cultural events. Traditionally, national and state holidays are widely celebrated every year. Such events certainly strengthen not only Tajik migrant workers with each other in the Russian Federation, but also give a new impetus to the development of cultural ties between the Republic of Tajikistan and the Russian Federation.

Keywords: Russian Federation, Republic of Tajikistan, Tajikistan cultural center, civil war, national and cultural heritage, diaspora, friendship, tradition.

Об авторе

Насимов Шахрозар Шерозиддинович
Аспирант кафедры всеобщей и отечественной
истории
Российско-Таджикский (Славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 005 50 59 59
E-mail: shahroz.1994@mail.ru

About the author

Nasimov Shakhrozar Sheroziddinovich
Postgraduate student of the Department of General
and National History
Russian-Tajik (Slavonic) university
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
M. Tursunzade st., 30
Ph.: (+992) 005 50 59 59
E-mail: shahroz.1994@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Насимов Шахрозар Шерозиддинович
Аспиранти кафедраи таърихи умумӣ
ва ватанӣ
Донишгоҳи (Славянии) Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 005 50 59 59
E-mail: shahroz.1994@mail.ru

БАРҚАРОРШАВИИ ҲОКИМИЯТИ ШУРАВӢ ВА МУБОРИЗА БАҲРИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҲУҚУҚИ ЗАНОНИ ТОЧИК

Сидиқова Ш. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Яке аз дастовардҳои бузурги Инқилоби Октябр озод намудани қонун аз нобаробарии иҷтимоии бисёрасра ва таъмин намудани баробарии ҳуқуқҳои сиёсӣ ва иқтисодии онҳо дар ҷомеа ба ҳисоб мерафт. Аз рӯзи аввали барқарор гардидани Ҳокимияти Шуравӣ тамоми урфу одатҳои, ки қонунро дар ҷамъият, оила ва зиндагӣ ба асорат гирифта карда буданд, бекор карда, қонунҳои нав қабул карда шуданд, ки бонувоноро бо мардон баробар ҳуқуқ гардонид.

Ҳизби коммунист ба қори шӯъбаҳои қонун диққати аввалиндараҷа дода, дар байни қонун пешқадам қор бурданро яке аз вазифаҳои таъхирнопазири давра ва қисми зарурии қори умумиҳизбӣ шуморид.

Қайд қардан зарур аст, ки шӯъбаҳои қонун ҳамонро ба як қатор мушкилиҳо, аз ҷумла, ҳаракати босмачигарӣ, рӯ ба рӯ гаштанд, ки он вазъияти умумии сиёсии кишварро муайян мекарданд. Ҳамчунин, аз ҳисоби кадрҳои маҳаллӣ коммунистони босаводу донандаи забонҳо, таҷрибаи қорӣ, кадрҳои дар байни қонун қорбаранда вучуд надоштанд. Қори ҳизбу Шуроҳоро дар байни қонун солҳои аввал асосан коммунистони рус пеш мебарданд [2, с. 13].

Шӯъбаҳои қонун ба масъалаи бекорӣ қонун дар ҷомеа диққати махсус мебуданд. Роҷеъ ба ҷалб намудани қонун маҳаллӣ ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ чораҳо меандешиданд. Ҳуқумати Шуравӣ хусусиятҳои тарзи зиндагии халқиятҳои шарқро ба назар гирифта, дар қатори қонунҳои умумӣ қонунҳои махсус баровард, ки онҳо аз асорат озод намудани қонун Шарқро дар давраи Шуравӣ таъмин менамуданд.

Декрет дар бораи бекор қардани қалинг, баланд бардоштани синну соли ба никоҳ даромадани духтарон, ки Комитети Марказии Иҷроияи Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Туркистон 14 июни соли 1921 қабул намуд, аҳамияти муҳим дошт. Аммо танҳо қонунҳо барои амалӣ сохтани баробар ҳуқуқҳои ҳақиқии қонун бо мардон қорӣ набуд. В. И. Ленин қонунро дар бораи баробарӣ қонун танҳо қадами аввалин дар роҳи аз истисмор озод намудани онҳо шуморида, дар муҷриатномааш «Ба қоргар қонун» соли 1921 қунин навишта буд: «Баробарӣ аз рӯи қонун қанӯз маънои дар зиндагӣ баробар буданро надорад. Ба мо лозим аст, ки қоргар қан на фақат аз рӯи қонун, балки дар зиндагӣ ҳам бо марди қорқун баробарӣ ба даст орад» [3, с. 9].

Дар мубориза баҳри хушбахтию озолии қонун Тоҷикистон, барои амалан аз байн бурдани зулму истисмор, барои пешрафти маънавиёту иҷтимоиёти он қормандони шӯъбаи қонун Р. Абдушуқурова, У. Шамсиддинова, Э. А. Мақсудова, И. Илдарова, В. Б. Мирбадалова, Б. Шофақирова, Х. Худоназарова ва дигарон нақши бузург гузошта, ҳаёти худро баҳри баланд бардоштани мақоми қан дар ҷомеа дарег надоштаанд [6, с. 33].

Тоҷик қонун қарҷӣ бештар ва устувортар баҳри ҳифзи ҳуқуқҳои худ дар шӯъбаҳои қонун созмонҳои ҳизбӣ ва органҳои судии шуравӣ муҷрият мекарданд. Ин аз вусъатёбии шуури сиёсии онҳо дарак мебуд. Қонун аз зулму истисмор озод гардида, на танҳо муқобили вайронқунандагони қонунияти Сотсиалистӣ фаълон мубориза мебарданд, балки бо душманони Ҳокимияти Шуравӣ низ қарду талош мебарданд. Қонун на танҳо тавассути меҳнати худ ба шавқарону бародаронашон дар муборизаи онҳо муқобили босмачиҳо ёр расонидаанд, балки худ онҳо ба отрядҳои сурх қармоқ шуда, муқобили босмачиҳо меқангиданд.

Шароити мураккаби қорҳо дар байни қонун эҳтиётқорӣ зиёд ва шаклу усулҳои махсусро тақозо мекард. Ба ин масъала маҷлиси умумироссиягии ташкилотчиёни қорҳо дар байни қонун Шарқ, ки моҳи апрели соли 1921 дар Масқав даъват шуда буд, диққати зиёд дод. Дар қарорҳои маҷлис нишон дода шуд, ки қорҳои таблиғотию тарғибӣ дар байни қонун дар минтақаҳои миллии Шарқ «бояд ба гуногунии шаклҳои иқтисодии инқишоф ва сатҳи

маданияи халқҳои Шарқ мусоидат кунад». Дар қарорҳо ҳамчунин қайд гардида буд, ки шакли муҳимтарини аз зулми иқтисодӣ озод намудани заҳматкашзани Шарқ ва иштироқи фаъоли онҳо дар ҳалли вазифаҳои хоҷагии ҷумҳуриҳо ташкили артелҳои занонаи ба истехсолот машғул буда ба ҳисоб меравад.

Яке аз шаклҳои дурусти қор байни тоҷикзанон ин гузаронидани маҷлисҳо ва конференсиҳои ғайриҳизбӣ буд, ки дар бедоршавии шуури сиёсии занон нақши калон бозиданд. Тоҷикзанон дар конференсиҳои худ имкон доштанд, ки дар бораи дархосту ниёзҳои онҳо озодона сухан гуянд, ки қарор бароваранд ва ғайра. Баромадҳои занон аз ташвишҳои зиёди онҳо нисбати тақдири ҷумҳурӣ оғай меод.

Дар шимоли Тоҷикистон, ки қосибия савдо бештар инкишоф ёфта буд, фаъолияти хоҷаги дар дасти мардон мутамарказонида шуда буд, аз ин хотир, дар ин ҷо соҳаи асосии фаъолияти хоҷагии занон қорҳои хонагӣ ба ҳисоб мерафт. Қори берун аз хонаи занон ҳамчун зухуроти бадахлоқона, ки гӯё бунёди маънавии ҷамъияту оиларо вайрон мекарда бошад, арзёбӣ мегардид. Занони шаҳрҳо қам иттифоқ меафтод, ки бидуни иҷозаи шавҳар аз хона берун оянд.

Ҳамин тавр, ҳамон замонҳо дар деҳот меҳнати шахсии ҳамаи аъзои оила ва пеш аз ҳама меҳнати занон ба таври васеъ истифода гардида, меҳнати занони шаҳрӣ бошад, сарфи қорҳои хонагӣ мегардид.

Занони тоҷик озолии худро дар натиҷаи қурбонии зиёд ба даст оварданд. Ҳуҷҷатҳои зиёде, ки дар бойгонии мавҷуданд, дар бораи далерии қаҳрамони аввалин фаъолзанон, ки баҳри озолии хушбахтии худ мубориза мебуданд ва онҳое, ки аз дасти душманон қушта шуданд, шаҳодат медиҳад. Бадрибӣ Гадойбоева аз Ҳуҷанд, Эргашбӣ Игамбердиева аз Исфара, Зулфия Бобоқалонова аз Уротеппа, Саломат Абдурахмонова аз Қонибодом ва дигарон аз ҷумлаи онҳоянд [12, с. 110].

Душманони Ҳокимияти Шуравӣ маҳсусан, нисбат ба Зайнаббӣ Қурбонова разилона муносибат карданд. Зайнаббӣ соли 1927 раиси Шурои Ҷамоати Лақайтоҷик интиҳоб гардид. Тобистони соли 1927 ӯ дар конференси занони озолии Осӣи Миёна дар Тошқанд иштирок намуд, баъдан вақили конференси умумии иттифоқии занон дар Маскав буд. Зайнаббӣ муқобили душманони Ҳокимияти Шуравӣ муборизаи беамон бурда, занонро даъват мекард, ки шаъну шарафи инсонии худро ҳифз намоянд, ҷасурона амал намуда, дар соҳтмони сотсиализм фаъолона иштирок варзанд.

Дар натиҷаи гузаронидани қорҳои сиёсии тарбиявӣ заноне, ки бевосита дар соҳаи истехсолоти моддӣ шуғл доштанд, бештар ба ҳизб дохил мешуданд. Масалан, дар соли 1930 аз 310 нафар шумораи умумии коммунистзанон 30,2 фоизашон дар истехсолот қор карда бошанд, пас соли 1933 шумораи онҳо ба 41,8 фоиз расид.

Бо шуруи коллективонӣ дар ҷумҳурӣ фоизи қолхозчизанони ҳизбӣ тез афзуд. Агар 1 январи соли 1930 шумораи умумии қолхозчизанони коммунист 10,1% бошад, пас 1 январи соли 1933 ба 25,2 фоиз расид.

Тоҷикзанон ба сафи ҳизб шомил шуда, қаҳрамониҳои калон нишон доданд. Бо ин амалашон тамоми қувваҳои бадхоҳ - фанатизми динӣ, беҳуқуқӣ ва гушанишинии занонро ба майдон талабиданд [12, с.51].

Озод намудани занон аз ғулумии асрина дар шароити мушкилу мураккаб мегузафт. Аз гушанишинӣ берун омадани занон ва ворид шудани онҳо ба ҳаёти ҷамъиятӣ баробари мардон ин на танҳо бо қатъиян шикастани тарзи зиндагӣ, балки даст кашидан аз доғмаҳои динӣ вобастагӣ дошт, ки он ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятии халқҳои Осӣи Миёна танзим мекард. Мутаассибон, сарватмандон ва аксаран баъзе аз аъзои ақибмондаи оила, ки рӯҳониёни иртиқоиро пуштибонӣ мекарданд, муқобили озодагии занон буданд.

Дар қори баробарҳуқуқии амалии занон шуъбаҳои занон нақши муайян бозиданд. Шуъбаҳои занон ду вазифаи муҳимро иҷро мекарданд: яқум, дар руҳияи занон шиносии синфиро бедор карда ва майлу рағбати онҳоро ба фаъолияти ҷамъиятӣ ба вучуд оварданд, дуҷум, занонро ба иштирокчиҳои амалии дар ҳаёти ҷамъиятӣ табдил доданд. Қори байни занон, асосан, дар артелҳои қосибии ташкилшуда, клубҳои занон, гушаҳои сурх, дуқонҳои занон ва ғайра мутамарказонида шуда буданд. Сухбатҳои инфиродӣ, баланд хондани китоб, рӯзномаҳо, концертҳо, ҷамъомадҳо ва лексияҳо шаклҳои асосии қор буда, вазифаи онҳо аз

шинос намудани занон бо қонунияти шуравӣ иборат буда, он баробарҳуқуқи дар ҷамъият ва оила муҳайё сохт.

Яке аз чорабиниҳои қалоне, ки ҳизб дар ин ин давра анҷом дод, ин ҳаракати «Ҳучум» буд, ки он ба фаъолиятнокии оммаи занон ва тадричан ҷалб намудани тоҷикзанон ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсии ҷумҳурии мусоидат мекард. Маъракаи сиёсии «Ҳучум» аҳамияти ниҳоят қалон дошт.

Ҳамин тавр, солҳои 20-ум ва 30-юм қанони собиқ ва ҳақири бехуқуқ дифои манфиатҳои худ (ҳам шахсию ҳам ҷамъиятӣ)-ро ёд гирифта, ба масъалаҳои инкишофи хоҷагию маданияти ҷумҳурии майлу рағбат зоҳир мекарданд. Иштирок дар қори ҳизбӣ, интиҳоби занон ба Шуроҳои органҳои маҳаллию олии Ҳокимияти давлатӣ, қор дар ташкилотҳои ҷамъиятии меҳнатқашону ҷавонон аз ба майдон омадани қанони нав дар Тоҷикистон ва соҳибони қомилҳуқуқи ҷамъияти сотсиалистӣ шаҳодат медеҳанд.

Адабиёт

1. *Джаҳонгирова С. Дважды рождения. - В. кн.: Учасницы великого созидания. / С. Джаҳонгирова - М.: Госполиздат, 1962. - 91 с.*
2. *Заветы В.И. Ленина о раскрепощении женщин. / В.И. Заветы - М., Партиздат, 1933. - 88 с.*
3. *Коммунистика, 1927, №8. - 53 с.*
4. *Крупская Н.К. Женщина равноправный гражданин СССР. / Н.К.Крупская - М., Партиздат, 1937. - 69 с.*
5. *Ленин В.И. - Асарҳо. Ҷ. 26, / В.И.Ленин - М. 1907 - 118 с.*
6. *Набиева Р. Женщины Таджикистана в сельском хозяйстве // Сельское хозяйство Таджикистана. - 1968. - № 3. - 90 с.*
7. *Наследники революция. Документы партии о комсомоле и молодёжи. М.: Молодая гвардия, 1969. - 248 с.*
8. *Ҳақимов Н. Таърихи халқи тоҷик. Синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ / Н.Ҳақимов - Душанбе: Маориф, 2017. - С. 118*
9. *Отмар-Штейн Л.А. В Старой Бухаре. В кн: Пробуждение Великим Октябрем / Л.А. Отмар-Штейн - Ташкент, 1961. - 470 с.*
10. *Правда Востока, 6 марта соли 1970. - 4 с.*
11. *Сарраёсати Марказии Бойғони Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - СМБ ҶТ). Фонди 13.- Рӯйхати 3. Парвандаи 2. - Варақаи 50.*
12. *Набиев Р. Қанони Тоҷикистон. / Р. Набиев. - Душанбе: Ирфон, 1991. - 224 с.*

БАРҚАРОРШАВИИ ҲОКИМИЯТИ ШУРАВӢ ВА МУБОРИЗА БАҲРИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҲУҚУҚИ ҚАНОНИ ТОҶИК

Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ ва мубориза баҳри баланд бардоштани ҳуқуқи қанони тоҷикро мавриди баррасӣ қарор додааст. Маҳз барқарор гардидани Ҳокимияти Шуравӣ ҳамаи маҳдудиятҳои бар души қанон бударо бекор қард. Ба масъалаи бекории қанон низ диққати махсус дода шуд. Дар қори баробарҳуқуқии амалии қанон шуъбаҳои қанон нақши муайян бозиданд. Шуъбаҳои қанон ду вазифаи муҳимро иҷро мекарданд: аввалан, дар қанон шиносии синфиро бедор қарда майлу рағбати онҳоро ба фаъолияти ҷамъиятӣ ба вучуд оварданд, дуввум, қанонро ба иштирокчи амалии дар ҳаёти ҷамъиятӣ табдил доданд. Қанони тоҷик озодии худро дар натиҷаи қурбонҳои зиёд ба даст оварданд.

Қалидвожа: Инқилоби октябр, Туркистон, қоммунист, қанон, Ҳокимияти Шӯравӣ, Шарқ, Хучанд, Исфара, Осиёи Миёна, Ёротеппа, Тоҷикистон.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ И БОРЬБА ЗА ПОВЫШЕНИЕ ПРАВ ТАДЖИКСКИХ ЖЕНЩИН

В своей статье автор рассуждает о восстановлении советской власти и борьбе за улучшение прав таджикских женщин. Именно после установления Советской власти все ограничения в отношении женщин были отменены. Особое внимание было также уделено проблеме женской безработицы. Женские отделы сыграли определенную роль в практической работе по обеспечению равенства женщин. Женские отделы выполняли две важные задачи: во-первых, они пробуждали в женщинах сословное признание и формировали у них интерес к общественной деятельности, во-вторых, превращали женщин в практических участниц общественной жизни. Таджикские женщины завоевали свою свободу ценой многих жертв.

Ключевые слова: Октябрьская революция, Туркестан, қоммунист, женщины, Советская власть, Восток, Худжанд, Исфара, Средняя Азия, Уротеппа, Таджикистан.

RESTORATION OF SOVIET POWER AND THE STRUGGLE TO IMPROVE THE RIGHTS OF TAJIK WOMEN

In his article, the author discusses the restoration of Soviet power and the struggle to improve the rights of Tajik women. It was after the establishment of Soviet power that all restrictions on women were abolished. Particular attention was also paid to the problem of female unemployment. Women's departments played a role in practical work to ensure women's equality. Women's departments performed two important tasks: firstly, they awakened class recognition in women and formed their interest in social activities, and secondly, they turned women into practical participants in public life. Tajik women won their freedom at the cost of many sacrifices.

Keywords: October Revolution, Turkestan, communist, women, Soviet power, East, Khujand, Isfara, Central Asia, Uroteppa, Tajikistan.

Дар бораи муаллиф

Сидикова Шоира Мирзоалиевна
Ассистенти кафедраи таърихи умумӣ ва
муносибатҳои байналмилалӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 72 57 35
E-mail: ssidikova2022@gmail.com

About the author

Sidikova Shoir Mirzoalievna
Assistant of the department of general history
and international relations
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 72 57 35
E-mail: ssidikova2022@gmail.com

Об авторе

Сидикова Шоира Мирзоалиевна
Ассистент кафедры всеобщей истории и
международных отношений
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 72 57 35
E-mail: ssidikova2022@gmail.com

ВАЗИФАҲОИ АСОСӢ ВА ЗАРУРАТИ КУШОДАШАВИИ ЮНИСЕФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (1993-2000)

Шоназаров Ф. Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз соли 1993 инҷониб шубҳаи ЮНИСЕФ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳ бо ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ қору фаъолият мекунад [7]. Вазифаҳои асосии фаъолияти ЮНИСЕФ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зарурати оғози он чунин аст:

– Ассамблеяи Генералии Созмони Миллалӣ Муттаҳид ба ЮНИСЕФ ваколат додааст, ки ҳуқуқҳои кӯдаконро ҳимоя намояд, онҳоро барои қонунгардонидани талаботҳои ҷашон дар асоси эҳтиёт ва васеъ гардонидани имкониятҳои ҷашон, дар амалии гардонидани фаъолияти пурраи онҳо кӯмак намояд;

– ЮНИСЕФ – Конвенсияи оид ба ҳуқуқи кӯдаконро роҳбарӣ карда, кӯшиш мекунад, ки ҳуқуқҳои кӯдаконро ҳамчун ташкилоти байналмилалӣ дар ҳамаи кишварҳо мутобиқи барномаи худ дифо намуда ёри амалӣ расонад;

– ЮНИСЕФ иброн меорад, ки зиндагӣ, ҳимояи кӯдакон яке аз асосҳои рушди инкишоф мебошад, ки он қисми раванди таркибии инсоният аст;

– ЮНИСЕФ иродаи сиёсӣ ва сарчашмаҳои моддиеро сафарбар месозад, ки ба мамлакатҳо кӯмак расонанд, махсусан, рӯ ба тараққи ниҳодаро ва ҳамчунин онро бо шиори «даъвати аввал барои кӯдакон» таъмин намуда, потенциали онҳоро барои қорқарди сиёсати мавҷудбуда ва хизматрасонӣ барои кӯдакон ва оилаҳои онҳоро мустақкам созад;

– ЮНИСЕФ фаъолияти худро бештар ба кӯдаконе, ки дар оилаҳои камбизоат зиндагӣ доранд равона мекунад, аз он ҷумла ба – қурбони ҷангҳо, офтаҳои табиӣ, камбизоатии шадид, тамоми шаклҳои шиканча ва истисмор, ҳамчунин кӯдакони маъҷуб;

– ЮНИСЕФ ҳатто дар ҳолатҳои ғавқулудда низ ба ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон машғул мешавад. Дар асоси ҳамшарикӣ бо Созмони Миллалӣ Муттаҳид ва муассисаҳои гуманитарӣ – ЮНИСЕФ бо шарикони худ зуд имконияти ба танзимдарориро фароҳам месозад, то ин ки кӯдаконе, ки ранҷ мекашанд ва ё ин ки ниёз ба онҳо доранд баргараф гарданд;

– ЮНИСЕФ ин ҳизб нест ва ҳамқорӣ ӯ озод аз таъбиз аст. Дар ҳама самтҳо он қорқоеро, ки ташкилот нисбат ба кӯдакон иҷро мекунад, он кӯдакон бештар қасонеанд, ки дар вазъиати ногуворанд ва мамлакаташон бештар ба қумак ниёз доранд;

– ЮНИСЕФ кӯшиш мекунад тавассути барномаҳои барои кишварҳо омодақардаш, баробарҳуқуқиро миёни занон ва духтарон тақвият дода, иштироки ҳамаҷонибаи онҳоро дар инкишофи фаъолияти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, дастгирӣ намояд [8].

Фонди кӯдақонаи ЮНИСЕФ, ки муштаракан бо СММ дар Тоҷикистон фаъолият мекунад мақсадаш ин аст, ки тамоми ҳуқуқҳои модару кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳимоя намояд.

ЮНИСЕФ – бештар ба раванди фаъолияти инсоният саруқор дорад. Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ЮНИСЕФ ба шумор меравад [3]. Кишварҳое, ки раванди иқтисодиашон заиф аст ба онҳо кӯмак мерасонад. Қумакҳо бештар ба сабабҳои гуногун дода мешуданд, масалан, шиканча, ҷабру ситам ва зулм аз қониби мардон нисбат ба занону кӯдакон ба амал меояд, ЮНИСЕФ маблағҳои гуногунро барои пешгири нисбат ба қораҳои ба амалода баррасӣ мекунад ва ҳулосаҳои худро дар ин бобат мебарорад [7].

Мақсади асосии омӯзиши ин масъала, бештар фаъолияти ЮНИСЕФ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1993-2000 мебошад. Инчунин масъалаи дигаре, ки дар ин масир вучуд дорад ва он бояд маълум гардад, ин вазъи модару кӯдак дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ ба ҳисоб меравад.

Маълум намудани ин масъала моро водор месозад, ки ба маводҳо ва ҳисоботҳои солонии ЮНИСЕФ дар Тоҷикистон диққат намоем. Ҷунки муайян намудани вазъи модару кӯдакон муҳимтарин масъалаи асосӣ ба шумор меравад. Барномаҳои солонии даврагии ЮНИСЕФ низ нақши асосиро дар бештар гардонидани вазъи модару кӯдак дар Тоҷикистон дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ мебозад.

Дар ин хусус ҳисоботи нахустин доир ба иҷроиши Конвенсияи Созмони Миллалӣ Муттаҳид оид ба Ҳуқуқҳои кӯдак дар соли 1989, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маркази асосии созмон пешниҳод кардааст [13].

Пас аз ба даст даровардани истиқлолият, дар соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарзи шакли идоракунии ба нақшагирӣ ба иқтисодӣ бозоргонӣ гузашт ва кишвар ба ҷанги шаҳрвандии 5-сола кашида шуд, ки он соли 1997 ба охир расид [13].

Пас аз эълони истиқлолият ва харобиҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ки солҳои 1992-1997 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омад, мамлакат дар ин давра раванди ҷомеаи ҳуқуқӣ, демократӣ, давлати дунявӣ бо иқтисодӣ бозорӣ, ислоҳоти сармоягузорӣ дар пояи қонунгузорӣ, қабули қарорҳои байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои инсон ва гузаронидани пояи қонунгузори миллий дар асос бо уҳдадориҳои байналхалқиро аз сар мегузаронид.

Дар соли 1994 тариқи раёйпурсии умумихалқӣ Конститутсияи ҚТ қабул гардид ва дар моддаи 17-и он асосҳои вазифаҳои баробарҳуқуқӣ эътироф гардид. Ҳуқуқҳои инсон ва асосҳои озодии он қафолати давлат буда, он новобаста аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, дин, боварии сиёсӣ, маълумотнокӣ, вазъияти иҷтимоӣ ва амвол амалӣ карда мешавад. Ин модда ҳамчунин баробарҳуқуқӣ мард ва занро эътироф мекунад [15]. Моддаи 33 – юми Конститутсия чунин аст: «Давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият Ҳимоя мекунад. Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Бисёрникоҳӣ манъ аст». Моддаи 34-и Конститутсия нишон медиҳад, ки «Модару кӯдак таҳти Ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд» [9]. Ҳамин тариқ, чунин вазъиятро давлат дар муносибат бо модару кӯдак қафолат медиҳад.

Боиси зикр аст, ки пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ мамлакат дар ҳолати харобии ҷанги шаҳрвандӣ қарор дошт, ки дар натиҷа он бо сулҳи таърихӣ «Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий» дар соли 1997 ба охир расид. Қисми зиёди иқтисодиёт вайрону валангор гардида буд. Дар замони ҳозира бошад, Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки харобиҳои аз сари нав барқарор созад, яъне давраи барқарорсозиро аз сар мегузаронад. Масъалаи асосие, ки Тоҷикистон бештар бо он рӯ ба рӯ мешавад, бештар масъалаи мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад. Камбизоатӣ аз Ҳама мушкилоти ҷиддитар боқӣ мемонад, ки он бештар вазъи занон ва кӯдаконро инъикос мекунад ва масъалаи бисёр осебпазир аст. Кумаки аз Ҳама назаррасро дар соҳаи нуқтаи ислоҳоти иқтисодӣ Тоҷикистон бештар Комиссияи Аврупоӣ, Бонки Байналхалқӣ ва Агентии Шведӣ доир ба Рушд расонидаанд [4].

Умуман хуб аст, ки он бештар дар ҷомеа ташкил меёбад ва аз Ҳама диққатҷалбкунандааш он аст, ки Ҳимоя ва кӯмак ба кӯдакони эҳтиёҷманд буда, он чунин самтҳоеро дар назар дорад, ки онҳо бо як роҳи устувор ҳаракат намекунанд, балки Ҳама вақт дар вазъияти мушкилоти таъҷилӣ қарор доранд. Кӯдаконе, ки маҳз дар шароитҳои вазнини иқтисодӣ қарор доранд, бахусус, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин гурӯҳҳо мебошад – кӯдакони ятим, кӯдаконе, ки бесарпаноҳ мондаанд ва аз нигоҳубини падару модар маҳруманд, кӯдакони оилаҳои ҷамъиятӣ (хонаи ятимон), кӯдакони маъҷуб, кӯдаконе, ки ба ҳуқуқвайронкунӣ даст мезананд ва аз Ҳама муҳим ба шаклҳои тарбиявӣ эҳтиёҷманданд. Мутаасифона, муҳимтарин омиле, ки дар ана Ҳамин давраи ҷанги шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 1993-1997 ба рӯйхат ворид гардидаанд, ин кӯдакони гуреза, кӯдакони оилаҳои бекор, кӯдакони қурбони муҳолифатҳои мусаллаҳона шуда, кӯдакони гадоён ва беназоратмонда ва ин паёмадҳо ҳоло ба таври пурра нестанд [5].

Масъалаи иҷтимоии ятимон дар Ҷумҳуриӣ дар солҳои охир бештар ба назар расида, он ба таври васеъ паҳн шуда истодааст. Сатҳи ин гуна табақа хусусан дар ҷанги шаҳрвандии солҳои 1993-1997 афзуд. Тибқи маълумоти мониторинг, ки онро ЮНИСЕФ соли 1995 гузаронд дар натиҷа маълум гардид, ки кӯдакони ятим, кӯдакони бенигоҳубин ва бепарастор 60 000 нафарро ташкил медиҳанд. Ҳол он, ки ин рақамҳо таснифи муайяни дараҷаи асоснокӣ тоза ва амиқ мебошанд ва натиҷаи мониторинги мавҷуда ҳолати воқеии вазъияти мавҷудаи қорхоро, бо шумораи ба ҳисобгирии чунин гурӯҳи кӯдакон ба худ талаботҳои махсусро тақозо менамояд [10].

Вазорати маориф ва сохторҳои он дар ҳамон минтақаҳои бақайдгирифташуда ҷораҳои созишро ба миён гузоштааст, ки он ба монанди таҳсил ва тарбияи чунин кӯдакон дар мактаб-интернатҳо ва хонаи кӯдакон мебошад. Доир ба ин гурӯҳи кӯдакон дар Ҷумҳуриӣ 18-то мактаб-интернатҳо ва хонаи кӯдакон фаъолият менамояд, ки бештар аз 5000

тарбиягирандагонро дарбар мегирад. Дар алоқа бо зиёд гардидани шумораи кӯдакон, ки пас аз ҷанги шаҳрвандӣ ятим мондаанд, дар як қатор ноҳияҳои вилояти Хатлон мактабҳои махсуси омӯзиши кушода шуданд. Дар ин миён боз мактаб-интернатҳо дар Бохтар, Ёвон, Шаҳритус ва Қумсангир ташкил гардиданд ва ҳамагӣ дар вилояти Хатлон барои кӯдаконе, ки бесарпаноҳ ва бенигоҳубин дар ҳуди ҳоло ҳозир 12 мактаб-интернатҳо ва як хонаи кӯдакон, ки дар он 2800 кӯдак тарбия мегиранд, амалӣ шудаанд. Аммо фаро гирифтани ҳамаи кӯдаконе, ки ба таҳсил ва тарбия эҳтиёҷ доранд бо мактаб-интернатҳо таъмин гардидани онҳо номумкин аст [11, с. 38].

Чи тавре, ки маълумотҳои оморӣ хабар медиҳанд, танҳо дар 24 ноҳияи вилояти Хатлон – 30 740 кӯдакони ятим ба қайд гирифта шудаанд. Барои таҳсили онҳо бояд сохтмон ва кушодани бештар аз 150 муассисаҳои намуди интернатӣ бо вобастагии ҳисоби 200 хонанда дар як муассиса дар шароити вазнини иқтисодӣ ба гумон меравад. Дар алоқа бо ин яке аз шакли афзалиятнокӣ ҳалли ин масъала, ин додани кӯдакон ба шахсони масъул – парастор (васоият), фарзандқабулкунӣ (фарзандхонӣ) мебошад, ки сохторҳои бо чунин фаъолият машғул буда, дар ҳамон ҷойҳо сохта шаванд [12, с. 38].

Тибқи маълумотҳои мавҷуда, то соли 1996 шумораи кӯдакони ба фарзандхонӣ қабулшуда, дар мамлакат зиёда аз 4000 нафар ва ба васоият (парасторӣ) қабулшуда ҳудуди 5000 кӯдакро дарбар мегирифт. Дар баробари ин шумораи шаҳрвандоне, ки хоҳиши ба фарзандхонӣ қабул карданро доранд, аз ҷониби сохторҳои васоият ва парастор ба қайд гирифта шуда, шумораи онҳо рӯз аз рӯз афзуда истодааст ва ҳангоми пурсиши онҳо доир ба чунин амал, онҳо қайд мекунанд, ки ин рафтор яке аз анъанаҳои оиладории халқи тоҷик ба ҳисоб меравад. Танҳо аз давраи моҳи апрели соли 1993 то соли 1996 шумораи шаҳрвандоне, ки меҳонад ба фарзандхонӣ қабул кунанд, тибқи маълумоти Идоракунии халқи маорифи шаҳри Душанбе ба теъдоди 71 нафар зиёд гардидааст [14].

Он чизе, ки ба амалкунии мактаб-интернатҳо ва хонаи кӯдакон дахл дорад, яъне ҷойе ки кӯдакон-ятимон тарбия медиҳанд, онҳо низ ҳамчун муассисаи мазкур ба мушкилотҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Аслан маблағгузори чунин муассиса аз ҳисоби бучети давлатӣ бо сабаби номунтазам будани пардохтани ҳаққи маош маблағгузорӣ карда намешавад, дар баъзе ҳолатҳо қисмате, ҳатто дар масъалаи хӯрокворӣ низ ба мушкилотҳо дучор мешаванд. Нигоҳдории кӯдакон дар мактаб-интернатҳо аз ҳисоби маблағгузори гуманитарӣ ва хайрияи фондҳо, ки он қисме аз мушкилотҳоро ҳал мекунад. Масъалаҳои асосии зиндагӣ ҳамон ноপুরра боқӣ мемонад.

Аллақай бо гузашти зиёда аз шаш сол мактаб-интернат бо таҷҳизотҳои мактабӣ ва мебелҳои мактабӣ, таҷҳизотҳои тичоратӣ-техникӣ, зарфҳои асбобҳои рӯзгор, ашёҳои тозакунанда, ашёҳои гигиенаи шахсӣ, либосворӣ, пояфзол, раҳти хоб, таҷҳизотҳои таълимӣ ва дигар асбобҳо таъмин намудаанд. Қариб дар ҳамаи ҷо комплексҳои ҳамом-ҷомашӯиҳо қор намекарданд, маводҳои сӯзишворӣ ва молидани барои таҷҳизотҳои гармидиҳӣ ва нақлиётҳои хизматрасоние, ки дар ҳамон ҷойҳо қору фаъолият мекарданд вучуд надоштанд. Таълимдиҳандагон амалан бе хизматрасонии тиббӣ монда буданд ва сабабаш дар он буд, ки дорувориҳо барои духтурон дастнорас гардида буд ва умуман дору ҳам набуд ва норасоии шадиди қормандони тиб ба назар мерасид. Хӯроқи кӯдакон ба таври мукамал вучуд надошт ва он танҳо биринҷ, хӯрокҳои мевагиро истеъмол менамуданд ва хӯрокҳои барои саломатӣ ва инкишофи кӯдакон муҳим, маҳсулотҳои ба монанди гӯшт, шир, тухм, рағғани ҳайвонот, афшӯраҳои мевагӣ вучуд надоштанд. Дар натиҷаи чунин ҳолат кӯдакон ҳатто бе орд ва нон монданд. Қариб ҳамаи мактаб – интернатҳо бо мушкилоти таҷҳизоти об ва гармӣ рӯ ба рӯ буданд ва баъзеи онҳо дар ҳолати садамавӣ қарор дошт.

Дар сатҳи давлатӣ бошад ҷораҳои имконпазир барои беҳтар гардидани вазъияти кӯдакони ятим мактаб-интернатҳо андешидаанд, аммо масъалаҳои, ки бе роҳи ҳал монда буданд, ҳамон дар ҳамон ҳолат боқӣ монданд.

Метавон гуфт, ки омилҳои асосие, ки ба таври манфӣ ба мушкилоти кӯдакони ятим ва аз ҷониби волидайн бе васоият ва бе сарпаноҳ мондани кӯдакон инҳо мебошанд:

а) хоҳиш ёфтани барномаҳои иҷтимоӣ барои таъмини зиндагии мактаб-интернатҳо ва хонаи кӯдакон. Ин муассиса ба сармоягузори ҷиддии молиявӣ ниёз дорад ва қисмате аз онҳо дар ҳолате баста шудан қарор дорад. Маркази таъмини чунин муассисаҳо бо маҳсулотҳои хӯрокворӣ, либос, пойафзол, таҷҳизотҳои мулоим ва саҳт, асбобҳо ва таҷҳизотҳои илмӣ-методӣ ва дигар воситаҳои дастгирии кӯдакон вучуд надошт;

б) дар шароити иқтисодӣ-бозорӣ масъалаи бо манзил таъмин кардани یتимон, бо кор таъмин кардани онҳо пас аз хатми мактаби миёнаи ноপুরра мушкilotи ҳалнашаванда шудааст, ки ин метавонад онҳоро ба муҳити осебпазири иҷтимоӣ бо оқибатҳои минбаъдаи нохуш оварда расонад;

в) парокандагии идоравӣ, системаи мавҷудаи кори мактаб-интернатҳо наметавонад, масъалаи иҷтимоии یتимонро ҳал кунад.

Дар асоси ҳадафҳои ташкили шароитҳо барои пурра мутобиқшавии иҷтимоии хатмкунандагони мактаб-интернатҳо ва хонаи кӯдакон зарур аст: баланд бардоштани нақши судҳо ва прокурорҳо дар мутобиқат бо қонунгузорӣ доир ба ҳифзу ҳуқуқи моликият ва манзили یتимон, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузорию манзил; коркарди чораҳо доир ба кафолати меҳнати хатмкунандагони хонаи یتимон ва мактаб-интернатҳо ё ҳамчунин дигар чораҳои ҳислатҳои иҷтимоиро дар худ доранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи кӯдакони маъҷуб аз синни хурдӣ то 16-сола ҳамагӣ 8963 кӯдакро ташкил мекунад, ки ин дар муқоиса бо нишондоди соли 1985 ба 4963 нафар кӯдак афзудааст. Сабабҳои асосии маъҷуб будани кӯдакон ин бемориҳои рӯҳӣ, ҳалалдоршавии бинӣ ва шунавоӣ, ҳамчунин бемориҳои системаи мушакӣ ба шумор меравад.

Таълим ва тарбияи кӯдаконе, ки норасоии инкишофи равонӣ-ҷисмонӣ доранд (кӯдакони имконияташон маҳдуд) бештар дар интернатҳои махсусгардонидашуда ва муассисаҳои томактабии кӯдаконе вомехӯранд. Фаро гирифтани онҳо ба муассисаҳои махсуси таълимии мактаб-интернатҳо дар ҷумҳурӣ теъдоди на камтар аз 0,2% аз ҳаҷми умумии хонандагони синфҳои 1-11 мебошад, ки ин шумора нисбат ба давлатҳои тараққикарда дар сатҳи камтар мебошад. Дар ин замина дар муассисаҳои махсусгардонидашуда кӯдаконе таҳсил мекунад, ки нуқсони шадиди талаффуз доранд, беморони қачшавии сугунмӯҳра (сколиоз) ва барои ҷунин гузаронидани дарси таълимӣ дар муассисаи махсусгардонидашуда номумкин аст. Дар ҳамин вақт то муддати 5 сол синфҳои махсусгардонидашуда барои кӯдаконе, ки нуқсони шадиди талаффуз доранд дар вилояти Хатлон, як қатор ноҳияҳои тобеи марказ ва аз ҷумла шаҳри Душанбе баста шуданд. Контингенти талабагон дар мактаб-интернатҳо барои кӯдакони дорои нуқсони шунавоӣ, бинӣ, системаи мушакӣ ва мактаб-интернатҳои ёрирасони кӯдакони дорои ақл хеле кам шудааст [13].

Қохиши мавҷи муассисони махсусгардонидашуда, гурӯҳҳо ва синфҳо барои кӯдакони маъҷуб даъвати, натавонӣ қохиши шартӣ педагогонро ба вучуд овард, то ҳатто дар ҳолати зарурӣ набудани ғояи таълимӣ-моддӣ барои ташкилотии муассисаи махсусгардонидашуда ва барқарорсозии иҷтимоиро низ ба вучуд овард. Дар мактаб-интернатҳои махсусгардонидашуда то соли 1992 шумораи муаллимон-диффектологҳо 6,6% аз шумораи умумии омӯзгорон ва тарбиядиҳандагон ташкил меоданд вале дар ҳуди ҳоло ҳозир ин нишондод камтар аз 1% мебошад. Дар ҳисоб бо ин масъала соли 1994 дар Донишгоҳи Давлатии педагогӣ (ш. Душанбе) дар факултети педагогикаи назди кафедраи тарбиядиҳандагони томактабӣ шӯбаи диффектология кушода шуд, аммо дурнамои омода намудани мутахассисон – диффектологҳо маълум нест, ҳол он ки талаботи ҳақиқии онҳо муайян нагардидааст [13].

Масъалаҳои муайян, сабт ва тартиб додани маълумоти объективии оморӣ дар бораи кӯдакони дорои нуқсони рушд аз рӯи категорияҳои синну сол ва вазнинии нуқсон низ ҳалли ҳудро наёфтаанд, ки ин таҳияи барномаи стратегӣ фарогири пурраи онҳоро бо маълумоти махсус ғайриимкон мекунад. Барои ҳалли ин масъала ба сифати нав ташкил ва роҳбарӣ намудани кори психологӣ-тиббӣ-педагогӣ дар шаҳрҳои қалони ҷумҳурӣ ва иваз намудани онҳо бо собиқ кормандоне, ки пештар дар кори комиссияи ҷамъиятии тиббӣ-педагогӣ фаъолият мекарданд. Аммо мавҷуд набудани маблағгузорию молиявӣ, мутахассисон ва пояҳои мавҷудаи моддӣ-техникӣ имконият намедиҳанд, ки масъалаи мавҷуда ҳалли ҳудро пайдо кунад.

Аз рӯи ҳадафҳои масъалаи кӯдакони маъҷуб ва дар қисмати ташкилотии он омӯзиш, тарбия, барқарорсозии иҷтимоӣ меҳнатӣ зуд барномаи яқлукти иҷтимоии ҳифзи маъҷубонро, аз синни кӯдакӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул намуд.

Дар панҷ соли охир дар асоси шароитҳои вазнинии иҷтимоӣ, иқтисодӣ афзоиши ҷинояткорию кӯдакон ба қайд гирифта мешавад. Дар натиҷаи мавҷудияти як қатор чораҳои ташкилотӣ ва таҷрибавӣ, ки ба самти огоҳӣ додан ба ҳуқуқвайронкунии ноболиғон равона

карда шудааст ва дар Чумхурӣ ба таври пурра дар баъзе қисматҳо сатҳи он паст карда шудааст. Дар соли 1995 ҳамагӣ 790 ҳолат ба қайд гирифта шудааст, ки он дар муқоиса ба соли 1994, ки теъдоди 976 нафар ба қайд гирифта шуда буданд, ҳамагӣ камтар аз 10,1%-ро ташкил медоданд. Дар як вақт ҳаҷми мушаххаси ноболиғон дар рӯйхати бақайдгирии ҷинояткорон баланд гардида, он 8,6%-ро ташкил медод.

Изтиробӣ асосӣ дар он аст, ки сатҳи зиёдшавии ҷинояткорӣ бештар миёни наврасону ҷавонони синну соли мактабҳои миёна бештар сурат мегирад. Дар соли 1996 онҳо 236 ҳолати ҷинояткориро содир намуданд, ки нисбат ба 547 ҳолати ҷинояткорие, ки сабт гардида буд, онҳо содир намуда буданд [12]. Ин бештар амалҳои дуздӣ моликияти давлатӣ ва ашёҳои шахсии шаҳрвандон, ғоратгарӣ ва ғайра мебошанд.

Як қатор тафтишотҳои номукамал миёни ноболиғон дар вилояти Хатлон ва шаҳри Душанбе, ҳамчунин дар як қатор шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ боқӣ мемонад. Гузаронидани чораҳои пешгирӣ дар муассисаҳои таълимӣ доир ба паст намудани сатҳи ҳуқуқвайронкунӣ натиҷаи мувофиқ надод.

Дар ҳамин вақт дар баробари ҳамоҳангии комиссия доир ба корҳои ноболиғон маводҳои доир ба наврасон гузошта шуда буданд, ки онҳо бештар ба самти муассисони махсусгардонидашудаи таълимӣ-тарбиявӣ нигаронида шуда буданд, бо сабабҳои номаълум баррасӣ карда нашуданд. Дар солҳои таҳсили 1995-1996 вазорати маориф диққати худро бештар ба самти мактабҳои махсуси чумхуриявӣ равона намуд, чунки он барои кӯдакон ва онҳое, ки ба таълиму тарбия ниёз доштанд, равона гардида буд ва ҳамагӣ 19 амали ҳуқуқвайронкунӣ ба қайд гирифта шуд. Нокифоя будани кори комиссияи тафтишотӣ доир ба корҳои ноболиғон, яке аз сабабҳои асосии коҳиш додани шартҳои тарбиядиҳандагони мактабҳои махсус мебошад ва ҳол он ки 40 нафар навраси ҳуқуқвайронкунанда аз сари нав ба таълим фаро гирифта шудаанд [12].

Таҳлили афзоиши ҷинояткорӣ дар байни кӯдакон бояд қайд намоям, ки сабабҳои асоситарини инҳо мебошанд: - заиф будани нақши оила, талафоти чунин арзишҳои ҷамъиятӣ ба монанди тавачҷӯх намудан ба дониш ва меҳнат; шаклҳои зишти соҳибкорӣ ва нобоварӣ ба рӯзи гузашта мебошад. Дар алоқа бо ин аҳамияти иҷтимоии ҷинояткории кӯдакон афзуда ва дар баробари ин зарурат ба амал меояд, ки барномаи махсуси ҳуқуқи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, чораҳои таълимӣ ва тарбиявиро доир ба пешгирии ҷинояткорон коркард намоянд.

Потенсиали тарбиявии оила аз бисёр ҷиҳат аз имкониятҳои моддӣ он вобастагӣ дорад. Вазъи иқтисодии оила яке аз масъалаҳои актуалии ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Таваррум, афзоиши нархҳо, гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ, бекорӣ ва дигар харобкорихо яке аз сабабҳои нооромӣ дар вазифаҳои оила буда чун сохтори иҷтимоӣ ба тарбияи кӯдакон таъсир мерасонад. Таҳлили имкониятҳои тарбиявии оила нишон медиҳад, ки арзишҳои оилавии зиндагӣ имконият медиҳад, ки кӯдакон тарбияи дуруст гирифта, тавассути маълумоташон дар ҷомеа соҳиби обрӯю нуфуз чун шаҳрванди чумхурӣ гарданд. Аммо дар шароитҳои мавҷуда барои ба вучуд овардани вазифаҳои иҷтимоии оилаи худ онро лозим аст, ки ба таври ҷиддӣ аз ҷониби давлат кӯмаку дастгирӣ ёбад.

Кумак ба оила дар корҳои тарбияви кӯдакони синну соли барвақтина ва томактабӣ, боғчаҳои кӯдакона, ниҳолхона ва дигар муассисаҳои рӯзонаи томактабӣ ва доимоамалкунанда кушода шудаанд. Дар ҳуди ҳоло ҳозир 774 муассисаҳои томактабӣ фаъолият мекунанд, ки он дорои 109 380 кӯдак мебошад, ки камтар аз 10%-и сатҳи шумораи кӯдакони томактабӣ мебошад ва ба ғайр аз ин он аз синни як сола то ҳафтсоларо дарбар мегирад [10].

Дар асоси ҳадафҳои дар оянда васеъ намудани тарбияи ҷомеаи кӯдакон ба аҳли оилаи онҳо ва тарбияи онҳо кӯмак кардан лозим аст, ташкил намудани шароит барои инкишофи онҳо дар соҳаи маориф, ки мавҷи муассисавии навъи интернатиро иҷро мекунанд ва дар он кӯдаконе синну солшон каме болотар ва оилаҳои камтаъминшаванда тарбия меёбанд; кӯдакони ягонаи модарон; кӯдаконе, ки ниёз ба тарбияи ҷомеавӣ аз рӯи шароитҳои зиндагӣ доранд ба монанди ҳаёти ҳаррӯза, меҳнат, вазъи зиндагии волидайн ва чехраҳои онҳоро ивазкунанда иборат мебошанд.

Дар сохтори маориф як қатор чорабиниҳо доир ба амалигардонии сиёсати оилавӣ гузаронида мешавад. Дар нақшаҳои таълимӣ синфҳои ҳаштуми муассисаҳои таълимоти умумӣ фаннеро бо номи ҳаёти оилавиро ҷорӣ карданд, ки он аз 34-соат иборат аст. Барои ин ҳадаф он аз ҳисоби анъанаҳои миллӣ ва фарҳангии халқи чумхурӣ коркард гардиданд ва он

теъдоди 150 000 нуха китоби «Одоби оиладорӣ» мебошад. Дар идомаи он аз пайи китоби мазкур нашриёти «Маориф» китобе бо номи «Никоҳ, оила, ахлоқ ва қонун» бо теъдоди 4000 нуха ба таъб расид [10]. Ҳамчунин дигар роҳҳои таълимӣ-методӣ бо ёрии омӯзгорони мактабҳои миёнаи умумӣ коркард гардид.

Аммо барои пурра амалигардонии сиёсати давлатӣ ва дастгирии оилаҳо чунин амалҳо заруранд:

а) дастгирии оила барои кӯшишу захираҳои дар ташкил намудани шароитҳои зарурӣ барои тарбияи кӯдакон;

б) тақмили тартиби пардохти кумакпулиҳо барои кӯдакон бо дарназардошти манфиатҳои оилаҳои аз ҷиҳати иҷтимоияшон суस्त;

в) ҳифз ва нигоҳ доштани тартиботи давлатии тарбияи томактабӣ, маълумотнокии иловагӣ ва махсус, истироҳати тобистонаи кӯдакон;

г) ташкили марказҳои ҳудудии иҷтимоӣ-психологӣ ва иҷтимоӣ-педагогӣ барои кумак ба оилаҳо дар тарбияи кӯдакон [1];

Роҳҳои ҳалле, ки дар боло оварда шуда буданд талаботҳои зиёди молиявӣ ва моддиро талаб мекунад, ки барои иҷро кардани он дар чунин шароити ҳозираи вазнини иқтисодӣ бисёр мушкил аст.

Дар Конвенсия оид ба кӯдак, ки аз ҷониби Ассамблеяи Генералии Созмони Миллалӣ Муттаҳид 20-ноябри соли 1989 қабул гардидааст, махсусан, дар бораи ҳуқуқҳои кӯдакон ва ҳифзи саломатию хизматрасонии тиббии онҳо дар сатҳи хеле олии қайд намудааст [10].

Дар Тоҷикистон зиёда аз 50%-и аҳоли (49,1)-ро кӯдакон ва наврасон (0 то 17 сола) ташкил мекунанд ва онҳо маҳз дар ана ҳамин давраи гузариш ба иқтисодӣ бозорӣ онҳо ҷузъи ҳатмии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ҳисоб мераванд [2].

Дар давраи (аз соли 1991) дигаргуниҳои геополитикӣ ва иқтисодӣ дар ҳаёти мамлакат ва ҷомеа ба амал омад. Дар ҳақиқат масъалаҳои иқтисодӣ, бо дигаргуниҳои ҷиддиаш дар тартиби ҳифзи саломатӣ ва соҳаи тандурустӣ ва аз он ҷумла тамоми соҳаҳои иқтисодии мамлакатро бе пуррагӣ фаро гирифт. Заифгардии имкониятҳо дар соҳаи идоракунии масъалаҳои экологӣ, ба монанди сифати ҳаво дар шаҳрҳои калони саноатӣ, партовгоҳҳои бузург, таъмини беҳатарӣ, обҳои нӯшоқӣ ба вучуд омад. Ин масъала ба зудӣ соҳаи таъмини сифат ва беҳатарии маҳсулотҳои хӯроквориро низ фаро гирифт. Поён фаромадани сатҳи зиндагии одамон ва дигаргунӣ дар ҳаёти онҳо (афзоиши муҳочират) ва ҳислати лаҳвона боиси он гардид, ки сатҳи истеъмоли хӯрокворӣ ба сифати манбаи асосии ҳаёти оила низ паст гардад.

Ҳамин тариқ, дар солҳои охир мушкилоти иқтисодӣ, афзоиши далелҳои манфии барои ҳаёти инсон зарарнок дар мисоли (парҳези номутанносӣ, тамоюли тамоқукашӣ дар байни наврасон дар шаҳрҳо, паст гардидани шароитҳои моддӣ – техникӣ) ва муҳити беруна (сифати атмосфераи тоза ва саноатҳои калон дар шаҳрҳо, обҳои ифлос ва ғ.), ҳамчунин мавҷуд будани омилҳои хавфи генетикӣ дар яқояшавӣ, ки мушкилоти вазнинро дар ин давраи сатҳи пасти ҳифзи саломатии кӯдаконро муайян менамояд, ба вучуд омаданд.

Ҳамчунин зуд коҳиш ёфтани манбаи сарчашмаи тандурустӣ, ки ба масъалаи пурра амалисозии потенциалӣ илмӣ-таҷрибавӣ нигаронидашуда буд, дар қорҳои рушди сифати ҷорабиниҳои соҳаи тандурустӣ нақши на он қадар муҳимро бозид. Имрӯз бештар аз ҳама мушкилотҳои актуалии саломатии кӯдакон ва модарон ин мушкилоти бемориҳои зудгузаранда, бемориҳои дарунравӣ, аз ҷумла таби домана, вараҷа, сил, нодуруст истеъмолкунии хӯрок (эҳтимоли норасоии йод, номутаосибӣ дар ғизо, камхунӣ), тифлӣ (аз 0 то 1-сола), кӯдакӣ (аз 0 то 4-сола), марги батни модарӣ ва перинаталӣ, солимии репродуктивӣ ва маъюбии кӯдакона мебошанд [6, с. 13].

Дар тартиботи беморшавии кӯдакон ва наврасон (аз 0 то 17-сола), бештар бемориҳои шадиди роҳи нафас (48,7%) ба монанди дарунравӣ, таби домана, гепатити вирусӣ, ҳамчунин бемориҳои пӯст ва бофтаи пӯст (6,7%), узвҳои ҳозима (6,4%), системаи асаб ва узвҳои ҳиссиёт (6,3%), узвҳои хун ва гемопоэтик (2,5% аз он 90%-ашро камхунон ташкил медиҳад), узвҳои системаи таносул (1,9%) ташкил медиҳад [6, с. 13].

Дигаргунии манфие, ки дар вазъияти иҷтимоии аҳоли ба амал омад, ин бештар афзоиши шумораи кӯдаконе, ки нисбатан паст ба муқобили нишондоди меъёрҳои ҳамаҷониба дар коэффитсиентҳо оварда шудааст, мебошад. Дар як қатор ноҳияҳо шумораи кӯдакон аз инкишофи физикӣ номутанносӣ дар ғизо ранҷ мекашанд ва шумораи беморон

аз ин ҳисоб 40%-ро ташкил медиҳад, ки аз ин миён 10% аз норасоии об танқисӣ мекашанд [6, с. 14].

Шиддати мушкilotи хӯрокворӣ бештар дар миёни занони ба синнусолӣ таваллудкунӣ наздик омадаанд, занони ҳомила, занони ширдеҳ ва кӯдакони то панҷсола (таҳқиқотро Акроаксияи олмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи усули ТУТ, дар моҳи сентябри соли 1996 гузаронидааст) ба назар мерасад.

Дигар ин ноқомие, ки дар ин ҷо вучуд дорад, ин сабабҳои омилҳои ғизой мебошад, ки басомади баланди камхунӣ миёни занони ҳомила (46,2%) мебошад. Дар шаҳрҳои алоҳидаи омӯхташуда, занони камвазн зиёда аз 23%-и занони оммавии таваллудхонаро ташкил мекунанд [6, с. 80].

Дар солҳои охир, масъалаи таъмини аҳоли бо намаки хӯрокворӣ бо сифати йодноккардашуда ба суръати баланди худ, ки барои аҳоли ва кӯдакон лозим аст, баръало маълум гардид. Таҳқиқотҳо дар шаҳрҳои алоҳида, ки тавассути мутаххасисони маҳаллӣ гузаронида шудаанд ва ҳамчунин аз ҷониби мутаххасис-мушовири ЮНИСЕФ (соли 1994) гузаронидашуда буданд, ки дар он 42 аломатҳои норасоии йодро дар 65%-и кӯдакони таҳқиқшуда ошкор карданд ва вазъият дар ин масъала ба таври пурра чун аз назари нигоҳи танқидӣ баҳогузорӣ карда шуд [6, с. 81].

Коэффитсиенти сатҳи фавт баланд хоҳад буд, тифлон (соли 1996 – 30, 4%, соли 1993 – 47,7%, соли 1992 – 45,9%, соли 1990 – 40,7%, соли 1980 – 53,4 ба ҳисоби 1000 нафари зинда ба дунё омада), кӯдакон (соли 1996 – 8,4; соли 1993 – 16, 1%; - 1000 нафар кӯдак аз синни 0 то 4 – сола); ва аз батни модарӣ (соли 1996 – 79,6%; соли 1995 – 96,6%; соли 1990 – 41,8% аз 100 000 зиндамонда). Дар сохтор сабабҳои марги навзодон, новобаста аз қадре кам шуданаш, ба мисли пештара зуд ба сирояти нафас гирифтӣ шудан, бемориҳои дарунравӣ ва сабабҳои перинаталӣ мебошад [10].

Зиёда аз 30% ҳодисаҳои фавти модарон бо сабабҳои худи модарон сураг гирифтааст, агар ба самти баробарӣ нигарем он ба 5 таваллуд ва зиёда агар дар 58%-и модарон бошад синнашон аз 30 сола боло аст. Дар омӯзиши шаҳрҳо шумораи таваллуд бо фосила на камтар аз ду сол буда, то 34%-ро ташкил медиҳад.

Шумораи нишондиҳандагони кӯдакони маъюб афзудааст (соли 1990 – 26,6; соли 1994 – 46,6 дар 10 000 кӯдак) [10].

Ҳамин тавр, дар шароити дигаргунии геополитикӣ ва иқтисоди гузариш ба иқтисоди бозорӣ зуд дар мавҷудияти афзоиш қарор гирифт, ҳамчунин мушкilotҳои нав умуман масъалаҳои фарогири ҳифзи саломатии кӯдакон ба вучуд омад (норасоии йод, вараҷа, хуруҷи эпидемияи дифтерия дар соли 1995 ва таби тиф дар як қатор минтақаҳо, ҳолатҳои рӯҳӣ ва равонӣ).

Адабиёт

1. James P. *The State of the World's Children* 1993. Oxford University Press. 90pages. [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-1993> (санаи муроҷиат 9.07.2021).
2. *Tajikistan-WHO/Europe.Tajikistan.2000.78pages.* [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.euro.who.int/document/e69820.pdf> (санаи муроҷиат 8.07.2021).
3. *United Nations Children's Fund Tajikistan (UNICEF Tajikistan).* [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.devex.com/organizations/united-nations-children-s-fund-tajikistan-unicef-tajikistan-127571> (санаи муроҷиат 9.07.2021).
4. *United nations consolidated inter-agency appeal for. Tajikistan. January-december 2000. United nations.1999. 114pages.* [манбаи электронӣ]. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/tajikfinaldoc.pdf> (санаи муроҷиат 8.07.2021).
5. *Аврупо ва Осиёи Марказӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон* [манбаи электронӣ]. URL: <https://eca.unwomen.org/ru/where-we-are/tajikistan> (санаи муроҷиат 05.07.2021).
6. *Вазъияти занон ва кӯдакон: Тоҷикистон.* – Душанбе, 2000. – 90 с.
7. *Доир ба мо. Вазифаҳои мо.* [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.unicef.org/tajikistan/ru/%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%81> (санаи муроҷиат 28.06.2021).
8. *Доир ба мо. ЮНИСЕФ дар Тоҷикистон.* [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.unicef.org/tajikistan/ru/%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%81> (санаи муроҷиат 28.06.2021).
9. *Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.* [манбаи

- электронӣ]. URL: <http://www.prokuratura.tj/legislation/theconstitutionof-the-republic-of-tajikistan.html> (санаи муроҷиат 30.06.2021).
10. Кумита оид ба ҳуқуқҳои кӯдакон. Дидани ҳисоботҳо, ки аз ҷониби иштирокчиён-давлатҳо дар мутабиқат бо 44-ум моддаи Конвенсия. Аввалин ҳисоботи иштирокчиён давлатҳо, ки дар соли 1995 ба маъраз гузошта шудааст. / Тоҷикистон. [манбаи электронӣ]. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6OkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsvuB9IAK2MntiuiBBPA10nYneFGtGAMZw8tCyeq2HzMsut4Ka2kOE4KPF0zDfvP3AAB00LW4tcz0XOTORPII%2BkvJ6jG%2BmmCqDLnxGPIQScbr> (санаи муроҷиат 05.07.2021).
 11. Муҳаммадиева Б. Ҳисоботи таҳлилий. Тамоюлҳои камбизоатӣ ва неқӯаҳволӣ дар солҳои 90-ум (зانون ва кӯдакон). - Душанбе, 2001.
 12. Муҳаммадиева Б. Тамоюлҳои ва нишондиҳандаҳои асосии неқӯаҳволии кӯдакон ва оилаҳо дар Тоҷикистон. - Душанбе, 2000.
 13. Ҳисоботи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба амалигардонии Конвенсияи СММ доир ба ҳимояи ҳуқуқҳои кӯдак аз давраҳои солҳои 2000-2006. Душанбе, 2007. – 227 с. [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.bhr.tj/sites/default/files/articles/2018-01/vtoroi-nacionalnyi-periodiceskii-doklad-po-hode-realizacii-kpr.pdf> (санаи муроҷиат 05.07.2021).
 14. Созмони Милали Муттаҳид. Ҳисоботи котиби Генералӣ оид ба кори Ташиқлот. Нью-Йорк, 2000. 64с. [манбаи электронӣ]. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://unrcca.unmissions.org/sites/default/files/a_55_Isupp_r_1_0.pdf&ved=2ahUKEwjVmtSuhMX2AhXkkYsKHeHpDrkQFnoECAMQAO&usg=AOvVaw0N9JZrDscSFTMnrRVsFxO5 (санаи муроҷиат 05.07.2021).
 15. Шарҳи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба татбиқи Эъломияи Пекин ва амалиётҳои Платформа (соли 1995) ва ҳуҷҷатҳои ниҳоии бисту сеюмин сессияи махсуси Ассамблеяи Генералӣ (2000 с) дар зерматни бистумин солгарди чорумин конференсияи Байналхалқӣ доир ба вазъияти занон ва қабули Эъломияи Пекин ва Амалиётҳои Платформа дар соли 2015., - 69 с. [манбаи электронӣ]. - URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/13205Tajikistan_review_Beijing20.pdf (санаи муроҷиат 05.07.2021).

ВАЗИФАҲОИ АСОСӢ ВА ЗАРУРАТИ КУШОДАШАВИИ ЮНИСЕФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (1993-2000)

Дар мақолаи мазкур муаллиф қайд менамояд, ки ЮНИСЕФ фаъолияти худро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1993 ҳамроҳ бо ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ оғоз намудааст. ЮНИСЕФ фаъолияти худро дар асоси таъя ба Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак ва қонунҳои қабулшуда доир ба ҳуқуқҳои кӯдак дар мамлакат ба роҳ мондааст. Ҳамчунин муаллиф изҳор медорад, ки Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид ба ЮНИСЕФ вақолат додааст, ки ҳуқуқҳои кӯдаконро ҳимоя кунад ва ҳамаи чораҳои заруриро нисбати онҳо андешад. Дар мақола муаллиф муайян намудааст, ки вазифаҳои асосии фаъолияти ЮНИСЕФ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зарурияти оғози он ин асосан аз ҳуқуқҳои кӯдакон ва қонунҳои гардонидани талаботҳои онҳо ба эҳтиётоташон, ҳамчун ташкилоти байналмиллалӣ, ҳифзи ҳимояи ҳуқуқҳои онҳо, имконияти рушди инкишофи кӯдак, кӯдакони ранҷида ва ҳатто дар ҳолатҳои фавқульода низ ҳомии онҳост. Муҳимтарин фаъолияти ЮНИСЕФ дар ин мақола аз он иборат аст, ки вай тавонист ҳифзи саломатӣ, инчунин ҳуқуқҳои занону кӯдаконро дар як шароити бисёр вазнини мамлакат, яъне солҳои ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) ҳифз ва ҳимоя намояд.

Калидвожаҳо: ЮНИСЕФ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазифаҳо, кӯдакон, ҳуқуқҳои кӯдакон, зиндагӣ, ҳимоя, саломатӣ, занон, маъюбон.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ И НЕОБХОДИМОСТЬ ОТКРЫТИЯ ЮНИСЕФ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН (1993-2000 гг.)

В данной статье автор отмечает, что ЮНИСЕФ начал свою деятельность в Республике Таджикистан в 1993 году совместно с организациями гражданского общества. ЮНИСЕФ осуществляет свою деятельность на основе Конвенции о правах ребенка и принятых законов о правах ребенка в стране. Автор также заявляет, что Генеральная Ассамблея ООН уполномочила ЮНИСЕФ защищать права детей и принимать для них все необходимые меры. В статье автор определил, что основными задачами деятельности ЮНИСЕФ в Республике Таджикистан и необходимостью ее инициирования являются, главным образом, права детей и удовлетворение их потребностей, как международной организации, защита их прав, возможность для развития детей, страдающих детей и даже это еще и их защита в чрезвычайных ситуациях. Важнейшей деятельностью ЮНИСЕФ в данной статье является то, что он смог защитить и защитить здоровье, а также права женщин и детей в очень тяжелых условиях страны, то есть в годы гражданской войны в Таджикистан (1992-1997 гг.).

Ключевые слова: ЮНИСЕФ, Республика Таджикистан, обязанности, дети, права детей, жизнь, защита, здоровье, женщины, люди с ограниченными возможностями.

THE MAIN TASKS AND THE NEED TO OPEN UNICEF IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN (1993-2000)

In this article, the author notes that UNICEF began its activities in the Republic of Tajikistan in 1993 together with civil society organizations. UNICEF carries out its activities on the basis of the Convention on the Rights of the Child and the laws adopted on the rights of the child in the country. The author also states that the UN General Assembly has authorized UNICEF to protect the rights of children and take all necessary measures for them. In article, the author determined that the main objectives of UNICEF activities in the Republic of Tajikistan and the need for its initiation are, mainly, the rights of children and meeting their needs as an international organization, the protection of their rights, the opportunity for the development of children, suffering children, and even this their protection in emergency situations. The most important activity of UNICEF in this article is that it was able to protect and protect the health, as well as the rights of women and children in very difficult conditions of the country, that is, during the civil war in Tajikistan (1992-1997).

Keywords: UNICEF, Republic of Tajikistan, responsibilities, children, children's rights, life, protection, health, women, people with disabilities.

Дар бораи муаллиф

Шоназаров Фузайл Баҳромович
Унвонҷӯи кафедраи таърихи нав ва навини
кишварҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 981 00 69 35
E-mail: bobo_jon_96@mail.ru

About the author

Shonazarov Fuzayl Bahromovich
Applicant of the Department of Modern and
Contemporary History
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 981 00 69 35
E-mail: bobo_jon_96@mail.ru

Об авторе

Шоназаров Фузайл Баҳромович
Соискатель кафедры новая и новейшего
история
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 981 00 69 35
E-mail: bobo_jon_96@mail.ru

МАВҚЕИ ТАМАДДУНИ ТОЧИКУ ФОРС ДАР СИСТЕМАИ ТАМАДДУНИ ЧАҲОНӢ

Абдурахмонов З. В., Саидасанов Ю. Ш.

Донишгоҳи давлатии тибии Тоҷикистон

ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи

Моённо Назаршоев

Яке аз вазифаҳои асосии илми таърих дар он зоҳир мегардад, ки ин соҳа дар асоси таҳлили воқеаҳои гузашта, ба насли нави имрӯза сабақ меомӯзад. Ҳар як воқеаи таърихро мо таҳлил намуда, оқибатҳои мусбат ва манфии онро ҳамчун намунаи муайянсозии рушди ҳозира ва оянда мавриди истифода қарор медиҳем. Масалан, давраи Сомониёнро таҳлил намуда, мо барои давлатдорӣ худ самти нави инкишофро муайян кардем, ки он аз омӯзиши дақиқи хувияти миллӣ, ватандӯстӣ ва дур шудан аз хурофотпарастиро дар назар дорад. Чунон ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, «сабабҳои пешрафт ва шикасти давлати Сомониён сабақи бузургест, ки имрӯз баъди ҳазор сол барои як бори дигар муттаҳид шудани миллати тоҷик ва ба дараҷаи камолот расондани давлатдорӣ он метавонад, ба мо ёрӣ диҳад». Дар баробари ҳамин суҳанҳо, бояд зикр кард, ки дар таърихи гузашта мо қаҳрамоноҳои миллатро ҷустуҷӯ мекунем, ки моро дар роҳи қорнамоиҳои нав ҳидоят намоянд. Муборизаи аҷдодони мо, ҷасорат ва далерии онҳо, ҳисси ватандӯстии онҳо ҳамчун намунаи қаҳрамоноҳо ва дарси ибрат барои наслҳои имрӯз ва оянда хизмат менамояд. Чунин родмардони миллат ба мисли Спитамен (мубориза бо Искандари Мақдунӣ), Муқаннаъ (мубориза бар зидди арабҳо), Деваштич (охирин подшоҳи Суғд, ки дар асри VIII бо арабҳо ҷангид), Темурмалик (дар асри XIII бо муғулҳо ҷангида буд), Сарбадорон (дар асри XIV бар зидди Темур шӯриш бардоштанд), Восеъ ва Усмон (дар охири асри XIX ва аввали асри XX зидди амири Бухоро шӯриш бардоштанд) ва дигар қаҳрамонони миллати тоҷик намунаи ҷасорат, мардонагӣ ва далериро барои мо тавассути илми таърих дарс медиҳанд. Бинобар вазифаҳои номбаршуда, метавонем қайд намоем, ки илми таърих барои миллат аҳамияти на танҳо маънавӣ, балки идеологӣ низ дорад, зеро тавассути он миллат аз қаҳрамонони даври пеш ибрати ҷавонмардӣ ва далериро ёд мегирад ва худшиносӣ хувияти миллии худро таъкиф мебахшад.

Дар ин масир таърихи гузашта ин қисми муҳими идеологияи миллӣ доништа мешавад ва тамоми дастовардҳои ифтихорманди миллатро дар худ таҷассум карда, дар ҳамин аснод қувваҳои ҷомеа ва давлатро дар роҳи мақсадҳои умумимиллӣ муттаҳид менамояд. Баъди шикасти давлати Шӯравӣ, ки идеологияи давлатиро дар қонуни асосӣ ҷой дода буд, дар давраҳои минбаъда давлатҳои навтаъсиси пасошӯравӣ ин нуқтаро аз Конститутсияи давлати хеш барқарор карданд. Ба фикри мо, барои таъмини хувияти миллӣ ва дар роҳи созандагӣ ва ватандӯстӣ муттаҳид кардани миллат, ба идеяи умумимиллӣ зарурат аст, ки барои аҳли ҷомеа қувва, илҳом, ва руҳбаландӣ дода, миллатро ба қорнамои рағбона месозад. Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар соли 2019 қайд намуданд, ки: “Дар ин самт (худшиносии миллӣ - А.З., С. Ю.) дар зарфи 28 сол мо ба ташаккули ҷаҳонбинӣ диққати аввалиндараҷа дода, насли наврасро дар руҳияи ватандӯстӣ, худшиносӣ ва ҳудоғоҳӣ ба камол расонидем ва имрӯз дилпуруна изҳор мекунем, ки дар қалби онҳо муҳаббати Тоҷикистони азиз нақши устувор пайдо кардааст” [4]. Масъалаи хувияти миллӣ ва созандагии он дар асарҳои Пешвои миллат дар самти таърихи ватанӣ нақши асосиро ишғол мекунанд. Чунин тадқиқотҳо ба монанди “Тоҷикон дар оинаи таърих: аз Ориён то Сомониён”, “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ», “Ҷеҳраҳои мондағор” маҳз ба хотири зинда кардани қаҳрамоноҳои аҷдодони гузаштаи мо таълиф шуданд, ки ин аҳамияти онҳоро барои худшиносии миллӣ инъикос мекунанд [5, 11, 10, 8, 9].

Агар мо ба таърихи тоҷикон баъди барҳам хӯрдани давлати Сомониён назар андозем, мушоҳида мекунем, ки дар асрҳои минбаъда дар давоми асрҳои X-XIV минтақаи Осиёи

Миёна дар раванди чангҳои байни туркҳо ва ҳамлаҳои муғулҳо қарор гирифт, ки дар натиҷаи он садҳо ва ҳазорҳо олимони тарки ватан намуданд. Аммо ба ҳамаи ин душвориҳо нигоҳ накарда, миллати тоҷик тамаддуни худро пеш бурд ва забони тоҷикӣ, фарҳанг ва урфу одати мардуми тоҷик дар шаҳрҳо на танҳо боқӣ монд, балки асоси маънавияти ҷомеаро ташкил кард [3, с. 56].

Дастовардҳои тоҷикон дар соҳаи илм, фарҳанг, адабиёт ва дигар самтҳои дунёи маънавий имкон доданд, ки миллат тамаддуни худро ҳифз намояд ва онро ба дараҷаи баланди инкишоф расонад. Аммо дар асрҳои XV-XIX таъсири хурофотпарастон ҷомеаро фаро гирифт ва рушди илм ва адабиёт ба таназзул дучор гардид. Бинобар ҳамин давраи авҷи адабиёт ва илми тоҷик дар асрҳои X-XIV дар таърих ҳамчун давраи гулгулшукуфии тамаддуни тоҷикон доништа мешавад, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ эътироф гардидааст. Таърихи ин давраро таҳлил намуда, Бобочон Ғафуров дар китоби “Тоҷикон” қайд мекунад, ки таърихи минтақаи Осиёи Миёна дар маҷмуъ таърихи тамаддуни тоҷикон ва ҳуҷумҳои аҷнабиёнро дар худ таҷассум мекунад. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи «тамаддун» («цивилизация») маънои ҷомеаи пешрафта, дастоварди пешрафтaro дорад, ки маҳсули он ба тамоми инсоният нафъовар гардид ва ин таъриф ба адабиёт, илм ва фарҳанги маънавии мардумони форсу тоҷик давраи асрҳои X-XIV рост меояд, ки бо дараҷаи баланди маърифат, фарҳанг ва илми худ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун тамаддун эътироф гардиданд. Мо дар системаи тамаддуни ҷаҳонӣ аз рӯи саҳми тамаддунҳо мавқеи онҳоро чунин тақсимбандӣ намудем:

1. Тамаддуни Мисри Қадим – барои он тамаддун номида мешавад, ки бори аввал зироаткорӣ, сохтмон ва технологияи шаҳрсозиро дар сатҳи баландӣ меъморӣ амалӣ намуданд, ки асрори пирамидаҳои онҳоро то ба имрӯз мутахассисон дарк карда наметавонанд.

2. Тамаддуни Хитои Қадим – барои ҷаҳонӣён абрешим ва коғазро ихтироъ намуд, ки он барои рушди минбаъдаи илм ва саноати ҷаҳонӣ мусоидат намуд. Хитоиҳо, инчунин, девори аҷибро дар шимоли мамлакати худ сохтанд, ки бо номи “Девори Бузурги Чин” маълум аст.

3. Тамаддуни Юнони Қадим барои ҷаҳон илмро ҳамчун соҳа муайян намуд. Маҳз, дар Юнони Қадим бори аввал соҳаҳои илм ба монанди тиб, фалсафа, мусиқӣ, нучум таъсис шуданд. Юнониҳо, инчунин, дар системаи идоракунӣ демократияро ворид намуданд, ки то ба имрӯз шакли беҳтарини давлатдорӣ доништа мешавад.

4. Тамаддуни Хинд дар ҷаҳон аз ҳисоби фалсафаи йога мавқеи хоса гирифт. Ин фалсафа то ба имрӯз на танҳо дар Хинд, балки дар сартосари ҷаҳон маъруф мебошад.

5. Тамаддуни Рими Қадим дар тамаддуни ҷаҳонӣ аз ҳисоби қонунҳо, сохтмон ва илм ҳамчун идомаи илми юнониҳо пазируфта мешавад.

6. Тамаддуни охири дар таърихи инсоният ин тамаддуни форсу тоҷик мебошад, ки дар давраи асрҳои X-XIV барои ҷаҳонӣён илм ва адабиёти беҳтаринро офарид. Илму адабиёти тоҷику форс дар давраи худ беҳтарин дар ҷаҳон буд ва то имрӯз беҳамто доништа мешавад.

Ин гуна тақсимбандии тамаддунҳо хизмати аслии халқҳоро дар доираи тамаддуни ҷаҳонӣ нишон медиҳад. Дар ин масир бояд қайд кард, ки баъзе аз олимони истиллоҳи «тамаддун»-ро бечо ва нодуруст истифода мебаранд. Барои он ки дастоварди муайян тамаддун номида шавад, бояд дар он аломатҳои зерин ҷой дошта бошанд:

-хизматҳои ин тамаддун дар вақташ беҳтарин буданд ва то ба имрӯз беҳамто доништа мешаванд;

-истиллоҳи «тамаддун» танҳо ба ҳолатҳои давраи гузашта тааллуқ дорад;

-тамаддун танҳо амали созандаро дар назар дорад ва чангҳо ва вайронкорӣ ба тамаддун дохил шуда наметавонанд.

Адабиёти классикӣ ном ниҳодани эҷодиёти шоирони давраи асрҳои IX-XIV ба он маъно омадааст, ки ин гуна шоирон дар таърих дигар такрор нашудаанд ва ашъори онҳо захираи тиллоии адабиёти ҷаҳониро таҷассум мекунад. Вобаста ба ин мавзӯ, академик Ғафуров Б.Г. инкишофи илми Ғарб ва Шарқи асрҳои миёнаро муқоиса намуда, менависад, ки дар он вақт мамлакатҳои Шарқ аз бисёр чихатҳо нисбат ба халқҳои Ғарб бартарӣ доштанд. Ба шарофати олимони форсу тоҷик Форобӣ, Берунӣ, Ибни Сино дар системаи илмҳои ҷаҳонӣ «инқилоб» ба амал омад, ки он тамоми мамлакатҳоро фаро гирифт. Ҳанӯз дар замони

зиндагии Ҳофизи Шерозӣ, вақте, ки масофа аҳамияти калон дошт ва китобчопкунӣ кори душвор буд, эҷодиёти Ҳофиз аз Ҳинд то вилояти Шом (Сурия) маълум буд [2, с. 420]. Имрӯз, дар дарвозаи СММ дар шаҳри Нью-Йорк шеърӣ Саъдӣ Шерозӣ ҳамчун нишони пазирии адабиёти классикии форсу тоҷик чилвагар мебошад:

*Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниши зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор [6, с. 37].*

Душвории кори олимонро дар давраи асрҳои миёна мо дар мисоли зиндагии Абуалӣ ибни Сино мебинем. Энциклопедисти маъруф Абуалӣ ибни Сино дар замони Сомониён ба дунё омадааст (980), аммо дар ҷавонӣ (25 сол) дар даврони сукути давлати Сомониён вай ба Гургонҷ кӯчид, ки ин ба ҳосилнокии кори ӯ ба манфиати илм таъсири манфӣ расонид. Аз он ҷо вай ба шаҳри Рей кӯчид ва дар соли 1015 вақте Маҳмуди Ғазнавӣ ин шаҳрро забт кард, Абуалӣ ибни Сино онро тарк карда, ба Ҳамадон рафт ва дар тамоми ин муддат Ғазнавиён ӯро таъқиб карданд ва ҳокими Ҳамадон ӯро дар қалъаи Фардоҷон зиндонӣ кард. Соли 1023 Абуали ибни Сино аз ин қалъа фирор карда, ба Исфаҳон кӯчид. Соли 1037 Абуалӣ ибни Сино ба Ҳамадон омад ва дар он ҷо аз беморӣ вафот кард. Тасаввур кардан душвор аст, ки чӣ тавр дар шароити таъқиби подшоҳи золимтарини он давра, Ибни Сино тавонист асарҳои ҷовидонии худро нависад. Агар мо саҳми Синоро дар илми тиб мисол биёрем, ба назарияи вай олимони Ғарб танҳо дар асри XX расиданд. Сино дар «Қонуни тиб» назарияи қонуни ваҳдат ва муборизаи ду зиддиятро ба вучуд оварда, таълимоти «терапияи хашмигин»-ро ихтироъ кард, ки дар он баъзе бемориҳо барои табобати дигар бемориҳо даво мешаванд. Соли 1927 ба Ҷ.Вагнер Яуреги барои ҳамин пешниҳодҳо, ки аз ҷониби Абуалӣ ибни Сино таҳия шуда буданд, сазовори ҷоизаи Нобел гардид. Таърихшиноси фалсафа Гуашон А. дар соли 1969 дар бораи Абуалӣ ибни Сино чунин навишта буд: «Агар мо фалсафаи асримиёнагии Ғарбро амиқтар омӯзем, ҳамон қадар боварӣ ҳосил мекунем, ки Ибни Сино сарчашмае буд, ки ин фалсафа аз он баромад ва вай аз ҷумлаи чанд мақомоти баландтарине буд, ки Ғарб ба он муроҷиат кардааст».

Дар математика Ал Хоразмӣ ва Умари Хаём машҳури давраи худ буданд. Хайём бори нахуст дар таърихи риёзиёт эълон мекунад, ки муодилаҳои дараҷаи сеюмро, умуман, бо қутбнамо ва рост ҳал кардан мумкин нест. "Исботи ин намудҳоро танҳо тавассути ҳосиятҳои қисмҳои қонусӣ кардан мумкин аст." Соли 1637 Рене Декарт боз ҳамин хел изҳорот дод ва баъди дусад сол, дар соли 1837 инро ба олим П.Л. Вайтцел таалук доданд.

Дар нучумшиносӣ Абурайҳони Берунӣ (Хоразм, охири асрҳои X-XI) ва Насириддини Тусӣ (асри- XIII) машҳур буданд. Берунӣ (973-1048), муаллифи китобҳои сершумор дар рушди илми астрономия нақши бебаҳо бозидааст. Берунӣ радиуси дақиқи Заминро чен карда, инчунин чанд асбоби муҳимро офаридааст. Берунӣ, пеш аз ҳама, астроном буда, асари «Илм дар бораи ситораҳо»-ро низ ба ин илм бахшидааст ва бахшҳои дигар дар осори дигар. Рисолаи «Қалиди астрономия»-ро Берунӣ дар замони ҳукмронии Маҳмуди Ғазнавӣ навишта буд аммо ин китоб аз тарафи хурофотпарастони Султон Маҳмуд набуд шудааст [1, с. 90].

Илми асрҳои миёна аз он сабаб зарар дид, ки таъсири руҳониёни хурофотӣ зиёд гардида, ҳар як офаридаи олимони зерин сензураи «ҷаҳолатҳо» қарор мегирифт, ки дар натиҷа ҳатто асарҳои беҳтарин қадр карда нашуданд. Ин ҳолат бо «Шоҳнома»-и маъруфи Фирдавсӣ рӯй дод, ки Султон Маҳмуди Ғазнавӣ онро рад кард. То имрӯз дар Эрон як зарбулмасал вучуд дорад: «Аз ҷалолӣ Маҳмуд осоре нест, фақат ривоят аст, ки ба қадри эҷоди Фирдавсӣ нарасид», яъне «бадиҳо дар ёди инсонҳо дуру дароз мемонанд» [7, с. 45].

Ҳамин тавр, нақши тамаддуни тоҷикӣ форсро дар системаи тамаддуни ҷаҳонӣ таҳлил намуда, мо ба ҳулоса омадем, ки ин тамаддун бо сабаби ҷангҳои пайдарҳамаи туркҳо ва муғулҳо, ки дар давоми асрҳои XI-XV Осиёи Миёна, Эрон ва Хуросонро фаро гирифтанд, ба таназзул дучор гардид, аммо тавонист дар системаи тамаддуни ҷаҳонӣ мавқеи худро ишғол намояд. Бинобар бузургии ин тамаддун, мо гуфта метавонем, ки ин дастовард, идеяе аст, ки мо аз он ифтихор мекунем ва он метавонад, миллатро муттаҳид созад. Чуноне, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, «омӯхтани рӯйдодҳои таърихи гузашта имкон медиҳад, ки решаҳои худро аз гузашта дарёфт намоем, бо онҳо пайванд доштани

хешро эҳсос намуда, ба хотири номуси ватандорӣ ном ва корномаҳои онҳоро аз нав зинда гардонем, зеро эътиқод ва эътимод доштан ба таърих, тақияҳои устувори миллат ба шумор меравад».

Адабиёт

1. Абдулхамидов Н.М. Саҳми Хоҷа Насириддини Тусӣ дар рушди илму маорифи халқи тоҷик / Н.М. Абдулхамидов. – Душанбе, 2021. – 90 с.
2. Фафуров Б.Ф. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б.Ф. Фафуров. - Душанбе: Нашириёти муосир, 2020. - 976 с.
3. Запорожец А. Сельджуки. - / А. Запорожец. – Москва, 1999. - 356 с.
4. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рузи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 07.09.2019.
5. Раҳмон Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ / Э. Раҳмон. - Душанбе: Ирфон, 2006 – 372 с.
6. Саъдии, Ш. Гулистон. / Ш. Саъди. – Душанбе, 2008. – 234 с.
7. Султанов, Ш.З. Умари Хайём / Ш.З. Султанов. - М.: Молодая гвардия, 2007. - 317 с.
8. Эмомали, Р. Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён. Китоби дуюм / Р. Эмомали. – Душанбе: Ирфон, 2002. — 256 с.
9. Эмомали, Р. Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён. Китоби сеюм / Р. Эмомали. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 504 с.
10. Эмомали, Р. Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён. Китоби якум / Р. Эмомали – London: Flint river editions Great Britain, [1999]. – 240 с.
11. Эмомали, Р. Тоҷикон дар оинаи таърих: дастури таълимӣ барои мактабҳои миёна, миёнаи махсус ва олӣ / Р. Эмомали. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 134 с.

МАВҚЕИ ТАМАДДУНИ ТОҶИКУ ФОРС ДАР СИСТЕМАИ ТАМАДДУНИ ҶАҲОНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон масъалаи инкишофи илми таърихро таҳлил карда, қайд мекунад, ки дар замони Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон илми таърих бозсозӣ карда шуд ва китобҳои зиёди таърихнигорон нашр гардиданд, ки саҳифаҳои нави таърихро муайян намуданд. Муаллифон нақши таърихнигоронро дар пешрафти илми тамаддуншиносӣ ва нақши миллати тоҷик дар системаи тамаддунҳоро баррасӣ мекунад. Дар мақола муаллифон истифодаи мухталифи мафҳуми «тамаддун»-ро ба муҳокима мегузорад. Муаллифон дар асоси далел ва мисолҳои сустифода аз ин мафҳумро бараъло нишон дода, муайян намуд, ки дар баъзе тадқиқотҳо истифодаи нодурусти ин мафҳум мушоҳида мешавад. Бинобар ҳамин, фаҳмондани ин истиллоҳ ва нақши миллати тоҷику форс дар системаи тамаддунҳо мубрама махсус мешавад.

Калимаҳои калидӣ: Сомониён, родмардони миллат, мубориза, мардонагӣ, таърих, истиллоҳ, тамаддун, давлат, халқ, ҷаҳон, мазмун, моҳият.

РОЛЬ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В СИСТЕМЕ МИРВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

В данной статье авторы ставят на обсуждение вопрос развития мировой цивилизации и отмечает важность исторической науки в системе исследования данного вопроса. Авторы указывают на то, что в данном этапе появилась необходимость в пересмотрении некоторых страниц истории Таджикистана в плане важности роли таджикского народа в системе мировой цивилизации. Также авторы указывают на вопрос использования термина «цивилизация» и его значение. Авторы показывают злоупотребление данным термином и его неправильного применения по отношению к псевдо цивилизациям. Выявлено, что неверная трактовка термина получила отражение в некоторых научных трудах, что искажает истинное значение термина «цивилизация». Научное значение данного термина обусловила его общую актуализацию, что нашло выражение в росте частоты его употребления за пределами узкоспециальных текстов.

Ключевые слова: Сомониён, лидеры нации, борьба, мужественность, история, термин, цивилизация, страна, народ, мир, значение, смысл.

THE ROLE OF TAJIK-PERSIAN CIVILISATION IN THE SYSTEM OF WORLD CIVILISATION

In this article authors discussed about the development of science of history in Republic of Tajikistan in the independence period. Also In this article authors discussed about the role of the role of tajik-persian civilization in the system of world civilization. On the example of the term of civilization, author reflect in

letter modern meaning of this term. In the article author note that wrong interpretation of the term was reflected and developed in scientific works, and its distort and misrepresent the real meaning of word civilization. At article the author note that scientific significance of the term conditioned its general actualization, which found expression in the growth of the frequency of its using outside of specialized texts. The word often appears in combination with adjectives of different semantics, mainly determining the degree of significance of the civilization.

Keywords: Somoniyon, leaders of the nation, struggle, masculinity, history, term, civilization, country, people, world, signification, mining.

Дар бораи муаллифон

Абдурахмонов Зевар Вафоназарович
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
фанҳои ҷомеашиносӣ
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон
ба номи Абуали ибни Сино
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе
к. Сино, 29-32
Тел: (+992) 93 598 44 97
E-mail: zevar-1986@mail.ru

Саидасанов Юсуф Шанавалшоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи
М. Назаршоев
736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ,
к. Ш.Шохтемур, 109
Тел.: (+992) 501 91 08 67
E-mail: usuf.62@mail.ru

Об авторах

Абдурахмонов Зевар Вафоназарович
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
общественных дисциплин
Таджикский государственный медицинский
университет имени Абуали ибни Сино
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Сино, 29-31
Тел.: (+992) 93 598 44 97
E-mail: zevar-1986@mail.ru

Саидасанов Юсуф Шанавалшоевич
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
история таджикского народа
Хорогский государственный университет
имени М. Назаршоева
736000, Республика Таджикистан, г. Хорог,
ул. Ш. Шохтемур, 109
Тел.: (+992) 501 91 08 67
E-mail: usuf.62@mail.ru

About the authors

Abdurahmonov Zevar Vafonazarovich
Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor of the Department of Social Sciences
Avicenna Tajik State Medical University
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Sino st., 29-31
Ph.: (+992) 93 598 44 97
E-mail: zevar-1986@mail.ru

Saidasanov Yusuf Shanavalshoevich
Candidate of Historical Sciences, docent of the
Department of history of the Tajik people
Khorog State University named
after M. Nazarshoev
736000, Republic of Tajikistan, Khorog,
st. Sh. Shohtemur, 109
Ph.: (+992) (+992) 501 91 08 67
E-mail: usuf.62@mail.ru

СОХТМОНИ РОҲҶОИ ОҶАНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Каримзода И. С.

*Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Нақлиёт яке аз заминаҳои асосӣ ва муайянкунандаи рушди иқтисодӣ буда, пешрафти ин соҳа дар навбати худ воситаи мусоидат ба савдои дохилӣ ва хориҷӣ, омили асосии рушди муносибатҳои иқтисодӣ, тичоратӣ ва транзитии байналмилалӣ кишвар ба ҳисоб меравад.

Аз ин лиҳоз, аз лаҳзаи аввали ба даст овардани истиқлолият роҳбарият ва Ҳукумати ҷумҳурӣ масъалаи ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистонро яке аз авлабиятҳои рушди соҳаи нақлиёт дониста, дар доираи Стратегияи аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани Тоҷикистонро муайян намуд, ки он дар Паёми ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ мегардад [15].

Нақлиёти роҳи оҳан дар Тоҷикистон ҷузъи муҳими системаи нақлиёти кишвар мебошад. Роҳи оҳани Тоҷикистон, аз ҷумлаи соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди миллӣ буда, саҳми он дар таҳкими имкониятҳои иқтисодии давлат бо гузашти замон инкишоф ёфта истодааст. Пешравии тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ба тараққиёти соҳаи роҳсозӣ, махсусан роҳи оҳан, вобастагии зиҷ дорад. Дар шароити имрӯза рушди ҳамаҷонибаи ягон кишварро бе рушди инфрасохтори коммуникатсионӣ, дар навбати аввал, роҳҳои оҳан ва мошингард, таъмин намудан имконнопазир аст [18].

Ҳаминро ҳам кайд кардан лозим аст, ки тараққиёти ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ бевосита ба инкишофи роҳсозӣ, хусусан сохтмони роҳҳои оҳан вобаста аст. Бесабаб нест, ки роҳҳои оҳанро «рағҳои хунгард»-и мамлакатҳо меноманд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва дар миёни минтақаҳо қарор гирифтани силсилаи кӯҳҳои бузург аз давраҳои пеш робитаҳои нақлиётӣ миёни маҳалҳо ниҳоят душвор буд [7, с. 67].

Дар тӯли солҳои истиқлолият ҳукумати мамлакат ба масъалаи пешрафти соҳаи роҳи оҳан, ки қисми зиёди боркашониву мусофирбариро иҷро мекунад, диққати махсус медиҳад ва барномаву нақшаҳои гуногунмуҳлати рушди ин соҳаро амалӣ мегардонад.

Роҳи оҳани ҷумҳурӣ пеш аз истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (9 сентябри соли 1991) дар ду қисм, шӯъбаи Душанбегӣ ва қисми Ленинободии (ҳоло Суғдии) шӯъбаи фарғонагии роҳи оҳани Осиёи Миёна фаъолият менамуд. 17 августи соли 1994 бо қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурӣ дар асоси базаи Душанбегӣ ва қисми Ленинободӣ Роҳи оҳани Тоҷикистон ташкил ёфт [6, с. 535].

Лозим ба ёдоварист, ки солҳои 90-уми асри ХХ барои Роҳи оҳани Тоҷикистон солҳои бениҳоят душвор буд. Зеро, аз як тараф барҳамхӯрии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ Сотсиалистӣ ва аз тарафи дигар ҷанги шаҳрвандӣ ва оқибатҳои он бештар таъсири манфӣ дошт. Мутаассифона, дар давраи нооромии солҳои 1992 – 1995 иқтисодӣ вилоти Хатлон нисбат ба дигар минтақаҳои кишвар бештар зарар дида буд. Мувофиқи ҳисобҳо хисороте, ки дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ ба Тоҷикистон расидааст, беш аз 10 миллиард доллари амрикоӣ буда, беш аз 60 фоизи он ба вилоти Хатлон рост меояд [19]. Аммо, новобаста аз душвориҳои иқтисодӣ ва идомаи ҷанги шаҳрвандӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтмони роҳи оҳани Қӯрғонтеппа – Кӯлобро идома меод. Чун, ки яке аз иншооти муҳими нақлиёти мамлакат, ки барои аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо намудани вилоти Хатлон аз ҷумла минтақаи Кӯлоб зарур буд, ин сохтмони роҳи оҳани Қӯрғонтеппа – Кӯлоб ба ҳисоб мерафт.

Лоихаи сохтмони роҳи оҳани Қӯрғонтеппа – Кӯлоб соли 1990 аз тарафи лоихакашони Ҷумҳурии Узбекистон «Ташгипротранс» ва «Ташжилпроект» омода шуда буд. Дарозии роҳ – 138 километрро ташкил меод. Сохтмони роҳ ба зиммаи собиқ Вазорати роҳи оҳани ИҶШС гузошта шуда, оғози он соли 1990 ва анҷоми он охири соли 1995 пешбинӣ гашта буд. Дар тӯли солҳои 1990 – 1994 ҳамагӣ 2 км роҳ сохта шуд [4, с. 409].

31 январи соли 1993 Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо сафари корӣ ба вилоти Хатлон рафт. Эмомалӣ Раҳмон сафари кориашро аз шаҳри Кӯлоб

оғоз намуда, ба масъалаҳои таъмини кори мунтазами роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Кўлоб ва майдони ҳавоии Кўлоб низ дахл кард [9, с. 54].

Сарфи назар аз бӯҳрони амиқи иқтисодӣ ва сиёсӣ, соли 1993 Ҳукумати ҷумҳурӣ дар бораи идомаи сохтмони роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Кўлоб қарор қабул кард [17], ки ташаббускори асосии он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон буд ва дар солҳои минбаъда ба сохтмони роҳи оҳан диққати махсус зоҳир намуд.

Сохтмони ин роҳ доимо дар мадди назари сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт. Эмомалӣ Раҳмон 16 октябри соли 1997 бо сафари корӣ ба вилояти Хатлон рафта, бо мақсади шинос шудан ба рафти корҳои сохтмонии роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Кўлоб аз бунёди кўпрук дар қитъаи 63-юми роҳ дидан кард. Дарозии ин кўпруки роҳи оҳан 270 метрро ташкил медиҳад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчунин ба чараёни корҳо дар қитъаи сохташавандаи истгоҳи ояндаи "Саргазон", баҳусус корҳои релсхобонӣ мароқ зоҳир кард. Сардори давлат бо мушкилоти бинокорон шинос шуда, супориш дод, ки сохтмон сари вақт бо маблағ таъмин гардад ва шароити зиндагии бинокорон беҳтар карда шавад [8, с. 168].

7-уми сентябри соли 1998 марҳалаи аввали роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Кўлоб, ки то деҳаи Саргазони ноҳияи Данғара 54 километрро ташкил меод, ба истифода дода шуд. Дар маросими ифтитоҳи роҳ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, раиси Маҷлиси Олӣ Сафаралӣ Рачабов, сарвазир Яҳё Азимов, коргарони роҳи оҳан ва намояндагони ҷомеаи кишвар иштирок варзиданд. Баъд аз ин дар моҳи октябри соли 1998 Ҳукумати Ҷумҳурӣ дар бораи тадбирҳои вусъат бахшидан ба анҷоми сохтмони хатти роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Кўлоб қарор қабул кард. Президенти кишвар супориши қатъӣ дод, ки то рӯзи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1999 анҷоми бечунуҷарои сохтмони марҳалаи дуюми ин объект (Саргазон – Кўлоб) таъмин карда шавад. Аз ҳама муҳимаш ба Вазорати молия, Бонки миллий ва Раёсати роҳи оҳани Тоҷикистон супориш дода шуд, ки маблағгузорию сохтмонро мутобики нақшаи иҷроии корҳои сохтмонӣ насбкунӣ таъмин намуда, сохтмонро тибқи нақшаи аз ҷониби Президенти Тоҷикистон тасдиқ шуда амалӣ гардонанд.

Ин қарор нуқтаи таҳаввуле шуд дар сохтмони мазкур. Ҳангоме, ки Президенти кишвар 13-уми марти соли 1999 бо корҳои сохтмонӣ дар қитъаи роҳи Саргазон – Кўлоб шинос шуд, дар сохтмони роҳ 46 ташкилотҳои бинокории вилоятию ҷумҳуриявӣ дар ду баст кор мекарданд. Ба ин қонеъ нашуда, Эмомалӣ Раҳмон бори дигар аз сохтмони роҳи оҳан дар қитъаҳои гуногуни он 15 июни 1999 дидан кард. Ӯ дар ҳамин сафараш ба истгоҳи роҳи оҳани шаҳри Кўлоб, ки сохтмонаш моҳи сентябри соли 1998 оғоз гардида буд, ташриф овард. Аз 1 миллиону 350 ҳазор доллари барои сохтмони он чудо шуда аллақай 75 фоизаш истифода гардида буд. Президент вазифа гузоштанд, ки сохтмони истгоҳи роҳи оҳани шаҳри Кўлобро то 10-уми августи соли 1999 ба анҷом расонанд [3, с. 781]. Сохтмони истгоҳи роҳи оҳани шаҳри Кўлобро корхонаи сохтмонии Эрон ба уҳда дошт.

Бо ҳамин кӯшишҳои пайғиронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сохтмони роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Кўлоб ва истгоҳи роҳи оҳан дар шаҳри Кўлоб дар муҳлати муайянгардида то рӯзи чаҳони истиқлолияти давлатии ҷумҳурӣ ба анҷом расонида шуд.

Дар роҳ 2 пули калон, 28 пули миёна ва беш аз 200 адад иншооти обёрӣ бунёд карда шуд. Пули аз ҳама калон дар болои дарёи Вахш дар наздикии Сарбанд сохта шуд. Масолеҳи сохтмони роҳро аз шаҳри Воронеж Федератсияи Россия меоварданд. Роҳ аз шаҳраки Сарбанд оғоз гардида, тавассути ноҳияи Бохтар, шаҳраҳои Сангтуда, Саргазон, Данғара, ноҳияи Фархору Восеъ то шаҳри Кўлоб тўл мекашад. Дар сохтмони роҳ 20 ҳазор тона релс, 300 ҳазор адад шпал истифода шудааст [4, с. 410].

Рӯзи 7-уми сентябри соли 1999 марҳалаи дуюми роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Кўлоб кушода шуд ва мусофирҳои поезди аввалини ин роҳ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, раиси Маҷлиси Олӣ Сафаралӣ Рачабов, сарвазир Яҳё Азимов ва сафирони давлатҳои бо Тоҷикистон дӯст буданд. Онҳо ба истгоҳи роҳи оҳани шаҳри Кўлоб расида дар маросими ифтитоҳии он ширкат варзиданд.

Президенти кишвар дар суханронии худ ба кори роҳсозон баҳои баланд дода, қайд кард, ки “бинокорони мо дар зарфи 45 рӯз аз болои дарёи Вахш дар ноҳияи Сарбанд кўпрук сохта, ба истифода доданд. Агар ин сохтмон дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ анҷом меёфт, сохтмони ин иншоот бо назардошти имкониятҳои бойи техникаии он вақтҳо тақрибан чордах сол давом мекард” [1, с. 164].

Инчунин оид ба аҳамияти калони иҷтимоию иқтисодӣ ва стратегии ин роҳ суҳанронӣ намуда, изҳор дошганд, ки “ба қор андохта шудани ин хатти роҳи оҳан ба мо имконият медиҳад, ки дар оянда қони намаки Ҳочамуъминро бо иқтидори пуррааш истифода бурда, дахҳо объектҳои саноатӣ созем. Хотиррасон қардан меҳоҳам, ки захираи қони намаки хушсифати дар боло зикршуда 31 миллиард тоннаро ташкил медиҳад, ки вай дар давоми сад сол аҳолии тамоми сайёраро бо ин маҳсулот таъмин мекунад” [1, с. 169].

Воқеан ҳам ҳар як қаторае, ки аз ин хатти роҳи оҳан мегузарад, ба ҳар ду самт ҳазорҳо мусофир ва садҳо тонна бор қашонда, хароҷоти нақлиётро якҷанд маротиба кам мекунад. Табиист, ки маблағҳои аз сарфаю саришташуда ва даромади бо ин роҳ ба даст овардаи роҳи оҳан ба дигар қорҳо равона қарда мешавад.

Соли 1929 дар арафаи ташкил ёфтани Ҷумҳурии Шӯравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон қатора ба пойтахти мамлакат омад, ки он боиси шодию хурсандии тамоми халқ гардид. Пас аз ҳафтад сол дар давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин роҳи оҳан 7-уми сентябри соли 1998 марҳалаи якуми роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Қўлоб аз истгоҳи Қўрғонтеппа то Саргазон ва 7-уми сентябри соли 1999 марҳалаи дуюми он то шаҳри Қўлоб ба истифода супорида шуд, яъне кишвари мо дар шароити вазнинтарин соҳиби 132 километр роҳи оҳани замонавӣ гардид.

Ҳамзамон рӯзи 25 августи соли 1999 вилояти Хатлон ба воситаи маршрути поёзди Қўрғонтеппа – Қонибодом бо шимоли ҷумҳурӣ пайваст гардид [3, с. 783].

Вақте ки аввалин роҳи оҳан ба Хучанд оварда шуда буд, фаъолияти тамоми соҳаҳои ҳаёт вусъат ёфт. Қисми шимолии мамлакат ба шарофати мавҷудияти роҳи оҳан ба ноҳияи аз ҷиҳати саноат ва иқтисодиёт тараққикарда табдил ёфт.

Табиист, ки баъди ба қор андохта шудани роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Қўлоб дараҷаи тараққиёти иқтисодиёти вилояти Хатлон низ қандин баробар баланд мешавад. Ин имконият медиҳад, ки банақшагирии сохтмони объектҳои муҳим, ки сохтмони онҳо бе мавҷудияти роҳи оҳан имконнопазир буд, амали гардониди шаванд.

Ғайр аз ин имкон медиҳад, ки проблемаҳои қорхонаҳои мавҷуда барои фиристодани таҷҳизот ва дигар масолеҳи зарурӣ ҳал қарда, инкишофи иқтидори истеҳсолии онҳо таъмин қарда мешавад.

Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, танҳо давлате, ки роҳи иртибот бо кишварҳои дигар дорад, метавонад дар рушд ба қомебиҳо ноил шавад. Шабақаи роҳҳои, ки ҳукумати ҷумҳурӣ аллақай сохтааст ва сохта истодааст, навсозии Роҳи Бузурги Абрешим хоҳад шуд.

Дар бораи аҳамияти дохилии роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Қўлоб суҳан ронда, меҳоҳам қайд намоям, ки он тамоми монеаҳо ва монеаҳои минтақавиро аз байн мебарад.

Умуман вазъи душвори роҳи оҳани Тоҷикистон то соли 2002 давом қард. Танҳо аз қамин сол сар қарда дар ин соҳа беҳбудӣ эҳсос гардид. Дар муддати қўтоҳ заводи истеҳсоли баъзе таҷҳизотҳо, таъмири вагонҳои мусофирбар дар Сарбанд, заводи таъмири вагонҳо дар Маҳрам, сеҳи рангубори вагонҳо дар истгоҳи Роҳатӣ ва ғайраҳо ба қор даромаданд.

Соли 2005 поёзҳои мусофирқаш дар як ҳафта ба 7 самтҳои гуногун ҳаракат қарда, дар як сол ба зиёда аз 600 ҳазор нафар мусофирон хизмат расонидаанд. Албатта роҳи оҳан дар қашонидани бор ҳам мақоми асосиро мебозад. Зиёда аз 90% борҳои ба давлатҳои дигар алоқаманди ҷумҳурӣ маҳз ба воситаи роҳи оҳан қашонида мешаванд. Дар он сол ҳаҷми борҳои қашонидашуда қариб 12 миллион тоннаро ташкил намудааст.

Дар соли 2009 14547 ҳазор тонна бор қашонида шуд, ки ин нисбат ба соли 2008 2 ҳазор тонна зиёд аст. Аммо шумораи мусофирони қашондашуда ҳамагӣ 716,2 ҳазор нафарро ташкил доданд, ки ин нисбат ба соли 2008 – 116,8 ҳазор нафар кам аст. Сабаби қамшавӣ, аз як тараф дар соли 2009 қам шудани муҳҷирони меҳнатӣ ва аз тарафи дигар фаъолияти нақби «Истиқлол» мебошад.

Ин ҳама гувоҳии он аст, ки вазъи роҳи оҳани ҷумҳурӣ сол аз сол беҳтар шуда истодааст. Вале охири соли 2009 ва аввали соли 2010 дар сарҳади Тоҷикистону Ўзбекистон пай дар пай вагонҳои пурбори қочирони Тоҷикистонӣ нигоҳ дошта шуд. То 11 июни соли 2010, яъне то воҳурии бевоситаи Президентҳои ҷумҳуриҳои Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Ўзбекистон Ислам Қаримов адади қунин вагонҳои борқашӣ барои ҷумҳурии мо муайяншуда ба 2.500 адад расид. Мавзуи баҳс сохтмони НБО-и Роғун буд. Минбаъд адади вагонҳои дар ҳудуди давлати ҳамсоя нигоҳдошта то андозае қам гардида бошад ҳам, аммо масъалаи баҳс ҳал нагардид [6, с. 536].

Моҳи ноябри соли 2011 баҳше аз роҳи оҳан ва як пул дар қитъаи Ғалаба – Амузанги Ўзбекистон таҳриб шуда, масири роҳи оҳани Носири Хусрав (Хошадӣ) – Қўрғонтеппаро

гайрифаъол кард. Ўзбекистон низ дар навбати худ ин шуъбаро то марз бо Тоҷикистон барҳам дод.

Масдуд будани масири роҳи оҳани Тирмиз – Қўрғонтеппа аз Ўзбекистон ба вилояти Хатлон, дар ҷануби Тоҷикистон, 14 миллион сомонӣ барои бучети минтақаи Кӯлоб зиён овард.

Дар соли 2012 Ҷумъахон Раҷабов, раиси идораи гумруки минтақаи Кӯлоб, дар суҳбат бо рӯзноманигорон гуфта буд, ки ба иллати баста шудани роҳ бучети ин минтақа зиён дидааст: “Маблағҳое, ки соли 2011 ба бучет ворид кардем, наздик ба 26 миллион сомони роҳ ташкил меод. Мо метавонистем бар замми ин то моҳи март имсол 14 миллион сомони дигар ба бучет ворид кунем. Аммо бо сабабе, ки ҷониби Ўзбекистон бе ягон огоҳии расмӣ ҳаракати роҳи оҳан ба вилояти Хатлонро баст, аз охири моҳи октябри соли 2011 то ба ҳол ягон навъ молу маҳсулот ба минтақаи Кӯлоб ворид нагардид. Дар натиҷа мо натавонистем он маблағро, ки интизор доштем, ба бучет ворид кунем” [13].

Ҳукумати ҷумҳурӣ ҳамаи ин омилҳоро ба назар гирифта, ба иҷрои лоиҳаи пайваст намудани хатҳои роҳи оҳани байни марказ ва ҷануби мамлакат диққат дод, ки ин пеш аз ҳама сохта ба истифода дода шудани роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон буд. Пайваст кардани хатҳои роҳи оҳани байни марказ ва ҷануби кишвар як қатор ҷанбаҳои мусбат дошт:

➤ ба тараққиёти минбаъдаи саноат ва хоҷагии кишлоқи вилояти Хатлон ва умуман ҷануби ҷумҳурӣ мусоидат мекунад. Маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, инчунин ашёи хомро бо ин роҳ ба пойтахт ва дигар минтақаҳои марказии кишвар ва берун аз он барои содирот кардан, хело қулай мегардонад;

➤ ба рафтуомади озодонаи мардум ва вусъати савдои дохилии байни минтақаҳои мамлакат ва таъминоти бозори дохилӣ бо молу маҳсулот тақони ҷиддӣ мебахшад;

➤ ин масир имкон медиҳад, ки Тоҷикистон бо Афғонистону Туркменистон пайваст шуда, барои қомилан аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани кишвар шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Дар оянда ин хатти роҳи оҳан як ҷузъи роҳи оҳани Тоҷикистон – Афғонистон – Эрон шуда, имконоти транзитии кишвар афзоиш ёфта, Тоҷикистон тавассути роҳҳои оҳани байналмилалӣ фаромарзӣ ба бандарҳои баҳрӣ дастрасӣ пайдо мекунад. Аз ин рӯ, роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон на танҳо аҳамияти минтақавӣ, балки аҳамияти байналмилалӣ пайдо мекунад.

Роҳи оҳани Душанбе – Ваҳдат – Ёвон қитъаи аввали роҳи Душанбе – Қўрғонтеппа мебошад, ки лоиҳаи он соли 1967 дар асри 20 таҳия шуда буд. Аммо бо сабабҳои номаълум ин роҳ дар замони шӯравӣ сохта нашудааст. Ҳукумати ҷумҳурӣ танҳо баъди ба даст овардани истиқлолият татбиқи ин лоиҳа ва ба ин васила пайвастани қисмати марказии ҷумҳурӣ бо вилояти Хатлонро зарур донист.

Мутобиқи банди 48 Протоколи №1 ҷаласаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15-16 январи соли 2009 оид ба оғози сохтмони роҳи оҳани нав дар масири Душанбе – Қўрғонтеппа, қитъаи Ваҳдат – Ёвон қарор қабул карда шуд. Лоиҳаи сохтмони ин роҳ соли 2008 тасдиқ шуда буд. Тибқи лоиҳа, дарозии қитъаи роҳи мазкур 40 километрро ташкил меод, ки 3,755 километри он аз се нақб ва 1,1 километраш тавассути пулҳо мегузашт [2, с. 115].

19 март соли 2009 ба сохтмони роҳи оҳани нав дар масири Душанбе – Қўрғонтеппа, қитъаи Ваҳдат – Ёвон оғоз намуданд.

Барои сохтмони роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон соли 2010 дар ҳайати Қорхонаи воҳиди давлатии «Роҳи оҳани Тоҷикистон» як ширкати махсуси сохтмони «Роҳсоз» таъсис дода шуд, ки бевосита дар иҷрои қорҳои сохтмони ин роҳ фаъолият мекард. Роҳи оҳани Тоҷикистон ва қорхонаи фаръии он «Роҳсоз» барои таъминоти техникаи сохтмони роҳи оҳан 89 воҳиди техникаи вазнин, аз ҷумла булдозеру автогрейдер, экскаватор, трактор ва мошинҳои вазнинбор харидори намуд. Ҳама таҷҳизоти сохтмонӣ аз истеҳсолкунандагони маъруфи ҷаҳонӣ харидорӣ шуда, ба стандартҳои байналмилалӣ ва ба талаботи наватарини сифат ҷавобгӯ буданд.

Сарфи назар аз таҷрибаи мавҷуда дар сохтмони роҳи оҳан аз ҷониби мутахассисони маҳаллӣ, тасмим гирифта шуд, ки сохтмони роҳ дар асоси Созишномаи байниҳукумати дучониба оид ба сармоягузорӣ ва маблағгузориҳои лоиҳа ба ихтиёри ширкатҳои Ҷумҳурии Мардумии Чин супорида шавад. Ширкати сохтмони роҳи оҳани чинӣ "China ROE" интихоб шуд. Мутахассисони чинӣ пешниҳоди худро бо он асоснок карданд, ки тибқи лоиҳа бояд нақби дарозиаш 3 километра ва якҷанд пулҳо бунёд карда шавад [14].

Барои тезондани суръати қор қарор қабул карда шуд, ки нақшаи қорӣ се баста қорӣ карда шавад. Сардори қорхонаи фаръии «Роҳсоз» дар сӯҳбат бо хабарнигорон гуфт, “қор дар

се баст идома дорад ва қариб ҳамаи коргарон дар биноҳои наздикии сохтмон зиндагӣ мекунад, ки барои онҳо тамоми шароити қору истироҳат фароҳам оварда шудааст. Инчунин бо се вақт хуроки гарми бепул таъмин мебошанд”.

Дар майдони сохтмон зиёда аз 250 нафар бинокорон кор карданд. Барои бо масолеҳи зарурӣ таъмин намудани бинокорон бо корхонаҳои Федератсияи Русия шартнома баста шуд.

Дар бораи озод кардани корхонаи «Роҳсоз» аз пардохти андоз, бочҳои гумрукӣ ва пардохтҳои хангоми воридоти масолеҳ ва таҷҳизот барои эҳтиёҷоти бинокорӣ тезонидани сохтмон, татбиқи нақшаҳои пешбинишуда ва таъмини сармоягузори молиявии роҳ мусоидати назаррас пешбинӣ шуд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бюҷети давлатӣ», ки соли 2015 қабул шуда буд, махсус таъкид шудааст, ки “дар соли 2015 иҷрои корҳои сохтмонӣ (аз ҷумла сохтмони нақбу пулҳо ва корҳои лоиҳавию ҷустуҷӯӣ) ва воридоти молу масолеҳ барои сохтмони хатти нави роҳи оҳани Душанбе – Қўрғонтеппа (қитъаи Ваҳдат – Ёвон, азнавсозии фосилаҳои Роҳатӣ – Ваҳдат – Элок ва Қўрғонтеппа – Ёвон) аз андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод карда мешаванд” [5].

Тибқи лоиҳа сохтмони хатти роҳи оҳан бояд соли 2014 ба анҷом мерасид, аммо бо сабабҳои молӣ ва техникӣ ин қитъа соли 2016 мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт.

Дар роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон 3 нақб бо дарозии умумии 3643 метр бунёд гардида, дарозтарин нақби он 2209 метрро ташкил медиҳад, ки дар шароити кӯхистони минтақа бунёди он маҳорати баланди касбӣ ва донишу таҷрибаи мутахассисонро талаб мекард. Ҳамзамон дар ин масир 8 кўпрук бо дарозии умумии 683,2 метр бунёд гардид.

Сохтмони роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон барои мамлакат аз ҷиҳати иқтисодӣ аҳамият ва афзалияти бағоят калон дорад. Масалан, дарозии роҳи собиқи Душанбе – Қўрғонтеппа, ки марзи Ўзбекистонро убур мекард, 432 километр буд. Ба истифода дода шудани хатти нави роҳи оҳан ин масофаро 313 километр кам карда, дарозии ин роҳ ба 119 километр расонида шуд.

Таносуби боркашонӣ тавассути хатсайри роҳи оҳани Душанбе-Қўрғонтеппа барои 1 тонна бор қариб 120 сомонӣ арзон хоҳад гашт, яъне қаблан он ба 160 сомонӣ баробар буд ва акнун тавассути роҳи нав 35-40 сомонӣ арзиш хоҳад дошт.

Мутобиқи нишондоди мутахассисон самаранокии солонаи иқтисодии роҳи оҳани Душанбе – Қўрғонтеппа 46 млн. сомонино дар бар мегирад ва ин тадбир имкон медиҳад, ки дар давоми 10 сол тамоми хароҷоти барои бунёди он масрафшуда барқарор карда шавад.

Мувофиқи маълумоти Корхонаи воҳиди давлатии Роҳи оҳани Тоҷикистон сохтмони 41 км. роҳи оҳан дар маҷмуъ 450 миллион сомонӣ, аз ҷумла 359 миллион сомонӣ барои корҳои сохтмонӣ, 43 миллиону 602 ҳазор сомонӣ барои харидории техникаҳои муосиру муктадир сарф шудааст. Омодасозии 41 километр таҳкурсии роҳ ва таҳкими қисми болои он, кандани 12 миллиону 374 ҳазор метри мураббаъ хок, таркиш дар 4 миллиону 230 ҳазор метри мураббаъ ва бунёди 20 километр хатти нерӯи барқ, 110 кубури обгузар, 4 гузаргоҳ ва 2 бинои истгоҳи замонавӣ бо сатҳу сифати баланд анҷом дода шуда, тамоми талаботи стандартҳои муосири роҳсозиву инфрасохторӣ риоя шуданд [12].

Сармуҳандиси ин иншоот Чен Шаошан дар мусоҳиба бо хабарнигори Радиои Байналмилалӣ Чин қайд мекунад, ки “Роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон” як тарҳи берунии инфрасохтори Тоҷикистон буда, барои бунёд ва таҳкими нерӯи барқ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Илова бар ин, роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон ба як марказҳои байналмиллалӣ табдил хоҳад ёфт, ки Чин, Тоҷикистон, Афғонистон ва Эронро муттаҳид мекунад. Ин далел барои пешбурди минбаъдаи консепсияи рушди иқтисодии “Як камарбанд, як роҳ” ва суръат бахшидан ба робитаҳои мутақобилаи Чин бо дигар минтақаҳои Осиёи Марказӣ ниҳоят муҳим аст”. Дар идома муҳандиси чинӣ қайд кард, ки: «Тарҳрезӣ ва сохтмони роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон тибқи меъёрҳои сохтмони роҳи оҳан дар Чин бо суръати болотар аз 200 км/соат ва кафолатнокии бо мўҳлати 100-сола анҷом дода мешавад» [10].

Роҳи оҳани Душанбе – Қўрғонтеппа дар тепаҳо сохта шуда, аз якҷанд боло оби дарё тавасути пулҳо ва дар се қитъа аз нақбҳо мегузарад. Нақбу пулҳоро дар як сол Идораи 13-уми Роҳи оҳани Чин ва ҚДММ “Муомилот” сохтаанд. Дар ҷараёни сохтмон, дар баробари мутахассисони Корхонаи воҳиди давлатии “Роҳи оҳани Тоҷикистон”, мутахассисону коргарони қариб 30 ширкати сохтмони ватанӣ хориҷӣ ва институтҳои лоиҳакашӣ фаъолона иштирок намуданд. Ба ҷуз аз ширкатҳои чинӣ боз 11 ширкати ватанӣ ба сохтмони нақбҳо, аз қабилӣ ҚВД “Роҳсоз”, ҚДММ “Оби ҳаёт”, ҚДММ “Ғаюр-1”, ҚДММ “Бинокор”, ҚДММ “Ориён сохтмон”, ҚДММ “Роҳи нав 21”, ҚСК “Тоҷик СГЭМ”, ҚДММ “Тоҷиквзривпром” ҷалб шудаанд [11].

24 августи соли 2016 дар арафаи таҷлили 25-умин солгарди Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ноҳияи Ёвон хатсайри роҳи оҳани Душанбе – Ваҳдат – Ёвонро дар вазъияти тантанавӣ расман мавриди баҳрабардорӣ қарор доданд. Зимни суҳанронӣ аз аҳамияти ин иншоот суҳан ронда, қайд кард: «Роҳи оҳани нав ҳамчунин шароити имконияти мусоиде фароҳам меорад, ки бору маҳсулоти кишвар ба сарҳади давлатҳои ҳамсоя бурда, дар муддати кӯтоҳ ба бандарҳои обии имконияти боркашонияшон номаҳдуд расонида шавад.

Ва ҳамзамон бо ин, роҳи оҳани имрӯза аҳамияти транзитии кишварро боз ҳам тақвият мебахшад ва барои пешрафти ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, афзоиши даромад ба хазинаи давлат, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар шудани шароити зиндагии мардуми кишвар, аз ҷумла сокинони вилояти Хатлон мусоидат мекунад» [17].

Илова бар ин, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон робитаи рушди минбаъдаи минтақаҳои вилояти Хатлон ва сохтмони роҳи оҳани Душанбе-Қўрғонтеппа-Кўлобро нишон дода, қайд намуданд, ки “роҳи оҳан омили муҳимми тараққиёти соҳаи саноат ба ҳисоб рафта, имкон медиҳад, ки дар шаҳру ноҳияҳои гуногуни вилояти Хатлон боз даҳҳо корхонаҳои нави саноатӣ бунёд гардида, рушди босуботи шаҳру ноҳияҳои вилоят ва мамлакат таъмин карда шавад” [17].

Мавриди истифода қарор гирифтани роҳи оҳани Душанбе – Қўрғонтеппа – Кўлоб, ки аҳамияти бузурги иҷтимоию иқтисоди дорад, робитаи доимии яке аз вилоятҳои калонтарини кишвар – вилояти Хатлонро бо пойтахти мамлакат тавассути роҳи оҳан ба роҳ монда, барои боз ҳам беҳтар шудани некӯаҳволии сокинони мамлакат ва пешрафту тараққиёти иқтисоди миллӣ нақши басо муҳимму арзишманд хоҳад бозид.

Корхонаи воҳиди давлатии Роҳи оҳани Тоҷикистон дорои 2269 адад вагонҳои боркаш, 441 адад вагонҳои мусофиркаш ва 56 адад тепловозҳо мебошад, ки беш аз 80 фоизи ҳаҷми умумии боркашонии байналмилалӣ мамлакатро ба уҳда дошта, қатораҳои он соли садҳо ҳазор нафар мусофирон ва миллионҳо тонна молу маҳсулоти гуногунро интиқол медиҳанд [16].

Ҳукумати мамлакат пайваста саъю талош дорад, ки барои шабакаҳои роҳи оҳани кишвар ҳамаи шароити имкониятҳои заруриро фароҳам оварда, онҳоро ба талаботи замони муосир ва тараққиёти босуръати ҷомеа мутобик гардонад.

Ҳоло дар вилояти Хатлон сохтмони роҳи оҳани нав дар масири Румӣ – Панҷи Поён ба нақша гирифта шудааст, ки раванди лоиҳакашӣ ва баъзе қорҳои ибтидоӣ идома доранд, то самти ҷанубии роҳи оҳани Тоҷикистон тавассути Афғонистон ва Туркменистон ба кишварҳои дигари ҷаҳон дубора ба истифода дода шавад.

Амалисозии ин нақшаҳо дар оянда на танҳо кишварро аз бунбасти коммуникатсионӣ наҷот медиҳад, балки нерӯи транзити минтақавӣ ва байналмилалӣ онро низ хеле афзоиш медиҳад.

Хулоса, ба итмом расонидани сохтмони ин ду иншооти азим (роҳи оҳани Қўрғонтеппа – Кўлоб ва роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон) бори дигар собит кард, ки истиклолияти Тоҷикистон натиҷаҳои пурарзиш меорад. Яъне роҳҳои, ки даҳсолаҳо тарҳрезӣ шуда, дар нақшаҳо боқӣ монда буд, танҳо пас аз ба даст овардани истиклолият ва ба шарофати меҳнати фидокоронаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сохта ва ба истифода дода шуд. Инчунин тамоми талошҳои Ҳукумати мамлакат бо татбиқи сиёсати муваффақи баровардани ҷумҳурӣ аз мушкилоти коммуникатсионӣ барои рушди ҷомеа, таъмини некӯаҳволии мардум ва пешрафту тараққиёти иқтисоди миллӣ равона шудааст.

Адабиёт

1. Раҳмонов, Э. *Независимость Таджикистана и возрождение нации [Текст] Составит из 6 томов / Э. Раҳмонов. – Душанбе: 2006-2010. Том третий – 454 с.*
2. Гафурова Г. А. *Развитие дорожного строительства и транспорта в таджикистане в годы независимости (1991 – 2016 гг.): дис. ... канд. истор. наук / 07.00.02 // Г. А. Гафурова. – Худжанд, 2018. – 188 с.*
3. Ғолиб Ғоибов. *Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз (Таърихи сиёсӣ ва ҷуғрофиёи таърихӣ) / Ғоибов Ғ. – Душанбе – 2006. – 906 с.*
4. Кўлоб, *Энциклопедия. – Душанбе, 2006 – 640 с.*
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2015 аз 19 ноябри соли 2014, № 1673 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj/content/> (санаи муроҷиат 25.07.2023).

6. Намоз Ҳотамов. Таърихи халқи тоҷик. Наири сеюм. Бо илова, ислоҳот ва тавзеҳот. / Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исмаилов М. – Душанбе: ҶДММ “Аиуриён”, 2019. – 640с.
7. Сайидзода Зафарӣ Шералӣ (Саидов Зафар Шералиевич). Тоҷикистони муосир: масъалаҳои мубрами истиқлоли миллӣ. / З. Ш. Сайидзода. – Душанбе: ҶДММ «Контраст», 2016. – 608с.
8. Шарифзода Абдуфаттоҳ. Эмомалӣ Раҳмон поягузори Сулҳ ва Ваҳдати миллӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1996 – 1999). – Китоби 2. Наири дуюм. / А. Шарифзода, С. Фаттоев. – Душанбе: “Ирфон”. – 2011. – 372 с.
9. Шарифзода Абдуфаттоҳ. Эмомалӣ Раҳмон наҷотбахши миллат (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1992 – 1995). – Китоби 1. Наири дуюм. / А. Шарифзода, С. Фаттоев. – Душанбе: “Ирфон”. – 2011. – 372 с.
10. В рамках концепции «Один пояс, один путь» мир соединяется построенными Китаем дорогами и мостами. [Электронный ресурс] URL: [https // crirussian. ru](https://crirussian.ru). (дата обращения. 20.07.2023).
11. Готовность туннеля ж\д линии Вахдат-Яван равна 63 %. [Электронный ресурс] URL: <https://vecherka.tj/archives/22616> (дата обращения. 28.07.2023).
12. Ифтитоҳи роҳи оҳани Душанбе-Кӯрғонтеппа-Кӯлоб. [Манбаи электронӣ] // URL: <http://www.javonon.tj/news/economics/iftito-i-ro-i-o-ani-dushanbe-ur-ontepa-k-lob/> (санаи муроҷиат. 18.01.2023).
13. Масъудияти роҳи оҳан ба будҷеи Кӯлоб зиён овард. [Манбаи электронӣ] // URL: https://www.bbc.com/tajik/institutional/2012/03/120302_zkh_ah_railway_uzbek_kulyab (санаи муроҷиат. 18.01.2023).
14. Новости. Обзор СМИ. [Электронный ресурс] URL: <https://polpred.com/news/?searchtext=%> (дата обращения. 20.07.2023).
15. Соҳаи нақлиёти Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ] // URL: <https://mfaj.tj/tg/main/tojikiston/naqlijot> (санаи муроҷиат. 09. 04. 2020).
16. ТЖД продолжает обновлять свой инвентарный парк. [Электронный ресурс] URL: <http://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20140129/tzhd-prodolzhaet-obnovlyat-svoi-inventarnyi-park> (дата обращения. 27.07.2023).
17. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими ба истифода супоридани роҳи оҳани Душанбе – Кӯрғонтеппа – Кӯлоб 24.08.2016, ноҳияи Ёвон. [Манбаи электронӣ] // URL: <http://prezident.tj/node/12778> (санаи муроҷиат. 20.01.2021).
18. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маросими оғози корҳои сохтмони нақб дар масири роҳи оҳани Ваҳдат-Ёвон 15.05.2015, ноҳияи Ёвон. [Манбаи электронӣ] // URL: <http://prezident.tj/node/8929> (санаи муроҷиат. 24.04.2020).
19. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар мулоқот бо роҳбарон ва сокинони вилояти Хатлон 25.08.2016, ноҳияи Кӯшонӣён. [Манбаи электронӣ] // URL: <http://www.prezident.tj/node/12803> (санаи муроҷиат. 09.02.2021).

СОХТМОНИ РОҲҶОИ ОҶАНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар мақола муаллиф заминаҳои бунёди роҳҳои оҳани вилояти Хатлонро дар давраи истиқлолият таҳлил намуда, таърихи пайдоиш ва масири онҳоро таҳқиқ намудааст. Муаллиф чунин нуқтаи назарро асоснок мекунад, ки новобаста аз душвориҳои иқтисодӣ ва идомаи ҷанги шаҳрвандӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз иншооти муҳими нақлиёти мамлакат роҳи оҳани Кӯрғонтеппа – Кӯлоб, ки барои аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо намудани вилояти Хатлон аз ҷумла минтақаи Кӯлоб зарур буд, идома меод ва аввалин роҳи оҳани сохташуда дар давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон мебошад, ки сохтмони пурраи он 7-уми сентябри соли 1999 ба анҷом расид. Илова бар ин, муаллиф қайд мекунад, ки пайвасти кардани хатҳои роҳи оҳани байни марказ ва ҷануби кишвар, сохта ба истифода дода шудани роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон ҷанбаҳои мусбат дорад. Ин масир имкон медиҳад, ки Тоҷикистон бо Афғонистону Туркманистон пайвасти шуда, барои қомилан аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани кишвар шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Дар оянда ин хатти роҳи оҳан як ҷузъи роҳи оҳани Тоҷикистон – Афғонистон – Эрон шуда, имконоти транзитии кишвар афзоиш ёфта, Тоҷикистон тавассути роҳҳои оҳани байналмилалӣ фаромарзӣ ба бандарҳои баҳрӣ дастрасӣ пайдо мекунад. Аз ин рӯ, роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон на танҳо аҳамияти минтақавӣ, балки аҳамияти байналмилалӣ пайдо мекунад.

Калидвожаҳо: нақлиёт, роҳи оҳан, шохроҳҳои оҳан, боркашонӣ, истгоҳ, Кӯрғонтеппа – Кӯлоб, Ваҳдат – Ёвон,

СТРОИТЕЛЬСТВО ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье автор проанализировал основы строительства железных дорог в Хатлонской области в период независимости, а также изучил историю их возникновения и маршрута следования. Автор обосновывает точку зрения, что, несмотря на экономические трудности и продолжение гражданской войны, Правительство Республики Таджикистан продолжало работу на одном из важных

транспортных объектов страны - железной дороге Курган-Тюбе-Куляб, которая была необходима для освобождения Хатлонская область, включая Кулябскую область, от коммуникационной блокады. Это первая железная дорога, построенная в период независимости Таджикистана, полное строительство которой было завершено 7 сентября 1999 года. Кроме того, автор отмечает, что соединение железнодорожных линий между центром и югом страны, строительство и ввод в эксплуатацию железной дороги Вахдат-Яван имеет положительные стороны. Этот маршрут позволит соединить Таджикистан с Афганистаном и Туркменистаном, а также создаст благоприятные условия для полной ликвидации коммуникационной изоляции страны. В будущем эта железнодорожная линия станет частью железной дороги Таджикистан-Афганистан-Иран, транзитные возможности страны увеличатся, а Таджикистан получит доступ к морским портам по международным трансграничным железным дорогам. Таким образом, железная дорога Вахдат-Яван приобретает не только региональное, но и международное значение.

Ключевые слова: Транспорт, железная дорога, железнодорожная магистраль, грузоперевозки, станция, Курган-Тюбе-Куляб, Вахдат-Яван.

CONSTRUCTION OF RAILROADS IN KHATLON REGION DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

In the article, the author analyzed the basics of the construction of railways in the Khatlon region during the period of independence, and also studied the history of their origin and route. The author substantiates the point of view that, despite economic difficulties and the continuation of the civil war, the Government of the Republic of Tajikistan continued to work on one of the country's important transport facilities - the Kurgan-Tube-Kulyab railway, which was necessary for the liberation of the Khatlon region, including the Kulyab region, from communication blockade. This is the first railway built during the period of independence of Tajikistan, the full construction of which was completed on September 7, 1999. In addition, the author notes that the connection of railway lines between the center and south of the country, the construction and commissioning of the Vahdat-Yavan railway has positive aspects. This route will connect Tajikistan with Afghanistan and Turkmenistan, and will also create favorable conditions for the complete elimination of the country's communication isolation. In the future, this railway line will become part of the Tajikistan-Afghanistan-Iran railway, the country's transit capabilities will increase, and Tajikistan will gain access to seaports via international crossborder railways. Thus, the Vahdat-Yavan railway acquires not only regional but also international significance.

Keywords: Transport, railway, railway, cargo transportation, station, Kurgan-Tyube-Kulob, Vahdat-Yavan.

Дар бораи муаллиф

Каримзода Исроил Сафарали
Унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Қӯлоб,
кӯчаи С. Сафаров 16
Тел.: (+992) 918 31 17 11
E-mail: isroil_karimzoda@mail.ru

About the author

Karimzoda Isroil Safarali
Applicant for the Department of History of the
Tajik People
Kulyab State University named after A. Rudaki
735360, Republic of Tajikistan, Kulyab,
S.Safarov Street 16
Ph.: (+992) 918 31 17 11
E-mail: isroil_karimzoda@mail.ru

Об авторе

Каримзода Исроил Сафарали
Соискатель кафедры истории таджикского
народа
Кулябский государственный университет
имени А. Рудаки
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб,
улица С. Сафарова 16
Тел.: (+992) 918 31 17 11
E-mail: isroil_karimzoda@mail.ru

САҲМИ КОМПОЗИТОРОНИ РОССИЯ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ САНЪАТИ МУСИҚИИ ОПЕРАВЌИ ВА БАЛЕТИ ТОЧИК

Якубов Б. З.

*Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Солҳои 30-юми қарни ХХ дар таърихи ҳаёти фарҳангӣ ва рушди санъати касбӣ марҳилаи тақдирсоз ба ҳисоб меравад. Зеро, баъд аз таъсиси Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон соли 1929 шароитҳои васеи инкишофи солҳои гуногуни санъати касбии тоҷик ба миён омада буд.

Санъати касбии мусиқии тоҷик, ки таърих ва анъанаҳои қадим ва ғаниро доро буд, ба марҳилаи нави инкишофи худ муяссар гардид. Зинаи болои таҳавуллоти пайдоиши як қатор падидаҳои нав, инчунин дар пайдоиш ва густариши санъати мусиқии театрий, аз он ҷумла санъати опера ва балет зоҳир гардидааст.

Дар ин ҷода саҳми композиторон ва санъаткорони Россия, ки баҳри рушду нумуи минбаъдаи санъати мусиқӣ дар Тоҷикистон баҳри қор ва эҷод омада буданд, назаррас мебошад.

Бастакорони Шуравӣ С. А. Баласанян ва А. Ленский бе шубҳа асосгузори санъати опера ва балети тоҷик ба ҳисоб мераванд. Ин устодони санъати мусиқӣ миёнаи солҳои 30-юм ба Тоҷикистон омаданд, зина ба зина аз таърих ва анъанаҳои мусиқии тоҷик ошноӣ пайдо намуданд. Аз эҷоди осорҳои мусиқӣ ва намоишҳои мусиқӣ барои театри Тоҷикистон оғоз намуда, сатҳи касбии опера ва балети тоҷик муяссар гардидаанд.

Намоишҳои мусиқии «Восе» ва «Лола» (с. 1937) ба дили тамошобинони тоҷик васеъ ҷой гирифт ва имкон фароҳам овард, ки ба эҷоди нахустин операи тоҷик шуруъ намояд.

С. Баласанян бо кӯшишу ғайрати азим ба қор шуруъ намуд. Дар ин ҷабҳа маҳорат ва санъати С. Баласанян ҷун педагог, фолклоршинос, бастакор, ташкилотчии ҳаёти мусиқӣ баръало муайян гардид. Таълими санъати овозхонии операвӣ, ташкили хор, оркестр, труппаи операвӣ ва балет, ҷамъоварии маводи фолклорӣ ин вазифаҳои муҳиме, ки дар назди бастакорони ҷавон С. Баласанян ва А. Ленский меистоданд.

Вазифаи дигари муҳиме, ки дар назди коллективҳои ҳунарий меистоданд ин тарбия муҳлисони санъати нав, тайёр намудани онҳо баҳри эҳсос, дарк ва қабули санъати опера ва балет буд. Ин қори азим ва аҳаммияти инкилобидоштаро бояд дар муддати 2-3 соли пеш аз даҳа ба ҷо овардан лозим буд. Ташаккулёбии санъати касбии мусиқии тоҷик ба марҳилаи асосӣ ворид гашт.

Нахустин асари барои саҳнаи театри тоҷик эҷодкардаи С. Баласанян, мусиқии намоиши «Духтари ҷӯпон» аз рӯи песаи А. Волидов, басаҳнагузори М. Саидов ба ҳисоб меравад [7].

Амалан драмаҳои мусиқие, ки дар ин солҳо дар театри тоҷик ба саҳна гузошта, нақши зинаҳои аввали операи тоҷикиро бозиданд. Яке аз ҷунин драмаҳо ба шӯриши қаҳрамонони деҳқонони тоҷик бо сардории Восеъ бахшида шуда буд. Драмаи мусиқии «Восеъ» аз рӯи асари Ғанӣ Абдулло, таҳиягар М. Саидов соли 1937 ба тамошобинон пешкаш гардида, хуб пазируфта шуд. С. Баласанян ба мусиқии намоиш номераҳои вокалӣ, хори ду ва сеовоза ва рақсро ҳамроҳ намуд. Мусиқаи намоиши «Восеъ» аз сар то ба охир аз рӯи маводи фолклорӣ ва навоҳои халқӣ эҷод шуда буд. Минбаъд аз фолклори мусиқии тоҷик рӯ нагардонд ва ҷи тавре ки қайд карда шуд, мусиқии халқии тоҷикӣ илҳомбахши фаъолияти минбаъдаи бастакор гаштааст [1].

Мутаассифона, баъди ҳабси беасоси Ғанӣ Абдулло песаҳои ӯ, аз он ҷумла, драмаи мусиқии «Восеъ» аз саҳна бардошта шуданд. Таъқибкуниҳои беасосӣ миёнаи солҳои 30-юм ба фарҳанг ва санъати тоҷик зарари зиёде расонид. Дар қатори беасос қурбоншудагон санъаткорон ва адیبон М. Ҷонон, Г. Зафарӣ, О. Исмаилов, ҳабсшудагон Ҷ. Иқромӣ, Ҳ. Каримро ном бурдан мумкин аст. Ҳаёти С. Айни низ дар хатар буд. Намоиши «Доҳунда» (аз рӯи асари ҳамном) аз саҳнаи театри ба номи А. Лоҳути гирифта шуд. Дар солҳои 30-юм 16 актёр на навозандагони театри ба номи А. Лоҳути беасос ба ҳабс гирифта шуданд. Дар қатори онҳо Х. Фозилов, Х. Ҳакимов, Н. Аҳмадов, Т. Давлатов, Б. Начмиддинов, З. Бурҳонов [11, с. 297-298]

ва дигар ҳофизу навозандағони боистеъдод, идомадихандағони санъати бою қадими мусиқии халқи тоҷик буданд.

Дар асоси мусиқии намоиши «Восеъ» С. Баласанян ба эҷоди нахустин операи тоҷикӣ «Шӯриши Восеъ» шуруъ намуд. Мусиқии операи мазкур решаҳои чуқур ва васеи оҳангу наво ва сурудҳои халқии тоҷикиро дар бар гирифтааст. Сарфи назар аз он, ки драмаҳои мусиқии тоҷик нақши пояи операи аввалини тоҷикро бозидааст, то рӯзҳои мо дар репертуари театрҳои ҷумҳурӣ драмаи мусиқӣ ҷои махсусе дорад. Драмаи мусиқӣ жанри ба худ хос ҳисоб шуда, тамошобинони зиёде дорад.

Раванди эҷоди операи «Шӯриши Восеъ» ду сол давом ёфта, аз рӯи либреттои А. Дехотӣ, М. Турсунзода ва мушовир С. Городетский ба сахна гузошта шуд.

Соли 1938 ба Тоҷикистон бастакор С. Урбах ва хормейстер П. Мирошниченко ба қор омаданд. Қувваи эҷодии театри мусиқии Тоҷикистон дар симоҳои барҷастаи мусиқӣ - бастакор С. Баласанян, А. Ленский, С. Урбах, хормейстер П. Мирошниченко, М. Прокофев оҳангсозони ҷавон А. Қамолов, Ш. Бобокалонов, З. Шаҳидӣ, М. Муминов, Ф. Солиев, ва дигарон хеле афзуд.

Дар раванди тайёрии операи «Шӯриши Восеъ» театр аз болои намоиши мусиқии «Лола» қор мебард. Намоиши мазкур аз тарафи таҳиягар С. Саидмуродов ба сахна гузошта шуда, мусиқии онро С. Баласанян ва С. Урбах эҷод намуданд. Мазмунӣ намоиш мураккаб набуда, аз суруду рақсҳои фолклорӣ иборат буд. Тӯҳфа Фозилова, Б. Тураев, А. Муллоқандов, Р. Ғолибова, Х. Аҳмадов, М. Қодирова ва дигарон натавон ба образҳои баландсифати сахнавиро эҷод кардаанд, балки бо маҳорати баланди сарояндагӣ сурудҳои халқи «Чӯраҷонам» «Мазан сурма», «Гули лола», «Ёри мастҷоҳӣ», «Биё як», «Уштурбачаи ман», «Қачу қачак» ва дигарҳоро иҷро намудаанд. Аз ин рӯ намоиши «Лола» писанди тамошобинон гардида, дар саҳифаҳои рӯзномаҳо баҳои баланд дода шуд [9]. Нахустнамоиши он моҳи феврالی соли 1939 баргузор гардида, бо муваффақияти қалон дар даҳаи адабиёт ва санъати Тоҷикистон дар шаҳри Маскав нишон дода шуд. Мухлисон ва меҳмонони пойтахт аз санъати бой, обу рангини халқи тоҷик шинос гардиданд. Мутахассисони санъати мусиқии Иттиҳоди Шӯравӣ ба мероси бойи мусиқӣ ва санъати волои ҳофизон ва навозандағони Тоҷикистон баҳои баланди сазовор доданд [4].

Ниҳоят 16 октябри соли 1939 дар ҷашни 10-солагии Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон дар сахнаи театри опера ва балети Сталинобод операи «Шӯриши Восеъ» пешкаши тамошобинон гардид. Нақшҳои асосии опера - Восеъ, Гулизор, Назир, Нозим, Нормул ва дигаронро А. Муллоқандов, Т. Фозилова, Р. Ғолибова, А. Бобоева, М. Зиёев, Т. Ғафорова, Б. Тоҷибоева, Х. Аҳмадов, Х. Тоҳиров, У. Усмонов, М. Қодиров бо маҳорати баланди сарояндагӣ, актёрӣ ва рақсӣ иҷро намудаанд [3, с. 14]. Рақсҳои ба сахна гузоштаи балетмейстерон Г. Валаматзода, А. Н. Исломов ва А. И. Проценко тамошобинонро ба ваҷд меовард. Рақсҳо ҷолиби диққат буда, мантиқи драматургияи сахнавиро вайрон накарда, аз ҷиҳати эстетикӣ намоишро зебо намудаанд. Рақсҳои калтакдорон, «қордбозӣ», лирикӣ ба мазмунӣ суруд мувофиқ буда, ҳаракати актёрон мазмун ва моҳияти навою оҳангро қушода меод. Рақс бо доираи ба сахнагузоштаи А. Исломов дар асоси маводи фолклорӣ навоҳои Кӯлоб эҷод шудааст. Яке аз иҷрокунандатони он А. Азимова бо гурӯҳи духтарон ба намоиши симои тозае бахшидааст. Ба сахнагузарондаи опера Р.А. Қороҳ, режиссёрон С. Саидмуродов ва В. Я. Рейнбах нақши Восеъро ба яке аз актёрони моҳир ва сарояндаи хушсалиқа Бурҳон Тӯраев супориданд. Нақши эҷодкардаи Б. Тураев симои часорат, озодихоҳӣ ва қаҳрамонии халқи тоҷик дар мубориза бар зидди ситамгарон буд.

Мавқеи хор дар намоиш махсус буда, дар лаҳзаҳои қулминатсионӣ ба шунаванда ҳаяҷони дучанд ва ҳиссиёти эмоционалӣ мебахшид. Саҳнаи хайрухуши халқ бо Восеъ бо ҳамовозии суруди «Восеъ фаност» ғоҷиҳои халқро акс намуда, дарду андӯҳи меҳнатқашон ва баробари ин қувваи бузурги ягонагии халқро инъикос намудааст. Хори театр арияҳои худро бо маҳорати баланд, бо ҷаҳор ва дар баъзе ҷойҳо бо панҷ ва ҳатто шаш овоз иҷро намудааст. Дар ин қор хидмати хормейстер Н. С. Мирошниченко хело бузург аст. Дар муваффақияти намоиш ва маҳорати баланди хор ва оркестри театр заҳмати дирижёр Л. Т. Кауфманро бояд қайд намуд. Дар рафти тайёрӣ дирижер ва навозандағони оркестр ба мушкилиҳои зиёде дучор мешуданд. Сифати пасти асбобҳои мусиқӣ ва савияи касбии навозандагон, азхудкунии услуби нави навозандагӣ ва ғайраро оркестр бо ғайрати зиёд паси сар намудааст [2, с. 89].

Бо пайдоиши операи «Шӯриши Восеъ» раванди ташаккулёбии санъати мусиқии касбии театрии тоҷик ба итмом мерасад. Операи «Шӯриши Восеъ» дар таърихи фарҳанги тоҷик аҳамияти қалоне дорад. Зеро ки бар хилофи шубҳа ва қачақмиҳо тамошобини тоҷик ҷабҳаи

барои худ нави санъатро қабул намуд. Яке аз комёбиҳои намоиш ба он вобаста буд, ки мавзӯи опера (ҳам либретто ва ҳам мусиқӣ) ба халқ фаҳмо ва наздик буд [6, 18]. Мутаассифона, на ҳамаи операҳои баъдичангии театри тоҷик ин хусусиятро нигоҳ дошта тавонистанд. Тақдирӣ сахнавии «Шӯриши Восеъ» хеле хушбахт баромад. Опера бист сол дар репертуари Театри академии давлатии ордени Ленини опера ва балети Тоҷикистон ҷойи намоёнро ишғол менамуд. Соли 1959 баъди таҳрири нав боз ба сахна гузошта шуд. Операи «Шӯриши Восеъ» асари калони ҷаҳонӣ буда, ҳамаи нишонаҳои жанри операро - арияҳо, ансамбл, хор, порчаҳои оркестрӣ ва ғайра дар худ таҷассум менамуд [12]. Навои дилҷасп, обурани сертобиши оҳанги он, овози хушсаликаи иҷрокунандагони нақшҳо дили тамошобинро ба худ ҷалб менамуд.

Нахустнамоиши операи дуҷуми С. Баласанян «Коваи оҳангар» аз «Шоҳнома»-и А. Фирдавсӣ, либреттои А. Лохути соли 1941 дар шаҳри Москва дар рафти даҳаи адабиёт ва санъати Тоҷикистон баргузор гардид [15, с. 25]. Режиссёри намоиш Д. В. Камерецкий, рассом В. Ф. Рындин ва дирижери оркестр Л. Ф. Хурамаӣ буданд. Опера аз ҷаҳор акт иборат буда, муборизаи халқ (дар симои Кова, Баҳром, Фаррух, Шарора, Нушофарин) ва қувваи ҷоҳилӣ, хунхори (дар симои Заҳҳок) инъикос намудааст. Дар эҷоди мусиқаи операи мазкур ба С. Баласанян оҳангсози ҷавони тоҷик Шариф Бобокалонов ёри расонидааст. Оҳангҳои Ш. Бобокалонов дар баъзе сахнаҳо ба тариқи пурра истифода шудааст. Дар мусиқаи «Коваи оҳангар» мусиқии халқӣ ба тариқи васеъ тақмил дода, услуб ва таҷрибаи мактаби операи аврупоӣ ва русӣ ҷасурона истифода шудааст. Тафовути мусиқии «Коваи оҳангар» аз «Шӯриши Восеъ» дар он аст, ки дар намоиши «Кова» услуби операвӣ васеътар ба қор бурда шудааст, бастакор намудҳои монолог, арияҳо, аризо, дуэти кононӣ бештар ворид намудааст. Ин ҷабҳаи опера дар «Коваи оҳангар» инкишоф ёфтаанд, сахнаҳои оммавӣ ҷойи маҳсусро ишғол намуданд, элементҳои полифония хеле васеъанд. Маводҳои хор бениҳоят мураккаб ва бисёрвояанд. Бастакор кӯшиши ҳалли масъалаи мушкил дарёфти самтӣ ва хусусияти операи миллиро намудааст.

Оҳангҳое, ки симои қаҳрамони мушаххасро инъикос мекунад дар натиҷаи тақмил ва инкишоф ба образи қувваҳо бо ҳам зид табдил дода шудааст. Масалан, оҳанги суруди Кова «Дастӣ оҳангар» ба рамзи инъикоскунандаи мусиқии образи халқӣ меҳнатқаш табдил дода шудааст. Дар тасвири мусиқии қувваҳои ҷоҳилӣ (Заҳҳок) С. Баласанян, аз рӯи гуфти санъатшинос Н. Шахназарова ва Г. Головинский анъанаҳои мусиқии классикии рус ва алалхусус мусиқии Римский-Корсаков истифода бурдааст [15, с. 35]. С. Баласанян бо маҳорати баланд ва мусиқии обурани симои Заҳҳокро нишон додааст. Аз рӯи маҳорати бастакорӣ операи С. Баласанян қадаме ба пеш буд, аз ҷониби мутахассисон баҳои баланд гирифта буд [3]. Вале аз ҷониби тамошобинон ба баҳои «Шӯриши Восеъ» баробар шуда натавонист. Даре нагузашта опера аз сахнаи театр бардошта шуд.

Дар рафти даҳаи адабиёт ва санъати Тоҷикистон дар Маскав воқеаи дигари муҳим дар таърихи фарҳанги халқӣ тоҷик ба вуқӯъ омад. Ин ҳам бошад нахустнамоиши балети яқӯми тоҷикӣ «Ду гул», ки 17 апрели соли 1941 баргузор гардид. Фарҳанги чандинасраи халқӣ тоҷик имкони намоиши зебои хореографиро ба сахна гузаронид, ки он бойигарин бебаҳои санъати рақсии халқро таҷассум менамояд» [11] навишта шуда буд дар рӯзномаҳои марказӣ баъд аз намоиш.

Мусиқии балет аз тарафи бастакори номи Александр Ленский, аз рӯи либреттои М. Рабиева навишта шудааст. Балет аз тарафи КГолейзовский бо ҳамкориҳои балетмейстерон Г. Валаматзода, А. Исломов, А. Протсенко, дирижер П. Шпиталский ба сахна гузошта шудааст. Нақшҳои асосии балетро Заррагул - А. Исҳокова, О. Низомова; Нозгул - А. Азимова, С. Баҳор; Раҷаб - Г. Валаматзода; У. Сангин - У. Рабимов; Замон - М. Қобилов бозиданд [5].

Навоҳои халқии рақсӣ асоси мусиқаи балети А. Ленскийро ташкил медиҳанд [14]. Мероси халқии тоҷикӣ дар балет ё дар шакли иқтибоси айнӣ, ё ҳамчун маводи худинкишӣёбанда хизмат мекард. Дар он мавзӯҳои аслии ниҳоят кам буданд. Асосан рақсҳое, ки ба балет дохил мешуданд, танҳо коркарди симфонии оҳангҳои рақсҳо ва сурудҳои тоҷикӣ буданд. Бастакор дар офаридани рақсҳои занона, ки сар то сар дилфиреб ва ҷаззоб буданд ба муваффақият ноил гаштааст, ки дар онҳо ғановати ритмии мусиқаи тоҷикро ба таври аҷиб ифода намудааст.

Ҳамчунин лейтмотивҳое, ки иҷрокунандагони асосиро тавсиф менамоянд, дар асоси лаҳни мусиқии халқӣ офарида шуданд. Масалан, лейтмотивҳои Нозгул ва Заррагул дар асоси сурудҳои лирикии дорой мазмуни ишқӣ офарида шудаанд: лейтмотиви Нозгул - дар асоси

мавзуи халқии «Мушкилоти кӯҳистон», Заррагул бошад, аз рӯи мавзуи «Хоку иқлим». Дар баъзе рақсҳои якка, махсусан дар сахнаҳои драмавӣ, ин лейтмотивҳо ба тағйиротҳои мухталиф дучор мегардиданд. Ҳамин тариқ, мавзуи Заррагул дар адабии тасвири якҷум васеъ такмил дода шудааст. Барои тавсифи бӯи бастакор оҳанги расмии марши амиро истифода намудааст. Лейтмотиви Хатичаи маккора, ки аз ҳисоби ҳадяҳои сарватмандон зиндагӣ мекард, мавзуи рақсҳои ҳаҷвии тоҷикӣ буд.

Оҳангҳои тоҷикиро ҳамоҳанг намуда, бастакор аз бисёрвезии гуногун истифода намудааст. Баъзан мусиқа шояд ғайриихтиёрӣ бошад ҳам, вале ба тариқи ҳассос акси баръалои ремисценциро гирифтааст [8].

Пайдоиши нахустин намоишҳои операвӣ ва балет дар сахнаи театри тоҷик воқеаи муҳими таърихи ҳаёти фарҳангӣ ва мусиқии халқӣ тоҷик ба ҳисоб меравад. Ба майдон омадани чунин намоишҳо асосан чараёни ташаккули мусиқии касби театрии тоҷикро анҷом дод.

Ҳамин тариқ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар ҷодаи эҷоди аввалин намоишномаҳои театрии опера ва балети тоҷик, саҳми ходимони санъати мусиқии Россия ба монанди С. Баласанян, А. Ленский, С. Урбах, М. Мирошниченко, М. Прокофьев ва дигарон арзанда аст. Маҳз таҷрибаи устодони санъати Россия дар оянда ба композиторон, коргардонҳо, балетмейсторон, навозандагон ва раққосони тоҷик имконият фароҳам овард, ки мустақилона санъати опера ва балети Тоҷикистонро ба зинаҳои нави камолот бароварданд. Композиторони тоҷик ба монанди Ш. Сайфиддинов, З. Шаҳидӣ, Ё. Сабзанов, балетмейстер Ғ. Валамат-зода, раққосони балет Л. Кабирова, Л. Зоҳидова, М. Собирова, овозхонон Ҳ. Мавлонова, А. Бобоқулов, Н. Ҳамробоев, В. Каримов, О. Сабзалиева, З. Аминова санъати балет ва операи тоҷикро дар арсаи байналмилалӣ тавонистанд сарбаландона муаррифӣ намоянд.

Литература

1. Баласанян С. *Моя работа над оперой.* // Советская музыка. – 1941, 1 мая.
2. Баласанян С. *Таджикский музыкальный театр.* // Советская музыка. – 1939. № 11. – 98 с.
3. *Большой успех балета «Ду гул».* // Известия. – 1941, 18 апр.
4. *Большой успех музыкального представления «Лола».* // Известия. – 1941, 15 апр.
5. *Валамат-зода Г. Рақс ва раққосон.* // Тоҷикистони Сурх. – 1941, 12 апр.
6. *Восстание Восе.* – М.-Л., 1941. – 28 с.
7. *Дочь пастуха.* // Коммунист Таджикистана. – 1936, 24 нояб.
8. *Ивинг В. Рождение таджикского балета.* // Советское искусство. – 1941, 20 апр.
9. *Коммунист Таджикистана.* – 1939, 6,9 февр.
10. *Нурджанов Н.Х. История таджикского советского театра.* – Душанбе, 1967. – 471 с.
11. *Опера о героизме и мужестве народа.* // Правда. – 1941.
12. *Хубов Г. «Восстание Восе».* // Правда. – 1941, 14 апр.
13. *Шавердян А. «Восстание Восе» С. А. Баласаняна.* // Восстание Восе. – М.-Л., 1941. – 34 с.
14. *Шавердян А. «Ду гуль» - балет А. Ленского / «Две розы».* – М.-Л., 1941. – 32 с.
15. *Шахназаров Н., Головинский Г. / С. Баласанян.* – М., 1972. – 187 с.

САҲМИ КОМПОЗИТОРОНИ РОССИЯ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ САНЪАТИ МУСИҚИИ ОПЕРАВИ ВА БАЛЕТИ ТОҶИК

Дар мақола таърихи пайдоиш ва инкишофи санъати мусиқии операвӣ ва балет дар солҳои 30-юми асри ХХ дар Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Муаллиф ибраз менамояд, ки таъсиси ҶСШ Тоҷикистон ба рушди нумуи санъати касбии тоҷик шароити васеъ ба миён овард, ки дар натиҷаи ҳамкории бастакорони маъруфи Россия ва сарояндагон ва мурибони тоҷик падидаи нав дар санъати мусиқии касбии Тоҷикистон – яъне, нахустин намоишномаҳои операвӣ ва балет дар сахнаи театри Тоҷикистон пешкаши тамошобинон гардидааст. Алаҳусус саҳми барҷастаи композиторони Шуравӣ Сергей Баласанян ва Александр Ленский дар эҷоди мусиқии нахустин намоишҳои опера ва балети тоҷик таҳқиқ гардидааст. Ибраз гардидааст, ки падидаи нав дар санъати мусиқии тоҷик омилҳои инкишофи он дар солҳои минбаъдаи қарни ХХ ва аввали асри ХХI ба ҳисоб меравад. Композиторони тоҷик, ки дар ниммаи дуҷуми асри ХХ аввали асри ХХI мусиқии операвӣ ва балет эҷод кардаанд – З. Шаҳидӣ, Ш. Сайфиддинов, Д. Дустмухамедов, Т. Шаҳидӣ, Т. Сатторов, А. Мусоев ва дигарон фаровон аз мактаби эҷодии С. Баласанян ва А. Ленский баҳра ва илҳом гирифтаанд.

Вожаҳои калидӣ: Тоҷикистон, мусиқӣ, опера, балет, композитор, театр.

ВКЛАД РОССИЙСКИХ КОМПОЗИТОРОВ В ЗАРОЖДЕНИИ ОПЕРНОГО И БАЛЕТНОГО ИСКУССТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье раскрывается история зарождение и развитие оперного и балетного музыкального искусства в Таджикистане в 30-е годы ХХ века. Автором констатируется, что образование

Таджикской ССР создала широкие возможности для дальнейшего развития древней и самобытной музыкальной культуры таджикского народа. Тенденция появления новых направлений в музыкальной культуре Таджикистана, тесно связано с деятельностью талантливых Российских Советских деятелей музыкального искусства, таких как, С. Баласанян и А.Ленский. По прибытию в Таджикистан С. Баласанян и А.Ленский глубоко прониклись в суть и содержание древней и богатой музыкальной культуры таджиков. Первоначальный этап становления оперной и балетной таджикской музыки, является создание музыкальных спектаклей композиторами, таких как, «Восе» и «Лола». Создание музыкальных спектаклей позволило композиторам на их музыкальной основе написать музыку уже к опере «Восстание Восе», «Кузнец Кова» и к балету «Ду гул». Последующее поколение композиторов Таджикистана, создавшие оперные и балетные спектакли – З.Шахиди, Ш.Сайфиддинов, Д.Дустмухамедов, Т.Шахиди, Т.Сатторов, Ф.Одинаев, А.Мусоев и другие, стали продолжателями творческого начинания С. Баласаняна и А.Ленского.

Ключевые слова: Таджикистан, музыка, опера, балет, композитор, театр.

CONTRIBUTION OF RUSSIAN COMPOSERS TO THE BIRTH OF OPERA AND BALLET ART IN TAJIKISTAN

The article reveals the history of the birth and development of opera and ballet musical art in Tajikistan in the 30s of the twentieth century. The author states that the formation of the Tajik SSR created wide opportunities for the further development of the ancient and original musical culture of the Tajik people. The tendency for the emergence of new directions in the musical cultures of Tajikistan is closely related to the activities of talented Russian Soviet musical artists, such as S. Balasanyan and A. Lensky. Upon arrival in Tajikistan, S. Balasanyan and A. Lensky deeply imbued the essence and content of the ancient and rich musical culture of Tajiks. The initial stage in the formation of opera and ballet Tajik music is the creation of musical performances by composers such as Vose and Lola. The creation of musical performances allowed composers to write music on their musical basis for the opera Uprising of Vos, Kuznets Kova and the ballet Du Hul. The next generation of composers of Tajikistan, who created opera and ballet performances - Z. Shakhidi, Sh. Seifiddinov, D. Dustmukhamedov, T. Shakhidi, T. Sattorov, F. Odinaev, A. Musoev and others, became the successors of S. Balasanyan's creative endeavor and A.Lensko.

Keywords: Tajikistan, music, opera, ballet, composer, theater.

Дар бораи муаллиф

Якубов Баракатулло Зиёдуллоевич
Докторанти кафедраи муносибатҳои
байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 915 99 33 30

About the author

Yakubov Barakatullo Ziyodulloevich
Doctoral student at the Department of
International Relations
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Said Nosir st., 33
Ph.: (+992) 915 99 33 30

Об авторе

Якубов Баракатулло Зиёдуллоевич
Докторант кафедры международных
отношений
Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 915 99 33 30

ҲАДАФҲОИ ГЕОПОЛИТИКИИ КИШВАРҲОИ АБАРҚУДРАТ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Неъматов И.

*Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX, баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар Осиеи Марказӣ таъсис ёфтани панҷ ҷумҳурии соҳибистиклол, нақши Осиеи Марказӣ ҳамчун минтакаи геополитикии ҷаҳон боло рафта, рағбати кишварҳои абарқудрати ҷаҳон – Россия, Амрико, Чин ва минтақа – Туркия, Хиндустон, Покистон ва Эрон баҳри пиёда сохтани ҳадафҳои геополитикии хеш тақвият меёбад. Ба андешаи Х. Самиев, “Зӯҳури кишварҳои ҷадидлӯбунёд дар Осиеи Марказӣ ва аз он ҷумла Тоҷикистон, метавон гуфт, вазъияти геополитикӣ ва геостратегиро дар минтақа ба кулلى тағйир дод» [8, с. 344].

Осиеи Марказӣ бо масоҳати 4 млн. километри мӯраббаъ ва аҳолии қариб 70 миллион нафар дар маркази Авруосиё қарор гирифта, таърихан аҳаммияти бузурги иқтисодӣ ва мавқеи хуби стратегиро доро буд. Минтакаи мазкур ҳамчун пайвандгари Роҳи абрешим ва ҳамзамон тамаддуни Шарқ ва Ғарб буда, маҳз тавассути он дастовардҳои бузурги аҳолии кишварҳои Шарқ ба Аврупо роҳ ёфтааст [10, с. 9].

Лозим ба зикр аст, ки дар оғози замони мӯсир нақши минтақа ба мӯчиби тағйир ёфтани роҳҳои тичоратӣ нисбатан поин омад. Сарфи назар аз ин рақобат миёни Британияи Кабир ва Россия тахти унвони «Бозии Бузург» ҷихати болоравии нӯфӯз дар минтақа ҷараён гирифт, ки дар охири асри XIX амалан ба фоидаи Россия ба анҷом расид [4, с. 3].

Бо таъсиси Иттиҳоди Шӯравӣ минтақа мақоми канораро гирифта, аз равобит бо ҷаҳони хориҷ маҳрум гардид. Эҳёи нӯфӯзи минтақа бо шикасти низоми дукӯтбӣ ва зӯҳури давлатҳои нави миллии иртибот дорад. Болоравии ҷойгоҳи стратегии Осиеи Марказиро Збигнев Бзежинский бо фарзияи «балкани авруосиёӣ» собит намудааст [2, с. 149].

Минтақа пурра худкифо буда, имкони истехсоли тамоми анвои ашё ва парвариши маҳсулоти хӯроқаро дорад. Осиеи Марказӣ дорои захираҳои бузурги заминҳои кишт (Қазоқистон–19,4-млн га, Ўзбекистон–4-млн га, Қирғизистон–1,4 ва Тоҷикистон - 1 млн. га) буда, дар ҷаҳон миёни кишварҳои дорои замини қорам ҷои 10-умро ишғол менамояд. Илова бар ин аз рӯи истехсоли маҳсулоти полезӣ, минтақа дар ҷои 16-ум, пахта дар ҷои 5-ум ва шумораи қорво дар ҷои 20-ум дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ қарор дорад [1].

Дар баробари ин захираҳои гази табиӣи Туркманистон аз 13 то 20 трлн. метри кубӣ арзёбӣ мешаванд. Соли 2004 дар Қазоқистон 55 млн. тонн. нафт истихроҷ гардида, истехсоли он рӯ ба афзоиш дорад. Ўзбекистон вобаста ба истехсоли тилло дар ҷойи 7-ум ва бо назардошти захираҳои он дар ҷойи 4-ум қарор дорад. Қони тиллои Мурунтау дар Қизилқум қалонтарин дар ҷаҳон маҳсуб мегардад [10, с. 16]. Тоҷикистон (525 млрд квт/с) ва Қирғизистон дорои захираҳои бузургтарини гидроэнергетикӣ мебошанд.

Баҳри Хазар низ бо минтакаи Осиеи Марказӣ пайванд мебошад, ки аз рӯи маълумоти муҳаққиқони рус дорои захираҳои нафтии 10 миллиард тонна буда, ҳаҷми умумии захираҳои нафту газ 18—20 миллиард тоннаро ташкил медиҳад. Ин омил рағбати геополитикии кишварҳои абарқудратро баҳри зерӣ нӯфӯз қарор додани Осиеи Марказӣ тақвият мебахшад. Саҳнаи бозиҳои геополитикии дунё, ки ба «тахтаи бузурги шохмот» ташбеҳ дода шуда, «чемпионҳо»-и ин майдон «аз лиҳози стратегӣ пешакӣ сари даҳсолаҳо ва ҳатто садсолаҳои оянда фикр мекунанд, дар ин саҳнаи Осиеи Марказӣ яке аз меҳварҳои асосӣ ба шумор мераванд. Ҳатто минтакаи мазкур дар илми геополитикӣ мавқеи хосаро соҳиб мебошад, ки ин нишонаи бузургии он аст [10, с. 9]. Ба истиснои омилҳои мазкур минтақа дар ҷавори тамаддунҳои славянӣ, конфутсия, буддоия ва ҷаҳони ислом қарор дорад.

Тағйироти ҷашмрас дар манзараи геополитикии ҷаҳон дар охири асри XIX – ибтидои асри XX боиси ташаккули вазъияти куллан нав дар минтакаи Осиеи Марказӣ гардид. Албон Осиеи Марказӣ аз як минтакаи канорӣ ба минтақае табдил ёфтааст, ки дар низоми бузургиҳои геополитикии фазои Авруосиё яке аз мавқеҳои калидиро ишғол мекунанд. Аҳаммияти афзоюндаи минтақа ба мавҷудияти як қатор омилҳои, ки нақши геополитикии онро муайян мекунанд, вобаста аст.

Якӯм, дар маркази китъаи Авруосиё чойгир будани минтакаи Осиёи Марказӣ аз нуқтаи назари таъсири минтақа ба амният ва суботи қисми бештари китъа аҳаммияти стратегӣ дорад.

Дуҷум, самтгирии рушди вазъият дар ҳар як давлати Осиёи Марказӣ ва дар маҷмӯъ, дар минтақа метавонад ба таври васеъ дурнамои мувозинати нерӯҳоро дар пахнои бузургии китъаи Авруосиё муайян намояд.

Сеюм, чамъшавии захираҳои табиӣ дорои аҳаммияти ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама карбогидридҳо дар минтақа. Бисёр давлатҳои ҷаҳон ҷиҳати азхуднамоии онҳо таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунанд. Гузашта аз ин, стратегияи мазкур ҳадафҳои мушаххаси геополитикиро пайгирӣ мекунанд, зеро назорат аз болои захираҳои сӯзишвории энергетикӣ ва масирҳои интиқоли онҳо имкон медиҳад, ки вазъият дар минтақа зерин назорат гирифта шавад.

Чаҳорум, чойгиршавӣ дар ҷавори роҳҳои нақлиёти Авруосиё ва мавҷудияти шабакаи васеи нақлиёти коммуникатсионӣ. Кишварҳои минтакаи Осиёи Марказӣ имкон доранд тавассути Эрон ба ҳалиҷи Форс, тавассути Афғонистон ва Покистон ба уқёнуси Ҳинд ва тавассути Чин ба Уқёнуси Ором бароянд.

Арзёбии дурусти вазъи кунунии Осиёи Марказӣ комилан равшан гувоҳӣ медиҳад, ки имрӯз дар ин ҷо ғурури «бозингарони» нав ва рақобати анъанавии қудратҳои пешбар ба ҳам пайвастанд. Дар байни қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, ки ба ташаккули вазъи геополитикии Осиёи Марказӣ таъсири назаррас доранд, Федератсияи Россия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Туркия, Эрон, Покистон ва Ҳиндустон барҷастанд. Аз ин лиҳоз, баррасии манфиатҳои асосии ин кишварҳо, сиёсати пешгирифта, чойгоҳи кунунӣ ва дурнамои он дар минтакаи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи махсусро тақозо мекунанд.

Таваҷҷуҳ ба Осиёи Марказӣ ва мушкilotи ин минтақа аз ҷониби давлатҳои пешгом ва марказҳои ҷаҳонӣ, инчунин олимону сиёсатмадорон дар даҳсолаҳои охир бо мӯҷиби ба вуҷуд омадани таҳдидҳои нави ҳарбӣ, экологӣ ва дигар таҳдидҳои ҷиддӣ ба амнияти кишварҳои минтақа, хатари авҷ гирифтани терроризм, қочоқи маводи муҳаддир ва ифротгароии динӣ тадриҷан афзудааст.

Альон нақши Осиёи Марказӣ дар сиёсати байналмилалӣ тавассути мавқеи муҳимми геостратегии минтақа, захираҳои бойи табиӣ, энергетикӣ ва маъданӣ, инчунин нерӯи бузургии истеҳсолӣ ва илмию техникаи он беш аз пеш меафзояд.

Кишварҳои минтакаи Осиёи Марказӣ, ки умумияти динӣ, наҷодӣ, забонӣ ва решаҳои таърихӣ фарҳангӣ доранд, метавонанд, ғолибан баҳри ҳамкориҳои ҳамҷониба заминаи мӯсоид фароҳам оваранд. Аз ин рӯ, ИМА ва дигар мамӯлики Ғарб ҷиҳати пӯр сохтани “фазаи ҳолӣ”-и Осиёи Марказӣ ва монет шудан ба васеъшавии таъсири ислом талош варзида, равобити хешро бо давлатҳои ин минтақа вусъат мебахшанд ва онҳоро дар сиёсат ва иқтисодиёт ба татбиқи ислоҳоти шакли ғарбӣ тақон медиҳанд.

Осиёи Марказӣ, ки сарҳадоти ҷанӯбии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил медиҳад, солҳои охир дар маркази таваҷҷуҳи тамоми ҷомеаи башарӣ қарор гирифтааст. Дар тӯли даҳсолаҳо ин минтақа ҳамчун фазаи рақобати сотсиализм ва капитализм махсӯб ёфта, дар давраи мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ чун сарчашмаи ашӯи хом истифода мешуд. Марзҳои ин минтақа дорои захираҳои фаровони табиӣ буда, таваҷҷуҳи аксари кишварҳои Ғарбу Шарқро ба худ моил кардааст.

Дар ҳар сӯрат мақоми мӯсири минтақа ва аҳаммияти он баъди амалиётҳои террористӣ дар Амрико моҳи сентябри соли 2001 возеҳ гардид. Боиси таъкид аст, ки то ин лаҳза низ дар Осиёи Марказӣ рақобати бозингарони бонуфузи минтакаи Авруосиё бо ширкати Россия, Чин, Туркия, Покистон, Эрон ва Ҳиндустон ҷараён дошт. Новобаста аз мавқеи кишварҳои мазкур зимни баррасии мақола мо аслан рақобатҳои геополитикии ИМА, Россия ва Чинро дар минтақа мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Абарқудатҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ҷиҳати зерин таъсир гирифтани Осиёи Марказӣ барномаҳои мушаххаси стратегии дарозмӯддати худро тарҳрезӣ кардаанд. Дар ҳоли имрӯз се барномаи иқтисодӣ, амсоли «Иттиҳоди Иқтисодии Авруосиё» - аз ҷониби Русия, «Ҷамарбанди иқтисодии Роҳи Абрешим» - аз ҷониби Чин ва «Осиёи Марказии Бузург» - аз тарафи Амрико тарҳрезӣ шуда, дар амал татбиқ гашта истодаанд. Рақобат байни ин қудратҳо барои нақши калидиро дар минтақа касб кардан ба омили таҳдидкунандаи амнияти минтақа табдил ёфтааст. Бояд зикр кард, ки дар ин раванд аксар вақт манфиатҳои миллию давлатии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар назар дошта намешаванд.

Таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони Ҷамкорихои Шанхай, (СХШ), Созмони Амнияти Дастаҷамӣ (СААД) ва Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё (ИИА) гувоҳи хеле

назаррас будани ҳамкориҳои бисёрсамтаи ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна бо Чин ва Россия мебошад. Федератсияи Россия, ки ташаббускори аслии ин барномаҳо, мехоҳад тавассути ин созмонҳо на танҳо амнияти Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказиро хифз намояд, балки дар навбати аввал мановфеъи сиёсӣ ва геополитикии худро пайгирӣ кунад.

Осиёи Марказӣ ба таври анъанавӣ ба минтақаи манфиатҳои Федератсияи Русия дохил карда шудааст, ки афзалият ва иерархияи аҳаммияти он дар марҳилаҳои муайян бо шароитҳои гуногун муайян карда мешуд. Дар маҷмуи умумии манфиатҳои геополитикӣ, иқтисодӣ ва низомӣ, самтҳои асосии сиёсати Россия дар минтақа ба омилҳои дарозмуддати зерин асос ёфтаанд:

-Осиёи Марказӣ дар заминаи таъмини амнияти марзҳои ҷанубии Россия ҳамчун як “буфер” ё камарбанди амнияти анъанавӣ арзёбӣ мешавад;

- аҳаммияти махсуси минтақаро барои Россия омили нафтӣ ва хоҳиши Россия барои нигоҳ доштани нуфуз дар баҳри Хазар муайян мекунанд;

- ҳудуди минтақа ҳамчун минтақаи пойгоҳ барои Россия аҳаммияти калон дорад;

-захираҳои энергетикӣ барои андешидани чораҳои дахлдор дар сурати муноқишаҳои васеъмукҷс, аз ҷумла ҷангҳои ҳастай, ки дар минтақаҳои наздик ба амал меоянд.

Хоҳиши амалӣ намудани ин ҷаҳор манфиати бартаридошта умуман табиати умумии стратегияи Россияро дар Осиёи Марказӣ дар давраи аз соли 1991 то соли 2001 муайян кард.

Новобаста аз мавқеи хуби стратегӣ, заҳири бузурги энергетикӣ ва пайвандҳои иқтисодӣ истиқлолият ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Россия падидаи ба эътибор нагирифтани воқеиятҳои сиёсии ҷаҳони муосирро фароҳам овард. Хусусан ҷониби Россия бо гузашти беш аз бист сол аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ стратегияи ягонаи равобити ҳешро бо кишварҳои минтақа, ки дар он нақш ва мақоми минтақа дар низоми мановфеи миллии Россия дақиқ бошад, мурраттаб насохтааст.

Аз замони ба сари қудрат омадани Владимир Путин ва дастаи ӯ ин тамоюл тадричан тағйир ёфта, давраи талоши мақсадноки ҷалби минтақа ба доираи нуфузи Москва баҳри тақвияти мавқеи байналхалқии Россия оғоз гардид, ки то ҳол идома дорад.

Москва мекӯшад, ки бо кишварҳои минтақа чи дар ҷаҳорҷубаи минтақавӣ ва чи дӯҷониба равобити мутақобила дошта бошад. Баҳри ҷалби кишварҳо ниҳодҳои ҳамгирӣ ва таъмини амнияти дастачамӣ ташкил шудаанд. Вале на ҳамаи кишварҳои минтақа ба самаранокии фаъолияти онҳо муътақиданд.

Россия имконоти таърихӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии пешсаф буданро дар минтақа дорад. Барои дар амал татбиқ намудани нақши пешсафӣ мебоҷад равандҳои ҳамгирӣи минтақавиро тақвият баҳшида, ба ҳамкорӣҳои мутақобила дар соҳаҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ густариш дод.

Боиси таъкид аст, ки ояндаи равобити кишварҳои минтақа бо Россия аз ҳуди Россия вобаста аст. Россия ба шарте метавонад дар минтақа мустаҳкам бимонад, ки дар таъмини рушди иқтисодӣ ва илмӣ-техникии кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши калидӣ бозад. Дар ин самт дарки аҳаммияти минтақа барои Россия дар замони муосир ва эътирофи кишварҳои он ба сифати шарикони баробар зарур мебошад.

Яке аз бозингарони фаъоли минтақавӣ Чин махсуб мегардад. Сиёсати муосири Чинро баррасӣ намуда, бояд тамоюлотӣ асосии таъсири он ва махсусиятҳои усули чиниро ба кишварҳои минтақа ёдрас сохт. Аз панҷ кишвари минтақа се тои он (Қазоқистон, Тоҷикистон ва Қирғизистон) бо Чин сарҳади умумии 3700 км доранд [7]. Баъди ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ дар минтақа барои Чин вазъи мусоид фароҳам омад. Осиёи Марказӣ аз зери таъсири Россия берун рафта, барои ҶМЧ ва кишварҳои дигар имкони вуруд ба он осон гардид. Беҳуда нест, ки Чин яке аз аввалин шуда бо кишварҳои минтақа равобити дипломатӣ барқарор намуд. Дар ин марҳила Чин сиёсати эҳтиёткоронаро пеша намуда, дар сиёсати хориҷии худ ба ягон кишвари минтақа афзалият наметод.

Бо истиқлолият пайдо кардани кишварҳои Осиёи Марказӣ тадричан кишварҳои сафи аввал дар сиёсати хориҷии минтақа намоён шуданд, ки онҳо пеш аз ҳама давлатҳои ҳамҷавор буданд. Дар баробари сарҳади умумӣ ин кишварҳо масоили умумӣ аз қабилӣ хифзи амнияти миллии дар шароити рушди ӯнсӯрҳои ҷудоихоҳӣ ва терроризм дошта, ба таҳкими равобити ҷонибҳо мусоидат менамуд. Бунёди Панҷгонаи Шанхай (апрели соли 1996) бо ширкати Россия ва табдили он ба Созмони ҳамкорӣ (16 июни соли 2001) бо ҷалби Ёзбекистон далели гуфтаҳои боло мебошад.

Бо шикасти Иттиҳоди Шӯравӣ Россия аз лиҳози идеологӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ тақрибан аз минтақа берун монд. Дар марҳилаи аввал ин холигӣ аз ҷониби Чин пурра мегардид, ки ба хусус ин амр дар самти иқтисодӣ ва сармоязузорӣ ба назар мерасид. Ҷамзамон фарҳанги

чинӣ тавассути марказҳои конфутсиягӣ аллакай мавқеи муайянеро ба даст оварда, омӯзиши забони чинӣ ба яке аз афзалиятҳои ҷавонон ва соҳибкорон табдил ёфтааст. Новобаста аз ин сиёсати геополитикии Чин дар минтақа мавзун буда, бо дарк мавқеъ ва нуфузи Россия пеша мегардад.

«Камарбанди иқтисодии Роҳи Абрешим» тақвиятдиҳандаи равобити иқтисодии Чин бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар самтҳои мухталиф маҳсуб меёбад. Ин барнома аз ҷумлаи лоиҳаҳои бузурги иқтисодии Чин ба ҳисоб рафта, амалӣ шудани он ҷиҳати куллан тағйир ёфтани нақши иқтисодии ин давлати абарқудрат дар Осиёи Марказӣ ва Аврупо мусоидат мекунад. Яке аз бартариятҳои амалии барнома дар он аст, ки ин барнома ба ғайр аз роҳи мошингард, сохтмони роҳи оҳанро низ дар нақша гирифтааст, ки кишварҳои минтақаро аз ҷиҳати робитаи коммуникатсионӣ пайванд мекунад. Аз ин рӯ, Чин манфиатдор нест, ки вазъи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ муташанниҷ гардад. Аммо рақибони дигар бо ноором кардани вазъи минтақа кӯшиши танг кардани нуфузи иқтисодии Чинро доранд.

Лоиҳаи «Осиёи Марказии Бузург», ки аз ҷониби Амрико ва шариконаш барои касб кардани нақши сиёсӣ дар минтақа тарҳрезӣ шудааст, куллан хилофи ҳадафҳои Пекин ва Москва мебошад. Аз сабаби он, ки Амрико сардорӣи эътилофи НАТО-ро ба уҳда дорад, бояд дар назар дошт, ки ҳама гуна ҳамкорӣҳои Амрико ба хоҳири танг кардани нуфузи ин кишварҳо дар минтақа мебошад. Новобаста ба он, ки кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла кишварҳои Осиёи Марказӣ ба барномаи «Ҳамкорӣ барои сулҳ» бо Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) имзо намудаанд, дар татбиқи барномаҳои сиёсии ин ҳуҷҷат ягон нақши меҳварӣ надорад. Ҳалли проблемаҳоеро, ки барои халқҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти ҳаётан муҳим доранд, дар танҳои ягон кишвари минтақа ба уҳда намегирад, зеро ин амал ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, халқҳои Осиёи Марказӣ бояд доир ба масъалаи дарёфти роҳҳои ҳамкорӣҳои зич ба нияти ҳалли масъалаҳои муҳимми дар назди онҳо қарордошта чиддӣ андеша кунанд ва барои аз миён бардоштани ҳама гуна монеаҳои сунъӣ ба таври қатъӣ тадбир андешанд. Чунки ин гуна монеаҳо ба манфиатҳои халқҳои минтақа зиёноваранд [10].

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ мавқеи ИМА дар минтақа тадриҷан ба таври назаррас мустаҳкам гардид. Маҳз чанд соли аввали баъди истиқлолият ба даст овардани ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба фаъолгардии бештари барқарор намудани равобити кишварҳои минтақа бо ИМА ва давлатҳои Аврупои Ғарбӣ тавсиф мешавад. Дар навбати худ, тавачҷӯҳи Иёлоти Муттаҳида ба минтақаи Осиёи Марказӣ аз аҳамияти минтақа вобаста буд, ки мавқеи ҳуби стратегӣ дошта, дорои захираҳои ғании табиӣ маҳсуб меёбад.

Аз ин лиҳоз, стратегияи сиёсати хориҷии ИМА нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ бештар ба омилҳои геополитикӣ, ки афзалиятҳои стратегӣ ва манфиатҳои ИМА-ро дар назар дорад, асос ёфтааст. Умуман, ба ақидаи коршиносон ҳадафҳои асосии ИМА-ро дар ин минтақа бо ҷанбаҳои муҳимтарини зерин ифода кардан мумкин аст:

-якӯм, дар маҷмӯъ, барқароршавӣ ва густариши ҳузур дар минтақа як ҷузъи стратегияи умумии ИМА ҷиҳати таҳкими пешоҳангии ҷаҳонии хеш барои муддати тӯлонӣ маҳсуб меёбад;

-дуюм, Иёлоти Муттаҳида ба таъмини дастрасии кафолатнок ба захираҳои табиӣ минтақаи Хазар дар доираи татбиқи сиёсати энергетикӣ худ манфиатдор аст: аз ҷумла, коҳиш додани вобастагӣ аз интиқоли энергия аз кишварҳои араб ва таъмини пойгоҳҳои захиравӣ ва масирҳои нақлиёт, ки то ҳаққи имкон аз таъсири муҳолифони имрӯза ва ояндаи Иёлоти Муттаҳида озоданд;

- сеюм, Амрико саъй дорад, ки дастрасиро ба иқтидори сиёсиву иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ бо мақсади роҳандозии сиёсати боздоштани Чин ва таъсиргузори ба Эрон, ки муҳолифи ИМА дар як қатор масоили ҷаҳониву минтақавӣ мебошанд, таъмин намояд;

- чахорум, Иёлоти Муттаҳида барои истифодаи қаламрави минтақа ҷиҳати ташкили базаи захиравӣ, аз як тараф, барои эҷод кардани хатари эҳтимолӣ ба кишварҳои ба ном «давлатҳои мочароҷӯ», ки Иёлоти Муттаҳида Эрон, Ироқ ва Кореяи Шимолиро ба ин гурӯҳ шомил медонад ва аз ҷониби дигар, ёрӣ расонидан ба иттифокчиёни худ манфиатдор аст;

-панҷум, Иёлоти Муттаҳида ҷиҳати ба даст овардани бозори сифатан нав барои фурӯхтани молҳои саноатии мамлакатҳои Европа ва ИМА манфиатдор мебошад;

-шашӯм, барои Иёлоти Муттаҳида ҳузур доштан дар маркази ташаккулёфтаистодаи нақлиётии Аврусиё аҳамияти бузург дорад [3].

Бо дарназардошти ин ҳадафҳо бояд гуфт, ки самти асосии сиёсати ИМА дар минтақа, пеш аз ҳама, ба коҳиш додани ҳузӯри иқтисодиву сиёсии Россия дар минтақа ва фароҳам овардани шароите нигаронида шудааст, ки имкони барқарор кардани нуфузи Россияро таъмин накунад. Аз ҷониби дигар, ин сиёсат хориҷ кардани бозингарони эҳтимолӣ, ба мисли

Чин ва Эронро аз "Бозии бузурги геополитикӣ" ва фароҳам овардани шароите, ки имкони таъсири иқтисодиву сиёсии Иёлоти Муттаҳидаро аз қаламрави ин кишварҳо таъмин мекунад, дар назар дорад.

Вазифаи муҳимтарини кишварҳои Осиёи Марказӣ дар бунёди алоқаҳои нав дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ бо кишварҳои мухталиф бо назардошти афзалияти таъмини амнияти миллӣ ва минтақавӣ мебошад. Ба шумули ин кишварҳо ИМА ва Россия, Чин ва Чопон, Эрон ва Туркия, Покистон ва Ҳиндустон, инчунин Арабистони Саудӣ, Кореяи Ҷанубӣ ва кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо дохил мешаванд.

Ҳамин тарик, дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар замони муосир бо назардошти дигаргуншавии вазъи геополитикии ҷаҳон "Бозии Бузурги" бо ширкати иштирокчиёни нав, назари кишварҳои абарқудрати ҷаҳон – Россия, ҚМЧ ва ИМА ва кишварҳои абарқудрати минтақа – Туркия, Эрон, Ҳиндустон, Покистон ва Арабистони Саудӣ идома дошта, ҳар кадоме аз ин абарқудратҳо ҷиҳати мавқеъ пайдо кардан дар минтақа талош меварзанд. Мушкилии асосии давлатҳои Осиёи Марказӣ масъалаест, ки чӣ тавр иқтидори Россия ва дигар абарқудратҳоро барои расидан ба мақсадҳои худ истифода баранд ва ҳамзамон гирифтани ба онҳо нагарданд. Қариб ҳамаи давлатҳои минтақа стратегияи истифодаи ин ду вазифаи мутақобиларо бо роҳи вусъати муносибатҳои алтернативӣ дар соҳаи иқтисод, сиёсат ва бехатарӣ бо дигар давлатҳои абарқудрат пазируфта, робитаро бо Россия ҷонибдорӣ менамоянд ва ҳамзамон, ба андешаи муҳаққиқ Қ. Мирзоев роҳандозии сиёсати минтақавиро яке аз самтҳои афзалиятноки муносибатҳои хоричии ҳеш ҳисобида, "ҳам дар чорҷӯбаи созмонҳои минтақавӣ ва ҳам дар чорҷӯбаи ҳамкорихои расмӣ дучониба сиёсати ҳешро бо давлатҳои собиқ Шуравии Осиёи Марказӣ» [6, с. 196] амалӣ месозанд.

Адабиёт

1. Алианов, Р. *Союз центральноазиатских стран: потенциал и перспективы развития* / Р. Алианов, А.Ашимбаева [манбаи электронӣ] URL. <http://www.nomad.su/?a=3-200505070421> (санаи истифодабарӣ: 12.04.2023).
2. Бжезинский, З. *Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы* / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2000. – С. 149-180.
3. *Геостратегическое значение Средней Азии в международных отношениях конца XX – начале XXI вв.* [манбаи электронӣ] <https://interaffairs.ru/jauthor/material/396> (санаи истифодабарӣ: 17.05.2023).
4. Казанцев, А.А. *«Большая игра» с неизвестными правилами: Мировая политика и Центральная Азия* / А.А. Казанцев. - М., 2008.
5. *Китспоттер Винсен де. Большая игра в Центральной Азии* / Китспоттер Винсен де [Электронный ресурс] // URL. <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36122> (режим доступа: 27.09.2023).
6. Мирзоев, Қ. *Инъикоси ҳамкорихои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар таърихнигории муосир* / Қ. Мирзоев, Д. Ҳалимзода. // *Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ*. – 2023. - №6 (107). – С. 193 – 200.
7. *Политика Китая в Центральной Азии.* [Электронный ресурс] URL: <http://newsruss.ru/doc/index.php/> (режим доступа: 23.08.2023).
8. Самиев, Х. *Историографияи мавзӯи сулҳ дар Тоҷикистон: равишҳои суннатӣ ва навоҷорона дар омӯзиши мавзӯ* / Х. Самиев. // *Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ*. – 2022. - №3 (98). – С. 344-347.
9. *Центральная Азия: геополитика, геэкономика, безопасность.* / Редколл.: Р. М. Алимов, Ш. Р. Арифханов. — Ташкент. «Шарк», 2002. – 209 с.
10. *Центральная Азия: перспективы и риски региональной интеграции* [Электронный ресурс] URL. <http://press-unity.com/analitika-stati/10986.html> (Режим доступа: 17.05.2023).

ҲАДАФҲОИ ГЕОПОЛИТИКИИ КИШВАРҲОИ АБАРҚУДРАТ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақола мақому ҷойгоҳи минтақаи Осиёи Марказӣ баъд аз ғурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ ва таъсисёбии кишварҳои соҳибистиклол, тақвияти рағбати кишварҳои абарқудрати ҷаҳон – Россия, Амрико, Чин ва минтақа – Туркия, Ҳиндустон, Покистон ва Эрон баҳри пиёда соختани ҳадафҳои геополитикии ҳеш мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар он муаллиф ба болоравии нуфӯзи минтақа ҳамчун минтақаи геополитикии ҷаҳон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI, сабаҳои он, мавҷудияти захираҳои бойи табиӣ, ки боиси аҳамияти стратегӣ пайдо кардани минтақа гардидааст, таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, назари қоршиносонро ба ин минтақа ба таври возеҳ инъикос намудааст. Тадричан афзудани таваҷҷуҳ ба Осиёи Марказӣ ва мушкилоти ин минтақа аз ҷониби давлатҳои пешгом ва марказҳои ҷаҳонӣ, инчунин олимону сиёсатмадорон дар даҳсолаҳои охир бо мӯҷиби ба вучуд омадани таҳдидҳои нави ҳарбӣ, экологӣ ва дигар таҳдидҳои ҷиддӣ ба амнияти кишварҳои минтақа, хатари авҷ гирифтани терроризм, қочоқи маводи муҳаддир ва ифротгароии динӣ

меҳвари таҳқикоти муаллифро ташкил додааст. Илова бар ин, муаллиф ҳадафҳои геополитики давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ, аз ҷумла Россия, Чин ва Америка, инчунин мавқегирии кишварҳои минтақаро нисбати онҳо ба таври ғустурда таҳқиқ ва баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, сиёсати хоричӣ, кишварҳои абарқудрат, ҳадафҳои сиёсӣ, мавқеи стратегӣ, манфиатҳои миллий, захираҳои табиӣ.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ СВЕРХДЕРЖАВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье исследуется статус и расположение Центральноазиатского региона после распада Советского Союза и образования независимых стран, усиления интересов сверхдержав мира – России, Америки, Китая и региона – Турции, Индии, Пакистан и Ирана для осуществления своих геополитических целей. В ней автор уделил особое внимание росту влияния региона, как геополитического региона мира в конце XX - начале XXI века, к его причинам, в том числе существованию богатых природных ресурсов, что определило его стратегическое значение. В работе освещается мнение экспертов по этому региону, о том, что постепенно возрастающее внимание к Центральной Азии и проблемам этого региона со стороны ведущих государств и мировых центров, а также учёных и политиков в последние десятилетия связанных с появлением новых военных, экологических и других серьёзных угроз безопасности стран региона, риск эскалации терроризма, контрабанды наркотиков и религиозного экстремизма. Кроме того, автор широко исследовал и обсуждал геополитические цели мировых сверхдержав, включая Россию, Китай и Америку, а также позицию стран региона по отношению к ним.

Ключевые слова: Центральная Азия, внешняя политика, страны-сверхдержавы, политические цели, стратегическое положение, национальные интересы, природные ресурсы.

GEOPOLITICAL GOALS OF SUPERPOWERS IN CENTRAL ASIA

The article examines the status and location of the Central Asian region after the collapse of the Soviet Union and the formation of independent countries, the strengthening of the interests of the superpowers of the world - Russia, America, China and the region - Turkey, India, Pakistan and Iran to achieve their geopolitical goals. In it, the author paid special attention to the rise of the region's influence as a geopolitical region of the world at the end of the 20th - beginning of the 21st centuries, its causes, the existence of rich natural resources, which led to the strategic importance of the region and highlighted the opinions of experts on this region. Gradually increasing attention to Central Asia and the problems of this region from leading states and world centers, as well as scientists and politicians in recent decades associated with the emergence of new military, environmental and other serious threats to the security of the countries of the region, the risk of escalation of terrorism, drug smuggling and religious extremism constituted the central theme of the study. In addition, the author has extensively researched and discussed the geopolitical goals of the world superpowers, including Russia, China and America, as well as the position of the countries in the region in relation to them.

Keywords: Central Asia, foreign policy, superpower countries, political goals, strategic position, national interests, natural resources.

Дар бораи муаллиф

Неъматов Икромидин
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 907 70 58 75
E-mail: i.nemat@mail.ru

About the author

Nematov Ikromidin
Candidat of historical sciences, Docent of Diplomacy and International Relations Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Said Nosir st., 33
Ph.: (+992) 907 70 58 75
E-mail: i.nemat@mail.ru

Об авторе

Неъматов Икромидин
Кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и международных отношений Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 907 70 58 75
E-mail: i.nemat@mail.ru

ТАНЗИМИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ДАВРАИ АВВАЛИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Асоев К. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ ва ба амал омадани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарари ҷиддӣ دیدанд. Аз ҷумла, буҷети давлатӣ бениҳоят дар сатҳи паст қарор дошт. Бо роҳи таъмин намудани рушди босуботи иқтисодиёт ва татбиқи сиёсати дурусти буҷету андоз даромади буҷети давлатӣ аз ҳисоби Бонкҳои байнанмилалӣ ва давлатҳои хориҷӣ қарзҳои кутохмуддат гирифта шуд, ки сол то сол афзоиш ёфтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991–1996 ба бӯҳрони гарони иқтисодӣ дучор омада ба гирифтани қарзҳои хориҷӣ маҷбур шуд. Дар натиҷа ҳаҷми умумии қарзҳои давлатӣ бо ҳаҷми Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ баробар гардид. Дар соли 1991 ҳаҷми умумии буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 6,1 миллион сомониро дарбар мегирифт. Яке аз ҳадафи асосии баланд бардоштани буҷети давлатӣ дар соли 1991 то соли 1994 ин гузаронидани ислохотҳои иқтисодӣ буд, ки бо роҳҳои гуногун аз ҷумла, ислохот дар соҳаи низоми пулӣ гузаронида шуд, ки мувофиқи он буҷаи давлатӣ нисбати дигар солҳо пурра карда шавад. Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии кишвар зикр намуданд: «Бо ин мақсад, тақроран таъкид менамоем, ки бояд тавачҷуҳи асосӣ ба рушди босуботи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, пешгирии қардани таъсири хавфҳои эҳтимоли ба он, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти содирот, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидан ба раванди рақамизунонии бахшҳои иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ равона карда шавад. Дар ин марҳилаи ҳассоси таъсирҳои геоиқтисодӣ ва рақибони абарқудратҳо ба иқтисодҳои миллии давлатҳои ҷаҳон ҳалли чунин вазифаҳо хело мушкул ва танзиму нигоҳдории нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар сатҳи муътадил кори осон набуда, тадқиқи мунтазами илман асосноки назариявӣ амалии омилҳо ва механизмҳои мегаиқтисодисодиву макориқтисодӣ ба хусус андозии иқтисоди миллиро ақозо менамоед. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳубӣ дарк намуд, ки дуру дароз идома ёфтани чунин раванд ба оқибатҳои ногувори иқтисодиёт бурда мерасонад ва ҳукумати ҷумҳурӣ дар байни солҳои 1992–1996 кушиш мекард, ки рушди иқтисоди миллиро боло бардорад ва камбудии сохтори иқтисодиро ислоҳ намояд. Дар солҳои 1992–1995 буҷети давлатӣ қариб, ки қурб надошт сатҳи таваррум зиёда аз чор рақамро ташкил меод. Дар ин давра музди меҳнати муаллимон ва духтурон ба 3-5 сомонӣ ва хизматчиёни давлатӣ ба 15-17 сомонӣ баробар буд, ки он ҳам сари вақт пардохт намешуд. Дар соли 1995 нисбатан ба танзим даровардани буҷет оғоз шуд, ҳаҷми даромади он соли 1997-ум 110, соли 2000-ум ба 250 миллион сомонӣ расонида шуд. Ҳукумати Тоҷикистон Барномаи комплекси дигаргунсозии иқтисодиро барои солҳои 1995–2000-ум таҳия ва қабул намуд, ки боиси пешрафт дар солҳои минбаъда гардид. Соли 1996 Қонун «Дар бораи сохтори буҷетӣ ва раванди буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки асоси қонунгузори буҷети ҷумҳуриро ташкил медиҳад ва дар асоси қонуни зикршуда муносибатҳои ҳамдигарии буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ муайн карда шуданд. Баъд аз истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар ҷумҳурӣ вазияти иқтисодиву иҷтимоии кишвар рӯ ба беҳбудӣ овард, тавачҷуҳи сармоягузори хориҷӣ ба кишвар бештар гашт, ки даҳҳо корхонаҳои саноатӣ бунёд гардида аз ҳисоби ин буҷаи давлатӣ боло рафт. Соли 2000-ум барои Вазорати молия ва иқтисоди ҷумҳурӣ соли оғози тадбирҳои нави молиявӣ буд, ки яке аз рӯйдодҳои фараҳбахше дар ин давра ба вучудомада, ба муомилот баровардани асъори нави миллӣ сомонӣ буд, ки он ба болоравии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат таъсири мусбат расонида, ҷиҳати раҳой аз бӯҳрони иқтисодӣ ва беҳбуд бахшидан ба вазъи буҷет оварда расонид. Ҳамаи ин пешравиҳо ва муваффақиятҳо, ки дар соли 2000-ум аз рӯи даромад 252 миллион сомонӣ ё 14 фоизи маҷмуи маҳсулоти дохилро ташкил дода буд. Аз аввали соли 2001-ум дар кишвар бори аввал ба таҳияи Буҷети давлатии миёнамӯҳлат барои се соли оянда шуруъ намуда, дар асоси он ислохоти молиявӣ дар соҳаи бунёди андозу буҷети ҷумҳурӣ идома ёфта, амалӣ сохтани Барномаи

миёнамуҳлати харочот, Стратегияи кам намудани қарзи хориҷӣ ва тадбиқи Барномаи кам сатҳи камбизоатӣ ва ҳамасола зиёд кардани хароҷоти буҷет ба соҳаи иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад [7, с. 6].

Мустаҳкам гардидани сулҳ ва субот дар мамлакат ва дар арсаи байнанмилалӣ афзудани обрӯи Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки дар доираи Барномаи ислоҳоти иқтисодӣ ва системаи идораи давлатӣ, тадбиқи вазифаҳои Паёми соли 2001-ум дигаргунсозии иқтисодиро муофиқи талаботи муносибатҳои бозорӣ идома дода, нисбат ба соли 2000-ум ба нишондихандаи беҳтарини иқтисодӣ ноил гардид, ки боз ба буҷети давлат Ҷамоати Ҷамоати Ҷамоати зиёде овард. Бо вучуди ин бояд қайд кард, ки суръати ислоҳот дар иқтисодиёт ҳанӯз ба талабот ҷавобгӯ нест. Мо бояд пура эҳсос намоем, ки тамоми ҷаҳон бо роҳи иқтисоди бозорӣ пеш меравад ва бо ин роҳи устувор қадам занем, зеро ба ин восита буҷаи давлатро боло бардоштан мумкин аст. Дар баробари ин соли 2001-ум ҷумҳурии мо ба як қатор проблемаҳои молиявӣ дучор гардид, ки зарар ба буҷед буд. Тибқи ҳисоботҳои оморӣ зарари умумии ҷумҳурӣ аз хушксолӣ ва ҳодисаҳои дар Афғонистон рӯйдода баробари 800 миллион доллари амрикоӣ мебошад. Дигар сабабе, ки ба буҷети ҷумҳурӣ зарари зиёде овардааст ин дар бозори ҷаҳонӣ паст шудани нархи алюминий ва нархи пахта, ки маҳсулоти асосии содироти кишвар мебошад, муомилоти савдои хориҷӣ дар соли 2001-ум нисбат ба соли 2000-ум 9 фоиз кам шуд ва ба бақияи манфии тавозуни савдо ба маблағи 30,9 миллион доллари амрикоӣ оварда расонд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда буҷети давлатӣ дар соли 2001-ум ба 108 фоиз бурда расонида шуд.

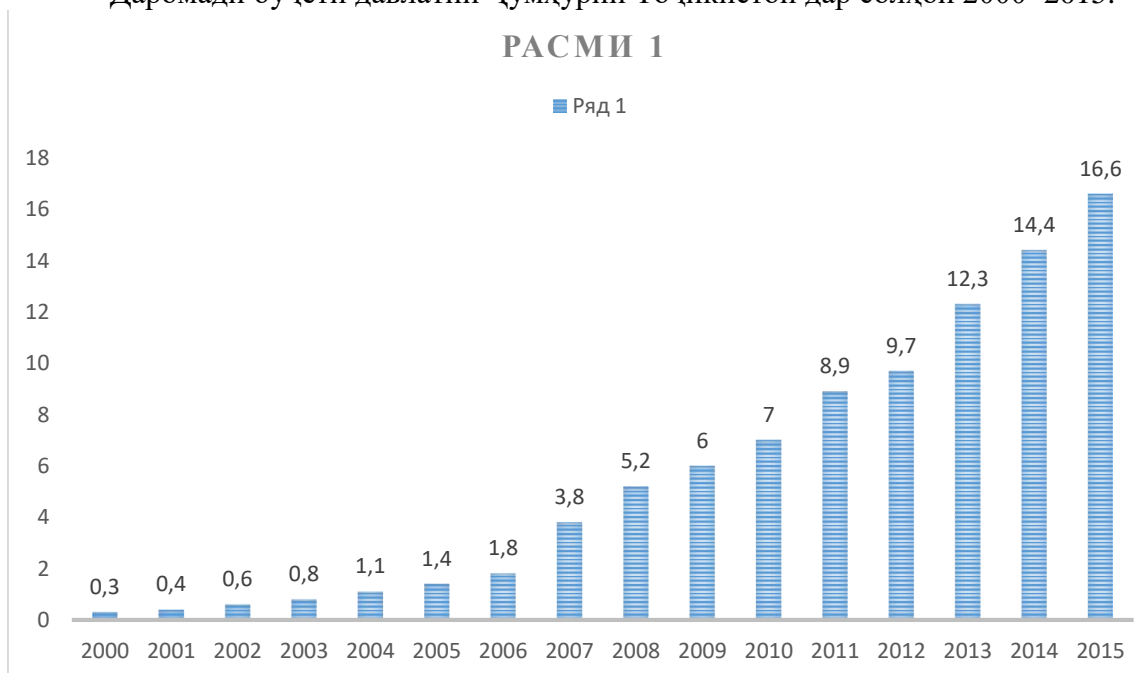
Дар соли 2002 ҳаҷми маблағи буҷети ҷумҳурӣ 38,3 фоизро ташкил мекард. Даромади буҷети давлатиро одатан андозҳо ташкил мекунанд, ки зиёда аз 60–70 фоизро ташкил менамуд. Аксари даромади буҷети давлатиро андозҳои ҷамъкардаи Кумитаи андоз ташкил медиҳад, ки дар давоми солҳои 2002–2004 ба буҷаи давлат ирсол шуда буд. Дар давоми соли 2002 буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз рӯи даромадҳо 459900 ҳазор сомонӣ ташкил мекард. Бо назардошти маҳдудияти имкониятҳои буҷети давлатӣ ва имконияти азхудкунии маблағҳои ҷалбшуда бояд истифодаи самаранок ва мақсадноки кӯмакҳои беруна бароҳ монда шуда буд. Ин ҳадаф аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шуда буд. Маблағҳои ҷалбшударо пеш аз ҳама ба соҳаҳои асосии иқтисодиёт рағбатно кардан лозим аст, ки рӯшди иқтисодиёт ва баланд намудани буҷети давлат буд. Даромади буҷети соли 2003-юм нисбати соли 2002-ум камтар баназар мерасид, зеро ки 43 фоизи хароҷоти буҷет ба соҳаҳои иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарф карда шуда буд. Бояд қайд кард, ки соли 2003 буҷети давлатии Тоҷикистон барои соҳаи иҷтимоӣ 470 миллион сомонӣ ҷудо карда буд. Ҳукумати кишвар ба оилаҳои камбизоат барои пардохти маблағи қувваи барқ ва гази табиӣ пардохти кумақпулӣ ҷудо намуд. Дар соли ҷорӣ ба оилаҳои камбизоате, ки фарзандонашон дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таълим мегиранд кумақпулӣ ҷудо намуданд, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи камбизоатиро нисбат ба соли 2002 камтар намоянд.

Бояд таъкид кард, ки Буҷети давлатии соли 2002-ум на танҳо хусусияти истеъмолӣ, балки хусусияти буҷети таракқиётро низ дарбар мегирифт. Яке аз самтҳои асосӣ ва муайянкунандаи қисми даромади буҷети давлатӣ ин тақмили минбаъда ва таҳияи нави кодекси андозу гумрук мебошад. Дар соли 2003 ҳаҷми даромади буҷет 637018 ҳазор сомонӣ ва аз рӯи хароҷотҳо 655018 ҳазор сомониро ташкил мекард [7, с. 152]. Дар замони соҳибистиклолӣ ҳадафҳо ва пешравиҳо дар тамоми соҳаҳои сохтори давлатӣ нисбат ба солҳои пешин муваффақиятҳои беназир ба ҷашм мерасид ва чунин буд, ки Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2004 аз рӯи даромад ба маблағи 917300 ҳазор сомонӣ ва аз рӯи хароҷот ба маблағи 942800 ҳазор сомонӣ бо барзиёд хароҷот нисбат ба даромад ба маблағи 25500 ҳазор сомонӣ баробар буд. Аксари зиёди даромади буҷети давлатиро андозҳои ҷамъкардаи Кумитаи андоз ташкил медиҳад, ки дар давоми солҳои 2002 ва 2004 ба буҷаи давлат ирсол шуда буд. Андозҳои ниҳони касри буҷети давлатӣ барои соли 2004 ба маблағи 25500 ҳазор сомонӣ ё худ 0,5 фоизро маҷмуи маҳсулоти дохилиро ташкил мекард. Манбаи даромади касри буҷет ба таври зайл муайян карда мешавад, инҳоянд:

- даромад аз хусусӣ гардонидани моликияти давлатӣ, ки дар соли 2004 ба ҳаҷми 6000 ҳазор сомонӣ расида буд;
- даромад аз фурӯши ҳазинадорӣ – 2000 ҳазор сомонӣ;
- қарзҳои Бонки умумиҷаҳонӣ – 16250 ҳазор сомонӣ;
- даромад аз ҳисоби амонатгузориҳои буҷети ҷумҳуриявӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон то 1-уми январӣ соли 2004 ба маблағи 1250 ҳазор сомонӣ расонида шуд.

Истифодаи мақсаднок ва сарфакоронаи маблағҳои буҷетӣ яке аз масъалаҳои муҳимми иқтисодии мамлакатамон мебошад. Аз натиҷаи санҷиши Кумитаи назорати давлатӣ маблағҳои буҷетӣ ғайримақсаднок истифода мешавад. Агар дар соли 2001-ум ҳаҷми умумии буҷет бо дарназардошти барномаи сармоягузориҳои давлатӣ 600 миллион сомонӣ ва дар соли 2005-ум зиёда аз 1,6 миллиард сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2006-ум он дар ҳаҷми 2,2 миллиард сомонӣ пешбинӣ шуда буд [13, с. 65]. Бо ҳадафи таъмини рушди соҳаҳои иқтисодию иҷтимоии ҷумҳурӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ дар соли 2006 зиёда аз 5 миллиард сомонӣ сарф карда шуд, ки ин нишондод нисбат ба соли 2007 як миллиарду 600 миллион сомонӣ ё 47 фоиз зиёд шудааст. Бояд тазаккур дод, ки касри буҷет дар ин давра 6 маротиба кам ва дар аввали соли 2006 ба 0,5 фоиз маҷмуи маҳсулоти дохилӣ баробар гардид. Тоҷикистон аввалин кишварест, ки дар байни 82 давлати рӯ ба инкишоф барои ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди ҳазорсола бо дастгирии Созмони Милали Муттаҳид самтҳои асосии «Стратегияи миллии рушдро барои солҳои 2007–2015» таҳия намуда буд. Мақсади асосӣ аз ин ҷорӣ намудани нишони самарбахшии буҷет ва шафофии идораи давлатӣ бунёди ҷомеаи шахравандӣ ва таъмини минбаъдаи рушди устувори иқтисодӣ ва буҷетӣ мебошад. Дар буҷети соли 2007 бори аввал бо мақсади таъмини шафофият ва истифодаи самараноки захираҳои молиявии давлатӣ ҳамаи манбаъҳои даромад муттаҳид карда шудаанд, ки дар маҷмуъ 3 миллиарду 300 миллион сомониро ташкил дод [8, с. 8]. Дар соли 2007 на ҳамаи ҳисоботҳои Вазорати молия ба буҷет қайд карда нашудааст. Тадбиқи ҷорабиниҳои дар соли 2008 рӯйдода дар самти сиёсати молия ва андоз пешбинишуда ба афзоиши даромади буҷети давлатӣ мусоидат намуд. Дар буҷети соли 2007 бори аввал бо мақсади таъмини шафофият ва истифодаи самараноки захираҳои молиявии давлатӣ ҳамаи манбаъҳои даромад муттаҳид карда шудаанд, ки дар маҷмуъ 3 миллиарду 300 миллион сомониро ташкил дод [8, с. 8].

Даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000–2015.

Дар соли 2007 на ҳамаи ҳисоботҳои Вазорати молия ба буҷет қайд карда нашудааст. Тадбиқи ҷорабиниҳои дар соли 2008 рӯйдода дар самти сиёсати молия ва андоз пешбинишуда ба афзоиши даромади буҷети давлатӣ мусоидат намуд. Ҳаҷми умумии он соли 2007 19 фоиз маҷмуи маҳсулоти дохилро зиёд намуд, ки ин ба пешрафти иқтисоди буҷетӣ манфиат овард. Тамоюли камшавии қарзи беруна дар соли 2007 идома ёфта ва агар онро ба соли 2000 муқоиса намоем ҳаҷми умумии он 108 фоизи маҷмуи маҳсулоти дохилро ташкил медод. Ба замми ҳамаи ин ҳангоми таҳияи нишондиҳандаҳои даромади буҷети давлатӣ бақияпулиҳои андоз ва пардохтҳои иҷтимоиро ба нақша гирифтани зарур аст. Бо тадбиқи тадбирҳои зикршуда дар соли 2008 даромади воқеии буҷети давлатӣ бояд ба 21 фоиз ва то соли 2011 ба 24 фоизи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ расонда мешуд. Касри буҷети муътадил нигоҳ дошта шуда он бояд аз ним фоизи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ зиёд набошад [11]. Соли

2009-ум Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мушкилотҳои глобалӣ – бухрони молиявӣ иқтисодиро аз сар мегузаронид. Дар ин муддат зарари он танҳо ба бучети давлати як миллиард сомонӣ зарар овард. Ҳаҷми умумии даромади бучети давлатӣ бошад, дар соли 2010 ба маблағи 6 миллиарду 600 миллион сомонӣ тасдиқ гардид, ки нисбат ба соли 2009-ум қариб як миллиард сомонӣ ё 18 фоиз зиёд мебошад. Дар соли 2009-ум бори аввал мо лоихаи бучетро ба бучети иҷтимоӣ ва тарақиёт ҷудо намудем. Маблағи умумии тарақиёт 2,9 миллиард сомониро ташкил дод, ки ин ба 43,2 фоизи ҳаҷми умумии бучет баробар мебошад. Дар соли 2014 ҳаҷми бучети давлатӣ қариб 102 фоиз иҷро гардид, ки Ҳукумати кишвар уҳдадорҳои худро дар бобати пардохти саривақтии маош, нафақа, стипендия ва кумакпулиҳо ба аҳолии маблағгузорӣ мешуд. Сиёсати бучети давлат дар давраи миёнамуҳлат ба таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ, амалӣ намудани афзалиятҳои стратегии давлат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳолии равона гардидааст.

Бояд зикр кард, ки танҳо дар 7 соли охир даромади бучети давлатӣ беш аз 4 маротиба зиёд шуда, ҳаҷми он соли 2015 ба 15,3 миллиард сомонӣ расонида мешавад.

Адабиёт

1. Бобокалонӣ И., Маҳбубаи М. Назарияи иқтисод /И. Бобокалон, М. Маҳбуба. – Душанбе: Офсет, 2012.
2. Бойгонии Вазорати иқтисод ва рушди савдо. Ҳисоботи соли 2011.
3. Дастовардҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 25-соли Истиқлолияти давлатӣ. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. .
4. Мирзоев М. Таърихи муносибатҳои байнанҳалқӣ / М. Мирзоев. – Душанбе, 2010. – 150 с.
5. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик /Р. Набиева, Ф. Зикриёев. – Душанбе: «Собириён», 2010.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. – 2007. -30 апрел.
7. Раҳмон Э. Уфуқҳои Истиқлол / Р. Эмомалӣ. – Душанбе: «Ганҷ – Нашириёт», 2018.
8. Садои мардум. Паём ба аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 30.04.2006
9. Солиев Х. Х. Иқтисоди Тоҷикистон дар давраи гузариш: ҷамъбаст ва ояндабинӣ /Х. Х. Солиев. – Душанбе, 2001.
10. Тагоев Ҷ. Сиёсати аграрии Тоҷикистон / Ҷ. Тагоев. – Душанбе, 2001.
11. Ҷумҳурият. Душанбе Паём ба аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 30.04.2008.
12. Шарифзода А. Президенти мо Эмомалӣ Раҳмон /А Шарифзода. – Душанбе, 2006.
13. Шарифзода А., Ғафуров А. Наҷотбахши миллат /А. Шарифзода, А. Ғафуров. – Душанбе – 2012.
14. Молия ва Ҳисобдорӣ. 95 – солагии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.

ТАНЗИМИ БУЧЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ДАВРАИ АВВАЛИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар асоси маводди бойгонӣ ва адабиёти ҷойдошта вазъи яке аз самтҳои асосии иқтисоди кишвар яъне бучети давлатии Тоҷикистонро дар ду даҳсолаи ибтидои истиқлол мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳад. Баробари ба даст овардани истиқлоли давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бухрони иқтисодӣ гирифтӣ шуд. Аз соли 1991 то 2002 ва пеш аз он бо гирифтани қарзҳои зиёд ва сохтани иншоотҳо, ҳамчунин зиёд кардани маоши кормандони давлатӣ, нафақа ва дигарон қарзи беруна зиёд мешавад. Қарзи беруна, ки соли 2000 нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 108% буд, ҳоло ҳамагӣ 31 фоизро ташкил мекунад. Мо агар соли 2006 – умро нисбати солҳои пештара муқоиса намоем маълум мешавад, ки алақай 77 фоизи қарзи гирифтӣро то соли 2006 ҳукумати ҷумҳурӣ супоридааст. Сарчашмаҳои асосии даромади бучети давлатӣ аз даромадҳои давлатӣ яъне даромади андозҳо ба бучети давлатӣ ва ғайриандозӣ иборат аст.

Калидвожаҳо: истиқлол, бучет, иқтисод, даромад, андоз, имконият, бухрон, натиҷа, маҳсулот, сарчашма, давлат, маблағ, пардохт, корхона, хароҷот, аҳоли.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В ПЕРВЫЙ ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье автор проанализировать состояние одного из основных секторов экономики страны - государственного бюджета Таджикистана в первые два десятилетия независимости на основе архивных материалов и доступной литературы. Наряду с обретением государственной независимости Республика Таджикистан переживала экономический кризис. С 1991 по 2002 год и ранее внешний долг будет увеличиваться за счет увеличения заимствований и строительства

объектов, а также увеличения заработной платы госслужащих, пенсий и прочего. Внешний долг, который в 2000 году составлял 108% ВВП, сейчас составляет всего 31%. Если сравнить 2006 год с предыдущими годами, становится ясно, что 77% кредитов уже погашены к 2006 году. Основными источниками доходов государственного бюджета являются государственные доходы, то есть налоговые поступления в государственный бюджет и неналоговые доходы.

Ключевые слова: независимость, бюджет, экономика, доход, налог, возможность, кризис, результат, продукт, источник, состояние, сумма, платеж, предприятие, расходы, население.

REGULATION OF THE STATE BUDGET FOR THE FIRST PERIOD OF INDEPENDENCE

In this article, the author seeks to analyze the state of one of the main sectors of the country's economy, ie the state budget of Tajikistan in the first two decades of independence, based on archival materials and available literature. Along with gaining state independence, the Republic of Tajikistan was in an economic crisis. From 1991 to 2002 and earlier, the external debt will increase due to higher borrowing and construction of facilities, as well as an increase in salaries of civil servants, pensions and others. External debt, which in 2000 was 108% of GDP, now stands at only 31 percent. If we compare 2006 with previous years, it becomes clear that 77% of the borrowed loans were repaid by 2006. The main sources of state budget revenues are state revenues, ie tax revenues to the state budget and non-tax revenues.

Keywords: independence, budget, economy, income, tax, opportunity, crisis, result, product, source, state, amount, payment, enterprise, expenditure, population.

Дар бораи муаллиф

Асоев Комрон Мирзоевич
Унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 981 09 40 40
E-mail: komron_htt.r@mail.ru

About the author

Asoev Komron Mirzoevich
Applicant for the Department of history
of the Tajik people
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 981 09 40 40
E-mail: komron_htt.r@mail.ru

Об авторе

Асоев Комрон Мирзоевич
Соискатель кафедры истории
таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 981 09 40 40
E-mail: komron_htt.r@mail.ru

ВАЗЪИ СИЁСИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ

*Холмуродзода М. Б.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Вазъи сиёсии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ ва омӯзиши паҳлӯҳои гуногуни он барои мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини рушди ояндаи мамлакат аҳамияти бузурги таърихӣ сиёсӣ дорад. Зеро дар давраи ҷанги таҳмилии шахрвандӣ, ки соҳаҳои ҳаётан муҳимми халқу мамлакат аз он зиёни ҷиддӣ дида буданд, Ҷумҳурии Тоҷикистонро бӯхрони ҷиддии иқтисодӣ, сиёсӣ ва гуманитарӣ фаро гирифта буд. Ҳатто хавфи аз харитаи сиёсии ҷаҳон нест гардидани Тоҷикистон низ аз эҳтимол дур набуд ва баъзе омилҳои аз даст рафтани истиқлоли ба даст омада низ имконпазир гардида буд. Маҳз дар ҳамин давраи ҳассос нерӯҳои сулҳофар ва ақлҳои солим тавонистанд, ки мамлакатро аз вартаи нестшавӣ наҷот диҳанд ва садҳо ҳазор шахрвандони сарсонӣ саргардонро ба ҳаёти ошошта раҳнамун созанд. Инчунин дарки моҳияти оштии миллии тоҷикон имкон медиҳад, ки дар мамлакат аҳамият ва арзиши Ваҳдати миллиро дар замири ҷавонон ба таври зарурӣ талқин намоем ва онҳоро аз ҳикмати сулҳу субот ва амниятро оромӣ бархӯрдор намоем.

Моҳи декабри соли 2016 Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ, ки ба давраи баъди таҷлили 25-умин солгарди Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон рост омад, аз солҳои сипарӣ гардида ёдовар шуда, ҳамзамон аз он ҷумла чунин иброз намуданд: «Ҷанги таҳмилии шахрвандӣ кишвари моро аз масири пешрафт чандин даҳсола ақиб партофт ва мардуми Тоҷикистонро маҷбур сохт, ки барои бартараф кардани харобию хисороти он солҳо заҳмати шабонарӯзӣ ва мушкilotу монеаҳои басо гаронро таҳаммул намоянд. Қариб даҳ соли истиқлолият тамоми неру ва талоши Ҳукумати кишвар барои барқарор кардани ҳокимияти конститусионӣ ва рукнҳои давлатдорӣ, пеш аз ҳама, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ, ба Ватан баргардонидани беш аз як миллион нафар фирориён, барқарорсозии баъдичангӣ, таъмини сулҳу субот ва ваҳдати миллии равона гардид» [12].

Воқеан ҳам даҳ соли аввали даврони соҳибистиклолӣ барои кишвари мо давраи басо мушкӣ ва хело ҳам ҳассос ба шумор мерафт. Мамлакатро ҷанги таҳмилии шахрвандӣ фаро гирифта буд. Як қисми аҳоли аз Ватан ба сифати гурезагон фирор намуда буданд ва қисми дигари онҳо барои пайдо намудани макони боамн дар дохили мамлакат ҷойи зисти худро тарк намуда буданд. Одамон аз нарасидани маводи хӯрокаи азият мекашиданд. Тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ фалаҷ гардида буд.

Омили асосии шиддати ҳолати бӯхронӣ ва таъсири манфии он ба тамоми соҳаҳои ҷомеа дар баробари ба раванди душвор табдил додани асосҳои иқтисодии давлат, боиси оғоз гардидани муноқишаҳои шахрвандии солҳои 1992-1997 гардид.

Санаи муайяни ҷанги шахрвандии Тоҷикистон аз 5-уми майи соли 1992 пазируфта шудааст, аммо аксари муҳаққиқон оғози ҷанги шахрвандиро бо гирдиҳамоии моҳи апрели соли 1992 алоқаманд менамоянд. Зеро дар ин гирдиҳамоӣ муҳолифин имкон пайдо намуда буданд, ки ба сари қудрат биёянд. Ҳарчанд, ки нооромии ҷомеа як сол қабл оғоз гардида бошад ҳам, маҳз баъди гирдиҳамоии моҳи апрели соли 1992 бархӯрди шадид миёни нерӯҳои гуногун ба вучуд овард ва муборизаҳои мусаллаҳона оғоз гардиданд. Аммо ду сол қабл аз ин воқеа рӯзҳои 11-14 феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе гирдиҳамоии шадид баргузор гардида буд, ки онро баъзан «воқеаҳои февралӣ» муаррифӣ менамоянд [2, с. 9]. Он замон дар ҷомеа овозае паҳн гардида буд, ки гӯё гурезагони арманитабор минтақаи амалиёти ҳарбии сарзамини худро тарк намуда ба Ҷумҳурии Тоҷикистон паноҳ оварда буданд, дар шаҳри Душанбе бо хонаҳои истиқоматӣ таъмин гардидаанд. Воқеаҳои февралӣ дар аввал бар зидди арманиҳо равона гардида буданд, аммо аз он сабабе, ки ҳукумат ақидаҳои мардумро нодида мегирифт, оҳиста-оҳиста он ба ҳаракати зиддиҳукуматӣ табдил ёфт.

Мавриди қайд аст, ки таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997)-ро метавон ба ду давра ҷудо кард. Давраи аввал аз санаи 5-уми майи соли 1992, ки аксари қулли муҳаққиқон ба он ишора кардаанд, оғоз шуда, то моҳи декабри ҳамон сол, яъне то ба анҷом расидани Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар “Қасри Арбоб”-и шаҳри Хучанд баргузор гардида буд, ба рафти ҷанги шаҳрвандӣ низ таҳавулот ворид кард, давом кардааст.

Давраи мазкур марҳалаи аз ҳама шиддатноки ҷанги шаҳрвандӣ буда, дар ин муддат қариб 50 ҳазор нафар тоҷикистониён қурбон гардиданд.

Тибқи маълумоти Комиссариати Олии СММ оид ба масоили фирориён, 600 ҳазор, яъне даҳяки аҳолии мамлакат маҷбур шуданд, ки ҷойи истиқомати доимии худро дигар ва ё тарк кунанд. 80 ҳазор нафар дар марзи Афғонистон паноҳ бурда буданд [6, с. 438, 488].

Хисороти иқтисодие, ки ба ҷумҳурии расонида шуд, тахминан 300 миллиард рублро ташкил меод. 80% нуруи саноатии мамлакат аз қор бозмонд, ҳаҷми даромади миллий дар соли 1992 дар муқоиса ба соли 1991 31% кам гардид [9].

Дар охири соли 1992 иқтисодиёти мамлакат як ҳолати ногуворро дошт. Эҳтимолияти аз ҷумҳурии ҷудо шудани вилояти Ленинобод ба миён омад. Роҳбарияти Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ масъалаи табдили вилоятро ба ҷумҳурии мухтор пешниҳод кард. Хатари ҳамчун давлат аз байн рафтан Тоҷикистонро таҳдид мекард.

Давраи дуюм аз моҳи январӣ соли 1993, яъне баъд аз анҷоми Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар шаҳри Душанбе ба қор шуруъ намудани роҳбарияти тозаинтиҳоби давлат оғоз ёфта, то санаи 27 июни соли 1997 – ба имзо расидани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон” давом кардааст.

Давраи дуюмро муҳаққиқи тоҷик Мирзоев Ҷ.А. ба ду марҳала ҷудо намудааст. Марҳалаи аввал аз моҳи январӣ соли 1993 то моҳи апрели соли 1994, оғози даври аввали гуфтушуниди байни тоҷикон (5-19 апрели соли 1994)-ро, ки дар дили мардуми тоҷик шуълаи оштии миллий ва сулҳу амонино афрӯхт, фаро мегирад.

Марҳалаи дуюм аз моҳи апрели соли 1994 то 27-уми июни соли 1997 давом карда, бо имзои “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон” ба анҷом расидааст [11, с. 115].

Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ сабаби ба вуқӯъ омадани чунин вазъият камшавии боварии мардум нисбат ба қобилиятҳои сиёсӣ идории Ҷизби Коммунистӣ доништа мешавад. Аз ин сабаб, тирамоҳи соли 1991 муҳолифини зиддиҳукумати ташаккул ёфт, ки мақсади онҳо сарнагун кардани ҳокимияти Ҷизби Коммунистӣ ба шумор мерафт.

Инчунин тирамоҳи соли 1992 аз ҷониби тоҷикон ва ўзбекони муқими Афғонистон сарнагун кардани ҳукумати Начибулло Муҳаммад низ ба вазъияти Тоҷикистон таъсири манфӣ расонидааст. Зеро тоҷикони муқими Афғонистон, ки дар сарнагун кардани ҳукумати худ ғолибият ба даст оварда буданд, тоҷикони муқими Тоҷикистонро барои пайвастан ба сафи онҳо ва ташкил намудани як ҳудуди тоҷикони умумӣ ҳамачониба кӯмак ва дастгирӣ менамуданд [5, с. 359]. Аммо ин омил сабаби ягонаи ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон доништа намешавад. Онро танҳо омил таъсиррасон ва заминаи муташанниҷ гардидани вазъияти сиёсӣ муаррифӣ намудан мумкин аст.

Ҷанӯз 11-уми февралӣ соли 1990 дар назди бинои Президиуми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон як гурӯҳ муҳолифини ҳукумат бе иҷозати пешакӣ гирдиҳамоӣ баргузор менамоянд. Барои пароканда намудани тазоҳургарон ҳукумат аз нуруҳои мусаллаҳ ва сохторҳои қудратӣ истифода менамояд ва дар натиҷаи ин бархӯрд 17 нафар тазоҳуротчиён ба ҳалокат расиданд. Баъди ин воқеа дар шаҳри Душанбе бетартибӣ оғоз мегарданд ва қатлу ғорати мардуми осоишта низ сар мешавад. Бинобар сабаби яку яқбора ноором гардидани вазъияти шаҳри Душанбе Президиуми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон маҷбур гардид, ки бо мақсади таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти мардуми осоишта аз соати 22-00 рӯзи 12 феврал дар ҳудуди шаҳри Душанбе ҳолати фавқулода эълон намояд ва аз соати 22-00 то 6-00 субҳ соати комендантӣ (қуноди шабгардӣ) қорӣ кунад [8, с. 30].

Аммо вазъият аллақай аз зери назорати ҳокимияти марказӣ берун гардида буд ва дар чунин ҳолат заифии ҳукумат ва аз уҳдаи ба эътидол овардани вазъият набаромадани он бармало эҳсос мегардид. Иштирокчиёни чандҳазорнафараи гирдиҳамоӣ истеъфои ҳукумат ва

котиби якуми Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон Қаҳҳор Маҳкамовро талаб менамуданд.

Ҳукумат то омадани неруҳои ҳарбии иловагӣ барои истеъфо додан розӣ гардид. Баъди он, ки ба шаҳри Душанбе неруҳои ҳарбии иловагӣ ворид карда шуданд, чаласаи феврии Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон баргузор гардид, ки дар он истеъфои Қаҳҳор Маҳкамов ва ҳукуматро қабул накард. Дар чаласаи мазкур инчунин як қатор мухолифони ҳукумат, ки ба сафи тазоҳургарон пайваста буданд, аз ҳайати КМ ҲКТ бароварда шуданд [4].

Дар давоми чанд моҳи оянда оид ба сар задани бетартибиҳо тафтишот бурда шуд, ки як қатор сабабгорону ташаббускорони воқеаҳои февралӣ муайян карда шуданд, аммо ҳанӯз ҳам ба таври мушаххас гуфта наметавонистанд, ки барои сар задани воқеаҳои мазкур чавобгарӣ бар дӯши кист. Ҳукумат мухолифинро гунаҳкор намуда, онҳоро сабабгори сар задани воқеаҳои февралӣ номид. Аммо ба ақидаи мухолифин, сохторҳои қудратии Тоҷикистон гунаҳкори асосии ин воқеаҳо мебошанд. Зеро онҳо барои дар зери фишор қарор додани мухолифин имконият чустуҷӯ менамуданд. Дар миёни арманиҳо бошад сар задани чунин воқеаҳо кори дасти озарбойчониҳо медонистанд [7].

Роҷеъ ба вазъияти ба амал омада муҳаққиқи ҷанги шаҳрвандӣ Мираҳмади Амиршо чунин андешаронӣ намуда буд: «Тақдир ба мо истиқлолро тухфа намуд, аммо тоҷикон натавонистанд онро ба даст гиранд ва ҳуҷаини он бошанд. Баръакс, кашмакашҳои бемаъно оғоз гардида, пора-пора кардани Тоҷикистон оғоз шуд. Мамлакат ба маҳаллаҳо тақсим гардида буд. Дар қишри болоии ҷомеа маҳаллгароён қарор гирифта буданд. Онҳое, ки орзуи ҳокимият, мансаб ва курсиро доштанд, гирдиҳамой барпо менамуданд. Чунин рӯҳияи бад ба ҳар як сокини мамлакат таъсир расонид, ки аз худ оқибатҳои нохуберо боқӣ гузошт. Одамон бошанд ба гурӯҳҳо ва қавмҳо ҷудо гардиданд, бародар душмани бародар гардид» [3, с. 17].

Донишманди шинохтаи тоҷик Муҳаммад Абдураҳмон Наврӯз ибронд медорад, ки «Истиқлоли ғайриҷашмдошт ба даст омада ва дарки нокифояи озодии сиёсӣ аз ҷониби як зумра тоҷикистониён ва ба доми фиреби бегонагон афтидани равшанфикрон Тоҷикистонро ба чунин ҳодисаҳои фоҷианок ва хунин оварда расонид. Тоҷикистониён тухфаи бузурги ногаҳонӣ гирифтанд, ки корбурди он барояшон мушкилиҳои зиёдеро ба бор овард» [10, с. 100].

Ҳарчанд дар воқеаҳои февралӣ мухолифин бо роҳи ташкил намудани тазоҳурот барои барканор намудани роҳбарияти сиёсии он замон муваффақият пайдо карда натавониста бошанд ҳам, онҳо тавозуни қуввахоро тағйир дода тавонистанд. Инчунин бо истифода аз вазъияти ба амал омада мухолифин заифии роҳбарияти сиёсии онвақтаро эҳсос намуда, барои барпо намудани тазоҳуроти навбатӣ заминагузори намуданд. Ба андешаи таҳлилгари воқеаҳои февралӣ С. Қобилова, фоҷиаҳои дар моҳи феврале соли 1990 рух дода ба амалиёти пешакӣ тарҳрезӣшуда хеле шабоҳат дошт ва ноором сохтани вазъият дар шаҳри Душанбе, сипас дар қаламрави мамлакат ҳадафи асосии он буд. Инчунин, мухолифин роҳбарияти сиёсиро барои саривақт ҳал накардани масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ гунаҳкор намуда, бо ин роҳ мехостанд эътибори онҳоро дар назди мардум коҳиш диҳанд [8, с. 63]. Воқеаҳои февралӣ дар таърихи навини Тоҷикистон аввалин фоҷиаҳои даҳшатнок ба шумор мераванд. Ин нооромӣҳо бо фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва қандашавии робитаҳои иқтисодӣ рост омад, ки чунин вазъият раванди муташанниҷ гардидани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва вазъияти сиёсӣ дар Тоҷикистонро боз ҳам тезонид.

Дар баробари дигар масъалаҳои зикргардида, яке аз сабабҳои муташанниҷ гардидани вазъиятро дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ масъалаи интиҳоби сохти конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил меод. Зеро дар он рӯзҳое, ки мо ба тозагӣ аз зери идеологияи мутлақгаро озод шуда будем, доираҳои муайяни хоричӣ бесуботии сиёсӣ идеологии ҷомеаро пайти муносиб дониста, мехостанд ҷомеаи моро ба зери идеологияи дигар дароварда, сохти дилхоҳи давлатии худро дар Тоҷикистон бунёд созанд. Баъзе неруҳои аз назари сиёсӣ бетачрибаи дохилӣ зери таъсири ғояи онҳо сохтани як давлати идеологии дигарро саросемавор дастгирӣ намуданд. Аммо онҳо ин воқеиятро ба эътибор нагирифтанд, ки низомии сиёсӣ идеологии дар назардошташон ба воқеияти Тоҷикистони пасошӯравӣ, ба сатҳу тарзи тафаккури мардуми кишвар ва ба хусусиятҳои равандҳои сиёсӣ геополитикии минтақа созгор нест. Агар Тоҷикистон ба ин варта фуру мерафт, мо ҳаргиз аз гирдоби

ихтилофоти ақидавии дохилӣ ва низоъҳои беохир бо кишварҳои ҳамсоя ва ҷаҳони хориҷ берун намеомадем. Аз ин рӯ, интихоби тарзи давлатдорӣ дунявӣ як интихоби дуруст, огоҳона ва ҷиддии ҷомеаи Тоҷикистон дар он рӯзҳои мушкул буд.

Бартарии низоми дунявӣ давлатдорӣ дар он аст, ки дунявият дар муқобили ҳеҷ мафкураи дигар қарор намегирад ва ихтилофи идеологӣ ба вучуд намеоварад. Ба ифодаи дигар, дунявият як шароит буда, аз як тараф, баробарӣ ва фаъолияти баробару яқсонӣ мафкураҳои мухталифро дар назди қонун қафолат медиҳад, аз ҷониби дигар, имкон намедиҳад, ки як мафкура худро идеологияи давлатӣ эълон карда, пайравони мафкураҳои дигарро зерӣ фишор қарор диҳад. Ин моҳияти низоми дунявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар банди ҳаштуми Конститутсияи кишварамон сабт шудааст.

Баъзе нерӯҳои сиёсӣ талош намуданд, ки сохти дунявӣ давлатдориро ҳамчун давлати динситез маънидод карда, ба ин восита мардуми мусулмони Тоҷикистонро дар муқобили давлат қарор диҳанд, ки он мавқеи сирф сиёсии онҳо буд.

Хусусан, тайи фаъолияти Комиссияи оштии миллии масъалаи аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бардоштани мафҳуми “дунявӣ” яке аз муҳимтарин ва тӯлонитарин баҳсҳои ҷонибҳо буд. Ҳудуди 30 ҷаласаи корӣ ин ниҳод танҳо дар атрофи ҳамин масъала доир шуд. Вале мо исрор доштем, ки интихоби таърихи мардуми Тоҷикистон бояд дар Конститутсияи кишвар боқӣ монад, зеро сохти давлатдорӣ дунявӣ ҳаргиз моҳияти зиддидинӣ нашошта, баръакс, барои рушди озодонаи дин ва татбиқи дурусти асли озодии вичдон барои ҳамаи шаҳрвандон шароити мусоид фароҳам оварда буд [1, с. 18-19].

Ҳамин тариқ, муборизаи сиёсии нерӯҳои сиёсӣ ҳамагӣ дар тӯли ду соли аввал ҷомеаи тоҷикро ба бухронҳои гуногун рӯ ба рӯ намуданд, ки оқибат бархӯрди манфиатҳои гурӯҳӣ сабаби оғоз гардидани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гардид. Дар соли 1992 бо роҳи ғайриқонунӣ ба сари қудрат омадани муҳолифин ва аз ҷониби онҳо ба таври дурушт ва дағал ба роҳ мондани ҳимояи манфиатҳои минтақаҳои алоҳидаи мамлакат боиси он гардид, ки дар муқобили онҳо нерӯҳои нави сиёсӣ пайдо гарданд. Дар охири соли 1992 аллақай нерӯҳои сиёсии нав муҳолифро аз пойтахт берун намуда, барои барқарор намудани ҳукумати конститусионӣ кӯшиш менамуданд. Яъне ҳукумате, ки манфиатҳои ҳамаи минтақаҳои мамлакатро ба таври баробар ҳимоя карда тавонад ва аз ҷониби ҳамагон эътироф гардад. Муҳолифини тоҷик берун аз мамлакат ва махсусан дар ҳудуди Афғонистони ҷангзада ҷойгир шуда, зуд-зуд сарҳадро ғайриқонунӣ убур намуда, амалиёти ҳарбӣ анҷом медоданд.

Ин давра марҳалаи бархӯрдҳои шадиди ҷанги шаҳрвандӣ маҳсуб меёбад. Вақте, ки манбаъҳои ҷонибҳои бо ҳам муҳолиф зиёни ҷиддӣ دیدанд ва мамлакат низ дар вазъияти бади гуманитарӣ қарор гирифт, ҷонибҳо барои ҳалли мусолиҳатомези ҷанги шаҳрвандӣ гуфтушунидҳоро оғоз намуданд. Дар раванди баргузории гуфтушунидҳо Созмони Милали Муттаҳид, Созмони Амнияти Ҳамкории Аврупо, давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва ҷанде дигар давлатҳои минтақаи Осиё бевосита ширкат намудаанд, ки ҳамзамон аксари онҳо худро ба сифати кафили сулҳу субот ва иҷроиши талаботи созишномаҳои қабулгардида муаррифӣ намудаанд.

Раванди баргузории гуфтушунидҳои байни тоҷикон ҳарчанд хеле зиёд тӯл кашида бошанд ҳам, он дар таърихи сиёсии ҷаҳон беназир аст ва барои ҷаҳониён намунаи беҳтарини ҳалли низоми сиёсӣ маҳсуб меёбад. Маҳз дар раванди баргузории гуфтушунидҳои масъалаҳои асосии ҷомеаи тоҷик баррасӣ гардида, оид ба ҳалли онҳо бо дарназардошти мановеи тарафайн созишномаҳои дахлдор ба имзо расонида шуда, ҷонибҳои бо ҳам муҳолиф ба мувофиқа расидаанд. Ниҳоятан баъди баҳсу мунозираҳои гуногун, ки дар раванди гуфтушунидҳои мушкилиҳои зиёдеро ба бор оварда буд, ҷонибҳои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллиро имзо намуданд, ки сабаби ба вучуд омадани оштии миллии ва минбаъд боиси аз байн рафтани ҷанги шаҳрвандӣ гардид.

Баъди имзо гардидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллии низ дар ҷомеа ба муддати ҷанд сол нерӯҳои сиёсии гуногун намехостанд вазъияти мамлакатро ором бубинанд ва ҳанӯз ҳам фаъолиятҳои ғайриқонунӣ худро идома медоданд, ки чунин ҳолат раванди таҳкими ваҳдати миллии ва сулҳу суботи ҷомеаро халалдор менамуд.

Ҳамин тариқ, вазъи сиёсии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ то ҳанӯз ҷабҳаҳои гуногуне дорад, ки мавриди таҳқиқи пурра қарор наёфтаанд. Махсусан нақши ҳизбу созмонҳои навташқил, ҳолати ворид шудани исломгароён ба раванди тағйироти ҷомеаи муосир ва нақши сарварони сиёсӣ динӣ бояд таҷдиди назар карда шаванд.

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол. – Душанбе: Ганҷ наириёт, 2017. – 433 с.
2. Абдуллоев М.Х., Холмуродова М.Б. Таърихи сиёсии оштии миллӣ (таҷрибаи Тоҷикистон дар солҳои 1991-2001). Воситаи таълимӣ. – Кӯлоб, 2021. – 200 с.
3. Амиришо М. Раненные страницы. – М., 2001. - 304 с.
4. Ахмедов С. Конфликты в Таджикистане: причины и последствия [Электронный ресурс]. URL: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-1/akhmedov.htm> (дата обращения: 26.01.2017).
5. Богатуров А.Д., Аверков А.В. История международных отношений. 1945-2008. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 560 с.
6. История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – 678 с.
7. Калишевский М. От площади Ленина к площади Шахидон: К 20-летию февральской трагедии в Душанбе [Электронный ресурс]. URL: <http://www.fergananews.com/articles/6470> (дата обращения: 12.01.2017).
8. Кобилова С. Февральские события 1990 г. в Таджикистане / С.Кобилова. – Худжанд: Ношир, 2007. – 96 с.
9. Кузьмин А.И. Проблемы «Ближнего зарубежья». Уроки Таджикистана [Электронный ресурс]. URL: <http://militaryarticle.ru/obozrevatel/1993-obozrevatel/12799/> (дата обращения: 01.02.2019).
10. Маҳмадов А.Н. Истиқлолияти сиёсӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ. Монография. – Душанбе: Эр-граф, 2016. - 280 с.
11. Мирзоев Ҷ.А. Инъикоси ҷанги шаҳрвандӣ Тоҷикистон (1992-1997) дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. – №1. – С.115.
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешивои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22-юми декабри соли 2016 [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/13739>.
13. Холмуродова М. Таърихи оштии миллии тоҷикон дар ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1991-2001). – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 197 с.

ВАЗЪИ СИЁСИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Дар мақола муаллиф вазъи сиёсии Тоҷикистонро дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ муфассал таҳқиқ намудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ соҳаҳои ҳаётан муҳимми мамлакат бо оғоз гардидани ҷанги шаҳрвандӣ зиён дида, мамлакатро бухрони ҷиддӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ва гуманитарӣ фаро гирифта буд. Ҳатто ҳавфи аз харитаи сиёсии ҷаҳон нест гардидани Тоҷикистон низ аз эҳтимол дур набуд ва баъзе омилҳои аз даст рафтани истиқлоли ба даст омада низ имконпазир гардида буд. Дар ҳамин давраи ҳассос нерӯҳои сулхофар ва ақлҳои солим тавонистанд, ки мамлакатро аз вартаи нестшавӣ начот диҳанд ва садҳо ҳазор нафар шаҳрвандони сарсонун саргардонро ба ҳаёти осоишта раҳнамун созанд. Инчунин дарки моҳияти оштии миллии тоҷикон имкон медиҳад, ки дар мамлакат аҳамият ва арзиши Ваҳдати миллиро дар замири ҷавонон ба таври зарурӣ талқин намоем ва онҳоро аз сулҳу субот ва амнияти оромӣ бархӯрдор намоем.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, вазъ, ҳаёт, оштии, ҷанг, истиқлолият, мамлакат, сулҳ, ваҳдат, созишнома, гуфтушунид.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТАДЖИКИСТАНА В ПЕРВЫЕ ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье автор исследовал политическое положение Таджикистана в первые годы независимости. Автор подчеркивает пишет, что в первые годы независимости от разразившейся гражданской войны пострадали жизненно важные отрасли страны и страна оказалась в тяжелом экономическом, политическом и гуманитарном кризисе. Не за горами была даже опасность исчезновения Таджикистана с политической карты мира, а также возможны некоторые факторы утраты обретенной независимости. В этот непростой период миролюбивые силы и здравый ум смогли спасти страну от пучины вымирания и направить к мирной жизни сотни скитающихся граждан. Также понимание сути национального примирения таджиков позволяет правильно внедрить в сознание молодежи важность и ценность национального единства, стабильности безопасности и мира.

Ключевые слова: Таджикистан, ситуация, жизнь, примирение, война, независимость, страна, мир, единство, соглашение, переговоры.

POLITICAL SITUATION IN TAJIKISTAN IN THE FIRST YEARS OF INDEPENDENCE

In the article, the author studied the political situation in Tajikistan in the first years of independence. The author writes that in the first years of independence, vital sectors of the country suffered from the outbreak of civil war and the country found itself in a severe economic, political and humanitarian crisis. Not far off was even the danger of the disappearance of Tajikistan from the political map of the world, as well as some factors for the loss of the acquired independence. During this difficult period, peace-loving forces and common sense were able to save the country from the abyss of extinction and direct hundreds of thousands of wandering citizens to a peaceful life. Also, understanding the essence of the national reconciliation of Tajiks allows you to correctly introduce the importance and value of national unity into the minds of young people and teach them the stability of security and peace.

Keywords: Tajikistan, situation, life, reconciliation, war, independence, country, peace, unity, agreement, negotiations.

Дар бораи муаллиф

Холмуродзода Мехрафрузи Бӯрӣ
Номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи
таърих ва методикаи таълими таърих
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, к.
С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 985 06 18 18

Об авторе

Холмуродзода Мехрафруз Бури
Кандидат исторических наук, заведующий
кафедрой истории и методики преподавания
истории
Кулябский государственный университет
имени Абуабдуллах Рудаки
735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул.
С.Сафарова, 16
Тел.: (+992) 985 06 18 18

About the author

Kholmurodzoda Mehrafruz Buri
Candidate of Historical Sciences, Head of the
Department of History and Methods of Teaching
History
Kulyab State University named after
Abuabdullah Rudaki
735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S.
Safarov street 16
Ph.: (+992) 985 06 18 18

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзӯи нашрия мавҷудбуда барои ҷоп қабул мекунад. Муаллифон ҳангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуктаҳои зерин тавачҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақолаҳо ба идораи маҷалла дар шакли электронӣ ва ҷопӣ пешниҳод карда мешаванд.
2. Мақола дар вироишгари матни WinWord (формати A4) бо ҳуруфи Times New Roman ҷоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,0 бошад.
3. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 10 то 16 саҳифа мебошад.
4. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.
5. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.
6. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои қор ва суроғи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зерин ҳам навишта мешаванд.
7. Аннотатсия бояд 100 - 200 вожаҳо фаро гирифта, дар он хулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад. Истифодаи ибораҳои умумӣ ва ҷузъиёти беаҳамияти мавзӯ зарурат надорад.
8. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 5-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзӯ бошанд.
9. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни ҷоркунча оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].
10. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда шуда, дар он нахуст номгӯи адабиёти кириллӣ ва сипас адабиёти хориҷӣ меояд.
11. Дар рӯйхати адабиёт ҳангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, нашриёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.
12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмӣ дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгӯи адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.
13. Тавсия дода мешавад, ки аз таҳқиқотҳои доир ба мавзӯи мақола қаблан дар нашрияҳои илмӣ тақризшаванда, хусусан дар маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» нашргардида истифода бурда шавад. Инчунин ба нашри мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сурат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.
14. Маҷалла мақолаҳои илмиро, ки дорои зиёда аз ду ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.
15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.
16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои ҷоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ намояд.
17. Матни маводи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд таҳриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти бозғимодии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолат бар дӯши муаллиф(он) мебошад.
18. Дар ҳолати ӯриоя нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки ҷунин мақолаҳоро баррасӣ намояд.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник Педагогического университета» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статьи предоставляются в редакцию журнала в электронном и печатном виде.
2. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат А4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,0.
3. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 10 до 16 страниц.
4. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.
5. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.
6. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.
7. Аннотация должна содержать 100-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования. Использование общих фраз и несущественных деталей темы нецелесообразно.
8. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 5-10 слов и основных фраз темы.
9. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].
10. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа, в нем сначала дается литература на кириллице, затем - на латинице.
11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.
12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.
13. Рекомендуются использовать исследования по теме статьи, ранее опубликованные в рецензируемых научных журналах, особенно в журнале «Вестник Педагогического университета». Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.
14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).
15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.
16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.
17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).
18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2024, № 1 (108)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С. Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 27.02.2024 г. Заказ № 63
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С. Айни